

ՍՈՒՐԲ ՆՆՈՐԿԱԼԻ
ԳՐԱԳՈՐԾԱՆ

ST. NERSES SHNORHALI
LIBRARY
ARMENIAN PRELACY

Ի ՊԵՏՐԻ ԱՐԿԱՆԿ ՅՈՒՐԱՆՆԵՐԻ ԳՐԱԳՈՐԾԱՆ

ՄԻԱՅԻՆ

412-1912

ՆԱԶԱՐՅՈՒԿՆԵՐԻՒՄ

ԵՄԵԼԿ ● ● ● ●

ՆԱՅ ԴԵՌՆՈՒՄ

ԳԻՒՄԻՆ ●

SHAMSAK

ՉՈՐԱՆՆԵՐԻՒՄ

● ● ● ● ԵՄԵԼԿ

ՆԱՅ ԴՊԵՐՈՒԹԱՆՆԵՐ

1512-1912

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՒ ՑՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Կ. ԵՒ Ն. ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ, Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏԵՅ ԺՅՈՒՆՐՈՒ ԿԻՒՄԻՆ ՏԵՉԵՐ ՏՐԻՄ ՏԵՐԻ-ԲԵՐՈՒՆԵՍՊ ՈՒ
ՏԵՅ ԺՐՈՒՄ-ԲՈՒՆԵՐՈՒ

ՉԻՐԿՐԵՐՈՒՄ ԿՐԻՍԵՅ ՅՈՒՐԱՑՈՒՄՈՒՆԻ ԵՌՈՒՐ

(412-1512-1912)

Markaryan Astin
NALBUR
Istanbul Çemberlitaş No. 48

“ԿԻՒՄԻՆ ԺԵՄԵՆՈՒ ՈՒ ՄԻՋԵՉԿԵՅԻՆ ՈՒ ՏԵՅԿԵՅԻՆ
ԺՐՈՒՄ-ԲՈՒՆԵՐՈՒ ԱՐԵՅ ՉԿՈՒՆԺ ԵՂԵՐԿ ՄԵ

ԳԵՂԱՐՈՒԿԵՍԱԿԱՆ ՏԻՊ, 180 ՄԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ ՋԱՐԳԱՐՈՒԿՈՒՄ

Գրաստանագրություն և Տպագրություն
ԱՐՏՐԱՐԵՅ ՈՒ ՏՐԵՉԵՐ ԺԵՐ-ԴՐԱՐՈՒՄՈՒՆԻ

Արտատնտեսություն
Ռ 3 4 Ա

A. SEYHAN
KITAPCI GAZİTEÇİ
Nuruosmanlıo C. No. 52
İSTANBUL

Handwritten purple notes and signatures on the right side of the page.

Թղթավաճառատուն

ՊԱՆՉԷ ԳԱԲՈՒ, ՃԵԼԱՆ ՊԷՅ ԽԱՆ

Ա. ԵՒ Ն. ՄԵՐ-ՆՆՐԱԵԱՆՆԻ

Տպարան Եւ Կազմատուն

ՍԻՐՔԷՃԻ, ՌԱԼԻ ԽԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Հաստատուեալ 22 Յունիսը 1901 թ.

Ն Ե Ր Ա Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Անցի քան չորս ու կես դարեր սահմանված սեզամ են այն անմուտջ օրեկ ի վեր, երբ գերման ուսումնական մեջ տարրոյ ստիպական սահման մը — յրացումի եւ ստեղծագործութեան բոցը միտքի մեջ յար կայծկրտուն, — յամառ աշխատանքի եւ անըմբեր գրկանաց յոգեամբցիկ տարիներ բարբրեկ ետք, ուր ուրեմն կ'աչոյէր գրոյն մանկ քիւնքիւնք՝ Տպքիւնքիւնքիւնք որուն շնորհիւ էր որ սկսան յառաջդիմել ամենուրեք ուսում ու գիտութիւն, գեղարուեստներ եւ արհեստներ :

Բովանդակ մտաւորական աշխարհը համախոն է հաստատելու թէ կիւրեմցեղիկ գիտար միւսակը կարող եղած է նպաստելու ստանց բարբրիկ այ արագ ծաղկումի ու ծառայման : Ան էր որ համաշխարհային հանձարներու ցոյքերը ձառագայրեցոց երկիրէ երկիր . սն էր որ տաղանցներու նորքք փոխանցեց այրոց, եւ աշխատութեան փառքք տարաւ տարբոցղը դեպ ի նեռաւոր նեք հորիզոններ : Իրաւունք ունեին մեծանուն խորհուրներ՝ երբ ստիպուեցան սա հզօր բացատրութեան դիմելու, ամենիմաստ եղանակաւ մը բնորոշած ըզարու համար այդ «սատուածային արուեստ»ը :

Տարագրութիւնը հրեասանին է մարդկային Մտածմանը

Հայ Ազգը զարգացումի միշտ առակ՝ բախտաւոր եղած է ստուգիւ, քանի որ Մեծ Գիշտին գործադրութեան դրոշմէն հագիւ 60 տարի վերջ կրցաւ ունենալ իր Գիշտիւնքիւնքիւնք, նոյն իսկ Հօրանուացիկն, Ռուսկն, Ամերիկացիկն, Թուրքիկն, Նօրվիկացիկն ու կարգ մը ազգերէ՛ այ սառա, — նոց չէ թէ իր Մամուլը մայր-նայրենիքիկն ճոցը չգտնուէր եւ տանիկ տարագրութեանց իր նախընտաց արդիւնքները զուրկ ըզրային օգտաշատ հանգանակքէ՛ բովանդակութեան տեսակետով :

Ինչպէս հաստոյիս տիտոյիսն ստորեւ նշանակեցիք, ՏԻՊ ՈՒ ՏԱՌը նիւր ունի իրեն 1. Միջազգային Տարագրութեան եւ 2. Հայ Տարագրութեան կատարած ընթացքներն ու գործունէութիւնները : Բաւականացանք քիւնքիւնքիւնք միայն ձգելով երկուրիկն այ վրայ,

չստ բան ընդ մէջ սակփոխելու: այսինքն զիրքիս՝ ժողովրդական մատչելի բնոյր մը տարւ մեր մերտախն մեաներով և կարելի եղածին շտախ սեռն ու սեռնոյս նայելուցումն ընկերով Հայ-Ազգային Տպագրութեան շտախ դարե ի վեր ստացած պիմակերութեանց՝ ամբողջ աշխարհի վրայ:

Գիշտութիւն ունենալով մտտէն սեղեկանարու բրբաւնայ ժամանակակից և սրդի տպագրիչներու: տպարանատներու և գրացոյիչներու գործունէութեանց, նարկուպրուցանք բարդատարար սեղի՛ բայն տեղ տարւ սնանց, և սեղեցիք իրենց պիմքերով ու կենսագրական զիմերով կերկայացունել «Կիւրեկեպերկի նայ աշակերտները», զեռեղերով եռու զինկատարի կէկր նիւնմին մատնաներէ, բուագրուած այլ և այլ գրացոյցակեր — զեզուպեզ սրաները՝ նայ իմացականութեան նմնճրին, — ես մանուանել ԳՊՄՆԷՄ մէկ նամակագրակերը Մեարտական բազմագան տաւերուն, սրանք յորինուած եւ այլ և այլ կրկիրներու մէջ՝ նայագրի և ստարագրի գրանուպիչներու կողմէ:

Յաւանկութիւն շտեխնք սակայն «յիակատար» կրկ մը սրտարատած ըլլարու, ինչու սր այլ «յիակատար»ը բազմարիւ ստուար նատարներու շտրք մը պիտի նեուցուներ, պանանկերով տարիներու սեղիքն տրեւութիւն՝ աշխատատարիքին կողմէ, սրան պեար կր սր տրամայրուած այ ըլլային, զոր օրինակ, ամենանարուստ նայ մտտեկուպրաները Միիր. կրկու Միարանութեանց: Ատտարիանիք բէ Հայ Տպագրութեան Չորսնարիւրամեակն կր սր զեղեցիկ իրան մը կղու մեզ՝ մեր նամկուս ոյմերն սմփոխելու, և, զինմանկերով, կրկեկներով, բրդակցութիւններով ու պրպտանկերով սուղ ժամանակի մէջ կերպարաներու կերկայ գործը:

Թողանք սրտանակն իր բերութիւններն ու մուացումները մեկդի, վիրչակիտներ ներածարիւններն՝ ըսելով բէ սսանկ պատկանելի Յորեկանի մը սարիւ պի՛նկ սեղուշտ այնքան վայելուչ կր, բան նրտարակուսմը նատարի մը սր — զեք սրունտանակն սեուակտով — Հայ Տպագրութեան մաչրութիւնն ու կրտարերպգործումը մարմնացուներ իր կէկրուն նամայրայիին մէջ: Երիկերիին ընտիր տպագրութեանն ու պատկերագրողումի այլ տրեւչան գործը սիրայօմար բանն սախն սնու ծանօթ Տպարանատեր ՏԷՐ - ՆԵՐՍԷՍԷԱՆ Եղբայրները, սրանց զունդութիւնը — նեպի շանպեկտ կկատումն — պատիւ ու յարգանք մըն է բկ: ընծայուած Հայ Տպագրութեան ՎԵՐԷԳՄԵՐԷՆ Յորեկանին (1512 - 1912) զոր այս տարի Առասնայերը Թիւնիզ, Թրքունայերը՝ Պօլիս, և Ամերիկանայերը՝ Պօսթրն կր պատարատուին տակել մեծանանկես:

Թ.Ն.ՈՐ.Ի.Կ

Երև, 6 Մայիս 1912

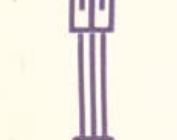
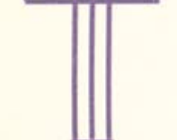

✦ ՆԱՅՈՑ

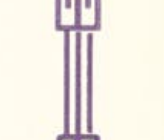
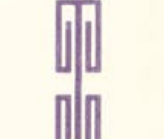
1912

Ռ 3 4 Բ ✦

1912

Ի ՆԱՅՈՒՄԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ՎԵՆԱՓԱՌ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

Մ.Մ. ԳԵՈՐԳԻՅԵՅ Ե.Ի

Ի ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿՈՑ

Մ. Մ. ԱՆՇԵՎԵՅ Բ.Ի

Ի ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ ԱՂԹԱՄԱՐՈՑ

Մ. ՆՃԻՐԿ ՎՐԻ.Ի ՆԵՐԿԱՐԵՐԱՆՑ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԵԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ Ա. ԵՐՈՒՍԱԼԵՄԻ

Մ. ԳՆԻՐԵԼԻ ԵՐԳ. ՅԵՎՈՐԵԱՆԻ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԵՈՒԹԵԱՆ ԿՈՍՏԱՆՂՆՈՒՊՈԼՈՍՈՑ

Մ. ՅՈՒՇԵՄԻՆՈՒ ԵՐԳ. ԵՐՇԱՐՈՒՄԻՈՑ

Ի ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՎՄ. ՆԱՅՈՑ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿՈՑ

Մ. ԳՈՂՈՍԻ ԳՆԱՐՈՍԻ Մ.Գ. ԱՆՆՉԱՆԻ

Յ'ԱՐԲԱՅՈՒԹԵԱՆ Շ. Շ. ՄԻԹԱՐԵԱՆՑ ՎԵՆԵՍԱՅԻՈՑ

Մ. ԻԳՆԱՇԻՐՈՍԻ ՎՐԻ. ԿԻՐԵՂԱՆԻ

(ԱՐԵՄՍԿ.Ի ՏՐԱՅԱՆՈՒՊՈԼՈՍՈՑ)

Յ'ԱՐԲԱՅՈՒԹԵԱՆ Շ. Շ. ՄԻԹԱՐԵԱՆՑ ՎԻԵՆՆԱՅԻՈՑ

Մ. ԳՐԻԳՈՐԻ ՎՐԻ. ԳՈՎՐԻԿԱՆԻՅ

(ԱՐԵՄՍԿ.Ի ՄՇԲԱՅ)

Յ'ԱՋԳԱՄԵՏՈՒԹԵԱՆ ԲՈՂՈՐԱԿԱՆ ՆԱՅՈՑ ԹՈՒՐԵՒՈՑ

ՎԱՆՄ ՄԵՆՈՒՄ Ե. ՅԵՎՈՐԵՅ ԳՈՅԵՃԱՆԻ

(Յգտագործելու համար)

ՆԱԾ ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԻՆՏԵՆՍԻՎ
«ՄԱՐԿԱՆԻ ՅԵՐԿ»

1512-3 Ի ԱՇԽԱՏՈՒՄ

ԵՊԻԳՐԻՆ ՄՐԱՆ ԳԻՊ Ի ՔԵՅՈՒՆ

“ԳԻՊ”ԻՆ ՃԵԳՈՒՄԸ

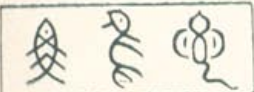

ՆՅԵԱԼԻՆ ամենանուսուր և բարբաբուր փառերուն մէջ կըր սագուինք, պիտի տեսնենք դարձեալ մեր նմանները, նախամարդիկ՝ որոնք իրենց զգացումները, գաղափարներն ու նոգկրան վիճակներն արտայայտելու նամար անուսեխապի պէտքն ունեցած են դիմելու բառերուն, ոճերուն և դարձուածքներուն այս ու այն լեզուին, սկզբնական շրջաններուն՝ մնջկատակներով, բարբաբանքներով, կակազումներով և այլանպակ բացազանջութիւններով որոնց նամարդորք կորձաջեզու մը տակի վատարազայն կը անկատկամ :

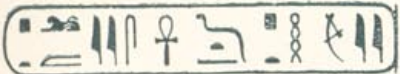
Նախազատմական այդ դարաշրջաններէն սկսելով, ժողովուրդներու յամբրնբաց և աստիճանական բազարակրբութեան ու զարգացումին նեա սկսան զարգանալ ու ճոխանալ նուս անոնց լեզուներէ : Բանի՝ բանի՝ աննեաացող սերունդներ պրղեօք նպատամ են՝ ձեաացումելու նամար խոսուելիք լեզուն : Ելած դիւտի մը, նորաննար առարկայի մը և անոր յակելումածական մատերուն անուններ դնել, յիւսցում նոր մտածումի մը սաննանումներ տալ նարի կը : Եւ այպէս, բառերը կ'անկելային այդ խնցրելի, աղկաղի և անկերպարան լեզուին մէջ :

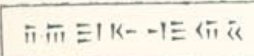
1. ԳՐԱՐԱՆՅԱԿԻՆ ԳՐԱՐԱՆՇՁԱՆ. — Եզջիւտի վրայ փորս գրեալ ՀԻՊ. սիսի Եզջերու մը : Գրութեան առաջին կերպը եղաւ սաստիաներ կամ կենդանիներ ներկայացումի վարագրութեամբ :

2. ՉԻՆԱԿԱՆ ԱՌՈՋԻՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐՆԵՐ՝ — Ջուկ, բոյուն, գորս . 6. դգալ : — Ամենազարգ կերպը եղող այդ փորագրութեանց յաջորդելին գծագրութեամբ եղած պատկերներ :

3. ՍԵՂԵՆԱԳԻՐՆԵՐԵՐ գարգումս պատկերներ Լիճ՝ եզիպտական նազախերութեանց նմարում :

4. ՐԵԻՆԵՌԱԳԻՐՆԵՐԵՐ ցլիկներու խոսուցիւ ԵՃ. համազոր՝ ննջիւններու : — Ասիա ձնունց տում է Եստրական սեպանելու այս արձանագրութեանց :

5. ՀԱՆԳՈՒՅԱԿԱՐԳԻՐՆԵՐ. — Ամերիկայի մէջ, Րլեուի նին Բազախերութիւնը նմարեց Գիբո կոչումս այս գրերը որով նեաններ Լիճ՝ ինչ դարեան մէջ զանախան զաղափարներ արքնցունող Եւ որով կը բազիանային զոյնգոյն յուսի կտոր տաններէ տար, երձնութիւններով Եւ Գիլ կամ սուս օգալաւտեալ :

“ԳԻՊ”ԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ. — ՍԿՁԲՆԱԿԱՆ ՋԵՒԱՓՈՒՈՒՄՆԵՐ

Մերձարներու նեա անուսեցիքը նմարտար կը աստիճան մը, բանի որ կար գեշ աղիկ լեզու մը՝ որով նախամարդիկ կրնային իրարու նաջորդել իրենց գաղափարները, կամքն ու զգացումները : Բաց աստի. օգտակար գիտ մը, յաւ արնեա մը կարելի կը մերձարը մերձար փոխանցել, զայնս կերպարանելու եղանակը ցոյց արուելով և կամ նմանցուելով, որով սերունդի սերունդ անկորուստ պահել նմարումս : Ընչպէս սակայն կարելի կը զեզք մը, եզելութիւն մը, մտածում մը նեա անոյնը ապրողներու նաջորդել և կամ յաջորդ սերունդներու տեղեկա-

Այդ օրն ընդհանրապես, կրօնք ու գիտություն սկսան տարածուիլ զբացի երկիրն-
բու մեջ ալ : Գրչագիրներ ամեն կողմ սկսան ընդօրինակութիւն կատարել և իրենց արտադրած
ձեռագիրներուն շնորհիւ մարդկութեան ջամբել՝ նմարաօր չափով մը՝ ուսում ու գիտութիւն :

Բայց ընդօրինակելու այս դրօշինը կրնա՞ր բաւարարութիւն տալ ամենուն : Ձեռագիրներ
աշխրան սուղ էին , և անձնաբ էր որ առնցցիկ կարենային օգտուիլ առքստ ու նոյն իսկ մի-
ջին դասակարգի մարդիկ : Ժողովուրդին ամենատար մեծամասնութիւնը կը մնար զեռ. գորկ
զիրքերէ , ուստի և զարգացում : Գարե՛ր տեսած են զգրչագիրներու այդ աստանագին աշխա-
տութիւնները : Կիրին է նետեցունել քէ նե ի նե և նապշտապ կատարուած այդ օրինակութեանց
պատճառաւ ս՛րբան գրական ու գիտական երկաւիրութիւններ մեծ փասնցներու կենդարկուէին,

Գրեցար անձային ետկենարարաւետարանս . ի թո՛րիս չա
լոց . Ի ո՛ւր ի թո՛րեջերա չազազանս չո՛ռօզիւս ԲՆԻ՛
չոզանեա՛նս յոզաննիս . ի չայրաղետո՛ւնս նեւազի,
եւ յառու շսո՛ր Գ ու թե՛ ռուտրոս Կաշաորոյ , ետի չոզե՛որ
տեսչո՛ւնս Կարաղետի ծերացել յիւրաստի քիքս , ետ ի
սղասատ ուր ու թե՛ սորբեղեարցի սոց ջորոց ջարտա
նսն անխնջեցել քանձառաւ չի փառայիւրոց : ասէս :
Կրդաղեւսի եւ չայցեք քաւեսեցյունսց որք ըստեոստք
ետո՛ք եւ ք . յիշես չի քաղաւթս ջարաստաւ չեստող
ջոյ . Ի յո՛ւր յո՛ւր յո՛ւր յո՛ւր յո՛ւր յո՛ւր յո՛ւր յո՛ւր յո՛ւր
ոչան ջուրեթար ետ ջո՛րի գո՛ր , ետ ջարսոստեր ետ
ջեղաբոսս , չանդեք ջեղի չեյ երկ . քս :
Ետ քանձ յիշեցեք ջիշող քստեր ետ ողբու եցի ա
տեսեցոքս : Կաէս :

ժողովներ և այլա-
փոխութիւններ ա-
կամայ մուտ գոր-
ծուելով առնց
մեջ : Գրչագիրներ
նման օտագրու-
թիւններ ալ սկսան
ընել՝ զորս կար-
գարու դժուարու-
թիւնը կը կրէին
նոյն իսկ նշխնակ-
ները : Այսօր սա-
կայն այդ ձեռագ-
իր նատրներն ա-
ռարկայ են բանա-
սերներու կողմ.
Արդատ մի և չուրջ
ուսումնասիրու-
թեանց , ու իրենց
երբեմնի արժեքն
անունապէս բար-
ձրը զինքն ունին :

Զանց ընելով
խօսիլ նա բոլոր
օտար ազգաց այն
ձեռագրերուն մա-
սին՝ որոնցմէ մնա-
ցորդներ (բարբա-
րու արշաւանքնե-
րէ , նորէ և սու-
րէ մագալուր ա-
զատուած) ինա-
մով պատուած են

ՔՐԻՍՏՈՍԻ 1181 ԹՈՒՌԱԿԱՆԻՆ ԳՐՈՒՄԸ ԽՈՉԱՎԱՆԻՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆԵՆ ԷՋ ՄԸ
կատարական և աննատական բանգարաններու մեջ , իրբեւ նին նին դարուց յիշատակ ,
բանկագին խրխոր և ուսումնասիրութեանց առարկայ փաւերարուցքեր , — անցողակի յիշենք քէ
Հայն ալ ունեցած է զանազան ժամանակներու մեջ յօրինուած իր ձեռագիրները՝ որոնց միջոցաւ
անիկա ինքզինք , իր լեզուն ու իր գրականութիւնը դարե՛ր զարգացուց , և որոնցմէ բարբախ-
տարար բաւական թիւով նատրներ պատուած կը մնան ցարդ կշմիւսմուց . երաւաչեմի , Վենետ-
կոյ , Վիեննայի մատենադարաններուն մեջ և ցեցամեց ու փոշուտ անկիւններ նոյ փաւերբերու :
Ն. Մատ . Մխարձեան , Տէր Մովսէսեան , Քարամեանց , Պաղեան , Կանայեանց և ու-
րիշներ 19րդ դարու վերջերք ստատարած են մեր ձեռագիրները ծանօթացունելու գործին՝ խոջձա-
միտ կերպով ցուցակագրելով զանոնք . իսկ Վենետիկ բազմամուտա միարան՝ Հ. Յակոբոս

Վ. լույ. Տաշևան 1895 ին է. որ նրա տարակից — Աշարհեան Արրա՛նօր յիսնամեայ յարեղանին առ-
բի — իր բանձրանաոտ ու պատկառակի գործը, Յո՛ւնի հոյե՛րէն Յո՛ւնի հոյե՛րէն Յո՛ւնի հոյե՛րէն

Հ. ՅԱՎՈՎՐՈՍ Վ. ՏԱՇԵԱՆ

Միշտ-բնուէ ի վե՛րէն, որուն մեջ խօսած է իրենց մատենագրանին ձոխորինը կազմող 568 (այժմ 1000 գանազան ձեռագիրներու վրայ, գայն մանրամասնօրէն յատարանելով : Սոյն զիրքը կը բաղկանայ 164 մեծադիր էջերէ. (բաց ի գերեաներէն մասէն, 276 էջ, ձոխացած 7 գնացելի յաւերածական ապառակներով ուր ցոյցաբարսած են այլ եւ այլ գարաց գեղագիրներու գործերէ. նմոյշներ, գարագիրներ, կաշրի գունագեղ եւ ոսկեզօծ պատկերներ ու յատանցիի նաբը գարդանկարներ, որոնք ա՛յնքան բան կը խօսին նայկական նին ոճին ինքնատիպ բնօրէանը վրայօք : Տարիներու աքնութեանց արդիւնք բանասիրական այս նշակալ գործին նամար — որուն ստղագրութիւնը 11½ տարի տեսած է. — վասնումս է շարք (000 քառ.օնա, գումար որուն 2000 ք սիրացօժար արամաղքած է Վ. ինննայի Կոյս. Կոճաւար :

Յառաջ բերենք յատաջարանէն նետեալ նատաւար. — Հայ մատենագրութեանը եւ անոր պատմութեանը գրադպին նամար աննրաճեալ է մեծ նաւարանց վրայ լիտի տեղեկութիւն ունենալ : Հայոց մատենագրութեան ճշգրիտ պատմութիւն մ'աննար է գրել այնպէս, ինչպէս կը պահանջէ այսօր գիտութիւնն, երբ յոյս չախօտի էջմիսանայ . . . եւ այն գանձերուն վրայ» :

Մ Ի Ն Ի Ե Ր Ի Ն Ե Մ Կ Ի ՈՒ Ե Ն Ե

“ՄՊԵՎՐՈՒԹԵՆՆՈՒ” ՃԽՈՐՏԻ

Ձեռագիր մատենաներ անբաւական էին մուղտորդներու ընդհանուր եւ արագ գարգացման նամար :

Պետք էր որ ձեռք 15րդ դարու նանձարեղ մարդը, մեծ գործուորը՝ Կիրեանդերի եւ վիրխարի նանգրուան մը բանար ազգերու քաղաքակրթութեան ընթացքին, ստեղծելով ՏՊԵՎՐՈՒԹԵՆԻՆԵՐ, որով կարելի ըլլար զիրերու միջոցաւ խնայակամութեան ջանք պարստանել երկիր երկիր եւ նօր մուսմ մը սող միտրերու բարեբար գարբումին :

Քաղաքակրթութեան պատմութիւնը ոսկեղրուազ քանդակած է անունն այդ բանկազին մարդուն որ նակայ ս.անվիրաներէն մին եղաւ նամար ազգայ մատարական յատաջիմութեան : Կիրեանդերի բողած է յիշատակ մը որ յաւէտ անվար պիտի մնայ կրօնատարար մարդկութեան նոգիին մեջ, ցորջամ ուսում ու դպրութիւն, գիտութիւն եւ արաւեսանք — խնայական կեանքի այդ ջքնալ գործունէութիւնները — կենդանի մնան սիւնեղրքի վրայ. վասն զի Կիրեանդերի գիտար գերագանցարկ ստատարած եղաւ ասանց ամենո՛ն ալ փոյրընթաց բարգաւաճման ու ծաւալումի գործին :

Տպագրութեան մը է որ ննարաւոր դարձաւ երբեմնի Պապիրոսի պատաստներուն և Մա-
գաղարին յաջորդող Գ--ՀԻն վրայ գրուածքի մը օրինակներն արագօրէն և չանամեմատ առա-
տարեան բազմապատկելի — իրարու թով շարուած մեծապէս կարկառուն տառերու միջոցաւ
— և սպունգ զիբք տարածել ի սփիւռս աշխարհի :

Տպագրութեան մը է որ մեծ միտքեր սկսան աւելի սերտ մտերմութեան մէջ գտնուիլ իրա-
րաւ նա և զիտերտ անվերջ շարքի մը ծնունդ տալ :

Տպագրութեան մը է որ իրենց աշխատանոցներուն մէջ փակուած զիտուններու աչքը կը
զօրե տեսնել նեռաւոր նորիզոնի մը վրայ նշուող նոր լոյս մը , և գաղափարներու անմիջական
նաղորդակցութեամբ ու շիտմով յառաջ կու գան անվերջ զիտեր ու բարիքներ՝ նախօրէն մարդ-
կութեան նամար :

Տպագրութեան մը է որ խորոյներ , խնաստուններ , գաղափարի բուն առաջնորդներ ,
բարոյախոսներ և նախարակական կեանքի փարիչներ կրնան խօսիլ իրարու մարդոց , անոնց
գաղափարներն ուղղել և ազդել անոնց վրայ :

Մ'չ որ կրնայ առանձին նկատել ինքզինք՝ երբ զիտե կարգալ և զիբք մը ունի ձեռքը :
Ովկիանոսներէ և քաղաքներու խաժամած ամբոխէն նեռաւ՝ աննշան անկիւն մը , իր զիտին
մեծութեանը մէջ սպիտակ շինականն իսկ՝ երբ կարգալ զիտե՝ կրնայ ուղղուիլ և տարեալ մեծ
միտքերէ ճառագայրուող լոյսերով , զիտակ դառնալ աշխարհի անցուցարձներուն , օրօրուիլ և
անջանքի նշտայի կեանքն սպրիլ՝ բանաստեղծներու գրուածքներով , մանաւանդ տեղեակ
ըլլալ մարդասերներու գործքին , ընկերաբաններու տեսութեանց և մարդկաբիւր յոգոյ ու
զայն գրադեցուող սուր ու սեպուն նարչերուն :

Տպագրութեան մը է որ զիտերին , գրականութիւն ու գեղարուեստ օր քան զօր մեծ
զարկ ստացան : Անո՛վ է որ ազգեր սկսան զիրար աւելի ճանչնալ , փոխադարձաբար օգտուիլ
իրարու ըրած յառաջդիմութիւններէն , նեռաւորութիւնները գլել , անջրպետները ջնջել , նամա-
սիրտ ու խորհրդակից դառնալ իրարու :

Երբ սպունգ զիբքի մը էջերուն մէջ կը բարբափինք , մերբ աննեռացոյ սերունդներ
են , արօրի ու բազի մարդեր , որոնք իրենց գրակաները կը ցցեն նոն ու կը բախն խօսիլ մեզ՝
զարերու մէջեն . չբացած սագիւր բոլոր որոնք իրենց փառքի արեւներով կարծես կը նային
դեպ ի մեզ , մերբ ժողովուրդներ , անխոնջ փաստակաւորներ որոնք կը ընդարկեն մեզ օգտուիլ
իրենց ջանքերէն , իրենց ձեռնարկներէն ու յղացումներէն : Ու մենք մոռցած մեր շուրջի անա-
սրբիւնք՝ երբ առանձին ենք , մոռցած չարութիւններ՝ երբ սպիրտաներէ նալածուած , մոռցած
չուտարիւնք՝ երբ դժբախտներու լեզուներէ շրջապատուած , մոռցած նաեւ սեն ու սուգը՝
երբ տիրութիւնն է եկած մասը մեր սեմեն ներս , առօրին տախակ մասածումներէ ու նկատում-
ներէ պահ մը գերծ , կը միարձինք նաւորի մը բերքերուն մէջ ու մտովի կրնանք սպրիլ խնա-
տասերներու , բերքողներու , զիտուններու , ճնարիտին ու գեղեցիկին նամար կուտողներու և
յօգուտ մարդկութեան՝ կեանքերինն ի սպա՛ս գնողներու բանկազին մտերմութեանը մէջ , ազատե-
լով մեր միտքը խաւարի տիրապետումէն , զայն կաշկանդող թիւ բնութումներու թիրտ գերութենէն :

Ի նչ պիտի ըլլար արդեօք աշխարհի վիճակը՝ երբ սպագրութիւնը ջանեղծուէր , և սուղ
ու կրակ ձեռագիրներ մեծաշնորհ մնային իշխաններու և ընչեղներու , կամ , երբային իրբ
զարդ ու պերճութիւն նանգիլի առանձնաշնորհեալ եակներու ժրատ գրադարաններուն մէջ և
կամ քանի մը բախտաւորներու գրքոցներուն մօտ անկիւնը : Հասարակ ժողովուրդն ո՛ր պիտի
գտնէր իր անփանքին ու ինքնագարգացման աղբիւրը :

Այսպէս , առաւել քան չորս դարէ ի վեր՝ սագերու լեզաշրջումին ու բարգաւաճման
մեծ դրօշակիբք եղած է Տպագրութիւնը : Անո՛վ է որ բուտութիւններ տապալած են ու ժողո-
վուրդներ ազատագրուած : Ճնշումներու , տառապողներու աղաղակները՝ չ--բ--ն զ--ն--երու
ժողովական գոյումներով Մամուլին տակէն սողոսկած՝ նագարաւոր օրինակներու շնորհիւ սպի-
պալ կրկիւր կրկիւր կը բռնաբան , կ'արձագանգեն , խոնունին մտածել կու տան , անտարբերին՝
զգածուիլ , ընկերաբաններու ննարք մը որոնք կը դրլեն . ու մարդկային եղբայրութիւնը կ'սկսի
անբազկուիլ աւելի սերտ կապերով , սքնամարտելով պատեւչներն ու սանձանագրութիւնը :

Իրանո՛ւնք ունք գահրնկէց Սուլթանը՝ Համիտ քառօրդ զար ամբողջ իր անձնանջօք
ինքնակալի նանգամանքովը դողալու Տպագրութենէն ու չ--բ--ն զ--ն--երէն , ցլիքը ատկու գա-
նոնք և կաշկանդելու տպարանի և ճուլարանի ամեն աշխատութիւն բովանդակ Քուրբիլի մէջ :

Երբորզի իր սակեձեկուն որջին մեջ կկգամ . ինք էր որ մենախոսեց օրերով . — Նորովից-արմատ սա Հայերուն է-լը է-լը ղո՛ղ-նէրէն ա՛յնբան շնմ ա՛նարեկիր կոր , որբան ի-դ-էն -դ-դ ղո՛ղնէն ք-թէրէն : Այդ խեղօք , անվնաս ու ինքնին աննշան տառերն էին արդարեւ որոնք նոս գաղտագողի և արատանմանի մեջ սանձարձակ կերպով միարեր յեղաշրջեցին ու զինք նուակ ուրմն առաջնորդեցին դէպ ի գանձվեմ . բերբերն ու գիրբերն այ չուշացան անարզար մարդու իր անունը խարանկու նույննուայն :

Փառք և պատի՛ւ Մամուլին : Քաղաքակրթութեան այդ նրաչարուեստ արօրք դեռ ինչն էր կը վերագրանք մեզ՝ իր արտադրած օրարբերերով , նանդւաներով ու նատորներով , ազատ միտքի ու գաղտվարի իր արշաւաստյք վարուցանքին մեջ :

ԿՐԻ-ԿԵ-Ե-ՄՊՈՒԼՊ (1397-1468)

Հին օրեր . — Փայտափորագրութիւնը . — Աճրոաց սպագրութիւն . — Չիճացի . — Հլճճճ Կիւրեմզեկ . — Եր Երիտասարդութիւնը . — Գ՛ւկ ի գործ . — Տճնութեան խարճնը . — Եր առաջին Յ բարի քնկերները . — Պատմական դասը . — Հայկազործուրի՛նն քլ . . . — Վերագարձ . — Կիւրեմզեկի ճար օրարի.ժողովի քնկերները . — Սեւ օրը . — Վարդեսր զս՛րտ . — Շահակապատ և Եղեռական վախճան . — ՇլճԼԵ օրգիլին գաճու ճէսըք . — Կիւրեմզեկի անունը փրկուած մտազուր քննել . — Կիւրեմզեկի բուստա ու լխուած . — Եր եռ ակերտ արձանը . — Աճարտիտ առաջին սպագրութիւնները :

Տպագրութիւնն անձանօր եղած է նախնեաց , երբ «տպագրութիւն» բանով նսակրնանք անոր 2 վլխաօր մասերը՝ շտէ-ա-ն ք-թ-էրն ու շ-Ժ-ա-լը , զոր կիւրեմզեկ միայն նմարեց և 1453 ի տունները ք-դ-է-ր-է-ն -լ-է-ո-շ-նի-ն -ք-ք-նի-ն ջէր-է-ը . — Տի՛շտ այն բուականին՝ երբ Սալպան Մէնեմեւ մեծագոր աշխարհակալը Բիւզանդիոնի առումը կը կատարէր՝ իր պատմական ձակաւասմարտ մղելով Յունաց դեմ , մինչ ի Վարարիտ գաղտական Հայեր յալօրս էին ապաւինեալ . ինչպէս կը գրէ Հայր Չամչեան : Ուրմնն չպէտք է տպագրութիւն նկատել Բարեկոնի դրոշմեայ աղիսները , բրտտի նշանները , մին ակնարդմներու կնիքները եւ այլն :

Փայտի տպագրութիւններն տակի իրենց եղանակով՝ սերտ աղերս ունին փորագրութեան պատմութեան նետ , բայց իրենց նպատակով և իրենց շատ ծաւարման ժամանակամիջոցով՝ կը գրական տպագրութեան պատմութեան առաջին գլուխը :

Սակայն և այնպէս նախնիք էրէ չէին ձանձցած այդ արուեստը , զոնք գիտէին անօր սկզբունքները : Անզլ գրագեւ ՏԵՐԱԿԵՂԻ կ՛րտէ քէ նոսմայեցի ազգեցիկ մարդոց ծանօթ էր ան , բայց ծածուկ պահած էին այդ գիտք , վախնալով վտանգներ կրօնց կրնա՛ր պատճառըլայ տպագրութիւնը՝ քաղաքական տեսակետով : — Նախնիք արդարեւ բարձրաքանդակ և խորաքանդակ փորագրութիւնը կ՛արկանէին ի կիր՛ քարի , մետաղի , անօրի , դրամի վրայ , և ն . : Անունը ճարտարօրէն ի գործ կը գնէին շտէ , այսինքն -ն-ճ-ն ք-դ-է-ր-է-ն-ի-ն , նոյն իսկ գործածելով շտէ-ա-ն ք-թ-է-ր-է-ն յե-ո-շ-նի-ն ջէ-լ-ք-ք-է-ր-է-ր-է-ն որոնց նուշներուն կարեկի է նանդիպիլ բրծուն նողէ կանրեղներու վրայ : Միջին դարուն , ձեռագիրներ գունատ որողները յօրինած էին մետաղեայ կարուած տախտակներ , և այդ կաղապարներուն միջոցաւ՝ անունք թ-ն ք-դ-է-ր-է-ն-ի-ն կը կիրարկէին գունագոյն մեղաններով : Ընդօրինակիչներ նոյնը կ՛րնէին . նախ գլխագիրներու , յետոյ փոքր գիրերու նմար . և այսպէս ջէ-լ-ք-է-ր-է-ն ի-է ի-է-թ-թ , մասնատանց եկելը . երգեցողութեան մատնաներ , շարականներ : — Նոյնպէս , ձակտակէն կաղապարի միջոցաւ էր որ շինուեցան լխաղի բուդքերը որոնց պատրաստութիւնը լայնագոյն տեղը կը գրուէ Տպագրութեան և Փորագրութեան պատմութեան մեջ : Քաղի բուդքերուն տպագրութիւնը Քա.ի 1400 բուականին եղած է , ջ-ք-ք-է-ր-է-ն-ի-ն-ի-ն ջէ-լ-ք-ք-է-ր-է-ն-ի-ն . ժ.Ե. դարուն Ա. կեսին մեջ , գրեթէ միաժամանակ , Հօլանտայի , Գերմանիոյ ու Փրանսարպի մեջ տպագրուեցան — շնորմիլ ջցուած և մեղանածուծ փորագրեալ պնակիտներու — կրօնի ու բարոյականի խել մը գիրբեր , որոնք նկատուած են Տպագրութեան ամենանին յիշատակարանները : — Աւելցունենք քէ բուն տպագրութեան գիտեն վերջն ալ . քրիստոնեայ բոլոր ազգաց տպագրեալ սկզբնական մատնանները գրէրէ միշտ կրօնական եղած են :

Կարևոր մտացանք բերել : «Փայտաքանդակ փորագրութիւն» յորջորջումով ծանօթ այս եղանակը սակայն ի գործածութեան էր Չինաստանի մէջ, Քու.Ն. 2)՝ սարի՛ իսկ առաջ :

Նառաջդիմութիւնը միայն կարելի էր եղած է -- -- -- -- -- Գերմանացիի մը վիճակուեցաւ վերջապէս բախտը՝ մեծ առեղծուածք լուծելու , յետ երկար և ստանալովին նետագոտութեանց :

Հէն՛հէն՛ Կիւրիւմի՛ն Կր կոչուէր այդ մարդը , 1397 ին ծնած Փայտաքի մէջ՝ այնուհանրանիքի մը : Եր կրիստոսարդութեան մէկ մասն անցուց նորեմական տանը մէջ որ զարգարուած էր միջին դարու աշխարհական քանդակներով ու պատկերներով : Մուտքի դուռին վրայ քանդակուած կար նակայ ցուլի մը գլուխը՝ սա արձանագրութեամբ . — «Ոչինչ կրնայ ինձի դէմ դնել» , որ գողցես Կիւրեմիքի կեանքին նշանաբանը եղաւ . և միքէ Տպագրութեան նշանաբանն ալ նշանը չէ՞ :

ՏՊԱԿՐԱՌՔԱՆԸ ՀՆԱՐԻՉ
ԵՒ ՌԱՇՎԻՔԱՅ ՔԱՎԱՅՔԱՐՔՈՒԹՅԱՆ
ՀԵՆՆԵ ԿԻՐՔԵՄՊԵՐԿ

15 տարեկանին՝ նայրը կորանցուց : 1420 ին նարկադրուեցաւ նայրենի երկրէն նեռանալու՝ Փուտուկի Գ.ի նանդիսաւոր մուտքին առիւ պայքող խառվութեանց նետուանօր , բազաւորը դիմաւորելու նամար նարուտաներուն և ժողովրդային դատակարգին միջև ծագած կատաղի կռիւր :

Կիւրեմիքի նաստատուելով Սրբազգուրկ , գաղափարը կ'ունենայ ստեղծելու շէն -- -- -- -- -- զարիճակի մը (գալրով) միջոցաւ , իսկոտ մեշանով ծածկուած , որով կարելի պիտի ըլլար բնագիրի մը օրինակներն աննուն թխով նանել րուդրի կշիւուն վրայ : Կնան 10 տարի արքնեցաւ , նետամուտ ըլլալով րափանցելու մեծ գաղտնիքին և բնելու նրաշարուեստ զիւար , մէկ խօսքով՝ Տղ -- -- -- -- -- :

Արդէն նասած էր գունացուցիչ արդիւնքի մը , եր սնդրադարձաւ թե պիտանէն խանգարուած էր՝ իր անվերջ նետագոտութեանց երեսն ենրարկուած ըլլալով մեծամեծ ժախքերու : Սակայն և այնպէս ոչինչ խրոչեցուց , ոչինչ ընկրկեցուց Աշխատութեան այս դիւցազնը՝ միշտ յառաջ իր վագրին մէջ : Երբ քաղքենիներ — Տսիճնայն , Ռիֆ և Հալլման — ընկեր րրաւ իրեն , որոնք րաւական մը դրամ դրին՝ գործը րուրեն ծածուկ շարունակելու նամար , իրր թե նայելի շինելու նպատակով :

Կիւրեմիքի կրցած էր փորագրել մետաղեայ շարժուն տառեր . կր մնար միայն ձեռք ձգել անանկ նիւր մը կամ րաղապրութիւն մը որ շարմար ըլլար այդ տառերը րագմապատկելու և առաջադրուած նարատակին ծառայելու : Երկարը շատ կարծր ըլլալուն՝ րուդրը կր ծակեր , կատարն ալ շատ կակուց՝ կր ձգուէր մամուլին ճշման տակ . գալով վաշտին՝ ո՛չ ոյժ ունէր ան , ոչ ալ տակուտութիւն : Հարկ էր ուրեմն ինչ ինչ մետաղներու խառնուրդով յառաջ թերել տառեր՝ պատշաճ պնդութեամբ և ընդունակ զարիճակներու մէջ րափուելու :

Յանդուզն ձեռնարկը դեպ ի կատարելութիւն և իրականացում ճամբայ կ'առնէր տակաւ , երր դիւրախտութիւնը նորէն կու զար աչքելութեան՝ իրենց աշխատանոցը : Այդ անվերջ փորձերն ու արքնութիւնները սաղի նետած էին ամնունն ալ : Բոլորին մէկ անկուտի մնացին : Փառապանծ յուցուար յամբակ անելու նամար , արի ընկերները չվարանցան յօժարակամ և անարտանջ ծախելու կարասի , գանարդէն ու ստացուածք , նոյն իսկ պարտք ալ բնելու . աշխարհն վառ էր իրենց նատարը՝ գործին մեծութեան և գայն վարող մե՛ծ գործաւորին , Կիւրեմիքի նանձարին վրայ : Այդ գունդութիւններն ալ սակայն սպարդիւն մնացին :

Եւ ձախտուածն իր զուտին նասաւ , երր ընկերներէն Տսիճնայն 1439 ին մեռնելով՝ ընկերութիւնն ալ լուծուեցաւ : Պանանչատերք դատ րացին որ շարունակուեցաւ րաւական և կան-

չուած վիճակով ու գաղտագողի կատարուած պաշտօնագրութեան երեսն ելլելով նախա-
տուեցաւ թէ հոգեւէ շնորհէն ինչեւէ չի կրնար զստուարեւ ինչ որոն նամար բաներ զտաներ էին սարկնեով :

Առնելիքորնեքն նարածուած , Կիւրեանգրիկ աշխատարիւնները կը չրկ. և 1450 ին անց-
նելով Սրբազգութիւն իր ծննդավայրն՝ իր խիկ ոյծերով կը վերսկսի նոն ընդհատուած գործին :
Կը գծէ , կը փորէ , մետաղներու խառնուրդի փորձեր կը կա-
տարէ անդու : և որովհետեւ ճակատագրուած էր միջոցներէ
զարկ սպերու միշտ՝ գործին շարունակութեանը նամար կը
կազմէ նոր ընկերակցութիւն մը ժամ Ֆաուսթի և Բիլա Նէօ-
ֆելքի նա : Ասանցմէ առաջինը Մարտնացի ջոջ սոկերից մըն
էր ստատարդի , որ , սարագայ գործին արդիւնքները խրա-
ցունելու սարանովարիւնը ստանալէ վե՛րջ միայն՝ դրամ փոխ
տուա : Իսկ Նէօֆելք երկաստարդ գրագիր մըն էր բաշտակիր ,
անբարդատեղի կերպով ճարտար ընդօրինակից մը՝ գոր Ֆա-
ուսթ խիկոյն վե՛տայ առաւ իրեն :

ԿԻՒԹԵՄԵՐԿ , ՖԱՈՒՍԹ ԵՒ ՇԵՓԵՐ

կան գիմացող տառեր՝ նորը եզրերով : Այլ օրն սկսեալ սպագրութիւնը ննարուած էր : Աֆ-
սո՛ս , այլ փայրկեանն իսկ , նամար նագար գրկանքներով նուակ ուրեմն ձեռք ձգած իր գե-
րագոյն յաջողութեան պատմեւին վրայն՝ բազմարդիւն վաստակաւորը յանկարծ մրտադիր տե-
տա իր ստաղին : Տեսարանն ի՛նչ շուտ փոխուած էր : — Գիւսթ կատարելագործուած ըլլալով ,
չէ է՛ս անօգէ՛տ էլ չի կրնար զն՝ զնէ : Ընդարտոյց և դրաման Ֆաուսթի մտասեւեռումը կ'ըլլայ
վրայնն նեակ սա
մարդ . չէ՛ մի որ
ստանելիքս էր ինք ,
արսինքն ամենագոր :
Եւ անգոր փոխա-
տուն կ'ստիպէ Կիւ-
րեանգրիկը որ նրամար
ի գիտին շահագոր-
ծամով գոյանալիք ի-
րաւունքն : Չեռքն
կը խիկ անոր փուսթ
(ձուլարանը) , մա-
մուլն ու սպարանը :

Ֆաուսթի այս ա-
պերախտութեամբ բշ-
ուստութեան մտա-
նրած « Տպագրու-
րեան Հայր »-ը կը նար-
կազրուի արտուած ար-
խոր նեռանայ Մարտնէն ,
անձնիկը և արխարանց
գորախարի մը պէս որ
ճակատամարտն
իր յայրական վերազարձին՝
զուրս կը վաճառի մայր-
նայրնիքն . . . :

ՏՄԱՐԱՆԸ ԺԵ. ԴԱՐՈՒՆ. — ԿԻՒԹԵՄԵՐԿ՝ ԳՈՐԾԻՆ ԳԼՈՒԽԸ

Նոր արուեստը եռանդեամբ շահագործելու նամար , Ֆաուսթ ընկեր կ'ընէ իրեն իր փե-
տան Նէօֆելքը : Երկուքը մեկ կ'սկսին սպագրութեան գործին , ստանց խոջանարութեան՝ ձեռա-
գիրներու գիմով ծախելով սպած գիրքերին : Գործարարները ըրանաւաս ու տոգո՛ս էին Ֆա-
ուսթի՝ Մեծ Վարդեանին նանդեղ ջոյց տուած ընթացքն : Յաճոյի սպարանաւորը Ս. Գիրքին

վրայ երկում ընկել կու տայ անոց, որպէս զի դուրս չհանեն արուեստին զազտները : Ասով այլ չգտնանալով, ծերուկ վաշխաւուն ձեռքերուն ստորագրութիւն կ'առնէ որ իրենց ամբականէն պիտի կտրէր՝ երբ բաշխեամբ ընկին սաղին անոյին : Եւ իրեն վերջին միջոց տպանվումը, Ֆատար իր աշխատանոցը կը նստատու մասանի մը մըստուտեր խորքին մէջ, անբողջ օրը գործաւորները նոն պահելով ու դուրս վրանուն կըզկելով : — Իրենց մեղքման բազմամասնուցն էր այն ատեն որ դարեր շարունակուած է : — Ժամատար սակայն վրայ նստաւ ու Ֆատարն առաւ տարաւ աչն պահուն երբ ինք իր շանկապուտին ետեւէն էր : Ինչ արժանատիք մի խնամք մարտիան քրտնաց պատուր վատթեան շորթոջ ազան և անիրաւ մարտի : — Աեւելին կայ : Փետան աներձօրը տպարանին սեղանակամակը դատնալով այս նոր գիտին շանկապուտը կը շարունակէր, կըր Մալանա թաղաւրը շանկապուտ առնուեցաւ և տարի արուեցաւ : Նեօֆեր տպանուեցաւ այլ աղեական պահուն, գործաւորներն այ սկսան ցրուիլ :

Իր գլուակը ժամ Նեօֆեր վերանստատանց նոյն տպարանը : Այս մարդը միայն գիտցաւ յարգել Տալագրութեան նմարիին իշխանակը, չուզելով նստելի օրինակին՝ մասնաւոր մասը ոչ չուտող անպիտան Ֆատարի անոյր տպօրինութեանը : 1505 ին տպագրուած և Մարտիանիլին կաշտեր ձօնուած գիրքին ձակաւոր նստեալու կը կարդանք : Մալանայ մէջ է որ Տալագրութեան նրաչալի արուեստը նմարուած է 1450 ին նանձարեցն Հեմէն Կիւրեմլիլի, տպա բարեւաւուած ու տարածուած իր յաջողներուն՝ Ֆատարի և Նեօֆերի շնորհիւ :

ԿԻՒԹԵՄԼԵՐԿԻ ԱՐՁԱՆՆԸ (Սրբապատկեր)

Կիւրեմլիլի առանձինն ստակ եղաւ

•• 15 թաղաքներ կը մրցին, իրարմէ իջելու նամար այս նրաշարուեստ գիտին՝ իրենց պատերուն մէջ ձնիլը տեսած ըլլալու վատքը. սակայն թաց ի 4 էն (Հառլիմ, Սրբապատկեր,

Երբ այս վրկարար արձանագրութիւնը գոյարին չուեննար, Մալանայի երբեմնի գոյարալ և անսելուկ սակերիքը գուցէ յաջուկը խրացունել վատքը տպագրութեան գիտին նմարիչն ըլլալու :

Կիւրեմլիլի իր տարչուորն ընկերոջ մասնէն վերջ 2 տարի միայն ապրեցաւ : Ծննդավայրէն մեկնելուն թափառեցաւ 10 տարի, ըլլաւառութեան դատապարտուած : Էրումի այլ օրերուն՝ մնացող արիտրիւնը վերաին մուգ վելով նիւնեց նոր աշխատանոց մը Գօնրաւ Հօմեր առնուն անձի մը օժանդակութեամբ, մինակը նրատարակելով Summa que vocature catholicon գիրքը 1460 ին : Միջ որ գիտէ այսօր թէ տպագրութեան այլ մեծանուն նմարիչն ինչպէս անցուց այլ երկայն տխուր տարիները : Ինչ որ գիտենք, սա է թէ 1465 ին ուսելիք նայ չուենք : Կեանքին վերջին օրերուն, Ասուլի ար նստաւ գուրար թոչալ մը յատկապէս անոր : Շնորհիւ այս վեմաննն այլ յարապալու պաշտպանութեան, Կիւրեմլիլի կըցաւ նախորդ նորէն կատարելագործութեանը նախապիքած իր արուեստին, և 15 Փետրվար 1468 ին մեռաւ Մալանայ մէջ :

•• 1840 ին, Սրբապատկեր, Կիւրեմլիլի - Հրապարակին վրայ կանգնուած է ՏԴ-ԳԻ-ԲԵ-ԶԻ Հօր արոյրմ արձանը, ներկայացուած՝ Մամուլին տակէն նանկու վրայ թէրք մը որ սա արձանագրութիւնը կը կրէ . Ե-ԵՂԵ-ԷՄ-Պարզ, առնական և արտապալիչ կեցուածք մը ունի ան : Աեազանոյկ իր պատուանդանը զարդարուած է սպարախանական 4 նարբարանդակներով որոնք կը խորհրդանշեն ՏԴ-ԳԻ-ԲԵ-ԶԻ Բ-ԵՂԻ-ԲԵ-Ե-ԵՂ-ԵՂ, Ա-ԵՄ-Պ, ԱԳԻԿԵԿԵ և ԱԳ-ԵԿԵ-ԵԿ ԳԶ : Այս իշխատակարանին բացման նանկէսին ներկայ եղած են աշխարհիս թոչուր երեւելի տպագրիչները : Ասիկա մեծարանքի արժանատիք ջոյց մըն էր՝ ամեն արուեստներէն բանկալիին նմարոյին նամար, վասն զի այլ ամեն արուեստները յաւերճացունելու :

•• 15 թաղաքներ կը մրցին, իրարմէ իջելու նամար այս նրաշարուեստ գիտին՝ իրենց պատերուն մէջ ձնիլը տեսած ըլլալու վատքը. սակայն թաց ի 4 էն (Հառլիմ, Սրբապատկեր,

Մալանս և Պամպուկ) , իրենց յառակնորինները կը կաշանան անանկ փցուն նիմերս վրայ՝ որոնց մասին չարժեր խակ վիճիլ : — Ասկի գասա , Կիրեմպերկի վերագրել տալագրութեան զիտար՝ շատեր կը գրանան : Հօրատուացիք երկար տանն պնդած են որ Լուսան Գօսերք անուն մարդ մըն էր՝ որմն Կիրեմպերկ փոխ առած էր իր կատարելագործութիւնները : Այս գրոյցն ալ վերջ ի վերջոյ չարն ինկաւ : Առ. առ.աւելն Գօսերքի կարելի է վերագրել փայտափորագրութեամբ տպուած շատիներէն զիրք մը , Speculum salutis անուամբ : Հասկնաի մեջ՝ շարժուն տառերով տպուած ամենահին զիրքը 1484 են առ.աջ չէ եղած :

•* Զ--ընչոյ լըբէ--նը Գ--բէր--ը լ--բ--բ--նը --ձն--նէն Գ--բ--բ--բէն--նը Է--նը Է Մ--յան-- Գ--նը--ը 1453 - 5 Բ. Ա--բ--բ--նը--նը չ' 640 Բէբէնէնէր--ը, նանս քողարեան բարբեր : Նիբօրս Ե. Պատր 1454 ին աչս զիրքերէն նախկեց այն նաատուացեալներուն որոնք գրանական նուերներով սճան կը նանդխանային Կիպրոսի բազաորին՝ Տաճկաց զեմ մըսած պատերազմին տանն : Այդ Աճ.աշունչէն բնա չկայ նիմայ : Առ.աջին զիրքը որ ճշգրտէն կը կրէ տեղը , բառական ու արպագրիչներուն անունը՝ Մալանսի «Մաղմաարանն է , մեծաղիք միամայ , 1457 ին Ֆաուար-ճեօֆերի Մամուլէն դուրս եղած : 6 օրինակ միայն մնացած է անկէ . կը պարունակէ 75 թերթիկ և 288 զլոխ՝ փայտէ կաղապարներով կարմիր-կապույտ գարդանկարուած . ի շարս նոյն անձնուոն նրատարակութեանց , կը յիշատակուի 1462 ի Աստուածաշունչ մը :

ԺՊՈՒԿԻՆՈՒԹԱՆՆ ԸՆԲԲՈՐԿՈՒԹԱԻՆԸ

Տեղ մնաց որ չուշեուրեր այս մտգական զիտար : Քիչ շատ ամեն ո՛ր որ այցելեց՝ գրկարաց տաղնականութիւն մը փայլեց խակոյն : Կէ-ԲէԿէբէնէ Զ--բ--բ--նը -- ինչպէս կը կոչուին Տչ-բէնէնէր -- ցրտեցան երազալի սղ ետղ կտմեր , բոլորն ալ նոր աշակերտներ զիտարեան և յառ.աջիմութեան : Կերմանիս , Զուիցերիս , Ֆրանսա և Իտալիս տեսան յանկարծ բացուիլը բառական կարեւոր տալագրատուններս : Տալագրական արուեստը չաւ բնդունելութիւն գասա նոյն տաննի վեճաբաններէն շատին կողմն որոնք մեծ մարդափորութիւն մը կատարած եղան , զիւրացունելով ծաղկումը զիտար մը որ կոչուած էր ժողովարդներս աչքերը բանալու ճշմարտութեան ու բանականութեան լոյսերուն : Լուի ժԲ. գայն նկատեց ասելի աստուածային քան մարդկային՝ բան մը , մինչ Ֆռ.անտուս Ա. բոլոր տալագրիչ-գրափաստանները զերծ կացուց զինտարական ծառայութենէ : — Սակայն և այնպէս նորածին տալագրութեան նամար քաջաղերական եղող այս բառակար չունեցաւ երկար տեսարարին : 1521 ին Գրաքննութիւնը — Մասմանս լոյս-թելերը կորստուց աչլ անգոր պարկան — սկսաւ՝ տպուց զիրքերս նամար . այնուհետեւ բառական տանն ո՛չ մէկ զիրք նրատարակութեցաւ առ.անց արասութեան :

•* Է՛ն առ.աջ , Մալանսէն տալագրութիւնը փոխադրուեցաւ Պամպուկ ուր (1461 ին) զերմ. լեզուով «Առակաց զիրք» մը լոյս տեսաւ : — Իւլո.իս 2եկ 1467 ին տալագրութիւնը Գօլօնիս տարաւ ուր տպեց Ս. Օգոստինոսի 2 զիրքերը : — Միւնույն տարին ժան Մենրէլ սկսաւ ի գործ դնել տալագր. արուեստը Սրբագրութի մեջ , 1473 — 6 լոյս բնծայելով Վենետան ար Պօվկի 10 նատար «Սրբ.քիւլում» : — 1465 են սկսեալ 3 զերմ. գործատրներ Ֆաուար-ճեօֆերի արմատանոցը լրելով Իտալիս անցան և նաատուացեան Սուպիարօ վանքը (Հոռմի մաս) . նոն էր որ 1465 ին տպեցին «Լաքրանսի երկեր»ը : Իրենցմն Իւլո.իս Հոռմ Հոռմ կանչուեցաւ Քօռքուճատա կարափնային կողմն և 1467 ին նրատարակեց անոր «Սորնրգածութիւն»ը , — մինչ Կիրեմպերկ ողջ էր զեռ : Միւս քննիչները եկան միացան իրեն և նոր տան մը նիմնեցին . Քիչ տանենէ տալարանները շատցան նոն . 1475 ին 20 նատ կային և 7 տարուան բնրացքին 12000 նատար լոյս բնծայեցին : — Տալագրութիւնը մուտ գործեց Վենետիկ 1469 ին՝ Նիբօրս ժանտան Ֆրանսացիին կողմն , Կոչն Գ--նը--նը Զ--նը Լ--նը Գ--նը Գ--նը Գ--նը 43 Գ--նը Գ--նը : Նիբօրայի տալարանը փոխանցուած է լեռոյ Անտո.է Քօռ.ո.է.ճանիի՝ տալագրայ պարունատար Այսէ

1611 ին Արօքձորմ : Տարագրութիւնը նեղակամ ծառայ տապալ տարոյց աշխարհի մեջ : 1756 ին Համայնքա մասա : — 1767 Մարրինիք : — 1772 Մառասա : — 1784 Բօնրիչիքի : 1787 Քուպա : — 1789 Պակնօս-Այրես : — 1792 Պօմպէ : — 1795 Սիանկ : — 1803 Նիս Օռքեան : 1807 Մօնրեկիսօ : — 1813 Ռիօ Նանկոսօ : — 1816 Ժաստի : — 1817 Քօրփո : — 1818 Թօպիքի : — 1821 Պուռպօն կղզին : — 1822 Քօռիւնրիա : — 1823 Սինկարուր : — 1824 Բանամա : — 1825 Պօլիպար և Սանրիակօ : — 1830 Արկնք : Եւ այլովքն նանկերմ :

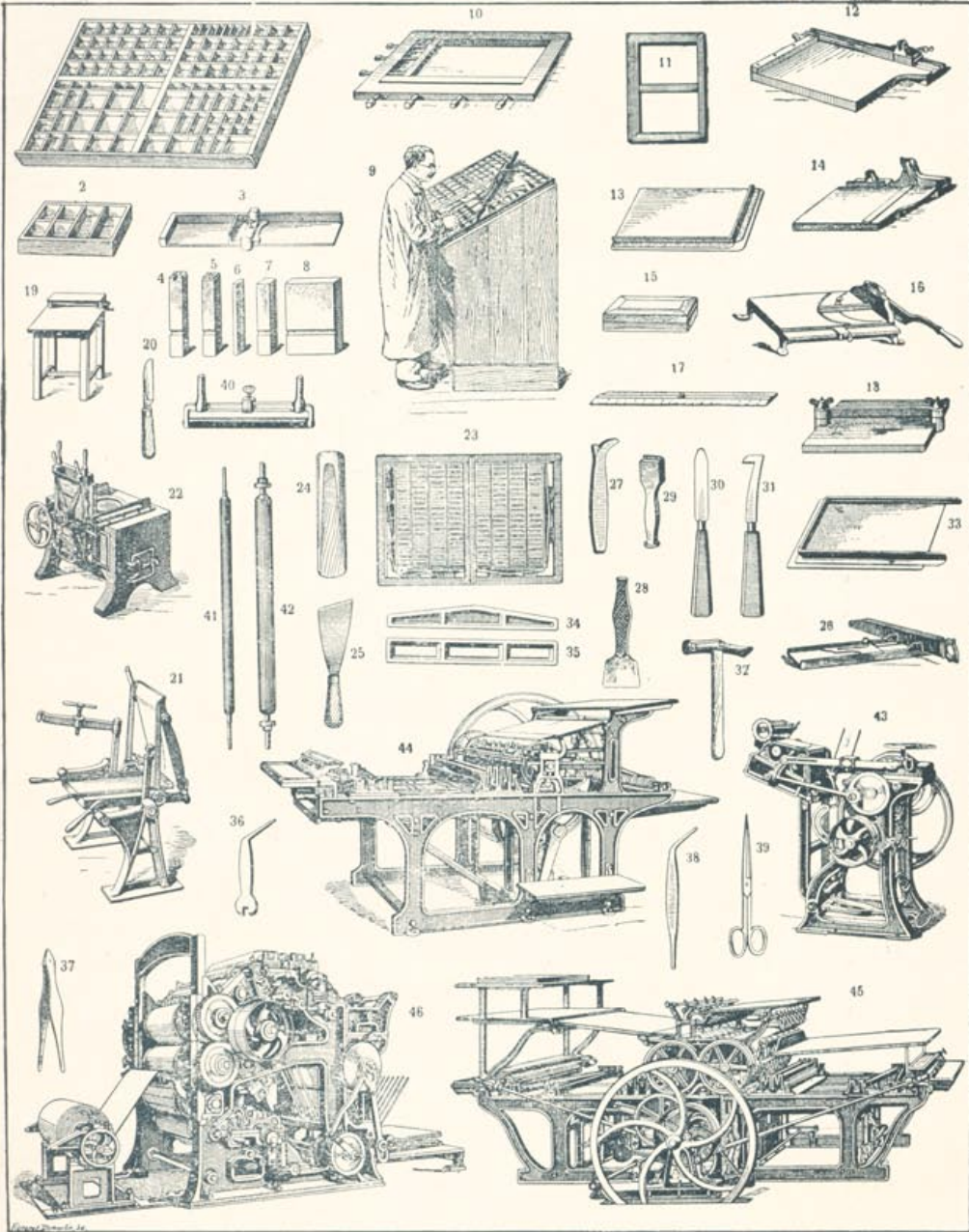
ՄՈՒՍՏՐԵՆԱԿԵՆ ԵՃԻՄՐՏԷ

Մանկեր նիմայ արդի տպարանէ մը ներս, տեսնելու նամար քէ ինչ կան ու կազմածք կը պարտնակէ ան, և քէ ինչ գործ ու գործաւոր կան նոն :

1. Գաւակ կամ Տարագրութիւնը և կամ Փէթիւն (քասա = casse), 2 մասի բաժնուած տափակ կտրվարչաւոր դարակ, դպրոցականի գրասեղաններուն կախարիչին պէս առ ի շեղ գետնուած : Ատոր ծակերուն կրտսն թշնշ, Վերի մասը կը գրտն «զվազկրները, վարի մասը՝ բոյր-գիր-կրը : 2. Մէթ-ճէ-ճէ-ճէ-ճէ (boîte à corrections) : 3. Գէթիւն (պա բառը պօլուսնայ ժամանակակից գրաչարներէ գործածուած է) կամ Գէթիւն (քոմբաստ = composteur) : 4-5. Տարագր (զվազկր և բոյր-գիր) : 6. Բարձր կամ Զարձ (քասա = espace), կապարնայ անջրպետ տասկրու : 7. Փոքր քասա և 8. Քասա (քասարաք = cadratin և cadrat), տպագրութեան մեջ՝ պարտայ տեղեր լեցունելու ծառայող ձուլածոյ կապարի կտոր : 9. Գէթիւն, [նախկին նին բառով Շէթ-ճէ-ճէ-ճէ, իսկ Շէթ-ճէ-ճէ-ճէ-ճէ՝ արուեստ գրաչարութեան] միւրեքրիպ, օ մposant : 10. Շէթ-ճէ-ճէ-ճէ (չափ = châssis à serrage à vis) : 11. Շէթ-ճէ-ճէ-ճէ տպագրական : 12. Հարճ-ճէ-ճէ (քիչրէք, rabot) : 13. Պիւնիք կամ Շարճ-ճէ-ճէ (կայք = guêpe), գրքնկային մեջ լեցունածքը այս տափտակին վրայ է որ կը փոխազրէ գրաչարը : 14. Շէթ-ճէ-ճէ-ճէ հարճ-ճէ-ճէ (rabot à biseauteur), «քիչրէք»ին ուրիշ մէկ տեսակը : 15. Գէթիւն (չօխմախ, taçuoir), շարուած էջերուն տասկրը շիտկելու ծառայող գրանար զործի : 16. Հարճ-ճէ-ճէ-ճէ-ճէ (coupoir avec rabot) : 17. Տարճ-ճէ-ճէ-ճէ (typomètre) : 18. Զարճ-ճէ-ճէ (calibre), ներքին սրամագիծ չափելու գործի : 19. Մէթ-ճէ-ճէ-ճէ (table à encre) փորճի մասուկի նամար : 20. Կարճ-ճէ-ճէ-ճէ (couteau à plomb) : 21. Հաստատուակի նամար Գէթիւն (moule à bascule) : 22. Զարճ-ճէ-ճէ-ճէ (fourneau-moule à cliché) : 23. Իջիւն (Ֆօռ.մա = forme), երկար շրջանակ ուր շարուած էջերը գետնուած են : 24. և 27. Իջիւն (décognoir), մեքնային մեջ իջուակը սեղմելու յատուկ անկխնատոր փայտ կամ երկար : 25. Մէթ-ճէ-ճէ-ճէ (spatule à encre) : 26. Կարճ-ճէ-ճէ-ճէ (scie à coulisse) : 28. Իջիւն (chasse-page), էջերը նրոյ գործի : 29. Իջիւն (chasse-griffe) : 30. Կարճ-ճէ-ճէ-ճէ (couteau à découpage) : 31. Զարճ-ճէ-ճէ-ճէ (gratte-filet) : 32. Մարճ : 33. Զարճ-ճէ-ճէ-ճէ-ճէ (galée à double équerre) : 34-35. Զարճ-ճէ-ճէ (կամ.նիքիւս) էջերը սեղմող, (cales en fonte) : 36. Բայինք (անախարաք, clef) : 37. Տարճ-ճէ-ճէ (չիփք, ճրմպպ, pince) : 38. Շարճ-ճէ-ճէ, երկար և ձող-քանակի (broche) : 39. Մարճ : 40-42. Մէթ-ճէ-ճէ-ճէ (միւրեքրիպ շիտկարաք, rouleau à bras) որ տափնճէ կը պատրաստուի : 43. Ուրճ-ճէ-ճէ (տպրով քանող) Դարճ-ճէ (presse à pédale) : 44. Թարճ-ճէ-ճէ (presse en blanc) : 45. Թարճ-ճէ-ճէ (presse à refiration) : 46. Շէթ-ճէ-ճէ-ճէ (presse rotative) որ ամենակարգին կատարելութիւնն է :

Տարագրութեան առաջին մասուր (Կիւրեմպրիկի օրով) կը բաներ ուղղանայնայ պրտուածակի մը միջոցա, ննճանի մը պրտուածակին պէս, և բաւական ժամանակի կը կարտուր տպուան նամար : Պուիչի ննարած «նօյանտական մասուրը յաջորդեց ատոր : Յետոյ եկա

«մէկ անգամն» կոչուածը՝ մարմարով և բաժմա բարինով որ կրկար ասան գործածուեցաւ :
Սրանոցի մեքենան 1818 ին մտաւ Ֆրանսա, րևև 13 տարի. ի վեր Անգլիոյ մէջ գոյութիւն

ՏՊԱՐԱՆԵՆ ՆԵՐՍ

ունք ան : Նախկին մեքենաներուն բոլոր մասերուն յաջորդելին ճաշածունքը : Գոյնիկի «ամե-
րիկեան մամուլ»-ով կարելի եղաւ ասել մեծապի թերթը : Ատոր ալ յաջորդեց 1817 ին Կանադ

որուն առածից գլաններով խցան (քամբոց) ներք կր մկանտակին յատուկ բնդունարանի մը մեջ : Այս գիտք մեծ յեղաշրջում մը յառայ բերաւ սպագրական արուեստին մէջ և ոտքով մամուլը տեղը բռնեց նախկին ձեռքով մամուլներու պտուտակին : 1814 ին Քեռնիկ և Պատուկը ննարեցին մեքենական այն մամուլը որ 1 ժամուան մէջ 1000 բերք կը տպէր : Այնուհետև նոր կատարելագործութիւններ տեղի ունեցան և յաջորդաբար ունեցանք մէկ կողմ և երկու կողմ սպող մամուլներ , և.ն. : Վերջապէս Մառինսինը կը որ յիշուս « շրջադարձիկ մամուլ » մեծածաւալ օրարեքերու արագատիպ նրատարակութեան համար :

* * * Թէ ինչո՞ւ նայերեն գիրերու վերակը (բացաւ) բամբուած է այսպէս անկասուն և տարտղնած մի՞ճակով մը . — Որպէս զի բնագիր մը շատով ու դիւրին շարուի : Հայ « բոյր-գիր » երբ

Լայնք 85 սանրիւնք

Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Զ	Է	Ը	Յ)]	-	*	—	=	
Թ	Ժ	Ի	Լ	Խ	Ծ	Կ	Հ	Յ/1	2/2	3/3	4/4	5/5	6/6	7/7	8/8
Ձ	Ղ	Ճ	Մ	Յ	Ն	Շ	Ո							9/9	0/0
Ձ	Պ	Ջ	Ռ	Ս	Վ	Տ	Ր							9	0
Յ	Ի	Փ	Ք	Օ	Ֆ		Շ	1	2	3	4	5	6	7	8
ց	ֆ	շ	բ	դ	զ	լ	ժ	օ	ւ	փ	օ	ւ	փ	օ	ւ
ժ	պ	դ	լ	զ	ե	կ	մ	ի	ս		ծ	ու	փ	փ	
ճ											խ	կ	1 1/2	1	
չ		ե		ն		տ		բ	ն	բ	բ	բ	2	4	
փ															
ձ	վ	ո	ւ		էսքան 5 բուերք		3	ա					զնզն. խառն. նք		
ջ															

Մեկանք 85 յիմուք

Հ Ա Յ Գ Ր Ա Շ Ա Ր Ի Ն " Բ Ա Ց Ա ,, Ն

կը բամբուին 3 կարգի : Առաջինները որոնք լսին 4-6 բջիջ՝ շատ գործածելներն են , ինչպէս **ա , ե , ի , ն , ր , յ , ո , լ** : [Է գիրը բեւա ասոնց կարգէն է , բայց նայերենի մէջ իր կարեւորութեանը համար չէ՛ որ 6 բջիջ գրուած է , այլ նախատառ տաճկերենի համար] : Գալով **Բ** կարգիներուն , ասոնց ալ յատկացուած է 2 բջիջ , առաջիններէն նուազ գործածուելու համար , որոնք են **պ , դ , լ , գ , զ , կ , մ , վ , ս , օ , և , ը , թ , ք , ֆ , յ** : Իսկ **Գ** կարգիները ամենքէն քիչ գործածուելի ըլլալուն՝ գետեղուած են միասնորոն կարգ գտնուող փոքր բջիջներուն մէջ :

* * * **Պրաչափ ք** (բուերք=point) տառի մը մեծութիւնը որոշոյն է . բաղդատմամբ միլիմէրքին՝ շատ ու շատ բարակ է : 12 «բուերք»ն կը կազմէ 1 «քատարքէն» որ նաասար է 4 1/2 միլիմէրքի . իսկ 20 «քատարքէն» նաասար է 9 սանրիմէրքի : Տառերուն տեսակներն իսկ (բարձրութիւնն ալ շատ անգամ) կը տարբերին իրարմ . նայերեն տառերը կ'սկսին 6 բուերքէն և կը յանգին 60ի , իսկ բարձրութիւնին միշտ նոյն չափն ունի , այսինքն ֆրնս **թիսօ** կոչուածը (62 1/2 բնք.) , բաց ի ծանուցմանց համար ըստ կամս յորինուած փայտե խոշոր տառերէ :

4	5	6	3
13	21	11	41
16	6	10	15
1	8	7	2

ՆՄՈՅԵ 16 ԵՐԵՄՆՈՑ ՊՐԱՎՈՎ ԳԻՐՔԻ ՄԸ
ԷՋԵՐՈՒՆ ԿԱՊՈՒԱՇՔԷՆ

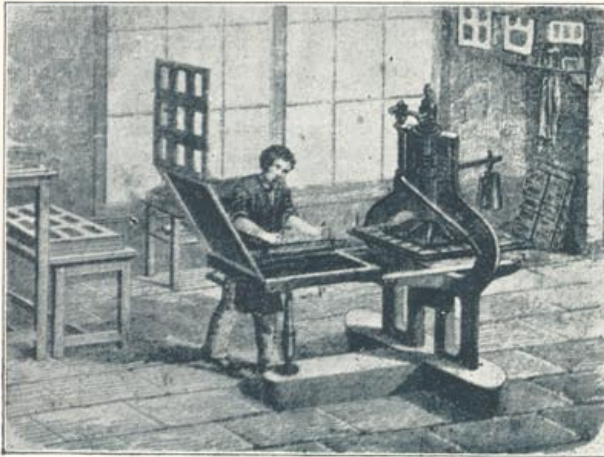
րիքի (antimoine) : Հիմայ հայ տառերուն ձուլման համար կը գործածուի 60 մաս կապար և

* * * Գալով գիրքի մը էջերուն , իրարանջիւր «Փորմա» կ'ունենայ 4-32 երես , այսինքն 4 , 8 , 16 , 32 , որոնցմէ բնթաղիկներն են 8 և 16 էջոցները : 24 էջոց «Փորմա» հագուագիւտ է : Ատորեա դրուած պատկերով գաղափար կարելի է կազմել թէ ի՞նչ գիրքերով կը կապուին երեսները՝ մամուլին յանձնուած ատեն :

* * * Աւելցունենք թէ ձուլուած տառերուն նիւրբ կը բաղկանար նախ 80 մաս կապարէ և 20 մաս ծաւարի :

40 ծարիր, իսկ բրբ. տառերու համար 78 կապար և 30 ծարիր : Այս խառնուրդով է որ ձեռք կը բերուի փափաքուած կարծրութիւնը՝ մամուլին ճնշման պատշաճօրէն դիմացող : Այդ երկու նիւթերը սակայն բունաւոր ըլլալով, նեղ գրաշարը դատապարտուած է ամէն օր ատոնց փոշին շնչելու, որով իր արեան շրջանը կը խանգարի՝ ծնունդ տալով տեսակ տեսակ նիւսնդութեանց : — Շուտիկ գրաշար մը օրուան մէջ 10 նագար զիր կրնայ ժողովել բշիջներուն մէջէն և իր զիրքնկալին մէջ շարել : Հաշիւ ըրած են որ տարուան 300 օրերուն՝ գրաշարի մը աջ ձեռքը կ'ընթանայ միջին հաշուով 1300 մղոն նեւաւորութիւն մը :

Երբ զիրքնկալը լցուի, տողերը կը սեղմեն և զիրքնկալին մէջէն հանկով կը գետնեցնեն «կայէ» ին մէջ : — Տպագրութիւնն այն գործողութիւնն է որով բուրբին վրայ կը փոխանցուի դրոշմը տառերուն՝ իրենց շարուած ձևով : Հեղինակը կամ փորձելու սրբագրիչը երբ տպուելուն նրամանը տայ (**պօն ա րիւէ**), իջադրութեան (**էմքօզիսթօն**) գործողութեան կը ձեռնարկուի : Թուղթերը պատրաստելով «ֆօրման» մամուլին կը յանձնեն՝ մեղանին և ճնշման չափը ճշդելէ վերջ : Այս գործողութիւնը որ օրաբերբերուն համար դժուարութիւն չպահանջեր՝ կը կարօտի սակայն մեծ խնամքի, երբ տպուելիք մաքուր գործ մըն է և պատկերներ ալ (**էլիւէ**) կը բովանդակէ : Թուղթին մէկ կողմի երեսները կոխուելէ յետոյ՝ խումբ խումբ մեկդի կը դրուին տպուածները՝ իզոտրանաքին բացութիւնը բաւական քաշել տալու համար, յետոյ կը սկսին միս երեսներուն տպագրութեան՝ որուն տեղական բարբառով կ'ըսեն «ուկօյթ» :

Բ Ա Ջ Կ Ա Մ Ա Մ ՈՒ Լ (PRESSE A BRAS)

չնէ մեր դարը՝ տիպը (**րիւսած**) շարունակուած է բազկամամուլներով որոնք սկսած են տեղի տալ այլ ևս՝ նեղօճիտէ կատարելագործուած մեքենաներու առջեւ որոնց պատկերները ցուցուցինք քիչ մը անդին՝ 44, 45 և 46 թիւերով :

Բարից նրատարակուած «Մասեաց Ազգանի» ամսաբերին 1856 Հոկտեմբերի թիւին մէջ նրատարակուած կը տեսնենք լիակատար համայնապատկերը տպարանի մը կազմաւորին ու աշխատութեանց՝ գունաւոր ընտիր տպագրութեամբ, — ա՛յնքան պատուաբեր՝ իր նայ տպագրիչին, ձանձիկ Աքամեանի համար :

ՆՐԱԿՐՈՒՄ - ՄԵՆԱ . . .

ՆՅՅԵՆԳՐԵՄՆ

ՄԵՐ « Ե. Բ. Կ. » Ը

Վ. որ ինձի գիր մը սորվեցուց՝ իրացունէ իր ծառան քրա գիս՝ կ'ըսէ արարական առաւելը : Հապա ո՛րջափ առկի երախտագիտութիւն պարտի սնուցանել իր մէջ ամեն ազգ անոնց նանդեպ որոնք լեզուի մը Այրուրենքը ննարած են : « Գիրքը — կը գրէր Մեք . եզակ . Մուրատեանց — նաստատուն անօրն են՝ մարդուս նոգիին ու լեզուին ճոխութիւնները երկար դարեր կրելու և յտերմացընելու » : Տեսէր Գուրեան Սրբազանն ալ ինչ կոխիկ կը բանաձևէ : այս մասին . « Մարդուս խորնորդները որոնք կենդանի բարբառով կը նաշորդուին ուրիշի , չաջորդ սերունդներու՛ ալ աւանդելու և այսպէս անցանկի գաղափարաց կաշում տալու նամար՝ անխուսափելի պայման մըն է գիրք որ ժողովորդի մը մտաննագրութեան և անոր պատմութեան կեանքն ու սնունդն է » :

Հայ նշանագիրերու գիտար չեղած, Ասիացիներ եզխարացոց պէս « բեւեռագիր » կը գործածէին թիւով 22, մինչեւ է. դար : Մեր մէջ , զիսանագիտութեան նամար գործածուողները « Պանչա գիրքերն էին , իսկ եկեղեցական գրութեանց նամար « յոյն եւ ասորի տառեր » :

Հայր քաղաքական կազմակերպութիւն ու զիրք ունեցող ազգ , տիրացած միանգամայն կանոնաւոր լեզուի մը , 15 դար առաջ պետքը կ'զգար նաեւ տիրանալու իր ուրոյն գիրին՝ որով միայն կարելի պիտի ըլլար ունենալ ազգային նշանակութիւն , ճոխացունելով իր լեզուն , ծաղկեցունելով իր գրականութիւնն ու մտնելով յառաջդիմութեան իրական ճամբուն մէջ :

Այս ստոր նպատակին էր որ յառ.ած կը մնար երանելին Մարտիկի Մարտիկի իր նոգիին բոլոր բովոյն ու իր ձգտումներուն բովանդակ ու ձգնութեամբը : — Հայոց մէջ — բառ պատմագրաց —

Ա. Բ. Գ. Դ. Ե.	Զ. Է. Ը. Թ. Ծ. Ը.
Բ. Բ. Բ. Բ. Բ.	Օ. Օ. Ո. Ո.
Ժ. Գ. Գ. Գ.	Ո. Ո. Պ. Պ.
Ժ. Դ. Դ. Դ.	Ց. Զ. Զ.
Բ. Բ. Բ. Բ. Բ.	Ռ. Բ. Բ. Բ. Բ.
Շ. Զ. Զ. Զ.	Ս. Ս. Ս. Ս.
Խ. Խ. Ե. Ե. Ե.	Կ. Կ. Կ.
Ժ. Թ. Թ. Թ. Թ.	Տ. Տ. Տ. Տ.
Ի. Ի. Ի.	Դ. Դ. Դ.
Ա. Կ. Կ. Կ. Կ.	Կ. Կ. Ի. Ի.
Չ. Ա. Ա. Չ. Չ.	Փ. Փ. Փ.
Ա. Մ. Մ. Ա. Ա.	Ճ. Գ. Գ.
Ն. Ա. Ա. Ն.	Դ.

մինչեւ այն ատեն գործածուող յունարէն , ասորերէն կամ պարսկերէն գիրքեր չէին կրնար գոնացունել ազգին յառաջդիմաւոր ոգին և անոր անկասկեղ լոյսը կազմելու նամար զուտ ստոնմային գրականութիւն մը : Առ. այլ , Մարտիկի Մանուկի Հայրապետի նեո նամախորնորդ՝ ջանաց ի չզոյն ի գոյ ածել նայ տառերը : Քաղաւոր ու իշխաններ ի մի խմբած , ժողողութիւնը գումարել տուա՛ւ՝ ննարք մը որոնելու , նշանակական գիրք ստեղծելու առաջադրութեամբ , յանձն առնելով երկիրը երկիր անձամբ բարեօրէնելու , զիստուն գիտուն զիմելու և մտաննագրանեւ մտաննագրանեւ , ի խնդիր նայ այրուրէնքին : Գնաց Միջագետ՝ Գանիկ Ասորիին , անցաւ եզեթա՛ Պլատոնին , վազեց Սամուսաո՛ Հռ. օրինակին , և այլ իմաստուն անձներուն խորնորդներով , մանաւանդ ի՛ր իսկ նանձարել ննարամտութեամբ յաշողեցաւ նուակ ուրեմն կերպարանել նայ այրուրէնքը որ — բանասերներու պրպատումներուն վերջին եզրակացութեանց նամեմատ — առկի նաւանական է՝ մեծ մասամբ Յունարեան առնուած ըլլալ յարմարցունելով , քան թէ սերած՝ Սեմականն . ինչպէս կը կարծուէր : Բայց որքանն արնութիւն կրկին Մարտիկի կողմէ՛ կարգ մը գիրքերու նամար ալ , զորս պարսկերէններէ և ասորերէններէ ձեւացուց և կամ ինքնակերտեց զանոնք : Ոմանք կ'ըսեն թէ

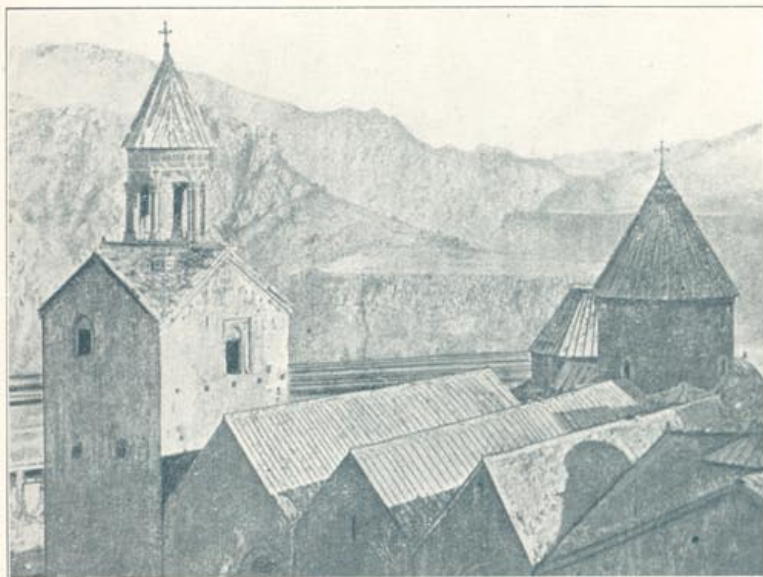
ՔԱՂՂԱՏԱՑՈՅՑ ՏԱՄՏԱԿ
ՅՈՅՆ ԵՒ ՉԱՅ ԱՅԲՈՒԲԵՆՔԻ
Յոյն Արիաբեթին ձեւափոխութենէն կերպարուցուած
մետրոպէան նախնի տառեր :

անկեա միայն ձայնաւորները գտաւ , ուրիշներ՝ թէ անոր ջանքը եղած է Այրուրենքին կրկնակ

գիրերուն համար (որոնք օտար լեզուի մեջ չկան ու մեր լեզուին ննջման հարստությունը կը կազմեն), ոմանք ալ 14 տառ միայն գտած է կ'ըսեն : Ինչ որ ալ բառի , ստաց է թէ Սանակ-Մեարազի անխոնջ եռանդին պատուին է մեր գիրերուն գիտար : Ասանդարձինն այս մասին խօսքը կ'ընէ անսխիւտ մը գոր ունեցել է Մեարազ՝ իր ստեղծագործ երազանքի յափշտակութեանը մեջ : Այս անսխիւտ քերթողարար պատկերացած է Մալկարացիին Արտաշէս Յարությունեան .

*Եւ աղօթքի պահու մը մէջ վերադառայ ,
Հոգոյն պայծառ ոսկեհատեա սպերն՝ շայ ,
Տեսաւ շարանն նրբարանկակ տաւերուն . . . :*

Ճնորհի «գիր»-ին գիտին , Հայուն վերածնունդը սկսած էր ալ ես : Թարգմանիչներ

ԳԵՐԵՋՄԱՆ Ս. ՄԵՍՐՈՊԻ, ՕՇԱԿԱՆԻ ՄԷՋ

կապ դամբարանը , Հայուն խորին երախտագիտութեան իրր բանձրացեալ ապացոյց : — Անոր մասնն կէս տարի վերջ վախճանած է Ս. Մեարազի և բաղուած է Օշական : Համբո՛յր իրենց շիրիմներուն :

բարգմանիչներու յաջորդեցին , եւ դարը որուն մեջ մեր մասնագրութիւնն իր գմայելի շրջանը բարբեց՝ իրաւամբ կոչուեցաւ «Ոսկեզար» :

Ս. Սանակ 439 ին կերած է իր արդիւնաւեալ կեանքը , բաղուելով նին Աշախատի Տէրքը կոչուած գիւղին մեջ : Իր գերեզմանը ցարդ չբուսած էրեւոյր մը ունի , ասիտն : Արժան չէ՞ որ ազգային լուսաւորութեան գործին ա՛յնքան ստատարող այս Հայրապետն ունենայ իր նոյա-

ՅՈՒՅԷՏԷՆԿԵԱ ԴԵՅՆՐԵԱ ԳԻՐԵՐՈՒ

Հնարիչին անունով **Մեարազեան** կոչուած են մեր նշանագիրերը որոնք նին **Երկարագիր** բառածնն էին , ամենքն ալ մեկ չափի , մեկ մեծութեան վրայ : Հետզհետէ զրջագիրներու ճարտարութեամբ , այդ երկարագիրը վաղեցացաւ : Գարեք վերջն էր որ ննարուեցաւ **ճօճ** գիրը : **Նօճ** աղապատունն է **ճօճարացի** բառին , այսինքն «նօսար»ներու զործածածը :

Երազացիք սովորաբար իրենց տառերը կը սիրեն յորշորջել՝ գանուք ննարուցին և կամ ձուլոյցին անուամբ : Բաց աստի , այդ տառերը ճանչցուած են զանազան ազգութեանց անուններով . այսպէս՝ **ալման** , **ճլաման** , **ռօմէն** , **իթալիք** , **սանկէզ** , **ճօճման** , **էփրսիէն** , **կօրիկ** եւ այլն եւ այլն , (մեծամասնութեամբ՝ տարագրիչներու ծանօթ բառեր) :

1 Տոկուն, նրբաճաշակ և արուեստին ամենամուրր պահ
 2 Գրիգոր Ռափայէյէեան ձուլարանին մէջ
 3 Տոկուն, նրբաճաշակ եւ արուեստի
 4 Գրիգոր Ռափայէյէեան
 5 Ռափայէյէեան ձուլարան
 6 **Տոկուն, նրբաճ**
 7 *Տէր Աստուած զորութեանց, ո՞րմանէ քեզ, հզոր եւ*
 8 *հզոր եւ դու Տէր՝ եւ ճշմարտութիւն քո*
 9 *հզոր եւ դու Տէր՝ եւ ճշմարտութիւն քո*
 10 *հզոր եւ դու Տէր՝ եւ ճշմարտու-*
 11 *Աստուած զորութեանց, ո՞րմանէ քեզ*
 12 **Եթէ գոյ ի քեզ խմաստութիւն,**
 13 նրբաճաշակ և արուեստին ամենամուրր
 14 Աիրալիր սիրտն անսպառ է: Անմահ
 15 Ռափայէյէեան ձուլարանին մէջ
 16 Անմահութեան ակնկալու հոգին
 17 Ձուլարաններու մէջ Միւհէնտիսեան
 18 Ահա լուսնին նորարծարծ
 19 **Բնութիւն նորոգեալ իբրև**
 20 Անմահութեան ակնկալու հոգին
 21 Մարգս փոքրիկ արարած մ'է,
 22 Թող գողէ փառքդ . ըզմայլազին
 23 **ահա ինձ նա, Կանգնեցրէք, խնդրէ՛մ**
 24 **Տուն վէհազին մեծի՛ Պարոն**
 25 Եւ ոմանք ինոցանէ կամեցան ունել
 26 **Պարձեալ խօսեցաւ ընդ նոսա յիսուս,**
 27 *հզոր եւ դու Տէր եւ ճշմարտութիւն*
 28 *Քանգոսկազարծութիւն, նկարչութիւն*
 29 Մեր հեռաւոր եղբայրներ
 30 **Հայ եկեղեցիները դադարել էին ար**
 31 **Կարծես կեանքը կեցեր է մէջս**
 32 **աւետեցին Մարիամին**
 33 **Կախաղանը կը բարձրանայ իր**
 34 **Ահա գարնանաբեր բուսն**
 35 **Եւ ինչպէս ցոյց են**
 36 *Շէքսպիրը «Համլետի» մէջ «Կրազող*
 37 *Սակայն մենք չէինք*

Դեռ չըջորացած բուլվարի 38
Տոկուն, նրբաճաշակ և արու 39
Տպարանը տպագրա 40
Մարդ օձ, որը իր տեսալ 41
Եթէ գոյ 42
Հարմ 43
 44 Ռափայէյէեան ձուլարանին մէջ միայն՝ տասեր կը ձուլուին
 45 Տոկուն, նրբաճաշակ եւ արուեստին
 46 Տոկուն, նրբաճաշակ եւ արուեստին ամեն
 47 Ռափայէյէեան ձուլարանին մէջ
 48 զսփոփութիւն
 49 Սիրալիր սիրտն անսպառ է:
 50 Մարգս փոքրիկ արարած մ'է, քայց
 51 Եթէ գոյ ի քեզ խմաստութիւն,
 52 Եթէ գոյ ի քեզ խմաստութիւն տնօր
 53 տաղմոսանուագն թէ Աղբերն
 54 «Հանդէս Ամսօրեայի կնանքը»,
 55 Ամօթի զգացումը, բարկ
 56 *Տէր Աստուած զորութեանց, ո՞րմանէ քեզ, հզոր*
 57 *ճշմարտութիւն քո շտորջ*
 58 *տաղմոսանուագն՝ Թէ Աղբերն*
 59 *տաղմոսանուագն՝ Թէ Աղբերն*
 60 **Եթէ գոյ ի քեզ խմաստութիւն**
 61 **Եթէ գոյ ի քեզ խմաստութիւն**
 62 Տոկուն, նրբաճաշակ եւ արուեստին
 63 Տոկուն, նրբաճաշակ եւ
 64 Տոկուն, նրբաճաշակ եւ արուեստին
 65 **Տոկուն եւ նրբաճաշ**
 66 **Ու ձմեռ գիշեր կրք կը**
 67 Տոկուն, նրբաճաշակ եւ արուեստին
 68 **Ահա գարնանաբեր**
 69 **Ահա գարնանաբեր**
 70 **Եթէ գոյ ի քեզ խմաստութիւն,**

- 71 Թափալէեան ձուլարանին մէջ միայն՝ սառեր կը
 72 Տոկուն, նրբանաւակ եւ առուես
 73 Զուլարանին մէջ միայն՝ սառեր կը
 74 Տոկուն, նրբանաւակ եւ
 75 **Պապը Ալի Կ. Պոլիս**
 76 Իվերջնում աւուր մէծի տօնին կայր Յիսուս
 77 Իվերջնում աւուր մէծի տօնին
 78 Իվերջնում աւուր մէծի տօնին կայր
 79 Իվերջնում աւուր մէծի
 80 **Սաբունեացոց**
 81 Տոկուն, նրբանաւակ եւ առուէսին ամենաուր պահ
 82 Տոկուն, նրբանաւակ եւ արուեստին
 83 Տոկուն, նրբանաւակ եւ առուեստին ամեն
 84 Տոկուն, նրբանաւակ եւ
 85 Թափալէեան ձուլարանին մէջ մի
 86 Անա գարնանաբեր լուսնին
 87 Տոկուն, նրբանաւակ եւ արուեստ
 88 Դազարդ Ի վար իջեր կախուեր էծինը
 89 Աշխարհ ամբողջ անոր շունջին
 90 Կը զգայ Թախիծ մ'անստանման
 91 Վիրաց անքձշկականաց,
 92 Տոկուն, նրբանաւակ եւ առուեստին
 93 Տոկուն, նրբանաւակ եւ
 94 **Փառանքներն եկած յանձնարարուր**
 95 Քիւրբնի Լուսն ջարի ջարի Թիւ 26
 96 Պատէ գիշեր վը զիս անվերջ:
 97 **Աստուած զօրութեանց, զ'նմանէ քեզ.**
 98 *S-t-a-n, e-r-g-u-l- - - - -*
 99 *Գ-ր-է-ր Ռ-է-է-է-ն յ-ը-ը-նէ-ն Գ-ն Գ-ն*
 100 *Ռ-է-է-է-ն յ-ը-ը-նէ-ն Գ-ն*
 101 *Գ-յ-ա-ը Գ-յ-ա-ը Գ-ն Գ-ն Գ-ն Գ-ն Գ-ն Գ-ն*
 102 **Նաբոլեոն Նաբոլեոնի Ինստիտուտ**
 103 Ինչո՞ւ Կարճը Իրանահաններէն ոմանս
 104 **Լոբէ Գոյ է Էլ լեմուստու-նի-ն**
 105 *ՆՏԷՎԻՆՔՆԵՐԻ ՍԵՆՏՐԱՆԻ ՍԵՆՏՐԱՆԻ ՍԵՆՏՐԱՆԻ*

- ՀՅՅՅՅ ԵԿԵՂԵՅԻՌՑ ՓՈՂՈՑ ՔԻԻ 17 106
 ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՒՆ 107
 ՏՊԱՐԱՆԻ ԶՈՎԱԿԱՆՈՒ ՄԻԻԿԵՆՏԻՍ 108
ՊԱՏԱՄԻԱՆԱՏՈՒ ԶԷ՝ ՏՊԱՐԱՆ 109
 ՃԱԿԱՏԱԳԻԵԼ 110
ԱԶՆՈՒԱՓԱՅԸ ՊԱՐՈՆ 111
 ՎԱՆԵՑԻՈՑ ՀԱՆԵԼ 112
ՍԷՔԻՕՒՆԱԿՑ ԳԵՄԻ 113
ՇՈՒՇԱՆ 114
ԳԻՏԵԼԵԸՑ 115
ԲԻԹԱԳ 116
ՇԱԵՄԸ 117
 ՓԱՅԻՆԿ ՊՈՒՆԵՂ ՎՍԵՐԱԿԵԻ 118
 ՄՈՍԿՈՒՆ ՄՐԱՄԵՐԻ 119
 ԿԻՐՈՒԸՑԵՎ ԵՆՍԸՆՏՈՆ ԲԱՂԵՂ 120
ՏԻԸՐՊԷՐԻ 121
ՏԻՐԸՆ ԿԻՐԱԿՈՍ ԹՈՐՈՍ 122
ԱՐԱՐԱՏ 123
ԵՂԵՌՆԻՆ ԶՈՒՐՋ 124
ՊԱՔՈՒ 125
ՅՈՒԶԱՐՉ 126
ՀՆՉԱԿ 127
ՎԵՐՋԻՆ 128
ՀԱՄՐԻ 129
ՐԻՔ 130

131	ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
132	ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
133	Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Զ Ո Ի Լ Ա Ր Ա Ն
134	ԹՂԹԱՎԱՃԱՌԻ
135	ՏՊԱՐԱՆ, ՎԻՄԱԳՐՈՒՄՈՒՆ ԵՒ
136	ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
137	ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
138	ՉԵՌՆԵՐԵՑՈՒԹԻՒՆ
139	ԱՆՄՐՑԵԼԻ
140	ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ Ե ԳՍՐՈՒ
141	ԹՂԹԱՎԱՃԱՌԻ
142	ՃԱՇԱԿԱԻՈՐ ՏՈ
143	ՄԱՏԹԵՈՍ
144	ՌԱԽՈՒԴ
145	ԲԻԻՐ
146	ԼԱՄԲՐՈՒՆԵՑԻ
147	ՓԱՐՊԵՑ
148	ԻՆՃ
149	ԱՐՄՏԻՔ
150	ԳՐՈՒԹԻՒՆ
151	ԿԱԶՄ

152	ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
153	ԱՐՈՒՆՍԱԳԷՏ
154	ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
155	ՅԱՂԹԱՆԱԿ
156	ՍԱՐԳԻՍ ՀՐԵՉԵՆՆ ԿԱՄԵՉԵՍՊ
157	ՏՐԳԵՏ ԽՈՍՐՈՎԻԳՈՒԽՏ
158	Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա
159	ՅՈՒՇԻԿՔ ՀԱՅՐԵՆԵԼՅ
160	ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ
161	ԽԻՍ ՆՈՒՐԲ ԵՒ ՅՈՅ ՏՈԿՈՆ
162	ՏՊԱՐԱՆ, ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ, ԹՂԹԱ
163	ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ
164	ՎԻՄԱԳՐՈՒԹ
165	ԱՐԵԱԿ ՉՕԳԱՆՅԱՆ
166	ՆՈՐ-ՆԱԽԻՉԵԻԱՆԻ ԶԱՂԱՔՅԻՆ
167	Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ
168	ՎԱՐԴՈՒՅԻ ՆՈՒՆ
169	ՅՐԵՆԵԱՑ
170	ՍՈՒԿԵ
171	Ո Ի Ժ Ա
172	Մ Խ Ի Թ Ա Ր
173	ԽՆԱՅՈՂԱԿԱՆ
174	ԳՈՂԹԱՆ

175 թղթավաճառաստիկ

176 ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՎԱՐԺ

177 ՈՒՓԱՅԷԼԵԱՆ, Կ ՊՈԼԻՍ - ԳԱԶԻՐԵ

178 ՄԻԻԹԱՐ ԱՐԲԱ

179 ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՒՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՔՈՒԹԻՒՆ

180 ԹՂԹԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

181 ԹԱՆԳԱՐԱՆ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՆԱԽՆԵԱՑ

182 **ՇՆՈՐՀԱԼԻ**

183 **ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԿԵՆ**

184 *ԱՄՍԻՆԻՏԱՄ ԿՈՍՏԱՆՆԱԿՊՈԼԻՍ ԹՐԻԲՍ ՀՈՌՄ*

185 *ԿՈՍՏԱՆՆՈՒԹՅՈՒՆ*

186 ՎԵՆԵՏԻԿ ՏՊԱՐԱՆ ՄԻԻԹԱՐԱՆ ՀԱՐՑ

187 ՄԱՄԱՐԻՆ՝ ՎԵՐԹԱՆՈՂԻ ԺԱՌԻ

188 ՄԱՏԹԵՆՍԵԱՆ ՆՐԲԱԶՈՅԼ ՏԱՌԵՐ

189 ԲԱԳԱՐԱՏ ՀԱՅԿԱԿ

190 ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԻՍԱՄԵԱԿԻ

191 ԱՂԵՎՍԵՆԻՐ ԱՆՑՈՆ

192 ՀՐԱԶԵԱՅ

193 ԳՐԻԳՈՐ Հ. ՏԷՅՎԼԵԹԵԱՆ

194 ԵՐՈՒԱՆԴ ՆՇԱՆԵԱՆ

195 *Յ. ՄԱՏԹԵՆՍԵԱՆ, Կ. ՊՈԼԻՍ*

196 ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ ԵՒ ԹՂԹԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

197 ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

198 ՏՊԱԳՐԱՏՈՒՆ ԵՒ ՎԻՄԱԳՐԱՏՈՒՆ

199 Հ. Ա. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

200 ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍՍԱՐԳԱՅ

201 ԼՈՐԴ ԲԱՅՐԵ

202 **ՅԿԱՇԷՆ**

203 Վ. Յ. ԱԵՄՈՒԷԼՈՔ

204 ԱՐՇԵՎՈՒՇԻ

205 Թ Ի Խ Կ Հ

ԳԵՂԱՅԱՌ ՏՈՄՍԵՐ 206

ՊԱՏՄԱԶԱՅՐ ԶԱՄԶԵԱՆ 207

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 208

ԱՃԱՌԱՏՈՒՆ 209

Պ Է Լ Է Կ Է Կ 210

Հ Ա Յ Ե Բ 211

ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ ՎԱՐԺ 212

Ց Ո Ւ Ց Ա Կ Տ Ա Ռ 213

ՍԹԱՆՊՈԼ 214

Մ Ա Յ Ի Մ 215

ԶՈՒԼԱՐԱՆ 216

ԴՐՈՒԹԻՒՆ 217

ԶՈՐԵՔԼԵԶՈՒԵԱՆ 218

Շ Ո Ւ Շ Ա Ն 219

ԱՐՄԵՆԱԿ 220

ԳՐԻԶ 221

Հ Ն Ա Չ Ա Ն Դ 222

ՃԱՃԱՆԶ 223

„ ԿՈՒԹԵՆՊԵՐԱ “ 224

Վ Ե Ս Ա Գ Բ Ո Ր Թ Ե Ր Ն 225

Ի Ռ Կ Ռ Վ Ա Ծ Ռ Տ 226

227

228

229

Բ Ա Յ Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Խ Ը Ո Ր Ս Տ Ա Խ Տ Ա Կ Ն Ե Ր Ո Ւ Խ

* Թիւ 1—105 տառերը պարզ-բոլոր կը կոչուին ընդհանուր անուամբ : Թիւ 106—160՝ պարզ-գլխազիր : Թիւ 161—178՝ Կանթիւք, - գլխազիր : Թիւ 179—182՝ Կոնժան, - գլխազիր : Թիւ 183—202՝ շեղ-գլխազիր : Թիւ 203—205՝ Երկարազիր : Թիւ 206—229՝ շփազիր :

* Թիւ 1—6 կը կոչուին Գիւրճեան : Թիւ 7—12 Վիլենցեան : Թիւ 13 Լուսինեան : Թիւ 14 Վեցեփեան : Թիւ 15 Ռուսահայ : Թիւ 16 Վեցեփեան : Թիւ 17 Միւրճեան : Թիւ 18—21 Վեցեփեան : Թիւ 22 Վիլենց : Թիւ 23 Ռուս : Թիւ 24 Հընդկահայ : Թիւ 25—6 Արամեան : Թիւ 27 Վիլենց : Թիւ 28—33 Ռուս : Թիւ 34 Վեցեփեան : Թիւ 35—41 Ռուս : Թիւ 42 Վիլենց : Թիւ 43 Գիւրճեան : Թիւ 44—5 Անի : Թիւ 46 Զէյրուց : Թիւ 47—8 Անի : Թիւ 49—50 Անի-Վեցեփեան : Թիւ 51—4 Անի-Վիլենց : Թիւ 55 Մասրէտեան (Շէլլեր և Կեղեցի) : Թիւ 56—61 Երալիք-Վիլենց : Թիւ 62—65 Երալիք-Արամեան : Թիւ 66 Երալիք-Վիլենց : Թիւ 67—9 Երալիք-Վեցեփեան : Թիւ 70 Կորիկ-Վիլենց : Թիւ 71—87 Արամեան : Թիւ 88 Լուսինեան (Բարիկ) : Թիւ 89—90 Արամեան : Թիւ 91 Պօլիս-Բզմբ : Թիւ 92—6 Կոնժան : Թիւ 97 Պարօնե Վիլենց : Թիւ 98—100 Կօստ : Թիւ 101—3 Կօստ-Միւրճեան : Թիւ 104 Կօստ-Վիլենց : Թիւ 105 Զայնազրեայ բոլորազիր : Թիւ 106—9 Միւրճեան : Թիւ 110—1 Հնդկ : Թիւ 112—7 Միւրճեան : Թիւ 118—27 Վիլենց : Թիւ 128 Ռուս : Թիւ 129 Վիլենց : Թիւ 130 Օ. Բարսեղեան : Թիւ 131—9 Արամեան : Թիւ 140 Վեցեփեան : Թիւ 141 Պօլիս : Թիւ 142—4 Արամեան : Թիւ 145 Վեցեփեան : Թիւ 146 Արամ : Թիւ 147—8 Վեցեփեան : Թիւ 149—51 Պօլիս : Թիւ 152 Արամեան : Թիւ 153 Վիլենց : Թիւ 154 Արամ : Թիւ 155 Բարիկ : Թիւ 156—60 Վիլենց : Թիւ 161—4 Արամ : Թիւ 165—8 Վիլենց : Թիւ 169—71 Ռուս : Թիւ 172 Վիլենց : Թիւ 173—4 Ռուս : Թիւ 175—8 Պօլիս, Բարիկ, Վեցեփեան : Թիւ 179—82 Պօլիս, Վեցեփեան : Թիւ 183 Պօլիս : Թիւ 184—5 Վիլենց : Թիւ 186—7 Վեցեփեան : Թիւ 188 Մասրէտեան : Թիւ 189 Վիլենց : Թիւ 190 Վեցեփեան : Թիւ 191—2 Վիլենց : Թիւ 193—4 Ռուս : Թիւ 195—8 Պօլիս : Թիւ 199 Վեցեփեան : Թիւ 200—1 Պօլիս : Թիւ 202—5 Վիլենց : Թիւ 206—9 Արամ : Թիւ 210—1 Վիլենց : Թիւ 212—23 Արամ : Թիւ 224 Վիլենց : Թիւ 225 Պօլիս : Թիւ 226 Վիլենց (Կորիկ) : Թիւ 227 Վիլենց : Թիւ 228 Վեցեփեան : Թիւ 229 Արամեան :

† Ն. ԱՐՄԵՆ ԱՅՏԸՆԵԱՆ

Զմտնանք իջելու այս առօրին Այսրեան Արամազը, որ, գեղարուեստի սիրամար,

Նայ տալազրեան գիտան գործեր վերջ մեր ձուլածոյ տառերն, ինչպէս որ վերոյիշեալ ցուցակէն կը տեսնուի, ստացած են զանազան անուանակոչութիւններ, զորս նայ գրաչարներ — այլ և այլ տեղերու մէջ — մասամբ բարձի բոյի բրած են և մասամբ ալ որպէքրած : Այսպէս, բաց ի բնութիւն բոլոր-գիրէն (գլխազիրին նախադրեամբ), որ մեր գիրքերուն ու բերքերուն մէջ տիրապետողն է, կան նետեւեղները . — Վարճ (անգործածակի, Գարբիկ Վ. Ավագովարի տառ ձևերը տուած է), Մասիս, Անի, Զէյրուց (նամանակ ընտելաբնի վայրերու կոչումով), Լուսինեան (Ելիան Գուրանի մականուամբ) : Իսկ Արամեան, Արամեան, Միւրճեան, Գիւրճեան են. բառերով կը նախնային այլ գրածուկներուն յօրինած տառերը : Կան զեռ. սանգործածակներն ալ . — Արեւելք, Արալոյս են. որոնցմէ Ա.բ Միսիր. Սորկուձեան վարդապետը ձևակերպած է, իսկ Բ.բ նամանակ անդրանիկ նայ զրազիր կը շարարէր : — Մեր գիրքերուն բազմանազանութեան մէջ կ'ընթանին կենդանազիր, ճննդազիր, ձագազիր, փառազիր, փակազիր, զարդազիր, շփազիր, ձագկազիր, շղազիր, գորազիր են. իրենց յօրինուածքին նամանակ :

ւոր քարի մը վրայ զիր ու պատկեր յօրինել : Պօլսանացը մէկ նստիկ վարպետ մը ունեցած է , նանգուցեալ Կիրճեան Արքային : — Վիմագիր կը տպագրուին նարսանեկան նրախրագրեր , քարտեաներ են : — Վիմագրութեան արուեստի սիրուն յաջում մըն է : **Բաճճիի** պատկերը (1906 ին Նախիջեան պատրաստուած) որուն զիրերուն նրբութեան ու բանձրութեան տալ առ տալ ազուցուացրովը ձևացած է , ա՛նա նոգազգի մեծանուն փրկասանն՝ իր կենսագրական ամբողջական գիճերով զոր կարելի է ընթեռնուլ , վրան խոշորացոյց մը բռնելով : **Հայ զիւրով շինուած** կան զեռ կենդանագիրները մէկ քանի ազգային երեսելի անձերու , քառք-բօսրայ-ներու վրայ վիմագիր դրոշմուած :

ՓՈՒՄՆ “ՇՐՄՆ ԺՊԵԿՐՈՒԹԱՆՈՅ”

Պան մը առաջ Մեսրոպեան տառերը լեզու ելած էին՝ զիրենք վայելչացունող մասները զովելու նամար : Պատեն առիթն է ուրեմն ժամանակագրական կարգաւ բուելու նայելն այն զիրքերն ու նանգաները որոնց էջերուն մէջ շարուած մաքրամալ զիրերն ու գեղարուեստական պատկերները պատիւ կը բերեն ստուգիւ նայկական տպագրութեան :

1733. Աստուածաւունջ (Մխիշար Արքայ) . իսկ այժմ նոյն շաւազոյն բոլրովը , ազնուազոյն պատկերօք , զեղեցկազոյն ծաղկագրօք , զգուշազոյն սրբագրութեամբ և բազմօք ծախիւք՝ վերստին տպագրութեամբ ի լոյս ածեցեալ : Տպ. Վենետիկ : **1838. Վայելչագրութիւն** (Հ. Աղեքս. Պաճճեանց) : Տպ. Վիեննա : — **Կայ նաև Փարիզ տպուած Հ. Ամբր. Գալիպեանի Հայկական զեղագրութիւնը** (վիմագիր) : **1854. Պատմութիւն վարուց Տեառն մերայ Յա.ի Գն.ի** (Հ. Գարբ. Այվազովսքի) : Տպ. Բարիզ : — **Արկածի՛ վարդայ Մամիկոնեանց** (Հ. Սահակ Թոռնեան) : Տպ. Վիեննա : **1855-8 Մասեայ Աղանի** , Աւետարներ Հայաստանայց , (խմբ. Գ. Այվազովսքի և Ս. Գալիպեան) : Տպ. Բարիզ : **1860. Գասարան Հայկազն մանկանց** (ճ. Արամեան) : Տպ. Բարիզ : **1879-81. Փարու Հայասանի** (Հրտ. Զ. Մսերեանց) : Տպ. Մոսկուա : — **Խորհրդաւե՛ր Ս. Պատարազի** : Տպ. Վիեննա (1879) : **1881. Շրթակ** , տեղագրութիւն պատկերացոյց (Հ. Դ. Այլիւան) : Տպ. Վենետիկ : — **Տեղեմա՛մ** (ըրզն. Գ. Ա. Նաթ Պէլ) : Բ. տպ. Բարիզ : **1883-1912. Բազմավէլ** : Տպ. Վենետիկ : (Մնացածները կենդանարուեստական և բուսարտանական պատկերներու շարք մըն են , թեև ուրիշ շանեկան բաներ ալ կը բովանդակեն) : **1885. Սիսուան** , նամագրութիւն Հայկական Կիլիկիոյ և Լևոն Մեծագործ (Հ. Դ. Այլիւան) : Տպ. Վենետիկ : **1887-98. Արաբ** (Հրտ. Ս. Գուշամիրեանց) : Տպ. Բերլապուրկ : **1890. Ազգարանութիւն ազնուական գարմին Տիւզեանց** (Հ. Գ. Մենեվիչեան) : Տպ. Վիեննա : — **Ազգիւր-Տարազ** (1890-1912) : Տպ. Թիֆլիզ : — **Այլարաւ** , բնաշխարհիկ նայաստանեաց (Հ. Դ. Այլիւան) : Տպ. Վենետիկ : **1892. Էջմիածնի Աւետարան** , Յովս. Սուրբովսկիի (ըրզն. Հ. Բ. Պիլգիլիճեան) : Տպ. Վիեննա : **1893. Ռեօրհնեալայնոսիկ** (50 լեզուով) , Հ. Գ. Գալեմքեարեան : Տպ. Վիեննա : — **Սիսական** , տեղագրութիւն Սիսնեայ աշխարհի (Հ. Դ. Այլիւան) : Տպ. Վենետիկ : — **Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց Եկեղ.** (Ս. Սահակ) : Տպ. Վենետիկ : — **Թատրոն** (նրտ. Աղ. Թարխանեան) : Տպ. Թիֆլիզ (1893-1903 , նաև 1905 , Ե. Տարի) : **1895. Մալբ ցուցակ հայերէն ձեռագրաց** (Հ. Յ. Տաշեան) : Տպ. Վիեննա : **1896. Հայի Գիւցազն** (Հ. Ա. Բազրասունի) : Տպ. Վենետիկ : — **Օրօրի պակ. Օրացոյցը** , № 11 : Տպ. Բագու : — **Ազգագրական հանդէս** (խմբ. Երուանդ Լալայեանց) : Տպ. Թիֆլիզ , (1896-1906) : **1898. Բանալի արխայութեան** , աղօթագիրք (Հ. Գ. Գովրիկեան) : Տպ. Վիեննա : — **“Արաբս.ի ալբումը** : Տպ. Բերլապուրկ (Լիբերման) : — **Անանիոս** (խմբ. Ս. Չօլբանեան) : Տպ. Բարիզ (1898-1912) : **1900. Ռերուցի** (խմբ. Հ. Ս. Երեմեան) : Տպ. Վենետիկ : **1901. Հայաստանով** (Հ. Դևոնդ Այլիւան) : Տպ. Վենետիկ : — **Յիւստակարան երկհարիւրամեայ յօրիկնի Մխիթ.**

Միաբանութեան ի վեճակի, 8 Սեպտ. 1701-1901 Սեպտ. 8 : — **Հանդէս Ամսօրեայ** (200ամեակ) : Տպ. վեճակ : — **Գեղունի** (1901, 5, 6, 9) : Տպ. վեճակ : **1902. Կենսագրութիւն Հ. Ալիբեկի** (Հ. Ս. Երեմեան) : Տպ. վեճակի : — **Մլխի Աւետարան**, նազարեայ յիշատակին՝ նմանակից նրատարակուած պատկերներու և յիշատակարաններու : Տպ. վեճակի : **1903. Գեղարուեստական այբով** Բ. Արմազովսկիի յիշատակին (խմբ. Ե. Բաղասարեանց և Գ. Սրբոյեանց) : Տպ. Բերրապոլի : — **Իսախայում** (Ա. Անարոնեան) : Տպ. Թիֆլիզ : — **Քննախարհիկ բառարան** (Հ. Ս. Ելիֆիկեան) : Տպ. վեճակի, 1903 և 7 : — **Քանրեք գրականութեան և արուեստի** (խմբ. Ն. Արոնց) : Տպ. Բերրապոլի (Պուշկինեան) 1903-4 : — **Շինչ սիպեր, ճեսարաններ**, գեղարուեստական այբովի սրբակներ : Տպ. Թիֆլիզ, 1903-4 : **1904. Ետի և Յուզ** (Ռ. Յ. Պերպլեբեան) : Տպ. վեճակ : — **Անիի Յիւսասկ** (Կ. Յ. Բամազեան), պատկ. այբով, երկնգունան նկարազարդեամբ և Անիի յատակագծով : Տպ. Բարիզ : **1906. Յոյս** (խմբ. Բազրաս Ալիագեան) : Տպ. Թիֆլիզ : **1907. Արցունքներ** (խմբ. Զարեկ Բերրեբեան, Եղիշե Բաղասարեան) : Տպ. Բերրապոլի (Պուշկինեան) : — **Ամենուն Տարեցոյցը** (Թեոդիկ) : Տպ. Կ. Պոլիս, (Վ. և Հ. Տեր-Ներսեսեան) 1907-1912 : — **Յուսարար** (խմբ. Մարիամ Մեծարեան) : Տպ. Թիֆլիզ (Տրուզ), 1907-9 : **1908. Լոյս** (խմբ. Արամ Անտոնեան) : Տպ. Կ. Պոլիս : — **Հոգեւոր երգեր** (Աւետրնկն. Հայոց), ձայնագրեայ : Տպ. Կ. Պոլիս (Յ. Մատրեոսեան) : — **Հայրենիքի երգարան**, ձայնագրեայ, նայ երգերու նեղինակայ լուսանկարներով : Տպ. Պոսրն (Հայրենիք) : — **Գեղարուեստ**, (խմբ. Գարեգին Լեւոնեան) : Տպ. Թիֆլիզ (№ 1-3, եկեղաբաշարով տպ. Սր. Ն. Աղանեանց, 1908-9 : № 4, Տպ. Մ. Մարտիրոսեանց, Պուշկին 1911) : **1909. Սիրանուշ** (35 ամեայ Յարեյեան), այբով : Տպ. Թիֆլիզ : — **Հայ գրողներ**, Ա. Ռուսանայք, 1909 : Տպ. Թիֆլիզ (Պրոգրես) : Բ. Թիւրքթանայք, 1910 : Տպ. Թիֆլիզ (Կուլտուրա) : **1910. Նաղաւ Գովնարան** (Ա. Զօպանեան) : Տպ. Բարիզ : — **Ամբողջական զործը** (Ասամ Եարձանեանի) : Տպ. Պոսրն : — **Պատկերացոյց հաւաքածոյ մասնաւոր հնութեանց Մայր Արքայ Ս. Էջմիածնի և Երզնակայից** (Սանակ Վ. Ասատուճարեան) : Տպ. վաղարշապատ : **1911. Մեղրագեւ** (Ռ. Զարդարեան) : Տպ. Կ. Պոլիս (Ազարս և Ս. Արզուման) : — **Յուսանկարք Պատմութեան Հայոց** : Տպ. վեճակի : — **Յուսարձան**, գրական ժողովածոյ՝ տարի 100ամեայ Յարեյիին նաստատման Մխիթ. Միաբանութեան ի վեճակնա (1811-1911) և 25ամեայ տարեշրջանի «Հանդէս Ամսօրեայ» ուսումնարարի (1887-1911) : — **Աստղիկ**, 3 թիւ ամսարերք : Տպ. վեճակի (Յ. Պոյաճեան) : — **Շանք** (խմբ. Մեր. Պարսամեան) : Տպ. Կ. Պոլիս (Շանք), 1911-2 : **1912. Ակնարկ մը վեճակն. Մխիթ. Միաբ. 100ամեայ զարձակութեան վրայ** (1811-1911) Հ. Ներսես Ակինեան : Տպ. վեճակ : — **Ամերիկեայ Տարեցոյցը** (Մուշեղ Եղսկ.) : Տպ. Պոսրն (Կիլիկիա) : — **Ազատուն Երասողէմի** (քրգմ. Հ. Արամաս Տիրոյեան) : Տպ. վեճակի : — **Նասուած Երագներ** (Հրանտ Նասարեանց) և **Կերտներ** (Վ. Մարեգեան). Տպ. Կ. Պոլիս (Վ. և Հ. Տեր-Ներսեսեան) : — **Հայ էջեր** (Ա. Զօպանեան) : Տպ. Բարիզ (Կ. Ներսեսեան) :

* Մեր կազմը «փունջ» մը ըլլալով միայն, բոյ ներքն մեզ արդոյ տպագրիչներ, երևաեկն զիրցանք քաղել Հայ Մամուլի ամուններն :

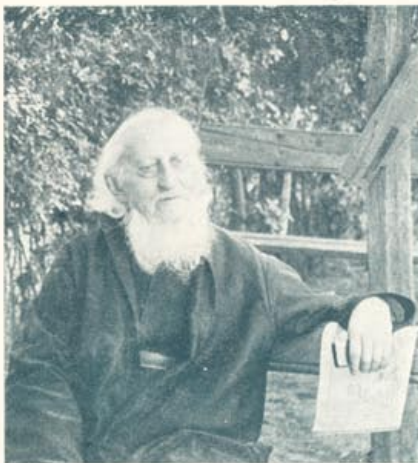

ՏՆՅ ԺՊԵԿԻՐՈՒԹԵԱՆՑՆ ԳԵՄՄՈՒԹԵԱՆԻՐ ԶԲԵՂՈՂՆԵՐ

Մինչև նոս րաճեցանք տպարանական աշխարհին մեջ, կանգ առնելով նայերեն շարժուն տառերու բարեկեանութեան նամար աշխատողներուն և իրենց Մամուլներուն դուրս շքեղ տպարանատողներուն առջև : Տեսներ նիմայ թե զանազան ժամանակներու մեջ որո՞նք եղած են շահագրգռուոյ՝ նայերեն տպուած գիրքերով — մեր մտաւորական կեանքի այլ զարմանազան թելոր-

ներով, — անոնց խոչնդով ցուցակագրութեամբ և նայ տպարաններու բոլորած գործունեութեամբ :

* * Այս խումբին առաջինը կրնայ դասուիլ իրաւամբ Հ. ԳԱՅԹԱՆԵԱՆ, «բազակիք» երիցագոյն անդամը Վ.Կենտայի Միւրք. Միարանութեան, մականունանեայն «Տեռն» : Ծնած է 15

Հ. ԵՂԻՇԷ Ծ. Վ. ԳԱՅԹԱՆԵԱՆ

օգոստ. 1828 ին Պօլիս, քննյ. ձեռնադր. 1853 թ. : Իր յիսնամակը տօնուած է 1903 ին : Թողունք իր յորինած գատագիրքերն ու քրգմ. վեպերը, յիշներ միայն այն նամբերատար ոգին՝ որուն շնորհիւ Հ. Եղիշէ կարող եղած է կէս դարու ընթացքի մը մեջ կերպարանել երկնասոր ստուար և նշակալի ցուցակ մը՝ այլ և այլ երկիրներու Մամուլներէն նամբութեամբ նայ մատենաներու, գրքոյկներու և քերքերու, 1512 թուականէն շարաշարարտը բերուած կապուած մինչև 1912 : Հարկագրուած ըլլալով քանի մը եօթնեակ բարբախելու այդ **ձեռագիր** աշխատասիրութեան նոժ մատնուածներուն մեջ, նամբզում գոյացուցիւնք թէ այս ախտը վանականն օժտուած է պայծառ խնայակամութեամբ, անաստ. կորովով և աննուճ յարատեութեամբ : Տղայ նասակէն սիրանար բոլոր այն գիրքերուն և քոտրի կտորուանքներուն որոնց վրայ մեկուրդական տառ» գրոշմուած է, յամտառ նասարկչը դարձած է անոնց և իր Ռեխտին մատենագարանն առաջին ճոխացուողներէն գլխաւորը : Վ.Կենտա գտնուած տօնն,

սկսած է Դիւանը կարգի դնել և այնու նետն նոխիրուած՝ շատերու նամար անպայման տապուկալի և ապերախտ աքնութեան մը որ իր «ցուցակ»ն է :

* * Այդ ցուցակէն է որ առնեօք զիսցած է մասամբ օգտուիլ Հ. ԶԱՐՊԱՆԵԱՆԻ 1883 ին տպագրութեան յանձնած իր «Հայկական Մատենագիտութեան» նամար : — Անուասիկ կամքի կորովով աշխատող մեծ դէմք մըն այլ : Ծնած է 4 Դեկտ. 1827 ին, քննյ. ձեռնադր. 17 Յնվր. 1847 ին Ս. Ղազարի վանքն ուր վարձանած է 13 Փետր. 1901 ին :

Մանուարարար նոխիրուած Հայ Մատենագրութեան ուսումնասիրութեան, Հ. Գարեգին յաջորդարար պատարաստած է բանասիրական կարեւոր երկեր որոնցմէ յիշներ միայն «Պատմութիւն Հայկական Տպագրութեանը, սկզբնաւորութենէն մինչև առ. մեզ 1513 - 1895 :

* * Այս երկուքն անմիջապէս շնոյց կ'արժեկցան Պարտիզակցիին Հ. ՂԱԶԻԿԵԱՆ (բազմարդիւն միարան Ս. Ղազարու վանոց), որ սուչ ժամանակի մեջ անագին գործ արտադրած է և իր նաստարմօքն զմայցելի բարգմանութիւններով կոչուած է «Աշխարհարարի Բագրատունիին» : Ծնած է 8 Հոկտ. 1870 ին : Զեռնասուն Գութեան Ս.ի : Միշոց մը **գրաւարութիւնք քած է Պօլիս** : Անցնելով Վ.Կենտայի՝ քանանայ ձեռնադր. 1895 թ., **չլ'եղով դարձեալ իր գրաւարի կեանքը՝ հարկինք բերմամբ** : Կագնուցն է «Հայկական նոր Մատենագիտութիւն և Հանրագիտարան Հայ կեանքի» անուն յոգնավաստակ բառագիրքին (տպ. 1909 - 11) որուն երկխին մեծազոր ու մանրատառ. էջկտուն մեջ նայելացած են նայ բարգմանիչներ, նայ նեշխանակներ ու նեղինակութիւններ, նայ տպագրիչներ ու տպարաններ, ի նարկին նին գիրքերու Յիշատակարանաց, յառաւարաններու և բովանդակութեանց ամբողջական մեջբերումներով և քննադատու-

† Հ. ԳԱՐԵԳԻՆ Վ. ԶԱՐՊԱՆԵԱՆ

բեանց ապրիւրներու մանրաքնին ցուցումներով : Այս գործը նաեւ ե. ցարդ **Հիւսեփան** ա-

Հ. ԱՐՄԵՆ Վ. ԱՐԱՒՅԵԱՆ

արամուսիներ մեր անցեալ մտաւոր, աշխատութիւնը անուանեցի **Հայկական Տպագրութիւն**, որովհետեւ տպագրութիւնն է այն առանցքը որի շուրջ պտտու են գալիս իմ պատմութիւնները : . . . Տպարանը միայն արմատանոց չէ, նա գրականութեան նախն է, առանց նրան՝ աննախն էր լինէր երեսակացի անգամ այն ամենը, ինչ ունենէր այսօր : . . . Հետեւեալով մեր գրականութեան, նա չէի կարող չը նետել ի մեր կեանքին, որովհետեւ այդ երկուսը — կեանքն ու գրականութիւնը — չէ կարելի բաժանել իրարից :

* * Իսկ **ՀՐԱՆՑ ԱՍԽԱՏՈՒՄ** վերելի չորս անձերն տարբեր մեշտով մը նետեալ է, 1901 տարուան Ազգ. Հիւանդանոցի Ընդարձակ Օրացոյց ին մեջ նրատարակելով «Կ. Պոլսոյ Հայերը և իրենց Պատրիարքները» վերնագիրով լրատարար պատմութիւնը մեր Պատրիարքներու ու Տեղապահներու, շնորհաբար պատկերացունել անձինքնին պաշտօնավարութեանը շրջանին տեղի ունեցած Տաճկանոցոյ կեանքը, մտաւորական ու կրթական շարժումներն, Ամիրաներու բարձրագոյն գործունէութիւնները, կրօնական պայքարները, շրջաբանական նորիզոնն ու մանաւանդ Պոլսանոց տպագրական աշխարհը, — բոլորն ալ ուրոյն ուսումնասիրութեանց առարկայ դարձանելով, խղճմտօրէն դասակարգելով ու բերելով կազմել մինչեւ 1855 բուականը : Հ. Ասատուր անազին բնութեամբն ու սրբատուներ բնելու նախապարտեալն է (օգտուելով անշուշտ իր սեպնականութիւնը եղող նարատ մատենագրանն), այդ 181 էջերուն մեջ

* * Մխիթարեան այս կրթութեանն զուր, 1850 կը ներկայանայ մեզ՝ իբր խիստ ուշադրաւ դեմք մը որ մեծագոյն ծառայութիւնը մատուցած է Հայ Գրութեան, «Հայկական Տպագրութիւն» անուն իր բնդարձակ և շանկեան նատրներով, որոնցմէ Ա.բ 1901 ին և Բ.բ 1902 ին տպուած են Թիֆլիզ, նախապէս «Մշակ» ի մեջ յօդուած առ յօդուած կրեակի վերջ : (Ռուսանոց այս բարձրանումն պատմագետ - վիպասան - նրատարակագիրին կենսագրութիւնը տե՛ս «Ամենուն Տարեցոյցը» 1911) : Է.Ե.Սի «Հայկական Տպագրութիւն» բոլորէն տարբեր ուղղութիւն մը ունի : Ո՛չ թէ բանակար, նապա խառնապատ պատմաբանն է որ կը կանգնի մեր առջեւ, նայ տպագրական աշխարհի անցու դարձերուն մեջ խտացունելով Հայ կեանքն ալ : Սոյն աշխատասիրութեան գաւառ մեծ բնութեանը ինն իբր շեշտող պարագայ՝ շիշներ թ. 1901ին **Երկրորդ** տպագրութեան պրճանագած է ան, որուն շուրջ շարուցուած գրավեցումներն առիթն տուած իր պատմականն յառաջ կը բերենք շարնի մը նատուած միայն. իմ ծրագիրն էր սոյ

ԼԵՕ (ԱՌԱՔԵԼ ԲԱԲԱՆԱՆՅԱՆ) Ծն. 1860

կարենայ անփոփոխ նամար ժամանակակից Հարց Պատմությունը : Մեզ նամար կրկնապես գնահատելի է իր աշխատությունը , բան զի անխոնջ նեղիմուք ստիպում է ուրիշ ուրիշ իր գրքից կամեցունելու և նմարամիտ գարծուածքներու դիմելու , քոչարկ բանաձեւերուն մեջ

Հ Ր Ա Ն Տ Ա Ս Ա Տ Ո Ւ Ր

կապուղարելու նամար ազգային սնուցիչի գրուածքներ՝ որոնք անպարտան ջնջում պիտի բլլային Համիտան անգուր գրաքննութեան : — Երկար տարիներ Պօլսոյ գրական շարժումին մասնակցող այս կենսագիր-բանասէրին ընդարձակ կենսագրութիւն տե՛ս «Ամենուն Տարեցոյցը» 19 1 :
* * Յիշենք Ռուսոնայ գրազու Մ Ի Ա Ն Ա Ս Ա Ր Ե Ա Ն Յ Մ Ի Ք Ա Յ Է Լ Ի ն ալ (1829 - Տ) որ 1876 ին նրատարակում է «Յեմի graphica Circasica et Transcaucasica» :
* * Հայ Տարագրութեան Պատմութեան նամար վաւաստելու ներկայ շարքին կարելի չէ զեղջեղ անունը Վ . Չ Ա Ր Մ Ա Ր Ե Ա Ն ի որ բառական կարեւոր դեր մը կատարում է , ստիճանիկ նետ մեծարանակ առաջն յայտարարում բլլալով նոյն գործին ի տարա : — Համառ.տախ գծներ նոս իր կենսագրականն ալ : Մնում է Տ Ք Ե Լ Ի . 1872 ին Գում Գարու , ժանոր գործարանատը-ազգայից Գեորգի անդրանիկ որդին : Յաճախում է Մայր-Վարժարան ուր բանի մը տարի նրատարակում է «Բրատներ» ուսանողական նանդեր՝ ձեռագիր : «Տ տար՛կանին» նայրը կարեցունելով , 1894ին կազմ ի կազ կը շարունակ նոր քոչուցում գործարանը , մինչեւ անոր վերջնական վախճանը : Այդ բառականն կ՛սկի իր յեղափոխական կեանքը : Գաղտնի աշխատակցում է Արեւիկի «Միտիւն» ընդին և նոս նրատարակում՝ «Լոյսի և Մտայիկի մեջ Գիտոյ ժամկանումը քրոնիկներ , որոնցմէ մին ազդեցիկ կեղեցեցականի մը դեմ գրումք մը բլլալուն՝ Չարդարեան արգիլում է գրիչ շարժելի , ապա.նալիք ստանալով : 1893 ին սկսում է նրատարակութեանը «Տեարանի» գոր կառ.ախարարիչը զազդեցում է , ըրքն արածութիւն չունենալուն նետուտեօք : Նոյն տարիէն սկսեալ «Գրացոյցակչնոր նրատարակութեանց» անուն ամսօրեան շարունակում է 2 տարի . ապա Վ . Բօլսոյի նետ լոյս բնծալում «Համար գիտակ» երկրագործական շարարարկը (1897) : — Գում Գարու ի ցոյցին մասնակցում բլլալով՝ բանտարկում է և 5 տարուան ընդարգելութեան գտատարատում : Ընդհ. ներումին՝ ազատ արձակուելով , յիմնում է Չարմարճրարի իր գրատներ (գոր ցարդ կը վարկ եղայրը՝ Պիմեն) : Բանտարկեալի այդ դժբեղակ կեանքը պարբերաբար բարբաձ է գրել մինչեւ Սահմանագրութեան ն.չակում : 1894 ին , քոչրայի ատրին , նրատարակում է տեւրակ մը՝ նամաձարակին դեմ գրուական միջոցներ պարունակող . նանրօգուտ այս ձեռագրին ալ կ՛արգիլու ի կառ.ախարարեանն : անարարները կը գրատին և Չարդարեան կ՛արժանանայ . . . բանտային մեծարանայ : — Գրատներ նիմնում բուտականն կ՛սկի նաւարկ նայերեն գիրքեր (նիս տարագրութիւն) — որոնցմէ շատը ծովում է վերջին 2 . Եղ . Գամբրանտի , 2 . Աստուրի և 2 . Արա . Ղազիկեանի , և ժողով նիս ձեռագիրներ , նամակներ , պատկերներ ևն . 4 առոնցմով Յիւսասակարան մը կազմելու առաջադրութեանը : Իր մըրքերը ձոփացում են նոր մատենադարանն և ուրիշ անդեր ձարում դեզերով ազգ. վաւերագրեր , պատձեններ ևն . որոնցմէ շատը սակայն բնաջինջ եղում են Համիտան Ռեմիմեն :

Վ Ա Մ Ա Ն Վ Ջ Ա Ր Գ Ա Ր Ե Ա Ն

Բարերախոսարար մաս մը բան պահ ձգած ըլլալով Հ. Ս. Երևմանի լոյ (որ մտադիր էր նուգնեակ նրատարակել գայնս «Բազմավայրի մէջ»), Չարդարեան կրցած է յետոյ իր ստանդը վերստանալ և 1910 ին նուակ ուրեմն սկսել պրակ առ պրակ նրատարակութեանը պատկերագարդ այն շահեկան գործին (**Յիշատակարան**) որ «Հայ երեսկիներու կենսագրութիւնները, լուսանկարները, ձեռագիրները» կը բովանդակի, գարգարած մանաւանդ նին զիրբերի և ըրբերի բազմաթիւ գինկատիլ էջերով : Յիշատակարանի տպագրութիւնը կը շարունակուի դեռ, իր ետքորը՝ Պիսնի գործակցութեանը : — Բաց ստաի, երկուքին մէկ ձեռնամուխ եղած են տարած երկերու վերստագումի գործին և «Ազատ մտանկար» տիտղոսով լոյս ընծայած քանի մը ստանեակ զիրբեր : — Վրանս 1911 ին սնցած է Երասայեմ, տարբանը կարգադրելու պաշտօնով : Վրանին գրացուցակը պատրաստած ստան, փոշիներու մէջ իբր անպէտ նետած բանկազին ննորին մը Երևան նսնած է, Գազիկ բազաորին կնոջ ու աղջկան պատկերը որ ապա մեծ աղմուկ նանց Ռուսանայերու մէջ և ուսումնասիրուցու Գաբելին վրդէ : Նոյն տարուին վերբեր Գաիլի մեկնելով նստաստուած է նոն իբր գրախնայա : Պատրաստած ունի եզիպատանայ գաղութին պատմութիւնը զոր մտադիր է ի մտայ լոյս ընծայելու . ունի նաեւ «Հին օրեր, մուգուած գնարներ» ստան գործ մը որ կը պարունակի սիրած գրագեաների **անկիպ** գրութիւններ, (Բարեանէ 1, Պէլլիբրաչեանէ 2 անտիպ ստանար, բազմաթիւ նամակներ նոգեպա երբեման Հայրիկ են.) :

* * Հայ տպագրութեան պատմութեանը գրադոյներեն կան դեռ երկու նոգի ալ, ԱԲԲԸ-ՀԱՄ ԱՅՎԱԶԷԱՆԵՐ, ծն. 1846, մեռ. 1909, (պատկեր և կենսագրութիւն տե՛ս «Ամենուն Տարեցոյցը», 1910 տարի) որ իր **Շար Կայ կենսագրութեանց** եռանասոր երկին մէջ Հայոց տրպագրական գործունեութիւնը նայելացուցած է՝ տարածուն, ձապաղ և անկապ մերտով մը : — Իսկ միսն է կենսագիր-նրատարակալի և Ազգ. երեւոխան ԱՐՇԱԿ Ա. ԱՆՊՅՈՒՆԵԱՆԵՐ : Ծնած է Սիւստար, 17 Յունիս 1879 ին. նիս. կրք. ստացած Պերդիբեան, յետոյ Կեղրոնական՝ աշակերտելով Հ. Ասատուրի : 1897 ին «Բի գանդիտն»ի մէջ երեցած է իր Ա. յօլուածն՝ Ա. Ա. սկզբնատուսելով . «Ամենայն Հայոց կարողիտութիւնը», յետոյ մասնակցած է Կեղրոնականի շորջը շարուցուած խնդրոյն : Այնու նստեւ մնացուն աշխատակից «Բի գանդիտն»ի, սկսելով շարքն «Անճնատցոյ դեմքերու և գանազան բանասիրական յօլուածներու որոնցմէ կարեւորներեն յիշենք «Հայոց ամմխարանութեան պատճառները», «Չորրուի Հայրերը», «Կրք. յիսնամեակ մը», «Բանկարքիի գերեզմանատունը» են. : Արչակ 3 տարի խմբագրալը եղած է Հիւանդանոցի «Ընդարձակ Օրացոյցներուն» (1908-1910), որոնցմէ վերջինը շահեկան է լոյծ, 453 էջերով կուսանկախումն ըլլալուն «Ազգ. Մասնատպագրութեան» պատմութեան : Հեղինակած է «Մրրունի Տխտարի վրայ ուսումնասիրութիւն մը» (1901 ին Վենեաիկ ապ.), նստեւ ստուար կենսագրականները «Կ. Փանուսան»ի և «Արմենակ Հայկունի»ի (վերջիններու դեռ անտիպ) : Իր «Ռուսիկի Հայրեր» գործը 1907 ին պատկուած է Եզմիրեանց զր. մրցանակով : Աշխատակցած Հ. Անտրեայի, Ծաղիկի (Հայ եկեղ. երածշարութիւնը), Մարնանդակի (Յունաց պատրիարքութիւնը) և պոլստանայ պարբերականներու, երբեմն «Ս. Անգղեայ» և «Շտարը» ծածկանուններով : — Ասանցմէ գատ, Արգոյտճեան 1912 տարույ «Կուրակ» ամերիկանայ նանդեաին 2 — 5 թիւերուն մէջ նրատարակից «Չորսնարիբամեակ Հայ Տպագրութեան» վերնագիրով յօլուած մը որ նարեանցիկ սկեարկ մըն էր՝ նոյնին վրայ ձգուած :

* * Հոս կանգ կ'ստեններ պահ մը, յիշատակելու նսնար քանի մը անձեր ալ որոնք ո՛չ նուազ ծառայութիւն մը մատուցած են Հայ Տպագրութեան պատմութեան մէկ ուրիշ ձիւղին, նայ ըրբերերու ուսումնասիրութեան : 1. Հ. ՓՈՒԼՊՊՈՍ ՃԱՄՃԵԱՆ («Ազգ. լրագիրներուն ու օրագիրներուն պատմութիւնը», 1850 ին՝ «Եւրպա» շարարարերբին մէջ, Վիեննա) : 2. ՄԻՇԻՐՈՍԻՆԵՆՅ (1860 ին՝ «Փարիզ» նանդեաին մէջ, Բարիզ) : 3. ՅԱՐՈՅ (1878 ին՝ «Հայոց Մամուլը Ռուսաստանում», Թիբիլիզ) : 4. Հ. ԳՐԵՊՈՐԻՍ ԳԱՒԼԻՄՔԷԱՐԵԱՆ (1893 ին՝ «Պատմութիւն Հայ Լրպագրութեան», Վիեննա) : 5. Զիւսանի անգուգական աշուղին գատակը՝ ԳԱՐԵԳՐԵՆ ԼԵԻՈՆԵԱՆՅ (1895 ին՝ «Հայոց պարբերական մամուլը», Ալեքանդրապոլ) : 6. Հ. ՄԿՐՏԻՉ ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ (1909 ին՝ «Հայ մամուլը 15 տարուան մէջ՝ 1894-1909», Վիեննաիկ) : 7. ԱՐՄԷՆ-ՏԻՐԵՆ (1912 ին՝ **Ամերիկական Մամուլը**, Մուշկ Ա.ի «Ամերիկանայ Տարեցոյցը»ին մէջ, Պոստըն :

ԵՐՄ-ԵՆԵՐ ԿԿՆԸԿ-ԻՐՄ-Պ-ԵՆՆՈՒ

ԵՒ ՆՔՅ ԿԿՆԸԿ-ԻՐՄԵՐ

Կիր ի գիտին նեա սկսաւ զարգանալ նաև **Կեղագրութիւն** ր, կամ ուրիշ բառով **Վաշխչագրութիւն** ր (calligraphie) որ գիրերուն ամենէն չքնաղ ու շնորձալի ձևեր տալու արուեստն է : Յարեւելս՝ Կեղագրութեան ընծայուած պատիւը մեծ էր ի վաղուց անոխ : Երկնաշին Կայսրութեան պատմագիրներ կը յիշեն Երեսելի վաշխչագիր Վան-Հի-Չև անուն իշխան մը՝ Քս.ի 379 դարուն պարտոյ : Պարսիկները նոյն արուեստին կրօնք ձանջցան ժԸ. դարուն . իսկ Մասնեասականք զայն ամենաբարձր կատարելութեան նասցուցին , անոր վրայ կեղրոնացունելով իրենց բոլոր շանքերը , քանի որ կրօնքինն կ'արգիլէր իրենց՝ դեմք գծել : Արեւմտեան քաղաքակրթութեան մեջ , Կեղագրութիւնը բաւազոյն յեղաշրջումներ կրեց արուեստներու զարգացումին նեա . զվազալիբը և սկզբնատաւեր արտակարգ ազուցուածքով սկսան յօրինուիլ , կենդանիներու , ծաղիկներու և արուաչիկ զարդերու խօջանկար պեւապտութեամբ . մինչև այն օրը երբ ծնաւ Կիրենալիկի գիտար որ «ձեռագիր»ներու դարը փակեց :

* * Պապիրուսէն մինչև մագաղաթի ու բոլորի դարեր , մեր ազգը զանազան ժամանակամիջոցներու մեջ ունեցած է **զրչագիր** ներ որոնք իրենց ճարտար մատներուն մեջ բունած **փեսուր** ով կերպարանած են մարգարտաշար սոսկը ու շքեղաշուք էջեր , ցարտը ամենուն նիացման արժանի : Զօր օրինակ , Եկեղեցաց Ասազ փանքը 1439 ին Միմեոն արեղալք գրուած «Յայսմաուրք» ր յիշատակութիւնը կ'ընէ «Երջանիկ վարդապետին Կեղագ» որ անզուգական գեղագիր մըն էր և «առնէր զարուեստ գրչութեան գեղեցիկ և ճարտարութեամբ» : Առաջիկ Գարիմեցի պատմագիրն ալ կը յիշէ «Ծաղիկագրութեան մեջ նամբաւաւոր վարպետ մը , Զուղայեցին Մինաս վարդապետ որ ձեռքն անցած որ և է զիբը փայեջօրէն կը պահուէր «սկով և լաջվարով» :

Գարեր առաջ , պապիւս , ապրած են մեր մեջ վարպետներ որոնք մենաստաններու խաղաղաւետ մրնոյրաին մեջ՝ ծուած են մագաղաթներու վրայ և տարիներու նամբերատար տրեւրեամբ , սաղի բեւերէն փրցուած ու խնամով տաշուած շուշանարոյր գրիբը ձեռուրքին՝ ճիւղացուցած են զանձարանը նաշերէն ձեռագիրներու . ասոնք նիւայ բանկագին սովերքն են և նոնջները՝ մեր նին գեղագրութեան արուեստին :

Նոր ժամանակներու մեջ , — երբ երկարի գրիբը յաջորդեց փետուրին , — ունեցանք զարձեւալ գեղագիրներ , ուսուցիչ և նեղինակ : Հիներէն մինչև նորերը՝ նամատօտ ցանկ մըն է նեազան . — Հ. Աղլբա. Պաշնան և Հ. Արսէն Ալաբրեան (Վ.Եննեա) , Ամբրու. Գալփայեան (Բարիգ) , Հ. Պետրոս Վ. Մինասեան (Վ.Եննեակի) , Ռափայեկ Դազանձեան (Պօլիս) , Մ. Մ. Միանարեանց (Յերբալուրի) , Յ. Գազեղեան , Տիրացու Մարգար (նիսա Տ. Յովնանեա քննչ. Շանպազեան՝ Սամարիոյ Ս. Կեղոք Եկեղեցին) , Մնացական պատուելի (ապա Տ. Մարտեոս քննչ. Պէշիքբաշի Ս. Աձ.ածին Եկեղեցին , վախճանած) , 1870ական բուակաին Պրն. Յարուրին (մեռ.ած) , Ազարիկ Գերձակեան , Կարապետ Եզգմանեան (Հասքեօյ , մեռ.ած) , Խաչիկ Թախտաձեան , Միհրան Տօքմեձեան , Յովսէփ Վապիլեան , Պետրոս Գրչանկիճ (սոյն երկուքը նշ. Բաուլբքի Խաղաղցիին աշակերտ) , Տրդատ Զօնրալ (մեռ.ած) , Տարսալիչ Գարակեօզեան (մեռ.ած) , Ստեփան Ակայեան , Տիրան Զրաքեան , Խաչիկ Ինկիլիզեան , Գրիգոր Յովակիմեան , ևն . ևն . [վերջիններուն ամենքն ալ Պօլսեցի] :

ԵՐՐՈՐԻՒՄ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿՐԻՄԻՆԱԼՆԵՐԻ ԿՐԻՄԻՆԱԼՆԵՐԻ

→ 1512 - 1912 ←

ԱՄԵՐ ՈՒՂԻՄԻՆԻՄ

Պ. Ա. Ք. Տ. ՈՒՍ. Ե. Ա. Մ. Ք. կրնանք խոստովանել քե՛ս սպագորութեան գործին նախաձեռնողները — օտարազգի արուեստակիցներու նման — ժամանակի երկար տեսողութեան մը միջոցին՝ եղած են շատից ու գործակից դաստիարակին ու կղերականին : Ազգերու լուսաւորութեան գործին նմանք Տպարանը մնալով իբրև տաճար, դարեր ի մեր շրջաններս իր պատարազը մատուցանելի Մամուլ-բաղնիքն վրայ՝ ներմանք սեւ մեղանին ու բարձրանալու պատարելութեամբ Գրաչար-գրականութիւն : Իր գոյութեան ու կոչումին մէջ միշտ բարձր եւ ազնիւ՝ Կիւրեաների վրայ եղած է տարածիչը լոյսի եւ բարիքի : միտք չբերուեցաւ երբէք զայն նկատել միայն ապիւր շահերու՝ որոնք կրնային շատ աչ զայ անոր կիրառումով : Անով պարծնեցած է նախազգ մատուցական աշխարհը, վասն զի նախորդն ընդունում էր այլ եւս քե՛ս մարդկութեան իրական շատ աշխարհներ մեծ աղերս ունէր՝ կապարեաց շարժուն տառերուն եւ մեղանային տակ անոնց անխնայ կրթութեան նկատ :

Սակայն եւ այնպէս, տարիներու ընթացքին, բնորոշ ամուս փոխակի սկսաւ Տպագորութեան արուեստին : Նոր սերունդներ նստան, որոնք նպատակեցանք ուզեցին զայն իրենց շահումը նկատումներուն : Տպագորութիւնը որ միայն նախաբանաց կրթութեան ու գրագրութեան նշան ազդակը կը մնար, դարձաւ ստրկատիրական գրադար մը, ապրուստ նայարեղևու միջոց մը, շատ բան առժկով իր ազնուացուցիչ նախաձեռնութեան : Եւ անա, դեպ ի լոյս առաջնորդող, դեպ ի բանականութիւն ու մարդասիրութիւն մեղու նրատարակութեանց աւերներ՝ փոխն ի փոխ երեւան զայ սկսան խաւարաւիս, կրօնաւիս, ասելութիւն արժարժող ու կիրքեր փափաջող զիրքեր ալ, բաւ ալ որ սպագորիչը նպատարները ազնիւ վճարումներով : Առատութեան ու շատ նրատարակելու, ու շատ շահի : Ասիկա նեղամտեւ սկզբունքը դարձաւ Կիւրեաների շատակաց, առանց անդրադառնալու ազգաներուն որակին եւ անդիտանալով Մամուլին ունեցած սեպուն դերը :

Յամենայն դեպս, Մամուլը գտնուելով իր նախնի կոչման բարձրութեանը մէջ՝ պատմական վրայ է միշտ վառելու դեմ մըսած պայքարներուն ի սպաս եւ անհրաժեշտներուն նմանք տարած յարանակներուն ի նպաստ : — Այս նրատարակութեան գիտնի ծանօթանալու, անոր զայնանց թափանցելու եւ զայն գործադրութեան գնելով՝ Հայոց լուսաւորութեան նմանք ծառայած ըլլալու միակ առաջադրութեամբ՝ ունեցած ենք բազմաթիւ Հայեր որոնք արեւմտ, առաւելած, բարձրացած ու ճանբորդած են անարատանաւ եւ յաջողած գտնի նանկ սուրբ գործը : Անա սուրանցին այն դեմքերուն որոնց շատ բան կը պարտի մեր ազգը. — Վենետիկի մէջ սակե չորս նարիւր տարի առաջ սարող **Մէլգապ արտ Յակոբեան** մինչեւ **Մարտիկանցին Արքայ** որ նմանութեան ցուար ձեռքը՝ միևնայն տեղը երկրորդ, սպա Պոլիս՝ առաջին նիւնքը դրա նախ սպագորութեան, նոյն նպատակաւ Տիարակիքին Տոմարս շտապար պանդխտող **Տէրգնցին Յովհաննէս** այրիացեալ բանանան, սպագորութեան արուեստը տարկելու նմանք Ստամբուլի մէջ նարունաչ եղող **Մարգուանցին Գրիգոր**, նարիքն Ստամբուլուներ սպագորի ըլլալով առաջին անգամ Հայուն ձեռքը յանձնող **Ղլենց Ռակոն** բազմապարզար վարդապետը, Սպանան վառքի մը անկիւնը՝ ըստք, սիպ ու ստա ի չգոյէ ի գոյ անող **Կեսարացին Յայտասուր** եւ իր ժիրամիր արքանեակ **Ջուղայեցին Յովհաննէս**, պատարակող Հայութեան գերագոյն միտքարարիւն՝ **Միխայր Արքայ**, Հայ Մամուլի մը գոյութեան նմանք իր երկայն բազուկը մինչեւ նախնիներն սարակեր բարձունքը տարածող **Արգուրեանց Մրթազան**, իր սպագորիչ-ձուլիչ նշանով՝ Վրաց վերջին բազուտեան նրատարակող **Ապուլիսի-**

ցին **Աբաղյան**, իր կրթանուէր ձգտումներուն նամար «չնորնք» պատուանուէր շանոյ **Սամ-պօլցիցն Մկրտիչ Ամիրա**, Հնդկաստանի Հայ գաղութը բուարացունելու նամար աջօրքի ժա-մերը յաճախ տարարանին յատկացունող շնորնալի քանանան **Շմառնեան**, աշխարհիս երեք մասերուն վրայ նայ տպարան կանգնող՝ մեղուաշան Արեւելցիցն **Մարտանեան Աբրահամ**, մեծանամբա եկեղեցականի դիւր կենցաղը՝ Երուզաղի պէս տեղ մը՝ գրաշարական յոգնարեկ կեանքին նեա յօժարակամ փոխանակող **Համասանցիցն Շահնազար**, Ալիստարեկ Վասպու-րական ու Տարսն՝ նայ մամուլը շանամուտրեան պէս պարացունող երջանկալիչատակ **Խրիմ-եան Հայրիկ**, Պուլիարայ Գրիգոր Լուստորիքը՝ **Տիվիթնեան Թաղեոս**, Տաճիկներուն կի-րեմալերը՝ **Միսեհնիսեան Յովհաննէս**, Բարիզի մէջ՝ Հայ շարժուն տառերուն երուզեան շէնք ու շնորնք տառը անգուգական **Աբամեան Հանիկ**, **Տեհետոցիցն Ազիս** որ բըրանա-յոց մէջ ազգամարտրեան նորը վառ պանելու նամար իր երգարանը լոյս-աշխարհ անեց և ինք լոյս-աշխարհնե մտառ ՚ի գանդիս, Բուրգերու երկիրը՝ Հայերեկ յոյրոթիցն բախար գիւղակ մը քաշուն՝ նայարեք նրատարակող տարարախա Ոսկեղարեան **Աստանազ**, և դեռ անվորչ շարք մը նին ու նոր դեմքերու՝ որոնք Մայր-Հայրենիքն փարապաներով նեաու կամ մառ, անցեալին մէջ յանձն առին ամեն գրկանք և յոգնութիւն, Հայ Մամուլին բարիքները տարածելու և անով օգտակար բլլալու նամար ազգին :

ՄԵՐ ՈՒՂՈՒՅԻՒՆԸ եղաւ յոյր այդ անձերուն կատարած ձեռնարկները արունջ ու խորեկ գիրքիս այս «Երրորդ Մասին մէջ» ԵՐԿԻՐԻ ԵՒ ԹՈՒՍԿԿՆԵՒ ԿՍԻՒՍԻ : Չոր օրինակ, Երբ անանք թէ Հայ Տպագրութիւնը ծնունդ է առած 1512 թուականին **Վեհեակիկ** մէջ, ԻՏԱԿԻՍԸ առաջին Գլուխն բրինք մեր խորումին և անոր **Վեհեակիկ**, **Բալիս**, **Հոսոմ**, **Միլան**, **Լիվոնո** և **Բասուս** քաղաքներուն մէջ տեղի ունեցած գանազան նայ-օտար սր-պարաններու գործունէութիւնները ժամանակագրական կարգաւ **միանուայ** աւարտեցնելը՝ մինչեւ մեր օրերը : — Իտալիայէն յետոյ կարգը ԹՈՒՐԿԻՅՈՅ կու գար, այսինքն անոր մայրաքաղ-աքին, սկիւր առնելով 1567 թուականէն : Եւ Երբ **Կ. Պօլիսը** (Բ. Գլուխ) մինչեւ 1912 թու-կան պատկերացուցիւր՝ կեղտոնի և արատարձաններուն մէջ Հայ Մամուլին դարեկ դար ետեւեկ ստած գործունէութեամբ, նարկ եղաւ անոր մերձակայ և նեաու որ գաւառներն այ միասին առ-նել, այդ միեւնոյն Գլուխին տակ զտացուցած բլլալու նամար **Թուրքիոյ բաժինը** : — Երա-գրուած այս ուղղութեան նամեանա, Թուրքիայէն անմիջապէս վերջ անցանք ԱՒՍՏԻՍԸ-ՀՈՒՆԳԱՐԻՍԸ, վասն զի 1616 ին նան կը նանդիլայինք **Ելվեօլ** քաղաքին (**Աւամպէկ**), որով այդ երկիրն այ (Բ. Գլուխ) գործնող մինչեւ մեր օրերը բերինք կապել **Աւամպէկի**, **Թուրքիսի** և նաակ ուրեան **Վիլնէնայի** Միտրաբեանց դարեւոր ու տիրապետող տպարաններով : — Հանկ ստաւ մը ՅԻՍՏՈՍԸ (Բ. Գլուխ), չէ՞ մի որ 1633 ին կ'ունենանք **Բարիզը**՝ նայերեկ գիրքի մը նրատարակութեամբ, որով պէտք եղաւ Յրամտան այ իր քանի մը քաղաքներով ներկայացու-նել : — Եւ այսպէս, **միքս սկզբնական թուականի և երկրի դասաւորման դրու-րեամբ**, շրջեցանք երկիրեկ երկիր, ամենուրեք ուր Հայ Մամուլը ձեւեղած էր և նայ շարժուն տառերը գործածութեան դրուած էին՝ կարճ կամ երկար տեսողութեամբ :

* * * Գարեկ ու տարիները նեաւ աննետացած նայ տպագրիչներու կենսագրական գիժերը քաղելու նամար լուսաւոյն և վառերական աղբիւր կը ներկայանան մեզ՝ իրենց դրոշմած գիրքերուն ետեւ գետեղուած ՅԻՆԱՏԱԿԱՐԿՆԵՐԸ : Ատանցմէ՛ Է որ բնրեցողը կ'իմանայ 1. Արտն **եղեղնա-կուրեամբ** և կամ **արդեամբ** տպագրուիլը, 2. Փորձերը նայուին, տարարանապետին, գրաշարին և այլ օգնականներու անուանքը նեա՝ ո՛ր տեղացի և որո՞նց գաւակ բլլալին, 3. Փորձը զրուխ նանե-լու նամար քաշած ննդութիւննին, 4. Տարի և երբեմն այ տեսողութիւն տպագրութեան, 5. Անուն-ները կարողիլաններու կամ պատրիարքներու որոնց օրով լոյսաւ ետած են նայն մատուանները, վերջա-պէս քիչ շատ ամեն ինչ որ կրնայ շանագրուել բանաւերը : — Գիտելի է որ մեր նին տպագրիչնե-րեկ շատերը նարեկալիքիի նանգունաւիլ՝ աւանդական խնարանատարեամբ մը ուզած են ինք-գիրքին կոչել **մէլաուր**, **բազմամեղ և ամենեցուն ծառայ**, **անիմաստ**, **անպիտան**, **չնչից**, **սրուպ** են. են. : Յետոյ, այս անտեղի ամականներուն իմտար կարծեա մեղմելու դի-տումով՝ անտեք իրենց անուններուն կցած են երբեմն **դպիր**, երբեմն այ **սիրացու** բառերը՝ նամագոր «ստումնաւեր»ի, «ստումնական»ի, քիչ շատ «կարդուլ-գրել գիտցող»ի : — Այդ Յի-չատակարաններուն մէջ Հայոց և Փրկիչ թուականները նայ տառերով նշանակուած են յաճախ .

զոր օրինակ «ի բվիս Հայոց ՌՃԾ» : Արդ, ՌՃԾ նամագրքի 1150 ի, որուն վրայ պեղար է բարդել 551ր՝ Փրկչեան բուսականը (1701) գտնելու նամար : — Վաղնիսական ժամանակներու մեջ ազրոյ մեր տաղազրիչները բարխտան (ուշուրը) նանգամանք մը նկատած են շատ անգամ արպարանին յանձնել ժամի մը կամ սուրբի մը վերին պաշտպանութեան : այսպէս «նոյ նովանեա Ս. Ած. ածին եկեղեցոյ», կամ «բարեխօսութեամբ Ս. Մինասոյ զօրավարին» են : Հայուն բուն բարեպաշտութեան դարեւոր սարսոյց կրնայ սեպուիլ այս պարագան այ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա,

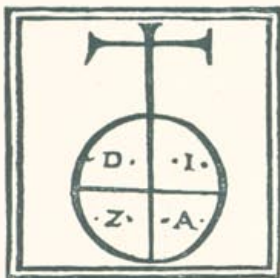
1512 էն
սխեալ

Ի Տ Ա Լ Ի Ա

մինչև
1912

Վ Կ Ն Ա Ն Տ Ի Ա (Վ Ա Ն Ա Ն Տ Ի Ա)

1. **Մեղապարս Յակոբ.** — Վենետիկ, դասական բացատրութեամբ՝ Ազրիականի այդ բազումն, վաճառաչան քաղաք մըն էր, միջին դարուն, Արեւելքի և Արեւմուտքի նամար : Պեղարուտափց և արուեստներու նպրենիքն էր ան, ուստի և վասարանք բասարութեան և ազատութեան : Արդէն, կիբեմեղերկն առաջ, նոյ կը տարագրուին խապի բուրբեր փաշտափորագրութեան գրութեամբ : Մեծ գիտանի՝ Պերմանիս գործադրութեան գրուեցն քառուորդ դար վերջ, բազմաթիւ մանուշներու անկներ նուրված են այդ գեղեցիկ ուսանին մեջ՝ բիրտար գիրքեր ի լոյս ածելով : Միայն թէ երկրին կառավարութիւնը կ'ուզէր որ անդայններ մնալին իբրև տաղազրիչ, Խաչագոյի քչւնուն՝ ամեն վաստուրին վաղելոյ : — Ռուրինեանց Հարրատութեան օրով, կիլիկոյ նայերը Վենետիկցիներուն նեա ունեին սերտ յարաբերութիւն և Բրիտանի 1253 բուսականն ի վեր առուստրով զբաղոյ սակաւարիւ Հայ Պաշուր մը գոյութիւն ունէր նոն, ինչպէս նաև Մառ.քօ Ծիւանի անուն նայաւեր Խաչագոյի մը բարեբարութեամբ կառուցուած Հայոց Տուն մը իբրև իջեւան նամագրի պանդուխտներու : Ասոնցմէ մեկն էր տպանովարար՝ ինքզինք **մեղապարս** կոչոյ ՅԱԿՈԲ անուն անձ մը որ 1512 էն 1513՝ այդ քաղաքին մեջ լոյս ընծայեց **5 հաս հայերէն գիրք**, — նախախաղիքը նայեալան տաղապրութեան : Հայոց Ջ Կ Ա բուսին՝ ա. **Պարզաօտար** (առանց յիշատակարանի) : Ջ Կ Բ բուսին՝ բ. **Պասարազատեար** («ով որ կարդայք, մեղաց բողոքին խնդրեցէք այ.» յիշատակարանով) : գ. **Արքարազիրք** (առանց յիշատակարանի) : դ. **Տազարան** (առանց յիշատակարանի) : ե. **Ազարք** (առանց յիշատակարանի) : — Վենետիկ տարած նայերէն այս 5 գիրքերն իրենց վրայ կը կրեն ներկայ տպանիչը : — Թէ ի՞նչ բան կ'ուզեն խաչադրոյնի մը պարտաձև պատուանդանին մեջ խմբուած շատին այս 4 տառերը, կարծիքները ցարդ այլընդայլոյ եղած են գիբախտարար : «Հանդէս Անտրեան» խաչ. տաղազրիչներու քանի մը անուն

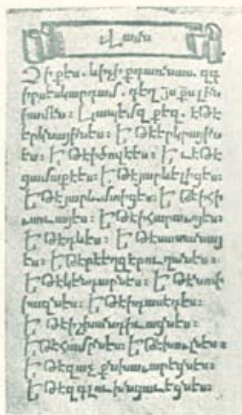

ՏՊԱՆԻՇ ՅԱԿՈԲԻ
Պարմազեղելով դրոճմուած

բարաձև պատուանդանին մեջ խմբուած շատին այս 4 տառերը, կարծիքները ցարդ այլընդայլոյ եղած են գիբախտարար : «Հանդէս Անտրեան» խաչ. տաղազրիչներու քանի մը անուն

ՆՔՐԵԶԸՄ ԷՂԵՐ ՆՔՅ ԺՊԵԿՐՈՒԹԱՆԸ ՎԻՆԻՏԻՅ ԽՐՈՅՇԱՆՔԸ

Վինետիկ (1512 — 3)

Սա. րե՛զ, ՄԷՂԱՊԱՊՏ ՅԱԿՈԲ, կը վերընծայեմ իմ նիացուն ու պաշտունս՝ անփոխարինելի ծառայութեանդ նմանք զոր չորս դար առաջ լուիկ մեջիկ մատուցիր Հայկեան սերունդին, ի տար աշխարհ կամոյին պանդխտելով, նոն անանուն և աննշան սպրեելով և Հայ տապալուրեան նախախաղիքը տալով մեզ, իբր մատուեր նախական՝ մեր մատուրական սասնարին : Հայ ազգը **մէզապարս-**ութեանդ նանկեղ **եռախասապարս** պիտի մնայ յաւա, և տխար մականունի մը պէս՝ անուանոյ լծուած այդ ստականն աչ սրբոտի աչեւս **բազմեռախի** վերածել տնայրման :

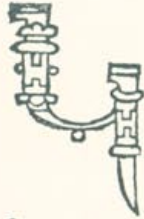
* * * Է. Գորբիկ Ծ. Վ. Վինետիկեան նանցու ներկայ էջերն իրենց Վինետի մատենադարանն լուստնկարելով մեզ փարպենել, ասոնց բնկերացունելով նամակ մըն աչ որմէ կ'արտապրեն նետագայ ու չազրա սուղիքը. «Սա.աշխը (ՊԱՐՉԱՏՈՒՄ) րեւս ոչ այնչափ «մարտը» լայց իբր **դեպին երեսներովը**՝ բովանդակ Հայութի նն **պիտակերես** կը նանէ՝ գիտութեան և «մարդկութեան առջև», քանի որ 62 տարի ետքը միայն՝ Գուգեմբերգի առաջին տպարանին (նաստատուաչ 1450 ին) փառացը մատակից կ'ընէ Հայութի նն՝ իբր խօսուն «վկայ մեծածայն ննցնցնելով, րե գիացած են Հայք սգ-»

«տակարն ու պիտանին» նոյն իսկ նեւա որ տագնապալից ու զեզնացութեանք ձեռք անցրենել» :

կր բուկ, Antonio Zirolo. — I Zanandrea Asolano. — D. Zuan Matteo Asola. — Zuan Andrea որոնք այդ ժամանակամիջոցին մեջ իրենց սպարաններն ունին ի վ.եննախի : Հ. Ավրան «Հայ-Վ.եննա-ի մեջ կայանք կու տայ Zuan Andrea ի որ խաղաղի նշմանուր փորագրից-սպագրից մրն է եղեր : Իսկ Մարտիկա նրատարակուող Armenia ի 29 Մայիս 1912 րուակիր նամարին մեջ՝ Բարիզին Կ. Յ. Բամանյան րանաակր սապկա կր մեկնե առեղծուածը : D = Dei (servus) ծառայ Աստուծոյ : I = Iacobus (Յակոբ) : Z = Zanni կամ Zuan (Յովնաննա), րերես Հայ-Հոռոմ. րնասիք մը, ծաննի : A = Armenius (Հայ) : — Ո՛վ որ աչ բլլայ այս Մեղապարտ Յակոբ-ը, նաանական է որ իր սեպնական սպարանը չէ ունեցած և վերոյիշուայ գիրքերը սակց տուած է օտարի մը գործարանին մեջ, — ծանօթ բլլալով մեզ՝ տեղական կառավարութեան երբեմնի խառարինը՝ տարրեր ազգութեմէ եղող սպագրիչներու նանդեպ :

Ուրբաթ

Ուրբաթաւոր կամ չորեքշաբթի տանիսզ ճիւղանդ չի դուռնէ կէտէցոյն : Եւսանց ճարցի նաաղմոս միջև կի գործքն : Եւսապայասն նտասուէր կու տրօ զոր մեայ կասեզաղաւն թա :

արդամ քառքեզ ճայ րախմերոյ յի քի տր զաւրուն էանց որը զգազանսկապեցեր :

Լզդիւսցի իւանու թիւ նղատ ապարտեցեր : Մեծեւորու տր Լանպատու միւսաացէ լոցսիքեզ Ըզկալզաղաջանս յիցքոց Լզաղախնայից ի յոստողանի

ա. բ.

Նամակահանութիւն

Տաղարան ք (2 օրինակ երասպն, 1 օրինակ ալ Պապեան Տրլատա Ա.ի քով) կր ր-

Բովանդակութեան տեսակետով մեծ րան մը չեն տրմեր այս 5 գիրքերն ալ : **Պարգաօմար ք** (որմէ 3 օրինակ կր գրանրի վ.եննայի Մխիթարեանց և Երասպն-մի Յակովբեանց վանատունները), փորրազիր ուրածայ է, 59 րուոյք, րերքերն աչրութեմով րուարկուած, սպագրութիւնը ծայրէ ի ծայր միօրինակ գիրով մաշար ու կանոնաւոր, սեւով և կարմիրով : Բաց ի սարգատօմարն՝ կր սարունակե «նշանացոյց», «կրպանգացոյց», «կրագացոյց», «ճննդեան տղացոյց» և «մարմնախոսաց» :

Պասարագասեւ ք (մեկ օրինակ ունի Երասպն), 17 տանիքն երկայն և 11 սնր. լայն ուրածայ է, ամբողջովն մեկ տեսակ խաչոր ու աճև գիրով, կրկնագոյն, **ս** և **ո** տառերն ուրեք ուրեք իրարու տեղ գործածուած, րանի մը սրակերներով, 44 րուոյք, րերքերն ալ աչրութեմով րուարկուած (*) :

Ուրբարագիրք, կրկնագոյն, 2 մասի րամնուած, «Սուրբ Սերբար» և «Սուրբ Կիպրիանոսի», րնոյ տանր 24 րուոյք : Այսանալած աչորքներով, րուարներով, ծրուած վեցնագրեակով և դեռ ինչ մը սրատաւաչունը րմրանումներով խճուղուած ուղղանկի մասեան մը որ աչլատի կ'ըլլայ : Գաղափար մը տալու նամար, «Սերբարագիրք» են րարգմանարար նատուած մը ներկայացունենք նա. — «Ամեն տեսակ ճեմ (գան) ի սմասին գրուածք : Ա՛ռ սրագրատե գամակ մը և 3 գամ, ատունցմով խաչակնքի՛ (?) «վերքին վրայ և աչորքներ րսլ.» . . . :

(*) Պասարագասեւի ք մասիւն ևն Պասարագամասոյց ևն **Սուրբարագասեւ**՝ որոնցմէ զանազան ճեմով հրատարակուած ևն նեհեւեպները. — ՊՈՒԽՈՒ 1568, 1706, 1748, 1787, 1844 : ԶՈՒՄ 1642, 1677, 1777 : Վ.Ե.ՆՏԻՅ 1686, 1690, 1741, 1809, 1823, 1826, 1832, 1854 : ԽՉՄԻՓՐ 1761 : ՆԱԽԹՅԵԻՍԱՆ 1794 : ԹՐԵԿՍԹԵԿ 1803 : ԵՐՈՒՍԱԼԱՆ 1841, 1873, 1884 : Վ.Ի.ՆՆԱ 1858, 1879, 1904 : ԿՉՄԻՍԻՅԻՆ 1873 : Ե.Ն. Ե.Ն. : — Նաեւ 1863ին արեւմտեպի արտեսք սորվիլու նամար երբ Երասպն կ'անցնի Ամասուրեան Ետայի Վրդ. և Կոնստնի մեջ նայ մասուռ մը կր հաստեւ, «Պասարագամասոյցը րարգմանելով անգլիերենի՛ կր հրատարակ նայերէն րնագիրն ևն :

վանդակի ինչ ինչ աշուղական քերթածները Յովն. Քուլիբանցիի, Նաղաչի, Ֆրկանի, Գրիգոր վարդապետի և Ներսես կարողիկոսի, (վերջինս՝ 137 նանկուկ, գրասանքի նամար) : Տաղերուն սկիզբը գետեռուած են կիսախորան զարդեր :

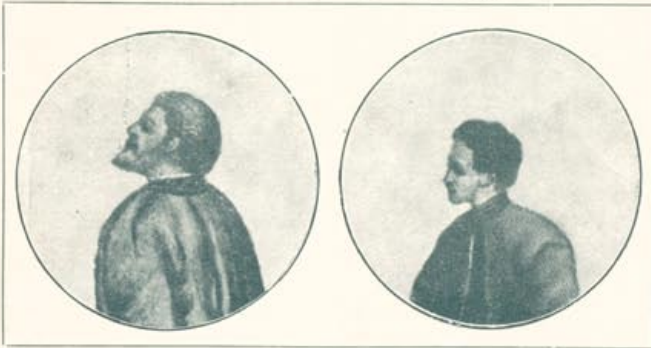
Ա. Խարաբ (2 օրինակ Վենետիկի Մխիթարեանց և Կեսարիոյ Ս. Կարապետի վանքերը), 24 որսածոյ ընկեր (296 էջ) այրուքներով բուարկուած, կրկնագոյն, 16 սնր. երկայն և 10 լայնք : Կը բովանդակէ սնտաբաշտիկ սովորոյրներ, զուշակա՛ն աղուաշ գրուագներ, արանց և կանանց նկարագիրները սրտաշ մասեր՝ նամենառ այն կենդանակերպերուն որոնց տակ ծնած են անոնք, նաեւ կենդանակամարի պատկեր մը՝ Չողիակոսի նշաններով, տարեցոյց (ստամուտ-բացոյց), ամսացոյց, երազանան և խառնակները « Ինգերագրութիւն մը, նուակ ու բնան բժշկաբան մը (նաքինարան Գալիանոս բժիշկին) :

* * Հայ Մատենագրութեան ի՛նչ բանկագին ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլար «Մեղապարտ» այս Յակոբը, երբ նաղական տպագրութիւնը ստարկած այդ օրերուն՝ կարենար ձեռք անցունել, զոր օրինակ, Հայկի սերնդեան ծագումն ու պատմութենէն ծառայ մէկ քանի ձեռագիր չարջ երկեր և զայնս անկարծ կորուստէ փրկելով՝ փոխանակեր այս կարև-կոցուկ, աշխատ և աղկաղի գործերուն նա :

2ս. **Արգար Գայի** +

Էջմիածին՝ պարսկական կեղեքումներէ ննդուող կարողիկոսնա Միքայէ Ա. Սերաստացի՝ երբ առժամարար իր ծննդավայրը կ'ուղեւորի, և կեղեքականներէ ժողով կը գումարէ, ուր կ'որոշուի Սենեքիմը բազաւորին սերունդէն ԱՔԻԱՔ ԳԳԻԲԻ (այլ անուամբ Սաֆար կամ Ս.Ֆեր) զակին և քանանայի մը բնկերակցութեամբ Հոռոմ ուղարկելը ընծաներով, Պապին օգնութիւն խնդրելու նամար : Նախակարիքն նախ 2 տարիէն՝ 1564 ին նոն կը նասնի և սիրավիր ընդունելութեան մը կ'արժանանայ Պիոս Գ. Էն որ յատուկ բնակարան մը կը շնորհէ անոր : Արգար ապա Պապին նրանեղ կ'աստնայ՝ Հայոց Հայրապետը Հոռոմ նրավիրելու, որպէս զի երես առ երես կարենան անտուխ և զարման մը խորնից վարատական Հայութեան զարտերուն : Այս ճամբորդութեան նամար Արգար՝ Պապին որոշուած ուղեկից եղիսկուպոս մըն ալ ունէր նաք, զոր Կիպրոս կը զրկէ Վենետիկ նասնկուն, իրեն սպասելու նամար : Վերջինս կը մտնի սակայն նոյն կղզին : Միևնոյն ատեն Արգար կ'իմանայ թէ Քուրբերը նառու եղեր են իր նպատակին : Այս պարտական կը սրտմեցունէ զինք, ինչու որ մըտաղիր էր Կ. Պօլիս անցնելու : Կը մնար իրեն՝ տարրեր կերպարանք մը տալ գործին, որպէս զի Քուրբիս տաք կոխելուն՝ կարենար ի նարկին տպացուցանել թէ եւրոպա իր զեզերու մը նեւի էր ազգային-բաղարական որ և է նանգամանքէ : **Տըպագրութեան արուեստէն Է՛ն փրկարար շեխուանը կը-**

ԱՐԳԱՐ ԳԳԻԲ Արգարի որդին ՍՈՒԼԹԱՆՇԱՆ
(Սոյն պատկերները նախօրինակին վրայէն կենդանացուցած է
Դ. Մրտալեան, Վ. Զարգարեանի «Յիշատակարան օրն համար») :

Նաք ըլլալ : Այս առաջադրութեամբ, 1565 ին (այսինքն միևնոյն քաղաքը՝ մեղապարտ Յակոբ ի տպագրական գործունէութենէն 52 տարի վերջ) կ'աշտղի տպել միարկերը մեծաղիր օրացոյց մը **ԽՍՏՏԱՅ ՎՈՐՈՒՐ ՔՈՒՄԱՐԻ. զեղեցիկ և պիտանի** խորագիրով որ Հայոց առաջին օրացոյցն է տպագիր, իր յորջորջումին պէս «խառնակները», ստորեւ պարունակելով քանի մը տարիներու լուսնային խառարամներն ալ : Ասոր կը յաջորդէ **Սաղմոսարան** մը, որմէ մէկ օրինակ կը գտնուի ցարդ Անրոսիոսեան մատենադարանը (Միլան) : Ինք ատենց տառերը նախօրք պատրաստել տուած էր Հոռոմ, Պապին ձեռնառութեամբ : Իր որդին Սուքրանշան՝ Նորը

բացակայութեանը կ'որդեգրուի Պապին կողմէ որ անոր ամենիկ կոչուած Վարդ-Անտոն-ի

ի թ վականսիս. հայոց . Թ . Ժ . Դ .
ամինեսսթ ռիաթցիաբգարդպիրս
խնդրեցի զայսնորդիրս . ի հոռոմ
ի պետրոս փափունս և երեստ հրամ
անշինելու . բարեխաւսու թբ
այսկարտ ի սալազսեայս . Եպկսիս
և ի մզրայս ի տ սուլտանս շայրդ

ԱԲԳԱՐ ԴՊԻՐ ԵՒ ԻՐ ՈՐԴԻՆ ՇՈՒՄԻ ՊԱՊԻՆ ԿԸ ՆԵՐԿԱՅԱՆԱԸ
(Իրենց սպած սնազմաստաններն էջ մը)

րակած անոր գիրքերը որոնք լծուրդ կու գան այս վերջին վարկածին : — ԹՈՒՐԻՍԻՅ քամին մէջ արձանագրած ենք շարունակութիւնը Սափար Արգարի տպարանական գործունեութեան :

35. **Տերսինցի Զովհաննէս Բաճանայ եւ իր հաշատը գաւաիք .** — Յովհաննէս ծնած է Տիգրանակերտ (Ամիր), որպի նամեար եւ Մարիամի : 1583 ին Հոռոմ կը մեկնի , այրի ե չքաւոր վիճակի մէջ՝ իր գաւակներէն իրաւաստութի նետ : Հոն կը ծանօթանայ Արգար-որդին Սուքանչանի , որուն նետ ընկերանալով 1584 ին Dominici Basal խապ տպարանը կը դրոշմէ **Տաւմար Գեփորեանց յաթիւնական** , որ բարգմանութիւնն էր Յովհաննէս Նին տունարին տեղ՝ Գրիգոր ԺԳ . Պապին լատին լեզուով ներկայացուցին : Այս գիրքին մէջ նուա-

բրբրական սուրբ չին պակիր սպազրիին կողմ. «Մի՛ մեղադրեք, եղբարք, զի առաջին արուեստն է», այլոր՝ գրեթայիրս գեղացիին գորդիեանս յիշեցեք ի Տեր», նաև «եւ զանձնուտ

ՏՊԱԳՐԻՉ ՏԵՐԶԼՅԻ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԲԱԶԱՆԱՆ
ԻՐ ԽԱՉԱՍՈՒՐ ԶԱԿԻՆ ՇԵՏ

Ինսիրաշէ : — Տերգնցին երբ 1583 ին Հոռոմ կը գտնուէր՝ բարգմանարար նրատարակած է Երուսաղեմի Գառի Պատրիարքին ուղղած իր բնդարձակ բառը : — Ինք Վենետիկէն Մարտիկա անցած է և նայացուցած Le Chevalier Paris et la belle Vienne վկայ ջափարեկա :

4. Յովնաննէս Կնիխրացի

— Բնիկ Գաղատիացի, նայրեք Մուրատ սարկաւազ և մայրը՝ Փաշանկէր. ոտեր 2 զաւակ, Միքայէլ և Գարրիկ : — Մրապիտ Կարողիկոս մեծ սէր կը տածէր սարգրական արուեստին մասին, որուն սակայն չկրցաւ նմանալ. իր աշակերտին՝ Կեսարիոյ «բարունապետ» Գրիգորի առաջարկեց որ նաու ըլլայ նոյն արուեստին, և երբ այս վերջինս սղ ջաջողեցաւ, նայրապետը յանձնարարեց Յովն. Անիխրացիի որ կարելին ընէ՝ նպատակին նասնելու նամար : Յովնաննէս շիջ շատ նմուտ էր եւրոպական լեզուներու, ուստի 1637 ին վաստ՝ քաջերով կ'ուղևորի Հոռոմ, Հայ ազգին մէջ տպագրուած Ս. Գիրք տարածելու առաջադրութեամբ, վասն զի ձեռագիրեր շատ նազուազիւտ էին : Չորս տարի կը մնայ նոն և յանձնառու ամեն տառապանքի՝ կ'աջողի վերջապէս շինել նայրէն տառերու պողպատե կաղապարներ : Շնորհի իր լեզուագիտութեան՝ յարգուած է տեղացիներէ և անտնցմէ յորջորջուած **Ճովաննի Մօլիեո** : Իր յօրինած տառերը Վենետիկ փոխադրելով՝ ձեռնամուխ կ'ըլլայ Աժ.առուելի տպագրութեան, բայց իր գորաւար մտադրութիւնը մասամբ միայն կրնայ իրագործել 1642 ին «մեծաւորաց նրամանու և բրիվիլեճով» յոյս ընծայելով **Մազման ի Գառիք** գիրքը, որ կը պարունակէ Մազմաներգութիւն, Բարեւոյնի երկը Մանկանց, Ս. Կոչին, Մանասիկ և Ն. Շնորհալի պատկերները՝ մաշուր փորագրութեամբ : Ինք մեծ խրնամք տարած է գիրերուն ձեւին, շարուածքին, մեջանին, բուզիին, ձաղկագիրերուն, պատկերներուն և անտնց կապուածքին, մանաւանդ քնագիրին նարազատութեանը նամար և իրեն օգնական գրաշար ունեցած է 12 տարու Յովսէփ անուն տղայ մը : Տպագրութիւնը կատարուած է ԱՍԼԻԳՍՔԱՍԻ յոյնի մը մամուլով : — Յաջորդ տարին Յովնաննէսի միեւնոյն քաղաքը տպած գիրքը կ'ըլլայ **Յիսուս Օրդին** Շնորհալիէն քանի մը սասանաւորներով. իրրեւ տիպ՝ առաջիննէն ընտիր, պատկերազարդ և 2 տեսակ գիրով : — Այս գիրքերուն նրատարակութեանը ձեռնասու գտնուած են Յովսէփ Առամբարաիո սօքորո մը և Անգելոս Բէլիսէլո արենացի մը, Երկուքն ալ ազգաւ յոյն՝ իսկ փորձերու սրբագրութեան նակած է Տարեանեցի Մ'առ. Աստուածատուր :

5. **Տուան Պատիւաբան Պոլիս** + — Ազգա լատին, բնիկ Վենետիկցի այս նպաստ օտարազգիին արուեստը լոկ ինքնօգնութեամբ սովորած՝ «առ ի պայծառութիւն Ազգին Հայոց» 17 տարի վերջ, 1650 ին, կրկին կը տպագրէ **Յիսուս Ռոզին**՝ Յովն. Անկիւրացիի օրինակին նետուելով : Մէջի պատկերներէն նետաքրքրական է վեղարով վարդապետ մը որ ամպիւն բարձրացած՝ կը բարձրէ խուռն բազմութեան մը : Ն. Պարխար իր Յիշատակարանին մէջ ներդուրին կը խնդրէ բնակեցոյցն՝ սարդած սխալներու նամար, որովհետեւ նախքէն բնակչեր գիտեր, և փորձերու սրբագրիչ ունեցած էր Ջուզպեցի Տ. Ստեփանոսի որդի Եաղուպ ապան, իսկ գրաւար՝ Ստեփան անուն նայ տղայ մը «որ շատ աշխատեցաւ և օգնութիւն արար այս արհեստիս ի սրբագրելն և ի շարելն» : — Իր տպանիշը եղած է եղ մը, աղեղ մը և 3 սառլ :

6. **Միքէլ Անճէլո Պաուպօնի** + — Այս և յաջորդ Իտալացի տպագրիչներ սկսան անպայման շատ զիտուով գործել. փոքր տարին իրենց տպարանները ձօնացունելու Մեսրոպեան տառերով ալ, և նրատարակեցին մեծամասնութեամբ տպագրուած կրօն. զիբեր որոնք կարողիկ դասանալըր Լուսաորդական Հայոց ձանցցունելու գործը պիտի զիբացունին... : Առ այդ՝ ամեն ջանադրութիւն անպակաս կ'ընկին արդէն յաջորդակի Հռոմի քանանապետները որոնք նիմնեցին նաեւ նախքէն տառերով ուրոյն տպարաններ, և ամեն ուր որ Հայ կար՝ տարածել ջանացին իրենց «ուղղափառ» ուրի նր : «Հաւատոյ Տարածման Ս. Ժողովն իր նախաստապիս ո. գործունեութեան, աչսինքն կրօնական մարդորսութեանը վրայ էր անվերապան կերպով, նիմնելով «Բո. օրականաա Ֆիլի» նամանուն տպարանը : — Մ. Պաուպօն տպագրած է 1671 ին **Տօնացոյց** մը, 1680 ին **Աւետարան** և **Հայելի ճգնարարեան**, 1681 ին **Փամազիբ համառօտեալ**, 1682 ին **Սաղմա**, 1685 ին **Բուրասան Աղօթից**, **Նորագոյն ծաղիկ գորութեան**, **Աւետարան** (Բ. տիպ, նամարարրատով), 1690 ին **Պարութեան գիբ**, **Խորհրդասեբ**. **Հաւատով խոստովանիբ** : — Իր տպանիշը եղած է մականունին նամանան 2 ձուկ : — **Աւետարանը** տպուած է «նրամանա սանր՝ Յիլիցին» ? . . . ի վնասակաութեան Եկեղեցոյն Քրիստոսի Ինօչեկցիտի տասներորդի, և ի նպրապետութեան տեսան Յակոբայ Արքապանի կարողիկոսին Հակագունեաց» : — Michiel Angelo Barboni :

7. **Քաղեոս Կրեչ Լամագոսպեան** + — Տարարախա Ոսկան վարդապետի քաղաքէն՝ Երեսնէն էր ինք, անոր նետ Երուսա ձամբորդած և գործակից ըլլալով անոր՝ ցոյց տաւ անպակաս ստոր անպիտանութիւններ որոնք տպարանին փձացումն ու Ոսկանի մանր փութացոցին նուակ սալա : Պիտի անդրադառնանք այս չքանանային՝ ՅԲԱՆՍՍՅԻ բամբին մէջ : — Քաղեոս Մարտիկայէն Վենետիկ անցած է՝ միապին առնելով նմուս անձերէ սրբագրուած Տօնացոյց մը և քանի մը ձօն ձաչոց : Վենետիկի մէջ ՍԱՀԲԱՏԱՆ ԳԱՍՊԱՐԻ կ'ընկերանայ և կը բանայ տպարան մը 2 տեսակ նորաձոյց տառերով. նոն է որ կը տպէ **Խորհրդասեբ** մը և ձաչոց գիբը 1686 ին ի տպարանի ձուղալեցի Սօձայ Սանրատեկց Տանն Շանրիմանեան :

8. **Պրն. Գասպար Պանրատեան** + — Ջուզպեցի Սօձայ Սանրատի որդին էր Գասպար՝ Շանրիմանեան նամարածանօք գերդատանէն : Բամնուելով Քաղեոս Երեցին՝ 1687 ին Ն. Մօբերքիի մամուլով և իր արդեամբը կը տպէ **Խոկումն Բրխսոնէակեան** (224 էջ, միօրինակ միջակ գիբ, մաքուր տիպ, բայց բուրբ ստորին), «ի տպարանի Տանն Սանրատեան . . . Տարգրեցաւ ինդրանօք Սօձայ Սանրատի որդոյ Պարոն Մարտիին» : — Պրն. Գասպարի որդիներն էին Աղայ Ստեփան, Սանրատ և Բարսեղ :

9. **Հահայեան Պուշնապար** —

ԱԳՈՒԼԵՑԻ ԳՈՒԼՆԱԶԱՐ ՆԱՀԱՊԵՏ
Տպագրիչ ի Վենետիկ

Ծնած է 1629 ին Ագուլիսի մէջ և առոր նամար «Ագուլեցի» կոչուած : Մեռած է 1 Յունվար 1695 ին : Վասնատական : Հայոց լուսաւորութեան գործին իբր մեկնեալ լիարուսն ծախսած է : Վաղեւոյց զիբր ձուլել տարով՝ Վենետիկ կը նիւնէ տպարան մը 1687 ին ու նոյն տարին լոյս կ'ընծայէ **Պարզաբանութիւն Սաղմոսացը**՝ Պօլսեցի Յովնանէս վրդ.ի ձեռամբ : Այլ զիբրէն արտագրուած է իր կենդանագիրը որ ժամանակին տարագը ցոյց կու տայ : Հայրենակից Մտ. Աստուածատուր որ իր սպասաւորն էր՝ մեծ ջանք տարած է նոյն տպարանին կազմակերպութեան և փորձերու սրբագրիչը եղած է :

10. **Ճիւղաօսո Պօռուծթի** — 1687 ին տարած է Յովն. Հոլով վրդ.ի **Պատասխանատու ին ԵՂ անուն վիճարանական զիբրք** : — Հ. Գաֆրանեան իր ձեռագիր ցուցակին մէջ «Սաղմոս բան» մըն ալ կը յիշատակէ, 1685 ին այս եռազգացիին տպարանէն լոյս ընծայուած :

11. **Ղնատն Պօռ.ծօլի** —

Վենետիկցի խոսող տպագրիչներէն նայ զիբրերու նրատարակութեամբ գրաւոյղ այս անձին գործունէութիւնը բնոյն ու արտաբնոյղ եղած է, 1695 ին սկսուած ու մինչև 1777 շարունակուած, նոյն իսկ Միխրարեանց տպարանին բացումէն ալ յետոյ : Պօռ.ծօլի բնոյննայն մարտուած է՝ անոնցը խախտելու նամար, որովհետև 1789 ին Արքայապար պաշտօնապէս կ'արքանուէր Ս. Ղազարի մէջ սեպհական տպարան մը նիւնելու : — Պօռ.ծօլի ժամուկէն ելած նպերէն զիբրերն են (1695-1777) բուսական կարգաւ . — Դաշանց բույր, Տօմարաց զիբր, Պարսկ նոգեւոր (քանկցո), Ժամագիրք(ներ), Ժամերգութիւն ննջեցեցոց, Քրիստոնէական(ներ), Նոր կտակարան(ներ), Համառ.օս խնամատարութիւն, Սաղմոս(ներ), Պրեզիար (Վ.Է. քրգմ.), Գիրք քրիստ. վարդապետութեան (Միխրարի Ա. զիբրք 1715), Համառ.օս Աճ.արանութիւն Ազգերի (Միխրարի Բ. զիբրք), Կրք. սղօբից, Շարական, Գիրք մուլերեանց, Առաքինութեանց, Ազգիւր բարի, Հոգեւոր սրբով, Մեկնութիւն «Հայր մեր»ի, Վարք Ս. Յովնանէսի, Խոտապանարան Թովմ. Ազգիւնացոյն, Խրան գլջման, Տաղարան, Քերականութիւն(ներ), Դաշակի ծաղկալի, Ակն նոգույ, Աճ.արանութիւն(ներ), Մեկնութիւն (Ժողովոյցի, նաև Աւետարանի), Գիրք ոսկեղէն և բույրք քաղցրաւորք, Խորնդատար(ներ), Կրքութիւն կտորակութեան, Քանանայ նամրակազոյն, Տօմար(ներ), Էֆիմէրոս, Բառ.զիբր Հայկազեան (1749), Վարժումն կտակազրութեան, Գիրք օրինակաց, Նշմարտութիւն լուխոնական, Պատմ. վարուց Սակերերանի, Ազգարանութիւն տունին Յարկեան՝ Մովս. Խորենացույ, Աշխարհագրութիւն, Արական քանանայից, Արնետ փրկութեան, Ժամանատոյց, Երգք նոգեւորք, ևն.ևն.:

12. **Ճուռնի Պաշօ** — 1719 ին տպած է 2 զիբր, **Խակուճց Բրիտանեական և Պարսէզ** (Գ. տիպ) : — Իր տպարանը նիւնուած է արդեամբ ձորձի Ռիցցի (=Պէտրոզ Դաբազան) : — Ա. զիբրք բարգմանութիւնն է Պօլսեցի Յովնանէս վրդ.ի :

13. **Պարթիսթա Ալալիցցի Աեռօլիսո** + — 1729ին տպած է «Գիրք երանկուն Ալերոյի որ կոչի **Դրախտ հոգւոյ** : զոր լատիներէն նայացուցած են Մխիթար Արքայ և նայրենակից իր անոր Յովնանէս . իսկ յաջորդ տարին **Քերականութիւն գրաբար լեզուի Հայկազեան սեփ** . նեղինակ Մխիթար Արքայ :

14. **Պետրոսնոս Արշնտեան** + — 1750 ին տպած է **Կօթ Ճամանակի**

(նեղինակ Յովն. Եսերիսս ներիմերգեանց Յիսուսեան, իտալերէնէ բրգմ. Ակնցի Զարարիս վրդ.), **Այրբնարան**, 1751 ին **Փրիսոփայութիւն 4 նասոր**, բրգմ. Հ. Վրդ. Ասկերեանց, 1752 ին **Նար Կրականարան**, **Պարտէզ հոգեւոր**, **Ժամագիրք**, **Աւետարան**, 1753 ին **Գրժոխ բացեալ**, **Զայն Բա.ի և Կաւասացեալ հոգւոյն**, **Խակումն վարոյց**, **Վարդարանի աղօթք**, 1759 ին **Ընթանկեան պատասխանք բնդդէմ կրօնի**, 1763 ին **Բանք աղօթից Արքայն Նարեկայ** :

15. **Պեմեար Թեոդոսեան** + —

Մխիթարեանք երբ ունեցան իրենց նայրին տաւերը՝ շուգեցին Ա. Պետրոսի տպարանին կապուած մնալ և իրենց Միարանդեան գիրքերը սկսան փոխն ի փոխ տպել տալ Թեոդոսեանի, Վաղվազեանի և Փիլացեանի ձեռօք, մինչև իրենց տրպարանին նաստատութիւնը : — Պեմեար 1772 ին տպած է **Կրթութիւն աղօթից**, **Գիրք Խրաւից**, **Առաքինութեանց** (Պետրոս Արագունացի), **Պարտէզ**, 1773 ին **Գիրք մոլոտրեանց**, 1774 ին **Քերականութիւն իսալ. լեզուի**, 1775 ին **Խորհուրդ Աստուածպատօսութեան**, **Քրիստ. վարդապետութիւն**, **Հարստանութիւն**, **Հիւսեակ բարեբանութեանց Ա. Ա.ձ.ձմնի**, 1776 ին **Նար**

Վեներիկ, ԱԳՈՒՆԱՅԻ ՆԱԶԱՊԵՏ ԳՈՒՆԱԶԱՐԻՍ ՏՊԱՐԱՆԻՆ 1687 ին լոյս ընծայուած մէկ գիրքին Ա. էջը

Կանկարան, 1777 ին **Քերականութիւն Հայկազեան**, **Խրաւք յաղագս կրօն**, **Կասաբլոյութեան**, 1781 ին **Աղօթամատոյց Ա. Յովնանիայ**, **Վարդարանի աղօթք**, 1782 ին **Մ'անցնեալուր Պարգասումար**, **Տօնացոյց**, **Սաղմոս** :

16. **Պետրոս Վաղվազեան** + — 1784-5 ին տպած է **Զամբանի նոյակապ գործին 2 նասորները՝ Պատմութիւն Հայոց** (Շարիմանեանց երկու եղբայրներուն՝ Յովնանիի և Զարարի ծախրով), նաև **Ակն հոգւոյ**, **Պարտէզ**, **Սպասատուութիւն Ա. Պատարագի** :

17. **Յուհի Փիսոցեան** — 1786 ին տղամ է Չամչեանի **Հայոց Պատմութեան** Գ. նասորը, **Սաղմա, Թադմա Կեմբացի, Տոմար Կարճառ օս. Ասեմարանուրից** (Ներսէս Լամբրոնացիի) 1787, բովանդակելով Քս.ի Համարձման և Հոգին Սուրբի Գաղտնան ձառերը :

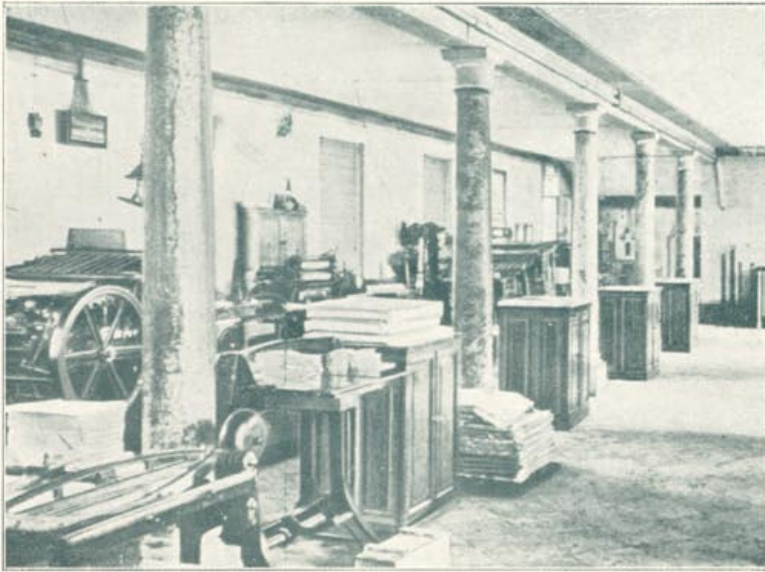
18. **Մխիթարեանց Աննեանից** — Հիմնադիրն է Մխիթար ՍԵՐԱՍՅԱՆ, ծնած Ապրիլ 7 Փետր. 1676 ին, Պարոս և Շանթրաան նամեա ամուսն : 1691 ին տեղւոյն Ս. Խաչ վանքը կը մտնէ՝ նոյն տարին սարկաւազութեան աստիճան ստանալով, և փոխան **Մանուկի՝ Մխիթար** անուանակոչուելով : Կանուխեն զարգանալու ընդունակ՝ կ'անցնի անվեներ Սեւան (Էջմիածին) և յնրաջո իր ուղեւորութեան՝ յարաբերութեան մեջ կը մտնէ լատին կրօնաւորներու նեա **որոնք իրեն կը ծանօթացունեն Սերապան օս. նարոյիկուրիցը** : Սակայն աննրպատա պարագաներ խոչընդոտ կ'ըլլան իր որչաւմին գործադրութեան, որով կ'ատիպուի դատեալ ծննդավայր՝ ուր վարդապետ կը ձեռնադրուի 20 տարեկանին : Իր քարոզներեն զգուհողներուն սրտանստաւ կու գայ Պօլիս և Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին (Ղալաքիս) կ'սկսի քարոզել. յետոյ Սեւ ծովու ձամբով կ'ուղեւորի մինչեւ Կարին, ամենուրեք վարդապետուելով : Պօլիս դարձին՝ նախածանքը կ'սկսի իրեն դէմ Լուսաւորչական Հայերէ : 1701 ին Քերսո կը նաստատուի և նամախոճ աշակերտներու նեա սկիզբը կը դնէ իր Միարանութեան՝ Սեպտ. 8 ին : Հոն է որ (ի թաչն Պեկոյիցի) **կրօն. գիբերսպիկ կուսայ** ու կ'սկսի տարածել զանոնք, մինչեւ որ օրտան Պատրիարքները — Ղափանցի եփրեմ, ապա Աւետիք — բունդ նակաւակորդ կը դատեն իրեն : Մխիթար Վրդ. կ'ատիպուի սարստատանի Ղալաքիոյ Յիսուսեանց վանքը, յետոյ Քերսայի Բարաչիներու մենաստանը : Եղած նեապնդումն ձարանատ՝ իր աշակերտներուն նեա ծպտելով նա կը նրա-

Մ Մ Ք Յ Ա Ր Ա Ր Ր Ա Յ Ս Ս Ե Ր Ա Ս Ս Ա Ս Յ Ի

տի ու կը քաշուի Մօռեա (Յունաստան), Մերօնի մեջ կը նաստատուի իր Միարանութիւնը 1706 ին : 6 տարի ետք՝ Կղեմեա ԺԱ. «արքայ» տիտղոսը կը շնորհէ իրեն : 1715 ին կը նարկադրուի նունիկ դեպ ի Տօմերու քաղաքը մեկնել իր աշակերտներուն մեծ մասին նեա, արչաւանքին նեաեւանօք բուրք զօրաց որոնք իր մենաստանը կը կործանեն : Վենետիկի մեջ, 1717 Սեպտ. ամսուն, Մերսիկոյանի նրովարտակով իրեն կը շնորհուի «կարմիր կոզի»՝ Ս. Ղազարն ուր վանք ու ժամ կը կառուցանէ ինք՝ նիւանդանցի մէջ աւերակներուն վրայ : Կը վախճանի 27 Ապրիլ 1749 ին : — Այդ խաղաղաւեա մրտնորոտին մեջ ապրած իր կեանքի վերջին 31 ընդմուտը տարիները նիւր են թայն ուսումնասիրութեան : Համօրեն Հայերս կոչելու ենք զինք՝ ո՛չ միայն նամանուն Ռիտին, այլ և Հայ գրականութեան վերածնութեան նիւնադիրը, մեր «երկրորդ Լուսաւորիչ»ն առանց այլեւայլի : Այդ ուսումնական մենաստանեն էր որ ընձիւղեցին ա-

տոր նավերը մեր Մատենագրութեան, — Հիւրմիւզ, Չամեան, Ազգեր, Չախչախեան, Բագրատունի, Ալվազալաքի, Ալիշան, Դար-Պէյ, Ատրուշան, Հնամաս, Ղազիկեան ևն. ևն. : Միխրաբ վերջ՝ Միարանուրեան արքայազուրիւնը վարած են Պօլսեցիին **Հ. Սեւփանոս Միլ-հոնեան**, որուն մահուամբ (4 Մարտ. 1799) ձուռնակցին **Հ. Սեւփանոս Ազոնց**, որուն մահուամբ (24 Յնվր. 1824) Պօլսեցիին **Հ. Սաւփրա Սամալեան**, որուն մահուամբ (10 Փետր. 1848) Պօլսեցիին **Հ. Գեղորզ Հիւրմիւզ**, որուն մահուամբ (11 Ապր. 1876) Տրապիզոնցիին **Հ. Իզ-նասիոս Կիւրեղեան** որ 36 տարի ևնեւ կը շարունակէ իր նինջ նախորդներուն բազմաբ-ղիւն գործունեութիւնը : — ԱԻՍՏՐԻՆՅ քաղաքին վերադանելով խօսիչ նամանուն Միարանու-րեան Բ. ձիւզին բարձրած բնօրն գործունեութեան մասին, կը բաւականանանք **Ս. Ղազա-րու Տարսուհին** վրայ տկարի մը ձգելով ստատոր : Միխրաբ ի մասնաւորի մեծ զարկ տուած է նախկան տպագրութեան բարգաւաճման : Ինչպէս տեսանք յառաջագոյն, մինչև 1789՝ բոլոր միարաններուն գործերը կը տպուէին Վենետիկ քաղաքը՝ Պետրօլիի և այլ Խաղա-ցիներու տպարանները : Կարավարական նրամանա՝ բազմերախա Արքայազրը կ'աջօղի իր վան-քին յատուկ Կի-րմիւզիկեան Տա-նարն ալ կանգնել 1788 ին : Յաջորդ տարին կը ձեռ-նարկուի տպագ-րութեան գործին, յոյս ընծայուելով Ա. զիրքը՝ Մեկ-նուրին երգ երօ-ցին Սողովմունի : Սիւրմիւզեան, Սամ-սարեան և Սոր-կու Տեան Հարք կը ստատարեն անոր կազմակերպու-րեան, մանաւանդ վերջինս որ ատեն մը Ֆրանսա տա-րած և արուեստին տեղեկացած՝ ի-րենց տպարանը կ'օժտէ նորաձոյց տաւերով : 1823

ՎԵՆԵՏԿՈՅ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՑ ՏՊԱՐԱՆԸ ՆԵՐԿԱՅԻՍ ՄԷՋ

ին նոյն նատաստրիւնը կ'ընդարձակուի ու կը կատարելագործուի ձերմակեան և Քաջուկի Հարց ջանքերով : Իսկ զարդիս օժտուած է ան առաջնակարգ մամուլներով, կազմածներով, օտար տաւերով ևն. և առնցձով նանդիսացած եւրոպական տիպար գործարան մը : 1833 ին Միխրաբեանք կըր **Հաւատով խտատվանիմ** ք 24 լեզուներով տպագրեցին ու մատուցին Պէյն. բազաւորին շրանշան ստացան : Իրենց պատկերագարը շրեյ տպագրութիւնը գնանատուած են յոյժ՝ ցուցանանդեաներու առիւթ միտաջներու արժանանալով. 1851 և 62 (Լօտտօն), 1865 և 67 Բարիզ, 1861 (Ֆիորենցա), 1872 և 82 (Վենետիկ), 1873 (Վիեննա) : — Բանտորք Խաղաջի ևն ամբողջ և նմանցած նախերեկի գրաշարութեան : — **Իրենց Մամուլէն** զարկ յոյս ընծայ-ուած զիրքերուն ևն. ամբողջական ցուցակը նրատարակուած ըլլալով 1910 ին, աւելորդ կը սե-պներ գոյնս ցանկել կրկին : Փոռնց մը միայն կապենք շատ արժ.քաւոր նատորներ : — Իրենց նրատարակած Ա. բերքը եղած է «Նշանակ Բիւզանդեան» (1800-20), Բ.ք՝ «Գիտակ Բիւ-զանդեան» (1812-17), իսկ Գ.ք որ իրը կ'իտամենայ, Եռամենայ և ամենայ՝ անխախտ յոյս տեսած է 70 տարի ևնեւ, 1843 ին սկսուած Բազմավայն է և վերջին տարիներս «Գեղունի»-ներու յաւերածներով : — Ալբարատ, Ալիարնագրութիւն Մ. Խորենացուց, Ալիարնագրութիւն

քին յատուկ Կի-րմիւզիկեան Տա-նարն ալ կանգնել 1788 ին : Յաջորդ տարին կը ձեռ-նարկուի տպագ-րութեան գործին, յոյս ընծայուելով Ա. զիրքը՝ Մեկ-նուրին երգ երօ-ցին Սողովմունի : Սիւրմիւզեան, Սամ-սարեան և Սոր-կու Տեան Հարք կը ստատարեն անոր կազմակերպու-րեան, մանաւանդ վերջինս որ ատեն մը Ֆրանսա տա-րած և արուեստին տեղեկացած՝ ի-րենց տպարանը կ'օժտէ նորաձոյց տաւերով : 1823

(12 նասոր), Աշխարհագրութիւն նոր Հայաստանի, Աշխ. Հայաստանի, Աժ.արանութիւն (4 նասոր), Առաջ աշխարհացոյց (մեծադիր), Բնաշխարհիկ բառարան, Բառգիրք (երկի վարդապետաց) 2 նասոր, Բառգիրք արուեստից և գիտութեանց, Բեւեռապիր արձանագրութիւնք, Բժշկ. բառգիրք, Ենեական (գրք. և աշխ.), Երգք Հայաստանեաց եկեղեցոյ, Երդումն նին Հայոց մէջ, բնօր Հայկազունք, Քանգարան նին և նոր նայկ. դպրութեանց, Հայապատում, Հայրուակ, Հայկական Մատենագիտութիւն, Հայկ. նոր Մատենագիտութիւն, Հայկ. ուսումնասիրութիւն, Հայկ. սպարութիւն, Հայ կայսերք, Հայկ դիւցազն, Հայ-Վենետ, Մչքի Աւետարան, Մխիթար (բացատիկ բերք), Մխիթ. Միարանութիւն (տպ. 1905), Յուշիկք նայրենեաց Հայոց, Նուագք, Շարք բնօր Մատենագրաց նախնեաց, Շարք Մատենագրութեանց նախնեաց, Պատկերք Պատմութեան Հայոց (Ֆրնս. 3 նասոր), Պատմ. նայկ. տարբանեաց, Պատմ. (նանս վարք) Մխիթ. Արբայի, Միսական, Միսուան, Մովսէրք նայկականք, Փառաոս Բիզանդ, Փարտեզք աշխարհացոյց, Քերականութիւն (Բագրատունի), Քրոնիկոն, Լն. Լն. : Աստուգմ. գառ Մխիթարեանք տպագրած են գեղարուեստական շքեղ պատկերներ և քարտեր Հայոց Պատմութեան և Մատենագրութեան երեւելի դեմքերուն (որոնց «Ֆաներգի» նամակադրոշմներն ալ), պատմական տեսարաններ Լն. : — 124 տարիէ ի վեր գոյութիւն ունեցող այս տարբանին (որ իր առանձին ձուլարանն ու կազմատունն ալ ունի) անվերջ նրատարակութեանց մէջ պետք է նաշուել Հայութիւնը շահագրգռող եւրպ. վեզուներով բազմաթիւ գիրքեր ալ :

19. **Յ. Քիչոյանեան** — Այն օրէն ի վեր որ Մխիթար իր սեպնական մտնուն ունեցաւ, Վենետիկի մէջ օտար տպագրիչներ ալ ևս դադրած են նայերէն գիրք տպել : 1911 ին միացն կը նանդիպիք մի ոմն **Գ. Պոյանեանի** որ նոյն տարին (Փետր. — Ապր.) 3 թիւ «Աստղիկ» պատկերազարդ ամսաթերթը կը նրատարակի Վենետիկի մէջ : Այնուհետև տարբան և Աստղիկ կը մտրին՝ գոզցես Մխիթարեանց Արեւին բորք պայծառութեանք տակ :

Ի Ա Վ Ի Ա

20. **Քեանոս Ամբրոսիոս** — Իտալ. Արգանեզի ազգատնմէն, ծնած է 1469 ին և մեռած 1510 ին : Հնուտ ասորի և քաղցկական վեզուներու՝ ստոնց դասաւանդութեան նամար ուսուցիչ կարգուած է Պոչոնիոյ նամադարանին : Լատերանի կանոնիկոսներու Ռիլտոն է այս կղերականը որ ի Բաովա 1539 ին նրատարակած է լատին վեզուա գիրք մը՝ **Նեքածութիւն ի Բողդէական, աստուական, կայերէն և յայլ 10 վեզուա** տիպողտով, որ կը պարունակէ ալ ևս ալ վեզուաց արխարեանները՝ թիւով իրր 40, ստոնց փոխադարձ ձեւերով, նանս «գիտնարտ արժանի՝ խորհրդանշական և նմանական բաներ» : Ուրեք ուրեք կարմիր տպագրուած այս նետարքրական գիրքէն Վիեննայի Մխիթարեանց Մատենադարանը կը գտնուի օրինակ մը, որմէ՝ նանդիպակաց էջին պատկերք նանցուա մեզ ուղարկել Հ. Մենեկիչեան : Պատկերիս խորագիրին բարգմանութիւնն է «Յաւերուած բազմաց» : Մեջ թերուած նայերէն նասուածները քաղուած են Ս. Գիրքէն, միօրինակ տառերով, գրերէ առանց գլխագիրի : — Theseus Ambrosius ի այս մտտեանին վրայօք նամառ.տակի խոսած է Հ. Ա. Վարդանեան՝ «Հանդէս Անտրոպի այս տարուան Մայիսի թիւին մէջ, «Տպագրութեան 400 ամեկին տարի» վերնագրով :

Ն Ռ Ա Մ

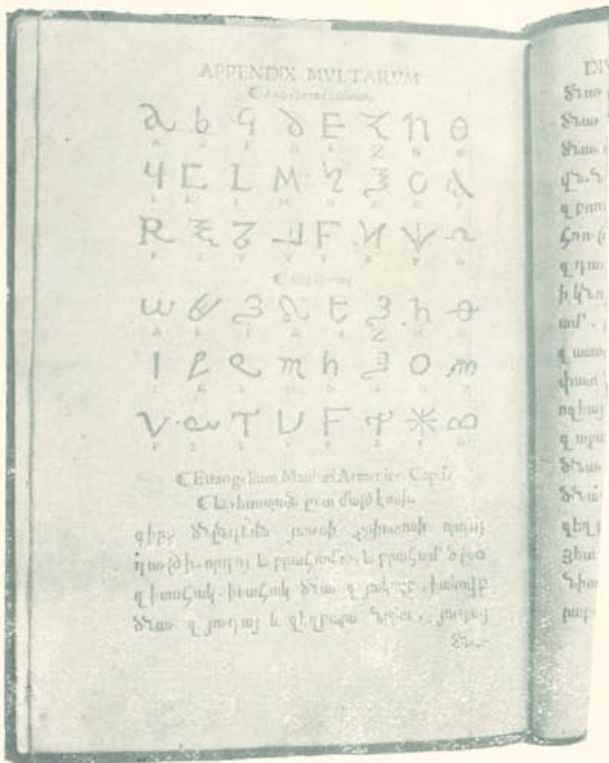
38. **Տերցյի Յովհաննես** + — Տե՛ս զինքն ի Վենետիկ :

21. **Ա. Բաւլինեան** + — Հռոմի մէջ Steph. Paulinus անուամբ վարժարան մը կար որ ունէր տպարան մըն ալ որ 1623 ին տպագրուած է «Եզդինեա Գ. Բաւանդապետի կոնդակ»-ը (միաբանութիւն Հայոց ընդ Հռոմեայ Ս. Եկեղեցւոյն) զոր Հայերէնի վերածած էր Սաֆար Աբգար Գպիիի ազգասունեն Տ. Բարդղիմէոս աստուածարան քանանան (R. D. Bartolomaeus Abgarus Armenus) :

22. **Արքանեան** + — Արքանա Ը. Պատր 1623 ին նիւնած է բազմապնդեան այս տպարանը որ կը կոչուի նաև ՏՊԱԲԱՆ ԾՐԳՅՅ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ՏԷ ՓՐՕՓՈՎԱԿԱՆԳՈՅՑ ՅԵՂԻ, կամ ՏՊ. Ա. Ժ. ՏԱԲԱՆԾՐԱՆ ՀԱՒԱՏՅՅ, և կամ ՏՊ. ԾՐԳՅՅԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒԲԱՐԱՆ ՀԱՒԱՏՅՅ.

1539 ԿՆ ԲԱՎԼԻԱ ՏՊՈՒԱԾ ԳԻՐԹԻ ՄԸ ՄԵԿ ԷՋԸ

Նորագոյն ուղեկցութիւն նրկառակային և մշտառեւ, Յորեւան ներդրութեան, Ընտրութիւն նոգուոյ, Առձեռն բառգիրք շարիներէն նայերէն : — Այս նաւորներով Արքանա և Արքանեանք աղե՛կ դեր կատարեցին կրօնական մարդորսութեան . . . :

23. **Տառնանան** + — Նոր ժամանակներս նվաճած է՝ անխուսափելի կերպով պատգամն այս սպարանը : Նիսի, Կարող, Պատր, Քերզևան Ս. կրք Հում անցա՛ր՝ Պապին նգոր պաշտպանութիւնը խնդրելա՛ իր «գերապագծաւ» ուրիւնն անկեղծօրէն չճանչցող պոչաւնայ Կարայիկներուն զեւ՝, 1911 ին նամանուն սպարանէն յոյս բնծայեց «Արձագանգ» շարքաբերքը, գոր սպա Պոյնա փոխադրեց և պան մը տարազեց սուա Սարանան սպարանը (1911) :

ԻՔԷԱՆ (ԻԷԿԻՔԱԷԱՆ)

24. **Ամբրոսան** + — Համանուն յո. վարժարանի այս սպարանէն չտաին ընդուս մեկ զիրք միայն յոյս բնծայուած է, 1624 ին, **Վերականգնութիւն հայերէն լեզուի՝** Ֆուան չխաթ Ռիփոյայի, առանց գլխազիրի՝ մեկ տեսակ բարբաղբերով :

ԷՔԿՕԻԷՆՕ (ԱԷՔԿՕԻԷՆԱՆ կամ ԷՔԿԻԷԻԷՆԱՔ)

25. **Յովն. Արդ. Տուգայեցի** + — Նոր Զուգայ (Սպանան) Ամենափրկիչ փանքին բարեշան առաջնորդ հաջատար Կեարացի յորուն պիտի անդրադառնանք ՊԱՐՄԱՍՏԱՆԻ բաժինին մեջ, | միարաններէն Յովնանէս վարդապետը կ'ուզարկէ Երուսա, իրենց վանքին մեջ նրաշքով ծնունդ առնող սպարանական արուեստին կատարելագործմանը նամար : — Յովնանէսի ծնողքը կը կոչուէին Եղիազար և Անամելիք : — Տարուան մը պանդխտութեն վերջ՝ Զուգայի այս միարանը կը նասնի Կապիա, վասն զի խնացած էր թէ նայերէն ճուլուած սասուեր այդ երկիրը գոյարիւն ունէին : Վենետիկի մեջ գտնուած զիրերուն չնանկելով, կ'անցնի Հում ուր սակայն արգելքներու կը բախի. նախառակ առոնց՝ կ'աշխատի սկիզբ մը սուլ գործին, ըստոյ էր կը տեսնէ թէ անկարելի է «Հաւատաստիխ» ի բունապետութեան կողմէ յարուցուած խաչընդատներուն յայրեկ, կ'ստիպուի Լիվոնեօ քաչալի՝ տպագրութեան ընդունն նամկըցող արձեատուորներու նա : 3 տարի և 3 ամիս՝ զիշեր ցորեկ իր աշխատանցին մեջ կապարով ու մեղանով պարապող այս աննկուն վարդապետը կ'աջողի նուակ ուրեմն 1643 ին գրոչել նայ տպագրական արուեստին լիովի պատիւ բերող գեղատիպ մատեան մը՝ **Սաղմոսի Գրութիւն**, «չխրում տպարանի, գոր կալացոյց լիտալիա, ի վայելուչ քաղաքն և ի նաւանդիտան ի Լիվոնեօ» : Այս Սաղմոսին ճակատար սեռ ու կարմիր զիրերով տպուած է : Յիշատակարաններէն զիբին է տեղեկանալ վանական այս տիպար տպագրիչին քաչած նեղութիւններուն : Հող է որ կը խստառվանի թէ այդ Սաղմոսը (1050 օրինակ) իրր նմուշ նրատարակած է 80 օրուան մեջ՝ Զուգայի իր նոզուար նօրք զրկելու նամար : Է՛ն ուշաքրա մասն է նետեւայր. «...Վասն որոյ բնդունելի լիցին Տեսուող խնոյ, վաստակ ծառայի քոյ, իրբեւ գնուէր անձնատուեր. վասն զի մանակ օրպես ի պատերազմ, իրբեւ արեւանք ստացայ գաս» : — Արուեստին այդ եւս տիրացած՝ Յովնանէս վրդ. այս մեկ զիրքը յոյս բնծայելէ վերջ, իր յօրինած և ճուլած բազմազան վայելուչ սասուերը կը փոխադրէ նայրենիք : — Առկէ անդին՝ իր տպարանական գործունեութեան շարունակութիւնը տե՛ս՝ ՊԱՐՄԱՍՏԱՆԻ բաժինին մեջ :

26Ա. Տպարան Ա. Էջմիածնի եւ Ա. Ասրղւոյ Գորակարի +

Յովն. վարդապետ եւք՝ Լիվոնոյի մէջ նայ տպագրութիւնը սկսած է 1670 ին և շարունակուած մինչև 1700 ի սկիզբները : — Մեկ քանի գիրքեր տպարանի յիշատակարիւն բնա չունին , բայց տառերուն ու ձևերուն նոյնութիւնն ապացոյց է թէ Լիվոնո բացառող այս գործատուներ մեկ մասն էր բազմերաժա ՌՍԻԱՆ ՎԱՐՎԱՊԵՏԻ

✠

բաթովն . անշէնն
 Լ. ԲԲԻՆԱՅ . ՏՅՐ ՕՐՅՆՈՒԹԻՆ
 Լ. ԲՐՈՎԻ . անշ . կամ անշյա
 ՆՕՂՎԻ
 Լ. ԲԲՅՆՏԱՅՐ
 ՏՅԱՅՐ ՏՅՐԻ . կամ մեծ . կի . պատ . ստո
 րոց է բառաս
 Լ. ԲԲՅՆԵՐ . յճյ
 Լ. ԲԲՅՆ . կուց տունն
 Լ. ԲԲՆԱՅ . քար՝ որոյ էրկերանք անէին . կ .
 կուց տուն . կ . բաղանիք . կ . ընայման
 անդս .
 Լ. ԲԲԻՆԱՅ . ՏՅՐ ԻՄՅ ԽՐԳՅ
 Լ. ԲԲԻՆԱՅ . ՏՅՐԻՅ
 3

Մարտիկոյ գործատան : — Այս քաղաքը ստուած գիրքերն են 1670 ին՝ Պատեղ եղևուր (Ա. տիպ) բարգմանիչ՝ Կ. Պօլսեցի Յովն. վրդ., սրբագրիչ՝ Աղբիանացի Կարապետ վրդ. : — 1691 ին՝ Գերականութիւն (Էջմիածնի մէջ Վարդան Յունանեան կարգիլի Վարդապետն որսացուած և Հոռոմ անցնելով Պապական եղած Առաքելեան Խաչատուր ուսումնական վարդապետի նուիրակարեանը) : — 1696 ին՝ Պատմութիւն կայսերն Փոնցիլիանոսի : — 1697 ին՝ Պատմութիւն դարձի եւ մկրտութեան Յովնանո Յովսէփայ Գալիսիեան մեծանուն երկի բարունոյ (խաղերեն թրգոմ. Յակոբ Վ. Ջրականեան) : — 1698 ին՝ Բազմգիւրք Հայոց . Էջմիածնոյ երեմիա վրդ. ի (աշխատասիրութեամբ եղգիկացի Սարգիս եղգիկ) : Այս բառգիրքը 30 տարի վերջ կրկին տպագրուած է , սրբանակելով Ամ. աշունչի , Աշխարհագրութեան , Բուսարանութեան և Բժշկութեան (Կալիանոս) բառեր , նաև Վարդան վրդ. ի Աշխարհացոյցը , մեն մի էջ՝ աստեղագարդ ջութերով , ընդ ամենը 576 էրես . վերջին բոլորը նուիրուած է Յիշատակարանին՝ ուր կը նանդիպինք «նարտագոյն բառարան» (?) դրոստիքին , տպագրութեանը ստատարող Պրն. Մարտտին և իր ծնողաց , նաև Տեղեք , Խաչեր , Ստեփան և Անտոն տպագրիչներուն : — 1698 ին Աւերաբարեացիքն (Մ. Խորենացիի) , «Աղուտագիրք»-ով միասին : — 1701 ին՝ Թեոփիլոս . «այսինքն խոսակցութիւն

ԵՐԵՄԻԱ ՎՐԴԻՆ "ԲԱՌԳԻՐՔ ՀԱՅՈՅ" Ի Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 3րդ. էջը

Թեոփիլոսի ընդ վարդապետին՝ քաղաք ճշմարտութեան և ջերմեռանդութեան » , 240 էջ՝ գծափակ , երկասիրոյն անձանայ : — 1702 ին՝ Պարզասումար Հոռոմեական : — Այս բառարանն անդին՝ Պօլիս կը շարունակուի նամանան տպարանս՝ որուն պիտի նանդիպինք կրկին ԹՈՒՐԻԿՈՅ բառիսին մեջ :

ԲԱՏԱԻԱ

27. Տիպոգրֆուս Գառնուի (= Agnelli) Աստիներուն եպիսկոպոսը 1690 ին քաղաքիս մէջ տպագրած է Ա. անգամ ըլլալով Գառնուց Թուրքը որ առ վերապատւութիւնն ունի . «Թուրք սիրոյ և միարանութեան մեծի կայսերն Կատանդիանոսի և Ս. Սեղբեսորոսի Վիլիս Պապին և Տրիտուոյ Հայոց արքայի , և Ս. Կրիստոփի Հայոց Լուսաւորչին , շա

հագրեցեալ յամի Տեառն 316, և **սպագրեցեալ** ի բոլի Տեառն 1690, ի ԲԱԳՎԱ նրանառա Մեծաորաց (con licenza de' Superiori): Այս գիրքը, — որ առանց նոր տառի՝ լեզուն է սխալներով, — 84^{րդ} էջն սխալ կը պարունակէ «Հաւատով խոստովանիմ»ը, (մեն մի էջի նանդիպակաց՝ խոսկերենն այ), նաև Պապականերու յատուկ քանի մը աղօթք ու պատկեր: — Հայերեն միակ գիրքն է ասիկա՝ դրոյշմամ նամադարանական այս ոտանին մէջ. քեւ չ. Գաբրանեանի ցուցակը Պարտեզ՝ մըն այ արձանագրամ ունի միևնույն տարին:

Գ Լ Ո Ղ Ի Կ Բ.

1567^{էն}
սխալ

Թ Ո Ւ Բ Ի Բ Ի Ա

մինչև
1912

Ա Ա Ա Տ Ա Ն Վ Ն Ա Մ Ա Մ Ի Կ Ի Օ Կ Ի Ա

Ս Ս Ա Ն Պ Օ Լ, Ղ Ա Լ Ա Յ Ի Ա, Բ Ե Բ Ա, Օ Ր Թ Ա Ք Բ Օ Յ, Ս Կ Ի Ի Տ Ա Ր, Հ Ա Ս Ք Բ Օ Յ

Բիզանդական Կայսրութեան կործանումէն՝ շուրջ 2 դար յառաջադոյն, Կ. Պօլսոյ մէջ գոյութիւն ունէր արդէն նայ գաղտը մը, որ մեծ մասամբ բաղկացած էր Կաթալեցի (Բէֆեցի) առևտրականներէ: Այդ գաղտըր Թրքանայոց **առաջին** Պատրիարք Յովակիմ Արթագանէն (1461 - 1478) սխալով մինչև 78^{րդ} Յովնանեա Արքեպսկ. Արշարունի (1911), աճած ու ստուարացած է. դարերու ընթացքին՝ Փոքր մարպէն մայրաքաղաքս պանդխտելով այլ եւս նոսնատառուղ և սերունդներ շարունակուող Հայերով որոնք զիսցած են պանդխտիւնց նաւաւոր, լեզուն ու գրականութիւնը: Օժտուած ձեռներեց ոգիով, Պօլսանայր նանդիսացած է քաղաքակրթիչ տարր մը՝ իր շուրջի զանազան ազգաբնակչութեանց մէջ, ընծայելով Ազգին ու Կառավարութեան՝ այլ եւ այլ ասպարեզներու պատկանող ուշիմ աննաւներ, — եկեղեցական, վարժապետ, գրագետ, վաճառական, Պետական պաշտօնեայ, արուեստագետ և արհեստաւոր: — Անիկա իր նաւաւոր կրցաւ պանդխտ նոսնակելով, իր լեզուն՝ Գոլրոցներով, իսկ իր գրականութիւնը՝ **Տպարաններով**, որոնք նին ասուններուն՝ կը գանուէին մեր Պատրիարքաց իրաւաստութեան և նովնատուրութեան ներքեւ: — Այդ տպարաններուն թուրքած գործունէութիւնը մեր նեաւագոտութեան նիւր ընկէ առաջ, տեսնենք քե ի՛նչ վիճակ ունէր նին Սաանպօլը 15^{րդ} դարուն՝ տպարանական տեսակեամբ: — Արքայանիստ այս ոտանին մէջ մինչև նիմայ ըստ տեսած նայելիար և նայառաւ տաճկեկար գիրքերէ կը տեղեկանանք քե **Կոստանդնուպօլսոյ նոմանիչ են Բուզանդիա, Բիզանդիոն, Ասիլրանէ, Տէր-Սա՛ւաճէք և Տէր-Ալիլ:**

* * Պարբէշ քաղաքը 1906 ին ուսմանը գիրք մը նրատարակած է գրաշար-տպագրիչ մը George Ionescu անուն: Այդ գիրքին անունն է ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՏՊԱԳՐԻՉԻ (Calauza Tipografului): Հեղինակը Տպագրութեան արուեստին ծագումն ու զանազան երկիրներ նաստատութեան պատմականը նամառտակի շարունակելով կը նասնի Տաճկաստանի, որուն (էջ 67) ամբողջական բարգմանութիւնն է նեանեալը՝ զոր կը պարսինքր ուսմանագետ Տ. Ղեւոնդ Փափազեանի, Քուլչայի նայ քանանցին. — Կրօնական յետադիմ ժամանակներու մէջ, Մալքաններու Կայսրութեան Կ. Պօլիս քաղաքը 1483 ին առաջին անգամ երեւան կու գայ տպագրական մամուլը՝ Մալքան Պալազիա Բ.ի օրերուն, ձեռամբ քարքի Կերասնի (Հրեայ), որդի Մովսէսի և բոլ:

«բարի Երազէ Նարանի, Սիրազէն, երկուքն ալ տպագրիչ : Կերսն մինչև 1530 Կ. Պօլ-
«տոյ մէջ ի գործ կը դնէ այդ արուեստը զոր ապա իր գաւակները կը պարածեն Օսմ. Տերու-
«րեան նշանաւոր քաղաքները : Աստուծոյ մին կը նաստատուի Ալանիկ (*) ուր շատ մը տպա-
«գրութիւններ կ'ընէ մեծ յաջողութեամբ : — Ի սկզբան, Թուրքիոյ տպագրիչները — միշտ Հրեայ
«— Պալագիտ Բ.ի իշխանութեան տանն կը տպագրէին ծածուկ, որովհետև նոյն Սուլթանն
«իր երկրին մէջ այդ արուեստին մուտքը չէր թոյլատրեր. նախառակ գործողներ մահուամբ
«կը պատժուէին : — Յաջորդը՝ Ալիմ Ա. արտօնութիւններ կը շնորհէ, այնպէս որ գրականու-
«թիւնը սիրող այն կայսեր որով բազում գիրքեր յոյս կը տեսնէ : Սակայն Ալիմ Ա. իր հօր-
«մէն դրուած արգելքի նրովարտակը 1515 ին կը վերանորոգէ : — Թուրքիոյ մէջ իբրև տպագր-
«արտագրութիւն կրնանք նշուել 1490 ին դրոշմուած **Ներաշեցոյ պատմութիւն** մը՝ Եօսէֆ
«պէն Կօրիովի ձեռամբ, նաև ուրիշ գիրքեր 1492, 1500, 1506, 1509, 1512, 1515, 1598 են.
«բուականներուն : — Բայց սասնկ նեղ դրութեան ժամանակներուն նամար ի Թուրքիա տպա-
«գրական կարեւորագոյն երկը կը սեպուի Pentateucul poliglote 1546 ին, որմէ օրինակ մը
«կը գտնուի Վեննայի Կոյս. Մատենադարանը : Հետեւաբար անիմն է Գալիմար Բարատօրու-
«լոյ կարծիքը թէ նազի 1738 ին տպագրութիւնը Տաճկաստան մտած ըլլայ : — 1726 ին, Սուլ-
«թան Անմետ Բ.ի օրով, տպագրութեան արգելքը կը վերցուի (Հիճրէթի ՎՄԵ բախն) : — Ազրիա-
«նուպօլիս տպագր. մասնուկ կը նաստատուի 1534 ին, միշտ Հրէից ձեռքով, իսկ Ալանիկ՝ ա-
«նէլի կանոնալ, 1515 ին : — Կ. Պօլտոյ Յունաց Պատրիարքարանը 1625 ին՝ Քիրիլ Լուպարիս
«պատրիարքին օրով՝ օժտուած կ'ըլլայ յոյն տառերով սեպն. տպարանով մը, զոր կը վարէ
«Քէֆալօնիացի Նիկողոյմոս Մերաքաս. սակայն իր աշխատութիւնները ճիգվիրներու կողմէ ան-
«յաջողութեան կը մատնուին : — 1698 ին **ՎԵՆԵՏԻԿԷՆ կը բերուին մամուլ մը եւ հայ տա-
«սեր որոնք ՎԵՆԻՉԷՐԻՆԵՐՈՒ կոչվէ աւարի կը տրուին :** [Երկառոյիս ենթագծումը մեր
«կողմէ եղած է] : — Առաջին բարբ քաղցիր յոյս կը տեսնէ 1831 ին » :

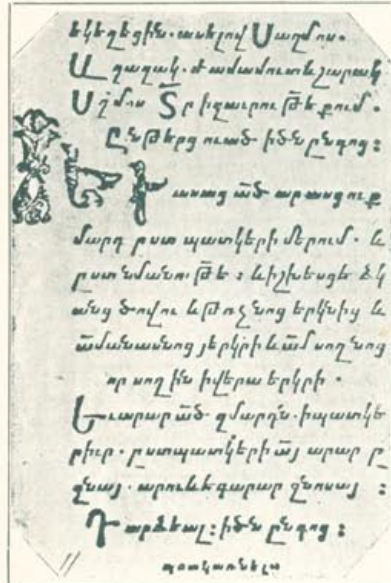
Շանեկան դրուագներ չեն պակսիր Գեորգ Եօսենքարոյ գիրքէն բարգձմաբար մէջ ըն-
«րուած այս նաստածին մէջ : Մեզ նամար ամենէն նետարքրականն է ճակատագիրը նայելէն
«այդ տառերուն որոնք իբրև մեղապարտ առարկաներ՝ կ'ենթարկուին խուժուած Եւնիվերսիտետու
«փառապաշտութեան : — Այդ բուականն ալ առաջ, խուարամիտ եւ նախապաշարեալ Ստան-
«պօլցիներու նախնանքին նետեանքն է անկասկած, որ Արգար Գալիի Պօլիս սոք կոխելէն
(1567) մինչև Երեմիա Չէլեպի (1677), գրեթէ **հարիւր տասը տարուան** վիրտարի զապար մը
«կը տեսնենք Պօլսանայ տպագրութեան : — Դառնանք նիմայ Արգար Գալիի եւ իր բազմաթիւ
«յաջորդներուն, միշտ ժամանակագրական կարգը յարգելով :

2. **Քրդար Գալի** 1567 ին իր տպագրական կազմածներով Խաղապէն կը մա-
«մանէ Կ. Պօլիս՝ ուր կը ձերբակալուի, յետոյ անմեղութիւնը նաստատուելով ազատ կ'արձակուի
«եւ կը նաստատուի **ՔԷՃԷՂԻ ԲԱՂ՝ Ս. ՆԻԿԻՊՈՂԱՅՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՈՒՐ** կը **ԻՍԻՄՈՒԻ ՊՕՂԱՍԿԱ-**
«**ՅՈՅ ԱՆՂՐԱՆԻԿ ՏՊԱՐԱՆԸ**. Նոյ է որ Խորվիրապլի Առաքել արեղայի ձեռամբ կը դրոշմ.
«նետեալ 5 գիրքերը : — 1567 ին **ՓՈՒՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒՄԻՆ ԿԱՄ ԱՅՐԵՆԵԱՐԱՆ**, 1568 ին
«**Պարզատմար, Փամպուրի** եւ **Պատարագմասոյց**. 1569 ին **Մաշոսոյ** : — Հ. Գալմբերա-
«նան «Հ. Ամսօրայի այս տարուան Յուլիսի նամարով կը խօսի այն Մաշոսոյին վրայ՝ զոր
«տեսած է եղբ Կապիկանեան Մատենադարանի մէջ, 15 տողոց երեսներով, սեղ սեղ կրկնա-
«գոյն, տպուածքը գեշ եւ սխալներով լեցուն, սկիզբն ու աւարտը պակասներով՝ որոնք ձեռագիր-
«քով լեցուած են յետոյ : Յարգելի բանասէրը տառերուն մաշածութենէն կը նետե ցունէ որ 1569 ին
«տպուած ըլլայ նոյն գիրքը, որուն մէկ էջին նմանանութիւնն է յաջորդ երեսին պատկերը՝ կի-
«սով չափ վաղբրցած : — ձեւափորձեան Մաղաքիա Գալի իր ձեռագիր ժամանակագրութեան մէջ
«ԵԿԵՆ ԲՍԱՄԻՓԱՅ ԲԱՅԱՏՈՒՄԻՆԵՐ կը գործածէ ատենց **ՏՊԱԳՐՈՒՄԵԱՆ** նամար : — Ս. Նի-

(*) Թերեւս այս անձն ըլլայ Մանեկոսիան Հեկից նպիտանայր : Մ. ԹԱՊՊՐԱՅԻՆ : — Ալանիկցի Եւ-
«լանցած Հեկից **մամիկ** կը կոչուին : Մ. ԹԷ. :

կողպոս» անուամբ 2 եկեղեցիներ գոյություն ունեցած են Պոլիս, մին թով-Պարոս, միայն՝

Ա Ր Գ Ա Ր Դ Պ Ի Ր Ի

4. ՊՈԼԻՍ ՏՊԱԳՐԱՆՆԵՐ ԿՈՒՆԵՍՈՅ. 1. ԿՆ ԷՑ. ԻԳ.

զանազան բարգմանություններ : Հեղինակած է 5 նատոր Օսմ. Պատմություն մը և այլ աշխարհագրական գործեր, ապեր ու ճառեր : Իր երկերէն գրուի գործոցը կարելի է նկատել ժամանակակից անցքերու պատմություն (Վենետիկի փանքը՝ ձեռագիր) որմ. օգտուած է Հ. Զամբան, իր «Հայոց Պատմություն» յօրինած առն : — Վենետիկի Մխիթարեանք չապօղն անակրնկար պիտի առքած ըլլային նաևոր Հայուրեան և ի մասնաւորի Պօրանաոց, երկ այդ **ձեռագիր** գործը Հայ Տպագրութեան 400ամեակին առիթ **սպագիր** լոյս ընծային վերջապես : — Փետրուարեան 1695 ին մեռած է 60 տարու :

29. **Գրիգոր Մարտրանեցի** + — Վերոյիշեալ Չեղակին բեղադրուած, անոր յօրինած փորրաբանակ տառերը ձեռք կը ձգէ և բազում աշխատելով 1694 ին կը նմն տպարան մը որ 40 տարուան գոյութիւն մը կ'ունենայ : — Ինք ծնած է Մարտրան, Մկրտիչի գաւակ . ուսում առած է Ամրտոյի փանքը՝ Ծաղիկ Աարգիս փարդապետէն, որմէ ծաղկարարութիւն ալ սորված է և որուն նա 1684 ին Պոլիս գաղթելով, այլ եւս բան-գործ ըրած՝ տպագրական արուեստին հետեւն իցնար : Վարպետ չէ ունեցած . ինքնիրեն նմուսցած է մամուլի և ձուլման օրէնքներուն, երկար առն փորձեր կատարելով և երեսիս Չեղակի բոլոցցած կազապարներէն ներշնչուելով : Այս պատճառաւ իր առաջին տպագրութիւնները նաշակէ զօրկէն, նակառակ իր բախմած ջանքերուն : Գրիգոր լետոյ կրցած է բառական խնամուած գործեր լոյս ընծայել՝ շնորհիւ իր յօրինած «գաղափար»ներուն և աննցնով ձուլած «արձիճէ գիր»երուն կը պատրաստէ «ցազագիր»եր, կը գծէ և կը փորագրէ «խորանագար»եր և այլ պատկերներ : — Իր տպարանին երախայրիքն է **Տարարան** մը, տպագրութիւնը 1698 ին աւարտած՝ 4 տարուան մէջ, գործակցութեամբ Կ. Պօրեցի ԱՄ. ԱՏՄԻՐԻ (որուն բեղուն գործունէութեան պիտի անդրադառնանք թիջ վերջը) : 1706 ին մինակն է այլ եւս և ունի իր «նորակերտ» աշխատանոցը . նոնկէ լոյս ընծայած է նաեւեւանները . — 1706. **Խորհրդասեւր Արքազան Պատարագի**

(ընդօրինակուրին Քաղկառ Երեցի նամանուն գործին) : 1706. **Յայտնաւորք** (զոր 24 տարի ետք նորէն տպւած է, Ակնցի սեղանաւոր Մճառ Գազար և ուրիշներ իրաւագրեալ ըլլալով զինք՝ Ա. տպագրութեան ասուն : Բ.ին փորձերու սրբագրիչն է Պաղտասար Գալիք) : 1709. **Ազարանգեղոս** (ձեռագիրը յանձնուած Աղանի Աժ.ատուր վրդ.է.), **Ա. տպ.** (Բ.ը Պ. Արապեան 1824 ին, Գ. և Գ. Վենետիկ 1835 - 62, և. Թիֆլիզ 1883) : 1713. **Կրօնքին հաւասոյ**, նեղինակ՝ Ջուղայեցի Յովն. Մրբուզ ած.արան վրդ. (սոյն գործին մէջ կը յիշատակուի Գանջացի Յովն. վրդ. «որ ՚ի յառ. և ՚ի տուր բարոյ՝ գաշխատան ինչ կրեաց») : 1717. **Մեկնութիւն աւետարանին Յովն. Ոսկեբերան** : 1719. **Գիրք պատմութեանց երկրին Տարօնոյ, որ կոչի Ջենոբ**, արդեամբ և ծախիւք նորին նեղինակի (Յովն. Կոլոս վրդ.) : «Ջենոբ»ի Բ. և Գ. տպերը եղած են 1832 ին և 1889 ին Վենետիկ : 1723. **Գիրք տօմարացի Տաղարան փոքրիկ** : 1726. **Նարեկ** : 1734. **Ներքող Լուսաւորչին** : — Յիշեր իր գործարանին աշխատասրահներն ներսնս «շարոյ գրոց», Յակոբ Գալիք «տպագարի», Եսայի «մրտնար» : 1734 ևն վերջ չենք նանդիպիր այլ ևս Մարգարանցի Գրիգորի, զուցի մեռած ըլլալուն : — Հայ Տպագրութեան 400-ամեայ յորեղանին առթիւ, ժողովրդ. բանաստեղծ Մինրան Յովնաննեանն նոր լոյս ընծայեց «Ջենոբ Գրակ որ շանեկան է յոյ՛ ազգային պատմութեան և լեզուի մասին» : 1977 թ. Երևան : 1977 թ. Երևան : 1977 թ. Երևան :

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԳԱՐԱՆՆԵՏԻ 1719ԻՆ ՏՊԱԾ ԳԻՐԹԻՆ Ա. ԷՋՐ նանդեպ արդիական ընտաղատութեան անուն գործ մը մագրութեան տեսակետով :

30. **Աստուածատուր Աղ.ուլեաց Պաշտեցուոյ** եզարանութեամբ 1698 ին տպուած է **Գիրք ետաստգանութեանց**ը զոր նեղինակած են «Աստուածարան վարդապետներ» : 112 էջնոց զոչացողներու յատուկ գիրք մըն է ստիկա, միջակ բուզի վրայ՝ աննար տպագրութեամբ :

31. **Անանուն** ստիպուած ենք կոչել նետագայ 2 մատենաներն ալ, 1699 - 1700 ին տպուած, որովհետե տպագրիչի յիշատակուրին չեն պարունակեր : 1. **Գիրք տօմարացի և Երազանան, և Երակ առնելու?** ՝ ի նարպակտութեան Տ. Նանապետի Ս. Կարողիկոսի,

ի մայրաքաղաքն Կ. Պոլիս (*) : 2. **Մեկնութիւն Երզնց Երզոյն** (նեղինակ Էրզրումցի Խաչատուր վրդ.) : — Տպագրիչի անուն չկրող զիրքերէն կան նաև **Խոստովանարան կամ Ամբաստանարան** (1701), խաղերէն բրգմ. Կ. Պոլսեցի Յովն. վրդ. : — **Ճաւոց զիբ փոքրագունկ** (1732) : — **Շահաւէս** (Պաղտատար Գպիրի) 1750, և ն. :

26.^բ **Տպ. Ա. Իջմիածնի և Ա. Կարգսի Զորավարի .** —

Իտալիոյ Լիփոնո քաղաքէն Պոլիս փոխադրուած է այս տպարանը . պարագայ մը որ կը նաստատուի արդէն նոյնութենէն Ոսկան վրդ.ի տառերուն և պատկերներուն , մանաւանդ որ զերման նարակա շերտեր ևս նոյնը կը վկայէ : Այդ միջոցին «Զնչին բանտար» ծածկանտանը զիրքեր նրատարակող Միխրաբ վրդ.ի (սպա Աբրահայր) տեսչութեանը տակ , Բերա կը գրանդէր նամանուն տպարանս՝ ուրիկ 1700 ին ըյս ընծայուած են **Գիբ մեկնութեանց յայնութեանց Երզոյն Յովնանու Աւետարանից** (Լատիներէն բրգմ. Թիֆլիզցի Պատրոս վրդ.), **Հանդերձ Աստուծով**, **Գիբ յարութեանց** (նորավար տղոց քերական՝ որ 1712 ին վերականգրուած է) : Գարձնալ , 1701 ին այս տպարանը տպուած է **Բանալի չեքմեանցակերտ** (Լատիներէն բրգմ. Թիֆլիզցի Պատրոս վրդ.), Ա. տիպ :

32. **Մհա. Աստուածատուր Կայիր .** —

Պոլսոյ մէջ գործող նոյ տպարանատեղիներէն միակն է ինք որ ամենարեցուն գործունէութիւն մը ցոյց տուած է . իր շատաւիզներն անխտոր կերպով միևնոյն ճամբէն քալած են որդոց որդի , իրենց տպագրած բազմաթի զիրքերով բնրեցամբ Հայտիրնը կ'չտացունելով և տարուէ տարի ծաղկեցունելով նոյն արուեստը՝ մինչև իրենց զերգաստանին վերջնական ամբոխնը : Աստուածատուր , իր գլխակը , բոռ , բոռնորդիները , նաև բոռանը բոռները **մէկ ա կէս դար** տպարաններին և ձուլարաններին անխափան շարունակած են յաջորդարար : Այսպէս 1. ՄՀՏ. ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ (1700-50) : 2. Տիրացու կամ Զնչին ՅՈՎՀԱՆՆԵՎՍ (1746-76) գլխակը : 3. ՅՈՎՀԱՆՆԵՎՍ ԵՒ ՊՕՂՈՍ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐԵԱՆ (1777-90) գլխակ և բոռ : 4. ՊՕՂՈՍ ՅՈՂԱՆՆԵՎՍԵԱՆ Պոլիս (1799-1819) բոռ : 5. ՊՕՂՈՍ ԱՐԱՊԵԱՆ ԱՊՈՒԶԵՆՅԵ Օրբաքոյ (1820-35), միևնոյն անձը՝ մականունը փոխած : 6. Տպարան ԵՐԵՅ ՈՐԻՈՅ ՊՕՂՈՍԻ ԱՐԱՊԵԱՆ (Աստուածատուր , Գեորգ , Գալստա) Օրբաքոյ (1836-53), բոռնորդիները : 7. ԱՐԱՊԵԱՆ ԵՂՅԱՐԲ Պոլիս (1855), նոյնը : 8. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽԱԶԻԿ ԱՐԱՊԵԱՆ Օրբաքոյ , բոռանը բոռները , մինչև վերջին տուններս գրաչար և գրածուիչ : Թուականի կարգա պիտի անդրադառնանք իրարանջիւրին տպարանական գործունէութեան , 50^Ա, 50^Բ, 51^Ա, 51^Բ և 52 բուսնամարներով : — Ինչպէս ըսինք , Մհա. Աստուածատուր իր տպարանը 1700 ին նիւնելով՝ 50 տարի յարատեօրէն բանեցուցած է զայն , մինչև իր մահը որ 1750 ի մտերը պատահած ըլլալ կը կարծուի : Անդամութեանը , գլխակը Տիրացու Յովնանէս գործակցած է իրեն , և մասէն վերջ բաւական տարիներ երախտագէտ որդին **ի սպարանի հանգուցեալ Աստուածատուրի** բանաձևը պահած է իր գրոյնած զիրքերուն վրայ : — Հետաքրքրական է բարբախի նիւնաղիին և իր յաջորդներուն ըյս ընծայած գրեանց Յիշատակարաններուն մէջ՝ իմանալու նամար իրենց զերգաստանին նին ու նոր անդամները , տպարանին Եղովկացի , Վանցի և ն. բանորները՝ զանազան նամատուական կամ գրատուացի մակդիրներով : Այդ Յիշատակարաններէն շատին բնրեցումն էր անա որ մեր միակ առաջնորդը եղա՝ ուրուագծելու նամակետական այս օրննեալ բնամիքին ազգագրութիւնը , բոլորն ալ սիրով ու եռանդեամբ նուիրուած տպագրութեան արուեստին և փառած իր տպարանագէտ , գրաչար , «տպագրիչ» , «մրանար» , գրածուիչ ու նրատարակիչ : Գաղափար մը տալու նամար թէ Աձ.ատուրի ձերութեան օրերուն՝ ինչ մեծ

(*) **Երազնան** անուամբ սղոթելի զիրքին Ա. Տիպը ըյս սեռած է 1668ին Անսրէտաւ , Բ. և Գ. Տիպ Վենեթի (1678-96), Ե. Տիպ Մարտիլիա (1709) և ն. և ն. :

նեցուկ մըն էր իր գառակը, կը բաւէ նայիլ — օրինակի նամար — Գալիք Անչադի «Գիրք Սահմանաց»-ին Յիշատակարանը. «... նաև պոյւ ձեռն ինչ ի գործաւան» զարաշատս անձանձիք շարարարոյ [գրաշար] և պքոյ զկապարեայ գաշափարան [գիրքը ցրուոյ] զտիրացո Յօնաննու որդեակն իմ պատրաստական ծառայ ձեր ամենեցուն»։ Ինքն ու միւսները՝ պաշտօնակից նայեք շատերու պէս՝ տոխը են բանեցունելու անձին խոնարհութեան ընթացիկ որակականներ որոնցմէ գարմանալին է տաճկական ոճով «նոյ տոյց ձերոցը»։ — Մնա. Աստուածատուրի նայրն էր Խօճա Կարապետ, (տիտղոսէն դատելով՝ սպանովարար «քոցը-բոցը» մը), մայրը՝ Մարիամ, իսկ կոչակիցը՝ Շարունի։ Աջինչ գիտներ աւելի։ Եթէ իր մեծամունտ սպազրիչ բուսանը՝ Պօղոս Յովնաննիսեան (Արապեան)ի խօսքին նաւա ընծայենք՝ Ապուշկիք պիտի ըլլայ իրենց ծննդավայր։ Գալով իրենց Օչախին զոր շանացին ցմերչ անքանոյ պաննչ, պատկնի այդ գործարանն իր սկզբնադրութեանը տարիներուն՝ «բարխօսութեանը յանձնուած էր «Մինասայ գործափրին» կամ «Մինասայ պրագանաս վիպին»։ — Մնա. Աժատուր՝ Յովնաննեան գառ՝ անդրանիկ գառակ մըն ալ ուներ Մինաս անուն, որ 1720ական բուականին սկիզբները իօրք թով գրաշարութիւն կ'ընէր։ Հաւանական է որ կանոն մեռած ըլլայ Մինաս, քանի որ իր անունին ու գործունեութեան ո՛չ ոքեր կը նանդիպինք այնուհետև։ — Մնա. Աստուածատուրի տպած գիրքերը նեանեալներն են. — Նարեկ (Կ. Պօլսոյ Ա. տիպ) 1700։ Ժամագիրք ատենի 1701 (զոր վերստին տպած է 1719, 1721, 1725, 1733 և 1738 տարիներուն։ Նաւ. Խաչի (Նարեկացոյ) 1702։ Շարակնոց։ Կաակգիրք («ասացեալ երանելոյն Յակօբայ Տեսուն եպօրն», արձակ) 1703։ Գործք առարկոց 1704։ Գաւամուրիւն նաւատոյ և ներածութիւն անուղղալից 1713։ Մաշտոց 1714։ Գիրք պարապմանց Ս. Կիլիպի Եպուկի 1717։ Ներբողեան ի կարողիկէն Վաղարշապատու, ժողովածու գիրք (Գ. տիպ, Անանիա փիլիսոփայի) 1718։ Վարք Հարանց (Բ. տիպ, Խաչատուր Վ. Կասարացիի) 1720։ Աղանգիրք (պատմութիւնը... յաղագս... Ալաւնայ և Եւպի, նոյնիակ Առարքի Սիւնեցի)։ Գիրք պատմութեան կալերնա Փոնցիստափ 1721, (վերջինս 1741 ին ալ տպ.)։ Տօնացոյց 1722 (նաև 1725 և 1740)։ Հանգերձ Աժ.ով, գիրք Արարեանից 1722 (նաև 1740)։ Յիսուս Որդի (Ե. տիպ) 1725։ Գիրք տամարաց... Երագանան 1726։ Գիրք պատմութեան Սրբոյ և մեծի Քաղաքիս Այ. Երուսաղէմի, և սրբոց Տօրինականաց Տեղեաց... Յս.ի Քս.ի (նեղ. Հաննա վրդ., Ա. տիպ) 1727։ Գիրք Տրամարանութեան (նեղ. Զուղալեցի Սիմեոն վրդ.) 1728։ Պղնձէ. յաղաք (Բ. տիպ)։ Գիրք Սահմանաց (*) (Գալիք Անչադ) 1731։ Վ.կմ նաւատոյ (Զիմասացի Յակօբ Վ.) 1733։ Տաշարան փորրիկ 1734 (նաև 1740)։ Յաճախապատում 1737։ Սաղմոս։ Քերականութիւն (նեղ. Պաղտատար Գպիք, որ նոյն ատենի քանի մը տպարանաց փորձերու սրբագրիչը եղած է), 1738։ Գանձարան 1740։ Շարական 1742։ Երածչ. երգեցումնք նոգեւորականք 1743։ — Եւ դեռ ուրիշներ։

33. **Աարգիս Գալիք** + — Իր տպարանը 1703 ին սկսած է գործել և բոլորած

է մօտաւորապէս 20 տարուան գործունեութիւն մը որ սակաչն պատուարներ չէ նայ տպագրութեան՝ արուեստի տեսակետով, թէ՛ ինք և թէ իր 2 գառակները կատարած են մեծ մասամբ անչափող տպագրութիւններ։ Սկիզբները՝ Աարգիս իր դրոշմած մատենաներուն վրայ «ի տպարանումն ծառայ Քս.ի Աարգիսին» բանաձևեր կը գործածէր, տպարանն ալ «ընդ նովանուս Ս. Աստուածամնայ էր»։ — Ահա նոնկէ լոյս ընծայած նատորները. — **Գիրք աղօթից** (Վարդան վրդ.

(*) Այս գիրքն իր ծախիովը դրօշակ սուած է օրուան համեմախառն ու շինարար Պատրիարք Յովնաննեա Կոյոս Բաղիեցիին որ 1715-1741 Արուսիք վրայ մնացած է՝ Պօլսոնայոյ կուլտուրական շարժման հիմերը դնելով։ Այսպէս, Սիլիւստի մէջ բացած է զպրտնոց մը, դասախօսած և նախաբեկած բազմաթիւ ձեռնասուներ որոնցմէ շատը վարդապետ Անանայեան է և որոնք էիչ շատ ունէին մասենագրելու կարողութիւն։ Գառնեայ, իր հաշիւեանմով ծագկած են նայ սպարանները Կոյոսի պատրիարքութեան 26 տարիներուն մէջ Պօլսի 80 ի մօզգիրքն լոյս տեսած են։ — Բանանք հիմնայ **Գիրք Սահմանացի** Յիսուսակարանը. — «... Անենայօմար կամեցողութեամբ ևւ ծախիւք գոյից... տեսանք Տօնաննիսի Սրբազան Եպիսկոպոսի ևւ ան արան վարդապետի Բաղիեցոյ, Եփեսոսիցի Կ. Պօլսոյ... Այսինքն զտուրք արտաս ևւ զվանօրայս ևւ գնամայն Եկեղեցիս զէն ևւ նոստաս պատենկ, առակիսս բազմացուցանել ծախիմամբ մարմնական գոյից, ևւ նոգեւոր կրթութեամբ ան.ային տալից. իսկ զեւ զտեսուէս գրեանս Ս. Վարդապետեացն՝ զայ զպէլ ևւ ի յայտ անել տուրք գիտութեան ևւնեւորացո»։

Մարտոցի) 1704 : Ժամագիրք տանի , 1704 : [Հ. Դազիկան տնամ ըլլալով զայն կը գր-
րէ . . . Պատկերներն՝ սպանուի , սպազորսինն՝ աններ կ'տաւալ .] : Ժամագիրքը
1721 ին նորէն տպւած է : Պղնձէ Բազալ (Ա. տպ) 1708 , որուն շիշատակարանին մէջ կ'ըն-
րեւաներ շիշեկէր գնատակարար գործոյ՝ գնուտա Յարզիսա : **Սկիզբն գոցս ու
կոչի ժողովածու** (Ա. տպ , Ա. համաձայրց կ'Յարզիսա տատուրիսները) : Ծարակնոց 1710 :
Մեկնութիւն տնաւոր խորհրոյ Ս. պասարազի (Յովն. Արճիշեցի) : **Մարտան մանե-
սաւորեան առ կոչն Մեանուի** 1717 : — Սկիզբն գործակցած են իրեն՝ 2 գաւախները
ԳԼԻՐԳ և ՄԵՍԻԲԻՐԱՍ որոնց արդէն պիտի նանգկայինք ստարէ : Տպարանին աշխատաւորներն
շիշեկը Պատրար , Տեղիքն ու Արբանձար : — Մարզիա Գալի կ'ներապրուի մեւամ ըլլալ 1820-
ական թուականին սկիզբները , նայնպէս իր որդին՝ Գեորգ :

34. Տիրացու Գեորգ . (Մարզեան) .

— Այս անձը որ նորն ու երբորք նա գոր-
ծակցած է քաւական տանն , 1705 ին ըլլա ընծայած է միայն **տակաւն վարուցը** , որուն Յի-
շատակարանն է . « նորնօք ամենազօրին Այ. եւ Տիրացու Գեորգ » որ եւ Սաւանբոյցի , տնի
զգրուիս զայս . . . և յոմարեցոյ տպագրել զաւ . . . են . :

35. Աննա Կարախիսու Գալի (Մարզեան կամ Եւզգանգեան , այսինքն Կ. Պոլսեցի) .

— Հորք նա երկար տարիներ գործակցելով վերջ , 1721 ին ինքնագրուի շարունա-
կամ է , մինչև իր մանր որ 1752 ի տանները կ'ներապրուի : Իր սպարանքը բարեխօսուրեամբ
ամենամարտը կու-
սին Մարտան . —

սին նոն կ'աշխատը
սիրելի , սպայ ըլլա ,
ցալ ձեւին իւրոյ
որդեակը՝ Սերօք
(կամ Մրապիտն) որ
մանակ նաւակն զա-
րայար աշխատելով
կրցած է սովիլ գրա-
չարտին և տպա-
գրութին : Սերօք նա
կալին նաւ Անտուն
ու սպարանուպիտին
կրտար զաւակը Մար-
գիս , տպագրի Տեղ-
իք , փոքրիկ գրաչար՝
Ստեփան , Խաչեր , բո-
լորն ալ « տիրացու »
ընթացում : — Մար-
տիտի գրուած գիր-
քերուն Յիշատակա-
րանաց մէջ կը նան-

ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ

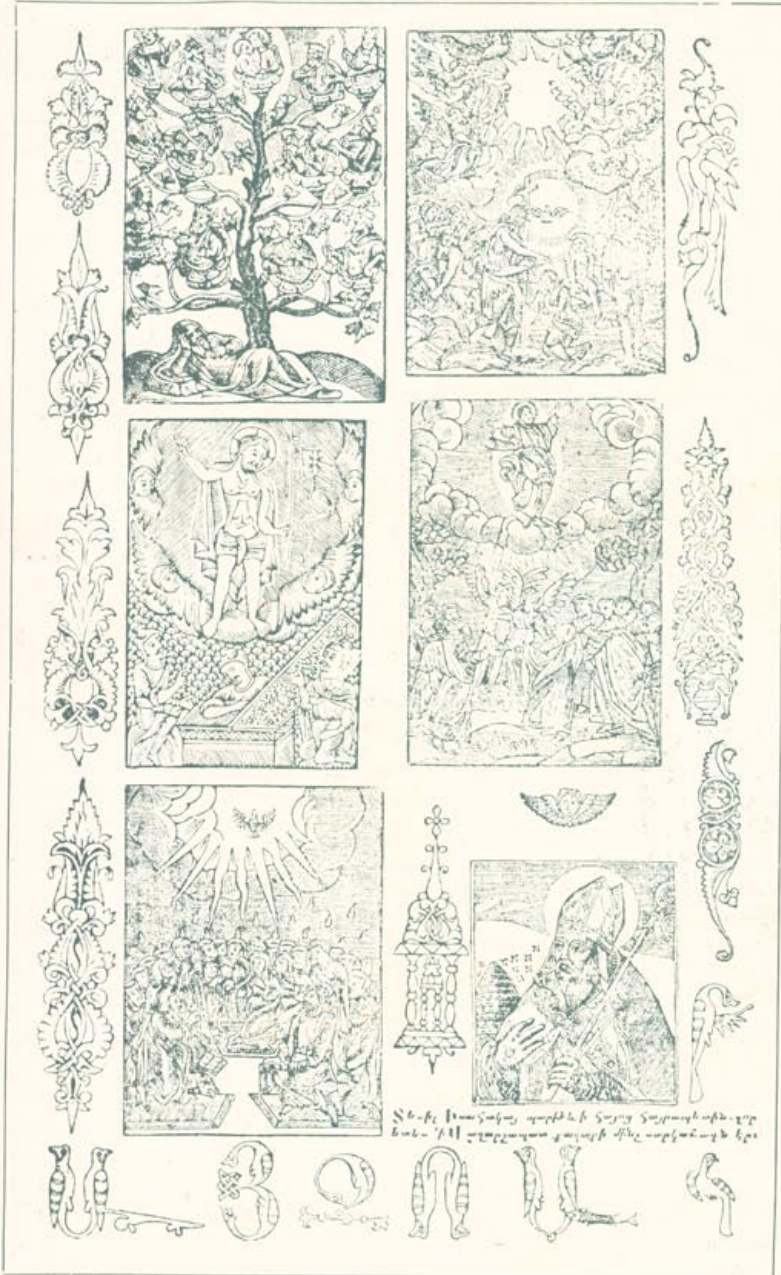
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ
ՏԻՐԱՑՈՒ ՎԱՐՈՎԵՆՔ
ՍԵՐՍԻՒՄ

ՄԱՐՏԻՐՈՒՍԻ ԴՈՒՄՍԱՑ ԱՐԹԱԳԻՐԻՔԻՆ ԱՆԱԶԻՆ ՈՒ ՎԵՐԶԻՆ ԷԶԵՐԸ

դիպինք նաւ անձներուն այն անձանց որոնք արդեամբ օժանդակած են իրեն , և
զորս նաւորն վերդատանով շիշուած կը տեսնեմք : — Իր սպարանէն ըլլա ընծայուած են նե-
տեւակները . — Համաւ. օտ գիրք ազօրից , 1721 : — Գիրք և ձաւ. նոգեւան . . . Տերունական

տանից (պատկերազարդ) 1722, ի Բուզանդիա (այս րառին Ա. անգամ է որ կը նանդի-
զինը), քեև ի նապարանի Սար-
գրաբի ըստած է,
բայց սպագրիչն
ինը էր : — Հանե-
լակը և առեղ-
ձուածք . . . վասն
ուրախութեան
մարդկան . . . այ և
կատարեալ սրա-
մաբին Ֆառման
մանուկին (նեղի-
նակ՝ Ներսէս Նը-
նորնալի) 1724 : —
Քերականութիւն
(Ս. Ջուզպեղիի)
1725 : — Կոչումն
ընծայութեան Կի-
րեղ Երուսաղէմի
1727 : — Գրիգոր
վարդ. Արշարուն-
կաց Եզակի ա-
րարեալ մեկնու-
թիւն ընթերցու-
ածոյն Կիրեղ Երու-
սաղէմի) 1728 : —
Ժամագիրք, 1729 :
— Ժողովածու
զիրք (Գ. տիպ)
1730 : — Գիրք ա-
ղօրից (եփրեմ կու-
րին ասորոյ) Ա.
տիպ : — Գիրք վի-
ճարանութեան
ընդդէմ երկարու-
կաց (Հեղինակ՝
Պօլսեցի Միսէլիմ-
օղլու Գեորգ Վ.)
1734 : — Գանձա-
բան վոքրիկ,
1739 : — Գիրք ա-
ղօրից 1747 : —
Խորհրդատեար Ս.
Պատարազի, 1748 :
— Տաղարան վա-
կուլոյց և զեղեցիկ
1758 : [Թո.չուն,
Սոյուն, Ջուար-
բուն, լուսապակի
զուլտով Սուրբ. տանը եղած են մեր նախնի գարդաստաք՝ նին ձեռագրերը. քաջուած] :

Տե՛ղե՛ք Իսահակ արքեպիսկոպոստի Տաղարանի արտագրութիւնը
Եւսէ՛ք ՎՄ շարքապատ գրարիքի վիճարանացն երբ

1722 ին ԲՈՒԶԱՆԳԻԱՆ ՄԵԼՔՏԻՐՈՍի տպարանէն լոյս ընծայուած ԳԻՐԲ ԵՒ ՀԱՌ-
ՀՈՒԿՇԱԷ անուն զիբէն խաղուած կրօնական պատկերներ, լուսանցի զարդեր ու
ըռչնաստղ — կիսով չափ փոքրուած — որոնցով զիւրին է զարդապար մը կազմել
նոյն տակնի Կ. Պօլսոյ փայտափորագրութեան արուեստին մասին :

զուլտով Սուրբ. տանը եղած են մեր նախնի գարդաստաք՝ նին ձեռագրերը. քաջուած] :

36. **Պետրոս Լասինացի** — Ազգական նշանաւոր Սևանի վ.դ.ի որմէ՝ ստնցած է եղեր անոր տպարանին մէկ մասը : — Կարողիկ կղերն Եսալիայէն Պօլիս կը դրկի գինք՝ տպարան բանալով «բրտրական»-ի գործը նետազնուելու նամար : Պետրոս 1704 ին կը նիւնն այդ տպարանը՝ Բերս, ի բազմ **Պէկօզի** (ինչպէս կը կարդանք նոնկէ լոյս բնծայուած գիրքերուն ձեւակար), որ նազիս 10 տարուան գոյութիւն մը կ'ունենայ, նրատարակելով նետեւազները . — Բուրաստան աջօրից (Բ. տիպ, շատիներէնէ բրզմ. Ստեփաննոս վ. Լեւնցի 1704 : — Աստուածաշունչ (Սևանեան մասը գիրքով, պատկերազարդ, բայց անշաշոյ տպագրութիւն՝ արուեստի տեսակետով), 1705 : — Գիրք սօմարաց, 1709 : — Ատենի ժամազիրք, 1712 :

37. **Թօթաթմբցի Կարգիս Վարդ.**, «պատճառ տպագրութեան և սրբագրութեան **Լուսաւարի** (1704) գոր երկասիրած է Սևանացի Գալուստ վ.դ. :

38. **Հակոբ (Կնեսեանցի վարդանի որդի)**ի «նոգարածութեամբ և ծախիւք» 1710 ին տպուած է **ԱՏՆԵՐ ԱՆԵՏԱՐԱՆ** մը (Գ. տիպ) որուն յիշատակարանէն կը բաղկնք նետազան Այլ և յոյով աշխատեալ ի վերայ սոռիցն, որ ունէր գիրս այս մերձ առ մերձ լեալ՝ զայս ևս բնդարձակեալ անշքակատական միջնորմովն նրբականօք բացազատեալ . . . : . . . ինչի գմարբախալ աղօթս ձեր զազնուատոնմ և զբարեպաշտ գնորանասակ և ծաղկածուալ գ'նետեանցի վարդանի որդի կոսկեարն, և զբազմանանար և նրբայարնետ գնոգեար եղբայրն ճոտրեցի Բարսեղիտի որդի զՄինաս զպիրն, որք ամենայն ջանիս, արդեամբք և զպիւք ի լոյս նանին զգեղեցիկազիր բջատենի գտարք աւետարանս այս :

39. **Հար ևս անկատար Տարսան**էն 1735 ին լոյս բնծայուած է **Հանգեցի Մինաս վրդ.ի Ազգաբանութիւն** «բազաւորացն Հայոց, յորտոց որդի, նամաւտեալ ի Մովսիս Խոթենացոյ» անուն Հայոց Պատմութիւնը գոր նեղինակը 1693 ին գրած է : — Ատոր Բ. տիպը վաղարշապատ նրատարակուած է 1870 ին :

40. **Տիրացու Քարսեղ ևս Յակոբ** — Սերաստացի երկու եղբայրներ էին «ծաղկարար», տպարանին «րոյ նովանետա Ս. Աժ.աժնի բազմանաւք եկեղեցոյ» Կոլոտ Յովն. պատրիարքի օրով բացած 1735 ին և զայն կոչած **նորակազմ** : Մինչև 1740, իրենց տպած 4 գիրքերուն Յիշատակարաններուն մէջ երկուքնին մէկ յիշուած են . այնուհետև միայն Բարսեղը կը մնայ որ 1755 ին արդէն մեռած էր, բայց տպարանը զոյութիւն ունէր և նոն աշխատող իր զաւակներն էին **ՊԱՅՐԻԷԼ** (որ առանձին ալ գործած է), Աժ.ատուր, ՍՍԻԳԻՍ և ՄԻՔԱՅԷԼ (վերջին երկուքն ալ առանձին գործած) . իսկ «Ազատկերացի խոնեմ Յովնանետ» և վարրիկն Մանուէլ զբաշար էին նոն : — Բարսեղի տպարանէն նրատարակուած գիրքերն են . — **Էր բնդ եղբարսն** (Տեսարիւն աղօթից պատմութեան բանից ննջման . . . աւետարանցին Յովնանետ) : — Ճարակոց : **ԱՆԵՏԱՐԱՆ**, 1740 : — **ԽՐԱՍ ԽՈՂԵԿԱՆ** (Քրիստ. բրզմ. ճամճի օղլու Յակոբ դպիր), 1736 : — Գիրք որ կոչի **Լուծիչ սարակուսանց** (նեղինակ՝ Սրմաքէլ Մանուէլ Անարեան Կ. Պօլսեցի), 1755 : — **ՏԵՐԱԿ ՏՈՏԱՅՈՒՅԻ** (Օրացոյց) 1776 - 7 :

41. **Գարրիել Գայիր** (Բարսեղեան). — Արասացի Տիրացու Բարսեղի զաւակն է ինք : Տպած է միայն 2 զիրք , 1745 ին՝ Նալեան Յկր. Պատր.ի «Քնկնորին աղօթից ներթոյնաց Ս. Գրիգորի նարեկացոյնն և 1750 ին՝ Գիրք պատճառաց Արասուսեղի»ն : — Իսկ իր միս եղբայրները՝

42. **Աարգիս և Ռիչրայել Գայիր** (Բարսեղեան կամ Սեբասեանց) 1747 ին **ՄԿ** զիրք միայն գրոշմած են , Նալեան Յկր. Պատր.ի «Աշխարհարաւ Բրիտանեականք (Բ. տիպ) , որուն Յիշատակարանին մէջ նարագանին՝ Գարրիելն ալ կր յիշն :

43. **Աբրահամ Գայիր** Թրակացի . — Ծնողքն էին Սարգիս և Ազիզ , իսկ նոյեւոր եղբայրը՝ Կեսարացի Գեորգ զպիր : 1737 ին իր «նորակազմ տպարանէն ըստ կ'ընծայի **Մեծազ Նուց** «Պատմութիւն երջանիկ վարուց և մանուան . . . մեծին ներսիս» (նիւթական աշակցութեամբ Պրն. Գանիկի որդի Տիրացու Մովսէսի) , որուն Յիշատակարանին մէջ կր նանդկպինք «գրքածախ» Յարութիւնի : Աբրահամ Գայիրի գրոշմած ուրիշ գիրքերու Յիշատակարանները կը պարունակեն անանկերը Արասացի Յակոբին ու Բարսեղին , նաև Մարտիրոս Գայիրին : Ըսել է ինք վարպետ մը չէր այնքան և արուեստակիցներ օգնած են իրեն : Արուեստին նսակացոյցութեամբ մասին սա երկտոյն ստիկնք աչքի առջև . «որ իր իսկ ձեռամբ աննանգիստ աշխատեալ՝ եւս գմուրն սեւարոյր կազարեայ գրոց , ո՛չ նաւատալով աչոց մշակաց» : Գրաշար ուներ Անտօնը որ սրբագրիչ ալ էր , իսկ աշխատաւոր՝ Խոյնցի Աւանան Կարապետի որդի Ինգնատիոսը , նաև Յովնանէսը : Իր տպած միս գիրքերուն նամար ձեռնառու եղած է Գալանցի Մնտ. Շաննազար , իսկ ցանկերու պատրաստութեան և սրբագրութեան աշխատող՝ Պապոսասար զպիրը : — Բաց ի առաջինէն՝ նրատարակած է նաև նետեւեայ գործերը . — **Գիբ Գագուրեան** (Տաղարան) 1738 : Զմեքան նատր (Գրիգոր Տարեացի «Եօթնադոս միդպոս») 1740 : — Անտան նատր (Գր. Տարեացի) 1741 : — **Ասուսածաղեւ** , 1742 : — **Սարգիս Շնորհալի** «Գիրք մեկնութեան Եօթն բոցոց կարուղիկից . . . որ կոչի Սարգիս զիրք» , 1743 : **Ռսկեփօրիկ** (Գր. Տարեացի) 1746 : Վերջինս կը պարունակէ Տարեացիի անջառող մէկ պատկերը՝ փայտի վրայ փորագրուած :

44. **Տիրացու կամ Չուչին Յովնաննէս** (Ասուսածաղաւտեան) . — Իրեն ու իր զերդաստանին մասին խօսեցանք բաւական 32^{րդ} բուսնամարտը : — Իր անունն ուղղագրուած կը գտնենք երբեմն ՅՕԶԱՆՆԷՆՆԷՍ , կամ ՈՎԶԱՆՆԷՆՆԷՍ : — Տպած է նետեւեայները . — Գիրք պատասխանական սրբոյն Արանատիտի (անբուական) : — Յիսուս Որդի : — Տաղասացութիւն (Գր. Մագիսարոսի) 1746 : — Ժողովածու զիրք (Ե. տիպ ի Պոլիս) 1747 : — Գիրք սանմանաց յոգնաղիմի իրողութեանց (Արսէն զպիր) : — Պղնձե. քաղաք , 1749 : — Գիրք Տամարաց , 1750 : — Երգարան : — Տաղարան փոքրիկ և նամատ.օտ յորում պարունակին երգք նոյեւորք , 1751 : — Թուրք Պօղոսի Տարօնեցոյ : — Գիրք աստիճան տալոյ դպրաց են. (ձեռնաղկորտին) : — Ժամագիրք աստեի , 1752 (նաև 1762 ին և 1768 ին) : — Յանկզիրք նոր Կառկարանի , 1753 : — Նարեկ , 1755 (նաև 1774 ին) : — Ճրպղ ճամարտութեան , 1756 : — Վիճարանութիւն ընդ Յոյն , 1757 : — Գիրք աղօթից (Նալեան Յկր. Պատր.) 1760 : — Պատմութիւն Ս. Վարդանաց (Եղիշէ) 1764 : — Սալմոս , 1765 : — Պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի (Բ. տիպ) , նեղինակ Էաննա վրդ. , 1767 են. , են. :

45. **Պետրոսեան Գաղթանակն** (Ակնեցի) . — Տպարանը 1750 ին նիւնաւ է ու նոյն տարին նրատարակած **Տեսակ որ կոչի գաղթական կեկնագոր** որ է ուղղափառ. նաստիք և շնորհքս, և ներձուածողաց ձողիչք և կրթարան՝ նեղինակ՝ Սրմաթիչ Գառնէչ Կեսարեան : — 21 տարեան զգալի մը վերջ՝ 1771-1792 կանոնադրարար գործած է այլ ևս , յոյս բնծայելով նետևեակները . — **Գործի Աստուծոյ** բարբ կրանեղն Պոյտի . Տեսիլք Յոնանու : 1771 : — **Ճամազիբ Հայոց** : — **Տեսակ այրբնական** որ է զան բնբերցման ոտման (2 անգամ տպ.) 1772 : — Տարեցոյց , 1781 : — **Վիբի որ կոչի ահն յուսասու** (*) «Տարբայնալ վերջաւորեցալ գրքոյիս այս . . . տանկիմար շարադրութեամբ , որ է առաջինն

Տ Մ Ր Ե
Յ Ո Յ Յ

1781 ամի Տեառն.
Է Ն Ի Ը Թ Ո Շ ա խ կ ա
Նիս մերց Է

Տպագրեցևալ Հրաման
Նա՛ն Տե՛ն Ծարարիոյ
Մեծի՛ Մեծի պօլալոյս
ազգասէր Պատրիզի Է
՚ Ի կոստանպուլուս Է Թ Է Ն Վ Է Ն Է

՚ Ի Տ Գ Ի Կ Գ Ի Կ Կ Ե Ի Ն
Ս Ե Ի Կ Ե Ի Ե Ի Ն Է

՚ Ի Տ Ե Թ Վ Ե Ս Ե Ս Ե Վ Ե Ի Ե Ե Ե

Է յաշիկալ զաշտ արարատեան .
տանըս ճայոց յատուկ նըռան Է
Ուրոյն և պարծանաց արձան Է
Տին և նոր բարեաց զանձարան Է
Ըստ էջ փառք ճօր միածին Է
յատկապէս յոյց ճայոց ազգին Է
Ա յս է կերտւան ՚ի միածնէն Է
Երկրորդ սասպանըն յուսեղէն Է
Ա յս է մասիս մեծ լեառըն այն Է
առ որ ճանգեա՛ն նոյեան սասպան Է

4

ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ ԱՍԵՓԱՆՆՈՍԻ ՏՊԱԾ 1781 Ի "ՏԱՐԵՑՈՅՑ", ԻՆ Ա. ԵՒ Դ. ԷԷԵՐԸ

երկր մասանց նաչկական շարադրութեանց» (նեղ. Սրմ. Մ. Կեսարեան) : — **Կերութիւն Բիսառնէական**, 1782 : — **Ճարակից**, կրածառ, երգեցմունք , 1784 : — **Տաղարան** «վաշելուց և գեղեցիկ ի գանազանից բանաստեղծից սասպեալ և տպեալ . . . ի փողմնական տպագրարանիս այսմիկ . արդեամբք եղիպ դպրիս : — **Գանձարան փոքրիկ**, 1788 : — **Տօմար**, 1789 : — Ս. գիրքս որ կոչի **Մաւսոց**, 1792 : Ստ. Պետրոսեանի տպած 1781 ի ներկայ նազուալիս անարեցոյրք (վերջերս ստացուած Եզնիլլեան Հայրիկէ) նուրբեցինք Վեննայի մատենադարանին : Զարբայնակ ձակատին պատմկերները կրնան իբր նմոյշ նկատուիլ այդ առեւնի

(*) Հին աշեն, ամեն ո՛ր որ գիբ մը գրածուէր՝ անոր բո՛ւն խոտայինն այսպէս սեպ **գիբ որ կոչի** ով կամ սորճապէս **գիբ** ով սկիզբ կ'առնէր, իբրեւ քէ զգրեւէ թարբեր բան մը ըլլային ճպտածներ . . . :

նայ տպագրիչներուն գեղարուեստական ճաշակին : Գ. Էջին ոտանա որն արտագրուած է 1777 ին էջմիածին տպուած «Կարգ բազման կարգաւ որաց լեն որուն Բ. Էջի պղարանական պատկերին շուրջն ու մէջը տեղադրուած է միևնոյն ոտանաորը : Յաւարտ օրացոյցի՝ կէսն քանի մը ոտանաորներ և շանկան բոկկարան մը ամասցոյց : — Բերտ՝ Մի՛րան Պետրկեանի տունը 1789 ին տպուած մեծազիր **Նարեկ** մը կայ , որուն ճակատին վրայ «ի տպարանի Պարտեան Ստեփաննոսի, ՌՄԼԸ» կը կարդանք : Այս գիրքին ո՛չ Հ. Ղազիկեանի «Մատենագիտութեան» մէջ կը նանդիպինք , ոչ ալ Հ. Գափրանեանի ձեռագիր ցուցակին մէջ : Հետաքրքրականն այն է որ տպագրողին կէս էջնոց Յիշատակարանը սա նակասական տալը կը պարունակէ . «Ի տպարանի Աստուածատուրի որդոյ Յօնանիսի» . արդ , 1776 ին Յովնանեւս զպզրած է արդէն միայնակ գործել և իր գաւկին՝ Պօղոսի նետ է մինչև 1790 : Ի՞նչպէս մեկնել ուրեմն նոյն **Նարեկ** ին ճակատին վրայ դրոշմուած **Պետրոսեան Սեփականնա** անունը . երկու տպագրիչներ արդեօք ձեռնամանիս եղեր են միևնոյն գործին : Կան նաև յաւելումական էջեր՝ 1-4 բուարկուած , որ դրուած է «Առ. ամ.աշնոր՝ այրն Այ.» խորագիրով 36 տուն երկար ոտանաոր մը գրարար , խրաքանչիւրը 4 տողնոց . որոնց սկզբնատառերը քով քովի բերուելով կը կարդացուի «ա. պ. ա. գ. բ. օ. դ. Ած. ա. ա. ո. լ. բ. և. ո. ր. դ. ո. յ. Յ. օ. ն. ա. ն. ն. ի. ս. ի. ա. ս. ա. ց. ե. ա. լ.» պարբերաբար :

46. **Յովհաննէս ևս. Յակոբ** (երկուքն ալ «Տիրացոս») . — Մեր քով գտնուած «Տաղարանէն դատելով , տպագրութիւննին անշան է , պտղած և մաշած տառերով : — Հրատարակած են նետեւեղները . — Գիրք վկայարանութեան Ս. Մարիան. կոսին , 1766 : — Տաղարան փոքրիկ , Պարտատար զարկ սասցեալ զանազան գտնով : — Շարական , 1768 : — Թաղկոյցիկ քրիստոնեական ուսման , յոյժ նարկաւոր նորափրկ մանկանց , 1769 . (խոշորազիր , աննարբ փառափոր պատկերներով , աստղափակ էջերով , Տիվրիկցի նանգ . Մնա. Խաչատուրի որդի Մնա. Պօղոսի արդեամբ տպուած) : — Մէջ բերենք «Պարտատար պարտաւոր զպրօփ **Տաղարանէն** նատուած մը . — «Արկ՝ սեր իմ . . . արի՛ նովիս բարի . զիս ի յօտար երկիր տարի , սաւաղ , սաւաղ . ել ի խնդիր մուրեկոյս , ել ի խնդիր քո ոչխարիս : . . . Կամասս ի քէն խոտորեցայ , շորք մուրք ուրեկոյս , յանգիտ տեղիս մուրեկոյս : . . . Ես ինձ արարի . . . զիպեալ զգարարի . . . զտարին բողեալ ես չարարի : . . . Գու ես խնդրոյ մուրեկոյս , յուզիլ ուսնէն ուրեկոյս . ո՛վ այցելու գրդրեցայ , աման , աման» . . . Կեն : Անկանոն բուարկուած էջերէն վերջ գեանցուած է Ղարափի նշագրուած **Կուռնկ** երգը , «դրվեցաւ սաս տալս այս՝ առ . ի բնու զպարապ երևան բոցոց» :

47. **Յովհաննէս ևս. Պօղոս** (Աստուածատուրեան) . — Երեւոյց և իրենց գերզատանին մասին խոսեցանք բառական 32րդ բուանուարով : — 1777 են սկսեալով մինչև 1790 նայր և որդի գործակցարար բանեցուցած են տպարաննին՝ նետեւեղները նրատարակելով . — Օրացոյց (*) : — Ճառ. վասն ծննդեան և չարչարանաց Յս.ի Քս.ի , 1777 : — Տարակ տօնացոյցի , 1778 : — Գիրք աղօթից (եփրեմ Խարսեյ Ասարոյ) , 1779 և 1788 : — Գիրք պատմութեան Ս. Երուսաղէմի (Հաննա վրդ . Գ. տիպ) : — Նարեկ 1782 , (Տ տարի վերջ՝ նորէն) : — Ժամագիրք ատենի , 1786 : — Քաղաքավարութեան գիրք : — Խորհրդատեար Ս. պատարագի , 1787 : Գործք առաքելոց , 1788 : — Շարական , 1790 : — Այնու նետե Յովնանեւս մեռած բլլալ կ'ենբաղրուի , ու նոյն գործը կը շարունակէ առանձինն ՊՕԼՈՍ ՅՈՎ. ՀԱՆՆԻՒՍԵԱՆ որուն պիտի անդբաղաւանսը քիչ լատոյ :

(*) Կ. Պօղոսը մէջ առաջին Օրացոյցը 1761 ին տպագրուած է : — Հայոց բոլոր օրացոյցներուն ևս տարբոյցներուն ցանկը տես՝ «Ամենուն Տարեցոյցը 1911 տարի» , Փոխան յս.ա.աշս բաճի վերնագրով գլուխին մէջ :

48. **Մայր Գարատուն** — ԿԵՐՏԻՉ ԿԵՐԵՃԱՆԵՆՆ ԱՄԲՐՈՅ (ծն. 1742, մեռ. 1800) որ 1790 ին Կ. Պոլսոյ անդրանիկ բաղային **դպրատունը** (վարձարան) նիւնսած է ի Գում-Գարու, Ֆրբըք փողոց, և որ ՇՆՈՐՃԻ պատուանուկը ստացած է Զարարիս պատրիարքի՝ իր կրթանուկը և եկեղեցատեղ արարքներուն նամար, վերին նստուղարանը ԿԱՏՔԻՍԻ ԳՊԻՔԻ կը բանայ տարարան մըն ալ «Մայր Գարատուն» մեջ ուր կը դրոշմուխի նետեւեալ գիրքերը. — 1792. **Յուզդ բահանայից** (ապաշխարողներ խստամուսնուներու նամար տեղերնե-

Գ Ր Ք Ո Յ Կ
ՈՐ ԿՈՉԻ ԿՈՒՐԿԱՐԿՆԻ
Ըստ ինչոյ յսկնայ զհեղէն ջե
բացոց ճիշդ ճահտեպ փիւղ
պոսի որդի Կ՛հահտեպ Կ՛նաս
մեծահամբաւ Կ՛մարքին,
Ի հովուսպետաւ միանձնեղ
Արոյ զահի Տ՛Ն Ղուկասու
արջն Կ՛ՐՂԿի աննեից հայոց,
Եւ ի վերադիտողութե մբջ անօ
րնականացն տեղեաց բնի,
Սեան Պետրոսի շնորհաբայ
Պատրիարքի,
Ի Կապուղիս,
Տպեալ հրամանաւ իսկ և ակ
նարկուք նորին արջն Պատրի
արքի Տ՛Ն Օտարիոյ ազգասեր
կարգացեալ անարան բարանա
պետի.
Ը

Արտահանուցեալ ի կեսարացի
զապատարարեան Գրեգոր
զպրե.
Յամի ներմարտութե Տեան
1794.
Ե Ուրոյս Կ՛ՄԻՄԻ
Ե օգոստոսի 23.

րու առաջնորդ, երկասիրութիւն Կողար վանցի Պոլոս քննի, տպուած Շնորճը Ամիրայի ծախքով) : — 1793. **Ճառոց** (Մուրաս Ամիրայի ծախքով) : — **Ճառ** վասն ծննդեան և բարբարանաց Տեան մերոյ Յս.ի Գս.ի, (նեղինակ՝ Ղարաբոյ Ս. Լուսաորից եկեղեցոյ բարոզից Գեորգ Վարդ.) : — 1794. **Նուագարան** (նեղինակ՝ Կեսարացի Գապատարարեան Գրեգոր զպր, Ջերաս Մ՛ն. Մինաս Ամիրայի ծախքով) : — **Ճաւագիրք** (օգնականութեամբ Ս. Լուսա

ՄԱՅՐ ԴՊՐԱՏԱՆ ՄԵՃ ԴՐՈՇՄՈՒԾ ԳԻՐԵԻ ՄԸ 2 ԷՋԵՐԸ

որից եկեղեցոյ դպրատան մանկավարժ Առաքելեան Առաքել զպրի, գրաշար՝ Մանուկ զրպիր, ցրոտը՝ Յարութիւն, մրազարկ՝ Մինաս և Յունան) : — Վերոյիշեալ գործերուն տպարից եղած է Մատրեոս զպր որ այնուհետեւ Մայր Գարատան տպարանն կը նետանայ և առանձին կը գործէ : - Մինչնայ տպարանը 1805 ին կը դրոշմուխի **Տեաւակ զուգայնութե կենցաղոյս** անուն նալեան Յլր. պատրի և այլոց ոտանաորներու նամարածոյ մը՝ ի ձեռն տրպարից ԿԵՐՏԻՍԻՍԻՍՈՒՍ զոր պետք չէ շփոթել Սարգսեան Մ՛ն. Մարտիրոսի նետ, քանի որ վերջինս 1752 ին մեռած է : - Ը. Գափրանեան իր ձեռագիր ցուցակին մեջ Մայր Գարատունն ըլլա ընծայուած կ'արձանագրէ 1808 րուականով «Բերականութիւն նամար.տ» մըն ալ :

49. **Մատրեոս Գպիր** — Ծնած է 1740 ին և իր ուսումնականութեամբ՝ նամակրութիւնը շահած Շնորճը Ամիրայի որուն նիւնսած տպարանին մեջ բաւական առնն անօրնէի պաշտան վարած է, ինչպէս տեսանք վերեւ : Մատրեոսի դրոշմած գիրքերէն մեկուն Յիշատակարանին մեջ կը նանդիպիւնք «նուստ մանկավարժ» յորջորջման՝ իր անձին նամար գործածուած. կը նանդիցուի թէ վարձուպետ էր. իր բոլորն ալ, **Բարբիսն Նոսար**, վարձունի էր արդէն : — Մատրեոս շարադրած է 1776-Տ տարիներու օրացոյցները՝ Հրեայի մը օգնութեամբ : — Մայր Գարատան տպարանն նետանալէ վերջ՝ իրենը կը նիւնսէ Պաշար, ՝ ի բանց Ալվաշներ, ընդ նովանեա Ս. Հրեշտակապետի : — Ըստ Ը. Գափրանեանի ցուցակին, Մատրեոս զպր 1800 ին շտապած է **Սաղմոս** մը նայ. տանկ. և 1802 ին՝ **Քրիստոնէական փոքրիկ** : — Տպած է նաեւ 1805, 1809 և 1825 տարիներու օրացոյցները որոնցմէ 1825 ին իր վերջին գործը կ'ըլլայ, նոյն տարին իսկ մեռած ըլլալուն :

50Ա. **Պօղոս Յօհաննիսեան** (կամ **Արեւեան**) + — Գործած է. 1799 - 1819՝ Պօլիս, Քիւրքճի խան :

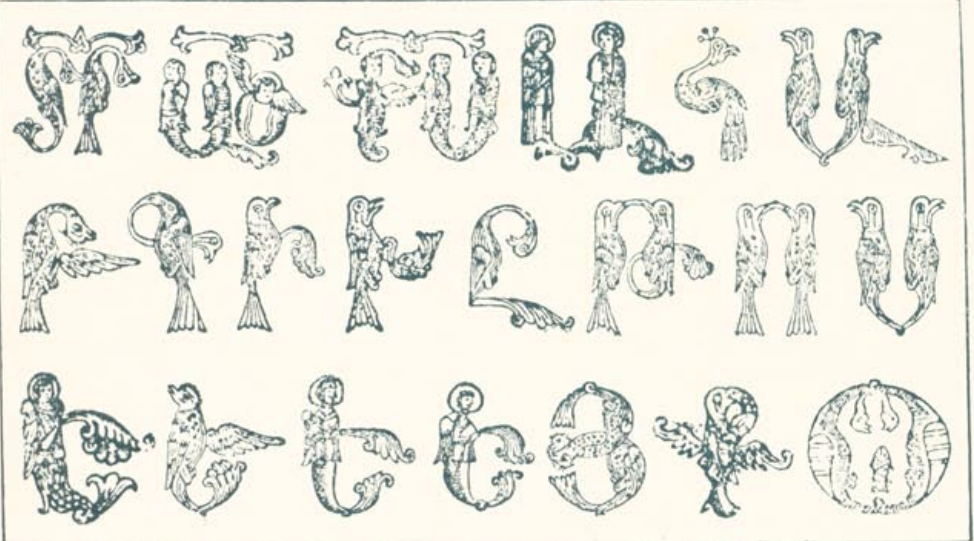
50Բ. **Պօղոս Արապեան Ապուշեյցի** + — Միւսնայն անձը : Գործած է. 1820 - 35՝ Օրբաքոյ, մինչ Պօլիս՝ Քիւրքճի խանի մէջ ալ տպարան ուներ զաւելներուն նկա :

51Ա. **Տայրն. Կրիչ Արք.ուց Պօղոսի Արապեան** + — Յետ մանու իրենց նօր, գործած են 1836 - 53՝ Օրբաքոյ :

51Բ. **Արապեան Կայարր** + — Օրբաքոյի Պօլիս փոխադրուելով, գործած են 1855 ին՝ Կեաիկի Մուսաբա Բաշա խան :

52. **Յարութիւն Կ. Թաշիկ Արապեան** + — Վերջին շատախոյր, Ապուշեյցի Պօղոսի բռունքը որոնք իրենց պապուն նիւնամ Օրբաքոյի գրածուբարանը միայն բանեցուցած են թիչ մը առնն :

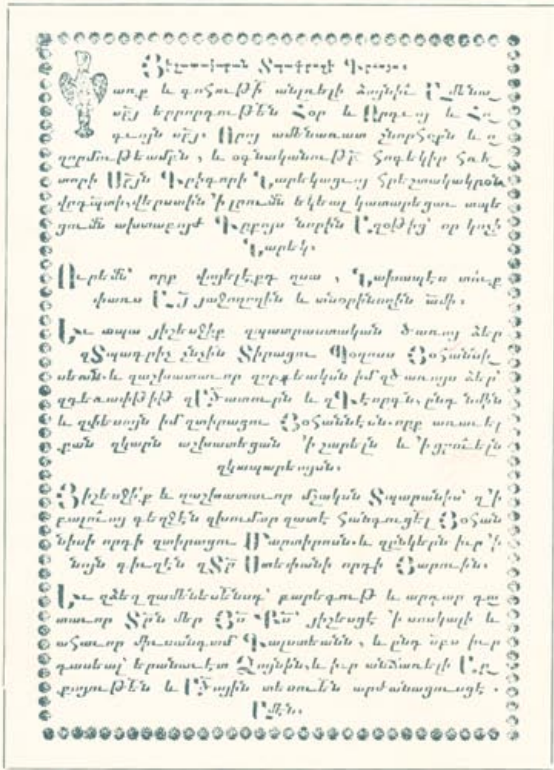
* * **Պօղոս Յօհաննիսեանի** պապուն, նայրիկին և իր ճիւղաորեալ զերդասանին կատարած տպարանական գործունեութեանը մասին խօսեցանք բաւական 32, 44 և 47 բաժանամարներով : Գանք նիւնայ իրեն, իր զաւակներուն և բռունքուն : — ՅՈՂԱՆՆԻՍԵԱՆ մականունն ԱՐԱՊԵԱՆԻ վերածուած ըլլալը կ'առուգուի 1807 ին տպուած «Նարեկ»-ով, որուն ճակատը կայ ի **սպարանի Յօհաննիսեան Պօղոսի**, իսկ Յիշատակարանին մէջ՝ **Տպագրիչ Տիրացու Պօղոս Արեւեան** : — Պ. Արապեան 1820 ին երբ Օրբաքոյ փոխադրուեցաւ, Պօլիս ալ տպարան ուներ միաժամանակ : Այս պարագան կը նաատառնեն 1822 ին տպուած «Նարեկ»-ը, նաև 1823 ի «Աւետարան»-ն ու «Գործք առաքելոց»-ը, ի **սպարանա Արապեան Պօ-**

ՊՕՂՈՍ ԱՐԱՊԵԱՆԻ ՅՕՐԻՆԱԾ ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐԸ
տպուած 1802ի «Նարեկ»-ի գլխոց սկզբնաստեղծ

ղոսի Ապուշեյցոյ, և երկը որդոց իմոց՝ Ասուածասոյ, Գեորգայ և Գալուսի, որ ի Քիւրքճի խանն և կամ ի Միշագիւզն : — Պօղոսի մանեն վերջ երկը որդոց տպարանական անունը բեւ շարունակուած է, բայց զաւակները նանգուցեալ նօրերուն անունն ալ ուզած են անմուտաց պանն կրբենն, ինչպէս կը տեսնենք 1847 ին տպուած «Նարեկ»-ին ճակատը : — Գործեալ, Պ. Արապեանի՝ Միւս. Աժ.ատուրի բռուն ու Յօհաննիսեի զաւակն ըլլալը կ'ապացուցուի 1799 ին տպուած «Նաշոց»-ով, Կ. Պօլիս, Քիւրքճի խան, ի **սպարանի Միւս. Աժ.ատուրեան տիրացու Յօհաննիսի որդոյ Արապեան տիրացու Պօղոսի** :

* * Պօղոս Արապեան ծնած է 1742 ին , Ակնայ մօտ՝ Ագուլչիս գիւղը : Սուրբան Աւիսի օրով Պօլիս գալուն՝ նօրք նստ կը բնակի Այազմա բաղը . միջոց մը շրջուն փերզակաւորեամբ կ'ըրալի , ապա կ'աշակերտի իր տպագրիչ նօր՝ Աժ առուրեան Յօնանեակի թով՝ որուն ունեցած գիրքեր ննագնեակ ձեւի բերած ու կատարելագործած է , պակասներն ալ ամբողջացունելով : Զօրք նստ , լնտոյ առանձին , նուսկ ուրեան գաղկրնեւուն նստ գործակցարար **Խօրանաունեակի խարիներ** անրնդնատ աշխատած է , նայր և մայր տառեր շինելու , ձուրելու և գիրքեր տպելու բազմադիմի գործերուն անձնատուր , մեծ ստաար նանդխանալով նայ մասաորական խլլատումին և անոր ատօիճանական զարգացման : Բարի , պարկեշտ և գործունեայ , օժտուած մանտանոյ խնայական գործող կարողութեամբ և ձեռներեց ոգիով մը , յաջողած է բերի վիճակի մեջ գտնուող գործ մը յառաջացունել և իրմէ առաջ ընդմիջարար ուրիշներու կողմէ անոյ ունեցած անպարտես փորձերէ վերջ՝ տեւական նիւր դնել նայ տպագրութեան ի Պօլիս , որ , իւրաքանչիւր տպարան իրեն յատակ ձուրարանն ունելր՝ որուն մեջ պատրաստուած կապարեայ տառերը չէին նանուեր ի վաճառ . կ'երեւի թէ կիւրեակրկեան աշխատանոցներ բազմացցցած չըլլալու դիտումով :

Պ. Յօհաննիսեանի 1802ին սպած «Նարեկ», ին Յիսասկարանը (*)

(Կարգալ իր սպարանին աշխատանքներուն անունները)

դառնայ : Ագուլչիսցին Պօղոս պատկանելով նայ նանագնեական այն սերունդին որ Լուսաւորիի նաաաքին կապուած՝ նոգեկան գերագոյն գոնունակութիւնը կ'ունենայ Զայաստանեայց եկեղեցոյ նաաաաղիքներուն զերմուանողօրէն փարած ու ժուժկայ մնալուն մեջ , Խօրանաւայ այդ պանեցողութիւնը կը յարգէ՝ զինիի մեջ պարախմատ միայն բարխելով և ճաշակելով :

(*) Այս գիրքին ետեւ կայ զխրքին բառիցո ցանկ մը : Զեազան Բայ մըն է անկէ , իր պատահիլ՝ բաւերու մեկնութեանց գործանալի ոճէն .— Ազգարան , յապար սուղ գործիք որ է բերան : Ազորի բոբոբիցեկի , սկիւրմն կզմիս ընելու որ է ծանկու աղաներ : Աւօղական ներկէլ : Բանին սերմնակարտրից , խօսիին եօլք զայ թնելը : Բիծք բոցակիծք , բախտալիքից կամ սիւրիքիցից խածուած սեղուանք : Բնդուցանարայ քիթք , նաժիլ զոմմը : Զանաճուրեան օրեմք , բաժնք գտնելու օրեմք : Յոլպակեզօ , աս խուրում փլեյան ընող : Վերջնական անա , Բեկին լեկ սապօնու... :

* * Բայ ի Մեարդեան տառերու պատրաստութեան և նայերեն գիրքերու տպագրութեան գործեն, Պ. Արապեան նշանակելի ծառայութիւն մատուցած է նաեւ Օսմ. Պետութեան, ննարելով բրբերեն Դէֆտին և Թուրքից գիրքեր որոնք իր մականուամբ յորժորջուած են (ԱՊԱՊ 074,08): Իրմ յետոյ, ատոնց ձաբման մեծ մղում առած են — ժամանակագրական կարգաւ — Տիգր. Ազանեան, Յ. Միւնեմախեան և Խ. Գեարգեան, մանաւանդ վերջինք որ գեղեցկագոյն կերպով կատարելագործած են տաճկերեն շարժուն տառերը : — Եւրոյան Մանմուտ անգամ մը կու գայ այցելել Պ. Արապեանի գործարանը : Բոլորովին նաաբրբրուած Մանուշով և յարակից գործիներով, գրուիք կը ծռէ բանող մեքենային վրայ՝ ամեն ինչ մտուն գիտած բլլալու նամար. նայազգի կիւրեմկերք նազիւ ժամանակ կ'ունենայ կապեր գրուիք բանելով մեկի սունելու, քան զի մեքենան իշնելու վրայ կը . . . : Վե՛նապար կրախաապարա մնալով իր նպատակին այդ ազատարար ընթացքեն, մանաւանդ գնահատելով անոր կարողութիւնն ու բարբ տառերու ննարումով երկրին մատուցած ծառայութիւնը, 1816 ին տեսաչ կը կարգի գիրք Աբրահմի Տպարանին, առանձին րոմփարանով, որուն վաւերական պատճենն ունիւիք ի ձեռին : Բուն օրինակը կը գտնուի Հասարակաց Կրթութեան պաշտօնատան մէջ (որ կը մնայ դատի մը նետեանօք). տարածութիւնն է 11 X 140 ամրիւմերք, **Մահմուտ իսլէի Մուսարաֆա** տտորագրութեամբ, գեանդուած փայտկիւ գրանաձեւ տափի մը մէջ : Անաւտիկ ատոր խաամկոփ բարգմանութիւնը՝ զոր կը պարահիք Բարունակեան Կառնիկի :

Արքունի տպարանիս մէջ գործածուած «Նեխի» գիրքերուն մայրերը, յարակից մատերն ու կարգաձրը 25 տարի առաջ ի նորոյ ննարոյ ու նոյն բուսկանեկն ցոյցօք անհրաժեշտ նորոգութիւններն ընող, մանաւանդ տպուելիք «Մանուշի քարգանաւորեան» նամար յորինուած տառերը ձուրբու մատրն մեծ աշխատութիւններ նուիրոյ նայազգի Արապ օղրու Պօղրու և իր երկուս որդիներն՝ Աստուածատուր ու Գարուստ տարիէ մը ի վեր կատարելայ նաաաարանութեանը և ուղղաւտօրեկ շարժած, ևսեւ արնետիկ մէջ մնաւորիւն ցոյց տուած են. յետոյ, Կայս. Տպարանիս՝ պաշտօնեկից անուշադրութեան և անհոգութեան երեսեկ խանգարուած բոլոր գործիքները վերոյշեւելերուն շնքնրով ու ինաւրդիք կանոնաւորուած են և զրուած այնպիսի վիճակի մը մէջ, որ նաաարա-կուրիւնը կարող ըլլայ օգտուիլ անեկ : Իմ Վե՛նապարաւորիւն մտածած է որ այաւնեանեւ չէ՞ կարելի ըլլայ ընծայել գեղեցիկ մատեաններ, Տրիփսներ (բանատեղձութեանց նաաարաձոյ) «Թուրքից» կողաւ գիրքերով : Այս պարագան յիշեալ Արապ օղրուի կատարութեան յանձնուած և խորհրդակցութիւն կատարուած է անոր նետ, որ «բաւից»-ներուն կարգաբարայ շինութեան կարելի ըլլալը յայտնելով՝ գործի ձեւեւարկած է ու քանի մը անաւաան մէջ գիրքերը քաիւելով տպագրած է նոյն մը՝ նաաւնութեանս արժանացած : — Նկատելով որ այն արնետիկն մէջ ձեւեւաւս միայն Արապ օղրուն կը գրուերի որ «Նեխի» և «Թուրքից» տառերուն պատրաստութեանը նամար տրեան է՝ արնետուն իր տրոցն այ սարիւցաւներով, և ուր Կայս. Տպարանիս գործերուն վրայ անմիջական նակարչութիւն ըրած է կատարելայ ուղղաւտութեանը և նաաաարանութեանը, իր նմաններուն պէս, իրեն այս «պերար»ը տրուիլ աաաարկիւմ է՝ Տերութեանս աաագանիէկ Կայս. Տպարանի վերատեսուչ Էսախա Ապտիքրուսիփ. կկատելով որ Արքունի վաաաոյարանիս մէջ Կիւլլապի օղրու Յակիր Գարմայի կախաձեւեւութեանը ու ժամագործ Աաաքելի կրտէ ի նորոյ շինուած մեծ անիւք (շարիք քեպիք) Կայս. նաաւնութեանս արժանացած է. կկատելով որ իմ նարկատու նպատակներես այսպիսի գիտուններուն Եւրոպացոց նետ (Ֆրեկեկերիք) մրցում ընելը Տերութեանս փաաքն աշխոյնելի գատ՝ այրոց այ աշխատելու, ձգելու և օրինակ աւելու ցրգիւն մը կ'ըլլայ, և յիշեալ անձերը նարիկ գերծ և իրենց «սարք մեար» ու «քապուձ»ներուն (շորանիս) արտօնութիւնը պարունակող հրոմարտակը տրուած է 1816. բուսկանիկն, կնմանապէս յիշեալ

Արապեան Պօղոսի տոնի ներկայս 1888 տարւոյ Րեպիյից Ախրրի 24ին . ըստ որում՝ սակ առաջ Կայս. նրովարտակով նրամայրած է «պերար» ըսող Կայս. առագանիս տարրեր մէկու մը բարեխօսութեամբ . եւ առանց իմ նրամանիս չարձանագրել զայն , եւ այս կարգի նարկագրծներուն սեփականութիւնը կողմ տուները , ծովկերեսայ դարպասները (կարը) , սղիները , պարտեղներն , արտերը , նարկագրծման բռնականներն ու անոնց սահմանները — երկայնութիւն , լայնութիւն ու տարածութիւն — քննել , եւ առանց նարկագրծման բռնականէն սխտայ ի նորոյ տէր կղած ընկարաններուն եւ կարածներուն տասանորդի էն . տարրերը պատկանեալ տեղը վճարել , իրենց զուակներն ու ծառաները՝ անտընին գտնուած պաշտօնարողներուն նամանայն՝ անունովը զանունովը ստուգել եւ անոնց ինչքերուն մարմանները մէկիկ մէկիկ քննելով ձշմարտութիւնը երեւան նանկ , դրկել «Ստանպօլ Գատրըղը»ին եւ ըստ այնմ կար «պերար» տալ : Յիշեալ Արապ սղու Պօղոս կես կանչուած ու նարցարկնուած է կայն պաշտօնատեղին , ուրիկ նատկցուած է որ ինքն ունի 4 զառակ , Ած.ստուր , Գարուս , Գեորգ եւ Շնառն (= Սիմեօն) , ետեւ նանգուցեալ Թանիր սղայի «վագրծ»էն Օրբարէօյ իր ընկած տունն ու Պօյն՝ Քիշրքձի Մանի մէջ «պատմածի օտախ» մը (տղարքատուն) . ստանցնէ զատ որ եւ կարուած ու ծառայ չունի : Ուստի կը նրամայնմ որ յիշեալն իր 4 զառակներով «ծիգեկ»է (քրիստոնէից յատուկ տարր մը) եւ այլ բարբ տարրերէն ազատ ըլլայ եւ նարկանաւարներու կողմէ արտօնագիր (բեգրբեկ) չպահանջուի իրմ . ետեւ տակառի (Ֆուշը) , տիկի (բոշում) եւ կարսայի (գազգան) [անընթեռնի] էն եւ [անընթեռնի] էն , ինչպէս եւ երկուս ծառաներու տարրերէն եւ բանի ու բրիյի , «քիշրքձի»ի եւ Կայս. բանակին նարկերէն եւ «Սաղղան պաղէս»էն գերծ կացուցուի . զառակներն ու պատասաւրներն ալ [անընթեռնի] բարապատի (կատարձը) եւ «սանմ օղանը»ի տարրերէն , խոտ ու յարդ նեճէկ եւ առանց վրայ նսկելէ ազատ ըլլայ . իր ուտելիքին , խմելիքին , նագնելիքին , «սարբ մէսը»ին , «բասրած»ին , պատերազմական գործիքներու , անկողիքին , կաշակին , զառակներուն տարագին , պտեղիական «գերպ»ի (գղակ) , «բարար գաղբաղը»ի , զգեստի էն . մասին ո՛չ որ միջամտութիւն ընէ . արտարեից տարրի եւ «գասասպիկ պաղէս»ի պահանջմանը՝ վերատեսուչներու [անընթեռնի] եւ սպաներու կողմէ նեղը չդրուի . իր ընկարանը սպաներու կողմէ ո՛չ որ կարեւայ մանկ . ծովով բեցամարով նամերողութիւն ըրած տունն՝ իրեն դիւրութիւն ընծայուի . իրեն եւ ծառաներուն զգեստ ու տարագ փոխել նարկ կղած պարագային՝ արգելը չարուցուի . պատերազմական գործիքներուն , դաւարներուն , չորիներուն ո՛չ մէկ պատրուակ ցուցուի . վրտանգաւոր տեղեր՝ սպաներու կողմէ վատանի մարդեր իր ըով դրուի , որպէս զի կարեւայ ողջամը ժամանկ որոշած վայրը : 11 ձեմագիւլ էվիէլ 1888

Կարի շանկան բովանդակութեամբ այս «պերար»ը գիրի առնուած է «տիվանի» կողմած ընդկուցեալ գիրով՝ մէկ սող սեւ եւ մէկ սող կարմիր : — Պօլսանայերէ 4 ազգատուն միայն **պէրարը** էին , Տիւգանք , Տատանք , Պաղանք եւ Արապկանք , ամենքն ալ վերոյիշեալ իշխանական առանձնանորմաները վայելով : Կառ.քերնին ծածկող ստանք — նասարակ մանկանացուներու կառ.քերնէն զանագանուելու նամար — կանաչ գոյն ունէր , ոսկեծուպ : — Բաց ստախ , երկրին օրենքը կը պահանջէր որ Քրիստոնէայք խղամներէ զանագանուելու նամար՝ զգակներուն վրայ կրէին սեւ սնդուսի մշյմէկ կտոր . միենայն ատեն՝ անձնիւր արնետաւոր պարտաւոր էր զգակին վրայ կրել իր արնետար յատկանշող պզտիկ առարկայ մը . աչպէս , սափրիչներունը՝ «շալմա» էր , սեղանաորներունը՝ ոսկիի զանագան մասեր , իրենց Ա. Բ. Գ. աստիճաններուն նամանատ , ոսկերիչներունը՝ մատանի , կն. : Պ. Արապեան առաջինն ու միակը

եղաւ որ սկսաւ իր գլխին վրայ կրել Սուրբան Մանուակ շնորհուած արդրել Մամուլ-Նշանը որուն իրականեն՝ համաջգի նմանանտրիւն մըն է ներկայ պատկերը :

* * Պ. Արապեան Արքուրի Տպարանին մէջ կը նրատարակէր «Թացվիմի վագալի»ն և անոր նայերէնը «Յայտարար լրոյ Մեծի Տերութեանն Օսմանեան» 500ական օրինակ . նայերէնի բարգմանիչն էր Պատրիարքարանի քարտուղար Տիրացու Յուսիկ : — Այս 2 քերթերուն տպագրութեան համար կառավարութիւնը 2000 դրոշ ամսարոշակ կը վճարէր իրեն ու քերթերը ձրի կը յէր բոլոր գաւառային առաջնորդներու և կառավարիչներու : Հոն կը տպուէին նաև կառավարական ամեն տեսակ գործեր : — Օրրաքէօյ, Արապեան ձուլարանի մէջ կը պատրաստուէին բոլոր տառեր՝ մի միայն Արք. Տպարանին համար . հրատան չկար զայն դուրս հանելու, Սուրբանին կողմն առանց մասնաւոր «իրատե»ի : Ասոնց մէկ օխան կ'արժէր 40 դրշ., իսկ նոյ տառերունը՝ 25-30 դրշ. : Վերջէն, երբ առաջին Մանուակարութիւնը նոջակուցեալ, շմնաց նախկին խրատարինը, քանի որ եւրոպայէն սկսան զիրեր բերուիլ :

ՍՈՒՆԹԱՆ ՄԱՀՄՈՒՆԵ

բացառապէս շնորհուած գլխակի Մամուլ-Նշանը՝ ՊՕՂՈՍ ԱՐԱՊԵԱՆԻ

1807 ին դրոշմուած «Նարեկ»ի յիշատակարանին մէջ, մեծանուն տպարանապետն ուներ 4 գաւառակ, Աժ.ատուր, Դեորդ, Գալուտա և Սիմէօն, որոնք — բաց ի Սիմէօնէն — ցլիքը աշխատակցած են իրենց հօր, իր գրածուիչ, գրաշար և տպագրիչ : — Անդրանիկը կ'ունենայ 3 մանջ գաւակ, Յովնանէս, Գրիգոր և Անտոն, բոլորն ալ իրենց պապենի զերդաստանին գործը շարունակած, որոնց կը վերագրուի կեղծարարութեան դեպք մը . նայերենին յանկարծաման եղած է . Յովնանէս մեռած է Հալեպ, իսկ Գրիգոր և Անտոն Ռուսիա մեկնած են : — Դեորդ կ'ունենայ 5 աղջիկ և մէկ մանջ (Խաչիկ Արապեան), այդ աղջիկներէն մէկը միայն ամուսնացած ու վերջերս մեռած է, իսկ միւսները ամուրի մնացած են և ցարդ կենդանի . Խաչիկ ներկայիս մէջ 85 տարու, Արապեան զերդաստանին վերջին ամուրի շտապիւն է արու՝ ոսկերչութեամբ զբաղող :

— Իսկ Գալուտա որ «Երից որդոց» կրտսերագոյնն էր՝ ամենքէն ճարպիկ ու բանգետը եղած է և տպարանական աուրեւատիկ գործերով ապանոված է իրեն դիւր կեանք մը . իր արու միակ որդին Յարութիւն նոյնպէս աշխատած է պապենական արհեստին և ամուրի մեռած 1890 ին՝ 74 տարու : — Օրրաքէօյի տպարանին աչքէն տարի մը վերջ՝ 1855 ին **Արապեան Նգրարէ** վերջին գործատուն մը կը հիմնեն Պօլիս, Կիտիկի Մուտրաֆիս Բաշա խան, զոր քիչ մը ատեն միայն վարած են : Գալով Խաչիկի, Օրրաքէօյի ձուլարանը բաւական ատեն առանձինն զիրեր ձուլել վերջ՝ բոլորքերէն նայր և մայր տառերը 1600 ոսկիի ծախած է Յով. 'Նախարարութեան' ուր պաշտօնի ալ կոչուած է, Էլուպ Բաշայի տնօրէնութեան օրով . բաց զժգոն շարքիներուն անուպայ ընթացքէն՝ 9 ամիս վերջ գործաւորապէս-ձուլիչի ալ պաշտօնն ալ լքած է . իրեն յաջորդած է Սու. Տամատեան : — Յարդ կանգուն կը մնայ Օրրաքէօյի ձուլարանին, քարաշէն երկարկանի շէնք մը ուր աչքերէնք վերջերս, նոր նօրը

† ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ ԱՐԱՊԵԱՆ

ու նիւրեր քաղելու նամար : Սիրանբով կը զիտ մարդ այդ անշուք գործարանը որուն մէջ նա՛նպետական սերունդի մը վերջին շառախոյնները արեւած ու դառած են ընդ երկար , և որուն լուսամուտները կարծես անքրիկ աչքեր ըլլային նիւայ՝ գործունէութեամբ առւշտուն փառաստոր անցնելի մը վրայ պաղած մնացած . . . :

* * Այսպէս, Արապեան Պօղոս և զաւակունք երկար ասան կրցած են իշխել մայրաքաղաքիս սպազարական նորիցունին վրայ և բոլորն աղիւխաւեա գործունէութիւն մը , նացունելով նաև բազմաթիւ գրաշար ու գրածուլիջ՝ որոնք իրենց կարգին տեղ դարձած են սպարանի և ձուլարանի : — Ապուլիցիցին Պօղոս ալիփառ մօրտքով պատկառելի ձերունի մըն էր . իր խօսքը կը փնտռուէր միշտ , քաղաքական և ազգային նրատաղ խնդիրներու մէջ , որովհետև ինք ուղղակիա էր և անաչառ : Հին Հայոս բացատրութեամբ , « սուրբ » մարդ մը նկատուած էր՝ որուն վրայ կը պատրաստ աղետոյի պատկառասներն ու վնասութիւնը : Նախազգայով իր մանր՝ կրք որ և է ակարտութիւն իսկ բուններ , առջի իրիկուրնէ սակա կը խօսի իրեններուն . « Այս գիշեր ժամը 5 ին պիտի մնանիմ . անկողինս արեւելք-դի ձգեցեք . կես ժամ առաջ արթնցուցեք « գիտ , որպէս գի մնաք-բարձիս բտեմ » : Ան իրա ալ որոշեալ ժամուն ձայն կու տան իրն . ազօրքի և օրնութեան պէս խօսքեր կը մըրմըրայ և անվրդով նամակերպութեամբ մը երկրամեշա առնելով՝ մպխար շրտունքին կ'առանդէ նոյն 95 տարեկան նասակին մէջ , 1835 ին : Թաղուած և Օրբաքէօյի նախկին գերեզմանատունը : — Փանի մը շարք առաջ Հ. Ասիկեանի

Խ Ա Ջ Ի Կ Ա Ր Ա Պ Ե Ա Ն

նա զացինք գեղերիլ այժմ անբալ ու լրտած այդ նոյվրտիքին մէջ՝ քուսացած տապանաբարերու մէջէն անտ'ըր գտնելու նամար : Բայց գերեզմաննոցը նիսիսի կողմէն կէս'աւիւս խորուած և զարտրկուած իր տապաններէն՝ մարգարանի վերածուած էր . . . : Ի գո'ր որոնցցինք աննետացող Ամիրաներու ալ շնչակոյտին մէջ շիրիմը նամտա գրազումով այդ մեծամուն Հայուն որ շուրջ երեք քառօրդ դար՝ ստատարած էր ազգակիցներու և Իտալաներու մտաորական շարժումին : Հո'ն , ամայի մանաստանին ծայրը , առլեփի մը կուշտին կանգուն մարմարեայ նոյակապ աղբիւր մը իր նոր կառուցուածքին մէջ շա'տ բան կը խօսեր արդէն՝ նայու անկայտացող դամբաններու մտպին . . . :

* * Անրոշք ընտանիքին սպարանական գործունէութիւնները՝ կեղրունտակիներու նա' նինգ բուսնամարներով արոնած ըլլալով ԲԱՐԱՅԱՆՅ ԲԱՃԻՆԻս սկիզբը , կը բաւականանանք առնոնց նրատարակած գիրքերուն և քերթերուն ցուցակը գեանդել նա' ժամանակագրական կարգաւ : — 1799 , **Փամազիբ** (նաև 1850 ին) : **Հաւոց** : **Տօնացոյց** (որ 1802 ին աւարտած է . վերջտին սպուած 1828 ին) : 1802 , **Նարեկ** (նաև 1807 , 1822 , 1832 , 1836 , 1839 , 1847 , 1852) : **Շարական** (նաև 1816 ին «Ատենի Շարական» ձայնբալ) : 1804 , **Հառ ձննդեան և չարչարանաց Յա.ի Գա.ի** : 1805 , **Աւեսարան** (նաև 1823 ին , դարձեալ «Իդարերից Աւեսարան») : 1806 , **Ասակի Սոզումնի** (նայ. և տանի) : **Բացասութիւն յորդորական զլսոց** (յունարենէ բրգմ.) Աղարիգոս սարկաւազի : 1807 , **Իբր մեծագին և պատուական ականց** (պրակ.է բրգմ. Գեորգ դպիր) : **Ներքոյեան Ս. Արտոյն Էջմիածնի** (Արք. Վրդ. Ատուպատցի) : 1808 , **Ներքոյ Ս. Հրեւսակապեաց** (Նորնայի) : 1814 , **Գրիստեկական** , նորց-պատասխանի (աշխ. վոյրք) . նաև տանկերենն՝ ընդարձակ : 1817 , **Գործ առաքելոց** (նաև 1823 , 1839 և 1853 . վերջին երկու բուականներուն՝ երկիցս) : 1820 , **Բան երաւէր սիրոյ** : 1824 , **Ազարանգեղոս** , սրբազնեալ բառ ընտիր օրինակաց : **Թանգարան խրատ** : **Մաւոց** ընդարձակ , բարգմ. յուն . (նաև 1848 ին՝ «Միաարան որ է Մաշտոց» , դարձեալ «Հայր Մաշտոց») : 1826 , ԲԱՌԱՐԱՆ ՊԲԳ . - ՀԱՅ (նոյ. Պաղարեցի Գեորգ Գպիր) , Յակար Տիգեանի նամատ.օտ քերականութեամբ : **Սառնան Ազգ. Փօղոզոյն** : **Լապսեր եղուոյ** (Կարապետ Արքեպակ.) : **Վերականութիւն Հայոց լեզուի** (Արքեպակցի Տ. Մերտուք Տ. Յարութիւնեան) ընդարձակ կէ նամատ.օտ . (նաև 1829 ին՝ Փեղարմայճեան Գր. վարժապետի մը , նամատ.օտ) և «միջակ») : 1827 , **Փամակարցոյրիւն Ակեղեցոյ** «յարուն են 3 գիրք , Սաղմոս , Ատենի ժամագիրք և Տօնացոյց» : **Վերական լեզուագիտութեան** , նայ. և տնի . :

1828 ին) : 1802 , **Նարեկ** (նաև 1807 , 1822 , 1832 , 1836 , 1839 , 1847 , 1852) : **Շարական** (նաև 1816 ին «Ատենի Շարական» ձայնբալ) : 1804 , **Հառ ձննդեան և չարչարանաց Յա.ի Գա.ի** : 1805 , **Աւեսարան** (նաև 1823 ին , դարձեալ «Իդարերից Աւեսարան») : 1806 , **Ասակի Սոզումնի** (նայ. և տանի) : **Բացասութիւն յորդորական զլսոց** (յունարենէ բրգմ.) Աղարիգոս սարկաւազի : 1807 , **Իբր մեծագին և պատուական ականց** (պրակ.է բրգմ. Գեորգ դպիր) : **Ներքոյեան Ս. Արտոյն Էջմիածնի** (Արք. Վրդ. Ատուպատցի) : 1808 , **Ներքոյ Ս. Հրեւսակապեաց** (Նորնայի) : 1814 , **Գրիստեկական** , նորց-պատասխանի (աշխ. վոյրք) . նաև տանկերենն՝ ընդարձակ : 1817 , **Գործ առաքելոց** (նաև 1823 , 1839 և 1853 . վերջին երկու բուականներուն՝ երկիցս) : 1820 , **Բան երաւէր սիրոյ** : 1824 , **Ազարանգեղոս** , սրբազնեալ բառ ընտիր օրինակաց : **Թանգարան խրատ** : **Մաւոց** ընդարձակ , բարգմ. յուն . (նաև 1848 ին՝ «Միաարան որ է Մաշտոց» , դարձեալ «Հայր Մաշտոց») : 1826 , ԲԱՌԱՐԱՆ ՊԲԳ . - ՀԱՅ (նոյ. Պաղարեցի Գեորգ Գպիր) , Յակար Տիգեանի նամատ.օտ քերականութեամբ : **Սառնան Ազգ. Փօղոզոյն** : **Լապսեր եղուոյ** (Կարապետ Արքեպակ.) : **Վերականութիւն Հայոց լեզուի** (Արքեպակցի Տ. Մերտուք Տ. Յարութիւնեան) ընդարձակ կէ նամատ.օտ . (նաև 1829 ին՝ Փեղարմայճեան Գր. վարժապետի մը , նամատ.օտ) և «միջակ») : 1827 , **Փամակարցոյրիւն Ակեղեցոյ** «յարուն են 3 գիրք , Սաղմոս , Ատենի ժամագիրք և Տօնացոյց» : **Վերական լեզուագիտութեան** , նայ. և տնի . :

1829, Կերպրին Բազմաձայնութեան : 1830, Օրացոյց (ապր 1834-39, նաև 1844) : 1834, Կեղեցիկ գրասարան (խափրեմէ քրգմ.) : Յայտնաւորք : 1836, Արժիական Հայաստանի (գրք. քերթած Յովն. քննչ. Վանանդեցիի) : 1838, Վանանդեցի Յովնանդ : Ընթացք հայ դպրութեան : ԲՃՇԿԱՐԱՆ ՄԻՐԱՅԷԼ ԲԷՏԷԼԻ (6 նոտոր, 1833-39) : 1840, Աղբար Բիզանցեան : Մեկնութիւն ժամակարգութեան : 1841, Մերաբարձիս Պետրոս «սրբազան գործողութիւններ» (քրգմ. խաղ.) : Փաբ Բազմներուն մեծ սիր ժողովը (կառակերպութիւն, քրգմ. խաղ. Յովնակ Պ. Քառութեան) : 1842, Եղբերգութիւն չարարանաց Բարայեացոյց, ստղաշարեաց (Վանանցի Մարտիկ զպիր Պոլսեան) : Բազմաձայնութիւն (4 նոտոր, քրգմ. խաղ. Յ. Չամուռեան) : 1843, Հառ Ա. ժամանակի ժողովը կն. : 1844-6, ԲԱՌԳԻՐԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԼԵՂՈՒՅԻ ԿԵՂԵՑՈՒՄ ՊԵՏՐՈՍԻ ՓԷՏՐՈՍԻ : 1847-50, Սարեանդակ Բիզանցեան : 1848, Լուսաւորից (Կ. Փշարմաշեան) : Հանդիսարան ուղղափառութեան կն. (Մարտիկ Պետր.) : Յազմա (1. խաչարար, 2. միջակ, 3. փոքր, 4. Հայ. և Տաճկ. «նորոգ բարգմանեաց պարզ ոճով») զանազան բառակազմութիւն : 1852, Աւետարանի վարդապետութիւնը կն. (տառ Ա.) : Պատմութիւն Տաճկանաց (Քովնա Վ. Արմրանի) : 1853, Հարիւրակ բարոյ. խառնուց : 1855, Մեղա (նանդեա) : 1856, Զուարճախոս (նանդեա) : — Այս ցուցակին կը նախորդէ ք. Արապեանք 84 զիքք (տմանք նոտորաւոր) տարգրած կն. «մինչ 1834 ի իրենց օրացոյցին նաեւ՝ սպառնալուսն մեկ ցանկն ունին (քննչ. տմանք 46 զիքք) : Բառակազմութիւն ստանց յիշատակուած ըլլալու՝ այդ ցանկին ունինք զեռ. նախակազմութիւն ալ. — Աղբարագիրք : Բարեւագիրք : Բուն Տօմար Հայոց և Հռոմայեցոց Երբեմն Խառն : Յօրն իմաստաւոր (նաև Տաճկ.) : Զին հոգեւոր (Նախկան Յիւր. Պետր.) : Կտակ չարարանաց (ՏՃկ.) : Պատմութիւն Լուսաւորչի (ՏՃկ.) : Պատմութիւն Մարիանէ կուսին : Պղնձե Բազմ : Տարգրան Եկեղեցոյց : Այս 12 բարդելով յիշեալ 84 ին վրայ՝ կ'ունենանք նամագրամար 96, ինչ որ պատկանելի ըլլա մըն է առագի՝ 57 տարուան շրջանի մը նամար, կըր նկատի առնենք ք. առանցմն. շատը առաւար գործեր կն. քանի մը տարիներու ընթացքին աւարտած, վասն զի նին առնն Մամուր կառարեւարգործեալ շրջալուսն ներկայիս ընծարած զիբարբիւններն գուրկ կը գլխավին, «արագախալ» տեսակեալ :

53. **Տայ. Կայր Կեղեցեաց Կ. Աճ. աճ. նի.** — Կոչուած է նաև «Տպարան Պատրիարքանիս Մայր Եկեղեցոյց» կամ «Տպարան Մայր Ս. Աճ. աճ. նի», Ակնցի ԱՆԳԼ. ԱՍ Վ. Բ. Կ. ՆԱԲԻՆԵԱՆԻ տաշարեանը ներքեւ որ յայտնի տպագրիչ մըն էր : Նոյն գործատան մէջ ի տպոյ արձանագեալ» զիքքերն կն. — Հառ Երբողեան «ի նանդեա կըջանիկ կառանացն Ս. Հո. իմիսինանց նրաշարարոյ յօրինուածովք» Մ. Նորեանցիի : — Կրքե արժօքից (1817) : — Պատմութիւն անցից «որ եղև ի Կ. Պոլիս, վասն յայտնի կացուցանելոյ գճնարատրին նաւատոյն Հայաստանեաց Ս. Եկեղեցոյց՝ այնցիկ որ չէինն տեղեակ և մեղանելին» 1818 : — ԲՃՇԿԱՐԱՆ ԿՈՒՅԵՐ (Երբեմն Խ. Ասարի) : — Բարդաշայսարիւն մտաց «Հրակեր Սիրոյ» տառարակին (Կր. Վ. Նապատ. աճի) 1822 : — Կրքե. Վարդապետութիւն ուսմական ոճի : — Պատմութիւն նամատարութեան Ս. Վարդանանց, և Վեռնիկեանց քննչ. ից. (Եղիշ) 1823 : — Նորնրդատար (1823) :

54. **Արարան Կարայ Քերպեանց** — Կը ծնողքն էին Ակնցի տեղաւոր Մնա. Յօնան և Աննա Թերգեանց. որով՝ ՅՈՂԱՆԵԱՆ ալ կոչուած է : Եղբայրն էր Մնա. Կրամ. որով՝ Գարաբնեա Գեղար Պէ Կրամեան իր եղբորդին կ'իլնու, իսկ Արարան Բաշա Կրամեան իր եղբորը բուր : — Արարան Կարայ ազգեցիկ զեմք մըն էր ազգ. գործերու մէջ, մանաւանդ Կարդիկ Հայոց նաւ միութեան բաւան նախաւարդ : Մեռած է 30 Մայիս 1827 ին բարերարի նամարով մը՝ գոր կնդրատրեանն ալ տարփողած է իր գրչում մատենաներուն ճակտին, որ կը կարդանք «Արղեանք» և ծախիք առն ազգաբնի և բարեպաշտի ակնցի

Մնախ. Յօճանեան Մնախ. Արքայնամ Ամիրայի : Յիբում իսկ սեփական գործարանի : — 1824 ին էր որ Սուրբան Պայտազիտի մօտ՝ Հասան Բաշա խանի մեջ հիմնեց տպարան մը զոր 3 տարի կանգուն պահեց և որ հրատարակեց նետաեղաները . — **Յիսուս Ռոյի** [փորձերուն սրբագրիչն էր Աղանեան Քաղաք դպիր] : **Յանախապատմ :** **Զգօն** (Յակոբ Մճրնայի) 1824 : **Թուրք ընդհանրական** (Ն. Ննորճայի) : **Մեկնութիւն** Աետարանին Մատրևոսի , 1825 : **Մեկնութիւն** Աետարանին Մարկոսի , 1826 :

55 - 64. **Տաճկանուն տպարաններ** + — Ուզեցինք այս խորագիրին տակ խմբել նայ մատեններ ու նանդեաներ ալ հրատարակող նետաեղաները՝ որոնց մեծամասնութիւնը — բրբարաբրառ. բերրի անուամբ — կարճատեւ կեանք ունեցած է : — **ՄԱԹՊԱԱԻ ԱՄԻՐԻ** [Արքունի Տպարան] . բաց իբրորբերակն՝ ուներ նայերեն տառեր ալ . յաջորդակի իր վարիչները եղած են Պ. Արապեան, Յ. Մխենկախեան, Յ. Պոյաճեան, Ճ. Արամեան : 1832 - 3, նոս տպուած է **Թագլիմի վազայի** Պօլսոյ անդրանիկ տձկ. քաղիրը (*) որ 12րդ բիւնն իր նայ. բարգմանութիւնն ալ կ'ունենայ «**լրոյ գիր** Մեծի Տերութեանն Յամանեան» և որ 1840 ին յոյս կը տեսնէ նպատակ . - տաճկեղբար . 1843 ին անունը **Ճէրիէի հազասիտի** կը փոխուի , 1847 ին ալ «Յալտարար գիր լրոյ»ի , նուակ ուրեմն «Սուրճանդակ Բիզանդեան»ի : — Արքունի Տպարանին մեջ զրոշմուած են նայ. քանի մը բերրի ու գրքայկներ ալ՝ որոնցմէ յիշենք 1865 ի **Արամեան Օրացոյցն** ընդարձակ , «**Թուրակ Հայաստան աշխարհի**» 1860 , **Պէն պատասխանական** . 1862 , **Ազգ. առաջարկութիւն մը** , 1865 , ևն . : — ՇԻՐՔԼԻԹԻ ԽԱՅՐԻԼԻ : շոգնուապին ընկն ալ ունեցած է պահ մը իր սեպն . տպարանը՝ Տեղեկագիրի և Ժամանակացոյցի հրատարակութեանց նամար , որոնցմէ յիշենք **Ահար ճէտթը** : — ՃԷՄԻՅԷԹԻ ԻԼՄԻԷԻ ՕՍՄԱՆԵԼԻ . տպած է **Աբլուր եղբար** (1863) , «**Ահնարանութիւն** ի տանի Ս. Գ. Լուստարջի» , «**Ռուլե՛ճէ ձեվալ**» , «**Միլլէր** Սինադոսու ճանիպխանն . . . » , **Ազգ. Միկեղ** խնդրոյն վրայ նամակառ խօսակցութեան մը նամակառ պատասխան» , յորտն ալ 1869 ին : — ՄԷՃՄՈՒՅՅԻ ՀԱՎԱՏԻՍ . 1863 ին տպած է **Պալօմլեցիա** : — ՍԷՏԱՅԸ ՀԱԳԻԳԱԹ . 1872 - 3 ին տպած է **Գարեբէ** քնական վիկիտապարտեան , **Քաղաւաճ** Տիեզերական ժողովոյ , **Պիոս Թ.** բուրք շրջարեական , **Գարոյիկ** մեռեկաի , **Այնարկութիւն մը** Գեր. Գազանճեանի նամած տետրակին վրայ ևն . : — ՄԷՃՐԱՆ (Նազգաշեան) , Կետարացի . 23 տարիէ նետ իր սեպն . տպարանն յոյս կ'ընծայէ **Սապահ** նամակազօրեղ տձկ. բերրի . նաեւ քանի մը նայ. դատագիրքեր Յամ. լեզուի յատուկ , որոնցմէ յիշենք 1884 ի **Գրարանը** : — ԱԼԷՄ . 1889 ին տպած է **Միտաճը** և **պատմ** : — ԹԷՃԱՐԷԹ ՕՏԱՍԸ (Առետար. Սենեակ) . տպած է նամանուն վարչութեան 1889 ի նամանուն տեղեկագիրը : — ԱՆԹԷԹ . այս տպարանը նախ կը գտնուէր Վեգիր խան , ուրկէ փոխադրուած է Կարսուսու ճատուտի . բիւ 54 : 1897 - 9 ին տպած է Մ. Արիկեանի մեկ քանի դատագիրքերը , «Բիբլական» ու «Հանրագիտակ» պարբերականները , նաեւ «Առաջնորդ առողջապահութեան» : Տպարանատէրն էր Քանիք անուն պարսիկ մը որ **Ախրէր** անուն սրակ. բերրի ալ հրատարակած է և զոր Կառավարութիւնը պաշտօնի կոչելով Մեարիֆի մեջ՝ տպարանն ու բերրը զարկեցուց :

65 - 76. **Քերտպանուն տպարաններ** + — Գարձեալ , ուզեցինք այս խորագիրին տակ խմբել օտար անձերու և օտար բերրերու անուններով բացուած այն տպարանները որոնք նայերեն գիրք ու բերր հրատարակ նամած են : — Ա. Պ. ՉԸՐՉԻԼ . Սուրբ Գրոց տարածման նամար ի Պօլիս՝ Մխիթարեաներու առաջին տպարանն էր այս որ կը գտնուէր Հանր. Պարտուց Վարչութեան կտելի դին , և որ 1839 - 58 ին յոյս ընծայած է բազմաթիւ հին և նոր կտակարաններ , «Աետարեր» 1855 ևն սկսեալ , **Պատգական** և Բրողեատանք , **Լիակատար** բուա-

(*) Իսկ Պօլսոյ մընս. անդրանիկ լրագիրը եղած է Moniteur ottoman, երկուսն ալ Ալեքսանճ Պալիկ կողմէ հիմնուած :

բանորին (1848), **Լուսինյա** 1854, **Ճրագ** նովոյ, **Գրիս.** ան.արանորին (1856) են : Հոն աշխատած են Յարուրին և Սարգիս Փափագեանք : Ա. Պ. Չրբիլի յաջորդած է Յարուրին Մինասեան՝ որուն մասին խօսած ենք իր կարգին : — ՏՊ. ՍԲԲՈՅ ԲՅՆԵԳԻԿՏՈՍ (Imprimerie de St. Benoît), Վիլիե անուն բառին կրօնաորի մը կոչմ. Գ.Ա.Ա.ԹԻՒԱ բացած՝ որ աշխատած է ի նպատակարողութեան տարածումին, նետեայնեք նրատարակելով. — **Որդեգիր կուսին կամ դարձ** մը (1814). այս գրքոյին բունտ պապական «Յառաջարանորեան» նաղիպակաց սա նատուածը կայ որ կրնայ մասամբ գաղափար մը տայ նեղինակին լեզուին ու նպատակին մասին. «Մեկ ուրիշ գիրք մըն ալ նիմայ տաճկերէն խօսքով կը տրվի կոր Վանք կշմենի մէ Բրօքեարանդ Գարօզիչ անունով, նաւաքի բաներուն վրայ, որ ստոր ետեւէն անմիջապէս անիկայ ալ պիտի նրատարակվի» : **Ընկ. Համազգեաց** (1846) : «**Գասնեւերկու պատճառ**» վասն ընդունելոյ կարօղիլէ եկեղեցին» 1847 : «**Հաւասոյ** նիմունքները ու կանոնները» 1849 : «... **Ճգնարտաւէր** անձի մը խորրդածորինները» 1851 : «**Պատասխանքի** ստ. բանա Տնարակին անտանելոյ. ճշմարտորին... Հատուն Գերապապաւան նեա ունեցած դասին վրայօք» 1854 : են. , են. : — Ս. Բենեդիկտոսի տպարանին նամար Հ. Ասատար 1790 ի սկիզբները բացուած է կրթի իր «Պատրիարքաց Պատմորեան» մէջ. մենք այլ բուականներուն տպագրուած գիրքերու ջնանդիպեցանք : — Ն. ՏԼ. ԳԱՍԹԻՐՈ (Լաւարիս). 1846-50 ին տպած է **Սկզբունք** բարոյ. գիտութեան : **Համառօտ** մտածումներ տարիին ամէն մէկ օրուան, քրիստոնեաներուն նոզեար շինութեան նամար : **Աւետարանական տեար** : **Մատար** և զրուար բուարանորին (անգլ. բարգմ. Վ. Վ. Ա.) : **Նար** կուակարան : են. : — Գ ճՈՆՍՍՈՆ, Բողոքական Միսիօնար. 1847 ին մէկ գիրք միայն տպած է. «**Սկզբիկան Եկեղեցին** և անոր նուրիներ, նաւաքք, բանանայական պաշտօնը և պաշտամունքը» : — ՀԼԵՐԻ ԳԱՅՈՒ. տպած է Հիտարեանի **Բանասէր** նանդեար (1851) որ կը պարունակի Պօլսանայոց անդրանիկ վէպն աշխարհարար : **Խաղողին երանցուրիներ** (1857) : **Վ. իրգիցիա** : **Միւրեղաց** (1858) : են. : — ԼԵՎ. ԱՆԿ ՀԷՐՈՒՏ, անգլ. - ֆրնս. այս օրարերքք 1868 ին տպած է **ԹԷՄԻԿԷԼԻԻՒՄ** նաշատաւտաճկեւօք գիրքք : — ՏՊԱԿԻ. ՄԱԿԵԳՈՆԻՈՅ և ԱՍԲԱ ԱԼԹԸ, ճՍՄԼԸ ԽԱՆ : Պօլիս՝ Գիւրք. ձեղք՝ Սեպեքօֆ անուն Պօլիկար մը կար որ տպարան ուներ ուր պիւր. բերք մը կը նրատարակեր : Յետոյ ձախտ առաւ Աստա Աքք, ճամբը խանին մէջ գտնուող նայ տպարան մը (որ կը կարծուի ըլլալ Յր. Մինասեանի) : Հոյ էր որ պարապեցաւ այնուհետեւ գտնական լեզուներով գործերու տպագրութեամբ : — Տպած է Ս. Խօճասարեանի **Օրագիրին** Ա. իւր, Տիրան Փափագեանի **Ճաստիտա սափրիչը** (1872), **Մեզարան բանեակար** (1871) են. : — Աստա Աքք տպուած է Մարգարեան Բերդիլի նաշուոյն՝ Պօզանեան **ԹՎԱՐԱՆՈՐԻՆՆԵՐԻՆ** մին, նաև Յ. Գ. Գաղիպաճեանի բարգմանած «**Ընթիւր խորհրդածուրիք**» երեսիկի նեղինակաց գրքոյկը՝ 1873 ին : — Լ. Ա. ԹԻՒԻՐԻ. ֆրնս. այս բերքին տպարանէն 1876 ին ըյս ընծայուած է **Միւրեղացի իւլ բազպան** : — ԱՆԹՈՒԱՆ ԶԷԼԻԶ. վաղեմի տպարան-վիմագրատուն ի Լաւարիս, ցարդ կանգուն : Տպած է **Նոր Հայաստան** (1878) : — ՄԱՆՈՒԷԼ ԱՐՏԻԼ. տպած է «**Նոր դասագիրք բուագիտութեան**» (1888) :

77. **Յովնաննէս Գ. Միւսէնիսիսեան** + —

Խոստմնայից մանկութիւն. — Չեւարուեստի սեր է. ձեռներեց ոգի. — Միւսէնիսեան՝ Երուսաղէմ. — Անհիպ Երկր — Կաղապարած իազգեր. — Ռսիւրիլի ապիւրստընէ, ոսիւրիւպիստընէ. — 1839 թուա. կան. — Սիւսարի սպարանք. — Առաջին օրեր. Յրանքօ հայերէն և փայտ մամուլք. — Սիլեսաւըն Չուզուր ԶԷԼԸ. — Արապեաններուն գլաւու մը. — Տպարանք պատրիարք մը կը գոցէ, յաջորդը կը բանայ. — Օրուան «ՄԷարիճ», ք. — «Հայաստան», — 13 շեաւի գիր. — Եր հնարած գործիք. — Չուլարանք. — Տը. պագրիլի խոստովանութիւններ. — «Թաւիգ», «Նեւի», «Բրգգա», . Տանկաց Կիւրեմալէրք. — Նեւարի կան. — Ա. Գաղանեան և Յ. Միւսէնիսեան — Գայիմէ, Բուլ և Գօօսուլիս. — Յիւսասի պղծօք. — Տպարանական կատարելագործումներ. — Փառքի օրեր. — Բախիսին անիւր. — Գոնիսի բարեկամներ և բանք. — Երուսաղէմի պատրիարք կը գնէ Միւսէնիսեանի մայր տունը. — Վերջապա. — Անիսոց ծե. բունք. — Ներքոյ. — Տպագրած գիրքեր :

Ծնած է 21 Փետրվար 1810 ին Սամարիա : Հայրն էր Միւսէնիսիս Գեղոյ որ Սուրան Մանմուտի ճարտարապետ Պաղեան Գրիգորի օգնականն էր : — Նին. կրք. կ'ստանայ բաղին զրգրոցն ուր կ'ուսուցանէին նաւարակ ընթերցանորին, քիչ մը բուարանորին ու տաճկերէն,

Չամբեան շերականորին , նաև կարգ մը «օրին»ներ որոնք ձարտասանութեան ու Տրամաբանութեան պայմանապարական կանոններու շարք կը դառնային :

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՄԻԻՀԵՆՏԻՍԵԱՆ
անգուգահան Տպագրիչն ու Գրածուիչը

Պատանին Յովնաննև առնոցմով չբաականանալով՝ զխտրեան մասին ունեցած խոր նախամին գոնացում կու տայ , զիշերները տունը՝ զիտնական իր նորմեն կրեանն դասեր առնելով . օրինակի նամար՝ գուար մը չափել և պարունակելու նկողմը նաշուել . «օգրան» կոչուած գործիքով իրիկիա առնել» և ժամը քանի՛ն ըլլալը զխոնալ , իւրաքանչիւր օրուան արեւածագը գտնել և դեռ խնդ մը նաշուական գուարձալիքներ : — Տղայ նասակես ի վեր (կ'ըսէ իր ինքնակենսագրութեանը մեջ զոր 1877 ին պատարաստած է Պետութեան առաջարկով) , մեծ գրասենքս էր մեղքամոմէ կերպ կերպ բաներ շինել , աբել ու նորեն շինել : Չեռարուեստի սերն պատկա կանոններն շեշտուած է իր մեջ ու զինք վերջ ի վերջոյ իր փառքի ու նշանակի գեները բարձրացուցած , շնորհիւ մանաւանդ իր ձեռներեց ոգիին , յարատե ու մտաղիւր աշխատութեան և կամքի աննուած կորովին : — Մեղքամոմով պարսպումի մանկունակ այս դրուագը ետքեն տուն տուած է Յ. Պարունանի , գրանկարելու նամար զինք իր «Ազգային Ձօյր»ին մեջ՝ կարի երգիծախառն ոճով մը :

* * Օժտուած քրքրակ ու պատգամիկ ձայնով մը , Յովնաննև փոյր տարած է մարգելու զայն՝ դաս առնելով ձայնագրագետ Տիրացու Համբարձումի : Բաւական առնել շարունակած է զպարսիս ընել՝ մանաւանդ

ւանդ Գուգիւնձուգի եկեղեցին : Այդ պատենութեամբ է որ ձայնցած է Սկիւտարցի Միսաբեան Պատուելին , որուն՝ Միւնենախեանի կեանքին մեջ մեծագոյն դեր մը խաղաղուն պիտի անդրադառնանք շնորոյ : Եկեղեցական երաժշտութեան մասին իր նամարած նմտութեան առնաւառջեայ կարելի է երկատել արեւելեան նօրագրութեան վրայ վերջին տարիներուն իր նեղինակած շանեկան գործը որ անտիպ կը մնայ Յր. Մարիի քով (իւր ժրագան և ազգանուէր դուստրը) : Ատոր յառաջարանին մեջ կը նանդիպինք սա ուշագրաւ նատուածին . «Թէ որ մեր աշխատութիւնը միջոց մը ըլլայ ազգերնուս մեջ այս արուեստը ծաղկեցրնելու , թի նարիկե ժամանակ մը ետեւ եւեկեղեցական բոլոր երգերն ալ կանոնաւ որ կերպով գրի կ'առնուին , թե կարելի է որ շարական ու տաղարան նօրայով ապուին . որով «ամեն եկեղեցիներու մեջ կանոնաւոր և միակերպ աստրիւնը կը սիրէ» : — Տարիներ շնորոյ , տալագրական արուեստին մեջ երբ կ'առաջդիմէ , ընտուար իր երբեմնի խեղան ալ իրագործել , յօրինելով այդ նալկական խաղե-

ՆԱՅ ԵՐԱԺՇՏ. ԽԱԶԵՐ
Մայրերը պատրաստուած Յ. Միւնենախեանի

կ'առաջդիմէ , ընտուար իր երբեմնի խեղան ալ իրագործել , յօրինելով այդ նալկական խաղե-

րուն նայր և մայր կաղապարները՝ որոնց համախումբ օրինակը կը գետեղենք աստանօր, և որոնք սեպհականութիւնն են նիմայ իր աջիկանց, բուրքերէնի կաղապարներուն նեա :

* * Գիտութեան և ձեռարուեստի համար կարծես ստեղծուած տղայ, 16 տարեկանին «խանարիայի սնտուկ» կոչուած փոքրիկ նուագարան մը ձեռք կը ձգէ և անոր ոչորմուկ գլանին վրայ երկարէ փուշեր զամկում՝ քանի մը փորձերէ վերջ կ'աջողի «Առաւօտ լուսոյ», «Տէր ոչորմեա» են. ձայնադրոշմը ու նուագել, ծնողացը նիացումին մեծ առարկայ դասնալով : — «Առաւօտ լուսոյ» են մինչեւ «սեռեմատ» կամ «նօքրիւն»՝ ձայրան նեռու էր, իբրս, բայց ուսում մը բաւ էր՝ դեպ ի երաժշտական երամշտութիւն խիզախելու համար. ու կ'սկսի նեռուել կանոնաւոր դասընթացքի մը, ձուգերօ Եանովիձ անուն դաշնակահար մը իրեն ուսուցիչ ուսնենալով : Միւնեռիսեան բառական յառաջիմեւ է դաշնակ ամելու մէջ, այնպիսի ասան մը՝ երբ բովանդակ մայրաքաղաքիս մէջ նպագի դաշնակահարներ մասի վրայ կը համրուէին :

* * Թաղին դպրոցն 15 տարեկանին ուսումնասարս ելելով կը նեռուի ոսկերչութեան և քիչ ասնեն արդ արնետին կ'ընտելանայ՝ իր վարպետը գերազանցելու աստիճան, մինչեւ որ այս վերջինը կը նարկադրուի շանրնկեր ընել գինք : — 1831 ին նայրը կորսնցունելուն՝ իր վրայ կը ծանրանայ բազմանդամ ընտանիքին նոգր : Պան մը փողերանոց պաշտօնի կը կոչուի, բայց բոշակէն դժգոհ՝ կը մտալրէ ինքնագլուխ գործել Չոխասի խանի մէջ, ու շատ չանցած՝ ոսկերչագետ կ'անուանուի այն ասնի ամիրայական գերդաստաններուն և չոջ սոգզայիններուն, շնորհիւ իր ձեռակերտներուն անմրցելի նրբութեան :

* * 1839 բուսկանէն է որ կ'սկսի Միւնեռիսեանի տպարանական գործունէութիւնը : — Թր մը եւ Միսաբեան բարեկամը ընդպիւր կ'ըլլայ իրեն՝ ոսկերչութենէ նրամարելով տպարան մը բանալու : Գիտարի՛ն նարց և խորհուրդ խորին՝ արնետեն շեղողի մը համար անշուշտ : Անա թէ ի՛նչ գրած է ինք այս մասին. — «Տպագրութիւնն ի՛նչպէս կ'ըլլայ, **Հայ գիր, մայր գիր** ի՛նչ բան են, ասոնց մասին բնաւ զաղափար չունենալով, միայն իր գիացածին չափ «Միսաբեանի» վեր ի վերայ տուած տեղեկութիւններէն քաջալերուած և այս գերագանց գիտին վրայ յանձնուս սքանչացած՝ իղձ մը ունեցայ սպարապ ասնեներուս պոռպտանայ գիրը շինելով գրապետ» : — Երբեւ նախախաղիք՝ պոռպտուի վրայ կը փորագրէ — յատկապէս իր ասպիկեր օրացոյցներուն համար պատրաստուած — 8 **բուներօ** նախական մասը աստեղ՝ այնքան վեցերուց և անրերի որ, Խաչատուր Պատուելի գնալելով ի տես այդ ձեռակերտին՝ շուշեր շինակ կ'ատեւ արբունի ճարտարագետ Սերփիբեան Յովնանեաի վրայ, որուն ջանքով դեռ նոր կառուցուած ու բացուած էր գիշերօրիկ ձեմարանը : Այդ դպրոցը տպարանով մը կ'ուզէին օժտել արդէն. արդ ո՞վ կարող էր տպարանագետ կարգուիլ նոն **ԵՂՊԱՐԻՔԷԼԵՍ** Միւնեռիսեանէ գաս : Չնոնանք զիսով տալ ընրերցողին, թէ մետաղի վրայ փորագրութիւն ընելու, աստեղ յօրինելու և ձուլելու իր ճարտարութիւնը մեծ աղերս ունի անտարակոյս ոսկերչութեան մէջ իր ունեցած խոր նմտութեան նեռ. ո՛չ սպարէն քաջալարծ **ՕՍՏԷՔԵՆՈՐ** մըն էր Միւնեռիսեան : — Բե կ'սկսի գիրերուն ամբողջական պատրաստութեանը : ձեմարանի յուացարանը կը յատկացուի իրեն՝ իբր տպարան, ուր, մեկ երկու օգնական գործաւորներով քանի մը ամիս գիշերը ցորեկին խառնած՝ տքնելէ յետոյ, գործը գլուխ կը հանէ և 1839 նոյեմբերի վերջ կ'ուարտէ 1840 բուսկանի Թրացոյցին տպագրութիւնը՝ նարիւր նագար օրինակ, մինչ սովորաբար օրացոյցի մը սպասման թիւր տասը նագարի մէջ կը խաղար : Այդ օրացոյցը որ «Երաբիտար, ի ձեմարանի Ս. Երուսաղէմի» տխարար կը կրէ և որ մաքուր ու վաքելուց տպագրութեամբը կրնայ դասուիլ զուգակիչու Վենեաիկեաններուն՝ 3 տարուան կեանք ունեցած է լոկ, վարժարանին փակման նեռուանօք : — Իր ունեցած գործիքը նախապէս փալտէ հասարակ մանուկ մըն էր՝ զոր ձեռք անցուցած էր Թաղեա Տիփրճեանի տպարանէն : — Նոյն տարիները Տաճկաստանի մէջ նալերէն տպարանի արտօնութիւն Արապեաններն ունէին. ո՛չ որ կը համարձակէր նոր տպարան բանալու : Միւնեռիսեան իր տպարանը կը պարտի նօգր աշակցութեանը Սերփիբեանի որ՝ Բիւրքճի խանի մէջ հաստատուած տպագրիչ Արապեան Գալուտար համոզած էր նախօրօք, թէ ազգային նաեզմանք ունեցող օրացոյցներ ու զուսագիրքեր՝ միայն պիտի տպագրուէին ձեմարանի նոր տպարանին մէջ : — Հակառակ դպրոցին զոյուելուն, Յովնանէս կը շարունակէ նոն իր տպագրիչի արնետար, մինչեւ որ 1843 ին Կոյս. Տպարանի (Թաղվոյնասնի Ամիրի) վերատեսչութենէն կը նրախրուի՝ բուրքերէն **բա՛լից** կոչուած գիրը ձեռակերպելու և ձուլելու համար : Իր տպարանական կանկարասին կը փոխադրէ Պօլիս, Չոգար Զէլմի

խանք, սկսելով նոր տառերուն յօրինան : — Արտականք ձեւարանի խափանումն օգտուելով ձեռք նետած էին կրկին օրացոյցի տպագրութեան՝ զոր իրենց մեծազնորն ընկ կր կարծէին : Միւնեւոխեան եւս իր կարգին անոնց նինաւորց Քերականք տպելով շղեղելիք ծախս նանկ : Այս մրցումը կը զայրացունէ իր փոսէանները որոնք կը զիմն խնդոյն իրենց բարեկամը եղող օրուան Պատրիարքին (Ասատուր), անոր տպարանը գոցել տալու նամար : — **ՄԼԱՐԻՔ**ը գոյուրին չունէր տակախն . այս կարգի գործեր ձեռննատրեանը մէջն էին Կոյս. Տրպարանի վերատեսչութեան՝ որուն զիր մը մատուցանելով Պատրիարքը կը նանի իր նպատակին . չէ՞ մի որ նորին Ամենապատուութենէն նրանան չառած՝ Միւնեւոխեան մեղքը գործած էր տպարան բանալու... , այսինքն խրոփանն ստատրելու ազգային յառաջխնդրեան գործին : — Գեպքը մինչև Բարիկ արձագանգ գաւած էր . և Յամ. դեպքանտան Ա. բարտուղար Յակոբ Կրճիկեան ինքնարերարար ընդվզած Հայուն բանկազին զարգացումը նարուածող այդ անհարկի անօրինութեան դեմ՝ չուշանար ազգու աղերսագիր մը յղելու Արտարքին Գործոց նախարար Քշիա Բաշալի, խնդրելով վերաբացումը տպարանին : Մինչ այս մինչ այն, կը նրաժարեցունեն ազգասեր (ի՛նչ կ'ըսեմ) ազգականասեր Պատրիարքնիս, որուն կը յաջորդէ Կզմիրի առաջնորդ Մատրեոս Եզակ. (յետոյ Կարողիկոս), իր առաջին գործն ընկելով բազմիրք մը գրել, տպարանը բանալ տալ վաղվաղակի և ի՛ր իսկ երաշխաւորութեանը ստանալ տպագր. արտօնագիր մը, նաև «Հայաստան» անուն լրագիրին տպագրութեան նրաժանագիրը Միւնեւոխեանի անուամբ առնելով՝ անոր սպել տալ նոյն թիւրը : Ատոր Ա. թիւը լոյս տեսած է 1 Յուլիս 1846 ին՝ Յ. Տերչենցի խմբագրութեամբ : — Այնուս բոլորովին նուիրուած տպագրական արուեստին՝ կը շանայ իր կատարելութեանը հասցունել զայն, կարելի եղածին չափ : Հետզհետ կը շինէ 11, 14 և 18 **բուհեր** տառերը, որոնց զնապիրերն ու հատրերը միասին նաշուելով՝ 13 տեսակի կը բարձրացունէ գանտըր քիչ ատենի մէջ : Նորանար 8 բուհեր «գիր մըն ալ շինեցի — կը խոստովանի իր կենսագրականին մէջ — շիտակ սինելով, որուն շնորհիս սրջուար «գրերն ու ծոցագրերը մէջտեղէն վերնալով և գրերուն տեսակը քիչնալով, թէ՛ ձուլելու և մաքրելու, և թէ՛ շարքելու շատ դիւրութիւն կու տար : Արնետոն եղողներն «բաձեւս տղէկ կը նաակընան» : — Պաղպատի վրայ նայ տառեր զաշն ու դիւրին գծելու նամար կը ննարէ մասնաւոր գործիք մը, նաև մեքենայ մը, (իր ժամանակին նամար ստուգիլ մե՛ծ յաջողութիւն), որուն մէջ սրողպատ և սղինձ տեղաւորուելով, յառաջ թերած ճնշմամբ՝ նայր գիրերէն դիւրաւ կը նանէ մայր գիրերը, որոնցմով է որ կը

Օ Ր Ա Յ Ո Յ Ց

ԹՈՒՆԱԿԱՆԻՆ ՔԲԻՍՏՈՍԻ

1842

ԵՒ ՀԱՅՈՑ

ԲՄԱ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

ՏԵԱՌՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ԱՐԲ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՒ ՊԼՏԻՆՍԿԻ

ԿՈՍՏԱՆՆՆՈՒԳՈՒՍԻ

ՅԵՒՍԵՒԻՏԱՐ

Ի ՏԵՄԵՐՆԻ ՏՈՒՐՔ ԵՐՈՍԵՆԵՄԻ

Սիլիսարի «ձեմարան» ին սպարանցի ելած վերջին օրացոյցը

ձուլուին կապարեայ տառք : Ասանկով մեծապէս դիւրացուցած կ'ըլլայ տառերու փորագրութիւնն ու ձուլումը, կեանքին մէջ բնաւ ուսումնասիրած և ընդօրինակած ջրլլալով բարձրութիւնները եւրոպական ճարտարարուեստին : Իր յօրինած այդ գիրերով է որ տպուած են նոյն ատենուան գրերէ թուր նայերէն գիրքերն ու թերթերը, մանաւանդ «Մասիս»ը : Այնպէս որ, երբ անիկա Յամ. այրուրենքին կաղապարներն ամենավերջին կատարելութեամբ կերտելու շտապացունէր իր կեանքին լաւագոյն տարիները, ստրակոյս չկայ թէ իր տպարանն օժտուած պիտի ըլլար աննախընթաց կերպով ձոյս մըրկելով մը մեարմնական զանազան ու զարմանազան տառերու :

* * 1847ին էր որ լոյս ընծայեց **Յայաստանուրիւն վասն նորակեր»** **սառիցս** տիպոցով տեսարակ մը : Գաղափար մը սուած ըլլալու նամար իր գրեպակերպին, տեսութեանց և իր դաւանած սկզբունքներուն մասին, ստորեւ կ'արտասգրենք անիկ յանի մը նառուած . — «Տպագրութեան դիւար գրականութեան ու գիտութիւններուն բարգաւաճութեանը ի՛նչ նպաստ ընելը մտածելով, այս ազնիս գիւտին օրէ օր սրայձառանապուն վրայ թուր մարդիկ աշխատին

«նե, կարծեմ տե՛ղն է: Մարդուս կենացը նամար ցորենը ի՛նչ կարևորութիւն ունի նե, «գլխաւանութիւնն ու գիտութիւնները այսօր և միշտ՝ անկե աւելի կարևորութիւն ունենալով, և նիւտակուան տանն տանց յառաջացուցիչ միջոցներէն մէկն այ տպագրութիւնն ըլլալով, բնկ է որ ստոր յառաջադիմութեանը միտք նոցնեցուտողը բոլոր մարդկանց օգտին աշխատած պիտի ըլլայ: Մեզի կը մնայ ծաղիկեղ ազգաց ըրածներէն օրինակ առնել և մեր ազգային տպագրութիւնը առաջ տանելու ջանայ: . . . Մենք նախնեաց գիր բնելով երկ Ս. Մկարտի նմարած երկարագիրը պիտի խնամանք, նիւտակուան գործածած յղկեղ երկարիզիքինս անգամ բունեն ըրագմապատիկ նեռացած ըլլալը մէկ դի. բոլորագիր բաժնիս այ ա՛նչնափ աչալլած է որ, Մկարտեան նշանագիր բնելու ազգացոյց՝ միայն բոլորագիր կարդալինս մնացած է: . . . Ս. Մկարտը նեղ տաննին մէջ՝ քաջած տառապանքներովը ազգին կարօտութիւնը լեցնելու ջանքով, դիւրին կամ դժուար գրուելիք գիր մը նանելու փոյր տարաւ, փասն զի այն ժամանակի կարիքինս գիր մը ունենալ էր, ջան թէ գրի մը դիւրաւ գրուիլը: . . . Գիրին ձեռ շնորհբնլու տանն զկար: . . . Եւ անա վերջին դարերուն՝ բոլորագիրը նանեցին երկարագիրեն, և բոլորագրեն այ նսար գիրը: . . . Տպագրութիւնը մեր մէջը նաստատելու տանն այ, իրեն արպագրութեան յարմար՝ բոլորագիրը ընարվեցաւ: . . . Մենք նիւտայ ո՛չ նախնեաց նշանագիրը «արձամարնելով, ո՛չ այ երախտաւոր գաիչներուն սողիւտ դնելով՝ նամարձակեր ենք այս փոփոխութիւնս ընելու, . . . դժուարութիւնները վերցնելով ազգին բանասերներուն ծառայութիւն մը ընելու փափաքով»:

* * * 2ուգոր 2էշմէ խանի իր տպարանին վերակացու կը կարգէ եղբայրը՝ Մարտիրոս, և անոր օգնական կու տայ Զարիճեան Գրիգորը (չնտոյ քրոջը ամուսին). իսկ ինք կ'սկսի ջարհար զատի՛ր **բա՛ղիզներն** ամբողջացունելու նամար: Այլ աշխատութիւնը կը տեւե բաժական տարիներ, փասն զի բուրբերենն ունի աչեն ու ձախեն կցուող տառերու և կետագրութեանց ըրագմազան ձեւեր: Պակամ գիրերուն նայրերն ու մայրերն այ նեռոցնեռ շինելով՝ Միւնենախեան իր սեխական տպարանին մէջ «Բիսպէի իրիզատի» ձեռագիր տետրակը կը շարի ու կը սպէ: Գործը կը մատուցուի Կայսեր՝ Եւտարի Զատե Մարախա Իզգեր անուն սինչքորի մը կողմէ որ ջամբնար՝ գայն իրը իր ձեռակերտը նաստացունելու բոլորին, և որ իսկոյն կը կարգուի վերատեսուչ Արքունի Տպարանի 12500 դրշ. անտականով . . . : Այս մարդն ա՛նչքան կուրացած է իր յաջողիտութեամբ որ, անգուզական արուեստագետը սրան մը տարապարտուց բանտարկե՛լ իսկ տուած է, անոր արդար ընդվզումները սպառնալեօք յարանարած, և, նեղինակի արժանիք, իրաւունք ու փառք բրտօրէն կորզած: — 1844ին, Միւնենախեանի զեղարուեստական կիրք ձաշակին ու կարողութեանը կը փաստուի նորէն՝ ըրագրամի (գալիմե) տպագրութիւնը: Յիշենք այս առթիւ թէ մայրաքաղաքին մէջ առաջին անգամ ըրագրամ տպագրողը եղած է Գագանճեան Ռափայէլ անունով նայ մը: Անոր շինածին — որ գուրկ էր զեղարուեստական նրապոյրէ — կեղծերը ելած ըլլալուն՝ Միւնենախեանի փողերանոց կանչուելով կը արպագրէ 5000 դրշ.նոց բուրբեր, շնտոյ 1000նոց, 500նոց, 250նոց «Գայրըլլ» կոչուած **գայիմէներէն**, որոնք շրջաբերութեան նանուած էին՝ Տերութեան գրամագլուխն տեղացունելու դիտարութեամբ: Գարձեալ, ինք է եղած տպագրող՝ գանացան ժամանակներու մէջ՝ այս և ուրիշ տեսակ ըրագրամներ, որոնցմէ յիշատակելի են 1857ի վերջերը նրապարակ նանուած 1000 և 100 սակինոց **Փռակիլլարը մուճրագէները**: — Յր. Մառի Միւնենախեանի իր յիշատակ իր մեծանուն նորմէն՝ սրանած ունի սպլով մը որ կը սարունակէ այլ բոլոր ըրագրամներէն մէջմէկ նեղ, նաե նորմէն յօրինուած բոլոր նայրէն ու բքրերէն տառերուն ցուցակները:

* * * Համբար սկսած էր գարկ տաննայ առաւել քան երբէք: Գործերը կը տեղային անվերջ, տպարանը կը ձոխաւոր օրէ օր՝ յատկապէս Ամերիկայէն ըրելուած տպագրական 3 նաս նորանար երկարեալ, 5 նաս այ վիտատիպ մամուլներով: Հրագրականին տիրոյ ինք էր գրէրէ. «Հայաստանէն, ուրիշ բերբերէ և օրացուցներէ գտա՝ կը սպէր օտարիարքարանի գործըր, զատագիրքեր և եկեղ. մատենաներ, գանտնք գաւտ. ու Կովկաս արտածելով: Հայ տպարան գանուած տեղերու (ինչպէս Իզմիր, Թիֆլիզ և ն.) ձուլածոյ տառեր կը ձախեր ու կ'տաննէր տպագրութիւնը մաքրային տաննելու և տամարներու՝ շնորհիւ ձեզայիրեան Մկրտիչ ամիրայի: — Արագատիպ քանի մը մամուլ եւս կ'ապապրէ Բարիզ, և 9 Յուլիս 1856ին Գալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ ժամին դեմը՝ քարաշէն տպարանի մը շինութեան կը ձեռնարկէ, տպագրական կարգ մը գնումներու նամար կրկին Ֆռանաս զրկելով Մարտիրոս ու Մկրտիչ իր գրօտակը եղ-

բայրները, որոնք քիչ առնեն կը վերադառնան : Խօսքն իրն՝ն տանք նորէն . . . Եղբայրս «մերենան տեղը անցուց, որով անկէ գտա 4 արագափայ, լիթօլրաֆի և **բայլ ռուս** տպելու նամար ալ մէկ մեկ մերենայ : Կրկին տպուելիք 100 նոց, 50 նոց, 20 նոց և 10 նոց գայիմներու կաղապարները Կիլիշի մերենային մեջ Մարտիրոսը կը բաներ քարի վրայ և մեր **լիթօլրաճ** բանող վարպետը գինկոյի վրայ **քրսնթօրք** ընկեն տարր՝ Մկրտիչն ալ **առիսով** կ'իջեցներ . ես ալ ձեռքով փորուելիք գրերը կը փորագրելի կամ **առիսով** իջանները կը սրբագրելի : Բայց որովհետեւ մեր պարոնները չէին սիրեր աշխատիլ, **առիսով** իջեցներ՝ Զարֆ-ճնանի, կալվանոյի գործողութենն ալ կազմարար Յակոբի իբր թէ սորվեցնելով ամբողջ օրը «ժամավաճառ. բլլայ կ'ուզին իրենք» : — 1856 Մայիս 26 ին Միսնեախեսան ձեռնամուխ կ'ըլլալ տպագրութեան Օսմ. Փօսնաջիսին (Տեղիմախուրին Տիպեան Միհրան պէլի), որուն նամար բուսական նեղութիւն քաշած է՝ թէ՛ ուրուագիծերուն պատրաստութեան և թէ կրկին երեսներով գոյզգոյն տպին, բուսարկութեանց և տեսքերու կազմին նամար : — 1860 էն սկսեալ իր բախտը կ'սկսի խոժոռիլ . ձախտուած ձախտուածի՝ վրայ : Թոյրալլամներուն նրապարակին վերցուելու որոշման, զայն տպագրելու նամար յատկապէս գնած կազմածքին ու պատրաստած կաղապարներուն վառնած ստակին, մանսանդ գինք շրջապատող տպիւրատներու յուսի վարմունքին պատճառաւ կ'ներարկուի նիւրական անագին վնասներու : Ի ճե՛ն բարի սիրտով, ամենուն բարիք կամեցող, ազնիւ, դիւրանասան և պարզամիտ՝ սորրուած է սրկի ու նրկի [անուններ չենք ուզեր տալ՝ շեղած չըլլալու նամար գործին նպատակէն,] որոնք բազմից անիրաւ շահարածիները շարժած, տոկոսներով և խարդաւաններով փճացուցած են այն պատկառելի նարատրիւնը զոր Միսնեախեսան իր մտգական տաղանդով ու ձեւափն ջրափնքով էր դիզած : Կատիպի Ղալարիոյ տպարանին շէնքը գրաւի դնել, խաղալիք դառնալ ննկամիս փաստարանի մը ձեռք, ինչալ միշտ պարտքի տակ ու կեղեքուիլ բարեկամներու սնուր շահատակութիւններով, մինչեւ իսկ իր շինած պողպատեայ նայ տառերը միամտարար պան տալ Թաշնեան Պետրոս անուն անձի մը : — Նոյն միջոցին, 1865 թ. Երուսաղէմի նորնափր պատրիարք Եսայի Ս. պաշտօնով Պօլիս եկած բլլալով՝ վախաք յայտնած էր Միսնեախեսանի մայր տառերը գնել ու միտարն տանիլ, Ս. Յակովբեանց վանքը ձուլարան մը նիւնելու մտօք : Թաշնեան մայրերը կը ծախս անոր, և փոխարժէքն իրեն ու նամախոս փաստարանին կը յատկացունէ, ազնուութիւնը գործելով գուն նայր զիրերը բո՛ւն սիրոջը դարձունելու վերափն : — Սակայն տպարանին վիճակը վատարանալ սկսած էր, գործառնութիւններն ալ կառն ի կառ ընրանալ . այնպէս որ պարտքի և յարակից տխուր մտնուքներով պաշարուած՝ տարարախտ նայ տպարանապետն ու գրաձուլիչը ժամանակ ջունենար մայր զիրերը վերակերտելու, այսինքն պլինձի զարնելով պակասմաներուն տեղը դնելու : Այսչափն իբր թէ ներիք չըլլար, պարտապանանքներէ ոմանք չեն խցճար բանտարկելու գինք, տպարան ու գործ ձեռքն կորցելու սեւ առաջադրութեամբ : — Տեղը չէ՞ ինչև նանուր մարդկութեան պարճանք Կիւրեակերիլը՝ շահամոլ և ննկամիս Ֆաուսթի մը ձեռքը խաղալիք դարձած . . . : — Այսպէս, Միսնեախեսան դառնացած իր կեղծ բարեկամներուն ընթացքէն՝ նայերեն տառ շինելու, ձուլելու և տպելու գրագումը կը չքէ ակամայ, պետական գործերով պարապելով՝ նիւրական կորուստները նստատարակչուելու ակնկալութեամբ : — Մտասեւեռումն էր տաճկ. նոր գիր մը յօրինել : Կը դիմէ Բումէլի Փագասթրիի՝ Մարաֆիս Իզգէր Էֆենտիի — երեսելի գեղագիր — որմէ **ՃԷՍԻՒ** կոչուած գիրերու օրինակներ առանցով՝ սկիզբ կու տայ շինութեանն աստոնց պողպատ նայրերուն, յոյժ ճարտարութեամբ : Այդ տառերով է որ կը շարք և մաքուր կը տպագրէ տաճկ. քերբուած մը, մատուցանելով զայն օրուան աւագանիին : — «Յիրախի (կը յարէ Սասարգամ Բաշան, նիւսցիկ դիտել վերջ ալը նրբաձոյլ ու ջրնալ տողերուն շարուարները), շատ գո՛ւ եմ որ այսպիսի փաստարար ինչատակ մը ձգելու պատճառ. եղար : **Ազգովին ճնարհակալ բլլալու կնճ ձեզ** » : Կառավարութիւնը կը յատկացունէ անոր բաւականաչափ դրամ : Աշխատութենէ չվնասող տաղանդաւատ վարպետը գործին զրոխն է նորէն, Փատրէօյի իր բնակարանին պարտեզին մեջ նիւնելով ձուլարան մը՝ նոյն գրադումին նամար : — Իր ձեռակերտներն են նաեւ կարգ մը գրքոշմարտուրքեր (վարազայի սանիմն.), որոնց նմանք ո՛չ Զրբչիլ անուն Անգլիացին Բարիզի մեջ, ո՛չ ալ տեղացի ուրիշ արուճատագետներ յաջողած են պատրաստել :

* * 76 տարու էր արդէն, երբ Տեղիմախեց 16 **բուճքօ** տաճկ. «նեփն» զիրերը՝ որոնք նիւնայ շատ կը գործածուին : Այս գործն ալ իր կեանքին տասը տարիները գոցցած է : Իսկ 79

բարները, որոնք քիչ ասեմեն կը վերադառնան : Խօսքն իրեն ասեք նորեն Եղբայրս «մերենան տեղը անցուց, որով անկէ գտա 4 արագասիպ, լիբօկրաֆի և **բայլ տօս** տպելու համար ալ մէջ մեկ մերենայ : Կրկին տպուելիք 100 նոց, 50 նոց, 20 նոց և 10 նոց գայիմներու կառչապարները կիլիօշէի մերենային մէջ **Մարտիրոսը** կը բաներ քարի վրայ և մեր **լիբօկրաբ** բանող վարպետը զինկոյի վրայ **քրանթօրօք** բնեկն ետըր՝ Մկրտիչն ալ **ասիսով** կ'իջեցներ . ես ալ ձեռքով փորուելիք գրերը կը փորագրէի կամ **ասիսով** իջածները կը սրբազրէի : Բայց որովհետեւ մեր պարունները չէին սիրեր աշխատիլ, **ասիսով** իջեցնելը՝ Չարի-ձեանի, կալվանոյի գործողութիւնն ալ կազմարար Յակոբի իբր թէ սորվեցնելով ամբողջ օրը «ժամավաճառ ըլլալ կ'ուզէին իրենք» : — 1856 Մայիս 26 ին Միսնեախեսան ձեռնամուխ կ'ըլլայ տպագրութեան ժամ. Գոնսօլիանի (նեղինակութիւն Տիգլան Մինրան պէլի), որուն համար բուսական նեղութիւն քաշած է՝ թէ՛ ուրուագիծերուն պատրաստութեան և թէ կրկին երեսներով գոյնզգոյն տիպին, բուսարկութեանց և տետրերու կազմին համար : — 1860 են սկսեալ իր բախար կ'սկսի խոմոտիլ . ձախաղուած ձախաղուածի՝ վրայ : Թղթալըսմներուն նրապարակէն վերցուելու որոշման, զայնս տպագրելու համար յատկապէս գնած կազմածքին ու պատրաստած կառչապարներուն վառնած ստակին, մանաւանդ զինք շրջապատող ապիրատներու յոսի վարմունքին պատճառաւ կ'ենթարկուի ներական անագին վնասներու : Ի ծնէ բարի սիրտով, ամենուն բարիք կամեցող, ազնիւ, դիւրանատան և պարզամիտ՝ սորրուած է սրկի ու նրկի [անուններ չենք ուզեր տալ՝ չեղած ջրջալու համար գործիս նպատակէն,] որոնք բազմից անիրաւ շահարածիներ շորթած, տոկոսներով և խարդաւաններով փնջացուցած են այն պատկառելի նարատրիներ գոր Միսնեախեսան իր մոզական տաղանդով ու ձակաին քրտինքով էր դիզած : Կտտիպրի Դալարիոյ տպարանին շէնքը գրաւի դնել, խաղալիք դառնալ ննեգամիտ փաստարանի մը ձեռք, իցնալ միշտ պարտքի տակ ու կեղեքուիլ բարեկամներու սնելուր շահատակութիւններով, մինչև իսկ իր շինած սրղպատեալ նայ տառերը միամտարար պան տալ Թաշնեան Պետրոս անուն անձի մը : — Նոյն միջոցին, 1865 թ. Երուսաղէմի նորբնակի պատրարք Եսայի Ս. պաշտօնով Պօլիս եկած ըլլալով՝ փախար յայտնած էր Միսնեախեսանի մայր տառերը գնել ու միափն տանիլ, Ս. Յակովբեանց փանքը ձուլարան մը նիմնելու մտօք : Թաշնեան մայրերը կը ծախէ անոր, և փոխարժէքն իրեն ու համախոն փաստարանին կը յատկացուէ, ազնուութիւնը գործելով գոնէ նայր գիրերը բո՛ւն սիրօջը դարձունելու վերափն : — Սակայն տպարանին վիճակը վատարանայ սկսած էր, գործառնութիւններն ալ կտոն ի կառչ բնբանայ . այնպէս որ պարտքի և յարակից տխուր մամտութիւններով պաշարուած՝ տարաբախտ նայ տպարանապետն ու գրահալիչը ժամանակ չունենար մայր գիրերը վերակերտելու, այսինքն պղինձի զարնելով պակասներուն տեղը դնելու : Այսչափն իբր թէ ներքի ջրջար, պարտապահանջներէ ոմանք չեն խոջար բանտարկելու զինք, տպարան ու գործ ձեռքէն կորցելու սեռ առաջադրութեամբ : — Տեղը չէ՞ յիշել հանուր մարդկութեան պարծանք կիրեկնակրիլը՝ շահամուլ և ննեգամիտ Ֆաուրի մը ձեռքը խաղալիք դարձած . . . : — Աչապէս, Միսնեախեսան դառնացած իր կեղծ բարեկամներուն ընթացքէն՝ նայերէն տառ շինելու, ձուլելու և տպելու գրադարմը կը չրէ ակամայ, պետական գործերով պարապելով՝ ներական կորուստները հաւատարակչուելու ակնկալութեամբ : — Մատենեառմն էր տանկ. նոր գիր մը յօրինել : Կը դիմէ Բումիլի Գազասբէրի՝ Մարաֆա Իզգէր Էֆենտիի — երեսելի գեղապիր — որմէ **ճէտի** կոչուած գիրերու օրինակներ ստանալով՝ սկիզբ կու տայ շինութեանն առնոց սրղպատէ նայերուն, յոյժ ձարտարութեամբ : Այդ տառերով է որ կը շարէ և մաքուր կը տպագրէ տանկ. քերթուած մը, մատուցանելով զայն օրուան առագանիին : — «Յիրաւի (կը յարէ Սատրազամ Բաշան, ինացիկ դիտելէ վերջ այդ նրբանոց ու չքնով տողերուն շարուրանքը), շատ գոն եմ որ այսպիսի փառաւոր իշխատակ մը ձգելու պատճառ եղար : **Ազգովին ճերհակալ ըլլալու Եճ ձեզ**» : Կառավարութիւնը կը յատկացուէ անոր բաւականաչափ գրամ : Աշխատութենէ ջմնատող տաղանդաշատ վարպետը գործին գլուխն է նորեն, Գատրքէօյի իր բնակարանին պարտեզին մէջ նիմնելով ձուլարան մը՝ նոյն գրադարմին համար : — Իր ձեռակերտներն են նաեւ կարգ մը գրքաշմարտուղիք (վարագայի սանիւն), որոնց նմանք ո՛չ Զրբչիլ անուն Անգլիացին Բարիզի մէջ, ո՛չ ալ տեղացի ուրիշ աֆուեստագետներ յաջողած են պատրաստել :

* * 76 տարու էր արդեն, երբ նեղինակեց 16 **բուքթօ** տանկ. «նեպի» գիրերը՝ որոնք նիմայ շատ կը գործածուին : Այս գործն ալ իր կեանքին տասը տարիները գոցցած է : Իսկ 79

տարեկանին՝ յաջողեցաւ յամբողջ ածել **ՆԷՒԽԻ 6 ԲԱՆՔՐՈՆՅՆԵՐ** : «Փուշ»երով ու «պատիս»-ներով իր յօրինած բոլոր գիրքերուն օրինակները նաւարկելով շքեղ աչպօս մը կազմած՝ Եւնո. Նախարար Մամնուտ ձեռագրատան Բաշայի ձեռամբ մատուց Սուլթանին և Քրմանացաւ Գ. կարգի Մե.ձիախէ պատուանշանի և Վեդարուեստից շքադրամի :

* * Բաց ի իր մասնակի գրադամներէն, Միւնենոսիսեան Բերայի բնակարանին մէջ ուներ ձուլարան մը (1882-3) Գրիգոր Ռափայելեանի նետ գործակցարար : Յետոյ տեղին անպատեհութեան տեսակետով ձուլարանը փոխադրած է Պօլիս, և ընկերէն բաժնուկով՝ գործը յանձնած է Սո. Տամատեանի որ քանի մը տարի շարունակած է զայն, մինչև վարպետին մահը : Այնուհետև իր մասնագործ զաւակներն ընկերովի կը շարունակեն ձուլարանի գործը՝ Խաչիկ Վերդեանի նետ :

* * Այս անխնայ արուեստագետն ու քաջարուեստ սպագրիչը որ «Քուրքերու կիւրեմակերկը» կոչուած է նոյն իսկ Քուրքերու կողմէ, 80 տարեկան պատկառելի աղետ որ մըն էր՝ կըր ձեռնարկեց ձեռագրիի ձեռով **ԲՐԳԳԱ** տառերու նայրերը յօրինելու, զոր իր մասէն քանի

1 شو جهان معرفتده اليوم حیرتبخشای انظار اولان بونجه بدایع مدنیته نك بودرجه لرده ترقی دار اولقلغنه برسب مادی آزانیلورسه بامسه نك انجاراتی كوستومك كانیده.

2 شو جهان معرفتده اليوم حیرتبخشای انظار اعتبار اولان بونجه بدایع مدنیته نك بودرجه لرده ترقی دار اولقلغنه برسب

3 شو جهان معرفتده اليوم حیرتبخشای انظار اعتبار اولان بونجه بدایع مدنیته نك بو درجه لرده ترقی دار اولقلغنه بر

4 شو جهان معرفتده اليوم حیرتبخشای انظار اعتبار

5 شومر هاه معرفتده اليوم حیرتبخشای انظار اعتبار

ՆԱՌՅՇՆԵՐ 3. ՄԻՒՆԷՆՈՍԻՍԵԱՆԻ ՅՕՐԻՆԱԾ ԹՈՒՐԻՔ ՏԱՌԵՐԸՆ
1. Նէւխի 6 բանքր, 2. Նէւխի 12 բանքր, 3. Նէւխի 16 բանքր, 4. Նէւխի 24 բանքր, 5. Բրգգա 24 բանքր:

դէկ նոզին. ինչպէս որ աչ եղաւ 17 Նոյեմբեր 1891 ին, Բերա, իր բնակարանին մէջ:

* * Միւնենոսիսեան Յովհաննէսի կեանքը սերա աղերս ունի Քուրքիոյ ո՛չ միայն գրական ու սպագրական, այլ և երեսական զարգացման նետ : Իր օրով Տաճկաստան մուտ գտած են, առաջին անգամ ըլլալով, **ԿԱՎԿԱՏԻՍ**, **ԱՐԷՐԷՕՐԻՓԻԻ** և **ԳԻՆԿՍԻՎՐԱՃԻ** ձիւղերը՝ տպագրական բազմապատկանց արուեստին : Հայագիի այս մեծանուն արուեստագետին յուետ երափուտապարտ պիտի մնանք մենք՝ Հայերս ու Քուրքերը մասնաւանդ : Քուրք մամուլն էր որ իր մասնու առիւ պատմացուց արդիւնաշատ կեանքն անմոռանալի փաստակարարին, յոյժ պատուարեր գրուտափրկներով : Ռատի արժան և վաշն՛ է որ Սամանցիք յաւերժացունեն անոր յիշատակը՝ Վեդարուեստից փարձարանը կամ այլուր կանգնելով արձանը Միւնենոսիսեանի, ա՛յն մարդուն որ կենդանութեանը կտակեց արդէն իր անունը՝ ննարած իր տառերուն : — Յուսաջ ընկերներ իր մասնու առիւ Օր. Մարիի ուղղեալ բազմաթիւ ցաւակցական գիրքերն Արմաշու փանաթօր սա տողերը, որոնց մէջ այնքան նոժ ու ձիւղ կը պատկերանան ազգօգուտ ծառայութիւնները նուջակաւոր սպագրիչին. — Ողբայի աղետ մը եկաւ նարուածել 2ևր գերդաստանը, աղետ մը որուն վրայ ո՛չ բէ խօսից զարձուածքով պետք է նայիլ : Ամեն Հայ որ գիր-

քերու վրայ կը բարբառի՝ ճանչցած է Ձեր նօր անունը, իբրև ճարտար արուեստագետ որ փայ աւելցուց ազգային տաղարբեան, իբրև խնամուտ պաշտպան որ նոխմանօր նանդիսացաւ բարեկոյս գրասիրաց, իբրև ազգային բարերար որ զրոյց և լրագրաց ծառայման կրօնատարր եղաւ : Իսկ ամիսոնց նոզին : Շատեր ալ նոյնպիսի աշխատութեանց ձեռնարկած են, այլ քիչեր առաջին կրօնատարրութենէն զետ ձերութիւն միեւնոյն ուղղութեան նաւատարիմ մնացած են : Աղղախոյն կրօնտար աղետ է իսկապէս, զի բեպետ արդիւնաշատ կեանքեր երբ զընթացս կը կատարեն՝ վարձուց պատկին տկնկալել կ'սկսին, սակայն Ձեր բազմաշխատ ծնօղին կեանքը քեւ արդիւնաշատ, այլ տակաւին արդիւնաւոր էր նանբութեան նման : Հօր մը մանր սգալի է միշտ . այլ երբ բացառիկ պարագաներ կան յորս նմար է սուգը պարձանաց փաստին նա փոխարինել, բազմարդիւն Միսնէտիսեանի մօտն է, որուն անուամբ կարող էք փաստագրուիլ : Ուստի և ես առաւել քան սգալից մը, կը ներկայանամ Ձեզ գրով սիրակից մը :

* * * Միսնէտիսեան 3 տեղ տպարան ունեցած է . ՍԻԻՏԱՐ, ՍԹՍՆՊՈՒ և ՂԱՒԱԹԻՍ (Հայոց Եկեղեցու փողոց, քիւ 17) : Ատոնցմէ լոյս տեսած ամեն զիրք ու քերք ի **ՏԱՊԱՐԱՆԻ ԵՎ ԳՐԱՐԱՆԻ ՄԻՍՆԵՏԻՍԵԱՆԻ** բանասէր կը կրեն, բաց ի 1849 ին տպուած «Աստի ժամամագիրք»-էն որուն վրայի արձանագրութիւնն է **ՅՈՎԻԱՆՆԻ ՄԻՍՆԵՏԻՍԻ ԳԵՂՈՐԳԻԱՆ** : Անա՛ կարեւոր մէկ ցանկը տպած իր գործերուն՝ ժամանակագրական կարգաւ : **ԳԻՐԲԵՐ** . — 1840, Յայտարարութիւն սզգ . ձեռնարկին : Օրացոյց, 1841, Ֆրանքիլին : 1842, Քաղաքականութիւն : 1844, Մանկատաճարիւն : Պարտիզաճարիւնը Փասքալայ : 1845, ձառ. : Գիմառութիւն : 1846, Քրիստ. Միութիւն : Բարոյ . սկզբունք : Քրիստոնէական : Հնախօսութիւն : Մետաքարանուրիւն : 1847, Նարոյեան : 1848, Առաքինութեան նարկաօրութիւնը : 1849 . Քոլք. անտեսութիւն : 1850, Արուեստ երկայնակեցութեան : Վարք Յիսուսի : Հրախրակ Արարատեան : Ռուկնտոն : 1851, Հրախրակ Երկրին Աւետաց : Սերեռ : Աշխ. լեզուի վրայ : Քերական քերականաց : 1852, Ընթերցասիրութիւն : 1853, Քիմիական գիտ. : Ռոզդախօսութիւն : Վարչութիւն ընդհ. սզգաց : 1854, Նկարագրութիւն Պարսկաստանի երեսելի շինուածոց : 1855, Տօնացոյց : 1856, Տօնարագիրութիւն : Բարի մարդ : 1857, Տալք Ս. Հէքիմեանի : 1858, Գատարակութիւն : Աղայա : Լուսաւորեալները : 1860, Նկարագիր աղետից Երուսաղէմի : Մեջուլիս : Պատան ի Վուօր : 1861, Տաճար Մուսայից : Նեկարսիք : Պատմութիւն Հայոց : 1863, Ֆրոբիան : Ազգ. Սաննանագրութիւն : 1864, Քարտիկի մը մտնութիւնը : Տատեան Պոզուի դարձը : Քս. ի Ս. Եկեղեցի : Բամբա : Բարեկարգութիւնը : Յարութիւն Պեզնեան : 1865, Արձանական : Ազացոյցը գոյութեանն Այ. : Պատմական օրինակիրք : Մենատանի աջօրին : 1866, Մարգարիա : 1867, Բնար Հայաստանի : 1870, Կաշմակ բրգակործան : 1871, Սոս և Սոնդիսի : Թալքան : 1872, Միալացոյց : 1873, Հրանանգ բարեկարգութեան : — Ատոնցմէ զատ կան զեռ. դասագիրքեր, տեղեկագիրներ, կրօնավեճի պրակներ, նարեկ, Շարական, Մաշտոց, ևն. ևն. : — **ԹԵՐԲԵՐ** . — (1853-63) Հայաստան, Բուրաստան Ս. Սանական : Նոյեան Աղանի : Ատոյիկ արեւելեան : Մեղու : Սեր : Կիլիկիա : Ժամանակ : Ձեկիւռ. Հայրենեաց ևն . ևն. :

78. **Յարութիւն Մինասեան** + — Հայրն էր ՄԻՆԱՍ որ երկզայէն Պոլիս

գալու նամար կ'ընկերանայ բարք Բաշայի մը, իբր անոր ծառան : Այդ բարձրաստիճան անձը ժայռաբազար ժամանկուն՝ կախաղան բարձրացած է : Մինաս անոք մնալով, նայրենակիցներու կը դիմէ և «իւլակնոճի» մը քով կ'սկսի պաշտօն վարել, յետոյ փաճառական կ'ըլլայ, ամասնանալով նենեակի Պարունի աղջկան՝ Լուսիայի նա : Այս խարուն ամիրապական վերգատանէ նամբաւար և աղղեղիկ զեւթ մըն էր : Մինաս սզգ . պաշտօններ ալ վարած է և ունեցած է 14 գաւակ, որոնցմէ անդրանիկն է ՅԱՐԱԹԻԹԻԻՆ (ձեռն Լանկա և բնակած Հասքեօյ) որ աստե մը նօրը գործին նետեւած է : 1830 տկան բուականին երբ Բողոքականք Պոլիս կը նստատարին, պատանին Յարութիւն անզ. կը ստվի Պեպէքի վարժարանը, կը նաեւ ըրդարականաց կրօն. պաշտամունքին և անոնց բացած դպրոցներուն մէջ ամ.արանութիւն ուսնելով 1848 ին երեջ կը կարգուի Իզմիտի, ուր անզ.է բարձմանութիւններով կը պարապի . յիշենք ատոնցմէ «Նամբորդութիւն Քրիստիանոսի զեպ ի երկնային Քաղաքը» : 1855 ին Պոլիս

վերադառնալով կը նստի ի սպարանական աշխատութեանց . ետքորը նեա կը նրատարակե՝ «Փոյ արեւելեան» րեքրը Վ.Է.գիր խանի իր նոր գործատան մեջ՝ գոր լննոյ փոխադրած է **Ասմա Ալլը**, **Ճամկը Խան** . (այս խանին մեջ առանց անունի տարած է կարգ մը գիրքեր) : Տպարանը ծախած է վերջէն Սրափ.բոֆ Պուլկարին որ **Տպագրութիւն Մակեդոնիոյ** տխուրտով շարունակած է նոյն գործը : Ե. ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ Ե. ՄԻՆԱՍԵԱՆՆ ալ ինք է , սկզբնատաւ . Ե.ք նամատարինն ըլլալով «Երզնկացի» : — Եւ որովհետեւ իր տպագրած գիրքերն իր **քօթի**՝ գործածելու կը նակատակին զաս մը Լուսաւորչականներ , Մինասեան ատնցմէ ումանց վրայ Յ. Մ. սկզբնատաւ.երը դրոշմած է՝ Յ. Միւնեախեանիններուն նեա նոյնացուցած ըլլալու դիտումով : — Զրբիլի մանուամբ՝ բաական ատեն տպագրիչը եղած է միսոնարական երկրագունեան գիրքերու որոնք են . — Բարեպաշտութիւն . Խաչքիւր . Մատթեոս Ինճիլի բեփիքի (1860) . Աշխարհագրութիւն . Մուխրասար ձիօղբափա . Ճան բեփիլի (1861) . Ինճիլը շեփի (1863) . Հայ. Քերականութիւն աշխ. (1864) . Երգեր ու եղանակներ (Ֆ. տիպ 1868, իսկ Ա.ք 1860) . Հրակեր միտրեան «Նամակ սիրոյ առ ցրութիւն նայ բողոքականաց» 1869, 76 . Աղօթք բնութանկան և առանձին (1869, նաև 1870 ին՝ նոյնին յաւելուածը) . Նոր Կտակարան (1871) են . են . : — Յ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ Վ.Է. ՇԻՐՔԷՔԻ տխուրտով դրոշմած է **Իլմի բաճաճ** անբուական գիրքը : Ընկերը կը կարծուի ըլլալ Յարութիւն Փափագեան : — Մինասեան երկիցս ամուսնացեալ՝ կարուածանար մեռած է 1871 ին Հասքեոյ , մանուրնէն քիչ վերջ իր կնոջ : — Հոս՝ իր պարագաներուն և Բարիզ՝ իր աղջկան դիմեցինք , որոնք նանգուցեալին լուսանկարը չկրցան մեզ նայալսել :

79. **Տպ. Ա. (Իււելեան) Համապոպին**, կամ **Ազգային** և կամ **Շարգիէ** [Ինամ-ա՛սլի խան , քիւ 13] , սեփականութիւն Ազգ. Հիւանդանոցի , որուն տնօրէնն էր Ա. Ճեփանիճեան և ուր 1844-65 նրատարակուած են . — Մտքին մշակութիւնը . Մտածութիւններ . Արիտաղեմ . Մուսայր Մասեայ . Երբիզաբ , Բուրսոնեայ . Քերականական լուծումն . Աք (քերք) 1862 . Կ. Պօլիս . Հիմն . տարբերութիւնք . Գառապարտեալի մը վերջին օրը . Գարնան ծաղիկներ . Մատուռն գորական (Ա. Տիւնա) . Ճերմակ . Գերեզմանք Երիտասարդաց . Յուլիանն . Ման Ողիմպիալայի՝ բազու՛նոյն Հայոց . Գործք առաքելոց . Երգարան (1865) . ատեն մըն ալ՝ «Մեղու» զտելչարերքը , նաև Ազգային ժողովներու տեղեկագիրք :

80. **Ա. Ա. Իւթիւճեան (Մասիս)** . — Ծնած է Պօլիս 24 Հոկտ. 1823 ին :

ԿԱՐԱՊԵՏ Ս. ԻԻԹԻՒՃԵԱՆ

Պատկերները՝ Պաշար «վարպետ-տուտ» ի մանկարանները յաճախած , սպա աշակերտած Աւետիս Պարպեանի և Ալի-տարի ճեմարանին : Ինքնագրագրութեամբ՝ կը նետուի ուսուցչ. ապարկար : 1848 թ. Բարիզ անցնելով , 3 տարի վերջ շրջանաւարտ Առեւտր. Բարձր. Վ.թմն.էն : Գարձին , «Հայաստան» րեքրին անունը «Մասիս» ի վերածելով՝ 2 Փետր. 1852 ին կ'սկսի նրատարակել զայն Միւնեախեան տպարանէն , ինք մնալով արտօնատեղ-խմբագրապետ : Գրասենեակն էր Վ.Է.գիր խան : Մինչև 1883 թ. իրը շարաքարերք , օրագիր ու եռօրեայ՝ անընդհատ շարունակած է նամանուն րեքրը , մեծ նոյ տանելով կոկելու աշխարհարարք , ստեղծելով ցրագրական լեզուն և նասցունելով բաական քիտով խմբագիր : Այնուհետև աչքի նրանդութեան պատճառաւ՝ րեքրը կ'ստիպուի յանձնել «Արեւելք» ի վարչութեան : 1884 ին «Մասիս» «Արեւելք» ի միանալով իր նանգու սկսա նրատարակուիլ ի **սպարանի «Արեւելք»**, և «Մասիս», լրագրաց : — Միւնեախեանէն բամբոնելով , Իրիս ճեան 1855 ին Երտապայն րերուած իր սեպն . սպարանը կ'ունենայ Զինիլի խան , պան մը րնոյ խնամով Աքր. Մուրատ-

եան . սպարանք շնոց կը փոխադրուի Ղազարիա (քրտմայի ճամբուն վրայ . Ամենափրկիչ ժամին կողմերը) : — Իրի ճեան վարած է ազգ. գանազան պաշտօններ և 10 տարի կրք. անչորխին քրտմ քաղաքին վարժարաններու : Ունի շատ մը բարգմանութիւն և լեզվեակութիւն : — Մեռած է 28 Յունիս 1904 ին և բաղուած Շիշլի , քաղցով կարող նրապարակազիրի նամբա մը : — «Մափա»-ի գրաշարապետ եղած է «բոփազ» † Գրիգոր . իսկ շատ վերջերը՝ Շիշմանեան և Մկրտիչեան Արտաշէանները : — Այս տարի աւելցունենք թ. Պոլսոնայ կարգ մը գրաշարապետներ ալ կան՝ մեռած և ողջ՝ որոնք միայն բուրբերենի պարապկետն նամբար պիտի չլիշատակուին յաջորդ սպարաններու շարքին մէջ : — **Մափաի** սպարանէն լոյս բնծալուած են նեանեալները . — Բանաթ իմ (1861) . Ճանապարհորդութիւն յԱնի (1895) . Առաջադիւորութիւն Կրդ. Յանձնաժողովոյ (1866) . Դամակ Ս. Արք. Չաղախանց (1867) . Այրարատայ նրարաղիս . Հոգաւորք ոճիրք . Երկարի դիմակով մարդը (1870) . Հայ Պատրիարք մը ի Պատրիկ (1872) . Քնք. Տեսետութիւն (1873) . Հատուածք պատմութեան Հայաստանի (1874) . Սանճանազորութիւն Օսմ. Պատերևան . Ուսումն. միութիւն . Վ.Է.քիլիպի երկցը (1877) . Կարմիր մարդոց երգումը (1882) . Մարքիզուհին . Անուանութիւնք Բարիզի (1883) . ևն . մեծ մասամբ Իրի ճեանի բարգմանութիւնները :

81. **Յովհ. Մարգարեան** ♦ — Ազգական էր Պոլսեան Կարապետ Ամիրայի : 1853 ին **Ա.քր. Մուրաշեանի** Իգնիտի սպարանք գնելով՝ նույնին խնամքը սպազուել տուած է **Սիլիսաի** մէջ «Հազարամէկ գիշերներ»-ը : Սակայն «Մափա»-ի նոր սպարանին վարչութիւնը Ս. Մուրաշեանի յանձնուելով , Մարգարեան առանձին կը մնայ , և անկարող նույն գործը շարունակելու՝ մամուլն ու տառերը կը ծախի **Յ. Տէրչեանցի** որ գտնուր Սիլիսաի Պոլսի փոխադրելով կը բանայ իր սպարանը : — Մարգարեանէ առաջ Ս Կ Ի Ե Տ Ա Բ առաջին սպարանը նիմուած է ճեմարանի , իսկ Մարգարեանէ վերջ՝ Մկրտիչ Վ.րդ. Երկմանինը :

82. **Յարութիւն Փափաղեան** ♦ — Երիզանցի բողոքական . Չրբիլի սպարանին մէջ աշխատած է , պահ մըն ալ բնկերացած Յ. Մինասեանի : Իր նիմուած սպարանէն յոր Յ. Փ. (ՃԼԲԻՏԷՀԱՆԵԷ) տխուրուն ալ պահած է] նրատարակուած են նեանեալները . — Գործք Առաքելոց (1853) . Ուրեւն Անդրեան Յ. Փափաղեան վիճար . (1857) . Ընթերցարան (1858) . Բարի մարդ և բարի զբիտանեայ (1860) . Հուարածոց նախ . սասցուածոց . Ենթաժութիւն Ս. Գրոց (1869) . Յարդրակ . Բանք նուստացելոյ ուրուք (1871) . Գամեկազարդ սիկին . Հաւատք սղարոց նամբար բացատրուած . Փերականութիւն գաղղ . լեզուի . Մեծ ճշմարտութիւններ սղարոց նամբար (1875) . Կիրակնօրեայ զպրոցոց զատեր (1879) : Այնու նեան շարուած է գործի և պահ մը Յ. Պոլսեանի սպարանք գրաշարապետութիւն բնկի վերջ՝ մեռած :

83. **Տպ. Փանմիզեան (Վճիւրէլ խան)** . — Այս խանին անուամբ գոյութիւն ունեցած սպարանին տերը կը կարծուի բլլալ Փանմիզեան որ 1862 ին օրացոյց մը տպած է , իսկ 1854 ին 3 գիրք՝ առանց սպարանատիրոջ յիշատակութեան . — Հենրիկու կամ անուսակ սղայ . Բարի Ֆրիտօկեր . Անբարկխանութիւն (Թարգմ. անգլ. Յովհ. Գ. Կրճիկեան) :

84. **Յ. Տէրչեանց** ♦ — Ծնած է Տ Օգոստ . 1801 ին Պրուսա : Դին . կրք. ստացած է անդ : Յետոյ ինքնօգնութեամբ ուսած շատ մը լեզուներ : Արմաշու վանքն ալ մանկով

նմուցած է նախնաց մատենագրութեան և Ա.Ճ.արանութեան : Յետոյ դարձած Պրուսա և ուսուցչութիւն բրած : 1828 ին Պօլիս կու գայ և պահ մը իրբ բարգման կրթմնայ Խիւրեվ Մեմեկա Բաշայի քով : Մինչև 1841, դասախօսած է Սկիւտարի ձեներանին մէջ, նացունելով ականաւոր աշակերաներ : ձեներանին փակումն վերջ, քան՝ մը տարի զբաղած է մասնաւոր դասերով և գիրքերու նրատարակութեամբ : Վերաբացումին (1846) կրկին պաշտօնավարած իր Տեօրէն : — Իր կեանքն ու գործունէութիւնը լրի խմանայ փափաքողներ կրնան կարդալ Յ. Գ. Մըրըրեանի կեննագրութիւնը : Կր բաւականանանք քանի մը տողով բնելու թէ բունդ պահպանողական մը եղած է Տէրցենց, ջատագով «խաւարեայ» կուսակցութեան և երկար ատեն զրիչ շարժած՝ լուսաորջականներու անդրեան սեպուած բուզարական և կարդիկ նատարակութեանց դեմ : Ունի բազմաբիւ գործեր՝ ինքնագիր և թարգմանածոյ . — Ընթացք նայ դպրութեան . Քաղաքավարութիւն . ձառ. առաջին մարդոց կրթութեան վրայ . Յարաբար ուղղութեան . ձանադարձ երջանկութեան . Խորհրդածութիւնը Բաւարայ . ձառ. Սկրքատութեան (և) Հազարդութեան . Հնախօսութիւն սզգաց . Քրքիստոնէական . Տեւոյրիսն նովուական . Չարք եղարք . Տեղագրութիւն Երուսաղէմի . Ուսումն բարոց . Բանապատ . Յարագս մանու նարածչաց . Գիւսաց գոյութիւնը և շարութիւնը . Կենն Քրքիստեանայ . Խորհուրդ գազանի ընկեանց . Քրքիստ. եկեղ. կառավարութեան վրայ . Մեծն Նարդեանի մատածութիւնը . Երուսաղէմ . Հնախօսութիւն Հարցոց ներանսութեան ևն. ևն. : Թողած է նաեւ շատ մը ձեռագրեր ուրոնցմէ նշանատրն է **ՅԾ հասար** « Եկեղ. պատածութիւն քրքիստեան » բերքը, պատրիարքարանի ծախքով և Մ. Աղարոնի գործակցութեամբ, մինչև « Մապուսի երեւումը (1852) », 2. « Չօնայ » (1855-6), 3. « Երեւակ » (1857-66) : — Տէրցենց 1854 ի առնեննը տարարան մը նիմնած է, անոր կազմածները գնելով Յովն. Մարգարեանէ (Սկիւտար) որոնք նախապէս սեպակաւորութիւնն էին Արք. Մարտեանի (Բզովա) : — Իր տպարանն շոյս ընծայուած են՝ թաց ի վերոյիշեայ իր գիրքերուն մէկ մասնէ՝ նետեւեայները . — Տղայ կրքեւու վրայ . Առաջնորդ երկինց . Յանարէն Քերակաւորութիւն . Մարիլու . Պարսից թագաւորը և իր փախարքայն . Ռազմանաւ . Փարիզն յնախքիկա . Օրացոյց 1863 . 64 . 68 .) ևն. ևն., մինչև 1877 թ. տպագրուած Վեգիր, Քեպէճի և Աչրը Էթեմաի խաներու մէջ : — 1841 Մարտ 1 ին « Ուսումնական Ընկ. » մը կր կազմուի Պօլիս, նարառակ ունենալով նայ գիրքեր տպել . գլխաւորարար Յ. Տէրցենցի գործերը : — 19^{րդ} դարու այս ներուոն գրագեւ-նրապարակագիրք մնում է Սկիւտար 24 Յունվար 1888 ին : — Չաւակը Չեմոր պահ մը շարունակած է նորը գործը, յետոյ նոյն արեւաւոր կրելով փաստարանութեամբ պարտաբոծ :

ՅՈՎ. ՉԱՄՈՒՆԻՃԵԱՆ (ՏԵՐՈՅԵՆՑ)

Երուսաղէմի մատենադարանը պահ : Ասոնցմէ գառ 1846 ին սկսած է նրատարակել 1. « Հայաստան » բերքը, պատրիարքարանի ծախքով և Մ. Աղարոնի գործակցութեամբ, մինչև « Մապուսի երեւումը (1852) », 2. « Չօնայ » (1855-6), 3. « Երեւակ » (1857-66) : — Տէրցենց 1854 ի առնեննը տարարան մը նիմնած է, անոր կազմածները գնելով Յովն. Մարգարեանէ (Սկիւտար) որոնք նախապէս սեպակաւորութիւնն էին Արք. Մարտեանի (Բզովա) : — Իր տպարանն շոյս ընծայուած են՝ թաց ի վերոյիշեայ իր գիրքերուն մէկ մասնէ՝ նետեւեայները . — Տղայ կրքեւու վրայ . Առաջնորդ երկինց . Յանարէն Քերակաւորութիւն . Մարիլու . Պարսից թագաւորը և իր փախարքայն . Ռազմանաւ . Փարիզն յնախքիկա . Օրացոյց 1863 . 64 . 68 .) ևն. ևն., մինչև 1877 թ. տպագրուած Վեգիր, Քեպէճի և Աչրը Էթեմաի խաներու մէջ : — 1841 Մարտ 1 ին « Ուսումնական Ընկ. » մը կր կազմուի Պօլիս, նարառակ ունենալով նայ գիրքեր տպել . գլխաւորարար Յ. Տէրցենցի գործերը : — 19^{րդ} դարու այս ներուոն գրագեւ-նրապարակագիրք մնում է Սկիւտար 24 Յունվար 1888 ին : — Չաւակը Չեմոր պահ մը շարունակած է նորը գործը, յետոյ նոյն արեւաւոր կրելով փաստարանութեամբ պարտաբոծ :

ՏԾԱ. ՔԻՊՐՈՍԻՅ ԶԼՊՊ. ՔՐԻՍՏԻԱՆՍ — Ինծած է Վան 4 Ապրիլ 1820 ին :

Չինորագրութեան խոյս տալով կ'անցնի Պարսկաստան, Կովկաս ու Պօլիս՝ ուր — իրբ դասաւարակ — կր ծանօթանայ ազգին երեւելիներուն նա, և ուր կր կորսնցանն կինն ու սոչիկը : 1851 ին ուսուցչ. պաշտօնով կր մեկնի Քաղաս, ապա Կիլիկիա : — 1850 ին Միւնեմարտեանի սպած « Հրատիրակ Արարատեան » իր նեպիտակութեանն օրինակ մը կայ մեր քով որուն կողքին վրայ գրած է ինք . « Այս տաղաչափական մատենան Եսու յիշատակ Չեքրունցի Տ. Վազար թնկի վասն նաեղուցեայ ծնողաց ինց, յամի Տեառն 1852 Նոյեմ. 13, ի Ս. Արոսն Կիլիկիոյ. Նուսաս ծոյ. Բս.ի ՄԻՔՐՈՍԻՅ ԽԵՐՈՒՆԻԱՆ Վ.ԱՆՆԵՅՈՅ » : — Կր գառնայ Պօլիս, յետոյ ծննդավայր, և 1854 ին Քարքիլէ կզակէ վարդապետ կր ձեռնագրուի յԱղարամար, կուսակրօնի անունն անխոփոխ պահելով : Փափաքելով օգտակար ըլլալ նոյն վանքին՝ կր մտաղրէ ժառանգ

գաորաց վարժարան մը և տպարան մը հաստատել նոն : Խաւարամիտ միաբաններու նովա-
ռակութենէն վնաս՝ կը նարկադրուի Պօլիս անցնիլ կրկին, քարոզիչ կարգուելով Սկիւտարի

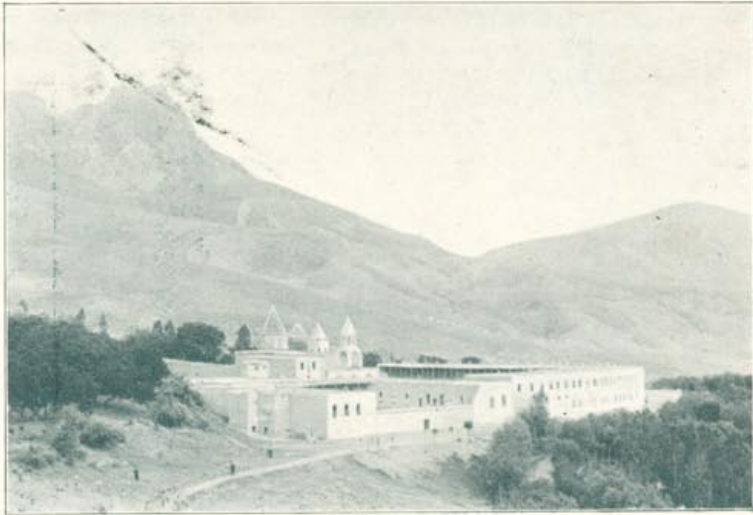

ԽՐԻՄԵԱՆ ՉԱՅՐԻԿԻ
Նշխատարգոյրիցք

Ս. Խաչ ժամին : Օսկան Գրիգորի նորը ձեռնառու-
րեամբ՝ Խրիմեան կ'աչոյի սկիզբ մը տալ իրակա-
նացման իր խոսակցին : Յունիսի սկիզբը տպարան
մը կը բանայ ՍԿԻՒՏԱՐ «բնոյ նովանեաւ Ս. Խաչ
կեղեցոյն» և կ'սկսի «Արծիւ Վասպուրական»
ամսաթերթին նրատարակութեանը (1855-6) : 1858
ին տպարանը կը փոխադրէ **Վարազայ Վանք**
(Վ.Վ.Ն.), ուր կը հիմնէ գիշերօթիկ վարժարան մըն
ալ : — 1860 ին կը մեկնի Թիֆլիզ, հանգանակու-
րեան համար : Գարձին՝ զգրոյցը կը պայծառացու-
նէ և կը շարունակէ իր բերքը : 2 տարի վերջ կ'ընա-
րրի Մոսկի առաջնորդ, որով մամուլը կը տե-
ղափոխուի ՏԱՐՔՈՎ, ուր 1863 ին լոյս կ'ընծայէ «Ար-
ծուիկ Տարօնոյ» նանդեար՝ Մրուանձտեանց Վ. Բ. ի
աշխատակցութեամբ : — Ասկէ անդին **Հայոց Հայ-
րիկ**ին բոլորած կեանքը եղբերգութիւն ու դիցազ-
ներգութիւն դարձած է ծայրէ ի ծայր, ամենուս
ժանօր : Հարստանարութեանց դէմ բողոքի ու բռն
պատրիարք (1869-73), նայրենասիրական գոհար
գիրքերու մեղինակ, սկըճ բերատաց, Պարլիմենտ
Վեհամտոյի պատուիրակ ու իր ծննդավայրին սո-
վեղոց բարերար նըշտակ, Երուսաղէմ վտարանդի
(1890), ազգընտիր Հայրապետ ամենայն Հայոց
(1892), կեղեքեալ Հայութեան և Հայաստանեայց

Ս. կեղեցոյ իրաւանց ուխտեալ պաշտպան անվանոյ, մինչեւ իր յետին շունչը՝ 29 Հոկտ.

1907 : — Գառնա-
լով նախկան գա-
ւառներու մէջ իր
նաստատած Մա-
մուլին [որ Վ. Ար-
ծիմեան ալ կոչ-
ուած է], բաց ի
նամանուն բերքն
ապաճ է **Իրա-
հանգ մանկանց**
(1856, Սկիւտար),
Այրբենարան
(1857), **Ռոսեալ
պանդուխտ** (ուղ-
բերգութիւն 3 ա-
րար, 1873, Վա-
րազ), **Հայրենա-
գիտութիւն** (2
նատոր, 1883,
Վարազ) : — Այլ
մամուլը կառու-
վարութեան կողմէ

ՎԱՐԱԳԱՅ ՎԱՆՔ (ՎԱՆ)

գրաւուելով Վան փոխադրուեցաւ, կապարեալ նալ տառերն — իր յոյժ վտանգաւոր տարրեր
— բնաչինջ ըրին Համիտի նաստարիմ արբանեակներ : Հայու սպրանք ալ գործիքը ծառա-

յաճ է վերջէն տձկ. զիրքերու են. տպագրութեան նամար՝ Վանի մէջ : Բանի մը տարի առաջ երբ Սահմանադրութիւնը նշագրուեցաւ, Վանցիներ յաջողեցան կրկին Վարազազ վանք փոխադրել գայն, յաւերճացունելու նամար յիշատակը երբեմնի տպարանատէր լուսամիտ վարդապետին :

86. **Քաղեռն Տիվիթճեան** + —

Ծնած է Պօլիս 1810 ին : Նախ ոսկերչութիւն բրած է : — Ժամանակակից է Կեօք և Գալուստ Արապեանց և Յ. Տերտչեցի : Վարաբիա՝ առնեօք նրեպներու փորագրել տուած է նայ տառեր՝ գեղեցիկութենէ զուրկ, անձուռնի . լետոյ զանոնք ձուլել տուած է Արապեաններու, մինչև նիւնելը իր սեպն. ձուլարանը : Ընդարձակ տպարան մը ուներ Վ. Ազիլ խան, ուր գրաշարապետութիւն բրած են Նարեկ Արքին, Խոսօզ Տրղլան (Կրկորեան) : Վերջերն էր որ գայն փոխադրեց Ֆենէր (Ոսկեղջիւր), Ֆրեմկեան Արաճաֆի տան մէկ մասին մէջ՝ ի Գիլեմիա մասնալէ : — Բոյրն՝ Օր. Գարինա երկար առնէ գործակցած է իրեն՝ իրը կազմարար : — Ինք մին էր Պօլիս Ա. անգամ արագատիպ մատուց ունեցողներէն, երբ նոյն միջոցներուն շատեր բազկամամուլով զործ կը տեսնէին : Տպած է ի մասնաւորի եկեղ. նատարներ (Չայնրաղ Շարական, Ատենի Ժամագիրք, Սալմոս, Աւետարան են.) : — Գիտէր խօսիլ ու գրել յուն., պիլը, և իտալ. լեզուները : — Ամուրի էր : Բենիամին Ֆռանգլիին ընդքն ուներ, անուեսագետ, խնայող ու խանձ էր յոյժ, միջակ կազմով, բարբարոյ և փոքրեւտանդ : — Պուվարերէն բոլոր տառերը զատաշինն ինք եղած է ձուլող, որոնցմով տպագրած է լետոյ բազմարի զիրքեր, այդպէսով մտաւորական սնունդ շամբելով ամբողջ Պուվարիոյ ընակիչներուն : Տարին երկիցս՝ մեծ տոնավաճառներու առթիւ կը ձամբորդէր կարնավաճառներու այդ նայրենիքը, յաճախ նեռագրաւ այ կանչուելով ու միասին տանելով նակերով զիրք զորս կ'ապառէր՝ քաղքէ քաղաք շրջելով և ապառիկ խակ տալով շատերու որոնց վրայ մեծազումար առնելիքներ ունեցած է՝ ցարդ անզանձելի մնացած : Անոնց լուսաւորութեան գործին մեծապէս սատարող այս նայազգի տպագրիչը կոչուած է իրաւամբ **Պուվարաց Գրիգոր Լուսաւորիչը** : Աւելին կայ. — Պէկը. լեռնափոխութեան առնէ սիկառի բուրդի կախարհներու մէջ Տիվիթճեան խրախուսիչ սրտատուչ կոչ մը դրոշմած է՝ նոյն ազգը ստրկութեան լուծէն բօրափելու մղող, այդ խակ պատճառաւ ձերբակալուած և լետ դատավարութեան 50 սակի տուգանքի դատապարտուած : Երախտապարտ Պուվարներ տարին անգամ մը սովորութիւն ունին Սօֆիայի Մայր Եկեղեցին նոգեմանգիտա կատարելու իրենց նին ու նոր բարերարաց նամար, որոնց նետ կը յիշատակեն նաև Տիվիթճեանը : — Թաղեոսի աշակերտներն էին Եւովանչօ անուն Պուվար մը, նաև ի Սօֆիա նիւնայ նշ. տպագրիչ Խրիսթօ Պրզվարօ՛՛՛ որուն ցլիմած էինք, իր վարպետին լուսանկարն ունենալու նամար, Պօլսոյ մէջ արուարձանէ արուարձան մեր դեղերումներէն ձեռնուտայն : Պատասխան ստացանք թէ առնեօք ինք էսս Պօլիս Պէկը. լեռնափոխական գոյով՝ արժանացած է բարբ օտարիկանութեան . . . մեծարանաց, վրայ տալով նաև բոլոր գոյրերն՝ ընդ որս նաև Տիվիթճեանի պատկերը : — Թաղեոս անգամ մը փորձութիւնն ունեցած է գրոշմելու «Նեմցե գայմեֆ» Աստու. կեղծ դրամարուգրը : Ասիկա պատճառ. եղած է որ բառական առնէ բանտ պառակի ինք, ուրկէ ազատ արձակուած է՝ դատավարութեան միջոցին յարտարարելով. «Ես Լեֆիէր կարծելով տպելցի զանոնք» : — Բանտէն վերջ՝ ձայնը բոլորովին մարած էր : Կեափի փաշա, Ալի Պէյ Եօրուչը՝ իր սեպն. տանը մէջ աւանդած է նոգին 1878 ին : — Անա իր տպած գրքերուն նամատ.օտ մէկ ցանկը. — Գիրք բնութեան (Յ. Ս. Տիվիթճեանի) 1856. Սանդուխտ Կոյս 1862. Հայելի գործոց և աշխատութեանց Տրղլանեան Մկրտչի. Իրաուներ ազգաց. Առողջարանութիւն 1864. Կիլիկիա (նանդեա) 1864, 69. Օրացոյց 1867. Աւետարան 1876. Ազգային ջոջեր 1879 են. :

87. **Ռուբէն Յ. Միսքլճեան** + —

Ծնած է Գուճ Գարու : Նին. կրք. ստացած բաղին վարժարանը : Հոնկէ ելելուն՝ անմիջապէս գրառած է գրաշարութեամբ որուն նամար ուներ խոր նակում : Աշակերտ Միսնեֆոսեանի որմէ սորված է լետոյ գիր ձուլելու

արուեստը : Տպարք. սապարեզին մէջ նեղօճեակ յառաջանալով նիւնած է երկու տպարան, մին՝ Ֆինճանճրցար Եօզուլու, թիւ 19, (Պարզ Էստեփ այժմու շէնքին տեղը), որուն վարիչն էր Պ. Քիրիշեան. միւսը՝ Ղապարիոյ ժամին ետեք, ճամաշքրճեան Գրիգորի (այս քանանայ) նետ ընկերովի : Հրատարակած իր գործերը նամբաւտ օր էին՝ իրենց մարտ տպագրութեամբ : Քիրքճեանի յօրինած առուերը ժամանակին ամեն կատարելագործեալներէն էր սեպուէին որոնք ցարզ իր մակնտամբը կը յորշորշուն : Գործին սիրանար՝ իր նիւանդագին օրերուն իսկ, յառաջդիմելու եռանդը չէ մարած իր մէջ. ոչ մէկ ջանք կը խնայեր իր տպարանն օժտելու կատարելագործեալ մեքենաներով, գորս բերել կու տար երօշագէն : Իր օրով՝ զիրերը ձեռքով կը ձուլուէին . Քիրքճեան ննարեց **Թուլու մայ սով** բախելու գործիքը : Իր ձուլարանին մէջ նաշերէնէ գատ ուրիշ վերուէ առուեր պատրաստած չին : — Ռուրէն Գամ Գարու բնակած առնն տեղոյն եկեղեցիին դպրատեա եղած է, շնորձի իր գեղեցիկ ու մարգում ձայնին : Սիրուած անձ մըն էր, բարե՛նամբոյր և նեղ բնասորութեան նամար. վարած է Մայր եկեղեցոյ Թոպ, Խորճրոյ առննապետի պաշտօնը : Ճարտարօրէն կ'ամէր «քանօն», որուն նամար արեւել կրօնաւարեան երկրագագունը ձեռքի վրայ կը բռնէին զինք : Երբ վերջին տարիները Գրնար նաստատուցու, շարունակեց նայն կղզիին եկեղեցոյն մէջ դպրութիւնն՝ առ ի չզոյւ ձայնաւորի . առանց իրեն ժամ չէր բլլար : Գրնար նաստատուելուն պատճառն էր նիւանդարիներ, բոխչկներու խորնարգով, որովնեան սերտօրէն վարած ըլլալով գործին՝ սովորած էր միշտ կապարի ու ծարփի նետ խողայ և առոնց բունալից փոշիները շնչելով տկար ինկած էր : Այս անձանձիր վաստակարարին նամար աննար ըլլալով սրանոյր կեանք մը վարել, չիջ յետոյ կղզի փոխադրեց ձուլարանն իր յարակից բոյր կազմածքով. նանկ էր որ կը դրկեր զիրեր՝ իր երկու տպարաններուն նամար : Հազիւ 45 տարեկան, մեռած է ծիւթախոտ՝ Պոստու. 10 ի գիշերը, 1870ական բուականին : Վաշելուց յուզարկասորիին մը եղած է, և բառ վաղեմի սովորութեան՝ Մայր եկեղեցիէ բերումը դպրատեաի յապիկ ձգում էր պազալին վրայ : — Մանն քանի մը օր վերջ երօշագէն կը նասնէին իր ապագրած մեքենաները, որոնք սնտուկներու մէջ դեռ եռս փակ՝ կը փոխադրուին Արմաշ որուն վանքին կը գնուին : — Տպարանը յանձնում է Պ. Քիրիշեանի օր քանի մը տարի միայն շարունակած է : Իսկ Քիրքճեանի եղբայրը զիրերուն մայրերը ծախած է Հայ. Հռոմ. Էնֆիլեճեան վրդ.ի, 200 Ֆրնս. ոսկիի փոխարէն.

Ո Ո Ւ Բ Ե Ն Բ Ի Ւ Ր Բ Զ Ե Ա Ն

վերջինս այ ժամանակ մը վերջ, իր կարգին ծախած է գանտը Յ. Պոյաճեանի, ի զին 250 օսմ. ոսկիի : — Ռուրէնի աշակերտներէն մէկ նոյի միայն կայ ողջ, Տեօկէրեան Սարգիսը, այժմ մեքենավար Պոյաճեան գործատան մէջ : — Մեր ձեռք ձգած կենդանագիրքին ետեք Քիրքճեան ձօն մը ունի գրած առ ետալի պատրիարք Երուսաղէմի, 20 Պոստու. 1867, ի Գրնար, որմէ կը նետուի թէ նայն առններուն կղզի կը գանուէր արդէն : Այդ կենդանագիրք երկար նետապնդումներէ վերջ նազիւ կրցանք նայրայրել նանգուցեալին քեռորդի Տիկին Ս. Գալենսեքեանէ (Մարքիբոյ) : — **Տպած գիրեւեր.** — Ճերիտի թիճարէր (1857-8). Մեղու (1857-64). Լուսասորեալ դար. Քերականորիին (1856). Գ. Լուսասորից. Կանմի մարքիզը (1858). Գիտուն տղայք (1859). Բարի մարդ՝ բարի քանանայ. Բարի մարդէն չար մարդոյն (1860). Անգարն Պետրոս. Եռանկի գիշերները. Պղնձէ քաղաք. Առողջարանորիին (Տրք. Ա. Կրճիկեան) 1861. Ալգիբ (1862). Ազգ. Սանճանաղորտիին. Կալարէ և Սելչլա. Չօսք և Մարգարիտ (1863). Օրացոյց (1863, 66, 68). Հենրիպոլոյ, Գատարներու զատարներու տեղ. Երօշագէն. Թուրքանտա տիկին (1864). Ազգ. նանգանակարիին. Բնուորիին 183(ի սանճանաղորտեան (1865). Միլն Ապրայրի (1866-7). Քրիստոնեական (Պ. Շանչեանց). Հայ աղջկանց կարգուելու դիւրին ձամբայ (1866). Զատիկ. Ընթացք աշխարհիս. Բնարն յաւերակս նայրենեայ (1867). Սուտ լուսասորեանն. Բառարան նայ. յոյն. Փիլիսոփայութեան պատմ. (1868). Եօրն գիշերք. Հարսնիք մը. Տրամարանորիին. Մամուլ (1869). Գերեզմանք երկաստարդայ. Սի-

լինիա . Ռուսոն Պարույց . Աւետարան (1870) . Աղջկանց արուեստանոցներ . Ռիչ Պրա (1872) . Յնորք և երեսակադուրիսն . Սիապացոյց (1873) . Պանդուխտ Վանցին (1876) . Բրիտանական (Արուստանայ) 1877 . տեղեկագիրք , դասագիրքեր ևն . :

88 - 101. Գրածույիչներ +

— ՄԱՐՈՒԳԷ ՅՈՎԱԼՓԵԱՆ : — ՏԻԳՐԱՆ ԱՍԼԱՆ-ԵԱՆ : — ԿԱՐԱՊԵՏ ՏՆՏԵՍԵԱՆ : — ԿՇԱՆ (Իգիր) : — ԳՐԻԳՈՐ ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ : — Գ. ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ ՈՐԳԻՔ : — ԳՐԻԳՈՐ ՏԷՐՈՎԼԷԹԵԱՆ : — ՍՏԵՓԱՆ ՏԱՄԲՏԵԱՆ : — ԽԱԶԻԿ ԳԷՈՐԳԵԱՆ : — ՊԱՊԱ ԽԱԶԻԿ (Արարեան) : — ՅԱԿՈՒԲ ԻՐԵՐՈՒՆԵԱՆ : — ԵՐՈՒԱՆԻ ՓԱՆՈՒՇԵԱՆ : — ՄԵՀԱՆ ՏԷՐՓԷՄԷՆՃԵԱՆ : —

ԳՐԻԳՈՐ ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ

— Ասոնք տպարանատեր չեն եղած ըստ . իրենց տպարեզ ընտրած են գրածուարան բանեցունել՝ նայ և օտար տարաններու օտար . նայրաբերով : *** Առաջին երկուրիսն մասին՝ որոնք մեռած են՝ ծանօտութիւն չունինք : *** Կարապետ եղբայրն էր Ե. Տնտեսանի : Սրբաբեայ , Յ. Արապեանի ձուլարանին ձարտար գործարարապետը եղած է և նաեւ ցած շատ մը աշակերտներ որոնցմէ կը բաւ միայն իշիկ Գ. Ռաֆայէլեանը : Մասնն չորս տարի առաջ՝ աշխատած է Յ. Ներսիսեանի ձուլարանը (Սաֆիա) . Պոլիս դարձին՝ մեռած է : *** Կշան , աշակերտ Կ. Տնտեսանի , բաւական առնն ալ Գ. Ռաֆայէլեանի քով աշխատած , ապա Յ. Պոլաճեանի ձուլարանը վարած : Անցնելով Իգիր՝ կը նիւնն գրածուարան մը գոր սարկ կը շարունակի : *** Գ. Ռաֆայէլեան ծնած է 1846 ին . մինչև

իր մանր (Պոլաճքբեայ , 28 Յուլիս 1911) վարած է իր նիւնած նաստատութիւնները , վարպետ ձուլարանապետի նամբա մը ձգելով : Հին Ռեփին վերջին տարիներուն՝ մասնաձիւղ մը ունէր եզրագոտս գոր ինք անձամբ կը վարէր : Մասնն . նաչակումն վերջ վերադարձած է մայրաքաղաքս և զարկ տաւած միւսնայն գործին : Արասանման լոյս տեսնող շատ մը բերբերու գիր նայրաբրած է , որով միջոց եղած՝ ազատ գաղտնաբերու պատրաստութեան գործին , վասն զի , ինչպէս զիտներ , կապարեայ շարժուն տառեր այլ տաններուն մասնաւոր նկողութեանը կը ձուլուէին ի Պոլիս և անոնց արտածումը խափն արգիլուած էր : *** Իր մանուսակը՝ գառակներն Արմենակ և Վաղիսակ՝ յաջորդ Գ. Ռաֆայէլեան Ռեգիրք՝ անուամբ : ՏԻՊ ՈՒ ՏԱՌ շարուած է անոնց նորաձոյլ տառերով , որոնց նայրերն ու մայրերը մասնաւորին Գ. Ռաֆայէլեան գնած էր նշանաւոր տպագրիչ-գրածուիչ ճանիկի որդի՝ Ներսէս Արամեանի : *** Գ. Տեօփլեան , Ռաֆայէլեանց գործարարապետ 27 տարի ի վեր : Ծնած է Հաւրբեայ : Գեպրեկ 2 տարի առաջ կըր Ռաֆայէլեան մասնաձիւղ մը բացաւ Գաւրիք , Տեօփլեան վարիչ կարգուած է անոր : Տարի ու կէս յետոյ Պոլիս դառնալով , ջարդ կը սրաշատնաւարէ միւսնայն նաստատութեան մէջ որ էն առաջ Բերա Միս նկատմանի տունն էր , յետոյ Սրբաբեայ , Դարաբիս , Սուրբան Համալ , Իգրալ խան , նուակ ուրեմն Պապր Ալի : Հայկական ջարդերուն , կառավարութիւնը խառութիւն բանեցունելով լոյսը ձուլարաններուն վրայ՝ ուզեց իւրացունել անոնց կազմածները : Անն ուր տախտակեցաւ ցանկեր պատրաստել . Գ. Ռաֆայէլեան և Խ. Գեպրեան

ԽԱԶԻԿ ԳԷՈՐԳԵԱՆ

իրենց գործիքներուն **ԶԶ հազար ոսկի** զին դրին, բայց կառավարութիւնը չզննեց : Պեղարուեստից վարժարանի մէջ մասնաւոր վայր մը յատկացուցով իրենց՝ Խ. Փեղրզեան, Տեօփլիքեան և ուրիշներ սկսան աշխատիլ նշակողութեան տակ : Պաշտօնաւոր մը տարւոյ նամար թէ ի՛նչ աստիճանի նասած էր Համիտեան բռնութիւնը տպագր. բարձր աստերու մասին, կը բաւըսել թէ 50 տարւոյ վաղի կամ մէկ էլիճի նամար պետք էր խնդրագիր մատուցանել և օրերով սպասել : Մասնաւորութեան նշակումը Ռափայկեան ձուլարանը Սերեան խան փոխադրուեցաւ և Պ. Ռափայկեան ալ կրցաւ ազատօրէն Պահրէկէն Պոլիս գալ : Գործարանը նիւայ կը գտնուի ձիւղ օղլու ճառտուի : *** Խ. Փեղրզեան ծնած է 1856 ին Պաշար և աշակերտած Խորենեան վրձինի : 14 տարեկան կը մտնէ Տ. Ասլանեանի թով, վեպեր խան, ուր կը մնայ մինչև 1880 : Նոյնին գործը յետոյ իրեն յանձնուած է : Հոյ կը ձուլուէին սովորաբար «Ա-

- 1 شو جهان معرفتده اليوم حيرتبخشای انظار اعتبار اولان بونجه يدایع
- 2 شو جهان معرفتده اليوم حيرتبخشای انظار
- 3 مَا أَلْتَمَرُ أَلْيَانُ تَحْتَ خُضْرَةِ أَلْوَرَقِ
- 4 خاجيك كيغورقيان
- 5 درسعادت باب عالی جادهسنده جفال اوغلی نومرو ۳۲
- 6 دقمرت دقک اجل لطف بدانس یدر ؛ سي
- 7 صاب رب مناه يادناه قدردانه و شهنشاه برناه ولی

ՆՄՈՅՇՆԵՐ Խ. ԳԵՈՐԳԵԱՆԻ ՀՆԱՐԱՍՏ ՏՃԿ. ՏԱՌԵՐԵՆ
1. Նևսիճ 8 բունթո, 2. Նևսիճ 24 բունթո, 3. Հարկէլի 18 բունթո, 4. Նևսիճ 36 բունթո, 5. Նևսիճ 12 բունթո, 6. Փիուճի 16 բունթո, 7. Քրէմ 18 բունթո :

րապ օղլու» կոչուած 16 բունթո նին ձեռով **Ճևսիի**, նաև նայ տառեր : Փեղրզեան նոնկ փոխադրուած է Օսման պէի տպարանը, յետոյ Պապը Ալի («Բիզանդիոն»-ի տակ), իսկ Պեպրէն յետոյ Պեղարուեստից վարժարան : Մասն. նշակումին նաստատուած է Իզում խան (Քիչաօի), մինչև 1912 ի գարնան, որմէ յետոյ վերջնապէս փոխադրուած ձիւղ օղլու եօգուչու, թիւ 34 : — Յ. Միսնեօիսեանէ ստացած, նաև իր ննարած և ձուլած տաճկ. տառերն են «Նևսիճ» 8, 12, 24 (սև), 18 (նարեքի) և 36 բունթո, — վերջինն նոր գործածուիլ սկսուած, — «ըրբթա» 18 բ., «քիուֆի» 16 բ. : Օսմ. մամուլին մատուցած այս ձուլարանաց նամար՝ վերջերս վարձարուած է Պ. կարգի «Մեարիֆ» պատուանշանով : — Գործարանական ունի Պարրիլեյան Պոլսը : *** Պապա Ռազիկ, քաջտարժ գրածուիչ, աշակերտ Յ. Միսնեօիսեանի իր սեպն. գործարանը չէ ունեցած, այլ իր գործարանական պաշտօն վարած է գանազան ձուլարաններու մէջ. այժմ Սեղրակ Մարտիրոսեանի թով : *** Սո. Տամատեան [որուն պիտի նանդիպինք նաև իր կենսագրութեամբ՝ **Ս. Ե. Ե. Ե.** լրագրի բաւանարով,] գրածուիչ ալ եղած է Ե. Տամատեանի քեղադրութեամբ և ընկերակցութեամբ : 1870 ի միջոցները գրածուլարան մը բացած էին իր եղբայրներն Օտուն Գարու, որ արդիւնաբեր եղած չըլլալով՝ 1874 ին յանձնուեցաւ Ստեփանի, ընկերութեան լուծմամբ, և որ շարունակուեցաւ մինչև 1893 : Այդ միջոցին Ա. անգամ ըլլալով, Տամատեան universe! (այսինքն ամէն գործողութիւն կատարող) գրածուիչ-մեքենայ մը բերել կու տայ. տպագր. տառերու զինը — որ 30 դր. էր — մինչև 15 ի

Յ Ա Կ Ո Ւ Ծ Ե Ր Ո Ն Ե Ա Ն

կ'իջեցուն, որով՝ տարագրութիւնը կը զարդի Միսեհեփեսեանի, Արամեանի, Բերքճեանի և

† ԳՐԻԳՈՐ ՓԱԼԱԳԱՇԵԱՆ

րունակէ և ձուլարանին շէնքը կը փոխանցէ Բ. Բէչեանի գիտն. ք. Մերոնեան ալ Ֆրանսացիի մը նախնաւորութեամբ կը փախչի Սօֆիա ուր կը բանայ նոր ձուլարան մը զոր 13 տարի անխափան կը վարէ, նորեղբորորդուցն պէս՝ արտասանմանի յեղափոխականներու գրքեր մեծ մասին նայրեն և աճկ. ստա. նայրաբերով : Պուլկարիա Ա. անգամ նամանան նասաւորութիւն մը ինչ եղած է նիմնող, Ե. Փալազաշեանէ թիչ առաջ : Ազատութեան նշանակմամբ՝ վերադարձած է ճննդավայր և իր գործատունը բացած Շարգ խան, զոր ապա Բերչեմպէ. Բագար փոխադրած է (Ղարսիա) : *** Ե. Փալազաշեան, եղբայրն է Յովնանի և որդին՝ նշ. ձուլիչ Գրիգորի որ Պոլսոյ առաջին ուժանակներուն և մասնափիւս. «գօտի»-ին նեղինակն է՝ մեռած 27 նոյ. 1893 ին, [իր նետաքրքրական կենսագրութիւնը տե՛ս «Ամնուն Տարեցոյց»ը 1913 տարի] : — Երուանդ ծնած է 1861 ին Պօլիս, ուսումն առած Ա. Սուրենեանի վարժարանը 1878 ին :

ՄԻՇԻՆՆ Մ. ՏԵՐՍԵՄԵՃԵԱՆ

կազմածները քակելով նկար

աչոյց մենանորնն բլլայէ : Համիտեմն խառտրեանց ընդմամբ՝ Տամատեան կը նարկադրուի գրաձուլարանը ծախելով Եգիպտոս անցնիլ : *** Յ. Մերոնեան ծնած է Բոսնիկ Հիւսար՝ 31 Մարտ 1866 ին : 15 տարեկանին կը մտնէ նորեղբորորդի՝ Բ. Ռափայէշեանի ձուլարանը, որ նոր փոխադրած էր գայն Ղարսիա, Միսեհեփեսեանի տարանը : Երկար տարիներ նոն կը մնայ՝ արճեափն նմանալով. վարպետին Եգիպտոս գաղթելուն առիթն՝ Մերոնեան կը վարէ վարչութիւնը նոյն գործարանին զոր թիչ յետոյ կը փոխադրէ Միսեհեփեսեանի տունը, Բերս, որպէս զի Միսեհեփեսեանի՝ փորագրուելու վրայ եղող մաշկերը ձուլուին : Երկու տարի ետք Մերոնեան կը փոխադրուի Պապր Ալի Տատուտի, մինչեւ Դեպքին տարին. յետոյ Ռափայէշեանէ բամնուելով կը նիմնէ իր սեպն. ձուլարանն, Եգտամ խանի դրան մօտ. 6 ամիս վերջ նայիլ. Ջարդերը սկսելուն, Երուսալա տարագրած իր մեքենաներէն մէկ մասը նոյն միջոցին ստանալով, նագի բանի մը ամիս գործը կը շարունակէ որ կ'սկսի նրաստարակել «Բիզան-

ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱԼԱԳԱՇԵԱՆ

նախնաւորութեան արուեստին մէջ աշակերտած է Դ. Թէլլալեանի : Օր մը ձեռք անցունելով վնասուած գրաձուլիչ-մեքենայ մը՝ նորոգած է գայն և գործածութեան վիճակի մէջ դրած, միաժամանակ աշխատելով փորագրելու զանազան տեսակ սառեւրու մաշկեր որոնցմէ լիշենք իր պատրաստած երբաշական գիւրքը՝ նոյն լեզուէ քաղցի մը նամար. դարձեալ՝ առճկ. զարդագրերու մաշկեր որոնք նորութիւն մըն էին, բանի որ գիտենք թէ յուրբերենը գօրկ է առոնցմէ : Այս աշխատութեանց միջոցին Տպագր. Տեսչութիւնը եկած կընքած է անոր ձուլիչ մեքենան, արգիլելով անոր՝ նոյն արուեստն ի գործ դնել : Միս կողմն. ստիպանտարիւնը կը նետապնդէր տպագրիչները, երեսան նանկու նամար Հ. Յեղ. խմբակցութեանց կնիքները փորագրող անձը : Երուանդ տեսնելով որ պիտի չկրնայ թուրքիս գործել՝ Դեպքին տարին կը փախչի Սօֆիա, յանդգնութիւնը գործելով նին կառավարութենէն կնքուած իր տանկու : — Պուլկարիա կ'սկսի ալլ եւս ազատ գործել իր բազ-

մալեցունան տառերով նոյն ձուլարանին մէջ, մասնաորակա մղում ապով պիր. գիրերու ձուլման գործին: Ներկայիս մէջ կը մնայ Սօֆիա

միւսնոյն արուեստով: *** Մինրան Մ. Տեօքմէճեան ծնած է 2 Յնվր. 1851 ին Պալար: Նին. կրք. ստացած է Հաւրէոյի Ներսէսեան վրձնը: Պան մը Թօքար-լեանի քով գրագրութիւն ընելէ ետք՝ վաճառականութիւն ըրած է Գամանտո խան, միաժամանակ Ձեմալըլի Քաշ ձուլարան մը բանեցուցած է ընկերովի: Գեպրին տարին առեւտր. սապարէզն ազանայ չրելով՝ նուիրուած է այլ եւս տառեր ձուլելու արուեստին՝ միւսնոյն վայրը, յետոյ Պալար Ալի և Սուլթան Անմա (Մէքրէպր Անաղի), միջոց մըն ալ ընկերանալով Գ. Ռաֆայէլեանի: Ազատութենէ վերջ, կրք գրածուլարաններու մասին

ՄԻՋՐԱՆ Մ. ՏԵՕՔՄԵՃԵԱՆ
Արդար ըլլալ մար-
դուս պարտքն է:

ՄԵԼՇԱՆ ՏԵՕՔՄԵՃԵԱՆԻ ունեցած գլխազբեւէն ու բռնազբեւէն նմոյսներ որոնք չեն գտնուիր Մալաթիոյ Գիրք. բուցուցածնեղէս, ին մէջ (Երես 22.25)

խիստ նակողարիւնը վերցաւ, Տեօքմէճեան իր սեպն. գործանոցը կը բանայ ՄԼեքրէք Օրէլի դիմաց, թի 1, ուր ցարդ կը ձուլուին ամենազգի տառեր և ուր գործաորակա է Գրիգոր Չնորեան:

102-103. **Գարբիշ Կրանեան** — Ծնած է Պոլիս 1827 ին. գառաւայի որմնաղիր Յնանի որդի. աշակերտած Մայր Վրձն. ձայնագրագետ Արիստակէս Յօնանեանի, որուն նետ 1857-8 նրատարակած է **Գնար Արեւելեանը**: Իրք երաժշտապետ, բաւական աստեղ դասախօսած է մայրաքաղաքիս արտարձանաց նայ դպրոցները, նաև 1861-2 ին նրատարակած **Գնար հայկական** երաժշ. նանկար Ն. Քաշճեանի նետ և իր վարպետին ձեռնաստութեամբ: Մեռած է 13 Հոկտ. 1862 ին: Մանուսեր յաջորդ տարին Քաշճեան պան մը շարունակած է նամանուն ըրերը, նաև տետրակ մը՝ նանկուցեալին ի յիշատակ՝ Պէլիքայէլեանի ուսանաւորով: Վերջնոյն վրայ կը կարգանք **ի սպարանի Գ. Մրանեան**: Իրականութեան մէջ՝ այդ **սպարանը վիմագրասուն** մըն էր. Կրանեան Ղաչարիս պզտիկ խանութ մը ունէր ուր կ'գրապէր վիմագրութեամբ և ուրիշ լոյս ընծայուած են վերոյիշեալ երաժշտ. պարբերականները: *** ՏՊ. Յ. Տ. ՍՏԵՓՈՆԵԱՆ. — Բողոքական. ժամանակակից Յ. Մինասեանի: 1860 ին մէկ գիրք միայն տպած է, **Նկարագիր գոյափոխութեանը** (ըրզմ. անգլ.):

104. **Յովսէփ Գավաթեան** — Ծնած է 16 Հոկտ. 1837 ին Պալար: Նին. կրք. ստացած նոյն, ապա Հաւրէոյ, Ղաչարիս և ձեմարան: Պան մը ոսկերիչի մը քով աշակերտելէ վերջ՝ նրինի պատերազմին աստեղ, նայազգի Սամուէլ Բաաբայի նմուրանց վաճառատունը կը մտնէ, յետոյ տեսնելով որ տարազգի վիմագրականներու բարգմանչութիւն ընելն աւելի շահաւետ է՝ կ'սկսի ասով պարագիշ: Պատերազմը դադրելուն՝ Յովսէփ անգործ կը մնայ, ուստի Արմաշու վանքը կը դիմէ կուսակիցոս ըլլալու մտադրութեամբ՝ զոր գլխիս շնաներ և կը դառնայ Պոլիս՝ վանանօր Սո. Մաղաթեան Ալի նետ որ Պատր. Տեղապան ընտրուած էր և որուն քով կը ծառայէ ժամանակ մը: — Օր մը ուսմանանայ Ետանեարտ (= Յովնանեան Անդրեասեան) Պատրիարքարան կ'այցէ՝ միասին ըրելով քանի մը տետրակ՝ և յայտարարելով թէ նայ տառերը կ'ուզէ երաջ. տառերու վերածել, այն նաւաստով որ այլ միջոցաւ միայն կարելի էր Հայուն՝ իր ինքնութիւնը ծանօթացունել Երուսղայիներուն?: Հոն պատրաստականութիւն կը յայտնէ գործին յաջողութեան նամար արամաղրել Ռուսմանիս ունեցած լոյսը սպարակները: Կը պատասխանուի իրեն թէ սղայական խորհուրդ մըն էր իր յղացածը: Մինչ այս մինչ այն,

գործը ժողովուրդը խնամած էր՝ տեղապահը վար առնելու առաջադրութեամբ : Եսանեքոտ ալ անցին անտեղեակ՝ կը դիմէ Գալաֆեանի, եղբորեան նաու ըլլալու նամար : «Պոչա-նայք ազգային տասերը յեղաշրջելու գաղափարնիդ իմացած ըլլալով՝ ձեզ կը փնտռեն կըր, բզիկնիդ նանն պիտի . . . » կը պատասխանէ Գալաֆեան նեզնորն : Ռոմանանայուն՝ գլխարկն առնելով կծիկը դնելը մէկ կ'ըլլայ : — Գալաֆեան պատ-րիարքարանն նեռանալով Մանմուս Փաշա գրաւմանուի խանութ մը կը բանայ ուր կ'սկսի ծախել Միսնեախանի տպած գիրքերը : Արնեսաակիցներ կ'ըջարին և կը ջանան անոր խանութը գոցել սոց՝ պաշտօնագրու «վարդես կրած» ջրլարը սրատրուակ բռնելով . բայց իր պաշտօնական՝ տեղապահ Մաղաբեանի միջամտութեամբ անոնց առաջադրու-րինը ջուրը կ'իջնայ : — Յովսէփ Յ. Մարգարեանի և Պ. Արապեանի միանալով՝ 1867 ին կազմած է «Երազք Գրա-վանատրեան» ընկ. մը որ քանի մը տարուան կեանք ունեցած է : — Այն առնուան ընթացիկ դասագիրքերն էին քերական, նեզարան, Սաղմոս, Աետարան, Գոր-ծոց ու Կարել, ուսանող մը զայն տարտել վերջ՝ շուն-չը ճուկայ կ'առնէր : Արապեանք, Միսնեախան, Քիւրքճեան, Տիվիքճեան և Մինասեան մեռաչնորն բրած էին ասանց տպագրութիւնը . գրաւմանաք տասանորով կը գնէին անոնցմէ : Յովսէփ Յ. Մինասեանի նեա նամա-ձայնած՝ Յ. Մ. սկզբնատասերով տպել կու տայ աման

ՅՈՎՍԵՓ ԳԱՎԱՏԵԱՆԻ
Երեսօտարդու թիւ 6ր

գիրքեր և 12 դրչի ծախուող Սաղմոսք 5 ի կ'իջեցունէ : Այս մըցումը կը գրգռէ նայ տպագրիչ-ները որոնք կը բողոքեն Պատրիարքարան, առարկելով թէ «բո.թ.»-ի մը տպարանէն կրօնական գիրքեր յոյս կ'ընծայուին՝ իրր Յ. Միսնեախանի տպագրութիւն : Գալաֆեան չմտաիր . բա-ւական գրամ ծախանելով կ'աջուղի արտօնագիր առանալ և 1860 ի սկիզբները տպարան մը նիմ-նելով (Քիւրքճի խան, վարի յարկ, թիւ 20 և 26,) ամեն գիրք ազատօրէն տպել և աման ծախել : — Գրաշար ունեցած է ի մեջ սղոց Աշճեան Միսակը (այժմ գոնարավանա) : — Անգամ մը իր գրատունը ոստիկաններ գալով կը խու-զարկեն . նայ բազաւորներու պատկերներ կը նաւա-քեն, զինքն ալ կ'առաջնորդեն բանա՝ վեց տպագրիչ-ներու նեա որոնք սիկառի բողոքի կախարիցներու վը-րայ՝ Լեւոնի, Հազիի, Վարդանի և Տիգրանի պատկեր-ները գրոյձած էին : Տագանք վճարելով՝ բոլորն ալ ազատ կ'արձակուին քանի մը շարքէն, իրենց փաստա-բաններուն շնորհիւ՝ որոնք գործին լոկ շանաղխական նպատակը պարգած էին : — Գարձեալ, որ մը ներսու Պատրիարք տպագրութեան նամար՝ Սանմանագրութեան տետրին իրանտերներ կը յանձնէ Գալաֆեանի : Կրք. Նիսրը. Քեամիլը Բաշա ձեռագիրք քննութեան կ'ենթարկէ, բայց մեչք վնասակար ոչինչ գտնելով կ'արտօնէ տպա-գրութիւնը : Այդ միջոցներուն, նայ տպարաններու գոր-ծերը յանձնուած էր Սարաֆեան Յարութիւնի (*) որուն պաշտօնը ձեռք ձգելու բաղձացող Միք. Աշճեան ջուշա-նար տպրած օրինակ մը քննելով 2 բառեր մատնանիչ ընելու եղարքու Քիւրքիկ Սաղիա Բաշայի . — (Պատրիարքական) գտն և ԲՈՏՐՈՒՄԻՍԻՍԻՆԻ :

ՅՈՎՍԵՓ ԳԱՎԱՏԵԱՆ

(*) Երկ գտն, գանգան ժամանկեհրու մեջ՝ մայրաքաղաքիս հայ գրակցիչները եղած են — զերի ու բերի — † Յակոբ Տիվիքեան, Միխայիլ Առնեան, † Պոչոս Պառնասեան, † Միսնա Պուրաբարեան (Կամար), Երուսոյ Ետաուճեան, Լեւոն Սուրենեան և Երուսոյ Վարձապետեան (օգնական) : — Հայ. գիրքերու վրայ գրո-մբող շրմանառ ՄԼԱՐՔԻՔԻ սարաք 1882ին սկսած է սասնեակ մը սարի շարունակուած է, յետոյ Տպագր. Տնօրէնեան կողմէ տրուած նրամանագրիցին, բուանամարն և ամաթիլին թբասա սարաքով՝ մինչև 1908 :

Տպուած 500 օրինակները բարեխառնարար փոխադրուած էին Պատրիարքարան՝ ուրիշ չեն կրնար գրուել . սակայն տպագրիչը կը դատաւարատի բանտի ուր 2 ամիս կը մնայ, որովհետեւ Պատրիարք Հօր զինուամենը ո՛չ մէկ արդիւնք ունեցած էին : Ասելի՛ն կար : Տպարաններու վրայ նսկողութիւն կատարող նաստափոխ Հազգր անուն անձ մը (որ փոքրիկ գումարներու փոխարէն՝ արկածելոց բանկազին ծառայութիւններ մատուցանելու յօժար էր), բանա կ'ալցնելէ և բարութիւնը կ'ունենայ Գաժաֆեանի իմաց տալու թէ իր **Նրգարանը** Կարին բունը և Հայ-Հոռոմեականի մը բարգմանել տալով Պօլիս «ժուրնալ» ըրեր են : Յովսէփ յանկարծակիի կու գայ՝ միայր բերելով տարաբախա Տնտեսանը որ զնդանի մէջ փչած էր նոզին՝ նամանուն գիրք մը նրատարակած ըլլալուն : Իսկոյն իր փաստարաններուն յար բնելով նախորդ ամբաստանութեան խնդիրին մղում արուիլը կ'աղերսէ, և սուգանքի, կրժօնի, տպարանի փակման, ամէ՛ն բանի նամակերգելով՝ քիչ օրէն բանտէն դուրս ելլելուն, զժողով փախչողի մը պէս կը մեկնի Արևնք, մինչ իր բացակայութեան՝ տուն, գրովածատանոց ու տպարան՝ ամենուրեք խազարկութիւններ կատարուած էին : 2 տարի Յունաստան մնալ նարկ կ'ըլլայ՝ ճանօթանալով փախըտական Թուրքերու, ամենքն ալ ազատամիտ սպաներ, բարձրաստիճան անձեր և պալատական ազախներ ու դպեակ որոնք գաղտագողի մեկնած էին անդարձ՝ Մայր-Հայրենիքէն, Կարմիր Սուլթանին նետաղեղման պատճառաւ : Մինչ այս մինչ այն, Պօլսէն փտանելի անձէ նամակ կ'ատանայ աւետոյ՝ թէ իր ծանր պատիժը 45 ոսկի սուգանքի վերածուած ըլլալով կրրնայ ալ ևս ազատ մուտք գործել ի Թուրքիա : Գարձին՝ Գաժաֆեան երեսի վրայ ձգուած և փճացումի փանջին տակ կը գտնէ գործ ու գործատուն, զորս վերակենդանացունելու իր ջանքերն ապարդիւն կը մնան, նակառակ գրովածատանոց և տպարան կրկին բանալուն, մանաւանդ որ առներ մէջ մը Ոստիկանութենէն կանչուելու երկիւղն ալ կար գործին մէջ, որ իր եռանդը կը կասեցունէր ու կեանքը կ'անհամարքէր : Զախորդութեանց այդ օրերուն՝ նախկին փայլուն վիճակին տիրանալու սին յայտով, «ալեվրա» խաղալը չուշանար վերջին նարուածը տալու իր գործառնութեանց : 1892 Յունիպին կ'տոխլուի քաշուիլ գործէ, Զարմարճըրաի իր գրատունը՝ Պ. Պալենցի, իսկ տպարանն ու կազմատունը փոխանցելով իր պաշտօնեաներէն Միհրան Յ. Փափազեանի : Հայկ. Կոտորածին, քաղաքական նորիզոնը մուր տեսնելով առաւել քան երբեք . Գաժաֆեան կը խառնուի գաղբակամութեան մեծ նուանքին որ կէս առ կէս ջիբ ու ցան ըրա Պօլսոյ Հայութիւնը : Ընտանեօք կը նաստատուի Պուլիարիս, բաւական տարի Ռազկրաս, վերջին առններս ալ Շուճու՝ ուր կ'ապրի ցարդ, դառնագին ծերութեան մը մէջ : — 1863-88 բուականներուն իր տպած գիրքերը եղած են՝ Ժամանակագրական կարգաւ՝ Գաղտնիք բնութեան, Պոնեո. միլիտնտորը, Հոռովմայ քանանայապետը, Տօնացոյց, Գաղտնիք ամուսնութեան, Քաժուր, Առ.ձեռն գրագիրութեան, Յաջորդութիւն պատրիարքացն երուսաղէմի, Ալլա իլկ մէճնուն, Ազգ. շարան, Պատմութիւն առն և կնոջ, Երկք ճառք դամբանականք, Ստուերք նալկականք, Քերթուածք նուիրականք, Բնաստասիրութիւն ամուսնութեան, Գործք առաքելոց, Օրացոյց ժողովրդ. (նաեւ արարդ օրացոյցք), Սիրաք և Սամուէլ, Միութիւն Հայոց, Աշրդ Լարիպ, Աշխ. նայ բեզար, Բնական Պատմ. Հայոց, Գերեզմանք, Պատասխան ընդդէմ յայտարար ճշմ., Շինեմք մեր գերեզմանատումը, Գիստօրք, ճաշակ ոսկեղէն պարութեան, Աեւտարան ևն., ևն. : — Երկար տարիներ նրատարակիչը եղած Ա. Մար. Գարագաշեանի (նաեւ քանի մը ճանօթ ուսուցիչներու) գանազան **դասագրեանց** — շատը բազմաթիւ տպագրութիւններու նասած, — որոնք ազգ. պարոցները ողողելով՝ նեղինակներէն աւելի տպագրիչը նպատատորած են :

1059. **Ճանիկ Արամեան** . —

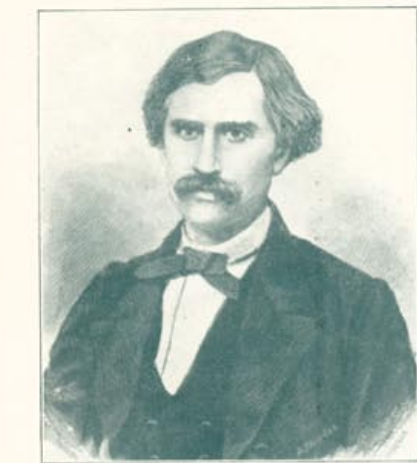
Հռչակաւոր վիճագրոյ, փորագրիչ, գրածուիչ, ատեւու հմարիչ, սպագրիչ և սպարանակ. արուեստագէտք որ միամամանակ գրող ալ էր : — Արամեանի խոստովանութիւնը հայ ատեւու մասին :

Մնած է 1820 ին՝ Իգմիս : Համեստ ծնողիի զաւակ, տղայ նասակէն Պօլիս եկած և դերձակութեամբ պարապած է : Մեկ կողմէ իր արնետախն աշխատելով, նետամտ կ'ըլլայ նաեւ ինքնազարգացման և նալերներ կ'առաջացունէ . **առե՛ն մըն ալ գրաւորութեամբ**

Կ՛գրազի : Գերձակ Ֆրանսացիներու նեա տեսնուելէն Ֆրանսերենն այ կ'ուսանի նեազնեակ և Բարիզ երբայու ցանկութիւնը կ'ունենայ : 1816 ին է որ կը մեկնի նոն և քանի մը տարի կը շարունակէ իր արնետար : — 1850ական բուականին Արամեանը կը տեսնէր դերձակութենէ քաշուած և ինքզինքը տուած փորագրութեան ու վիմագրութեան արնետաներուն . այդ օրերուն է որ կը նրատարակէ նայերեն ձեռագիր քերթիկ մը : Յետոյ իր մտասեւեռումը կ'ըլլայ նախկական ձիս տպարան մը բանալ , նայ տառերը գեղեցկացունել՝ երազականներուն մերձեցունելով զանոնք : Կաշակերտի Բարիզի նշանաւոր տպագրիչներէն Վ.աբուռի (Պետարաւոք փոռոյց , թիւ 44) և արնետան անոր քով կատարելագործելով՝ նետամուտ կ'ըլլայ առաջագրած նպատակին : Երկար աշխատելէ վերջ ձուլարան մը կը նիւնէ և կը ննարէ շարուածքով ու տեսքով գեղեցիկ այն տառերը — տեսակով աչազան — որոնք մինչեւ այսօր իր մակամունով կը յորջորջուին : Մեծապիւր բուզի վրայ տպագրեալ այդ տառերուն մեկ ցուցակը ձեռք անցուցած ըլլալով , տեղեկացանք թէ իր ննարածները կը յանգին 73 պատկառելի թիւին , այլ եւ այլ «բանութեան» թով , զվստափր ու բոլորագիր միասին նաշուելով : Անա՛ նոյն ցուցակին մէջ նշանակուած գիւնրուն ցանկը . — **Պիւն մարց .** — Թիւ 1-5 , նատր 10 ֆր. : Թիւ 6-7 , 14 ֆր. : Թիւ 8 , 19 , նատր 6 ֆր. : Թիւ 20-21 , նատր 8 ֆր. : 22-60 , նատր 5 ֆր. : 61-66 , նատր 7 ֆր. : 67-69 , նատր 8 : 70-73 , նատր 12 : — **Պիւն ձլեալ ? սառ ից .** — Թիւ 1-21 , պնդանիւր , քիտն 14 ֆր. : 22-28 , 8 ֆր. : 29-38 , 10 ֆր. : 39-51 , 11 ֆր. : 52-61 , 12 ֆր. : 62-66 , 13 ֆր. : 67-69 , 18 ֆր. : 70-73 , 24 ֆր. : «Իսկ նատարակ նիւթովները՝ ֆր. 7-14 : — Այս վայելուչ ու սիրուն զիրերը զանազան ժամանակներու մէջ նայ գրածուիչներ ընդօրինակած և ձեւափոխած են մասամբ : Արամեան «Մասեաց Աղանի»-ի անդրանիկ թիւին մէջ ստալեւ պարզած է փորձ գրածուիչի իր նայեացքը . — «Արուեստից մէջ եղած նորաձեւութիւնները 2 տեսակ կրնան բաժնուիլ . մեկը առ ի զարդ և ի գեղեցկութիւն , մեկայը յօգուտ և ի դիւրութիւն : Գեղեցկութեան ու զարդի նամար անթիւ փոփոխութիւններ եղած են մեր նայերէն գրերուն ձեւին վրայ . նին ձեռագրաց մէջ՝ **ձագագիր , մարդագիր , ծաղկագիր , կենդանագիր** բուածներէն մինչեւ մեր օրերուն վայելուչ գեղագրութեանց մէջի ձեւերը : Իսկ դիւրութեան և օգտի նամար՝ յայտնի է թէ Մետրոպէան **Երկարագիր** տառերը նեազնեակ կըրտրիւննին կործնեցնելով՝ քառակուսի ձեւ առեր , մանրցեր , փոխուեր են , մինչեւ նիւնակուած **ճօճ** ու **շղագիր** բուած ձեւերը առեր են . որով նին երկարագրէն գրերէ նոյնչափ նեռայցեր են՝ որչափ Արարացոց զիրը երբայականն , լատինը յունարենն , ուստը կիւրեղեան գրերն : Քանի որ մեր ազգին մէջ տպագրութեան արուեստը մտաւ , ժԲ-ժԳ դարերուն գրուած ձեռագիրներուն գեղեցիկ **բոլորագրերը** օրինակ եղան տպագր. գրերուն : Ասոնց մէջ այլ թեպէտ Ռական վարդապետին Անդեկրասով փորագրել տուածները աւելի նաճոյ և ընդունելի եղան իրաւամբ՝ քան թէ նոյն առնները Վիեննայի , Հռոմի , Կ. Պօլիս և Մարսիլիս փորագրեալները , բայց ընդհանրապէս ամենն այլ մեկ ձեւի , մեկ ոճի վրայ ըլլալով , նոյն գեղեցկութիւնն ու պակասութիւններն ամենուն վրայ այլ կը տեսնուին : Այս պակասութեանց զլխաւորները 4 նաա երեցիւր էին մեզի , Երազացոց գեղեցիկ ու կանոնաւոր գրերուն նեա բաղդատելով . նախ՝ ուղղանայեաց դրիւք կեննայու տեղ (ինչպէս որ երկարագիր գլխագիրը կը կեննայ՝ առանց մեկզին ծռելու) , բոլորագրոյն դեպ ի առջեւ պատկած՝ շղագրի ձեւով կեննայը : Այս դիրքը ոչ միայն սգեղութիւն կու տայ գրերուն , — մանուսանդ երբ զվստգրի , նոտր գրի կամ երպգ. գրի քով նանդիլին , — այլ և կարդալու դժուարութիւն կը պատճառէ և աչքը շուտ կը յոգնեցնէ : Բ. Գրերէ ամեն գրերուն այլ քառակուսի ձեւ մը ունենայը . որով թեպէտ միակերպութիւն մը կ'առնէ իրենց իրարու քով շարուածքը , բայց այս միակերպութիւնը չափի դուրս ըլլալուն՝ գեղեցկութիւն մը չի տար , կը ձանձրացնէ , կարդալու այլ դժուարութիւն կը պատճառէ՝ մասնաւանդ նոր տրիտներուն : Գ. Մեկ քանի գրերուն իրարու սաստիկ նման ըլլալով՝ մեկմեկու նեա շփոթիլը . որով շատ նամբակներ եղը եզ կը կարդան , եղիկը եզնիկ , դաւիլը գաւիլ , խտտըր խտտըր , գաղտնագրչակը գաղտնագրչակ են : Գ. Քանի մը գրերուն պատճառաւ տպագրութեան մէջ քաշուած դժուարութիւնները . որով նարկ եղած է շատ մը **ձոցագիր** նեարկն որ **պոչաւոր գրերուն** քով նանդիլպած առններն՝ նեռու ջմնան անոնցմէ . այսպիսի են Գ , Ը , Ե , Ղ , Զ , Ը , Զ , Վ : Գարձեալ , քանի մը գրերուն վերի կամ վարի ձայներուն չափէն աւելի դուրս երկրննայը . որով իրենց քովի գրերէն նեռու կը մնան՝ թէ որ բաժուածքին մէջ այն ձայները կազարին յանդերն դուրս չելլեն . իսկ երբ դուրս ելլեն՝ անդապար կը կատարին .

այնպիսի են մ և չ գրերը : Անա այս 4 պակասութիւններն ալ մեր տպի գրերուն վրայէն վերջրնել ուզելով՝ նարկադրեցանք այս նոր ձևիս վերածել զանոնք» : — *** Իր գիրերը կը տեղադրէ նախ վարպետին՝ Վալտերի տպարանին մէջ, իրաւունք ստանալով «Արամեան տպագրութիւն»-ը գրոյշմելու նպերէն գիրքերու վրայ : Գիշ մը տանն Վալտերի յով իրն յատուկ տպարանն ունենալէ վերջ, 1859 ին կը նիւնէ զատ տպարան մը և կ'ունենայ իր մեքենաները, (Ան Սիւլբիս փողոց, թիւ 38), սկսելով տպագրութեանը Ս. Ոսկանեանի «Արեւմուտք» կիսամսեային : Վալտերի յով շարած նայ. գիրքերուն մէկ քանին «Ի գրանոցի ձանրիկ Արամեան Նիկամիդացոյ» բանաձևեր կը կրնն : Ասոնցմէ է «Ընդունելութիւն ընծայի» գրքոյկը զոր 1856ին ինք խմբագրած էր **Թ.** * **Քիւիլիկեան** ծածկանունով, ի պատասխան Գր. Վ. Գապարաճեանի «Ընծայ» գիրքին : — Նոյն միջոցներուն Վենետիկից 3 վարդապետներ (Ա. Գալթեան, Գ. Այվազովսքի և Ս. Թեոփրեան) իրենց միտարանութենէն նրամարած՝ Բարիզ անցած էին : Արամեան տպագրած է ասոնց գրքէն եղած գործերն ու մանաւանդ **Մասնաց տղաւնի** «Հայաստանեաց աւետարներ» ամսաթերթը 1855 էն սկսեալ, (որուն տպագրութիւնը նիւզերոյ տարին Թեոփրասիա փոխադրուած է) :

* * **Բարիզ սպ. գիրքերը**. (1854-62). — Խորհրդածութիւնք յաղաքս քրիստ. նաւատոյ : Վարք Յս.ի : Վարդապետարան : Հայկ. գեղագրութիւն (վիմագր.) : Համառօտ բառգրքքոյկ : Պօղ և Վ.իրգիւնէ : Հրատէր սիրոյ : Արեւելք (1855-6) և Արեւմուտք (1859) նանդէսք Սո. Ոսկանի : Վերագարծ 3 վրդապ.աց (նախ Յակոբ ան) : Պարոք և իրաւունք : Սերտագիծ ոգոյ և ընթացից Միսիր. Միտարանութեան : Սաղմոս (փոքր, սրտուկ.) : Փելիքս և Պապինն : Գաշնակք : Բարիզ (նանդէս Արք. Մարտանեանի) 1860 : Տըմութիւնք և տիտիանք Տայքնուսիի : Վաճառականութիւն նախնեաց : Գիրք ընդդիմութեանց : Գասարան նպիկացն մանկանց : Նարնկ (փոքր, սրտուկ.) : Եզնիկ : Երկու տոյ : Խնդիր միտութեան Հայոց, ևն. ևն. : — Բարք այս նատարները գեղեցկագոյն ննոյշները կրնան նամարուիլ մարտը և նիանայի տպագրութեան, մանաւանդ Վարք Յիսուսի-ն և «Գասարան»-ը որ այրքնարան-ընթերցարան մըն է, գիտական նրանանգիւ պետականութիւններ և Հայաստանի վայրերու և այլ 200 ի մօտ յաջող պատկերներ պարունակուոյ : Իսկ «Ոգի Հայաստանի» կոչուած նկարք զոր «բայ տուս» տպագրութեամբ ձ. Արամեան նրատարակած է՝ ցոյց կու տայ գեղեցկագետի յոյժ զարգացեալ իր ճաշակը : — Այս մեծածախա գործերուն երեսէն սակայն ներտպէս ազգուած՝ Արամեան կ'աւտիտի տպարանը փոխադրել Մարսիլիա 1862ի վերջերն ուր նազխ քանի գիրք տպած, (մին 1864 ին՝ Ս. Միլթայէլեանի «Ընդարձակ բարարանութիւնք»-ը), կը փոխադրուի Պօլիս և վերջնապէս նատատուի նոն (նախապէս Ռզուն չարչի փողոց, Շերիի բաշա խան, թիւ 13, ապա Չաքմաքճըլար, Յակոբեան խան թիւ 12-16), սկզբնական տամանելի ննդութեանց տակալով :

Ճ Ա Ն Ի Կ Ա Ր Ա Մ Ե Ա Ն

* * 1865 էն կ'սկսին մայրաքաղաքիս մէջ տպած իր գիրքերը — բոլով բազում — և կը վերջանան մինչեւ իր մա՛ր, 16 ապրիլ 1879 ին : ձ. Արամեան Մարսիլիայէն Պօլիս դարձին՝ զեռ. իր տպարանը չ'իմնած, 80 ոսկի ամսարոյակով վերատեսուց կարգուած է «Արքունի Տպարան»-ին 1865 թ. ու նոյն տարին իր տառերով նոն տպագրած է իր առաջին ընդարձակ օրացոյցը՝ փարթալիք : — Անա ասոնց կարեւոր ցանկը՝ միշտ ժամանակագրական կարգաւ . — Խնդիր կարոյ : Եզն Բանարարութեանց : Նուէր նոզեւոր : Պատմութիւն ազգ. երկամեայ անցից : Եզնիկ : Պապին գլխաւորութիւնք : Ռուսիա և ընդն. ժողով նաչոց : Բանար իմ : Կրօնափոխութիւնը բարեկարգութիւն չէ : Գնար պանդխտին : Զեքունցիք : Հայոց եկեղեցին և անդրադեռականք : Ժպիտք և արտատուք : Վաճապն : Արշակ Բ. : Մէքրերնիք : Պատմութիւն ազատութեան Հաճնոյ : Տաղք և բառերգութիւնք Պ. Գուրեանի : Աղքատութիւն : Հո.իփոխմէ : Հա-

ւատրեանսրին : Տողկեր : Անդամագնութիւն : Ազգ. դատարարութիւն : Ամուսն. առողջաբանութիւն : Շանկեն Դ Սիպիր : Վանգոյժ : Մանարձան : Թ. Լինչ շանկեցա՛ք Պերլինի վնասողովն : Կորն Աստուած : Գ. Սրուանձտեան : Թորոս Լեւոնի : Բանի մը բարգ. : Հայաստան և Խաղիա : Կերկայ նայերևնին ազագայ վիճակը, ևն. ևն. : Կան անձնատը դատապիրեր և 1865-73 տարեցոյցներ, որոնք շնորհի իր գեղածոյ տառերուն՝ ժամանակին նայ. գիրքերուն մէջ Է՛ն վայելուչները կրնան սեպուի՛ տպագրական տեսակետով : Իսկ ընդարձակ օրացոյցները յազագոյն նորութիւնն են, պատրաստուած ըլլալով Երզ. նմանօրինակ գործերու նեանսողութեամբ : Պատրիարքարանը սակայն կառավարութիւնն արտօնութիւն կ'ստանայ թ. «նայերևն օրացոյց տպելու իրաւունքը Տէր Երեմիայի կը պատկանի միայն. . .» և արգելք կը նանդիսանայ այդ գեղեցիկ գործին նրատարարութեան, ինչ որ չկրցաւ յաջողի :

* * Արամեան իբրև գրող այ կը ներկայանայ մեզ, ազգ. նարցերու շուրջ գրիչ շարժելով կրեմնակի : 1861 ին կըր գրառէ՛ն բացուեցա Պօթմենիայի մասին, ճանիկ քանի մը տեսարակ նրատարակեց ընդդէմ այն կուսակցութեան որ կը յարձակեր նոյն օրենսդրութեան վրայ : 1867 ին այ նրատարակած ունի «Լուսաորջական Հայք» անուն տեսարակ մը : — Իր «Ընդունելութիւն ընծայի»-ն, զոր տանք Ջունդի և Միսաքեանի վերագրեցին, սրամիտ գրածք մըն է, և մեր կրգիծարանական գրականութեան ամենանին վաւերագիրը կրնայ նկատուիլ : Ինն ինքնաբոյն շնորհ մը ունի և կր. ուրեք ուրեք կան կոշտ բացատրութիւններ, «չաւիժարի» գրած ըլլալու նկատումով են անշուշտ : Այդ կրկը նոս մեծ աջնակնանած է ժամանակին և մեծաբանակ արտուած : — Իր բուն ազգասիրութեանն ապացոյց՝ բառ է նկատել դատապարտեալ 7 Ունիացի Հայերու՝ կախաղանն ազատելու գործին ոգի ի բռն աշխատիքը, քինս. նկատաստարանի նօզը միշտանտրութիւնը յաջողելով ապանովել, — ինչ արդէն քրանտանգատակ գոյով : — Բայ ի արձեատին մէջ ունեցած անվատելի կարողութիւնն, Արամեան մասնակցած է ազգ. գործերու և նամակրանքը շանած մայրաքաղաքիս բոյր յայտնի ազգայնոց. իր աշխոյժ նկարագրին այնքան ըծորդ կու զար նակ իր վայելուչ արտարինն այ, տպրկիկ նագուսակապատով ու «սիկնար» գլխարկով որոնք Երուզական յէնք ու շնորհ մը կ'աւելցունին իր անձին վրայ : — Մեծանանդէս յուշարկաորութիւն մը սարքած են ազգայինը Հաւր.օյ Դ Հալլըն օտլու — ուր կը բնակէր այս նշանաոր նայը : Կերտէս Պատրիարք, գիրի ու գիրքի նամարտրեոյները գնանտող վնէ վարժապետը, ներկայ եղած է նոյն օր, 17 ապրիլ 1879 : Քաղում է տեղուոյն գերեզմանոցը : — Հասցոցած է բաւական բաւով աշակերտներ : Ատունցմէ կ'զարշարապետ † Ջարնը՝ զոր Բարիւլ տարած էր, և որ ապա Պօլիս դաւանալով տպարան բացած է :

106. **Քօզլեան Կըլբարք** — Կեսարացի : Անգրանիկն էր ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԻՍ որ

ատենօք ապուխտ-նայ ծախած է Շուկան : 1869 ին Վ.Է.գիր խանի մէջ կը բանայ պզտիկ տարբան մը որ 7 տարուան կեանք կ'ունենայ : Ուսումնական անձ մըն էր. այդ պատճառաւ նախամեծար սեպած է փաստարանութեամբ պարապիլ ցնան, 1875 ի վերջերը ձեռքը նանելով իր տպարանն ուրիկ լոյս ընծայած է. — Տիկին Մանարոյ (1869), Վրեմ, Աշ Խախտ չիչեք իլկրիկին պիրինձի թերթիկ (1871), Բարեկամ մանկանց, Տիրպիկի աշգ, Կոր օրացոյց

Յ. Գ. ԹՕՂԵԱՆՅ

ԱՌԱՔԵԼ ԹՕՂԵԱՆ

Ճողովրդ. (1872), Թեյաթրի ինքա (Երիզացի Մ. Գ. Թիրխաբեա-

նի) 1873, Նոր Նրաչք ի Գում Գարու, Գիւսագներգութիւնք Մեծին Վարդանայ և Վանանայ Մամիկոնեից (1875): — Միւս եղբայրներն են Ա.Ռ.Ք.Ե.Լ., Կարապետ, Թարուլ և Մարտիրոս, որոնցմէ վերջինը միայն ողջ՝ վասնուսական է ի Գարա Հիւար: Առաքել ևս — ծանօթ բրբ. գրաւմանաւ. — 20 տարիէ ի վեր ունի իր տպարանը (Պապր Ալի, բիւ 56) ուր կը տպագրուէին բարբ և ֆրնս. դասագիրքեր: 1912 Ապրիլին մեռնելով՝ զատակը Լեւոն կը շարունակէ նոյն գործը:

107. **Յիօղոս Քիրիչճեանս** +

— Ննամ է Դարսիա 1839 ին, որչի գերձակ Բիրիչճի Յովսէփի: 18 տարեկանին Միւնենաթեանի աշակերտելով՝ 10 տարի աշխատած է անոր քով: Ա. Քիրքճեանի մանէն քանի մը տարի առաջ անոր ննա ընկերովի՝ Ֆինճանճըսը Եօղուչը բացած է տպարան մը որ

ՊՕՂՈՍ ՔԻՐԻՇՃԵԱՆ

1877 ի առնենկըր փակ էր արդէն: Պօղոս յետոյ վարիչը կ'ըլլայ Բերս, շիշի փողոց բիւ 5 (Հ. ԳՐԻԳՈՐ ՎՊԿ. ԷՆՖԵԼՃԵԱՆԻ նիմնած) տպարանին և իր տպած գիրքերուն վրայ կ'սկսի գրոշմը ՊՕՂՈՍ ՔԻՐԻՇՃԵԱՆԻ ԵՒ ԸՆԿ.: Այնուհետև աշխատած է Յ. Թօջանի տպարանը (Թաղսիմ), Պօլիս՝ Ձեմարեղի Թաղ՝ Օսմանիէ, ապա «Stamboul» ի տպարանները: Մեռած է 23 Ապրիլ 1903 ին: — 1863 ին յարած էր Մասսուսական Միութեան և նայկական «Հայկ սենեակ ի անդամակցելով՝ պատուուած նամանուն Միութեան եռագոյն ժապակեով: — Տղած գիրքերը. — Հասունեան տպաշխարարին (1869), Գիրք ժողովրդեան, Ազգ. ժողովրդ. մատենադարան, Շաննազարեանի մը խոջին պարզ քննութիւնը, Գամբանական (1870), Պատմութիւն Հայոց (Ա. Պարզ.), Անակրեանի տաղը, Մասնագրութիւնք Մ. Պարթաւիանի, Պարսպութիւն կրթարուոյն Կիլիկիոյ (1871), Տրամարանութիւն (1877), Առաջին քայլ բարոյքման սպգիս Հայոց ի Հայաստան աշխ., Երկրագործութիւն (1878), Հայութեան նոգին (1879), Առողջապահութիւն և տածումն (Տրբ. Փշախմուզեան),

Հայկական բառարանութիւն, Միութիւն Հայութեան (1880), Առակք Ֆենեկոնի (բրբ. Թ. Կեօղիւբեան (1881), ևն.:

108. **Ա. Ն. Շահնազարեանց** +

— Հասրեօյ: Համանուն դպրոցին մեջ էր այս տպարանը որուն վերնակողն էր Ս. Միքայէլեան բուարան-դասատուն, իսկ գրաշարսպետ՝ Ժ Յր. Չամաչքճեան: — Կարապետ Վ. Շաննազարեանի փախճանումն վերջ, կտակակատար նուագար Բաշա անոր բողոքած 1000 ոսկիին վրայ եռագրասիկ բարդելով՝ 1866 ին նիմնեց «Նուագար-Շաննազարեան» վարժարանը, ողբացեալ եղբորն **Առակք Նուագարի և Կ. Վ. Շահնազարեանի** ի յիշատակ: — Միքայէլեան վերջէն ծախս առնելով այս տպարանին գիրքն ու գործիները՝ Պօլիս շարունակեց ինքնագրիս: — Ա. Ն. Շաննազարեանց տպարանէն լոյս ընծայուած գիրքերը. — Ռատուն քրիստ. նատաղ . . . ի սկստ գարգացելոց (Կ. Վ. Ն.), Համառօտ աշխարհագրութիւն, Բառարան ընտանեկան (1869), Եկնիքիք (2 նատոր, գոթճ Տիմիրբիու Չօլաքիտեօի) Թալբան, Թուարանութիւն (Ս. Միքայէլեան), Հուարաքածոյք (Թորոս Նուագարեան) 1870, Երկրագունա (Ռատնոյական նանդեա) 1870-1:

Ժ ԱՌՈՍԷԵԼ ՆՈՒՊԱՐ

109. Ա(րշակ) Յակոբ Պոյաճեան ♦ — Ծնած է Տիարսեփեր 1837 ին :

19 տարեկանին Պոյիս գալով յանձնաւ է Տրք. Համլինի վարժարանը (Պեպեք) : Երիմու պատերազմին, Սիվուսար՝ անգլ. տպատկապետութեան մէջ մտնելով, վարած է բարձմանի պաշտօն 1854 թ. և տարի մը ետք երիմու ուղեւորած առևտր. գործով : — Գարձին, որ մը ԶԸԲԶԷԿ տպարանը կ'այցելէ, Երզրայէն նոր բերուած գրատետր մամուլի մը փորձերուն ականատես ըլլալով : Երկար ատեն նետաքրքրութեամբ դիտելէ վերջ, տպագր. արուեստի մասին սէր մը կ'արժարծի իր մէջ : Կ'անցնի Խզմիր, նոնկէ առաջատանաւով կ'ուղևորի Ամերիկա, և նոր Ալիսարնի մէջ Կիւրկեպէրկեան Տաճարին տպատետրելէ վերջ՝ կը դառնայ Պոյիս, ձեռնարկելով տպարանի մը նաստատման : — 1859 ին Արքունի Տպարանին մէջ բարենորոգումներ մտցունելու գործը յանձնուած էր Անմառ Վ.Է.Ֆիք անուն անձի մը և Տրք. Սերօբեանի որ ամերիկ. նամալարանական մըն էր : Ասանք իրենց կարգին՝ նոյն գործատան կազմակերպութեան նոգը կը փաստին փորձաւորութեամբ Պոյաճեանի որ նոյն գործը զուխ կը նանէ : — 1860ական թուականին, Կիլիկիա ուսում ու երկրագործութիւն տարածելու նպատակաւ՝ Օսմանի, Աղսարօնի և այլ ծանօթ ազգայնոց ձեռնարկին անդամակցած է : — Երբ Աղսարօն նեւազր. տեսուչ կը կարգուի, պաշտօնական տպագրութիւններ կը յանձնէ Պոյաճեանի որ կ'ստանձնէ նաև նեւազր. գործիներու ևն. նուազուրդով նայրայրումը : «Երասե՛ով իրեն յանձնուած է նաև Ռուս. պատերազմի ատեն թղթադրամ կոխելու գործը, միտմամանակ Տարսանէլի և Վասիտի նեղուցներուն ի պաշտպանութիւն՝ ընդձովեայ ականներու նայրայրումը : — Հիմայ, Յովն. Միսնետիսեանի տանը խօսքը՝ ընտրողամի տպագրութեան այդ օրերուն տեղի ունեցող իրադարձութիւնները պատկերելու և տպարանական յայտնութիւններ պարզելու նամար. — «1876 ի Յուլիսին «Կանչուեցայ Փողերանոցէն : Երնա. նկարք. Դա՛վայ Բաշա նաղորդեց թէ նորէն դրամարուպ պիտի տպուի. և որովհետև շատ շատ կ'ուզէին և նոր կաղապարներ շինուելու ատեն չը կար, Ազատիլ Մէճիտի օրով շինած կաղապարներու քաղցրանները Համիտի փոխելով և Բիլեէները շինելով գործի սկսանք, տպագրութեան վրայ նեղելու նամար այ Մարտիրոս Եղբայրնիս առաջարկեցինք. բայց տպագրութիւնը անձոնի ըլլալուն՝ Մարտիրոսէն ընա

Ա. ԶԱԿՈՐ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

«գոն չէին : Պոյաճեան Յակոբ բարեկամնիս դիմում չրա Մայիլ նազրիին՝ նոյն գործն ինք վրան առնելու նամար. և անա Երուսա երբայով 2 գոյն մեկանց տպող մամուլ մը, լատար ճիշտ նմանը ժամանակաւ ևս թերեջ տուած էի, բայց ի շնորն էնթերճեան Յակոբի՝ տերութեան անցած և Արքունի Տպարանը կեցած էր], մառչին ա կիլիօե՛ մը, բսբօղրա՛ճ մը, կալվաճօի վերաբերեայ մեքենաներ, անազին քօրնօ մը, մառչին ա սապօրէ ևն. ևն. առնելով Պոյիս դարձաւ, առիթով փորագրող վարպետ մըն այ նեա առած. և մենք գործէն նրամարեցանք : Բայց զիտնալու արժանի բանը սա է որ, Երուսաներէն եկող այն վարպետին շինածները մեր շինածներէն առաւելորիսն մը չտունին ընա, միայն թէ անոր առած ստակը մերիննի քանի մը պատիկն էր . . . » : — Ա. Յ. Պոյաճեան 1880 ին «ազգապետ» ընտրուած է քաղաքական Հայոց, պաշտօն գոր ցարդ կը շարունակէ : — Իր տպարանը նախ Վ.Է.գիք խան էր ուրիկ փոխադրուած է Դալարիա, յետոյ Պոյիս, Ամերիկեան խան՝ 1872 ևն ի վեր, ուր կը մնայ ցարդ, իբր տպագրիչ Աժ.աշունչի ամերիկ. ընկեան քաղար Ս. Գիլքերտուն՝ գորս նա

խաղես Չրրչի և Յ. Մինասեան կը տպին : — Գրաչարագրաւ ունեցած է . † Յարութիւն Փա-
փազեան և † Մանուկ Վաղոյեան : — 1875 Էն մինչև այսօր իր տպարանէն լոյս բնծայուած են
«արդեամբ և ծախիք Անբրիկեան րնկեան Աժ.աշունչ գրոց» և «Աժ. աշունչի Բրիտանական
և Արտաքին Ընկ.եան ծախսովք» **Առսուածաւունչ**, **Գիրք Առտեղաց**, **Նոր Առտեղաց**,
Աւետարան՝ իրենց սարօքք, գրք. . աշխ. և ռուսաձայ լեզուներով, բարբն այ աման և ան-
նամուս : Ասոնցմէ գառ Ն. Բիզանդացիի Իրանաձայ **Տառգիրք** (1884), **Աւետարան**
(միշտ), **Տառարան Ս. Գրոց** (1881), **Հոգեւոր Երգարան** (1869), Բնագատարիւնք Նու-
սարեան բարգմ., Հայ բնեւ.աձև արձանագրութիւնք, Աշխարհագրութիւն, Ընթերցարան, ևն. ևն. :

110. **Գեորգ. Զարդարեան** — Ինձած է. Կեսարիա 1834 ին, Զարդար օղու-

ներու պատմական ազգաստիճանն՝ որուն կը պատկանի նաև վիրաբուժագրաւ Մինրան : — Հօրը
Մ.տ. Արքանամի մանուածք, Գեորգ 1851 ին Պոլիս կու գայ և մօրեղբայրք՝ Յակոբ Ֆրէնկեան
նոց կը տանի անոր կրթութեան : Ապա Վալիսի խանի մէջ սեղանաորութեամբ կը պարտաւի :
1863 ին Յակոբ-Արչակի նետ րնկերովի՝ Մանուու Բաշա կը հիմնէ. րոչրաւաճաւատուն մը զոր
քանի մը տարիէն Սուքան Համամ կը փոխադրէ : 1870 ին կը բանայ տպարան (Սուքան Հա-
մամ, թիւ 12-14), կազմատուն, սիկարի բուրջի գործարան, իսկ 1872 ին խաւարարտարան
մը Եւսի Գուլէ : Օժտուած էր նայրենակիցներու ձեռներեց ոգիովք՝ որուն չժողկեց մեծամեծ
գործաւնորիւններ րնկելու յանդգնութիւնն այ որ սակայն սուղի նառա իրեն և պան մը վնա-
րումները դադրեցունելու նարկադրեց զինք : Զարդարեան կրկին շիտուելով՝ վնոչի գոնացուց
իր պաննեշատերքը : — Ինք ննարած է րագնալեզուեան

Գ Ե Ո Ր Գ Զ Ա Ր Դ Ա Ր Ե Ա Ն

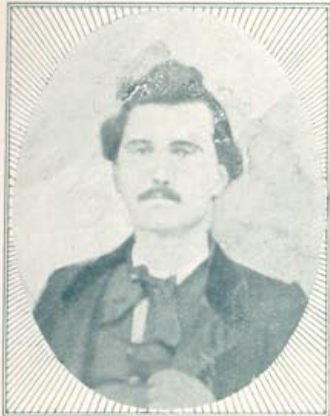
պախ օրացոյցը զոր մինչև իր մանք (30 Մայիս 1888)
հրատարակած է : 1873 ին կ'սկսի տպել փոքրաղիք **Ճա-
ղփորդական Տարեցոյցը** զոր դադրեցուցած է 1880 ին,
վնաս նացուցած չքցալու նամար Հրանդանոցի Օրացոյց-
ներուն : — Տարուէ տարի մնում տալով տպարանական
գործին, կ'սկսի վիտագրութեամբ և գունավիտագիր արուես-
տով պէ պարտաւիլ . 24 կտորք րաղկացեալ Օսմ. պետու-
րեան մեծամասալ քարտեք կրնուց ննոչ ծառայել իր ճար-
տարութեան : Վիտագիր հրատարակած է նաև ճայնագրք-
եալ 31 տետր, դաշնակի ու ջութակի նամար, Նօրանի
Հանի Էմինի նետ : — Բուսական տարիներ մասնակցած է
ազգ. գործերու . Մայր եկեղեցուց րաղական . 1880-5
կրք ատենապետ էր՝ յաջողուցուցած է 4 րաղերու դպրոց-
ները միացունելու ծրագիրք . 1865 ին Քոչք. ժողովի ան-
դամ, Ս. Փրկչի Հրանդանոցի նոգարարձու՝ 1872 ին մար-
րագործումներ կատարելով մատակարարական գործին
մէջ : Անդամակցած է նաև «Արեւել. Տնտես. Միութեան»

և Մագրիքեոյի Քոչքական. ժողովի : — Թողած է 2 գաւակ, Վանան և Պիմեն որոնցմէ անդ-
րանիկը պան մը նօրը գործը շարունակելէ վերջ՝ նախապատուութիւն տուած է գրաւաճաւաւ-
րեան զոր ցարդ կը շարունակէ կրտսեր նարագաւին նետ : — Գ. Զարդարեան «գործարանէն
լոյս բնծայուած են . — Փափանքն Կանքնաղլղըրնա պիր իտպար, Սեառի կաւուկ (1870),
Արկնբուրի մեծակեացը, Հետազօտարիւն (Մ. Մինրդասեանց), Մարդարանութիւն, Համ-
լորդարիւն ի Մայր Արու.ն (1871), Գժփարէն փախած մարդ մը, Հայրենասիրութիւն Հայոց
(1872), Գրախօս րնտանիք (1876), Օնանու մեղքը (1879), Պիւրաով, Նիսն. Գիտելիք առող-
ջապանութեան (1882), Խաշի ճառ., Մարդարիտ արքայութեան (1887) ևն. ևն., նաև Եօս-
նեարուի նայարարքազ և յափնատառ. քանի մը զիրքերք :

111. **Պետրոս Նեզվեճեան*** —

Ծնած է Պոլիս 1839 թ. : Անըրճայր ՏԻՊ ՈՒ ՏԱՌիս նեզվեճեակին : Դեմ. կրթ. ստացած է ճննդավարին՝ Պաշարի դպրոցը, յետոյ Սիլիստարի ձեռնարանը : Կ. Ս. Խրիստեան Բարիգէ դարձին նոնկէ նանկով զինք՝ Չինիլի խանի մեջ իր «Մասիս»-ի տպարանը կ'աշխատեցուն : Իր գրաշար : Երիտասարդ մեռած այս տպարանապետին մասին չկրնալով բաւարար նորեր քաղել իր գաւակներէն, զիմեցինք վաղեմի տպագրիչ Կարապետ Ա. Պարոնեանի որ նաճեցա նեանեալը գրել մեզ . — Զինքը կը ճանչնամ **բախըմեանէ** .

ՊԵՏՐՈՍ ՆԵԶՎԵՃԵԱՆ

կոչուած կառավարական տպարանին մեջ իր վարպետ մասնագործ պաշտօնավարած աստեճն, ուր մնաց մինչև վերջ, նոյն իսկ իր մասնաւոր տպարանն ունեցած աստեճն ալ : Այդ միջոցներուն «Մասիս»-ի շոգ. րնկեան **Երբեւեկի** **Տաճարներուն** տպագրութիւնը ստանձնել յաջողելով՝ նոյն գործին յառկացեալ վաճարիկ տպարան մը նիւնեց Եռասիեան խանի մեջ, շարունակելով նանկերձ քաղաքնոնէի մեջ ունեցած պաշտօնը : Բիչ յետոյ գործն րնդարձակելով՝ բաւական աստեճ տպագրած է **Հարիզնի** և **Քասառնի** շարաշարերէրը, **Պազէն մարաշախաի** **դասասանը** ամառտով րնդարձակ երկը որ ընք ստ. ընք նրատարակուեցաւ, ժամանակին բառարաններուն մեծ ու փոքր ազդերն ու նրատարակային գանազան գործեր : — Մեռած է 1882 ին : — Նեզվեճեանի նապոյցած աշակերաններէն յիշենք իր ազգական Դեան Կ. Պարպրեանը որ վարպետին նոգեվարքի օրերուն՝ յաջողած է տպարանին արտօնազիրն իր անուան փոխանցել, գնել զիր ու կազմեճք և վարել իր սեպն. աշխատանցը : —

1870-6 Պ. Նեզվեճեանի տպարանէն յոյս րնձալուած են . — Յատկութիւն Արարատայ և նորին Ս. Եկեղեցոյ, ձեռնագործորդութիւն ի սանձան Բարձ Հարոց, Առաջին Տեղեկագրութիւն միճակին Դիլմովայոյ, Սեր Միշլի, Ռայեար գառն նիլեայեաի, Արջը Եղջոյր, Դուէր կապանգի (տրամախօսարխն), Սեւայի գարշը սեւա, Առակ տասն կուսանոց՝ առաջաւորքն (Յ. Ս. Մալեգեան), Նկարագրութիւն Կովկասո (բարգմանութիւն Ռուսերէնէ), Դուէր մանկանց (Արկաճք ազնիւ տղային) :

112-113. **Մարգարեանք** +

Իրենց մասին խօսելի տաւաջ՝ կարելի չէ անյիշատակ անցնիլ ԲԻԹՒԱՊՃԸ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆՔ որ պօրաճոյ գրախճառներու նաճալեար եղած է : Ինք գաւակն էր Բալուցի Պարոնի, և ծնած է Պոլիս 1789 ին : Ամիրաներու մատակարար էր նայրը, որուն նեա պատանին Մարգար անոնց գրասենեակները կ'երբեւեկըր ու զիրք կը ձախեր : Հասան Բաշա խանի մեջ տպարանատէր Թերզեան Արբանձ Ամիրայի զիրքերն ալ իր միջոցա կ'ապառէին : **1805 ին առաջին հայ գրասանը կը բանայ Կուսկա** . նոյն տպարանին մօտիկները, զոր տպա կը փոխադրէ Զարմաքճըլար՝ Մեծ Դոր խանին տակ, որով՝ զիւրքիւնը կ'ունենայ անիլ շատ շիւման մեջ գտնուելու Ամիրաներու նեա : Բիչ յետոյ կը փոխադրուի Մերձան, Եւրոպ խան : Այդ բուսականէն սխեսալ՝ նամբար կ'սխի տարածուիլ ամեն ո՛ր որ նայ րնրեցաւքներ և նայ գրախճառներ կային, մանաւանդ Նեաւոր անկիւններ (Հնդկաստան, Ռուսիա, Պարսկաստան ևն.) : Խանութք զարգարած էր կրօն. պատկերներով՝ շատը գձուած իր րեւադրութեամբ : Մարգար յորպրած է Ամիրանք որ ստապրեն մեծածախա զիրքերու նրատարակութեան : Երկար աստեճ գործակալ եղած Միխրաբեանց : — Իր գրատունը ժամադրաւար դարձած էր գրոց-ըրոց մարդոց — վարժապետ և եկեղեցական — որոնք նոն նաւարուելով կը սիրէին միճիլ օրուան խնդիրներու վրայ : — Մեռած է 3 Յունիս

(*) Յիշենք այս տարիւ ըլ Պոլիս **1852 ին** կազմած է **առաջին հայ Հրատարակչականը** Յովհաննէս Զելեպի Տիւղ :

մանն (1 Մարտ 1878) վերջ' անոր յաջորդ կը նանդիսանայ Ղարաբիա, «ծանգակութեամբ նանգուցեալին որդւոյն» Վանթամի: — Յ. Մարգարեանի գիտն է նայ այրտրենով յարգազոյն բաշկինակ մը՝ զոր Յակօրեան Միքայէլի միջոցաւ պատրաստել ու բերել տուած էր Մանգէստրէն, և որուն 4 անկիւնները նրշտակներու դէմքեր կային, մինչ պորտին դրոշմուած էին Մետրոպօլիտան տառեր՝ բուանշաններով նանդերձ, ստորեւ կրելով սա նախապատրիւնը. «Կարգալ սորվեցէք, զիրար սիրեցէք»: Այդ բաշկինակները բուղբի տեղ իրը պատաս գործածուած են ձրիարար՝ գաւառացի Հայերու կողմէ իր խանութէն գնուած գիրքերու: Բաց աստի տպել տուած է խաղի բուղբեր որոնց վրայ կային նասուածներ Հայոց Պատմութենէն, գրուած Արմենակ Հայկունիի կողմէ: — Մարգարեան 1862 ին նրապարակ նանած է պատի փոքրապիւր օրացոյց մը որուն մէն մի բերքին ստորեւ կար երկստղեակ մը եզովքոսի առակներէն: Շատ վերջերը, Ռուսիա՝ Կ. Ափինեան և Վենետիկ՝ Միխրաբեանը կատարելագործած են զայն: — Ընթերցասիրտիւնը Հայաստանի մէջ ծաղկած տեսնելու տեսնով, Յարութիւն գրեթէ ամեն գաւառ. զատ զատ ասանակ ոսկի արժողութեամբ գիրքեր կը բաշխէ իրը դրամագրոյս, պայման դնելով որ նոր ապագանքներու փոխարժէքը միայն պիտի պահանջէ: Այդ ստակները մեծ մասամբ կորսուած են լեռոյ: — Անգամ մը Երուսաղէմ ուղևորութեանն առթիւ Երևմիա Չիլիպիի իսկական գիրով 100 տարուան ձեռագիր բանկագին մամուտակապրութիւնը նուիրած է Ս. Յակովբեանց վանքին: — Երկար տունն անդամակցած է Վանթից խորհրդոյ և շատ օգտակար առաջարկներ ներկայացուցած: Երեսփոխան ընտրուած է Պէչիքբաշէն, ուր «Հայկազեան Ընկ.» կազմած էր, նրատարակելով Կ. Մեղպուրեանի, Չորայեանի, Մարտտեանի և Ս. Մ. Գարսագեանի դասագիրքերը որոնք — ընկերութեան նրպատակին նամեմատ — առանց շահու ծախուած են: — Մարգարեանի նշանարան խաւքերն էին. «Հայ մարդուն՝ նայ տղջիկ». «Մինչեւ Ա. զաւկիդ ծնունդը՝ կնոջդ նետ իր նշանած վարճէ՛» . «Երբ ուսուցիչներ կառքով երբան, գիտցէք որ ազգը լուսաւորուած է». «Երբ ամեն նայ գրել-կարգալ մը գիտնայ, ինքնին կու գայ ազատութիւնը»: — 1870 ի սկիզբները բացած է տպարան մը Գիւրքանի խան, զոր Եղաբաղ և Էջիւն Չրգմազ խաները փոխադրած է յաջորդաբար և որ՝ մասնուանը յաջորդ տարին փոխանցուած է իր որդւոյն՝ Վանթամի: Հոն տպուած են (1871-8). — Արկամք ազնիւ տղային և բաշտոյն, Ընդհ. տեղագրութիւն Գաղասիոյ վիճակին վրայ, Քեօր

ՎԱՆԹԱՄ Յ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

օլլու, Գատարակ մանկանց, Թանիր իլէ Նեօնքէ, Համառ.տա ընտանեկան խօսակցութիւն, Հեգարան մանկանց, Եւայլն:

* * 1873 ին իր քով առած էր արդէն գաւկերներէն Վ.Ա.ՀՐԱՄը: Միւս որդին է Մինդրատ որ նիմայ տպագր. գործով կ'գրառի և որուն որդին Ռսկիան իր նորեղոր՝ Վանթամի քով ծառայելէ վերջ, այժմ գրատուն մը բացած է Մեծ Նոր խանի գետնաշարիկը: — Վանթամ ծնած է Պէչիքբաշ 9 Սեպտ. 1857 ին և նիւն. կրք. ստացած անդ: 1869 ին Բարիզ Մուրատեան վարժարանը դրկուած է, ուրիկ տարի մը վերջ վերադարձած է՝ պատերազմին պատճառաւ, կրկին յաճախելով Մաքրոնեան դպրոցը՝ նոր Պէչի տեսչութեան օրով, ուրիկ շրջանաւարտ եղած է և մտած նորը գրափանտուրը: Հայրը մասնուրեն 3 տարի առաջ Փ. Չարգարեանի տպագրած օրացոյցին ետեւ դրոշմել տուած է «Գրատուն Վ. Յ. Մարգարեան», ապագայ յաջորդին անունը կենդանութեամբ նուիրագործած ըլլալու նամար: Անոր մանէն վերջ, Վանթամ կ'ստանձնէ բոլոր գործերը: 1880 ին տպագր. նոր օրէնքին նամաձայն կ'ստիպուի 1000 ոսկուոյ երաշխաւորութիւն տալ: Այդ բուականէն կ'ստիպին խառանալ մամուլի օրէնք և գրաքննութիւն: 1881 ին ինք և Ս. Գարսիզպանեան կը կանչուին Պատմ. Ատեանի կողմէ, մին «Արուեստ նամակագրութեան», իսկ միւսը Սո. Փափազեանի Ընթերցարան գիրքերն առանց արտօնութեան նրատարակած ըլլալուն: Վանթամի փաստարանութեամբ դատը կը վերջանայ 25 դրչ.ի տուգանքով, մինչ ընդհ. դատախազը 50 ոսկի կը պահանջէր: Այնուհետեւ առանց նրամանի տպուած անվնաս գիրքե-

րու նամար 10 ոսկի տուգանք կը սանձամուր : — 1882 Մայիսին Վաճրամ կը մեկնի Էջմիածին՝ ուր կ'ընկերակցի Արք. Աշխատանի որուն նեա կը շրջին գրեթե ամբողջ նայ աշխարհը , 40 է աւելի վանքեր այցելով : Գարձին՝ նոր փորձանք մը կ'սպասեր իրեն . կառավարութիւնը ձեռք անցուցած էր Նիզամու «Ռուսմասիրաց Ընկ.եան» (որուն գործադիր ժողովի ատենապետն էր Վաճրամ) կանոնագիրը որ **Հայաստան** բառը պարունակելուն՝ պատճառ կ'ըլլայ — իր յեղափոխականի գործ — Վաճրամի ձերբակալման . սակայն ինք երկու տարի առաջ Ռուսմանիոյ նպատակութիւնն ընդունած ըլլալուն՝ ազատ կ'արձակուի : Նոյն կանոնագիրը Պատրիարքարանէ վաւերացուած ըլլալով , ներսէս Պատր. կը միջամտէ «բազրի»-ով մը . սակայն դատը կրկին կը շարունակուի Վաճրամի տարարանի փակմամբ և տուգանքի դատապարտութեամբ : Վերաբնութեան , ապա մշտաջինջ առեւաններու դիմումով , թէ՛ ընկերութիւն և թէ տպարան (մինչև 1891) կը յաջողի շարունակել : — 1884 ին կ'ընտրուի Երեւոյիսան Աղքատարկ , ըսց 30 տարին ցատուցած չըլլալուն՝ չվաւերացուիր : 1890 ին նոսրով Բաշա ուսումն. դեպարտամտնէն կը պահանջէ Վաճրամի Յամանեան նոյնն էլեկը , գաղտնի նրատարակութեան տարածիչն ըլլալու ծանր ամբաստանութեան տակ : Նոյն տարին Բեկաներին կը փախչի մայրաքաղաքէս , պաշտօնապէս վտարուած չըլլալու նամար , և յաջող տարին Չերազի L'Arménieի մէջ **Պահլապետի** ստորագրութեամբ նրատարակութեան կու տայ Էրօթի . Տրք. Վանդուխի և նշ. Լորտի մը նեա քրած տեսակցութիւնը : Վառնայէն կ'անցնի Քեօսթէնէն ուր կը կազմէ բաւերասիրաց խումբ մը Գում Գարուցի փախստականներէ և Գուրեանի ու Պէշիքրաչեանի բաւերագրիւնները նամատօտելով կը բեմադրէ Ռուսմանիոյ քանի մը քաղաքները : Հայ գաղութին մեկ մասը տաճի . բնա չնտակնալուն՝ կը գրէ «Արամ» առամբ գոր կը ներկայացունէ Ռուսմանիոյ և Աւստրիոյ-Հունգարիոյ նայարնակ քաղաքները : 93 ին Պոլիս կը դառնայ ուր կը բանտուի 101 օր , և իր դեպարտամտան միջամտութեամբ ազատ կը բողոյժի Թուրքիայէ դուրս ելլելու որոշմամբ , ըսց նկատի առնուելով իր գրատան վաճառման դժուարութիւններն՝ օրուան պատրիարքին ու դեպարտան միջնորդութեամբ Վաճրամ կը մնայ մայրաքաղաքս , ազգ. գործերու չխառնուելու պայմանաւ : — 1883 էն է որ կ'սկսի դասագիրքերու պատրաստութեան և նրատարակութեան . — **Հարպիկ Բեռախան** , **Սիրուն գրօտարան** , **Ոսկեմատենիկ** , Մարգրիտներ մանկապարտեղի-ճաղկոցի տղոց , Բեղեցիկ գրօտարան (առձեկախօս տղոց) , Մանկավարժական քերականութիւն , Գոմար մատենիկ , Արծար մատենիկ , իրագիտութեան դասեր , Նեվոտաշ Էրմէնի Էլիֆուէի (բարբ ուսանողաց նայերէնի ուսուցման դասագիրքը) , Գասեր ազգ. պատմութեան , Կրօնի ուսում , Աշխարհագրութիւն , Ապարանջան (աղջիկներու ընթերցարան) և իր գտակին նուիրուած քերական մը «Ա. Բ. Գ. Յարութիւն Մարգարեանի» անուն : Ասոնցմէ գտա իր ծակելով նրատարակած է ուրիշներու զանազան դասագիրքերը որոնցմէ յիշենք «Մայրերչափր մերտօ»ը : 1900 ին կ'ամուսնանայ՝ նսկողութենէ ազատելու նամար : — 1910 ի ամբան նրատարակած է **Նոր Բնմ** պարբերականը (5 թիւ) , գոր ընդհատուած է Եզիպատս ուղեորութեանն առթիւ . իսկ 1879 ին խնամօք խմբած և վիմագիր լոյս ընծայած է 50 նշ. ազգայիններու մեծաղիր խմբանկարը , կորուստէ փրկելով շատ մը ազգ. յայտնի գործիչներ : — 1879-91 ին իր տպարանը զրոշմուած են . — Բառարան յատուկ անուանց (Ն. ձիվանեանի) ի յիշատակ իր նօր , Նուէր Կապանի , Աւետարան , Թօշնեայ ճաղիկ , Պարտաճանաչութիւն , Իրատկ 1911 տարուց , և այլն :

114. **Օգոսէն Թօժմատարեան** ♦ — Հայր՝ ազգ. երեւոյիսան և ուսուցիչ Հայկ Խօճատարեանի : Ծնած է 1833 ին Սամարիա և մեռած 21 Ապրիլ 1878 ին : — Սու. Փափագեանի մասնակցակից և անոր պէս վառվառն ու խիզախ այս նրատարակագիր-երեւոյիսանին կեանքն ուսումնասիրել զուրս ըլլալով մեր նպատակէն՝ կը բաւականանանք նամատօտելի յիշելով միայն իր տպարանական կարճատեւ գործունէութիւնը՝ Եռասփեան խանի մէջ , ուր բաւական առեն նրատարակած է իր **Փրագիրքը** , նաեւ 1873 ին «Բաշտարարիւն նրատարագրի ազգ. քոչր. ժողովոյ» գրքովը : — Ոչսեն խմբագրած է զարձեայ **Նոր Գար** թերթը : — Իր մասին տե՛ս նաեւ 122 րուանամար **Միխայէլ Սարբեան** :

115. **Ս. Ղ. Պարտիզյանեան** — Սամուկ կամ Սամիկ ճնամ է. Գում-
Կարս 1851 ին: Ենք, Կ. Ա. Պարսեան և Կ. Պլակեան — որոնք սփարզ գրաչարքերն յա-
ռաջացած էին, — կը նիմենն տարան մը 1873 ին Ս. Ղ.

Ս. Ղ. ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆ

ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆԻ ԳՐԱՅԵՐԸ
պրշ.ի կը ծախուեր ձեռքի, իսկ մեծարանակ՝ 5 ի. մինչ պատր 1 պրշ. է միայն: Զարդարեանն
անմիջապէս վերջ Պարտիզյանեան սկսեց նոյն գործը: Անգամ մը գաղափարն ունեցած է. ու-
ստոնց ստուարարուցին վրայ ներկայացունելու զանազան ազգութեանց պատկանող ջոջ անձնա-
ւորութեանց զանազակ պատկերներն, ինչպէս Հայեր՝ Սանասարեանց, Հրեաներ՝ Հիլը, և
սովորյն չէ. կրցած զայն նրապարակ նանկ, կառավարութեան խառութեան նետաւանք:

116. **Ք. Ք. (խմէ՛՛ն) Միլիպէլեան** — Թիւլեան Միւսի Բաղրայի նման, Թրքա-
նայ յայտնի մարեմատիկոս որ երկար տարիներ պաշ-

տանաւարած է Պօլսոյ ազգային զարթոնեալուն մէջ, նե-
զիմակած երկնասոր բարարանորին մը, (նոյնին նա-
մառասն ալ.) և որ մեռած է '878 ին՝ յառաջացած
տարիքի մէջ: — Հասրեոյ, Ա. Ն. Շաննագարեան
վարժարանի տնօրէնն էր, միևնոյն ասնն վարիչը նոյն
տպարանին՝ զոր ապա իրացուց իր պանանջքին փոխա-
րեն և զոր փոխազրեց Մեծ Նոր խան, վերի յարկ
«դռնամէջ» ըլի 10, ուր տպեց. — **ՇԻՒԼԵ** (1874), **Կիչ-
լօմ ԹԷԼ, Լուծումն** պատասխանոյ Ակնայ Բաղրա-
կանայ (Յ. Վ. Փափագեան), **Կանննագուրիւն** կեղ-
բանական քնդանոր արոց (1875), Ընդարձակ բարա-
նորին տեսական և զորձնական (Ա. նասոր, 1878,
իր երկասիրորինը), ևն., նան պատրիարքարանի գոր-
ծեր: — Իր մանեն վերջ, տպարք տպարանը ծախած են
Միլիպէլ Սարբեանի:

Ս. ՄԻԲԱՅԷԼԵԱՆ

Եջ 84, Երիվեան Վ. ի Վարապայ զանքը սպած գիբերէն մտցած էին յիսկ **Պաղարականորիւն ի Վ.առ-
պուտական ՍԵՆՆԷԼԵՐԻԱՅ արգայն (1860)**:

117. **Աղիա Մ. Տառետան** .

— Ննամ է 29 Մարտ 1834 ին Օրբաբեյ՝
որ ստացած է իր նին. կրք. ու բառական արված եկեղ. երաժշտութիւնը : Հայրը զգրոցին
անտեսն էր : առիկ ծնունդ առած է իր մականունը : — 1848 ին կը մտնէ Արապեանց տա-
րանը . 4 տարի կը պարապի նոն գրաշարութեամբ : Վերջէն, Բեառայօցցիի արուեստը կը քնն-
ակրիկինէն զերազատ նամարելով կը նետուի ուսուցչ. առարկէ, շնունայով տպարանապետն
բարձր պաշտօնավարութեան վկայական մը ստանայ : 1861 ին կը նրաստարակէ իր անդրանիկ
երկը . «Ծաղկաբաշ կարողիկեաց բուզբերու մեկնութեան» : — Երբ Ազգ. Մասնաճարարիւնը
նաստատուեցաւ , Պօլսանայոց մէջ զոչացան երկու նախաձեռնութիւնք . նիները կոչուեցան «Խա-
ւարեայ» , նորին ալ «Լուսարեայ» . վերջինք կազմեցին «Անձնուէր Ընկերութիւն»-ը , նպա-
տակ ունենայով ուսմամբ բուստարկ նայ **Պարսկցիները** : Տնտեսեան այդ ընկերութիւնը կազ-
մակերպողներուն [Յ. Մարգարեան , Ս. Սորատանեան , Գ. Չարգարեան , Յ. Գոյանեան են .]

Ե Ղ Ի Ա Տ Ն Տ Ե Ս Ե Ա Ն

մէջ գտնուելով , 1862 ին սիրայօժար կը մեկ-
նի Կիլիկիա : Կրթական այդ միամնայ առա-
քելութիւնը շատ արդիւնաւոր եղած է : —
Պօլիս դարձին , կ'անդամակցի երաժշտ.
յանձնամտղովի մը որ պաշտօնն ունէր բարե-
կարգելու ժամերգութեանց դրութիւնը : Ինք
Եւրպ. ձայնագրութեան տարածումին կուսա-
կից , 1864 ին յոյս կ'ընծայէ «Բովանդակու-
րին նուագաց եղանակաց Հայաստանեայց
Ս. Եկեղեցւոյ ըստ ուրն ձայնից» գիրքը՝
Եւրպ. խազերով : — Երաժշտագետի իր նամ-
բար նստած էր մինչեւ Ս. Երկիր , ուրկ.
1865 ին նրակէր կ'ստանայ և որ կը մեկնի
իւր ուսուցիչ ձայնագրութեան «Փաստագա-
տրացի» : Տարիէ մը Պօլիս գալով , 1867 ին
կրկին կ'անցնի Երուսաղէմ նոյն պաշտօնով .
այդ առիթս Ս. Յակովբեանց տպարանին վե-
րին նակողութիւնը կը յանձնուի իրեն . նոյն
միջոցին է որ կը տպագրէ «Պատմութիւն Ս.
Գրոց»-ը : Յետոյ կը դառնայ Պօլիս և պահ
մը գրափաճառութեամբ կ'ըրայի . այս պա-
րագումը իրան կ'ըլլայ իրեն՝ տպարան մը
բանալու : Սա. Տառետանի նետ կ'աշխատի
Միւնենտիսեանի ձուլարանը . վերջէն իրենը
նիմնելով՝ կը պատրաստէ բառականաշար
նայերէն տառեր : 1872 ին կ'աշտղի ունենայ
իւր սեպն. աշարանը [Յուստիեան խան ,

րիւ 17. նաև Պանջե. Գարու . Էսաու Էֆենտի խան ,
րիւ 13] ուրկէ յոյս ընծայում են մասնա-
տրագետ Սրտանձեանեանցի գործերը՝ որոնց ձեռագիրները կ'ըսուի թէ ինք սրբագրած է : —
1873 ին կը տեսնենք զինք առննապետ նորակազմ երաժշտ. յանձնամտղովի : Տնտեսեան եռամ-
նայ աշնութեամբ կը յօրինէ նայիական խազերով **Ճարական** մը՝ որ տակալին անտիպ կը մը-
նայ . իսկ 1874 ին նրագարակ կը նանէ **Նկարագիր երգոցը** որ նայ երաժշտ. արուեստին մա-
սին նմապից ուսումնասիրութիւն մըն է , ձեռննասներ զնախատած : Եղի.ս այ կ'ս ձեռքի
վրայ է իւր ներմուն և նեղիմակաւոր երաժշտագետ , կրօն. ժողովն ալ փաւերացեալ , 1877 ին
կոչուելով Գաւրբեյի և Ղարաբիոյ ժամերուն զգրապետութեան պաշտօնին : Կը նրաստարակէ
իւր մեկ երկն ալ , **Վարժարիւն ձայնաւոր մանկանց** , իսկ 1879 ին **Նուագք հայկաղանք**
պարբերականը , 1880 ին **Նոր երգարան Հայոց** , միամասնակ վարելով Գեղարուեստից
Վարժարանի ձուլարան-տպարանի տեսչական պաշտօնը : Այդ օրերուն է որ ընկերացած է
տպարիչ Աբրամ Աշեանի (ԱՐԱՄ ԱՇԵՆԱՆ ԵՒ ԸՆԿ.) : — Ռուսերուրք պատերազմէն վերջ ,

խառացած էր գրաքննությունը որ սկսաւ խելի նայիլ գլխաւորաբար մեր ազգային երգերուն և անոնց նաւարածներուն . առոնց նրաւարակիչներէն Յ. Կապանեան և Ե. Տնտեսեան կը նետազնոյնին . առաջինը կը վախճի Արեւը , իսկ եղիա ձերբակալուելով՝ եղևոնագործւ մը աւելի ծանր ամբաստանութեան տակ կը բանտով 1881 ի սկիզբները : Իր անդառ զնդանին մանաւորաւ ու նոյնպիսի մրտոյրտին մէջ նազիւ 3 ամիս կրնայ ոչ մնալ , և 23 Ապրիլին կը կրնալ իր արդիւնաւա կեանքը : — Պաշարչի նոյնպիսիքը , դարաւոր բանիներուն տակ՝ ո՛ր և զակայն տապանը բարբ բռնազետական Գրաքննութեան այս անդրանիկ նախառակին որ ոգի ի բուն ծառայած էր նայ գրականութեան , նայ երաժշտութեան , նայ տպագրութեան և նայ ազգասիրութեան . . . : — Բանասիրութեանը միջոցին և բռնամանկ վերջն ալ կաղն ի կաղ կը գործէր դարձեալ իր տպարանը՝ կառավարական խառուրիներով : — Գ. Պաշտապետեան անոր Մամուլը կը զնէ վերջէն , զոր՝ իր կարգին կը ծախէ Եօանէւրով , ձեռամբ Պ. Ատրուսիի որ այլ Ռուսաստանացուն գրագիրն էր : — Իսկ Տնտեսեանի ԵՊԿԱՐԱՆները գաղտնազոյի վառած են իր ազգականները , «չարը խախտեալ ըլլալու» քաղաքականութեամբ . . . : — Եղիայի գաւակն է Լեւոն որ 'Լաւարիս' իր մօրեղբոր «Ռաման և Ընկ.» մեծ քրքրակաճառատան պետն է : — Ե. Տնտեսեան տպարանէն լոյս ընծայուած են . — Գրոց-Բրոց , Հնոց-Նորոց , Գնն . Կրօնագիտութիւն (1874) , Ո՛վ է մեղաւոր , Շուշանն Շաւարշանայ (1875) , Սանդուխտ կոյս , Հրախրակ Արարատեան , Մանանայ , Ինպէս Կարուս , Խաչի ճառ (1876) , Թէ ի՞նչ շանցեանք Պարբինի Վեճաժողովուն (1878) , Թորոս Ապրար (1879) , Ազգային ջոշեր (1880) , Մատենադարան ժողովրդեան (1882) եւայլն :

118. **Քիչիչեանք** + — Պապը Ալի , նամանուն տպարանին նիմնադիրն է ԿԱՐԱՊԵՏ , ընկի Թաւաղի որ 60 տարեկան մեռած է Բերա՝ 29 Գեկա . 1910 ին : Ընդհ. Օսմ. զին. և թլք. վարժարաններու վաղեմի գրովաճառ . որ 35 տարիէ նետէ նախընտրած տպագր. գործին՝ նրաւարակած է աննամար աման թլք. զատակիրքեր են . և նոնդեանք , (Բեխմի Կազերա , Մեքրեպ , Բ. Ջրա՛ար Կազերար , Եւնի Կազերա) : Զիբակոյի ցուցանանդեանն ստացած է ոսկի միտալ , ճարտի Միքատայէն՝ Ծագոյ Արեգական պատուանշանը , Արախոյ բազաւորէն՝ Բազովայի Ա. աստիճան , Օսմ. կառավարութեան՝ Մեճիախէ և Օսմանիէ , նաև արնետալի շքապատ : Անէր Ռալի աստիճան և պատուոյ անդամ էր Նիս Եօրքի բարեգործ. ընկ.եան : — Ատեն մը գործակցած է Գասպար Պ. Գալսեթեանի : Տաճկ. զիբրերով ու բրբրերով նրաւարակը ոչոչոյ այս անձը տպած է նոյնրէն 2 պարբերական , Գ. Բոլախի «Հանրագիտակ»ն ու Ա. Անտանեանի «Լոյս»ը , (վերջնոյն շարուածքը «Մանգումէ»ի կողմէ) : — Իր մասէն վերջ՝ գաւակները սկսած են շարունակել նոյն գործը Կ. Քիչիչեանն ՈՐԳԻՒԷ անուամբ , և 15 Մայիս 1912 Են սկսեալ տպագրած՝ **Վերածնունդ** պարբերաբերքը (Սանմ. Ռամիկ. ուսանող . Միւրեան) :

119-121. **Տպարան Հայաստանեայց** . — Նախապէս ՀԻՄՆԵԱԿ Ե. ԳԻՄՆԵԱՆԵԱՆԻ՝ Եւնի Գարու , «պօքրան»ի մէջ գտնուող տանը մէջ էր այս տպարանը , նիմնուած 1875 ին , Գիմարեանի կողմէ : — Ինք ծնած է 1839 ին Եւնի Գարու , որ ստացած է նիսն . կրթութիւնը : 1857 ին երեսուցեմ անցնելով կ'աշակերտի ժառանգաւորացի : 69 ին վարդապետ կը ձեռնագրուի , 1880ին ալ եղիսկալոս՝ Գեորգ Գ. է : — Նոյն գործատան մէջ տպուած է **Լոյս** նոնդեպ : Առ. այս , քաջալեր նոնդիսացած է իրեն՝ Ներսէս Պապիարք : Մինչև Երիզայի իր առաջնորդ ընտրուիլը , 10 տարի շարունակած է նոյն թլքըր : Տպարանը կար բազկամանուլ մը՝ Միսնտիսեանէ գնուած : Հոն նրաւարակուած է նաև Գիմարեանի «Շիքը մանունը Միջերկրականի»ն , «Գալ Վանան»ը , Աղօրագիրքեր , Շարական , Տօնակարգ են : Նաև Գանձարան խրատուց , Նախակիրք . քերականութիւն աշխարհիկ լեզուի (1876) : — Գիմարեան Ս. երկար ատեն ի վեր քարոզիչն է Բերայի Ս. Երրորդութեան Եկեղեցիին : Անդամակցած Կրօն. և այլ ժողովներու : * * Գիմարեանի քաջորդած է ԿԱՐԱՊԵՏ Ա. ՊԱՐՈՆԵԱՆ որ Պատ-

րիարքարանի առաջարկութեամբ 1879 ին իր պատասխանատուութեանը տակ կը վերաբանայ

ՀՄԱՅԵԱԿ ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ ՍՐԲԱՋԱՆԻ
Վարդապետ Բիւր

նամանակ տպարանը, զայն եւեթ Գարուն փոխադրելով Պատրիարքարանի փողոցը, ընդ 11. բայց նազի 2 տարի շարունակելէ վերջ՝ երկրին աննպատակ և խիստ ճնշիչ պարագաներուն տակ կ'առիպուի փակել զայն : — Կ. Ա. Պարոնեան ծնած է 29 Փետր. 1852 ին : — Հոն իր տպած գործերը եղած են Ազգ. Ժողովոյ նոյն շրջանի ատենագրութիւնը, Պատրիարքարանի պաշտօնարարներ և օրուան պատրիարքին քանի մը նովումական տետրակները, նաև «Մամուլ» շաբաթաթերթը (որուն մեջ յօդուածներ ալ գրած ունի «Դիմակ» և «Ազգակ» ծածկանուններով), Կին, Խաղ, Գինի, Բօլ սըր Գօզի ձերտիւնը, Լուզովիկոս անուն բարոյաբան, Օր. Ե. Կետարացեանի Նամականին ('879), Հայր Աբրահամ իր Յովսէփ Գեղեցիկին քննադատի ևն. : — 20 տարիէ նեակ գրաշարապետն է Մարտեանեան տպարանի, իսկ 13 տարիէ նեակ օրացուցակիրը՝ Գ. Պաշտօնարանի գործին : Ա. Սազանեան «Մտայիլ» ին ալ աշխատած է և նոյնին խմբագրութիւնը վարած պահ մը : — Իր մասին խօսած ենք նաև Մ. Կ. Սա-
* * * ՏԻՄՈՒԷՈՍ ԵՊՍԿ. ՍԱՓՐԻՉԵԱՆ իր պատմագրին փո-

ԿԱՐԱՊԵՏ Ա. ՊԱՐՈՐՇԵԱՆ

122. **Միքայէ Ա. Ասրբեան** — Ծնած է Պաշար 1859 ին : 11 տարու՝ կը մտնէ «Մառի» ի տպարանը որուն գրաշարներն էին Տ. Տօղաճեանեան և Կրիկոր : Քանի մը ամիսէն կ'անցնի Օ. Խօճատարեանի «Օրագիր» ին տպարանը, (գրաշարապետը Կ. Պիպերեան և Կ. Պարոնեան), թիչ լեռոյ ճ. Արամեանի տպարանը. նոն կը մնայ 5 տարի, քաջավարձ գրաշար մը դառնալով : — Նոյն միջոցին Գեորգ Ալվազեան Պապր Ալիի ղիմաց խանութ մը վարձած՝ բերրիկի մը բաւելու ջանք գործով տաճկեմար «Մամուլ»-ը կը նրատարակէր, խմբագրապետութեամբ Բ. Քեչեանի : Ասրբեան այդ բերրի գրաշարապետը կ'ըլլայ. իսկ երբ արտօնա-

տերը բերրը կը դադրեցունէ, Սարբեան կ'ստանձնէ անոր նրատարակութիւնը, Քեչեանն ու Տ. Ալամեանը խմբագիր պանելով: Շարք օրերը նայ լեզուա մէյ մէյ խմբագրական կու տար Օ. Սոճասարեան որ իր բերրը նոր դադրեցուցած էր: Այս վերջինը էր «Նոր Գար» քաղաքին արտօնութիւնը կ'ստանայ, տպագրութիւնը կը յանձնէ Սարբեանի, վասն զի Յգսն իր տպարանը ցրուած էր: Կը փոխադրուին Եռասուֆեան խան, բայց նազի 2 շարք շարունակած՝ Յգսն նիւրնդնալով կը մեռնի: Միքայէլ այնուհետեւ կը տալէ Հ. Ալաճաճեանի «Փունջ»ը, մինչեւ որ նուագուրդով իր վրայ կը մնան Պատրիարքարանի բոլոր գործերը: Այն ատեն է որ Ս. Միքայէլեանի տպոցմեն գնելով տպարանական կազմաձիւն ու իր ունեցածին միացունելով, Սարբեան կը փոխադրուի Մերձան, Էօրիմիլիւր ճամբի, Բիշախ Է.Ֆ. խանի ստորնադարկը: Հոն գրաշար կ'ունենայ ՚Յ. Չամաշքրճեան, Տ. Մանուպճեան, Յր. Քրիստափորեան (Ռուսիա), ՚Յ Տիրան Փափազեան, Գրիգոր Պէլլիքճեան («Մուրճ»ի գրաշարագետ), Հաւքեօյի ՚Յ Գարրիէլ, Ք. Սանճազճեան, Միհրան Քիրապճեան (այժմ Բաղամարի տպարանը), ՚Յ Սօրօզ Տիգրան, և կ'աջողի թիջ ատենն աւարտել դիզուած ատենագրութիւններ: Կը շարունակէ տալել «Փունջ»ը, Յ. Պարոնեանի «Թարուն»ն ու բազմաթիւ նայ. և աճկ. գիրքեր: — Իրր տպագրական կանոնի ննագանդ անձ, յիշներ իր կեանքէն դրուագ մը միայն: Փաստարան ճանաչողի սանկրեալուն առթիւ կիրակի օր մը

Մ. Կ. ՍԱՐԸԵԱՆ

չըջարեւականներ պիտի կարդացուէին ժամերու մէջ՝ այդ նուատուրացր բանտարոյ: Նախօրօք լսած ըլլալով նոյն բուրքին տպագրութեան յանձնուիլը, Սարբեանի կը դիմէ Արք. Ալվազեան և 50 սակի կ'առաջարկէ՝ ձեռագիրն ունենալու նամար. բայց տպագրիչը չգիտնայ կը ձեռացունէ և կը ձամբէ գայն: — Յ. Գալաֆեանի գործատան մէջ պան մը իր նաշուոյն կ'աշխատէր Կ. Ա. Պարոնեան՝ քատրոնի ազդեր տպելով. յետոյ էր «Հայաստանեայց»ը կ'ստանձնէ և Գում Գարու կը նաստատուի, ինք և Սարբեան գործի փոխանակութիւն մը կ'ընեն. ազդերը կը յանձնըին վերջնոյն, իսկ Պատրիարքարանի գործերն այ Պարոնեանի: Բաւական ատեն յետոյ ատոնք իրենց տպարանները կը միացունեն ու կը փոխադրուին Մերձան. վերջէն Պարոնեան կը կոչուի Ռոչուրեան տպարանի գրաշարագետութեան, նուսկ ուրեմն Մասթոտեան, ուր կը մնայ ցարդ: — Սարբեան մինչեւ իր 30 տարին քացունելը՝ տպած իր գիրքերուն վրայ կը գործածէ **ԳԻՄՈՒՄԱՆ** անունն ալ և վարձու կ'առնէ Տիմ. Սափրիչեան Ս.ի արագատիպ մեքենան: Իր վարչութեան տակ նրատարակած է Մ. Մելիքեանի «Հայրենիք» բերրը խմբագրատպութեամբ Ա. Արփիարի և աշխատակցութեամբ Նշ. Վալիտեանի, Լ. Եագմանեանի և Ք. Լիմոնճեանի. սակայն տպագր. գործերով կարի ծանրարեւոն քանի մը ամիսէն կը դադրեցունէ գայն որ այնուհետեւ կ'անցնի վերջնապէս Յ. Շաննազարի: — Սարբեան յետոյ նաստատուած է Պապը Ալի՝ Յ. Ասատուրեանի վերնադարկը: Դեպքին տարին, էրր Գ. Պաշտատչեան կը գրկուի տպարան բանեցունելու իրատուներէ, կը դիմէ Սարբեանի, անոր արտօնագիրով՝ իրենը կարենայ շարունակելու նամար: Կատախարութիւնը շուտով նասու կ'ըլլայ այս իրազարձուրեան ու կ'սկսի միշտ ննչել Սարբեանը որ վերջ ի վերջոյ կ'ստիպուի գործը փոխանցել Վ.Ման Վ. Տէր Մինասեանի և ինք գտնուայ նախկին տեղը, պարագայով միայն քատրոնի ազդերով. այս գործն ալ կը յափշտակէ ձեռքէն տիրանուչակ Պապա Քանիք, զերասանապետերու ամեն սպառնալիք ընելով: Այդ դժբախտ շրջանին է որ Սարբեան կ'ընկերանայ ԳԱԼՈՒՍ ԳՈՅԸՔՃԵԱՆԻ որուն նետ նոր տըպարան մը կը նիմնէ Պապը Ալի ճատտակի, թիւ 38, (Մ. ՍԱՐԸԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿ.) 2 տարի Գալքճեանի նետ, տարի մըն ալ առանձին՝ նրատարակելով բաւական դասագիրքեր Ս. Գարբեանի և ալոց, Վ. Փափազեանի (Լիլա) զանեշտարեքրերն, Ալաճաճեանի «Փունջ»ը, Արտի խաղեր (1902), մինչեւ վերջնական փակուան իր տպարանին, գործերու ձախտը գնացրով: — Այժմ կ'աշխատի Ասատուրեան տպարանի մէջ:

123. Արամ Ա. Աշնան. — Ծնած է Կեօիկ Բաշա 1855 ին : Իր քոյրն է նամբաւոր ձեւագեւ-կարուն Սուրբիկ Մասմազէլ որ շատ մը աշակերտունիներ նասցուցած է և որ ատենօք գաղափարք շնացած է «Ազգանուէր Հայունեաց Ընկ.եան» : — Արամ 1878 ին տարան մը րացած է Սիւմպիլլի խանի գեանայարկը , թի 35 , նաև Եւսուֆեան խանի միջնայարկը , թի 15 , ատեն մըն ալ ընկերանայով [Ս. ԱՇՆԱՆԵՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐ] Ե. Տնտեսանի , կը վերջինս սրաշուն անկը Գեղարուեստից վարժարանը : — Հրաչագործ Մկրտիչ Կարողիկոսի Գեղք Եւ դարձանք Երեսնից ցաւոց Հայկայ Եւ Արամայ ազնի սերնդօց գիրքը տպագրելուն նետանօք կը դատաւարարի բանախ , նաև տպարանի վաճկան : Գեղքին կ'ըստիպուի մեկնիլ վառնա , յետոյ Ռումանիա՝ ուր գերծ չը մնար դարձեալ Համիտեան նետապնդումներէն : Սանտանապարեան նոչակումին՝ Պոլիս կու գայ և կը մեռնի Գոարթեոյ 1909 ին : — Իր տպարանէն լոյս ընծայուած են . — Ազգ. Վերակազմութիւն , Նոր կեանք (Ելիս) , Մի կարիչ արտօար (1879) , Բերկրանք ու վիշտ , Առածք Կարողոսի (1881) , Լապտեր Գիտիմեան (1883 ին սկսուած իր թերթը՝ կրրական նախարարութեան նրամանաւ զաղ-րած և 1888 ին կրկին երեսցած քանի մը նամար) , Թեոլոգրա Սալնոնի (188) , Յուշա-

Ա Ր Ա Մ Ա Շ Ն Ա Ն

տետար , Պարոն Շուպրան (1885) , Բառագիտութիւն (1886) , Տարեցոյց Խիկարի (1888) , նաև Ս. Գարամուճեանի «Ընտանիք» նանդեան ու «Գառափարակութիւն մարցըր , Գրպրցատեր Տիկնանց Ընկ.եան 1879-82 ի և «Ազգանուէր Հայունեաց» 1881-83 ի տեղեկագիրները :

124. Յարութիւն Պարոնեան. — Եղբայրը՝ Սուքիաս վրդ. Պարոնեան Մարտիկայէն մամուլ մը կը դրկէ իրեն , նաև մեծաբանակ բուրք , զորս Յարութիւն կը մերթէ Գիւրքձի խան և 1877 ին Սուպրան Համամ կը բանայ տպարան մը որ քանի մը տարուան կեանք կ'ունենայ : Հոն տպուած են Խօսք Պատիազեան Սեւիթանի (1877) , Օրացոյց (1877-8) : — Յարութիւն Պարոնեան 1873 ին պահ մը ընկերացած է Յովսէփ Գաւաթեանի [Յ Ո Վ Ս Ի Փ Գ Ս Վ Ս Յ Ե Ա Ն Ե Ի Ը Ն Կ .] և նրատարակած 1874 ի օրացոյցը :

Յ Ա Ր Ո Ն Ե Ա Ն Ի Կ Ե Ր Ա Յ
Վ Ս Ո Ւ Թ Ի Ա Ս Վ Ը Դ .

125. Ա(արսայեւ) Պ. Յիլայէրեան. — Ծնած է Գաղափա 1842 ին , նայ նոտմեական . Պզտիկուց եկած է Պոլիս և զրաշարութեամբ պարապրած : 1873 ին ինք , Կ. Պարոնեան և Ս. Պարտիզպանեան միանալով տպարան մը կը բանան , սակայն ընկերութիւնը կը լուծուի քանի մը տարիէն . այնուհետև Պիպլեան կը հաստատուի Սիւմպիլլի խան , թի 18-19 , զրաղելով նրաճարակի գործերով , սիկարի բուրքով , [Բերա անուամբ քարտիսաւոր սիկարի բուրքն իր ննարածն է ,] և ինչ մը նայտատու-տառակեփար բարգմանածոյ վեպերու նրատարակութեամբ : 1878 ին տպած է «Գրիսաւ . վարդապետութիւն Հայասան .» , 1894 ին՝ մամուլ

Մեղք, Պին պիր մալխմար, 1897 ին՝ Մօզաիզ (Յ. Մ. Հանեանի, 2 հատոր), 1900 ին՝ «Լոյս» Յ. Հազարապետեանի, ևն. : — Հիմայ Բարիզ է և զաւկին նեա զլիարկաժաճառութեամբ կ'զգայի :

126. **Յովն. Մանուկեան** • — Ծնած է Իզմիր 1837 ին : Պատանի տարիքն նրա Եօրք անցած է՝ փորագրութեան և տպագրութեան արուեստները սորվելու համար. մտած է նոն Harper Brothers տպարանը : Քիչ ասունեն իրբ քաջ փորագրիչ գնահատուելով, 4 տարի վերջ վարած է նոյն տպարանը չորս 8 տարի, յետոյ Հարրըր Երթօր նեա Պօլիս եկած և միջոց մը փորագրութեամբ պարտաւած : Գրեթե սուտաջին անգամ ըլլալով Ամերիկայէն թերեկ տուած է արագատիպ մեքենայ մը, և նախ Աչքըր է.թ. խան, ապա Ղալաթիա՝ Էպո Ջիայի տպագրատան տեղը (նախկին Յաւ. Գրամատունէն վեր) ունեցած է իր անկախ տպարանը, նուսկ ուրեմն Ղալաթիա, Շահտուփար փողոց, թիւ 37, ուր 18 տարի անխափան գործած է, սովորաբար վարչութեանց տպագրութիւններ և նրապարակի գործեր : Գրաչարապետ էր Մաճուկեան Խաչիկ, յետոյ Վասան Տեօփլեքեան, իսկ գործաւորապէս՝ այժմ Գառքեօյի Տ. Վարդան քանան է : — Մանուկեան մեռած է 25 Յունիս 1895 ին : Իր միակ որդին Լեւոն շարունակած է Եօրք գործը, նաև 10 տարի տպարանը վարձու տուած է Imprimerie Française ի : Յետոյ զիրերը ծախսու տուած են Ռ. Սարսեան և ուրիշներ : — Աչքըր է.թ. խանի մեջ՝ Յ. Մանուկեանի գրուած Ա. նայերեն գիրքը եղած է **Քերական** մը (որուն յաջող պատկերները փորագրուած են իր կողմէ), նաև «Սարենիկ և Տրչատ», «Ազգ. Հայունեաց» 1879 - 81 ի տեղեկագիրք, «Էնթարեկի Ս. Թեօպիսան մարտիրոս» ևն. :

Յ Ո Վ Շ . Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ե Ա Ն

127. **Քարեգին Մաղտասուչեան** • — Ծնած է Սիլիստար 1851 ին : Որդի ձեւ մարանի նաչկարան Տեր Մեարոյ քանանայի : Հաջիկն. կրթ. ստացած՝ ժամագործի մը քով կ'աշակերտի 2 տարիի չափ : Իր եղբայրն է Յոան է.թ. որ իր ժամանակի գր. շարժումին մասնակցած է և որ ապա եղաւ պետ. պաշտօնեայ, Պեռլինի օտմ. զեազանատան խորհրդական : Անոր թեղադրութեամբ Քարեգին կը մտնէ Ա. ձեւանիք՝ ձեանի «Աեր» հանդէսի տպարանը, գրաչարութեան համար որ շահարեք գրաւում մը ճանչցուած էր այն ատեն : ձ. Արամեան Բարիզէն նոր վերադարձած՝ հաստատուած էր Մարըր Զարչրսիի կողմը, ճամլը խան և իր նորածոյ ու վաղելոյց տատերով մեծ յեղաշրջում ներմուծած տպագր. արուեստին մեջ : Պաղտասուչեան յառաջդիմութեան բաղձացող՝ նախապատուութիւն կու տայ Արամեան գործատան : Հոն թեւ նիւրապէս չօգտուիր ի սկզբան, բայց իր ճաշակը կը մարզուի և մեքենաներու մասին իր ստացած փորձառութիւններով կը նրանանգուի նեազնեակ : Նոյն տպարանը կը փոխադրուի յետոյ Զարմաթճըրար, Ներքի Բաշա խան, և նուսկ ուրեմն Յակոբեան խանի վերնայտարկը : ձանիկի գիները սա-

Գ . Պ Ա Ղ Տ Ա Տ Ն Ե Ա Ն

բազմաման կերպով սուղ էին, այդ իսկ պատճառաւ՝ շատերու անմատչելի. Գարեգին ճարտիպիւրներ կ'ունենայ յաճախորդներու գիշում բնելու՝ գիները քիչ շատ նրապարակի գիներուն մտնեցունելով. Արամեան օգտուելով այս եղանակէն՝ չիուլի կը վարձատրէ գինը ու իր տպարանին տնօրէնութիւնը կը յանձնէ. անոր, պաշտօն գոր մինչև տպարանատիրոջ մանր շարունակած է: 1870ական բուականներուն՝ Արամեան միախօնարաց գործերը ստանձնելով բաւական օգտուած է, նաև իր նրատարակած ձօխ տարեցոյցներով են: Ճանկի մասէն վերջ, ժառանգորդները տպարանին վերատեսուչ կը կարգեն Պապատայեանը որ պատմը իր տպագրած գիրքերուն ձևակերպման փակագիծի մէջ «Արամեան» անունն ալ զրոյցմած է: 1880 ին կը տեսնենք գինը սեպն. տպարանի մը տէր, Սուքասն Համամ ճառտէսի, թիւ 14, Զարդարեան ըրջախաճառանցի վրայ, որուն գեանաչարկը կը յատկացուի իր նրատարակութեանց, իրը գրատուն: Իր նորանատու տպարանին նամար պետք եղած երգ. տառեր, գանազան զարդեր, արագատիպ մեքենաներ և կազմարարական գործիներ յատկապէս երթոպղեն բերել կու տայ, և Արամեան տառերէն իրը 70 տեսակ ձուլել տարով գործի կ'սկսի, յոյս բնծայելով ճանօր գրագեաներու բազմաթիւ նեղիմակութիւններն ու պարբերականները. — Կրք. խնդրոյն վրայ: Շարժմանը երկնային մարմնոց: Շրջագառութիւն: Աղպալ (1880): Գրիչ և սուր: Օրացոյց (1881 ևն ընդնատարար մինչև ցվերջ): Գրական գրօսանք: Քննութիւն մերտի վրայ (1882): Գր. և իմաս. շարժում (1883-7): Երկրագունտ (1883-8): Գրագիտութիւն: Քորոս աղբար: Մաղիկ արդի նայ մաստնագր. (1885): Արբա Փօնարանքէն: Մարդիկ և իրք: Հայ. մաստնագր. (1885): Իրա: Գրամ: Ընկերային նամականի: Տնտես (1886-8): Պատմութիւն Ս. Փրկչի: Լոյս և ստուերք (1887): Խօսնակ: Սոխակ (1888): Աջկանց դատարարական ճառ. (1890): Պատկեր աշխ. գրականութեան: Նուպարեան բառգիրք (1892): Օրինակիրք ամուսնութեան: Անգիր դպրութիւն: Շար նայ կենսագրութեանց (1893): Աշխ. աւետարան: Արեղանագ (1894): Մկրեան Աջօրագիրք: Աստուածաշունչ (մեծաղիր, 1895, մինչ 1892 ին՝ լոկ Հնգամատեան): Ախտիանք օ.ամկին: Քրչուտ. բնտանիքք: Տեմիրճիպաշեան բառգիրք (1896): — Արնետիւն ազնւարացման ու կատարելագործումին նետամուտ՝ Պապատայեան կը կատարէ կարեւոր գիտ մը. կը յօրինէ մեքենայ մը փոքր չափով, 1 ժամուան մէջ միանուագ քառագոյն 20-30 նագար օրինակ զրոյցմոց: Սակայն իր տպարարցման գրաշումներուն պատճառաւ՝ միջոց չունենալով նեկողութիւն կատարելու 1896 ի Պատի Օրացոյցին տպագրութեան վրայ, կը դատուպարտուի 53 օր բանտի և տպարան բանեցունելու իրատնքէ գրկման: Խնդիրը կը կաշմարտ պարզ անու յատարութեան մը վրայ որ կետադրութեան մը սխալմունքն էր. Սուքասն Համամի գահակալութեան շատուկ՝ նոյն ատենի պայմանադրական անականն էր **մէլամիք մէնուս** (= բարերաստիկ), մինչ մենուսի տեղ **մէլուս** շարունակ էր որ ճիշդ նակառակ իմաստը կու տայ . . . — Այնու նետե նոյն տպարանը յաջորդաբար վարած են Մ. Սարբեան և Վ. Լաման վրդ. Պարտիզակցի: Սանմ. Նուչակումին, Պապատայեան կրկին իր անուամբ կը շարունակէ իր տպարանը որ անցեալ տարի այրելուն նետեանօք բանտարկութիւն մը կ'ունենայ իր տնօրէնին՝ Յ. Ախիկեանի նետ, որունը լետոյ ազատ կ'արձակութիւն: Վերտօսին կը նիմնէ գործատուն մը Կ. Պօլխա, Միրքեճի, թիւ 18, իսկ այժմ Սուգրմ Սեօլխա, թիւ 41: Վերջին տարիներս տպագրած է՝ **Ճառակ**, Նուպարեան **Բառգիրք** և գնգն. դատագիրքեր:

Վ Ա Յ Ա Ն Վ Ը Դ Պ Տ.

128. **Ա. Կահան Ա. Տէր Մինասեան.**

Պարտիզակցի այս նշ. առակախօս-գրագետին (1850-1909) շանկեան ինքնակենսագրութիւնը տե՛ս «Աննուն Տարեցոյցը» 1910 տարի: — **Լոյսի** արտօնատէրը 1898 ևն մինչև 1908 իր անունով վարած է Պապատայեան տպարանը, տխուր միջադէպի մը նետեանօք որուն անդրադարձանք վերես: — Տպած է Միրո: Ճաշակ: Լոյս: Հատընտիրք, ևն. ևն.:

129. **Հայ Գրաշարաց Խնկ** + — Գրաշարական միություն մըն էր առիկա՝ նախահեռուներէն Ա. ՄԱՎԵԱՆ բողոք. նպուն, որ պահ մը վիճակոյ Մոզսեան նոր նետ ալ ընկերացած է և որուն փոքրիկ տպարանը կը գտնուէր Ֆինճանձըլար, Ամերիկ. խանն վեր: Այդ տպարանը յետոյ փոխադրուած է Պապը Այի, միշտ Թօզլեանի արտօնագիրով: Այս ընկերութիւնը 1880-90 տպած է. — Մուրեան մը գոները: Գարնոցապետն: Թազունոյն մանեակը (բարգմ. Բ. Պօզանեան): Արքայն գրուեալ: Պ. Գալպանեան բառարան են.: — Տպարան և անուն իրացուցած է յետոյ

3. Ա. Ա. Ս. ՈՒՐԵԱՆ

130. **Յ(արու.Թիւն) Ասատուրեան.** — Ծնած է Կեսարիա 1857 ին: **Հայ գրաւարաց ընկերութիւնի** (Շիրքերի միութեան) յաջորդ: Այդ ընկերութեան անուամբ բառական ատեն գործել վերջ, կը կանչուի կառավարութեան կողմն. որ կ'ազդարարէ իրեն. «Պունտան պէտք է Շիրքեր նամը գալգաճագ»: բա՛ն մը որուն կը բազմար արգէն: Այնուհետև իր անունը պահած է միայն՝ գրուած իր գիրքերուն ու բերքերուն վերայ, որոնք են (1894-1912). — Բարոյագիտութիւն: Նիւր: Հանրագիտակ: Տարեցոյց «Լիլա»: Պշխրաշխանի բարբերութիւնք: Բարան: Մուրճ (օրակերթ) են. են.: — Սանճանագրութեան նշան կումն վերջ՝ այս տպարանին անունը վերածուած է Յ. Ա. Ա. Ս. ՈՒՐԵԱՆ ԵՒ ՈՐԻՒԲԻ:

131. **Աւրիլիչեն (Չաբրեան)** . — Ծնած է Եկեի Գարու 1867 ին: Նախապէս փորագրիչ էր: Տպարանը բացած է 1880 ին՝ Բաթիմ Բաշա խան, զոր յաջորդարար անդամութեամբ է Ֆնագլեան խան, Խասկի Համամ փոյրց, Սուչրան Համամ, որ ուրեմն Հօճա խան ճատուտի՝ իր սեպնական շէնքին մէջ, վիճակորութեան ճիւղով: Երկար ատեն պարտուած է կառավարական և պաշտօնական գործերու բազմապիտան տպագրութեամբ: Իր քով պաշտօնավարած է Արամ Կ. Արվանեան, որ ծանօթ է իր փորագրիչ ու գրաշարապետ, նուազ տպա՝ տնօրէն: Ներկայիս մէջ գրաշարապետն է Կարապետ Տեխրճեան: Հետեւեալը փունջ մըն է նոյն տպարանէն յոյս ընծայուած գիրքերէն. — Բնագր Սրբազան (1889): Մայրենի լեզու: Քերականութիւն (1891-3): Իրական կեանքի նուագներ: Գեղեցիկ զրուածք (1892): Կոնդակ օրնուրեան: Միջրան Արիկեան բառարան (1893): Նոր դրուրիւն գրաւարժութեան (1894): Նոր վեղազրուրիւն (1909): **Օրացոյց** (1893 են սկսեալ՝ մինչեւ վերջ, պզտիկ ընդհատումներով), նաև պատի օրացոյցներ, իրր մրցակցութիւն Ս. Ղ. Պարտիզպանեանի նոյն նրատարակութեան:

Ա. Ա. Ս. ՈՒՐԵԱՆ

պատի օրացոյցներ, իրր մրցակցութիւն Ս. Ղ. Պարտիզպանեանի նոյն նրատարակութեան:

132. **Տիգրան Ախվէլեկեան** + — Հայ-Հռոմեական: Ծնած է Կեսարացի ծնողքէ 1852 ին Պոլս: Մեռած 14 Փետրվար 1907 ին Բերս: Աշակերտած է Բերայի Վիեննաց

ուց վարձարանի : Լրագրական կետերի մէջ իր մուտքն բրած է Անտոն Սազանանի «Մի-

Տ. ՃԻԿԵԼԵԿԵԱՆ

մասով, յետոյ վարչութիւնը ստանձնած է ԹԷԲՆԲԱՆԻ ԷՖԲԵԱԲԻ. լսոյն բերին տպարանն ըստ բնծայում զիրբերն յիշնք **Հին և նոր տօնարաց** վրայ, 1882 : Տպարանին գրաշարապետն էր Գեղեկի Յակոբ : — Արտօնատեր՝ 1885 ին սկսող **Ճերիտի Շարգիչի** (զոր մասնն վերջ գտաւր կը շարունակէ ցարդ) և **Սուրհանգակ** այգարերքի, 1890 ին սկսած և 1 Գեղեկներն 1908 ին դադրած : «Ճերիտի Շարգիչի» գրաշարապետ եղած են Բիզանդ Փափազեան, Արտաշէս Շիշմանեան են. : — 1881 են սկսեալ՝ ճիլիքեկեան տպարանն ըստ բնծայում են. — Լեւոն ԺԳ. : Հատար, Յոյս, Ար : Կերկարարք : Երկարագործն : Մանրավագր : Սիրուան : Աղջկան մը սիրար (Սիպիլ) : Ընտանեկան բանգարան : Արուեստ նարատանարդ : Վեց ու կես սրտի ժառանգ մնացած սրտակր : Կարտնիք բնութեան : Մասիս (Մ. Շամտանձեան) : Ընտ. գաղտնիքներ : Վարդապետութիւն ԺԲ. առաքելոց, են., են. : Աստուծոյ գառ, իր բերքին մէջ նրարարկում բերրուն-վագեր տաճիկար, Անտոն Ալիքի և Տիգրան Աղամեանի բարգձմանութեամբ :

133. **Յի(օղոս) Յակոբեան** + — Ծնած է Արման 1854 ին : Պօլիս գալուն նախապէս բրաբաճառարին բրած, յետոյ բացած է տպարան մը Քարազնըսար փողոց, Սասարճը խան, թիս 3, 5 և 1882-91՝ տպած է մեծամասնութեամբ դասագիրքեր որոնց շատին վրայ բառական չիմելու տվորութիւնն ունէր, բերես գանտը միշտ բարձր քչելու նարատակա : Այնուհետև տպարանը ծախելով Յ. Մասրեանեանի՝ պարագած է ցրեմի վաճառականութեամբ. ստիկ վնաս բնկով փութ մը բացած է Պէլքօզ : Կարուածանար մեռած է Գանտիլլի 1894 ին : — Յ. Աշձեան գնած է իր տպագրած բոլոր գիրքերը որոնք են. — Կոր նամակների (Ս. Յեղեկեանի), Քերականութիւն, Գոյ. նայ. քերական-նկարան, Համաստ աշխարհագրութիւն, Պատմութիւն Ս. Գրոց, Տարեք բարգձմանութեան, Հատարածոց (Մ. Գարամաձեան), Բառարան բրք. նայ., Երգարան, Աւետարան, Փոխասաց, Պարտեզ նոգեսր :

134-136. **Յիլերպերեանք** + — ԿՇԱՆ Կ. ՊԷՐՊԷԲԵԱՆ ծնած է Պօլիս 1842 ին :

Աշակերտած է տարաբիջ Պետրոս Ճեզվեձեանի քով որուն նիտանդութեան օրերուն՝ տպարանին արտօնագիրք փոխանցելով իր անուան, 1882 են սկսեալ անկախ գործած է մինչեւ իր մանր (Տ Յունվար 1907, Բերս) : — Իր անուանաւոր գործը սխալ մնայ 1882-Տ **Քարառասան մանկանքը**, Պօլսանոցոց անդրանիկ աննման գրքերեականը զոր բառական տարի շարունակեց՝ խմբագրութեամբ Մ. Մօզեանի : Միաժամանակ վարպետ փորագրիչ մը ըլլալով, ինք պատրաստած է «Բարաստան»-ի բոլոր սրտակերները : Տ. Զրարեան Կոնստանտնուպոլսի «Բիզանդիան»-ի մէջ քրքրած է զգլխոցականի յիշատակներ, սրժանատարակա սրանձայունելով մեծամասն տպարանատերք : — Պարկերեան սերտ բարեկամն էր Յ. Յ. Պարոնեանի որուն ամեն զոնդութիւն ցոյց տուած է **Ելիկարի** նրատարակութեանը նորինկուն : — «Բարաստան»-էն վերջ, ըստ բնծայում իր գործը եղած է **Ժողովրդական Տարեցոյցները** (184-1908) որոնք այնքան շքեղ էին և գրասցիչ՝ սկզբնական տարինկուն : —

ԿՇ. ՊԵՐՊԷՐԵԱՆ

Իր տպարանը նախ կը գտնուէր Էսկի Զապրիէ . տարիներ վերջ նոնկը Եզում խան փոխադրուելուն՝ իր Զարեն գառակն ընկերացոյց գործին (Ն. ՊէրՊէլբէճեան ԵՒ ՊՐԻԻ) : — Բեզուն գործունէութիւն մը ցոյց տուող այս տպարանէն լոյս ընծայուած են . — Սիրանոյշ (1884), Հնգերգական նախաբան (Տէրվիչեան) 1885, Գիտական շարժում (Ն. Տաղաւարեանի ամսաթերթը) 1885-7, Քշուտաներ (Վ. Հիւօ, Բ. տիպ, պատկ. 7 նասոր, կառավարական արգելքով վերջին 3 նասորները չեն ելած) 1885-9, Գիւցազներ աշխատութեան (բրգմ. Կ. Գարսիլիւեան) 1886, 25 ամեայ բն. գործ. Ազամեանի, Տաղաչափութիւնը, Մ. Արիկեան բառարան, Կրթարան (5 ըլն, Յ. Գուրգենի), Յուզման ժամեր (Յ. Սեբեան) 1888, Մէճէլէ (Ա. նասոր), Առաջին Մրժունջք (1889), Հովուական ամ. արանութիւն, Վերբեր (1892), Բիւրակն (Բրօֆ. ձեճիգեան) 1898-1900, Գամկիազարդ տիկին, Առաջնորդ վաճառականաց (1900), Հանրագիտակ և Առաջն. վճռ. կն. աց (1903), Բիւրակն (առ. ետր. նանդէս 1906-8) ևն. ևն. : * * Հօրք մասնէն վերջ ՉԱՐԵՂ Ն. ՊէրՊէլբէճեան տպած է Առեւտուր (Ս. Չեմքիքճեանի) 1908, Բուրգերեն, Ասարայրի արժիւր, Խննդերուն բժիշկը, Աստուցանելու մերօրը, Մրնշաղ (1909) ևն. : — Զարեն այնուհետև իր տպարանով միասին անցած է Եզիպտոս : — Պիտի նանդիպիներ իրեն Գանիբէի մէջ :

137. Տայ. «Արեւելք», Խ + —

Այս օրաթերթին անդրանիկ արտօնատէրը եղած է ՍՏԵՓՈՒՆ ՏԱՄԱՏԵՄՆ : Ծնած է 25 Հոկտ. 1853 ին Էյուպ : Իր մանկութիւնն անցուցած է Օրբարեոյ, յաճախելով Ս. Քարգմանչաց վարժարանը՝ մինչև 1865 . Արեւանց, Արփիարեանց, Գուրգենի ևն. ժամանակակից : Կայս. «Լիւսէի» բացուած օրն իսկ (1 Օգոստ. 1868) գիշերօթիկ կը մտնէ նոն, ծանօթութիւն նաստատելով Յ. Պոյաճեանի, Յ. Եռասոփեանի, Յր. Ապանեանի, Եր. Քնկըրեանի, Մանուկեանց, Յ. Քորոսեանի և Կ. Սըվաճեանի նեա, միասեղ կազմելով Միացեալ 4 ընկ. եանց ամենամիջին Գարդցապիւրացը՝ 1 Մայիս 1870 ին, որ ապա միանալով Արեւելեանի, Արարտեանի և Կիլիկեանի՝ այնքան մեծ զեր կառարած է : — 1873 ին շրջանաւարտ ելլելով կը նետուի ճարտարագիտութեան և վիշապական կ'ատանայ 1877 ին, (զոր շահագործած է սակայն 1906 ևն շեռոյ, Եզիպտոս գաղթելուն) : — Գրականութիւնը նաճելի է ինձ, — կը գրէ մեզ Հէլէօթոյիսէն 13 Մյ. 1912 ամսաթիւով, — փորձեցի ամեն ճիւղերը . ստեղծ ձախող

եղաւ արդիւնքը . ստանաւորի մը նման 4 ամիս բանտարկուած եմ : 2000 սողի մօտ տաղա-

չափական նմանօրինակ փորձերս ջոխս անտիպ կը մնան դեռ : — Գրածուիչներու խմբումին մէջ (88-101 բուսամար) խօսած ըլլալով իր մասին, անցնինք **Արեւելքի** իր արտօնատիրութեան : Ե. Տնտեսեանի նեա, 1876 ևն սկսեալ՝ երբցս ձեռնամուխ կ'ըլլայ նոր անունով օրաթերթի մը նրատարակութեան . արտօնութիւնը միշտ կը մերժուի . 1883 ի վերջերը միայն կ'աջողի ստանալ զայն և կը ձեռնարկէ «Արեւելք» ի նրատարակութեան՝ 2 Յնդր. 1884 ևն սկսեալ 13 տարի անխափան, խմբագրապետութեամբ Բ. Քեզեանի և Տ. Արփիարեանի : 1896 ին (սոյկտայի տարին) ազգաբարբութիւն կ'ատանայ թէ իր լրագիրը ջնջուած է . կը բաշտի ազգ. կեանքէ ու կ'անցնի Եզիպտոս, Գանիբէի մէջ ցայտօր ճարտարագիտութեամբ պարտաւելով : — Դպրարիս, նորաստեղծեան խանի իր օրպարանէն (որուն պահ մը «Մախիս» ալ միացած է.) «Արեւելք» ևն զատ լոյս ընծայուած են նետեւեալ գիրքերը . — Մանր ուսմունք ջրիստ. նաւատոյ (1884), Զիլ-Զակ (1885), Աննետացած սերունդ մը, Քեռեզ, Արաքսիս, Բարեկամ ամենեցուն (1887), Սփոփանք

ՉԱՐԵՂ ԵՌՆՍՈՒԿԵՄԵԱՆ

ուսմին, Վարժապետին աղչիկը (1888), Ֆերման (1889) ևն. : — Արևելք-ի գրաշարապետ եղած են Քօփաղ Կարապետ և Արտաշես Շիրանեան : ** ՉԱՐԵՂ ԵՌԻՍՈՒՅԵԱՆ (եղբայր գրաչնիչ Երասնի) նամանակ քերթին բամենակերէն մին քչաբով՝ կը գնէ զայն, սարարանին նետ միասին : Քերթը մասնաբերան մը նետանօք խաբանում էր . 1 Յուլիս 1898 ին նաղի կարելի կ'ըլլայ վերադառնալ զայն : —

ԳՍՐԵԳԻՆ ՊՅՅԱՃԵԱՆ

Երասնիան ծնած է Օրբուրէոյ 1870 ին : Նին. կրթ. ստացած Շաննազարեան, լսող նետևած Իրաւագիտական վարժարանի դասընթացին : 17 տարեկանին՝ խմբագիր Phare du Bosphoreի, ապա խմբագրապետ : Վ.Էրջեն, Կ. Պօլսոյ Մաեսարական Սննեակի տնօրէն կարգուելով՝ անկարելի կ'ըլլայ շարունակել Արևելք-ը որ 1 Նոյեմ. 1906 ին վերջնապէս կը փոխանցուի Գարեգին Պօլաճեանի : Երասնիան Մաեսարական Սննեակի ազգայնին վարիչը, նամանակ քերթին պատասխանատու-տնօրէնն ու խմբագրապետն է նիմայ : ** ԳԱՐԵԳԻՆ ՊՅՅԱՃԵԱՆ ծնած է Այնրապ 1878 ին և յաճախած քաղցրին Ներսէսեան, Վարդանեան և Արեւական վարժարանները : Իզմիր անցնելով՝ պաշտօնավարած Պալեօզեան վաճառատան մէջ, քանի մը տարի ալ Գաղափայտ ժխախտի վարչութեան, իբր քննիչ, մինչև իր անուան փոխանցումն «Արևելք»-ի, որուն խմբագրապետ եղած են յաջորդաբար՝ Տրք. Յ. Քօփճեան, Երասնի Սիմաքի յիսանդեան

և Է. Օսեան : Իր օրով սարարանը Նորաստանկեան խանէն փոխադրուած է Վաղարիա՝ Մեսար. նամակատան դիմաց : — Գրաշարապետ՝ Նշան Գամիսիօնեան : — Արևելք-ը վերջերս նրատարակուած է «Լուսին», «Պայքար» և «Ձեզդը» անուններով ալ, իր կարճատև դադարմանց միջոցին :

138. Յուլիս Քօլայեան —

Ծնած է Բերս 1856 ին՝ նայ-նառնական ծնողքի : Նին. կրթ. ստացած ճննդավայրին Մխիթարեանց վարժարանը, լսող մ' նած Վենեակի (Մ. Ռաֆայելեան). գարձին՝ քանի մը տարի յաճախած Կոչա. Լիւս : Երիտասարդ տարիքին նետուելով քրտարական ապարեղ՝ 7 տարի խմբագիր եղած է Կ. Փանոսեանի «Մանգուս»-ի, ապա «Մեճմուայի նախադաս»-ի : 1888 ին բանտում է Ելիպա. քօբ-բազի խնդրոյն առջի «Երկրին մէջ անուամբ միայն արդարութիւն կայ» յօդուածին նամար գրք անստորագիր գրած էր Գրիգոր Վրդ. Էնֆիլեճեան նոյն քերթին մէջ : Քօլայեան քերան չէ տուած յօդուածագիրը որ իր կարգին պաշտպանած է զինք դատարանի առջև և փրկած աքաղի : Բանտարկութեանը 70^{րդ} օրը (զատակը Երասնի նոյն օրը ծնած է.) ազատ արձակուելով՝ շարունակած է «Մ. նախադաս»-ը որ տարի մը զադրելով եղած է ՄԷՃՄՈՒՍՅՈՒՍ ԱնՊԱՐ 25 Յունիս 1884 ին : Այս քերթին տպարանը որ Էնֆիլեճեան Վարդապետի սեպնականութիւնն էր՝ կը գտնուէր Բերս, Շիրլի փողոց, բն 5 . վարիչն էր Պ. Քիրիլեճեան, իսկ քերթին նիւրական նոգր տասնճնած էր Հատունեան պայքարին մէջ մեծ դեր խաղացող միեւնոյն վարդապետը որ բունտ անի մըն էր, վախճանած 1884 ին՝ 50 տարու : Մանեն առաջ իր տպարանը փոխանցած է Յ. Քօլայեանի որ 28 տարի ի վեր անընդմիջաբար կը շարունակէ, բաց ի քերթին՝ ազգաբերելով Հ. Կարողիկէ պատրիարքարանի լուրջ գործերը, աղօթալիբեր, իր բարգմանութեանը սանձկեմար վեպեր, ծնողիկ արդի նայ մասնագրութեան (1885), Պատմութիւն Արմենայ (1885), Սուքիասանց Քօշից պատմութիւն (1889), վերջին տարիներս, զաակին Կալուօս երգիծա-

Յ. ԹՕԼԱՅԵԱՆ

նամակին, Վարժապետին աղչիկը (1888), Ֆերման (1889) ևն. : — Արևելք-ի գրաշարապետ եղած են Քօփաղ Կարապետ և Արտաշես Շիրանեան : ** ՉԱՐԵՂ ԵՌԻՍՈՒՅԵԱՆ (եղբայր գրաչնիչ Երասնի) նամանակ քերթին բամենակերէն մին քչաբով՝ կը գնէ զայն, սարարանին նետ միասին : Քերթը մասնաբերան մը նետանօք խաբանում էր . 1 Յուլիս 1898 ին նաղի կարելի կ'ըլլայ վերադառնալ զայն : —

ընթերեացն : — Իր փառեմի արտօնատեր և կարող նրապարակագիր, Յ. Թօլայեան արդարակորով գրիչ մը ունեցած է և զայն շարժած է միշտ ազգ. շահեր պաշտպանելու նամար : Վերջին օրերուն, Թերզեան Կ. Պատր.ի նախասանձանդրական ընթացքին դեմ բողոք բարձած է իր բերին մեջ և լոյս ընծայած՝ անշատ պրակներ, փոք շրնկով որ Թերզեանի կուսակիցներ մեկիկ մեկիկ կ'սկսէին զաղրկեցունել բամանոյգապրութիւննին, բերբերը եւս զրկելով : — Թօլայեան տպարանի 25 տարուան գրաշարագլան է Ֆրանչի Նարեան :

139. **Ֆանակ Գլխիցոսեան** + —

Ս. ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

Ծնած է Տիարաբլիքի : Պօլիս գալան՝ սրան մը վիճակով քաղաք է և 1885 ին Սաղըր խանի մեջ նիմնած տպարան մը՝ զոր յետոյ Ֆինճանըլար, նուակ ուրեմն Սիմոնիլի խան փոխադրած է և տպած Յ. Փաղազեանի «Տեղագրութիւն Կ. Պօլսոյ և շրջակայից»-ը, «Քուսաբաւրիւն» Գ. տարի, Տ. Փափագեանի «Հնչակ» գաւուշտարերը, Կ. Յ. Փաղազեանի «Մարիա» թ. Հայկանոյցը, «Պարսեղ նայ մանկան» 1889, Ժօպ սիկարի բուցրին կեղծը, ևն. : — Պօլսէն Եգիպտոս փախած է Վեպրին տարին, որովհետեւ յեղափոխական ըլլալուն՝ 101 տարուան դատապարտութիւն կրած էր : — 6 տարիէ ի վեր մեռած է Դանիթ ուր կ'գրառէր զարձեւ տպարանական գործերով :

† ԳՐԻԳՈՐ ՎՐԴ. ԵՆՏԻԷՃԵԱՆ

140a. **Օմնիկ Զարսեղեան** + —

Ծնած է 1859 ին Գաղափա ուր ստացած՝ իր նին. կրթութիւնը : 13 տարեկանին՝ ընտանեօք գաղթած է Պօլիս և 2 տարի Ոսկերեան եկեղեցւոյ զպրօքը յաճախել վերջ, 1874 ին աշակերտած է Պ. Քիլիշեանի՝ գրաշարութիւն տրմկա նամար : Արնետին լա մը կ'ընտելանայ և Ղազարիա, Բերշեմկ. Բազար, Սազար խանի մեջ կը բանայ պղտիկ տպարան մը 1888 ին՝ նրապարակի գործերով գրառելով : Այդ տպարանը 2 տարի յետոյ կը փոխադրէ ծննդավայր, բայց կուսակալն Ապետին Բաշա կը նախառնակի, որով Բարսեղեան կ'առիպուի իր գործիքներով դառնալ Պօլիս : 1892 ին Թերաննի նրամատար Հասան Բաշա կը նրախիբ զինք՝ վարելու Ծով. նախարարութեան պատկանող 175 գինոքով և 25 տպաներով տպարանը : **Ուսսա** Բարսեղեան նոն կը պաշտօնավարէ 5 տարի՝ ամեն շաբաթան փայտելով իր շուրջիններէն : Վեպրին տարին նրաշրով կ'ազատի սոսոյգ մանկ մը, և գաղթականական նստանքէն քշուելով՝ ընտանեօք կ'երթայ նաստատուիլ Վասնա ուր անմիջապէս կը նիմնէ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ տպարան մը, և **Պաղարիոյ մեջ հայերէն առաջին գիբը** «պղտի փառքն իրեն կը միճակի : — «Արեւելեան տպարան» Էն լոյս ընծայուած են. — Տիարանն Ֆինտի, Մանկատարակի երգարան, Կասակ (շարքարերը), Հուգուգ (աճկ. րեք), Տարոս (շարքարերը, 19 թի), Կաղանդիք, Թորմիւններ, Գաւառական բառգիրք, Շախլ (կիսամուկայ, 20 թի), Անճնատարան մեռուայ, Անիճեւոյ պանդոկը, Շոգեկատ. քին սճիքը, Ոստայնանկներ, Վարի փարգեր, Վիպարերը, Գաղտնիք նաստատարներեան, Խորհրդաւոր դատ մը,

Մերժուած մեր (Երուխան), Արիստո ճամբայ, Տասր տարի Հ. Յ. Գաշնակցութեան մէջ, ևն. :

Օ. ԲԱՐՍԵՆԵԱՆ ԵՒ ՈՐԴԻ

Պօլիս' Թուրքի մը տպարանը, որուն նա Ե. Արմէն ընկերովի նայ տպարան մը նիմնել ձեռնարկած էր, Տեալ և զգացի, Հասարակ, Տասնութեակ, Բանաստեղծին սիրոյ, Հոգիի երանգներ, Ազգայնագաշտութիւն, Մղձաւանջը, Անարօջ Ֆրանս, Շուշան Շաւարշանայ (Բ. տիպ) ևն. :

141-142. **Մատթէոսեանք** + — ՅԱԿՈԲ ծնած է Էանկա 13 Նոյ. 1833 ին :

Ազատամիտ մայր մը ունէր որ Աւետարանական Հայոց ժողովարանը կը յաճախէր. զաւակն ալ նետեւելով մօրն օրինակին՝ կանուխէն կը յարի բողոքականութեան, և կ'աշակերտի նոսի Մայր վարժարանի, ապա Մօրը Համլինի գօլձին : 1848 ին Ամերիկա կը մեկնի՝ **կազմարարութիւն** ստրկելու . 4 տարի կը մնայ Նիւ-Եօրք՝ այդ արձևատը կատարելագործելով և զայն ճարտարօրէն ի գործ դնելով, Պօլիս գարձին, Վէզիր խանի մէջ : — 1868 ին «Ազգապետ» կ'ընտրուի . 2 տարի վերջ կը ճամբորդէ Փոքր Ասիա, նովուելով իր նօսին բոլոր եկեղեցիները : 1889 ին կանովին կը նրամարի ազգապետութենէ : Նոյն տարին, Պաշլու Հասու, կազմարարութեան ճիւղին կը կցի տպագրատուն մըն ալ, զոր առաջնակարգ գործատուներ կը նանկխացունեն : — Կը կարգուի վերաատուայ կիրակնօրեայ դպրոցին և իր բոլորած անբախիր կեանքով կը վաշխէ ամենուն յարգանքն ու նամարումը : Աջըրկանը մասնուան առիւն նրատարակած է ճամբարիս քրիստոնէի մը վաղը **տօրիտարդ հասարակութիւն** իր վշտակիր նոզին ամօրքելու նամար : Բ. տպագրութեան արժանացած այդ վերջին անդրանիկն է իր տպարանէն ցարդ մեծ ու փոքր լոյս ընծայուած 572 նատրներուն՝ որոնց պրակները բուարկելու սովորութիւնն ունէր : Ասկի գտտ, Մատթէոսեան ջանք չէ խնայած «Աճ.աշունչ»ը դիւրամատչելի գինով մը տպագրելու :

Յ. ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ

սալու նամար : Բաց իր ջանքերուն լաւագոյնները բաժնաւ է Բերայի Աւետ. Եկեղեցիին շինու-

րեան և ձայնագրեալ **Հոգեւոր Երգեր** ին նրաաւարակոչ-
րեան նամար : Ձկրցա ջամբակ ածել այդ երկուքը, վը-
րաց նամակով իր մանր 22 Յունիս 1906 ին : — Հայր
Մատրեոսեան ցվերջ ծառայած է բարիին և օգտակարին :
* * Վ.Ա.ՀԱՆ Մ.Ս.ՏԹԷՄԱՆԵԱՆ ծնած է 1871 Գեղա. ին :
Աշակերտած է Ռօպերթ Գօրեմի : Հօրը կենդանութեանը՝
նետը գործակցարար , իսկ անոր մահէն վերջ կ'ստանան
ընդարձակ կազմատան ու տպարանի կրկնակ գործը ,
«Յ. Մատրեոսեան» անունն անխոփոխ պահելով : Բազ-
միցս Եւրոպա ճամբորդած է՝ տպարանական կառարելա-
գործումներու նամար : Իր գործատունն ունի 7 մեծ և 7
փոքր մահուլ անգլիական, գերմ. և ամերիկեան : — Յին-
ճանճըրար Եօզուշը, Ամերիկեան խանի (թիւ 27) իրենց
տպարանէն լոյս բնծայուած բազմաթիւ գիրքերէն ու քեր-
քերէն իշխենք մեկ քանին . — Ընդարձակ օրացոյց Ս.
Փրկչի (1900-10), Մատիս (1900-2) Տ. Արփիարեանի ,
Ոսկեան, Տեմիրճիպաչեան, Մինասեան, Յակոբեան,
Լուսինեան և Փափագեան բառարանները, զանազան ժա-

Վ Ա Մ Ա Ն Մ Ա Ս Թ Է Մ Ա Ն

մանակներու մեջ Ս. Գիրք , դասագիրք , տեղեկագիր են. են : — Գրաշարագետ՝ Կարապետ Ա. Պարոնեան :

143. **Պոմիտոս Ք. Գուրչեան** + — Հայ ն.ս.տեական : 1889 ի տունները՝ ծե-
րունի տարիքին մեջ բացած է տպարան մը (Սալիաի խան) որ նագիւ տարուան մը կեանք ու-
նեցած է : Ատենօք «սրմաբէշ» էր , ապա սեղանետօր : Բաց ի տպարանէն՝ ունէր թրքալիսանա-
ռատուն մըն ալ : Տճկ. գիրով տպարարած է 9 կտորէ բազկացեալ գունատօր ու գեղեցիկ աշ-
խարհացոյց մը մեծածաւալ , որուն երեսէն վնասելուն՝ չքած է տպագր. ապարէզը : Տպած է
նաե «Մանկական պարտեզ» 1890 ին :

144-146. **Գալստերեանք եւ. «Մանուկ»**, + — Կեսարացի տպագրիչ

3 եղբորց անդրանիկն է ՚ Գ.Ա.Ս.ՊԱՐ Պ. Գ.Ա.ՅԱՒԵԱՆ որ
(Պապը Ալի ճատտեի, թիւ 25) բազմաթիւ տճկ. գիրքերէ
զատ տարած է նետեալ նայերէնները . — Ձեկալըք գեղճ
(1888), Նախագիտելիք Օսմ. լեզուի (1889), Խօսուն Նը-
շուք, Տքք. Գոխուն րեալեի (1890), են. : Իր նորու-
րիւն, Գաղաարի մանագոյն իր բուսանկարովը երեսցած է :
— Ատեն մը գործակցած է նաե Կարապետ Քեշիշեանի :
* * Երկրորդն է Գ.Բ.ԳՈՐ որ «ԱՍՄ» անուամբ գրատան
նեա՝ 1899 ին տպարան մըն ալ ունեցած է, զարձեալ
Պապը Ալի, ուրիւ լոյս բնծայուած են Վ. Բոչաօի «Հան-
րագիտակ»ը, **Ա.Շխարհարար Նարեկ** (1902), Գպրոցի
գիրքը (1903) են. : Գրիգոր՝ Յ. Փալագաչեանէ գնած է
Ա. անգամ տպագրուած Մինասեանի անգլ. նայ. բառա-
րանին տառերը : Եղբորը՝ Յովնանեի տպարան ունենա-
լեն քանի մը տարի վերջ քաշուած է տպագրական գոր-
ծէ : * * Կրտսերինն է ՅՈՎ.ՀԱՆՆԷՂՍ ՅԷՐԻՏ, 1 6Տ Յուն-
վարին ծնած : 11 տարեկանին Պոլիս գալով՝ նախ լրագրի
ցրուիչ կ'ըլլայ , ապա գրախնամ. և նրաաւարակիչ Չունթը, Իմրան, Խալիք, Մուսավիք

Յ. Գ Ա Յ Մ Ե Ր Ե Ա Ն

«Մանգուս» ի այլմառ. սեօրէնք

ձինն, Նոգրա, Մուսիբ ևն. տնկ. բերրերս, մինչև 11 Ապրիլ 1901՝ **Մանգուսի** (Պապր Ալի, թիւ 54) արտանաոր դատաւար, Կարապետ Փանոսեանի իբր յաջորդ, որ նոյն բերր սկսած էր նրա տարակել 2 Փետր. 1866 ին՝ նպատակաւ տանկելով, մինչև 1896 : — Յ. Կապրեան՝ յաջորդարար Գառիմի, Ե. Տ. Անդրեանեանի և Յակոբ Տ. Յակոբեանի խմբագրութեամբ ծաղկեցուցած է

† 4. Փ Ա Ն Ո Ս Ե Ա Ն
• Մանգուսի, ճախիկն ճգորէնք

«Մանգուսի», սակայն բերրին տնակին սպասումն զարարներ պատճառ եղած են շանի մը նոյն անոր զարարմին տար **Ճառ հաղթելով** որոնք բնաջնկ նորայն էին Հին Աւստրիան : Այսպէս, անգամ մը **Ճ. Ա. Ապրիլ** տխուրան տնկ շարուած էր **Ճ. Ա. Ապրիլ** զոր Գրքնութիւնը բնագրութեամբ էր բարգմանել **Ճ. Ա. Ապրիլ** ... : Յետոյ, Հայաստան Բաշայի **Յիսուսեանի** զեպր. (ներագծեալ բառիս սկզբնատան ինկած էր եղերքն. . .) : նաև Պալիտիոյ **Յիսուսեանի իսխանի**՝ անաշարութեամբ **բազաւոր** իշուիլ . . . : — Բայ ստափ, Յովնանն, Գառիմ և Բ. Քեչեան անգամ մը երկամեայ խնամարարութիւն մը կրած են, իրենց տպարաններուն մէջ ուժանակ են. պատրաստելով Բ. Գրքն շարձակելու (?) անբաստ նաբեամբ : — Սահմանադրութեան նաչակումին, բոլոր նաչարքերու նման «Մանգուսի» ևս անօրինակ ծառայ կ'ստանայ «Ազատական անկախ օտկան» տխուրին տակ, մինչև իր անակնկալ խափանումը 27 Յուլիս 1901 ին՝ Պորգմ. Աստանին կողմ : Այս տարի Մարտին կը վերաբացուի Ս. Բիւրատի և Ա. Անտոնեանի յաջորդական խմբագրութեամբ : — Փանոսեանի օրով՝ այս բերրին գրաշարագետ եղած է † Համի Մանուկ, իսկ Յ. Յեքիաի օրով՝ Յակոբ Հեքիմեան, Ազարիկ Մկրտիչեան, Բիւզանոյ Փափագեան, Արա. Նիշմանեան, Նիւնոյ՝ Սամարիացի Օննիկ : — «Մանգուսի» տպարանն շոյս բնծարած են «Ճշմարտութիւն» Արամ Անտոնեանի, «Թշուառներ» Վ. Իրրօր Հիւկոյի, 1905 :

147. **Ատեփան Կապրճեան** • — Ծնած է Պոլիս 1847 ին : Նախապէս բնկեր էր «Հայ Գրաշարաց» միութեան՝ որմէ բաժնուելով կը բանայ տպարան մը Կոստի Զապրիկ փաղց, թիւ 63, զոր 5 տարին կը ծախս ուրիշի, պահ մը բնկերանաւով Սիլիմեանի : — Նաչըճեան նիւնոյ գրաշարագետն է «Մազան» կրագրոյ զիրքի ճիւղին : — 1889-94 իր տպածները : — Ֆրնա. նոր քերական, ՄԼՃԵԿ (Գ. և Ե. նաոր), Ապրիլն, Նաչկախանոյ մանկանոյ, Աշխարհարար քերականութիւն, Զուարճալի բարցավկար ևն. :

148. **Քաերտես Ճ. Արամեան** • — Տաղանդաշատ գրածուից-տպարանատեր ճանիկի միակ գաւակն է Բարիկ ծնած 1865 ին : Նին. կրք. ստացած Պոլիս՝ Ներսեան, լեռոյ Յուսեանեան, Պարպրեան ու Ս. Գոյն : 14 ամեայ պատանի՝ նաչր կորսեցունելով, կ'սկսի պահ մը գրաշարութեամբ պարագիլ «Մառիսի տպարանը», վերջն ալ Յակոբեան խանի նորնական աշխատանոյն մէջ՝ ուր Գ. Պարտապեան անօրին էր սարկն : Ենք չափանատութեան տարիքը բնակութեամբ չըլլալուն՝ Գարեգին կ'ստանձնէ պատասխանատուի պէրը նանկեկ կրտաւարութեան : Այլ պատճառաւ է որ նորք մահն վերջ տպագրութեամբ զիրքեր **Տպ. Գ. Պաղտասեան (Արամեան)** բանաձեր կը կրեն : — Նոյն միջոցներուն, տպարանը ստանձնած էր Միսիոնարոյց և ուրիշներու գործերը : Ամեն ոք նոյ կը գլխիք, ճաչակարոր գործ ունենալու նամար, փասն զի բոլոր մաչր-տառերը նոյն վերլուստանին սեպտակարանութիւնն ըլլալով ուրիշ տնկ չէին գտնուեր «արամեան» կոչուած նորաձոյց և վաչկերոյց զիրքն. (թեև վերջն Սա. Տամատեան — Արեւելքի երբեմնի պատանաորք որ Յասն Գարսի կողմերը ճուարան

մը ունէր, մեծարանակ ձուլած է անոնցմէ և նրապարտի տպագրիչներէն ոմանք կրցած են գնել Հայր Աբամեանի ննարած տառերը) : — 21 տարեկանին ալ ևս չափանա՛ ներսու կր բամբակ Պաշտատեանէ, անկախօրէն վարելու նամալ տպարանին Զործերը : Յիշենք այս առիթը թէ **Աբամեան** տան սեպնականուրիներ զարձամ մէկ շանի գրատպիքներու նոր տպագրութեանց միջոցին ծագած անհամաձայնութեան մը նեւեւանօք՝ Աբամեան Որդւոյն և տպարար Կոյանակով մը վերջ կը գտնէ : — Տարագր. Տեղւորիներ սկսած էր սակայն խեղճ նաչիլ տպարանատէր երկուստարդ այս Հայուն որ՝ Գրանտապատակ՝ բացառիկ ազատորինն մը կը վազելէր, գերմ ըլլալով սեպացի պաշտօնակիցներու միջակում օրինական դատն ըստին : Համբաւեան Ռեւիան արդէն կասկածու մնացած է ի մասնաւորի նայ տպագրիչներու նամար . մի՛ գուցէ ներսու օրէնքին տրամադրութիւնը նտակը՝ արգիլեալ ըսն մը սպելով օրին մէկը : Մինչ այս մինչ այն, Հայկ. Փեպրը միայ կը նասնի և Աբամեան Որդի կասաւարութեան նաչածանքէն տաղտկացած՝ կը մտադրէ ուրիշ երկիր փոխադրուիլ տպարանով : Կանցնի Եգիպտոս, ապա Բարիզ , նոն ներկայանալով և նաճուրիներ ստանալով նուարը Բաշայի՝ տպարանը Գաւթիք նաատանելու մասին . ներսու նոյն միջոցին է որ Ֆրանսայի մէջ կը կասարէ իր գինարական ծառայութիւնը : Բացակայութեանը՝ Պոլիս գործը կը շարունակէ գրաշարացեալ Գալլըք-ձեան Գալուստ որ արդէն վաղեմի աշակերտն էր Նանիկի : Բայց տպարանական կազմածներն ու գիրքը Պոլիսէն դուրս նանկու պարագային՝ կրկին դժուարութիւններ կը յարուցանէ կասաւարութիւնը : Միս կայմ նուարը Բաշայի մասն ալ միայ նաատ ըլլալով՝ Եգիպտոս փոխադրուելու ծրագիրը շուրջ կ'իյնայ բոլորովին, և ներսու կ'ստիպուի մայրաքաղաք վերադառնալ նորէն նոս գործելու նամար : Յակոբեան խտնէն տեղափոխուելով կը նաատաուի Մանուա Բաշա, Քիւրճի խան, ըիւ 26 : —

Վ. ԱՐԱՄԵԱՆ

պարանը : Ֆրնու նիւպատաարանը կը միջանտէ և 3067 ոսկիի փոխարմէք մը կը գնանաւ ներսուի գոչքերուն, գումար որ գէն ու տակաով մինչեւ այսօր 10,000 ոսկիի բարձրացած է . շան գի նոյն տպարանը ցարդ կը մնայ կնքեալ (Քիւրճի խան , 2 տնեակ), տարիներու բնրացքին՝ մասնալ ու տառ իսկ և իսկ փճացած : Անա թէ ի՛նչպէս գիտք վարուիլ Համբաւեան Ռեւիան Վերեմակրիկի աշակերտներուն նանկուլ . . . : — Աւելցունենք թէ ներսու նորմէն ժառանգած նայր և մայր տառերուն երբեմնի տպօրէն շանագործումներէն ձանձրացած, մանաւանդ վախնալով որ անգործածութեան պաղպատները փճանան, նոյնութեան ծախած է գտանք Փ. Ռափայկեանի : — Այսպէս, մեծանուն տպագրիչին յաջորդը կը նարկարարի չիք իր նախատիրած արմատը, ներկայիս մէջ շարունակելով պարագիլի զաշխարհարութեանը և ստեւար . ալ և ալ գործելով : — 1891-98 այն տպարանէն ըյս բնծայում գիրքերէն յիշենք նեւեւեայները . — ՄԼՃԼԿԷ (Բ. և Փ. նաոար) : Թրքուումներ (Արշակ Զօպանեան) : Տայր Պետրոս Գարեանի : Ամուսնական խնդիրներ : Տեարան (Վանան Զարգարեանի) : Հանգիստ Տ. Փեարդ Աւազ շանանայ Արժուտուլ (Հմայեակ շանանայ Էքսթրանեան) : Չեազիտարիւն (Մեչրոն Գալեանթ) : Տեաական և գործնական քերականութիւն աշխարհարար լեզուի : — Նանե՛ Նափին՝ պուլկար և «Մընք» բարբ բերբերը :

149-150. **Քարտր Կանճաղճեան** — Հայ ն.ո.մ.ակաւ: Ծնած է 1 Մարտ

Թ. ՍԱՆՃԱԳՃԵԱՆ

1859 ին: Աշակերտ Պօղոս Գիրիշեանի: 1890 ին տպարան մը կը բանայ Բերա, Հալեպ Չարչախ, ուր 13 Յը. 1891 էն սկսեալ կը ապի Յ. Շաննազարի «Հայրենիք»-ը, Արշակ Չօգանեանի **Արշալոյսի ձայները** (1891) և **Թուղթի փառքը** (1892): — Գեպին՝ կ'անցնի արասասնման և կը մտնէ կառավարական տպարանն ի Կոստ (Աստրիա): Սանմանադրութեան նշակումին Պօլիս գալով՝ կրկին կը բանայ իր անկախ տպարանը Պապը Ալի, Էգոստ խան, թի 38, ուր 1910-12 նրաստարակած է — օտար լեզուէ գտնազան զիրքերէ և նանդեաներէ զատ — Մարր: Սանրօ (1910): Բարեկամ ճշմարիտ յառաջգիմութեան (1911): Ինչ է ազգութիւնը: Մարդուն ծագումը (1912) են: — * * ՀԱՅՐԵՆԻՔ վերջէն իր սեպնական տպարանը կ'ունենայ և 6 Յուլիս 1892 էն սկսեալ կը փոխադրուի խմբագրական նոյն կազմով (Ա. Արփիար խմբագրապետ)՝ Ղարսիս, նախկին Օսմանեան Գրամատան, մինչեւ 1416 թի, Հայկական Զարդերու տարին, և

կըր Հայրենիքեանը դուրս կը փախչին: — 13 տարի խափանուած կը մնայ սոյնուայ այս առաջին 10 փարանոց այգարերը. 6 Յուլիս 1909 ին կըրկին Յ. Շաննազարի արտօնատիրութեամբ չիչ մը ատեն լոյս կը տեսնէ (Պօլիս, Էգոստատուս փողոց, թի 38): — Ղարսիս գտնուած ատեն «Հայրենիք» տպած է Լ. Մկրտիչեանի **Սմառնական խնդիրները** (1894):

151. **Մինրան Յ. Փարազեան** —

Ծնած է Օրբաքոյ 1856 ին: Յովսէփ Փափախեանի յաջորդ՝ 1892 Յունվարին: Միւսմիլլիս խան (թի 12, 17, 21, նաև 18, 19, 21) տպած է Աշխարհարար քերականութիւն (1891), Խորեն կամ Ա. ընթերցարան, Գրարար քերականութիւն, Ծաղիկ (Յ. Փարազեան) 1892, Ընդարձակ իրագիտութիւն, Ստենի ժամագիրք (1893), Պարտեզ նոգեւոր (1899), Սարմուս, Ա. Մ. Փարազեանի դատապիրքերը են: Երկրայիս մէջ կ'ըրաղի կազմարարութեամբ միև նոյն խանը:

Մ. Յ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

Ռ. ՍԱԳԱՋԵԱՆ

նազան ձեւափոխումներ կրած է: Ե. Տ. Անդրեասեան և Բ. Պօզանեան կըր «Ծաղիկ» օրա-

152. **Պօղոս Կաղանեան** — Երպարգաւշապիր Անտոնի: Հայ ն.ո.մ.ակաւ: Ծնած է Պօլիս 22

Օգոստոս 1857 ին. նոյն անտուան անուամբ **Օգոստոս** մկրտուած է, [աղաւաղուելով **Ռոզոս**]: Գրաշար Կ. Ա. Պարոնեանի չով, վերջնոյն՝ Թուրքիա խանը տպարկելով ատեն: — Սագանեան 1892 ին կըր նիմնէ իր տպարանը Ղարսիս, Հալիլ Բաշա խան, 6 տարի յետոյ Գարչունըր խան, թի 4-7: Արտօնատիր **Ծաղիկի** որ գաւե. Տ. Անդրեասեան և Բ. Պօզանեան կըր «Ծաղիկ» օրա-

բերք կը նրաստարակին, կիրակնօրեայ թիւի մը խորագիրը կարմիր տպելման և Աշխատի պատկերը դնելման հետևանք՝ Մագանան 45 օր բանտ կը պահուի ու նրաչքով կ'ազատի արտքը: Գե՞ մի որ յաջա նին կառավարութեան՝ յեղափոխական մըն էր՝ մեծամուն վանականը: Իր պատճառաւ Ռոզոսի տառապած ըլլալուն ի միջոցաբարձին՝ Հ. Աւետիցի ցաւակցական սրբատառեջ գիր մը ուղղած է վերջէն: — Մագանան ներկայիս մեջ ոյժ ստած է յունարեն տպագրութեանց (գիրքեր ու թերթեր): Գրաշարագետն նախ Օ. Արզուման, յետոյ Կառաւ Մամաճանեան: — Փունջ մը՝ Ռ. Մագանանի տպածներէն. — Ի՞նչ պէտք է գիտնայ զեռաստի մաշիկ մը, Ի՞նչ պէտք է գիտնայ զեռաստի մանջ մը, Ազգիկան փասնոյր (ըբամ. Միք. Շամտանճեան), Շնորհքով մարդիկ (Զապէլ Եսայեանի, 1906-7), Տէրոյնց (1908), Զայն Հայրենեաց (Լեւոն Կարենցի, 1909-10), Բառգիրք (Ս. Գարամանճեան) 1910, Պատմ. Հայ Գրականութեան, Ապտիլ Համիտ և Շեքիօք Հոյն (Ն. Օսեանի, 1911) ևն.:

153. **Տայ. «Քիզանդիան», ի +** — Նախապէս Պապը Ալի ճաստեփ, յետոյ Սուլթան Համաժ, Մօլա Քաչը: Տարբանտեր, խմբագրագետ, ակը և տնօրէն՝ ԲԻԻԶԱՆԻ ՔԷԶԵԱՆ, 8 Օգոստոս 1859 ին ծնած Գում Գարս: 1876 ին մտած է խմբագրական տպարկ (Մասիս, Թ. Էփեսոս և Արեւելք): — Հ. Գալեմբեարեան «Հայ Լրագրութեան պատմութեան» մեջ կը գրէ. «79 էն 84 Մասիս իր պայծառութեան զենիթին վրայ է: Այդ միջոցին թերթն ազգայնացուցած և զարգացուցած են Գարազաշեանցի, . . . Տէրվիշեանի, . . . Գրասեր Ասամի, բայց մանաւանդ Բ. Քէչեանի՝ Ս. Փրկչի Ազգ. Հիւանդանոցի պատմագրին նասարակական կարևոր և կենցաղագետ յօդուածներն: Այս գրագետին ազգատարին, շարարական և թղթ. տեսութիւն, Հայաստանի անտես. միճակն և այլ նույնպիսի գրութիւններն Մասիսի սոյն միջոցի կատարելութեան կնիքը ստած են: Կարգալ նաև Բ. Պօզանեանի խմբագրական յիշատակներն ու Գ. Զօնրապի «Ծանօթ զեմքեր»-ը՝ Քէչեանի մասին: Բիզանդ գրչի նոյն կորովով և առաւել նաստեղրեամբ յետոյ վարած է Արեւելքի խմբագրագետութիւնը.

Ք. ԲԷԶԵԱՆ

մինչև նիւնեք 4 նոյ. 1896 ին **Քիզանդիանը** զոր ցարդ կը շարունակէ կատարելա ձեռննատրեամբ՝ զակրներուն և Ա. Ալպօջանեանի նկա: — Գրաշարագետ՝ Միքիլաս Ալպօջոյոսեան: — Նոյն տպարանէն 1911 ին ըջո ընծայուած է Քիզարթոյ 3 մեծ նիւանդութիւնները՝ գրքոյկը՝ Տրք. Ն. Տաշարեանի:

+++ **Քէ. Ա. Կաղապաճեան** + — «Տիպ ու Տառ»-ի տպագրութիւնը ճիշդ նոստած էր, երբ ծանօթ գրախճատ և մեր բարեկամ Պիմեն Զարգարեան — որ Աւստրալ Մարգարեանի, Կարապետ Ա. Պարոնեանի, Վիլենտական Միտրանութեան և այլոց նման աշխատանքներ վերաբերում մը յոյց տուաւ մեր երկաթիտրեան արտադատութեան ընթացքին, — մեզ նուիրեց **Մասիսիտար**՝ վի. եւ մոնիթ նիւրաշիկեր մեծնուար, ֆիլ 100 վարպ, ֆիլ 100 վարպ խորագիրով 79 էջոց նպաստաւ-տանկեմար գրքոյկ մը (բարգմանութեամբ Յակօր Կ. Աճեմեանի), որ 1872 ին ԱՄԻԹԱՆԻ-ի մեջ (Կ. Պօլիս) ըջո ընծայուած է ՅԱՊՐԻԳԱՆԻ Գ. Ս. ՄԱՂԱԶԱՆԵԱՆ ԷՆ: — 103 րուանամարով յիշատակուած՝ սօցասնայ տպագրիչ **Յ. Տ. Սեփեանեանի** պէս՝ այս անձին ալ տպարանական գործունեութիւնն անձանօր կը մնայ մեզ:

154. **Վ. Խ. Հ. Տեր-Ներսեսյան** * — Անդրանիկի՝ Վանքամ ծնած և 1879 Յունիսին Պոլիս և յաճախած Երասի Վիեննացոց դպրոցը : Բուսական տանն պաշտօնափարած ընթացմանու-սարգրիչ Վոյոյի լոյժ, յետոյ մեկնած Մարտիչիս, առեւարական գործով : — Հրացեայ՝ երկց եղբորմեն տարիուկս փոքր՝ յաճախած և նոպի Երասի Վիեննական, սպա զերմանական «Քաղ-Շուլլե» փարմարանները, քանիցս Երասիս ուղեւորած՝ սպագրական արուեստին կատարելագործման նամար : — Երկու եղբայրներ 22 Յունվար 1901 ին կը նիմնեն Սուքրան Համամ, բաղնիքին կից՝ փոքր սպարան մը գոր նեղակնակ կ'ընդարձակեն, փոխադրուելով Մեատաեր խան, ըն 2-3, խոյ 1908 Են ի վեր Սիրքեճի, Ռազի խանի ընդարձակ սարնաչարկը, գործատուներին օժանելով պէլ և զերմանական մեծ մամուլներով, զունաւոր և այլ սպագրութեանց յատուկ մասնաւոր գործիքներով, նաև զիրքերու և աւարականներու նամար կազմարարական ճիւղով մը : — Բայ ի նրաարարակի բազմակեզուեան գործերկ (travaux de ville), — որոնց նամար մասնաւոր նամբաւ շահած են, — Տեր-Ներսեսեանք զնանաւելի ճաշակով ու մաքրութեամբ սպագրած են աննամար դասագիրքեր, կոն-

ՎԱՆՔԱՄ ՏԵՐ-ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ

դակներ, տեղեկագիրներ և այլն, շուրջ 300 կտոր : Ասոնցմէ յիշենք՝ Տարեցոյցներ (Նշան-Պատկերներ), Երկունք (Արուսչես Յարութիւնանի), **ԱՎԷՆԱՆ Տարեցոյցը** (6 տարի և շարունակելի), Նոր տաղեր (Միսաք Մեծարեցի), **Բառարան** նայերեն տաճկերեն (Պետրոս Կարապետեանի), **Բառարան** անգլիերեն նայերեն (Մինասեանի), Եղիս Տեւրիմիպոյեան (Ռոտոյի Սամիկեանի), **Հայտնիքներ** (Միսանթոփ), Միամիտի մը արկածները (Ռ. Զիֆրե-Մարաֆի), **Թրքուսն Յանգեր** (Մկրտիչ Աճեմեանի), **Գարագիւրքեր**, Ազատ Բնար (Ալ-Փասպանի), Հայրենիքի քնար (պարբերաբերք՝ 16 ըն), **Գրական Համբաւներ** (Մ. Յովնանեանեանի), Արեւելքի բոցեր (Եղուարդ Գօլանճեանի), **Շիրակ** (Վանան Թեքեանի շարարարկերը), **Յու-Յու** (Վանան Փափագեանի), Կաթնօջ Ջիւնտօր (Երուանդ Թօլագեանի), Եղիայի սիրային նամակները և Հերանուշ Արշակեան (Հրանտ Նազարեանցի), **Ամիս մը ի Կիլիկիս** (Տիկին Ա. Թեոպիլի), Հայ Նոր Բանաստեղծները (Ենովք Արմենի), **ՀՍ.ՄԱ.ՊԱ.ՏՈՒՄ** և **ՀՍ.ՅՈՅ ՆԵՆՎ.ՆՅՈՒ Ս. և Բ.** տիպ (Մ.Արք. Օրմանեանի՝ որուն **Ա.Զ.Գ.ՊԱ.ՏՈՒՄ** անուն նշակապ Ազգային-Նկեղեցական բազմանամար երկասիրութիւնն այ մամուլի տակ է), **Կեռոններ** (Վանան Մալգեանի), **Խաչուած Երագներ** (Հրանտ Նազարեանցի), Եղիչ (Բարզեկ Նախկոպոսի), **Նպաստից Յանճնաժողովոյ** և **Միացեալ Ընկերութեանց** բազմաբիս նրատարակութիւններն ու դասագրքերը, և այլն, և այլն : — Պատշաճութեան օրինաց նակառակ ըլլալով ՏԻՊ ՈՒ ՏԱՌԻս սպագրիչ-նրատարակիչներուն սպարանական գործունեութեան մասին ներքոյ նիստէ, կը բողոքն օր իրենց գործատուներն յոյս ընձայուած նատորները խօսին այլ մասին, որոնցմէ բաց ի **Շեկզ սպագրութեանց Փառնչ** ին մէջ դասուածներէն՝ յիշենք «Քեփիլի Բիրապ» ի ցարկ յոյս ընձայուած 40 օրինակներուն զեղարուեստական բազմակուսնաօպ կոլքերը, որոնց նամանման սպագրութիւններ մաքրաբաղաբիս մէջ իրենք եղան ներմուծող : — Աւելցուներք ըէ Տեր-Ներսեսեանք իրենց նշանակելի յառաջդիմութիւնը կը սարսին մանաւանդ իրենց ուղղանտարեան, որով ամեն նեղիւնակներու և նրատարակիչներու բացարձակ փասանորիւնը

ՎԱՆՔԱՄ ՏԵՐ-ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ

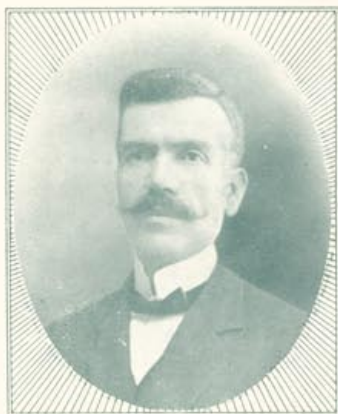
գրած են, և ի մասնատրի նախորդ ուժինն՝ յաջողած են սպել Գրաքննութենէ զմտարտ փրկուելիք խել մը ազգային-գրական գործեր, զոր օրինակ «Մանուսարեան վարժարանի պատկերագրայր քանոնակայ Տեղեկագիրք», կիլիկիոյ Սահակ կարողելոսի և այլ կանդակներ, ևն. : — Գրաչարպետ՝ Վանան Տեփլերեան :

155. «Ջիհան», տպարանի նիւնագիրքէ ՄԻՆԻՍԿԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ՝ 1870 ին ծնած Քաջա, որուն Վարդ - Պատրիկեան վարժարանէն շրջանաւարտ : — Պոլիս գալով, 1903 ին Պապր Ալիի պոզուային վրայ կը նիմնէ տպարան մը՝ զայն գնելով Միքայել Սարբեանէ : — Իր տպագրած բազմաթիւ սասնկերէն զիրքերէն գաս՝ կան նաեւեղներք. — Մասիս (Ենովք Աբմէն) 1907 - 8, Այգեկուրք (Ա. Փանոսեան, 1905), Բիւրակն, Փունջ, Առժամակայ կանոնագիր սչխարաններու գին որոգրութեան (1907) և այլն :

114 քանոնագրով ներկայացուած ՕԳՍԷՆ ԽՅԱՆՍԻՆԻ տպարանէն շոյս քննադատմաներուն վրայ պետք է աւելցունել նաեւեղներ՝ առանց քաւականի. — «Նաչրակի 67 Հայտց», Գրեց Նաոյի Վարդապետ Ղեւոնդեան Ազատունեաց : — Գործ Ա՝ Ժողովրդասէր Ընկերութեան Պատարտ, (էջ 55) :

Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

❁ ❁ 10 ՅՈՒՆԻՍ 1908 ❁ ❁

Գրաքննութենէ ի սպաս փառարած և ինքնին անմեղ բառերու և աստրեանց ինկայեղ ջանգորդում մը, ազատ և նրաշուջ յոյուածներն ամեն բերքի մէջ. ՕՍԲ, ՍԱՀՄԱՆ, Ս.Գ.ԲՈՒԹԵԱՆ առքած գինովութեան տակ՝ արտօք և արտասահմանէ դարձողներու ճառատումներ, բախորներ, ծախեր, լամբակներու վրայ յրրուսն առաջոյն ժողովուհներ և օղին մէջ ծխացող գրոշներ ամենուրեք : Ազիկամի կերպով խմբագրուած՝ յաճախ իրերապարտաւ բերքերու, արագորեն զրոյնուած բուռցիկներու և պրակներու ողորում մը նրապարակին վրայ՝ ձեռք ձեռք խլուող Բ. Գ. տիպ մեծատառ պոստա իլլափէներու նա : Եկեղեցին բեմ՝ աշխարհական քարոզիչներու, և բարտնի դուռներ կանակի վրայ բաց՝ սանձարձակ երգողներու բերաններուն նման : Հասնող բազկամանուլ մը ձեռք ձգած է՝ տպարանի պետ բան մը նիմնելու և շահարքեր գրքոյկներ շոյս քննադատ նամար, մերկ բողբերու որակին ու գոյնին նաչող զկայ, անոնց անագին սպասումը կայ միայն՝ որ ի յրքել ական պիտի բազմին այժմուրիսն ունեցող պատկերներ ու պոստպոտղ խօսքեր քննադատան : — Այս էր վիճակն Ազատութեան նաչարեան վաղորդայինի խել, մինչ քառարդ դարէ նաեւ Գրաքննութեան կապարեայ լոծին տակ կրկուցող Մամուլը միկէն ի միկ բորափած իր ծանրութենէն՝ կ'սկսէր անկաշկանդ գործել : — Ատենօք տարագրուած, սպա մտգիր նկատուած նաչերէն գիրքերու և պատկերներու անարգել վաճառում մըն է որ տեղի կ'ունենայ խանութներու ցուցափեղկին, փոշոյններու անկիւն, և «Մեարիփի մերեանոցը — զոր տարիներու քննադրին՝ անկաշուսն քրած էին Հայերու մատենադարաններէ յազարակի վերցուած աննամար նաաորներ ու նանդեաներ, — կը զարտրելոյ միկ անգամն : — Ամեն արտարձան իր քանի մը ակումբներն ու լաբարաններ կ'ունենայ, ամեն նայ «կուրտուրական» զարգացման նաաամուտ կ'երեւի. Գիրքին փառքն է որ կը տարփողոյի ամեն տեղ, և անա նին սպասուած երկասիրութիւններ վերտաին կը նրատարակուին՝

նգոր բանադրանքներու պէս «տպագրական տնտես» Քենտլի վրայ կարգացուած : — Տպագրական գործունէութեան այս խաղաղա ժողովին մէջ՝ առաւօտէն մինչեւ իրիկուն , գիշերն ի բուն իր «բացառիկ առջեւ արձանացած ն.ք գրաշարն է այս անգամ որ կը զցի գլուխ , իր օրավարձին բարձրացման ակնդէտ : Գործաւորներ կը խմբուին և խորհրդակցութիւններ կը կատարեն **Գրաստայ խնայողական սնունդի** մը կազմութեան նամար : Այդ տարաւամ և զեւեւ ամուլ փորձերու միջոցին է որ Պօլիս կու գայ «սօցիալ-տնտեսքար» ԳՆԲԻԳԻՆ ԿՕՂԻԿԵԱՆ

Գ. ԿՕՂԻԿԵԱՆ

(Պօլիս) , ծանօթ՝ ի Կովկաս բանօր գասակարգի մէջ ունեցած գործունէութեամբ և իր կարգ մը նրատարակութիւններով , (կենսագրութիւնը տե՛ս «Ամենան Տարեցոյցը , 1910 տարի» , և կը ձեռնարկէ նրմնկ **Օսմ. սպարանական բանտներու արհեստակցական միութիւն** մը որուն մէջ պիտի մտնէին բաց ի գրաշարներէ՝ տպարանի այլ ծխակերու գործաւորներն ալ : Կարգ մը ժողովներու մէջ — որոնց ներկայ եղած էին նայ և բարբ աշխատաւորներ — Գարեգին բացառելով բանտրական միութեան կարեւորութիւնը՝ կրցաւ ընդունիլ տալ անոնց այդ միութեան ծրագիրը որուն **կանոնագիրն** ալ 2 լեզուներով խկոյն լոյս ընծայեց «Կիլիկիա» տպարանէն : — Մեծ նոր խան սենեակ մը կը փորձուի՝ իր կեդրոնաւորը նայ գործաւորներու , սենեակ մըն ալ Պապը Ալիի գիմնաց՝ բարբ գործաւորներու , ու ինչ աստեղէն անդամներու թիւը մէկ քանի նարիթի կը նամար : Գրաստայուիսը կ'սկսի աճիլ և Միութիւնը նեղեցակարիւն մը կը վազել գործաւորներու և գործատուներու կողմ : Աշխատանքի ժամերը 10-12 ևն Տ ի կ'իջուցային , փարձերը

կը կրկնապարտուին , երկուստեք շարուցուած խաչքնդասներ կը նարբաին և նամանուն Միութիւնը մեծ բախով կը շարունակուի մինչեւ 31 Մարտ 1909՝ Յետադիմական Շարժում . և անս անգործներուն թիւը կ'ստատարանայ , Միութեան օրինաց զեւ շարժողներ երեսան կ'եղին , որով՝ տպարանատուերը ատօմձանարար կ'սկսին ճնշել վերապին բանտր գասակարգը՝ սանձանաբախելով անոր ձեռք ընթած իրաւունքները : Միութիւնը մեծ դժուարութեամբ կը շարունակէ իր գործը , ստիպուելով անձկացունել իր գործունէութեան սանձանար : Կարեւոր զեր կը խաղան անդամներէն Քաւար Մատրեանան , Մկրտիչ Գանիկեան , Ֆ. Տարեան , Չեւոր , Արմ. Գառնիկեան ևայլք : Կողիկեան աչալեւ նիմնադիրն ու զեկուաւորը եղած է գործին , նախագահն ու շարտաւարը մնալով միանգամայն , յետոյ երկար տան խորհրդատու , մինչեւ որ ուրիշներ կարող եղած են իրենց գործերն իրենք վարելու :

156. **Օտնիկ Արզուման.** —

Ազատութենէն օգտուելով՝ ստնկերու պէս բուսող , սակայն շատը կարճատեւ կեանք ունեցող նայ տպարաններու շարքին մէջ ամենէն վաղընը , կարկառուն ու անխախտը կրնայ սեպտիլ 0. ԱՐՉՈՒՄԱՆ անունար Յակոբեան խանի վերնաշարիկը 1908 նոյեմբերին բացուող այս գործատունը , ճիշտ նո՛ն ուր աստեօք իրենն էր նիմնած մեծանուն տպագրիչը Ճ. Արամեան , պօլսանայ տպարանական աշխարհը յեղաշրջելով : — Մատրեանանի և ՏԵՐ-Ներսիսեանի նման՝ Արզուման նշանաբան բրած է իրեն մաքուր , արագ և առատ գործ , գլխաւորաբար ոյժ տալով Պպենցի , Գրքձեանի և այլոց գասակարգութեան նրատարակութեանց : Պզտիկուց արուեստին սերն ունեցող այս երկաստարկ տպագրիչը մեր թեղադրութեամբ զիզի առաւ նետագայ իր ինքնակենտագրութիւնն ուր կը պատասանիք շահեկան գրուակներու **Մեր 400ամեակին առթիւ** իմացայ թէ երկ մը պատրաստած էք՝ անոր մէջ խառնուելով ինչ որ կը վերաբերի Հայ Տպագրութեան . ստիկա ծանր գործ մը կը նկատենմ զոր ձեզի պէս մէկը միայն պիտի կրնար գլուխ նամել , ծանօթ ըլլալով ինձ՝ նամբերատար և անձանձիթ աշխատաթիւնիկը : Չեր գործով վերանստու պիտի ըլլանք թէ ի՛նչ զիմայելումներ ունեցած է մեր տպագր. աշխարհն անցեալին ու ներկայիս մէջ : — Ծնած եմ 1 Մարտ 1880 ին : 12 տարեկանիս՝ գրաշար ըլլալու նամար մտած եմ Պօլսանեան տպարան ուր աշակերտած եմ

վաղեմի գրաշար Տիգրան Մանուչեանի որ ձերունագարդ տարիքին մէջ ցարդ կ'աշխատի նոն : Տարի մը վերջ պուշկարերէն շարել սորված եմ Յարութիւնն որ եղբայրն էր «Վրագիր»-ի խմբագրատեղա Նիկողոս Թիլիպեանեանի . նոյն լեզուա յետոյ շարած եմ մամուլոջ Աճ.աշունջ մը **Ց ՐԱՆՐՈ** : Վերջին ծայր սիրանար էի արձեւտին . կը բաղձայի գեղեցիկ կոյրեր շինել , սակայն վարպետները մեզ չէին յանձնէր նմանօրինակ գործեր . ես ալ առատուները որչեալ ժաման բաւական կանուխ կը փութայի աշխատանոց որուն ամաչարենէն օգտուելով՝ ծաղկագարդ շրջանակներ կը կապէի գաղտագողի , մինչեւ գործադրաց գալուտար , կըր արդէն ես շինածներս քակած՝ իրենց տեղերը դրած կ'ըլլայի : — 1892-6 շրջանին Պօլսոյ ամենամեծ նոյ տպարանը Պօլսանեանին էր , ուր պաշտօնավարել պարծանք կը սեպէին ամեն բանուր . ստոնց ըլլը կը նսանք 50-60 ի , 20-25 ը միայն գրաշար՝ որոնցմէ կ'արմէ յիշել կրբեմնի տպարանատը 70ամեայ † Յր. Փափագեանը , եղբայրը † Սարգիս , † Միհրան Վաղոյեան , Տ. Մանուչեան , Յ. Թիլիպեանեան , Սիսակ Մարտառեան , † Պարոս Նիկողոսեան , Նեղբակ Քիրառեան , Սարգիս Թաշեան , Գարրիկ Ա. Գարրիկեան են . : Յ. Փափագեան նամակրեջի ձերուկ մըն էր որ **Տղայոց Աւետարներ** կը շարէր . որ մը բարձր կանչեց զի ու բաւ . «Տղա , նոս նօրա շարու ինէ ուրիշ մէկը չկայ , կ'ուզեմ՝ քեզի սորվցունել , վերջին տարիքիս մէջ՝ ինէ քեզի յիշատակ մը բոլ մնայ» : Բանի մը օրէն սորված էի արդէն և այնուհետեւ բողոքականներու ձայնագրեալ «Հոգեւոր երգարաններն ինձ յանձնուեցան . ինքն ալ շատ չանցած Ա. Պօլիս գնաց սղջկանը քով և նոն մեռա : Պօլսանեան տպարանի գրաշարական էր Հապրեոյցի Վաղոյեան որ ամեն լեզուէ կարու էր շարել . Միսնեախեանի աշակերտ . 45 տարի գրաշարութիւն ըրած և անցեալ տարի մեռած 61 տարու : — Դեպքին , գաղթականական նոսանքը զիս ալ Պուշկարիս շչեց : Վառնա նոսանելուս յաջորդ օրն իսկ կըցայ գործ գտնել՝ քաղաքին պուշկար ամենամեծ տպարանին մէջ (Երօնուսի) , պուշկարերէն շարել գիտնալուս շնորհի : 2 տարիէն Պօլիս դարձայ և կօրծօրեայ բանտարկուրենէ վերջ Մարտ 28 ին ժուայ «Արեւելք»-ի տպարանն ուր կը նրատարակուր «Մասիս» իբր օրաբերք , գրաշարապետութեանը Մօրուր-Արտաշի (Շիշմանեան) : Գարա Արքին , Ենովք , Պարոս Նիկողոսեան , բոլորնիս ալ ծայր աստիճան արագ շարուցներ՝ կը մըլցիւնք իրարու նեւ , ժամուան մէջ 60 տող լեցունելու նամար որ ժամուորապէս 2000 զիր բակ է : Տարիքսու պաշտօնակից մըն ալ ունէինք , Չիլիկիլրեան Կարապետը զոր նոյ գրաշարաց նամապետը կ'անուանէինք և որ Գ. Էջի Կ. Ս. Խրիստեանէ քարգմանուած ըրբօրնը միայն շարելով՝ օրն իրիկուն կ'ընէր : Ինք կը պատմէր մեզ թէ ինն ասուն գրաշարք շարարականով չէին աշխատեր , այլ գործ-գլուխ , խոշորագիր 1 տողը 5 բարս , բայց օրական 200 տող շարուը մատով կը ցուցուի եղէր . մինչ մենք այս պատմութիւնները լսելով կը խորհէինք թէ օրական 5-600 տող շարելով նանդերձ փոխանակ 60-70 սրջ . ստանալու՝ 15-20 սրջ . էր առածնիս . . . : Շո՛ւա շարուցներու մեր խումրին մէջ կային աղտուա շարուցներ ալ . կրբեր չեմ մոռնար , որ մը ստոնցմէ մին «Ոճի մը գործուած է Բերա» նախադասութիւնը շարած «Սրձենի մը գանուած է Բերա» . . . : Հին Ռեկիմին «Սուրճանդակ»-ի տպարանն աշխատող մըն ալ է . Թօլսեանի մէկ յօլուածին մէջ «Կապ. կառաւարութիւն»-ը «Կապ. խառվարարութիւն» շարած էր անգամ մը որ բարերախոտարար չէր վրիպած սրբագրիչին աչքէն . ապապէս՝ արտաք բամբին էր խեղձին : Չկարծուի թէ ինչ ինչ խմբագիրներ ալ չեն գործած նմանօրինակ աններեր ցուապարութիւններ . «ներքին լուրի բարգմանիչ մը «Էլիկիլքի կիւն 2 անձեմ **ՄԷՐԷԿԱՆԻԼ՝**»-ը նայացուցած էր «Առջի օր 2 պարսիկ **ՄԵԼԱՆԱՎԱՆԱՆՆԵՐ**» : — Ինձի ժամանակակից ծանօթ գրաշարներէն կան զեռ Է. Մամաճանեան , Միր. Նանապետեան , Յակոբ Թումաշեան , Միսաք , Յակոբ Հէքիմեան են . : — 1899 ի սկիզբները պրկր. «Վերքի» քրագրի տպարանն կանգնուեցայ . «Արեւելք»-ը ձգելով նոն գացի , ուրկէ քիչ յետոյ անցայ Գ. Գալսեանի տպարանը՝ Վ. Բալստի «Հանրագիտակիւն նրատարակութեանը

Օ. ԱՂԱԲԵԿՅԱՆ

եան Կարապետը զոր նոյ գրաշարաց նամապետը կ'անուանէինք և որ Գ. Էջի Կ. Ս. Խրիստեանէ քարգմանուած ըրբօրնը միայն շարելով՝ օրն իրիկուն կ'ընէր : Ինք կը պատմէր մեզ թէ ինն ասուն գրաշարք շարարականով չէին աշխատեր , այլ գործ-գլուխ , խոշորագիր 1 տողը 5 բարս , բայց օրական 200 տող շարուը մատով կը ցուցուի եղէր . մինչ մենք այս պատմութիւնները լսելով կը խորհէինք թէ օրական 5-600 տող շարելով նանդերձ փոխանակ 60-70 սրջ . ստանալու՝ 15-20 սրջ . էր առածնիս . . . : Շո՛ւա շարուցներու մեր խումրին մէջ կային աղտուա շարուցներ ալ . կրբեր չեմ մոռնար , որ մը ստոնցմէ մին «Ոճի մը գործուած է Բերա» նախադասութիւնը շարած «Սրձենի մը գանուած է Բերա» . . . : Հին Ռեկիմին «Սուրճանդակ»-ի տպարանն աշխատող մըն ալ է . Թօլսեանի մէկ յօլուածին մէջ «Կապ. կառաւարութիւն»-ը «Կապ. խառվարարութիւն» շարած էր անգամ մը որ բարերախոտարար չէր վրիպած սրբագրիչին աչքէն . ապապէս՝ արտաք բամբին էր խեղձին : Չկարծուի թէ ինչ ինչ խմբագիրներ ալ չեն գործած նմանօրինակ աններեր ցուապարութիւններ . «ներքին լուրի բարգմանիչ մը «Էլիկիլքի կիւն 2 անձեմ **ՄԷՐԷԿԱՆԻԼ՝**»-ը նայացուցած էր «Առջի օր 2 պարսիկ **ՄԵԼԱՆԱՎԱՆԱՆՆԵՐ**» : — Ինձի ժամանակակից ծանօթ գրաշարներէն կան զեռ Է. Մամաճանեան , Միր. Նանապետեան , Յակոբ Թումաշեան , Միսաք , Յակոբ Հէքիմեան են . : — 1899 ի սկիզբները պրկր. «Վերքի» քրագրի տպարանն կանգնուեցայ . «Արեւելք»-ը ձգելով նոն գացի , ուրկէ քիչ յետոյ անցայ Գ. Գալսեանի տպարանը՝ Վ. Բալստի «Հանրագիտակիւն նրատարակութեանը

նամբ : Բարսեղյան Կարեն «Ծաղիկ» օրսերքի խմբագրատեղան, որուն գրաշարատեղանն ալ ինձ յանձնուեցաւ 20 տարեկանիս : 1900 ին «Ծաղիկ» զտպրեցաւ . այնուհետեւ Սազանան ու եւ ընկերակի շարունակեցինք նոյն տպարանը՝ մինչև Սանձ . նախկինում , երբ 1908 նոյեմբերին ունեցայ վերջապէս իմ անկախ տպարանս զոր նիւնեյ՝ միակ մեղձուանչս երկարս եւ ուրիշ շոյս ընծայած Ա. զիրքս եղած է **ԳԻՏԱՐԱՆԻ ՎԱՐՈՒՅՐ** : — Յարց մինչև 140 բաւարկեալ իր տպածներն յիշենք մէկ քանին . — Կեղծ նանձարներ (1909), Կուէ արձաններ, Գործք պատր. Սիննողտի կարողիկէ Հայոց , Յարութիւն , Մօտիկ Գրիգոր , Յայգաշոյս (1910), Արա ար սաւ , Լուս. ցտեր , Հարսնին , Կեանք ինչպէս որ է , Շիրվանեղալի , Արաի ժամեր (1911), Կաշանդ , Արդի բարոյագիտութիւնը , Ջենթր Գլակ (1912) . իսկ ըկրրերն՝ Կառափնատ , Պարտիզակ , Բիւրանիս , Կափուջ , Մարմնամարզ , Փարսա , Ռուսան , Տաճար , Բանիւնա , Բնիչի , Յիշատակարան են . : — Գրաշարագետ՝ Վարսամ Գեորգեան :

157. **Տպ. «Առանձնակ», ի** — Պատր ալի ձառուէր , ձգայ տղու եօտչը ,

ՔԱՍԻՄ

Ա. ԳՕԶՈՒՆԵԱՆ

բիւ 19 : Արտօնատէր-խմբագրատեղան ԱԲՄԱԳ ԳՕԶՈՒՆԵԱՆ (Քափան որուն ընդարձակ կենսագրական ակնա «Անձնան Տարեցոյցը» 1912 : Տնօրէն ԱԱԳԻՍ ԳՕԶԵՆԵԱՆ . 1897 Փետրվարին ծնած Հալեղ եւ Բիլիսի ազգային վարժարանը ստացած իր նախնական կրթութիւնը : Եւրօրը նա 1886 ին Պոլիս զտպրելով իր գլխաւոր գրադրման ըրած է **Պօլսոյ բոլոր ըրերեան ծանուցմանց բաժինը**՝ 1895 են

սկսեալ : Երազական մեծ առններու ամեն ընդուէր ազգեր պօլսական լրագրաց մէջ առաջին անգամ ընդանարացուողի փառքն իրեն կը միձակի : — Սարգիս արտօնատէրն է նաեւ ի մօտայ նրատարակիկ **Հեռաձայն** օրսերքի : — Իրենց տպարանին մէջ կը տպուի միայն 15 Հոկտեմբեր 1908 են ի վեր **Ճամբանակ** «ժողովրդական» ազգերկրը (առաջ խմբագիր՝ Ե. Տ. Անդրեանան), գրաշարատեղանար Եր. Մարտանան :

158. **Արշակ Էնթրօեան.** — Ծնած է Հաւրթոյ , Երասմ խանի իր տպարանը նիւնած 190 ի վերջերը , գրաշարատեղան Յակօր Հեքիմեան : — Բաց ի կառաւարական բազմարիս գործերէ՝ տարած է **Ազգակ** (Հանգեա) , **Հայի ՌՄ** (Վ. Փախապեանց) , **Հնգրիմ** կամ գաղտնիք մը ի Կ. Պոլիս , **Կարենց** բնական կարագետ (1909) , **Ճաւակ** (նաւարածոյ) , **Բիւրանիս** (1910) , **Մարտիրոս Մանկեանի** արքայնը (1912) են . են . : — Կարօեան Սանձ՝ նախկինմեն առաջ կը գործէր Պատր Քանիքի տպարանը՝ բարտնի ազգերու նիւրը ստանձնելով , ծանօթ այն ատեն «Բանի Արշակ» անուամբ :

Ա. ԿԱՐՕՅԵԱՆ

159. **Յովհան Կ. Փաշայաչեան** + — Ծնած է 29 Յունիսը 1860 ին Սա-

Յ. Փ Ա Ն Պ Ա Շ Ե Ա Ն

մարիա . ուսումն առած Սանտիան , Մայր , Մեզ-
պոբեան և Մարենեան վարժարանները : Աստ ցիջ մա-
րենտրիքի , աշխարհագրութեան , պատմութեան և բնա-
կան գիտութեան : 1897-1900 կրթական տեսուչ մայ-
րաքաղաքիս ազգային դպրոցներուն : Խմբագրատեա
«Նաղիկ»-ի (1890-3 և 9) , «Նիւր» մանկավարժական
նախկի (1906) և «Գարուն» շաբաթաթերթի : Ինք
եղած է նախաձեռնարկ՝ Թրքանոսոց մէջ մանկավար-
ժական զիբրեա : Խմբագրութեան և նրատարակութեան :
1901 Մայիսին կը բանոց նամակուն վարժարան մը աղ-
ջրկանց՝ գիշերօթիկ և ցերեկեայ , Գառքեօյ , գոր 8
տարի կը շարունակէ : Այնուհետև կը նիմնէ տպարան
մը Մօլա Թաշ , գոր յետոյ կը փոխազրէ Մեծ Նոր խան ,
քի 55 , յոյս բնծայելով՝ Գնար նաշիական , Ծրագիր
բարենորոշմանց (Խրիմեան) , Խօսք գնացրեանաց , Գ.
Սրտանձա՛նանց , ճիգուիրներու պատմութիւն , Յովսէփ
Գեղեցիկ , Կանացի փաստաբույժ , Բարոյ կարողիկոսի
զեմ , Ինչ կ'ընէ Գարեան Պատրիարք , Յուշեր Մեծկեր-
տի և յրջակայ գիւղերի կեանքից , Ժողովրդական
պարզ բարոյներ , Ասարայք , Պատասխանս , Ազատա-
րար շարժական բանակ . . . , Կենսագրութիւն Տիկին

Մարիամ Գոմբասեանի , Անսեր , Հայրենիքի բնար , Լօրտ Արքե՛րք Աւագի սօհրը եւայն :

160թ. **Տիգրան Տոյրամանեան** + — Ծնած է Հասթեօյ 14 Մարտ 1854 ին .

1867 ին գրաշար՝ Տ. Արամեանի տպարանը : Ա. անգամ գրաշարապետ Ա.Լ.Բի , յետոյ «Մի-
րիսփի» անկ. րեդրին , Ն. Թիպլեանձեանի «Լրագիր»-ին , իսկ 1890 ին՝ Արաբիկների : 1882 ին
ձննդագալարին «Ընթերցասիրաց Ընկերութիւն»-ը նիմնած է և զայն 10 տարի շարունակած : —
1894 Գեկեաներիին անցած է ԲԱԲԻՉ՝ Ելիսան Գոմիտան Լուսինեանի ֆրանսանոց բառարանը
շարկու նամար . 5 տարի վերջ բացած է նոն պզտիկ
տպարան մը (18, Rue des Gobelins) . ոտրիկ յոյս բնծայած
իք անդրանիկ գործը եղած է Ռբնանի պատմութիւնը , յե-
տոյ Ա. Պօպուի զիբրին յառաջարանը , «Կանոնագիր Հայ
Աշխատատարաց Միութեան Բարեգի» (1905) , «Կանոնագրու-
րիւն Բարեգի Հայկ. Միութեան» (1905) , «Տունկերը և ա-
նոնց նաշիւնն անունները» (1906) , Ե. Օսմանի «Ազատ
խօսք» (4 քի) , Բաւմաջեանի «Լեւոն Ե. Լուսինեան»-ը
(1908) , Չօբանեանի «Անանիա»-ը (1901-Տ) , «Պէշիքրաշ-
կանի կեանքն ու գործը» , «Թուրք նովուական» (1907) ,
«Չարգը» Գ. Վարուժանի , «Քերթումներ» Ա. Չօբանե-
անի (1908) , Տ. Աճեմեանի «Յոյգեր» : — Հանկի կեղծա-
նուանը բարձրացած է Բրտանի , Շարժումի , Հայրենիքի
և Բիգանիկոնի : Գեր նախագահ բնարուած Բարեգի Հայ-
ոյց Բարեգործ. Ընկ.եան : — Օսմ. Ազատութեանն օգտու-
լով , 1908 ի վերջերք Պօլիս դարձած է և Մօլա Թաշ տը-
պարան մը նիմնած , ուր նրատարակած է Բունակային
մանր , Թշուտաների քոյրը , Հերգեր , Չափաչքն , Յորեկեան Վարազայ ժունգ. Վրքնի , Հեր-
բանն եղբակացութեանց , Բիբանիա , Կունակ , Հարուն կրգարանը , Պատրոս Կարապետեան ,
Թափառական Հրեայ , Գաղչալիկ , Տաճար , Փարոս , Մայրիկ , Անեաութը» օրացոյց . Ազգ.
Պատրիարքարանի նաշային խնդրոց վերաբերեալ նայ և բարբ անդեկագիրներ են :

Տ. Տ Օ Ղ Ր Ա Մ Մ Ա Շ Ե Ա Ն

161. **Յովն. Ի. Այնաւոր** — Ծնած է Պարտիզակ 1870 ին . աշակեր-

տած Պարտիզակի վարժարանի : Տնօրէն Սարգսի տղարան-
գրասան (1890 - 1908) : 1908 ին Պապր Ալի ճատուտի , ըն
48 , կը նիմնէ ՆՈՒ ՅՈՒՄԱՆՅԻ գրասանը , յետոյ նամանուն
տղարանը՝ նախապէս գործակցութեամբ Օ. Բարսեղեանի
զմե . շուտով կը բաժնուի : — Աշխատակցած է Գ. Գայ-
սեանի «Ծաղիկ» շաբաթաթերթին (1904) , Լոյսի , Հան-
րագրականի , Մանդուկի , ՄԼՏՏՈՒԱՅԻ լիսանի , Թերագրի
ևն . : — Օտար լեզուէ նրատարակած իր գիրքերէն գտա՝
ունի նետեւեղները . — Նոր երգարան , նապրետտին Հո-
ճայի գրարձայիները , Ընդհանուր ազգաց պատմութիւն
(Մ. Ինտիան) , Ծրագիր կանանց , եւ այլն :

Յ. ԱՐԸԱԻՈՐ

162. **Օսմ. Գործակցական Էնի** —

Պապր Ալի , Լպուտուտ ճատուտի , ըն 27 : Բաժանոր-
դական ընկերութիւն , խրատանելի բաժին 5 սակի , 15
սակի վճարողը՝ նիմնադիր : Այս տղարանէն շատ կ'ըն-
ծայուին 2 տարի ի վեր՝ Ազգ. Ժողովի ատենագրութիւնները ,
«Լուսարձակ» սպարերը (19
Նոյեմ. 1911 էն սկսեալ) , Տաճար , Չգիտակատութիւն , Վեճակի
փաճառականը , Սրբազան ներշնչումներ , Գաղանիք Բարիզու , Վարդան Մամիկանեան ,
Հոյազոր ընտանիք մը , Արտի նիւտուտիւն , Գրիչ ևն . ևն . : — Իրաշարակաթ՝ Երուանց
Մարտիկան և Գարբիլի Յովնանեան : — **Օսմ. Գործակց. Ընկ
եան** էլիմնադիրը եղած է ԲԻԻՉԱՆԻ ՊՈՉԱՃԵԱՆ . ծնած է
Լանկա 1859 Փետր. ին : Երիտազի Պօզաճեանց ազգատնակն :
Աշակերտած է Ալիաթարի ճեմա-
րանին ուրի . Մայր վարժարան անցնելով՝ կիսատ թողցած է
ուսումը : Հնուտ նին և նոր Հա-
լիքի , Գրեւ . և տճի . լեզուաց՝ զորս յառաջացուցած է
ինքնօգնութեամբ և յամառ . աշխա-
տանքով : — Խմբագրական աշխատութիւնն ըրած է նին
«Մասիս» թով , անոր աւօրեայ թերթի վերածուած
ատեն : Այդ աւօրեային կը գտնէ փաստարանականը
որուն կը նետեւեր : «Ներքիններու յատկացուած
«Մասիս» Ա. երեսը 6 տարի կը խմբագրէ և այդ
օրէն անտուր կը մնայ **ՅԵՐԵՒԱՆԻ** . նոյն թերթին
«Արեւելք» միացումէն առաջ՝ 7 ամիս ալ կը մնայ
խմբա-
գրական : Այդ երկու լրագիրներուն միացման
թուն նպատակն էր ներսեայ կարողութիւնները
չաջոցունել , իսկ բարուն խորնորայն էր
լրագրական նրատարակը մենաշնորհը
գարձունել «Արեւելք» խմբա-
կին : Այս պարագան առիկ կ'ընծայէ
իրեն՝ ընդլիմնադիրի զերը ստանձնելու ,
և նախ 10 ամիս «Հայրենիք»-ի (Մե-
լիքեանի օրով) կ'աշխատակցի , յետոյ
Հմայեակ Եպիս. ի «Լոյս»-ն
օրաթերթի վերածելով՝ մինակը կը
պաշարի կարողութեան ծանօթ
խնդիրին ատեն , մինչև թերթին
զպարտմը որ իր պատմութիւնն ունի :
Նոյն ատենի կրօն . Ժողովը կախակալելու
բարի սովորութիւնն ունէր . կարող
խնդրայն մէջ Պօզաճեանի բուն
թողութիւնը զերը կոչերականաց և
ազգեցիկ աշաներու շնորհը զրգուած
էր արդէն՝ երբ պատար . խնդիր
մըն ալ կը ծագի : «Արեւելք»-ի
ընտրելին էր Մ. Սեֆերեան Մ. , իսկ
«Լոյս»-ինը՝ Յ. Վեճակեան Մ. :
«Լոյս»-ի նրատարակած մէկ
թանի թուն յողումները կարծեաց
փոփոխում յառաջ կը բերեն և իր
ընտրելին կը յաջողի : Սեֆերեան Մ.
որ կրօն . Ժողովի անդամ էր՝
պաշտօնակիցներու նետ նամակաթը
մարը՝ ճիւղում կը բանցումն
«Լոյս»-ի արտօնատիրոջ վրայ ,
զայն կախակալելու սպառնալեթ ,
(այսինքն թարգմտութեան
պաշտօնէն զրկել , մեռելի , նարանիքի

Ք. ՊՈՉԱՃԵԱՆ

կախակալելու սպառնալեթ , (այսինքն թարգմտութեան պաշտօնէն զրկել , մեռելի , նարանիքի

չգրկել) : Արտօնատըլը փոխանակ խոտովանելու քե՛ ս'չ միայն տարեկան վարձքն , այլ և րերըլ փոխանցելու նամար 35 ոսկի կանխիկ գանձած է , իր րերին ցանալձիկը կ'ստորագրե՛ կառավարութեան ուղղելու երկտող պաշտօնագրով մը յայտարարող քե՛ այլ ևս չուզեր «Լոյս»ը նանկ : Տպագր. Տեղւորենն իսկոյն նրանան կու գայ Բիզանդի քե՛ այլ ևս իրաւունք չունի րերըլ նրատարակելու : — Պօզանձան երբ լրագր. նրագրակի վրայ շիրնար արմատ բունել , կը վարձէ գրավանաւորինը որ — իր խոտովանութեան նամեմատ — լրագրութենն աւելի աղտոտ գործ մըն է : — Տ-10 տարի կը վարէ Չարնաքճըլարի իր խանութը , լոյս ընծայելով կարգ մը դասագիրքեր՝ շատ մը դպրոցներէ բունուած , (Էքօ ար Բառի , Աշխ. և Գրնա. քերականութիւններ , Հայոց Պատմութիւն , Ֆրանսանայ գրպանի բառարան ևն.) : Իր վոխ գրամագրիչը կեր կու սայ **ՄԷՃԷԼԷԻ**ի նրատարակութեան և կը քաշուի առևտար. գործի մը մէջ , կը **Քիզանցիոնի** երեսուր րերին ստորուը կը տանի զինք՝ իրեն բարգմանիչ րերօնի : Ա. տարիներուն՝ յայտարար կը նայացունէ Օնէի «Կամբը» , «Տքր. Բամպօն» , Քօրի «Յանցաւոր»ը , (նաև ուրիշ ժամանակներ՝ Օնէի «Գարնոցագր» , Տիմալի «Քագունոյն մանեակը» , Ժ. Վ.Լոնի «Շուրջ գլոսնով»ը , «Լրտեսներու երկիրը» , «Փաղտնիք Բարիզուն (Է. Սիւ) , Ինքնագաշտպանութիւն] : Պօզանձան «Բիզանդիոն»ի Բ. տարիեն սկսեալ կ'ստանձնէ «Ներքին լուրեր»ու խմբագրութիւնը՝ բունտ պանդանոջական իր անփոփոխ աշխարհարարով , մինչև իր աւրուիչը Քիզանի նետ և նետաւիչը «Ծաղիկ» օրաքերքի զիւր որ իր և Ե. Տ. Անդրեասեանի ձեռքերուն մէջ կ'սկսի ճորտիլ : Վերջնոյն խախտումեն ետք Պօզանձան 1899 ի վերջերը կը վարձէ գիտական ու գրական ձեռով ինձ նետ նրատարակել «Հանրագրակ»ը որ 6 ամսուան կեանք մը միայն կ'ունենայ : — Անցեալ տարի Ա. Չեմիքճեանի , Ա. Գալբաքճեանի և Ե. Սուզիկեանի նետ կը նիմնէ «Լուսարձակ» նանագագրեան , իր «ընդլիմաղի օսկան» , որուն մէջ անատարագիր և **Խարազան** ու **Փարսի** ժամկանուններով ցարդ կ'երեւի՝ քննադատական սուր ու շեշտ նիշերը տողացունելով ամեն օր : — Իր կողակիցը եղած է 1894 ին մեռնող Տիկին Բերուզ որ յօգուածներ ունի ամուսնոյն նրատարակած «Լոյս»ին և Մեղիքեանի «Հայրենիք»ին մէջ Ա. Բ. Գ. և **Քրիստոնոյճ** ժամկանուններով :

163. **Տպ. «Աիւթեմպերի»** , ը կազմած են ԵՐՈՒԱՆԳ ՄՍՐԼԵԱՆ ու ԳԱՅՐԻԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ : — Ա. ը ծնած է Գանախի 1888 ին : Կառավարութիւնը Տրիպօլիս դրկած է զինք՝ նորը ըով — քաղաքական յանցանօք ցկեանս րերզարգեւորեան դատապարտեալ մը : Երուանդ նոն կը յանախէ Ֆո.Լոներուն դպրոցը : Իր նօր աքսորէ փախուստին առիթ՝ ինք Պօլիս րերուելով երաշխաւորութեամբ ազատ կ'արձակուի : 1902 ին կ'սկսի գրաշարութեան գոր ցարդ կը շարունակի : Յեղափոխական ինդիլի մը առիթ ոտիկանութենեն նետազնուելով կը փախչի և նօրը նետ կը միանայ Գանիք՝ ուր բաւական ատեն կ'աշխատի Journal du Caireի տպարանը , մինչև Սանտանազրութեան նուշակում , որմէ յետոյ կը փոխադրուի Պօլիս : — Ինք ու Գ. Յովնանեանեան Մանգումէի գրաշարական գործը կ'ստանձնեն , սորա 16 օրեայ **Օրագիրը** , սրակ առ սրակ թշուառները (վերջինս Չարդարեան եղարց նետ) : Պօլոյ մէջ զիրքի մը՝ սրակով սպառման նորութիւնն իրենցմով սկսած է : «Թշուառներն աւարակի վերջ կը նիմեն **Կիւրեմպերի Փասեմաւորը** , նրատարակելով «Ճշմարտութիւն»ը , երեք նրացանակիրները , «Բան տարի ետք» , «Իննսուն երեք» , Պալասանեանի պատկերազարդ «Հայոց Պատմութիւն»ը , «Պատեկազմ և խաղաղութիւն» , Ներենցի 3 գործերը , Թիեռի «Ֆրանսական յեղափոխութեան պատմութիւն»ը (5 նատար պատկերազարդ) : Իսկ 19 նոյ. 1911 ին կ'ստանձնեն նրատարակումը **Լուսարձակի**՝ 4 խմբագրաց նետ նամախօրնուրդ : — Գարրիլ ծնած է Հէլպի կղզին 1887 ին : 1900 ին սկսած է գրաշարութեան : Ինքնօգնութեամբ յառաջլիմած և լաւ անուն մը չինած է :

Գ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ, Ե. ՄՍՐԼԵԱՆ (Նրիւտ անբաժանելիները)

164. Տպ. «Շանթ»,

Մ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Վիպարեր, Բարնամարզ եւ այն եւ այն : — Գրաչարապետ՝ Ենովք Գարամանան :

165. Տպ. «Արար» ,ը նիմում է Աստվ Շանեն (= Երիցեան), ծնած է Ակն՝

1875 Մարտին . աշակերտած Ղարաբոյ Կեղրեանկան վարժարանի . Կայրցիկ , Ենա և Բարիզ՝ նամադարանական ուսանող : — Իր սպարանը նախ Բերս՝ Եկնի Զարչի , թի 52 էր՝ ուր սկսա նրատարակուիլ 10 Յունիս 1909 ին Ազատամարտ օրաբերքը (որուն սպագրութիւնն ստա ստանձնեց Զ. Թիբեաբեան), և ուրիկ փոխադրուեցա Պոլիս , Պոսք Ալի , Կարտատա փողոց : — Բաց ի ստար լեզուէ բազմաթիւ գիրքերէ , նայերն տպածներն են .

Մ. ՐԵՍԻՄՅԻ

և 1870 ին Բերս : Հայ նո.ովական : Աշխատակցած է Սրամբուլի և նիմուց ի վեր սպարաններու և խմբագրատանց մ.ջ անցուցած իր կեանքը : Անխի մը չափ ալ նրատարակած է «Գաւէր առձկերն րեքրը՝ 1911 ին կառավարութեան կողմէ դադրեցուցուած : — «Գաւեր»

ԱՏՈՄ ԾԱԶԷՆ

(Ռուրեն Զարգարեան), Լուսարեներու շարքը, Արուշապա (Ս. Բաւնակեան), Պարտուածներ , Արձակ երգեր (Մաննիկ Պերպրեան), Բիւրդօ-Հայ պատմութիւն , Բիւրանիս , Վերմին (Շանթ), Հին Աստուածներ (Շանթ), ևն . ևն :

166. Տպ. «Գաւեր», Բորս Բուլ , թի 16 , նիմում 1909 Փետրվարին ՄԵՐՈՒՊ ԲԷՍԻՎՆԻԻ կողմէ . ԱԲԻԿ ՎԱՆԼԵԱՆԻ նա ընկերովի : — Մետրոպ ծնած

169. **Նշան - Պապիկեան**

Պ. ՆՔԱՆԵԱՆ

Իսկ Արշակ Պապիկեան՝ Պուրբ. շ 16 Հոկտեմբեր 1881 ին :

անուամբ ընկերովի գրատուն մը նախապես բացող ՊԵՏՐՈՍ ՆՇԱՆԵԱՆ և ԱՐՇԱԿ ՊԱՊԻԿԵԱՆ (որոնք Եւրոպական գիրքերու և նանդեաներու ճիշդ մըն ալ ունին), 1910 ին տարարան մը կը նիմենն Մօրա Թաշ, ուրիկ լոյս ընծայուածներն են՝ բացի գրասագիրքերէ : — Պարոնեանի գործերը, Յաշարձան, Իստակին Խոսեան, Բիբա-նիա, Կիլիկեան արձախք (1910), Ծաղկաբ, Հայոց պատմութիւն (1911), **Յո՛ւ Երբա** (առաջին հատորը՝ Ռ. Սազաեան և Յ. Քեչիչեան, երկրորդը՝ Գործակցական, երրորդը՝ Նշան-Պապիկեան տպագրութիւն), Ուր խեցիներ ժողովցի (1912) են :

— Գրաշարապետ՝ Մկրտիչ Նանարեան : — Պետրոս Նըշանեան ծնած է Գարբալ 1880 ին, Հոկտեմբեր 1881 ին :

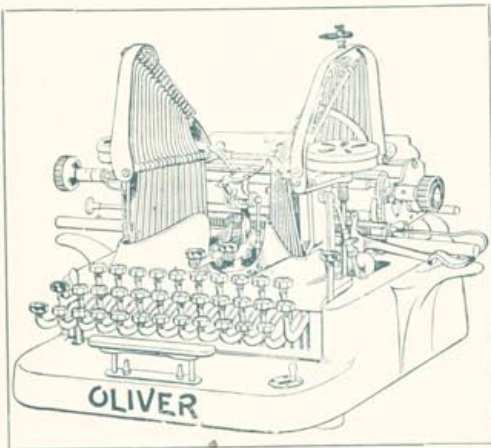

ՄԱՆՈՂԻԿ ԳՕԶՈՒՆԵԱՆ

170. **Մանուկ Յ. Գօշուհեան** —

Ծնած է Կիւրին 1851 ին. — Զաւակն նա Պօլիս առեւտրական գործով երկար առնն պարապել վերջ՝ անցեալ տարի կը նիմեն տարարան մը Մեծ Նոր խան, ըիւ 45, լոյս ընծայելով **«Ասոյ Բերքեանի»** կրօնարարչական պարբերականն՝ իր խմբագրութեամբ, Պատմութեան փիլիսոփայութիւնը, Հովուի խօսքեր, Աշխարհարար **Եղիւէ**, Տաճար (տաճկեակար մասը), Հայրենի Տարեցոյց (1912) են :

171-187. **Travaux de Ville**

ԳՐԱՄԵՔԵՆԱՅ

խորագիրն առի ուղեցիներ խմբել նետագայ 17 նառ Հայոց տպարանները որոնք Սանմանագրութեան առաջ ու վերջը բացուած՝ գլխաւորաբար զբաղած են նրապարակիր բազմաղեռեան մանր մանր գործերով, (տեղեկագիր կանոնագիր, շրջաբերական, նրախրատուն, մանագր, բռնցիկ, նամակ, նամակազուխ, պանարան, այցաբարս ևն.) : — ԳՐԱՄԵՔԵՆԱՅին (Machine à écrire) նաբմամբ՝ որուն նաչատուն ալ յօրինուեցա վերջերս, առեւտրական և աշխարհիկ տպագրական գործեր քիչ շատ նուագած են ամենուրեք : ** Այս 17 նայ տպագրիչներն առաջինն է — նմութեան կարգաւ — ՆԵՐՍԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ. ծնած է Պօլիս 1864 ին : Հրապարակի վրայ տպածոյի փաճառականութեամբ զբաղելի վերջ՝ 1893 ին Ռուզն Չարշիի գրուիլ բացած է տպարան մը զոր լաչորդարար փոխադրած է Տիգրանեան, Աչքը Է. Բ. և ճրնկրը օչլու խաները :

** ՊԷՆԻՏԵԱՆ ԵՂԲԱՐՔ (Անտոն և Երուանդ, նայ նո.ամեական), Դարախիս, Պիլլուր փողոց,

բիւ 2, նիմն. 1901 Յանիսին, տպագր. **Ա. Բաժեհայ Տեղեկ ստա** (նանդես), **Տեղեկագիր** և եկեմտացոյց 1908 տարւոյ Ս. Յակոբայ Ազգ. Անկեզանոցի, **Կազմ. Կանոնագիր** Վասիօրի Խնայասիր. Ընկ.Կան (1910): ** ՃՕԲՃԻ ՇԻՇՄԱՆԵԱՆ, Մօջա Թաշ, Մանանապրօրեանն ալ առաջ: ** ԱՌԵԻՏԲԱԿԱՆ ՆՈՐ ՏՊԱԲԱՆ, նիմն. 1910 ին Սիւմպիւլի խան, **Մ. և Ն. Յովակիմեանէ**, որոնցմէ Մեքրոն վարիչն է, [իր նօրեպրօրօրդիներուն՝ կապարի ձուշանօրատեր Նորայր, Հակ և Արամի նետ ընկերովի], ծնած 1886 ին և վկայուած Միսիր. Հարց վճարն. էն, տպագր. ստարեղքը մտած 1905 ին՝ միանալով Թեքզեան տպարանին որ կը վերածուի **Թեքզեան և Յովակիմեան Ընկ Կան** (Ղաչարիա, Բերքեմզեկ Բազար): — Առևտր. Նոր Տպարանն յոյս ընծայուած են «Պրօփի առամներ» և «Գրատախն Տարեցոյցը» 1911: * ԹԷԲԻՂԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿ. Ղաչարիա, Եւնի Եօլ, տպարան-միմագրատուն: ** ՕՆՆԵԿ ՄՈՒԲՈՍԵԱՆ, Մօջա Թաշ, միմագրատուն: ** ՏՊ. «ԿԵԼԵԿԵԱ», Գեորգ Բարազեանի և գրաշարապետ Արամ Դիբազեանի, Մարր խան: Հոն տպուած է Գրաշարաց ընկ.Կան երկրեզեան **Կանոնագիրն** ու քանի մը բիւ միացն շարունակուած **Յիլիկիա** նանդեսը: — Այժմ փակուած: ** ՀՐԱՆՏ ԲԷԲԷՄԻՆԻՃԵԱՆ, Սիլիստարցի: Նախապես Նոր Նամակատան Կոփն էր իր տպարանն որիկ յոյս ընծայած է Սիլիստարի ձեմարանին ուսման ծրագիրը, Թեպիկի մէկ Երզր՝ նոր Սուքրանին ձօնեալ ետպն: ** ՉԳՕՆ ՓԱՓԱԶ ԵԱՆ (Կզամ խան), տպած է Արամ Անտոնեանի **Խորագանն** ու Մարտ 31ի Գեպրին նշանաւոր **Իլալէները**: «Տիպ ու Տառ»-իս գրաշար՝ Տիպիկրեան Յակոբի ընկերանալով պահ մը նրատարակած է **Կիլիօ** զանաշարերը, **Առատօս** օրաբերը, **Չինորագրութեան կանոնագիրը** ևն.: Նախապես փորագրիչ, ցարդ նոյնպես: ** ՅԱԿՈՒԲ ԲՕԶՈՒՆԵԱՆ, Մօջա Թաշ, միմագր Թ. Մարտեանի տպարանը: ** ԱՐՏԱՇ. Յ. ՇԻՇՄԱՆԵԱՆ, վաղեմի գրաշարապետ Արեւելքի, Մանգումի, իսկ նիմայ՝ ձերխակի: 1910 ին Պապր Ալի տպարան մը կը կազմէ առանց մեքենայի, յոյս ընծայելով **Տաճարի** քանի մը բիւերը, Ե. Արմենի «Ազգ. Մանանապրօրիս»-ը, «Բոցեր ու խոցեր», Աշուղ Շահնազարի գրքոյկները ևն.: Այժմ դադրած: ** Մ. ԳԱԼԵԱԳՃԵԱՆ, ձրջալ օղլու Եօզուշը: ** ՄԻԲ. ՏԷԲ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ, 2 Եղբայր, այժմ գրաշար: Մօջա Թաշի իրենց տպարանն յոյս ընծայած են **Փանդիա**, **Կայծ**, **Սոխակ** (նանդես) և **Աւերակներուց մէջը** (որուն ձակարար վերջէն փակցուած պիտակ մը կայ «Տպ. Միքայէ Տեր-Սահակեան», սակայն նոյն զիբըր ԳԱՏԷԲ տպարանն յոյս ընծայուած է): ** ՅԱԿՈՒԲ ՀՕԼԱՍ, նայ նոսմակեան: 1911 ին առանց մեքենայի տպարան մը ունեցած է և յոյս ընծայած տասնեակ մը «պրօփիս»ներ: Նոյն տարին զորքը դադրեցունելով սկսած է գրաղիլ գրաշարութեամբ: ** ՀՐԱՆՏ ԽՏԵՆԵԱՆ, Մօջա Թաշ, կը շարունակուի: ** ՅԱԿՈՒԲ ԲԷՇԵՆԵԱՆ, Բերա, Պերաբ փողոց, բիւ 20: Տպագրիչը **Նոր Աւստրաի** բերքին որուն առաջին բիւր Թօլայեան տպարանն յոյս տեսա 5 Մարտ 1912 ին, կառավարական 500 ոսկոյ նոր օրենքին պաշտօնապես յայտարարութեան քանի մը ժամ առաջ: **Կայծ** ամսաբերը, նաև Ս. Գ. Հնչակեան կուսակցութեան օտկան այդ դադարեալ ցրագիրը 13 բիւեան սկսեալ տպուած է Յ. Բեչիլեանի կողմ: — Գրաշարապետ Մկրտիչ Նանապետեան: ** ՄԻՎՈՆ ՕՀԱՆԵԱՆ ընկերանալով Յ. Թօլայեան տպարանի վաղեմի գրաշարապետ ձարեան Ֆրանչիի՝ այս տարի կը բանայ տպարան մը Ղաչարիա, Եիւքսէք Գալաբըրմ (Թեքքէ), Էսթեր փողոց, բիւ 3, տպագրելով **Աստուծորան** պարօջակեան նանդեսն ու **Կախօս** երգիծաբերը:

Գ Ե Ր Ե Ո Ւ Ն Ե Ր

ԻՋԱԲԻՔ (Յմիւռնիկ) առաջնութիւնը կը շանի Տաճկաստանի գառաւնեւորն մեջէն, 1676 ին իր ունեցած ննաւոյն նայ տպարանին նամար՝ կոչուած

269. **Տպարան Ա. Իշմիաճ'նի և Ա. Աարգուի Չօրալարի** — Այս տխուղուով բացուած տպարաններուն յիշատակօրիսն բրինք սակէ առաջ՝ նախ 26^Ա բուս-

191. **Հովան Կապոյ** + — Տղամ է Աւետարան, Գաւառորիւնք Պարպալիքի Հրէի, Նոր Կառկարան, Հեզարան, Հեզարան նոր կարգով և զիւրին ճամբով կարգաւ սորվելու նամար, Զրօսարան մանկանց նոզեւոր տաղերու և խրատներու, Գանալի ընթերցանութեան, Կանոնք... իրերաւարժութեան, Վարք նանապետաց և Մարգարէից, ճրագ նոզույ, (բոլորն ալ 1838 ին). խկ 183) Յունկար 1 ին կ'սկսի նրատարակել **Շեմարան պիսանի գիսկեաց** անարկերը զոր ապա կրիճիճի շարունակամ է :

192. **Գուլիշլիմա Ալիփփիմ** + — Իզմիր՝ գորգի վաճառական նամանու գերդաստանէ : Տղամ է Առաջնորդ ճնուցաց, Կերակուր քրիստոնէից, Մանկավարժ, Վարդապետ քրիստոնէից (1838), Արաշխարնացոյց (1839), **Շեմարան** պիսանի գիսկեաց, 6 նատար (1839-45, նանդեւ պատկ. որ 1843 ին միայն ընդմիջում կրամ է), Գուլիս կեկեցուցույ, Մայր որդկինամ, Մովսէսին պէշ քիրապը (1840), Աննատատրեան դեմ, Աստղարաշխարին նամատ.տա, Խաշարամին աշղկանը եղիսարերին երջանիկ մանր, Մարիամին պատմութիւնը, Սաղմոս (գրք.), Բարոզ ընդ. աշխարհի, Անոր Արիք (1841), Առաջնորդ փրկութեան, Գալու աշխարհ, երկինքին մէջի սրբախորիւնք, երկու գառնուկներուն պատմութիւն, Ինչ է Բս.ի նատատար, Յայտարարութիւն քրիստ. ուսմանց, Յովսէփին պատմութիւնը, Նոր Կառկարան (աշխ. և գրք.), Ճան քեփիչի, Պիր Ինճիկ վազը օլանդարն նազլիլէրի (1842), Խոջանրատանքին 5 վերքերը, Սաղմոս (աշխ. և արարատեան), Վարք նանապետաց պատկ., Գրիսպիանոսին և Գրիսպիանոսի ճամբորդութիւնը՝ աւ աշխարհնա նանդերձեալ աշխարհը երազի ձեւով, պատկ., Բնական Աժ.արանութիւն (տճկ.), Եկնի Անա, Թեվալ խզերինէ, Խաչըր ամլզեր, Մեզամիր եպիստ Սաղմոս (1843), Աճումն մնուցաց, Այրբնարան և Հեզարան, Գաւառորիւնք Նոր Իսրայիլի մը, երեք խօսակցութիւնք փրկութեան ճամբուն վրայով, Հոգեշահ մատարիւնք, Մեղքը խաղալիք չէ, Մարին մշակութիւնք, Երբիզար սիւալլէր, Աժ.աշունչուն օգունմար պօրձ վէ Ալլանտան ինան օլտուղունա Ազիլ Բիրապարտան վէ նայրապետերուն շեմատերը, Բարեպաշտութիւն (տճկ.), Մարիամ արնտա պիր քիլիլէր զըզըն նազլիլէրի, Պիւրին ալեմ պիր քարոզ, Տինին քեմէլի պօրձարընըն կենձ քրիստոնէալ քարիճի (1844), Աժ.ար.անական վարդապետութիւն, Ընտանի խօսակցութիւններ (անզղ. նազ. յուն. գաղ.), Ճատ. Մկրտութեան, Գափատուս նամ ներքին նազլիլէրի. Բշքի խզերինէ (որուն Բ. տետըր 5 տարի վերջ), Կիրակի կիսնի, Կիւնան վէ խեչա խզերինէ միւքեալիմէլէր, Հայրապետերին քիրապարը սին մի ճատեղէրինեմ ֆայխալիլի խզերինէ պիր քեալէ, Փափանըն խաղալիլէրի (1845), Աւետարանական քարոզութիւնք, քարեզորժութեան օգուտը, Հուսարուն Բրորեպանդ բուսամ քրիստոնէից գորձամձմ նաւատոյ դաւանութեանց և քրիստոնէականց, Պատասխան Աւետ. քրիստոնէից դեմ նրատարակում Ա. յայտարարութեան, Պատասխան «Հաղորդութեան Ճատ.»ին Ա. տետրակին, Պատմութիւն Ճ.Ձ. դարու քարեկարգութեան որ ի Գերմանիա, (պատկ., Բ. նատարը՝ 2 տարի վերջ), Գրիստ. վարդապետութիւն (1846), Անզղ. քերականութիւն, Ապացոյց քրիստ. նաւատոյ, **Աժ.աւունց** [աշխարհարարի առաջին տարգրութիւնք, սակաարխ, 4 նատար, որ նոյնքան տարի տեւամ է, քարգմանում Անդրեաս Փափագեան յայտնի վարժապետին կողմէ՝ նաչազեա Բշխա Բիլզ ամերիկ. միսիօնարին օգնութեամբ], Կանոն նաւատոյ, Մովսէսին 5 գիրքը, Աւետարանական քարոզար, Խազինէ, Նոր Կառկարան Ալլանըն իլնամը իլէ վերիմիշ օլտուղունա խոլարար (1847), **Հաւարարքառ** «կամ Յանի նմանաձայն բառից Նորոյ Կառկարանի» պարբերումամ, Պապականք և Բրորեքանք, Բշք մլ.քրեպ քիրապը, Մեճնալի միսիլա, Գրիսպիան քալիմարը (նոյնին յաւելումն ալ), Գրիսպիան քիլիսկին քեվարիլի (1848), Հուսարուն վկայութեանց Ա. Գրոց, ճրագ նոզույ, Նոր Կառկարան վկայութիւններով, Բունանի միւքեալիմէ, Գրիսպիան տնինտե աչն ու ստերքերին գունորու (1849), Բշանիլէր (1850), Հոգեւոր երգեր, երամշտ. եղանակներ, Յախտեան, Ազիլլիք, Ախրէր (անբուական) : — Կրիճիճիք 1850 ին լոյս ընձայամ է «**Շուլցակ** նաչերեն և տաճկերեն գրեանց որ կը գտնուին Բրորեպանդներուն գրատունները ի Պօլիս և ի Չմիւսնիս» . այլ ջուլցակէն էր որ խմբեցիք վերոյիշեալները . դուրս ձգելով միսիօնարներու 1810-4 **Կալկարա** և 1846-50 **Ա. Պօլիս** տարգրութիւնները : 16 էջնոց նոյն Յուլցակին վերջին երկու ծանուցում են ընդ մամով 10 գիրք եւս, որոնցմէ յիշենք «Առաջնորդ Աւետ. եկեղեցույ անդամներուն», «Իմացական Փիլիսոփայութիւն», «Հոգեպն Սրբոյ գորձը», «Գրիստ. Աժ.արանութիւն», ևն. : - **Նոյն**

տպարանն լոյս ընծայում զիրերեն մեզ ծանօթ են նաև «Հերթումն մուշար գրութեան», «Աստուածաբանութիւն» 1852:

193. **Առեւիտանոս Պատկոտանց**, նարուս կալուածատէր-փաճառական, որ 1840 ին Տերփիչ սոյն խանի մէջ տպարան մը կը բանայ ուր կը նովանադրութեամբ 10 Պոստոսին կ'սկսի նրատարակուիլ **Արեւալոյս Արարատեանը** մինչև 1844, երբ իր և բերրին տէր՝

194. **Պետկաս Պայծաղարեանի** միջև նովանաւորութիւն մը ծագելով, վերջինս Պատկոտանցի նովանադրութիւնը կը չքէ ու իր անուն կը փոխանցէ տպարանը, նոն տպելով մինչևոյն բերրը 20 Մայիս 1844 են սկսեալ: Տպարան ու տառեր կը փճանան 1845 ի նրդեմին, և «Արշալոյս Արարատեան» առանց ընդմիջումի կ'սկսի նրատարակուիլ:

195. **Վերադպեան Աարթարունի Տպարանն**, որուն մամուլն ու կազմածքը 1799 թ. նուիրած էր Քրիստոս Բնակչոյ † Ետսուփեան Պետրոս (1773-1846) որ մեծ առատածէր լինենք այլ բրած է Եզմիբի բարենպաստակ նաստատութեանց: Վերադպեան տպարանը 1841 ին լոյս ընծայած է մեծամասն վարժապետ-բանանայ Միրզա Յովն. Վանանդեցիի **Ոսկի դար Հայաստանին**՝ որուն յառաջարանն կը բաղկենք սա ուշադրա նաստածք. — «զմտիկի դարն Հայաստանի զրեւոյր յերկա իւր. յորում գտնմնդութիւն նովանակի դարուն զեղեցիկա նկարագրեալ՝ նաստատ. . . կրէ նովակին խանձարուրք. երջանկութեանն այնմիկ Հայաստան եղև, ուր անկեցառ գրական ի բնակութիւն նովանայրին բնակութեան: Բայց առաջ զիպուածոյս, զի տիրաւորէր կոչումն նորին յերոյնն նաստարակայ, շարժանացոյց գովանի «առևն զտպարարութիւն նորին տեսանկ»: — Գարձեալ, 1843 ին նոն տպում են Ֆենեկոնի **Արեւած Արեւսովնայ** (բրգմ. Գ. Հմայեակ Կասանդեան), **Աղալա** (բրգմ. Հ. Տ. Սովալանեան), **Սենալոս**, 1842 ին **Նարեղաձորութիւն**՝ շնորհաց և նշանաց և խորհրդոց բրիատ. Ս. Եկեղեցոյ, **Տրամարանութիւն** (բրգմ. նոյն), **Հաբիւր բարոյ. առակներ** (1844): — Գառնալով **Արեւալոյսի**, աւելցաննէր թէ տիրոջը մասնէն վերջն այլ Յր. Սվաճեանի խմբագրութեամբ շարունակուած է այս բերրը գոր կառավարութիւնը զազրկցոյց 1886 ին (*):

196. **Քաղիկեան**, վրտագրատուն-տպարան, բառ Մ. Նուպարեանի՝ 1840 են առաջ նիմնուած Պոչոս Քաղիկեանէ, որուն կը յաջորդէ Երայր Պետրոս: Ասանց մամուլան, նիմայ երկու բեռնորդիներ կը շարունակեն միեւնոյն գործը, գրադելով առևտրական բազմաբնուան գործերով: Տպում են «Ծրագիր ուսմանց Զմիւռնոյ վիճակին» 1892, «Տեղեկագիր նայ ընթերցատան» 1894-5, «Մանչիւն և մնչիւն» են.:

197. **Տպ. Արագածունեաց** + — 1 Մարտ 1843 ին Խաչատուր Յ. Մեղիկ-սելումեանէ, Պապօ Պապիկ և Մնա. Գեորգ Մնա. Խաչիկեանէ կազմուած նամանուն Ընկ.ը պզտիկ Վեգիր խանի մէջ կը նիմնէ տպարան մը ուրիկ 28 Մայիս 1843 ին լոյս կ'ընծայէ **Հայրենասէր** բերրը՝ զաղբած 1846 ին: — Թերթին սկզբնադրութեան տարին՝ նոն տպագրուած է նաև «Համառատութիւն ազգասիրական սիրագործութեանց Տեսուն ներսիսի նորնուրի Հայրապետի Աննայն Հայոց»: — Այնու նաև ընկերութիւնը լուծուած է:

198. «**Պատանեկան Տպարաններ**», կը կոչէ Մ. Նուպարեան 1850ական և 60ական բուսականներուն՝ ստենքու մէջ նիմնուած այն մանր մանր տպարանական ձեռնարկները գորս Անդրեան վարժապետի աշակերտները կատարած են՝ նովակ նովակ իրենց ձեռք ձգած Արագեան տառերով և փաճառատուններու յատուկ մամուլակներով (presse) լոյս ընծայելով մանրապիտական նանդեաներ որոնցմ կը լիչէ ինք Վերադպեան սանուց **Քոչրոյ** բերրիկը:

199. **Տեւեան Կարայր** + — ՅԱՐՈՒԹԻԹԻՆ Ընած է Եզմիբ 10 Մարտ 1832 ին: Նիմ. կրք. ստացած Վերադպեան զպրոջը: Պզտիկուց սիրանար տպագր. արուտաի՝

(*) Ինչ որ այլ բառի, անուրումալի է որ Եզմիբի Հայոց մասուր զարգացման գրական ապրակ մը նանդի-սացած է Բողոքականաց **Շեքեարան** պատկերալոյզ ախարնար ամսաթերթը, որմ յետոյ այլ եւս աւժարձած կ'երևի ընթերցատի ուրեան ետանգը սեղացի ազգայնոց որմ յաջորդաբար կ'ունենան գաղազան բերթեր: Իսկ 1843 ին Տիգրան Սալպան, Արամ Տեւեան և Մարտիրոս Արփարեան ուսումնական կը կազմեն նրատարակական մը: Իւր ուրեան Տեւեանի կը սազմեն Եզմիբի Հայոց Ոսկեղաք:

կ'աջողի իրագործել իր խոսքը, 1851 ին նիմնելով Հայոց բաղին մեջ տպարան մը՝ արտանշնորհի : Տառերը նապաստակ են Վենետիկէն, Վիեննայէն ու Պոլսէն (Միսնետիսեան) : — Յարութիւն ուղեղով քիւ ճոխացունել իր գործատունը՝ կ'ուզեւորի Ֆրանսա . կը գնէ մամուլ և նորածոյ տառեր, աշակից ունենալով ԿԱՐՍՊԵՏ [քաջ տամարագեա, լեզուագեա և յօդուածագիր **Արշալոյսի** և **Արփիի**] ու ՍԱՐԳԻՍ իր նարագատները : — 1853 ին կ'սկսի նրատարակել «Արփի Արարատեան» որ կը տեւէ մինչև 1856 Յնդր. : — Այնուհետև Իգմիրի, Պոչոյ և արտասահմանի գրավաճառական նրապարակները տարինէն յորդում է բազմաթիւ նատորներով (Ֆրնա. ք. Կ. Հայր մասնաորագեա մղած վկայագիրքեա — Տպագրական այդ բեղուն գործունեութիւնը դադրած է իր մահով (25 Գեկա. 1868) : — Ներառները սակայն մինչև 1893 շարունակած են նանգուցեային բողած տպարանը, յոյս ընծայելով նորագոյն նատորներ : — Անառաիկ Տառեան Ներսարց տպագրութիւնը՝ որոնց նեղիմակներն ու բարգմանիչները նշած են Հ. Յ. և Ա. Կ. և Տ. Յ. Տառեանք, Գ. Մանրեան, Մ. Մամուրեան (Վրոյր), Գ. Պատկանեան, Մ. Նուպարեան, Գր. Զիլիմկերեան, Ա. Միրզայեան, Գ. Պուպի, Ա. Գ. Կոստանդեան եւայլք, մեծամասնութեամբ Իգմիրցի յայտնի մուտորականք . — Ազանն, Ակամայ բոիչկ, Աղօրագիրք(եր), Ամուրիի մը կրագները, Անիծեայն, Անուշափան, Աշխարհի շրջանն, Ապատանարան սիրոյ, Արեւելեան Մամուլ, Գաղտնիք Բարբի, Ռաշիմկերն, Գատաերք, Գրախոսանարան, Երեք նրացանակիրք, Եղիշէ, Երկապիրութիւնը Պարտիզպանեանի և Միրզայեանի, 12 կեսարաց արտոմութիւն, Զաւան և Փառնակ, Բարոյախօսութիւն, Թշուառներ, ԺօգէՖ Պալաստ, Լ. Պորճիա, Խորհրդաւոր կղզի, Կրացիկցա, 1001 զիշերներ, Հայկական նամականի, Հեռովիի երգումը, Հռոմայ արարողութիւնք, Մարիտ, Ման Պարեաի, Մանոն Լեարօ, Մարդ, Մարիոն Տրջօմի խոստովանանքը, Միրզայ և Աննա, Միքրօ մեղաա, Մօնրէ Գրիքօ, Նարեկ, Ննաանար աղանի, Նօրրաամ Բարիգի, Ռամգը գրապիրութեան, Պարոյր, ՌաՖայել, Վերբեր, Տօմարակալութիւն, Տօրա, Փարիզն յմերիկա, 20 տարի ետքը, Օամ. Պատմութիւն, Անգղ. նամականի ևն. և շատ մը դասագիրքեր : — Հասցենք . 96 կամ 50, Քեչիտիե ճատտակ : — 67, Պօպիկ Վեգիր խան :

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԵՏԵԵԱՆ

կանք . — Ազանն, Ակամայ բոիչկ, Աղօրագիրք(եր), Ամուրիի մը կրագները, Անիծեայն, Անուշափան, Աշխարհի շրջանն, Ապատանարան սիրոյ, Արեւելեան Մամուլ, Գաղտնիք Բարբի, Ռաշիմկերն, Գատաերք, Գրախոսանարան, Երեք նրացանակիրք, Եղիշէ, Երկապիրութիւնը Պարտիզպանեանի և Միրզայեանի, 12 կեսարաց արտոմութիւն, Զաւան և Փառնակ, Բարոյախօսութիւն, Թշուառներ, ԺօգէՖ Պալաստ, Լ. Պորճիա, Խորհրդաւոր կղզի, Կրացիկցա, 1001 զիշերներ, Հայկական նամականի, Հեռովիի երգումը, Հռոմայ արարողութիւնք, Մարիտ, Ման Պարեաի, Մանոն Լեարօ, Մարդ, Մարիոն Տրջօմի խոստովանանքը, Միրզայ և Աննա, Միքրօ մեղաա, Մօնրէ Գրիքօ, Նարեկ, Ննաանար աղանի, Նօրրաամ Բարիգի, Ռամգը գրապիրութեան, Պարոյր, ՌաՖայել, Վերբեր, Տօմարակալութիւն, Տօրա, Փարիզն յմերիկա, 20 տարի ետքը, Օամ. Պատմութիւն, Անգղ. նամականի ևն. և շատ մը դասագիրքեր : — Հասցենք . 96 կամ 50, Քեչիտիե ճատտակ : — 67, Պօպիկ Վեգիր խան :

- 200. **Տէր Արթուրեան**, տպարանատէր և նրատարակիչ **Թուրակ Հայկազեան** բերրի (1854 - 5) :
- 201. **Գրիգոր Մանրեան** . — Ննաւ է Իգմիր 1846 ին : Աշակերտած Մեսրօպեանի և Միխրարեանց : Կանուխէն կ'իջնէ գործի տպարեղք, բայց աւելի մուտորական գրապմանց կոչում ունեցող անձ՝ մեծաքանակ կը ծախէ երոպական գիրքերու նամար, և լքելով առևտուրը՝ կ'սկսի գրականութեան (քանի մը բարգմանութիւն և նեղիմակութիւն) : — Տառեանի տպագրական գործունեութեան շիջումին, 1878, ին տպարան մը նիմնած է քանի մը նամախոսներու ննա և նրատարակել սկսած իր իսկ խնրագրութեամբ **Մլեխօրա** նանգեղ զոր 1881 ին զաղբեցու-

ԳՐ. ՄՄԵՐԵԱՆ

կանք . — Ազանն, Ակամայ բոիչկ, Աղօրագիրք(եր), Ամուրիի մը կրագները, Անիծեայն, Անուշափան, Աշխարհի շրջանն, Ապատանարան սիրոյ, Արեւելեան Մամուլ, Գաղտնիք Բարբի, Ռաշիմկերն, Գատաերք, Գրախոսանարան, Երեք նրացանակիրք, Եղիշէ, Երկապիրութիւնը Պարտիզպանեանի և Միրզայեանի, 12 կեսարաց արտոմութիւն, Զաւան և Փառնակ, Բարոյախօսութիւն, Թշուառներ, ԺօգէՖ Պալաստ, Լ. Պորճիա, Խորհրդաւոր կղզի, Կրացիկցա, 1001 զիշերներ, Հայկական նամականի, Հեռովիի երգումը, Հռոմայ արարողութիւնք, Մարիտ, Ման Պարեաի, Մանոն Լեարօ, Մարդ, Մարիոն Տրջօմի խոստովանանքը, Միրզայ և Աննա, Միքրօ մեղաա, Մօնրէ Գրիքօ, Նարեկ, Ննաանար աղանի, Նօրրաամ Բարիգի, Ռամգը գրապիրութեան, Պարոյր, ՌաՖայել, Վերբեր, Տօմարակալութիւն, Տօրա, Փարիզն յմերիկա, 20 տարի ետքը, Օամ. Պատմութիւն, Անգղ. նամականի ևն. և շատ մը դասագիրքեր : — Հասցենք . 96 կամ 50, Քեչիտիե ճատտակ : — 67, Պօպիկ Վեգիր խան :

ցած է և ճամբորդած Երուզա : Աշխատակցած է նաև «Արևելեան Մամուլ»ի, **Սրենի** ծածկանունով, աշխարհաբարի պաշտարին ստան : Համիտեան Ռեմիք կաթիլածելով իր բունդ նայրնաեքի ձգտումներուն նամար, փակած է նոյն տպարանը : — Մտերեան մեռած է 1883 ին երիտասարդ նասակին մեջ ի Պուռնուպատ : — Բաց ի «Մեհեթար»էն՝ տպարան է Գիլգարանուրին, Վարդ և սոխակ, Հնրերցարան, Ռատմնական ատենախօսարին մը, Ողջախոնն Արայ :

Մ. ՄԱՄՈՆՏԻՅԱՆ

202. **Մամոնտեան Մամուրեան** +

Մնած է Իգմիր 1830 ին և մեռած անդ՝ 2 Յունվար 1901 ին : — Այս նշանաւոր գրագիտին, կարող նրատարակազիրին և ազգային գործիչին ընդարձակ կենսագրութիւնը տե՛ս «Ամենուն Տարեցոյցը» 1911 : — Մամուրեան 1883 ին իր սեպական տպարանը կ'ունենայ ուրիշ կ'սկսի յոյս ընծայել շարունակութիւնն իր **Արևելեան Մամուլ** նանդեան, **Ուղեւորութիւն ի Ա. Պոլիս** (Գ. Չիլնկիրեան) 1883, **Կարապի Երգը** (1888), **Տասնորեակ**, **Մահարձան** (1898) ևն. :

203. **Մ. Մամուրեան Արսի** +

Մասրեաի երեց զաւակն է Հրատն, որ շարունակած է նորը նիմնած բերքը՝ մինչև 1909 անընդմիջարար, իր շարարարերը, 3 ձևի **Եսամեսայ** ներով : — Իր տպարանէն յոյս ընծայուած են Կասակերգը Մոլիեի (1905), Գեպ ի Բեւեռ. (1906), Արձագանգ (բերք), Գաշինք (3 Օգոստոս 1909 ևն սկսեալ առօրեայ), Մազնիսական փորձեր (1909), Բայբալամ (1910), Լաւօշ Ֆուրդի բարոյ. առածները (1912) ևն. :

ՀՐԱՏՆ ՄԱՄՈՆՏԵԱՆ

204. **Քարսեղ Քելչիչեան** +

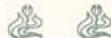
Մնած է Թալաս 1870 ին : Նախնական կրթութիւնը ստացած ծննդավայրին ազգային և կեսարիոյ ֆրանսական զգրոցներուն մեջ, ապա Պերպլեան՝ ուրիշ շրջանաւոր : 1900 ին Երուզա նետեալ է բժշկութեան զոր նիւանդութեան նետեալնաւօք զագրեցուցուած է : — 1905 ին կը նաստատուի Իգմիր . նոն կը նիմնէ տպարան մը ուրիշ 20 Հոկտեմբեր 1907 ին յոյս կ'ընծայի **Արեալոյս** օրարերը : — Եղերական մանով մը կնքած է մանկանացուն 1 Յունվար 1909 ին անդ : — Իր եղբայրը Տ. Քելչիչեան կը շարունակեցար նոյն տպարանը, նրատարակելով նետեալները . — Միմոս, Մունեաիկ, Փերակ, Աշխատանք (10 Յուլիս 1910 ին սկսեալ), Հայ գրականութիւն (1 Յուլիս 1911 ևն), Երկու դիւցազունք, Կանոնազիր Հայ որսորդաց ակումբի, Երգարան Հայաստան, Մարդը մարդուն գայլ, Կոյսի մը վիշտը, Ֆատար, Ոչ-Իսլամ օսմ. զինուորներու զինուորագրութեան կանոնազիրը, Հաւաքանք, Մարդկային պարտականութիւններ, Ռեմ. իրաւունք և արդարութիւն, Ուղեւորական նօթեր, Գեղը, Մարդը :

Ք. ԲԵՇԻՇԵԱՆ

— Հասցե՝ Փեշիմալճըլար, Խնամ փողոց, թիւ 87 :

205. **Օսմանիէ** տպարանէն յոյս ընծայուած է «Տեղեկազիր նայ ընթերցասան» :

ԿՐԻՍՏՈՒՄԻՆԻ քաղաքը Թուրքիոյ գաւառներէն Բ.ը կու գայ, ուր 1832 ին նայկական տպարան մը կը նիմնուի

206. Առաքելական Աթոռոյ Իրչ. Յակովբեանց անուամբ, որ կոչուած է նաև ՔՍ.Ա.ԿԱՆ ԱԹՈՒՈՅՆ ՍՐԲՈՅՆ ՅԱԿՈԲՍՅ ՏԵԱՌՆ ԵՂԳՐ ՊԿԱՄ Ս. ԱԹՈՒՈՅՆ ՏԵԱՌՆԵՂԲԱՅՐ ԱՐԳԱՐ ԱՌՍ.ԲԵԼՈՅՆ ՅԱԿՈԲՍՅ :

Այս տպարանը նաստատուած է Կ. Պօլտոյ նախկին պատր. Ա. Պօլսեցի Պօղոսի ձեռամբ որ 1828-38 կառավարած է Երուսաղէմ «Ծայրագոյն կառավարիչ» տիտղոսով : Բուն գանակալը՝ Նիկամիդացի Գարրիէլ պատր. այդ տարիներուն նոնկէ նեւացուցուած՝ կը վարէր Իզմիրի առաջնորդութիւնը : — Տպարանը գործունեութեան փառքն շրջան մը բոլորած է Եապի պատրիարքի օրով. մասնաւոր տնօրէն պաշտօնավարութեան Ա. տասնամեակին (1865-75) : Այս արուեստագետ պատրիարքն արևանկարչութեան, գալուստաձուլման և գունաւոր պատկերներու ճիշդեր աչ տեսցուցած է՝ որոնք չորսմի դասապարտուած են իրմէ յետոյ : Իր մահէն վերջ նախկին գործունեութիւնը չէ կրցած շարունակել այս տպարանը որուն կարծես մենաշնորհը դարձած է միայն եկեղ. գրեանց տպագրութիւնը : — Վանքին այս փառքն գործատունը նախ կը գանուէր 1727 ին կառուցուած՝ նին սիպրագում վերքեր պարունակող Մատենադարանի շէնքին մէջ. բաւական ժամանակ վերջ մասնույն ու տատերն այլուր փոխադրուած են. նիւայ կը գտնուի վանքին շրջափակին մէջ՝ Ս. Յակոբայ եկեղեցիին նարաւակոյնը, որ առեւօք ուխտաւորի ուղտերու և ձիանին յատկացուած մեծ տխու. մըն էր և որուն վրայի յարկը կը գրասն ուխտաւորաց սենեակները : — Ե. Տնտեսական, յայտնի ազգ. գործիչն ու տպագրիչը 1867-8 երկիցս Երուսաղէմ նրախրուելով գացած է իրր տնօրէն նոյն տպարանին և ուսուցիչ երգեցողութեան : — 1865 ին Եապի պատր. Պօլսի գալուն Յ. Միսնեսեանե կեամ է անոր մայր-տատերը զորս տարած է վանք : Ս. Յակովբեանց այս գործատան անդրանիկ տատարողը եղած է Եոսուֆեան Պատրոս որ նշանաւոր մեկնեաւ մըն էր արդէն, օժանդակած ըլլալով Վեննայի Միսիարեանց և Զմիւռնիոյ Հայոց : Յետոյ կու գան † Յակոբ Ալշրեան և Պօլտոյ Ներսեսեանք : Առաջինը Սաղիմայ վանուց կտակած գումարով իր անձնական կալուածոց տարեկան արդիւնքին 1000ը (տարեկան շուրջ 3000 դր.) յատկացուցած է տպարանին, ի շիշտակ իր ազգատոնմին՝ դասագիրքերու նրատարակութեան նամար : Իսկ 1891ին, երբ Խրիմեան նւչրիկ արսոր էր նոն, Ներսեսեանք անոր առաջնորդութեամբ նուիրած են արագատիպ անուարարձ մամուլ մը՝ «Համարարբառ» ի տպագրութեան նամար : Գտնուած են երկրորդական աստարողներ աչ, որոնցմէ՝ նոյնանայ Սեր Արգալեան «Միկայէլ Ասորի» Ք. տիպին և Արքանամ Բաշա Բարրոյ ու Պօղոս Պէլ Ալշրեան «Երուսաղէմի պատմութեան» ծախքերը նոգացած են : — Երուսաղէմի այս տարուան օրացոյցին ձակատը 75ամեակը կը ծանուցուի նոյն տպարանին (1837-1912), ինչ որ բացարձակապէս սխալ է, քանի որ 1833 Յնվր. 1 ին նոնկէ յոյս ընծայուած անդրանիկ գիրքն է — մեր սրբազումներուն նամեմատ — **Տեսակ աղօթամատոյց վասն շեքմեանց աղօթախրացը** : Իսկ այնուհետեւ մինչեւ այսօր նոն տպագրուածներն են. — Տետրիս Անբարտ մտայիկ մեծացուցեցին (1834), Մեկնութիւն «Հայր մեր»ի (1836), Թափորի տեսարակ (3 տարրեր անգամներ), Պէշ տներ Ֆէրքի, Տետրակ գովեստի (նայ. և տաճկ.), Յուցակ Ս. Յարութեան տաճարի նանդիսաւոր արարողութեանց (1839), Խորհրդածորին Ս. Պատարափի (1842), Մաշտոց կանոնեալ Մկրտութեան (1843), Բառարան «Չանագանութիւն» գրքի արար և սրակ. բառերու (1844), Յովսէփ Գեղեցիկ (1849), **Մեկնութիւն բարոյն Պօղոսի** (1850), Երեւոյր կրից (1851), Հայելի վիրաց, Տարերք իմաստասիրութեան (1852), Մեկնութիւն յայտնութեան, Կտակագիր նոգեչան բանից (1853), Տրամարանութիւն (Գր. Փէլոմայեանե), Բացատրութիւն նրամարման և զոչման (1854), Տեղագրութիւն Երուսաղէմի (բրգմ. Զամուրճեան) 1855, Մատենագրութիւն նախնեաց (նարեկացոյն և Վանքամ Վրդ.ի ճառք) 1856, Ռատմն բարոց (բրգմ.) 1857, **Աստագրութիւն Երուսաղէմի** (1859), ճառ. նաղորդութեան, Պատասխանիք Միսի. քննչ. Սկեռուացոյ (1860), **Ժամանակագրութիւն Միխ. Աստուոյ** (1860, իսկ Բ. տիպը 1871), Հերբումն անիրաւ գրպարտութեանց և աղերս առ. ընդհ. Ազգ. Ժողով

ԵՍԱՅԻ ՊԱՏՐ. ԵՐՈՒՍԱՂԵՏԻ

ղոս Պէլ Ալշրեան «Երուսաղէմի պատմութեան» ծախքերը նոգացած են : — Երուսաղէմի այս տարուան օրացոյցին ձակատը 75ամեակը կը ծանուցուի նոյն տպարանին (1837-1912), ինչ որ բացարձակապէս սխալ է, քանի որ 1833 Յնվր. 1 ին նոնկէ յոյս ընծայուած անդրանիկ գիրքն է — մեր սրբազումներուն նամեմատ — **Տեսակ աղօթամատոյց վասն շեքմեանց աղօթախրացը** : Իսկ այնուհետեւ մինչեւ այսօր նոն տպագրուածներն են. — Տետրիս Անբարտ մտայիկ մեծացուցեցին (1834), Մեկնութիւն «Հայր մեր»ի (1836), Թափորի տեսարակ (3 տարրեր անգամներ), Պէշ տներ Ֆէրքի, Տետրակ գովեստի (նայ. և տաճկ.), Յուցակ Ս. Յարութեան տաճարի նանդիսաւոր արարողութեանց (1839), Խորհրդածորին Ս. Պատարափի (1842), Մաշտոց կանոնեալ Մկրտութեան (1843), Բառարան «Չանագանութիւն» գրքի արար և սրակ. բառերու (1844), Յովսէփ Գեղեցիկ (1849), **Մեկնութիւն բարոյն Պօղոսի** (1850), Երեւոյր կրից (1851), Հայելի վիրաց, Տարերք իմաստասիրութեան (1852), Մեկնութիւն յայտնութեան, Կտակագիր նոգեչան բանից (1853), Տրամարանութիւն (Գր. Փէլոմայեանե), Բացատրութիւն նրամարման և զոչման (1854), Տեղագրութիւն Երուսաղէմի (բրգմ. Զամուրճեան) 1855, Մատենագրութիւն նախնեաց (նարեկացոյն և Վանքամ Վրդ.ի ճառք) 1856, Ռատմն բարոց (բրգմ.) 1857, **Աստագրութիւն Երուսաղէմի** (1859), ճառ. նաղորդութեան, Պատասխանիք Միսի. քննչ. Սկեռուացոյ (1860), **Ժամանակագրութիւն Միխ. Աստուոյ** (1860, իսկ Բ. տիպը 1871), Հերբումն անիրաւ գրպարտութեանց և աղերս առ. ընդհ. Ազգ. Ժողով

(նաև նույնին **Բողոք**) 1861, **Զանազանութիւն իննգ դարոց** (1862), Մեծն Ներսէս (ողբերգ) 1863, Եղիշէ, Պատասխանի ընդդէմ տնտրակի Հ. Ռ. Պուշկիի (1865), **Օրացոյց** (1866-1912), **Սիօն** (ամսաթերթ՝ յաջորդական խմբագրութեամբ Տիգրան Հ. Ռ. Ստարանեանցի, Մեղիսեղիկ Վարդապետ Մուրատեանի, Կիրեղ Վարդապետ Սրապեանի և Գարրիկ սարկաւազ Նապոլեանի) 1866-77, Աջօրագիրք, Գործ ոսկեղինիկ (Սամուէլ Ռարբի), ձառք դպրոցականք, **Պատմ. Հայոց** (Յովն. Կարոյ.), Նոր Կտակարան, Պատմ. Ս. Գրոց (Ն. Տնտեսեան), Տեղաբնիկ նովուական, Question sur la propriété du couvent de St. Jacques à Jérusalem (1867). Ճաշու Աետ., Նոր նովուականիք, **Ղեւոնդեան Եղևոցայի**, ճարտասանութիւն (Ն. Մուրատեան), Նարեկ (միջակ տառերով, իսկ 97 ին՝ մանրատառ.), Սաղմոս (5 տարբեր անգամներ), Գործոց (երկիցս), Տօնացոյց (1868), Անուրջ ի Սիօն, Թուագիտութիւն, Կենսագր. Փակաբայ, **Մատթէոս Առաքելի**, Տրամարանութիւն, Քերականութ. Գաղղ. (1869), **Թանգարան խրատու**, Հենրիկու և Մարիամ, Հրաննազ սիրոյ, **Պատմ. Թարսարոց**, Քերականութիւն Հայ., Բրիտանական (1870), **Մեղանայ պանդխտութիւն ի Հապէտստան** (նաև Գրեթ. ը), **Ընդհանրական** (Ն. Շնորհայի), **Խնդիր Ս. Տեղեաց**, Կարգադրութիւն առողջութեան, **Կրթարան աւետ. բանից** (1871), Ազնես, Մենտոր մանկանց, **Գագիկ վերջին արքայ Հայոց Բագրատունի**, երկու խօսք (Մ. Վ. Մարկոսեան), **Ողբոցոյ Ս. Տեղեաց** (աշխ.), **Պատմ. Հայաստանեայց** (Մ. Վ. Մուրատեանց), Քերական (1872), Ամեն մարդոց բարեկամ, Համառ. տարիւն քրիստ. ուսման (Պ. Շանչեանց), Ճաշոց, **Պատմ. Լէկկ Թիմուրայ** (Նեղ. Արապչան), Խորհրդատու (1873), Աշխարհագրութիւն, Բանաստեղծութիւն աշակերտունեաց մէջ, Ռիթմ նայրենասիրի (Մ. Վ. Մուրատեանց), Ռուսումն պարտոց (Պ. Շաշեանց) 1874, Աետարան (երկիցս, նաև Իւզարեկից՝ 1900), Բարոյ. պատմութիւններ, Մարգարեական յարակցութիւն. Սիրուն գրօսարան, **Բան ի յայտնութիւն Տեառն և յօժման Լեւոնի Գ.** (Վաչրամ վրդ., առնեալով ի Լեւոնի) 1875, Տիեզերագրութիւն (1876, Բ. տիպ՝ 1884), Պատմ. Հին Կտակարանի (1878, Բ. տիպ՝ 1879, Գ. տիպ՝ 1881, Գ. տիպ՝ 1896), Բովանդակութիւն սագ. սեպնականութեանց (1880, Բ. տիպ՝ 1890), Նոր բուագիտութիւն (2 հատոր) 1880-1, Հեղեկեն, **Սանդուխտ** (ողբերգ. Ռ. Թերզեանի) 1881, Գիրք խօսակցութեան, Պատմ. Նոր Կտակարանի, Քերական Հայ.-գաղ. (1882), Արձագանգ ողբերգութեան ի չարչարանս... Յս.ի (1884), Գիրք քննութեանց (Թրգմ. Օր. Մարիանէ Բաւքալ), 1886, Բախտ (1887), Բնական պատմ., Գիտութիւն գիտութեան (1888), **Ժամանակագր. պատմ. Մուսաղէմի** (Ամ.ատուր եպսկ., 2 հատոր), Հրախրակ երկնի Աետեաց (Նրիմեան, Բ. տիպ) 1892, Ժամագիրք (1895, իսկ 1903 ին՝ ծոցակիր), **Համարարքոս Ս. Գրոց** (Ռ. Վ. Եկաեան) 1895, Ճանապարհ երկնից (Գ. տիպ) 1897, **Բաղդաստիւն** տպագիր Սոկրատի և Երուսաղէմի ձեռագրի (1898), Աետարան աստիկ, Ժամագիրք աստիկ (1899), **Մփրեմ Խուրի**, Մաշտոց, Պատմ. Ս. Լուսաւորի (Պաշտատար դպիր՝ տաճկեկար) 1901, Վարժութիւն փոխասաց մանկանց (1903), Գովասանք (նայ-տճկ.) 1906, **Յուցակ** զրոց տպագրելոց ի տպ. Ս. Արտոնչ Յակովբեանց [որմէ պատրաստած ենք մեր ցանկը՝ շատ մը նորերու և իններու յաւելմամբ] 1907, **Ներածութիւն** յայտնութեան զրոց նին նայ բարգմանութեան (Յր. Մարատ), երկու ոտխներ (1911), Չայնքաղ շարական (վերջին տիպ՝ ընդ մամլով), Ս. Յակոբ նամ 2 առաքեալաբարն նագլի (Բ. տիպ, Ա.ն ի Պոլիս) 1912 : — Ատոնցմէ զատ առանց բուականի կան նետեւեաները. — Խորհրդածութիւն ի վերայ չարչարանաց Բս.ի, Կեանքե առնուած պատմութիւններ, Կիպրիանոս, Կիբակէ, **Յայտնութիւն Յովհաննու** (բաղդաստական ուսումնասիրութիւն, Պ. Յ. Մուրատեան), **Պատմ. Մուսաղէմի** (Ս. Վ. Միխրաբեան), Տաղարան, Տարերք ընդերցանութեան, Բանաստեղծարտ : — Տարանապետ՝ Գեորգ Վրդ. որ այս տարի Յովիսին Պոլիս եկա՝ բողոքելու իր պաշտօնանկութեան մասին, «Ս. Գրքի մեկնարանութեան» տպագրութեան առթիւ ծագում առած խնդիր մը :

207Թ. **Ղերանամ Քրուրատեան** + — Ինամ է 21 Հոկտ. 1833 ին Արմաշ՝

ուր ուսուցիչ էր նայրը (Հակոբի Տիգրեանց Մուրատ վրձագր.) : Նինս. կրք. ստացած է նոն : — 1844 ին քնտանեօք Երուսաղէմ ուխտի երթալուն, Արքանամ Ս. Արտի տպարանը կ'այցելէ, և աննուն սեր մը կ'արձարծի իր մէջ՝ այդ արձեատին մասին : Նուէր ստացած ափ մը տառերով կը շարէ «Հայր-մեր»ը գոր իր իսկ ձեռքով կը տպագրէ : Հոն կարելի եղածին ջափ իր սէտերըը Հրէի մը տպարանէն նոգալով և սակաւա տառերն ալ տօտախի վրայ նօրը փորագրել տալով՝ կ'սկսի աջօրագիրքի մը պատրաստութեան գոր կ'աշուղի գլուխ նանէլ, յետոյ Այրբենարան մըն

այ կ'աւարտէ : Տարի մը վերջ ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ կու գան նաստատուիլ : — Արրանամ պահ մը փե-
րեզակուրիւն կ'ընէ , մինչեւ իր հօրը մահը (1848) : Հոն **ձեռագիր** նրատարակուող Համբ. Քե-
րովելեանի «Սուրճանգակ» գաւեշտարերքն ու Յովն. Մկրեանի «Բանջեր Պարսիգակեան»-
ը գրելու կ'ըլլան Արրանամի՝ **սպագիր** բերրի մը նրատարակութեան : Գաղափարը կ'իրականա-
նայ 1 Մայիս 1850 ին , երբ **Հայրենասէրի** Ա. թիւը լոյս կը տեսնէ (ընդ ամենն 3 օրինակ) :
Տպարանն իր կրօնական ետեւը նաստատած էր և շատ կը նեղուէր տառերու անբաւականութե-
անն , մինչեւ որ Ռշաունի Յովն. Վրդ.ի բարեխօսութեամբ և Տառեան Յովն. Ամիրայի աջա-
կցութեամբ տպագրատէր պատանին բախտը կ'ունենայ տիրանալու փայտե պզտիկ մամուլի մը և
կապարեայ բաղձալի տառերուն՝ բարեսիրարար նաչրայքուած Յ. Միսնեմարտեանէ : «Հայրենա-
սէր» 3 տարուան կեանք մը միայն ունեցա՝ բաժանորդ-
ներու օրրատորեայ ցանցաւորներէն , որովհետեւ տեղա-
կան լուրերէ դուրս նամակներու գրուածքներով կը լե-
ցուէր բերրի : Տպարանն այնուհետեւ Յովն. Մարգարեան
գնելով ՍԿԻՏԱՐ կը փոխադրէ և զիրք մը միայն տակ
կու տայ : — Մուրատեան նրաւիրուելով Կ. Ս. Երիւճեանն՝
վերին նակողութիւնը կ'տանձնէ անոր տպարանին , զոր
կը կազմակերպէ . սակայն գրաչարներու մախանքէն
զգուած՝ կը դառնայ Իզմիտ , յետոյ կրկին Պոլիս՝ ուր Ֆը-
րանսերէնի կ'աշխատի և 1857 ին կ'ընկերանայ իր բարգ-
ման ու գործակալ՝ վաճառականութեամբ Ֆրանսա մեկ-
նող Յովն.ի նայր՝ Մարտիրոս Մարգարեանի որուն գործը
տարիէ մը աւուրելով , Արրանամ Մարտիրոսէն կ'անցնի
ԲԱՐԻՉ 1859 Յունիսին , ճ. Արամեանի տպարանը պաշ-
տօն մը խնդրելու : Սո. Ոսկան նոյն ատենները դադրե-
ցուցած էր 1855 ին սկսած իր **Արեւելիքը** : Ճանիկի խոր-
նորդով Արրանամ 6 Յուլ. 1860 ին կ'սկի նրատարակել
Փարիզ առևտր. նանդեք : Արամեանի նոնկէ մեկնելուն

ԱՐՐ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

պատճառաւ՝ Արրանամ կ'աւտարուի Կ. Վ. Շահնագարեանէ գնել նայերէն գիրք և իր շարածը
դրոշմը Գառիօնի տպարանը : Յետոյ կը ձուլէ նոր տառեր՝ իր պատրաստած մայր-տառերուն
վրայ : Այս յոգնութիւններէն ընկճուած , բերքը 1863 Սեպտ.ին դադարեցունելով՝ կ'անցնի ԵԳԻՊ-
ՏՈՍ , կազդուրուելու նամար : Գահիք տեսուչ կը կարգուի Խորենեան վարժարանի : Եզդալուս-
նայ շուշերու թեղադրութեամբ , Կիւրեմպերկի այս ուխտակ աշուկերար կը փարի նորէն տպա-
րանական կեանքին և Ֆրանսա թոյուցած կազմածքը բերել տարով կ'սկսի նրատարակել **Ար-
մաւենի** կիսամսնայ նանդեք , 16 Մարտ 1865 ին : Հնդախանի նետեանօք բերքը կը դադրի :
1870 թ. Պոլիս դարձին՝ կը բարգմանէ Միշլիի **Սէրը** (տպ. Պետր. Ճեզվեճեան) : Նետուելով այս
անգամ ուսուցչական ասպարեզ , կը դասախօսէ յաջորդարար Մեզգուրեան , Արամեան , Մարր
և Ս. Փրկչեան վարժարանները՝ մինչեւ իր մահը (Սեպտ. 1903 , Այ-Սրէ.Ֆանօ) : — 1877 ին
Եզդալուսնայերէ երեւոյթիան ընտրուելով՝ 13 տարի անդամակցած է Ազգ. Ժողովին :

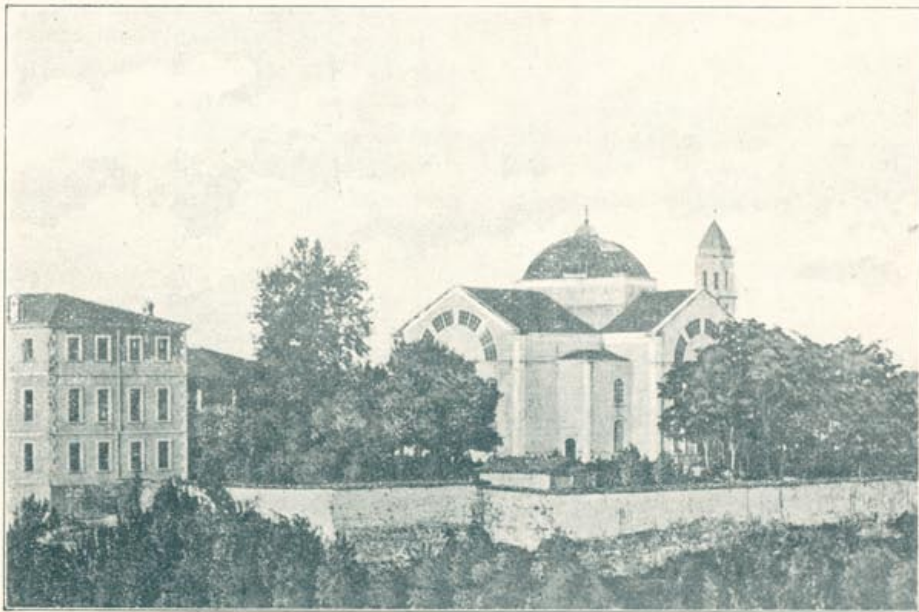
ՆԻԿՈՄԻԴԻԻԱ [ԹՋԱՐԻՏ] և ԱՐԱՄԱՇ . —

Նիկոմիդիոյ մէջ առաջին տպագրիչը եղած է բազմարդին ԱՔՐԱՀԱՄ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ (207 Բ.
բուսնամար) , որուն տպարանական գործունեութիւնը պատկերացուցած ենք ԵՐՈՒՍԱՎԼԻՔԻ
բաժինին մէջ : — Ա. Մուրատեանէ վերջ՝ 1879էն սկսեայ մինչեւ աշտօր Արմաշէն վարժու առած
մամուլով գործած է ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԱՎԵԱՆ (208 բուսնամար) որ տառ. չունենալուն՝ ծխախոտի
գործարանայ յատուկ ծրարներու պիտակներ միայն կը տպագրէր : Մխախտար Ռեժիի վերած-
ուելուն , Մազեան կ'աւտարուի տառեր գնել և կառավարական են. թղթոց տպագրութեամբ
պարսպիլ , գրառոյճ գոր ջարդ կը շարունակէ : — Տարուայ սկիզբէն՝ Իզմիտցի ՕՆՆԻԿ Տ. ԱՋԱՐ-
ԵԱՆ (209 բուսնամար) կ'ունենայ նոն իր մամուլն ու տառերը՝ մահը գործերու յատկացեայ :

— Իսկ ԱՐՄԱՆԻ մէջ Մաղաբեան Ստեփանոս արքեպսկօի (ծն. Ատարազար 1803) առաջնորդութեան առնել (1856 - 65) նիւնուած միակ տպարանը եղած է .

210. **Զ(արխափան) Ա. ԱՏ.աՏ՝նի Ջևանքիբ** : Խանգարեալ այս վանքը Մաղաբեան Ս.ի շնորհիւ ծաղկած է : Անոր ջանքերով կը բացուին ուսումնարան և տպարան՝ 1863ի վերջերը : 1864 Յգտ.ին է որ կ'սկսի նոն նրատարակուիլ **Յոյս** բանասիրական ամսաբերքը «Գրօյակ Հայրենեաց» տխողտով , որուն Ա. րիին սկիզբը «Յերախայրիս նորանաստատ տպարանիս» վերնագիրով ուսանաոր ձօն մը կայ՝ միաբաններուն զգացած ուրախութիւնն արտայայտող : Յառ.աջ բերենք նառուած մը այդ ներքողեանն՝ կրախատաոր վանանօր ուղղեալ .

*Քեզ ուրեմն նոսեաց ի մեզ սոյբիւր մեղու էշ կարին ,
Զոր արք երբեմն աշխար՝ մեր 'ի փոսկեացն եղեմին ,
Եւ Քեզ ա՛նա տարտըրեացն յանգիտտըրեան խաւար խար ,
Մեարտեան արփույն ձա՛նանչ յերկնից կանար ծագէ նոր ,
Քեզ այդ նանձար Գերմանացոյն 'ի մենաստանս կարաւ մուտ . . .*

ԱՐՄԱՆԻ ԶԱՐԻԱՓԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՏԱՃԱՐՆ ՈՒ ՎԱՆՔԸ

Տպարանին կազմակերպութեան գործին նոզ տարած են միարան չորս վարդապետներ . — Գեորգ Ալիքսանեան , Պօղոս Խորտամեան , Խորեն Աշրգեան և Ստեփան Սմբատեան (Փոտոս-ձենց) : Մաղաբեան Ս. վախճանած է Պարտիզակ՝ 29 Յգտա. 1865ին : Յաջորդ տարին վանքն Իգմիտի վիճակէն գատուելով՝ Արմաշն ու Խասկաղը բնմ կը պահէ իրեն և առաջնորդներ այնու նեան կը կոչուին «վանանայր» (Աշրգեան , Յրմանեան , Գուրեան) : Վանքը վիճակային խնդիրներէ զերծ՝ զարկ կու տայ ուսումնական մասին : Աշրգեանի օրով կը բացուի Ս. Վեռնիկեանց գիշերօթ. վրձնը որ սակայն յանի մը տարեկրջան միայն կը բոլորէ և 1878ին կրբարանը կը փակուի : **Յոյսն** աչ նոյն տարին դաղրած է : — Ռ. Քիւրքձեան տպագրիչին մանուամր՝ այս վանքը ծախու կ'առնէ երտպայէն նասած անոր գործիքները : — 1879 ին Արմաշցի ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԱՎ.ԵԱՆԻ փարձու կը տրուի Արմաշի տպարանին կազմածքը . գալով ստուերուն՝ ամ-

բողջը մեկ ծախսած են պոչուցի Հայո մը : — 1864 - 79 Արմաշ տպագրութեամբ են՝ բաց ի «Յոյս» են . — Հերձուածոյ Պապուրիւն , Վարդապետարան , Համառ.օտ արամարցմութիւն , Սիզբունք բարոյ . Հնախօսութիւն , Ռատմն **Համարաբրատ Ա.Է.Տարանի** (Ներսէս Վարժապետեան) , Հեգարան , Խրատք բնասնեաց , Պոսիւի յաջազ ծանօթութեան Այ . Հաճի Սաֆիւր , Ճանապարհորդութիւն ի Բարեւոն , Վաճառի անգղները , Տէրարդայ Ճառ . ոճոյ , Առողջարանութիւն , Համառ.օտ փիլիսոփայութիւն . են :

Ք. Ա. Ա այ Վարազ վանքը Խրիմեան վրդ . (85 Բ. բուսնամար) իր տպարանը կ'ունենայ 1858 - 62 ին : — Մինչեւ Սահմ. նաչախում բնական էր որ նոն Հայո տպարան չբացուէր՝ բուսնախոտութեան արտաճառ.ա : — Այնուհետեւ կը հիմնուին նեանեաղները . — ԺԱՄ-ՊԹԵԱՆ (211 բուսնամար) , ԲԱՐՍԵՎԵԱՆ (212 բուսնամար) , որոնք տպագրած են **Վանսոսոյ** (1911 են սկսեալ բերք , **Ա.Ե.Խառսանի** (1910 են սկսեալ բերք) : — Իսկ Տ. Զիրանի 1909ին «Մալքերի մամուլ» գաւառաբերքին Ա. նամարը միայն նրատարակեց՝ **խորասիւղ** (*) :

ԻՄԻՇ (ՏԱՐԾՅԱ) ի ԳԼԱԿՅՅ ՎԱՆՔը գործած է դարձեալ Խրիմեան վարդապետ (85 Գ. բուսնամար) 1863 ին : — Տե՛ս գինքն ի Պոչիս , 85^Ա բուսնամարով :

ԱՔԲԱՍՏԻԱ (ԱՔԱՅ) 1871 - 5 նայ տպարան մը Ա. ՎԱՐՊԱՆԵԱՆԻ (213 բուսնամար) գոյութիւն ունէր ուր դրօշմամներէն զիտներ միայն 1875 ի **Աղօթագիրքը** «Յորում պարունակին նոզեշարժ աղօթք ի դեմս Ա. պատարագին» : — Այնուհետեւ մինչեւ Սահմ. նաչախում նայ տպարան գոյութիւն չէ ունեցած նոն : Կ. Ա. ՊԱՐՍԵՎԵԱՆ (214 բուսնամար) կը հիմնէ **Հողար** բերքինն , ուր տպագրութեամբ է **Տրտուեց Օ. Տէմիրեմբազեանի** (Գ. Վարժուան : — Գարձեալ 1909 ին Սվազ տպագրութեամբ է **Անդրանիկ** անուամբ գաւառաբերքը :

ՅԻՐԱԻԱԱ նայ տպարան չէ ճանչցած : 1877 ին նպատառ տանկեմար պատկերազարդ 256 էջոց մեկ գիրք լոյս բնծայած է ՄԷՀԷՄԷԼՏ ՇԱՔԻՐ (215 բուսնամար) , որուն անունն է **Կարօտսան հարեաւորներն սեր կիսգէտրի** «Մուսավիբ գուրպը շրմայի սեյաներնամեաի» ժիւլ Վեանի երկը՝ զոր բարգմանած է Յովն. Ղուկասեան : Այս գիրքին ճակատը կը կարդանք . «Մարտիֆի Ռամամիլե Նեգարեի ձեկիլսիմին բուխար իլե պիրինճի տեֆա օլարազ՝ ԽԻՏԱՎԷՆՏԻՎԵԱՆՔ վիլալքի մարպա՝աւսընսա՝ բազ օլունըշարք» : — Պիմեն Զարգարեան օրինակ մը ձեռք ձգած բըրաով այս նազուաղիս գիրքէն , այս տարի նուիրեց Վեննայի մատենադարանին : — Կարապետ Փանոսեան եւս գիտական երկնատար այս միւնայն վեպը բարգմանած է նրատարակած է Պոչիս :

ԱԿՐԻԱՆԱԿՊՈՒՄ առաջին ու միակ նայ տպագրիչն ունեցած է 216^Ա . **Տ. Պետոնք Քնյոյ Վաճապետան** , աշխարհական անուամբ Յակոբ : Ծնած է 6 Պեկո . 1847 ին անդ , Արշակունեան դպրոցին ընթացքն աւարտած և մեկնած Երուսաղէմ՝ «Ժառանգաւորացի աշակերտուլու : Ծննդավայր դառնալով , քանի մը տարի վաճառատուն մը կը ծառայէ . 1870 ին ուսուցիչ կը կարգուի «Արշակունեան»ի , իսկ 1871 - 6 անօ-

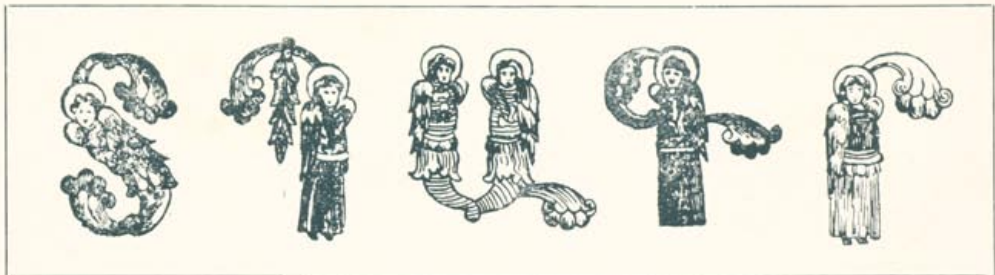
(*) Սահմանադրութեան նաչախումէն վերջ , ինչ ինչ գաւառներու մէջ երեսոց **խորասիւղ** բերքէնց յիշեմք Կիւասնի **Փեթալը** , Ամսուր (Տրապիզոն)ի **Գեղշուկը** (1909) , Մուհմետուսի **Հայեկը** (1910) , Գօնեայի **Յուսարձանը** (1911) , Սիվրի Հիսարի **Ա.Յանիսը**՝ 1909 ին հիմնուած բժիշկ եւ ուսուցիչ մատուցականներ , (այժմ դադարած) :

րեն Քորգոմեան Բնկեան համանուն վրձին.ի. անաի Տիմոթեոս՝ մինչև 1879 Յուլիս : Եպի տարին Յոզատ. 5 ին քանանայ կը ձեռնադրուի Հասրեոյ՝ քարոզիչ Գրիգոր Արքայանէ, ճննդա- վայրին եկեղեցոյն համար ուր կը պաշտօնավարէ 7 տարի : Յետոյ Իգմիլիեան Ս.ի կ'ընկերա- նայ, անոր՝ Եգիպտոսի առաջնորդ մեկնումին առիւի, 12

Տ. ՂԵՒՈՂԻ ՔԶ. ՓՍՓԱԶԵԱՆ

Մարտ 1886 ին : 3 տարի կը մնայ Աղեքսանդրիա, ուրիւ — Կրօն. ժողովի որոշմամբ — կ'անցնի Կալաց, և 17 տարի անընդմադ կը պաշտօնավարէ քաղչին Ս. Աձ.ածին ժամբ : 1906 ի ամբան՝ կը նստատուի Քուլչա ուր կը բնակի, ներ- կայիս մեջ անպաշտօն, Հոգաբարձութեան քննչութիւն տնտեսն ժամբ փակ մնացած ըլլալուն : — Երուսաղէմ ուսանող եղած ատեն՝ տիպի ու ստա.ի ստատիկ սեր ունենալով, պատանին Յակոբ սովորարիւն ունէր ստեպ այցելել Ս. Արտ.ի տպարանը : 1874 ին (տակաւին աշխարհական) Ե. Տնտեսանէ քաւական մը գիր գնած է և գրաշարութեան վարժուած, լոկ ինքնօգնու- րեամբ : Այնուհետև, Յ. Յ. Պարոնեան երբ իր **ԽԻԿԱՐ** երգի- ժարերը պահ մը կ'տիրէ փոխադրեց, Աստուծոյ Տան ծա- ուայող այս պաշտօնեան եղաւ անոր բերը շարով (1885-6), եկեղեցոյն շրջափակին մէկ խուցը : Թերը տպագրուած է տեղոյն կառավարական մամուլով : Հոն է որ Տ. Ղեւոնդ տպած է նաև հայատառ տաճկեվար **ՄՕՐ** մը **ԲԱԸԱԾ ՎԻՇԵՐ** կարողիկ-Պուլկարաց վանքին մամուլով, թէև այդ գիր- քին վրայ տպարանի անուն չէ յիշատակուած : — Քանանայական պաշտօնով Ա.Ղ.Ե.ՔԱՆՆԻՐԻՍ անցնելուն, իր տառերուն քանակը շատցուցած է և 1888 ին նիմամ **ՆԵՊԱՍ** շարարարերը՝ Անտոն Ռշտունիի աշխատակցութեամբ : Իր գրաշարութիւնն նորէն ժամին մեջ կ'ընէր, և բերը կը տպէր Ֆ. Միգրանի անուն Հրեայի մը տպարանը : Հոն բայ ի **ՆԵՊԱՍ**էն՝ տպագրած է նաև զանազան կանոնագրեր և **Դասապարտեայն Շուշան** ազգային վկար (վերջերս Կ. Պո- լիս Բ. տպագրութեան արժանացած), որուն մեջ «Տպագրողն առ սիրելի ազգայինս իր» խո- րագիրով գեկոյց մը ունի ինք : — Իսկ ԿԱՂԱՅ (Ռումանիա) նստատուելուն, Փափակեան Հայր հետամուտ եղած է տպարանական կազմաժր ճոխացունելու՝ Հայերէն և Ռումաներէն տա- ուեր, նաև ձեռքի նին մամուլ մը նայարելով և 1891 էն սկսեալ լոյս ընծայելով **ՆԵՊԱՍ**էնը. — 1891 **Կանոնագիր Լուսաւորչեան Սանուց Բնկեան Քուլչայի** (երկեղեցեան), 1895-9 **Հայկական Եսրեցոյց** պատկերազարդ (նայ-ուտ.) իր խմբագրութեամբ, Բրօ.ի.

Տ. ՂԵՒՈՂԻ ՔԱՆԱՆԱՅ ՓՍՓԱԶԵԱՆԻ ՏՊԱՐԱՆԻՆ ՇԻՆ ՄԱՐԴԱԳԻՐԵՐԸ ՆՄՈՅԵՆԵՐ

Լուսիկ Արմազաշեանի բարգմանութեամբ և աշակցութեամբ Վանքամ Մամիկոնեանի՝ փաստա- րան ի Ֆօքչան : Վերջին տարեցոյցին նեա, իրը յաւելուած, ձրի առուած է իր ընթերցողներուն գեպքերու **ՆԵՊԱՍ**գիր մըն ալ : 1896 **Նամականի** և 1898 **Պատմութիւն Դրիստ. Եկե- ղեցոյ** (Մեկրիսեղեկ եպսկ.ի) : 1895 **Ռումանահայոց Եկեղեցեան և տպագրան** (Պետր. քննչ. Մամիկոնեանի) : 1902 **Հրահանգիչ վկար** : — Իսկ 1902-10, ստուարարուցրի վրայ տպած է միայն ուումաներէն Օրացոյցներ : — Տ. Ղեւոնդ թէև անձնական մամուլն ունէր, բայց ու-

մանացիներու մամուլով կը տպէր, զերծ մնալու նամար տուրքէ՛ իրը տպագրիչ : — «Երէ նի-
րապէս մեծ վնասներու ենթարկուեցայ (կը գրէ ինձ), բարոյապէս վարձաքրուած կը նամարեմ
զիս, 1906 ին Պուքրէշի ցուցանանդեսին՝ արձարեայ միտային և Յարեւարի նշանին արժանա-
նայով» : — Փափագեան Հայոց հին զարդագիրը կազմող «մարդագիր»-երն ամբողջացուցած է
դրոնցմը : զրինք նոս մեկ քանին՝ իրը նմոյշ : — Լեօ այս քանանային նամար կը գրէ թէ **Արօր**
անուն շարքարերը մըն աչ նրատարակած է :

217. **ԱՏԱՔԱՅԱՔ** 1 Սեպտ. 1911 ին նիմնուած է ԱՏՐՈՒՇԱՆ տպա-
րանական միութիւն՝ 10 նոգիե բաղկացեայ, որոնք Օ. Բարսեղեան և ընկ.է (Ղաչարիս) գնած
են բազկամամուլ մը և 1911-2 նրատարակած **Ամէնացի բարեկամը** (Յովհ. Ազարեան),
Հրամեօս (Ն. Թարիզեան), **Ընդդիում** (Զ. Պլպուլ), **Հայ պարեհրցներ** (Կ. Յովնանեան),
Թաւաբանութիւն (Յ. Արամասեան) և Նիկովիլիայէն փոխադրուած **Բիւրանիս** շարքար-
երքը (որ այս տարի Յգաստսին **Ազասամարտի** տեղ նրատարակուեցա Պօլիս) :

218. **Գ Թ Ն ի Ք** նրատարակուած է **Իկոնիոն** բերքը :

219. **Կ ի Ք Ք Ա Մ Օ Ն** գոյութիւն ունի նախապէս խմորատիպ նրատարակ-
ուող **Փերակ** բերքին տպարանը որ 1911 ին աչ լոյս ընծայած է **Թամար Շէմսէսի**ն :

220. **Ա Ա Մ Մ Օ Ն** գոյութիւն ունի Ա. Բ. Ե. Գ. Ա. Կ տպարանը որ այս տարի
տպած է Լեւոն Լանխի **Արիւնոս խաչկութիւնը** :

221 - 223. **Տ Ք Ա Պ Ք Յ Ա Ն** բացուած են 3 տպարաններ . — Սեմ-Ամ-Ի
ԵՂՅԱՐՅ (լոյն) որոնք տպած են՝ այժմ Պօլիս փոխադրուած **Բժիշկ ամսաբերքը**՝ 12 թիւ, **Ամ-
բոյիսին հոգեբանութիւնը** (1911), **Պասնաուր** (1909), 1 Ապր. 1909 էն սկսեայ **Խարխիս**
շարքարերքը (խմբ. Մայլասա), **Պղնձէ երգեր** (1910) : «ՈՍԿԵՆԱՐ»-ի, ուրիկ լոյս ընծայուած
են **Շամանկալ** (1911), **Գեղջուկ** (1909), **Շարժում** (1910) : «ՄԷՇՎԷՐԷՐԻ»-ի, որ տպուած է
Փերակ նաև «Ներկայ տուր և իր պատճառները» 1909 : Տրասիլզոն տպուած բերքերէն յի-
շներ նաև **Պոնտուր** : [Գրատառի բերքերէն շատեր դադրած են նիմայ] :

224. **Կ Ա Ք Ք Ն** նիմնուած է 4 Յունիս 1909 ին սկսող **Յառաչ** բերքի յար-
տօնատեր Ա. Արտուրի և խմբ. † Նշիլէ Թօփչեան յայտարանը որ նախ Չամուր փողոց կը զբո-
նրէր, իսկ նիմայ Կանայ ձամբայ : Թերքը ցարդ կը շարունակուի՝ խմբագրութեանը Շառար
Միտաքեանի (որ Պօլսէն յատկապէս Կարին մեկնեցա) և աշակցութեանը տեղացի նայ առեւտրա-
կաններու : — Կարին տպուած է նաև **Սիրք** :

225. **Կ Ք Օ Ն Կ Ա** տպուած է **Արօր** բերքը :

226. **Կ Ի Գ Ա Կ Ք Ա** (Թ Օ Գ Ա Թ) տպուած է **Երիս** բերքը :

227. **Խ Ա Ք Ք Կ Ք Ք** (ՄԵՄՈՒՐԷԹ - ԻԻԼ - ԱԶԻԶ) տպուած են 1910 ին
Ամենուն համար և **Նիքոս** բերքերը :

228. **Ա Մ Ա Ա Ք Ա** տպուած է **Ամասիս** և **Ազատամ** բերքերը 1911 ին :

229 - 231. **Մ Ա Ք Օ Ո Ւ Ա Ն** բացուած են 3 տպարաններ որոնցմը ամե-
նաբեղուն զործունէութիւնը ցոյց տուած է ՆԵՐՍՈ ՆԻ ԱՐԱՊԵԱՆՆԵՐը, որ 1910 էն սկսեայ կա-
նոնատարար լոյս կ'ընծայէ ցարդ **Նոր Այլ** զատարերքը [որուն մէջ այս տարի երկար ու-
սումնասիրութիւն մը ունեցա Լոնտոնարեակ Բրոյի. Կ. Թումանեան, վաղնի տպագրիչ և նայ-
րենակից Գրիգոր Մարարանեցիի վրայ], **Հայկական հասաչներ**, **Լէյլի մէջրում** (Տ. Զի-
րունի), **Թարսիւմներ** (1911), **Միութեանական հարց և Շնորհալի** (Ա. Վրդ. Գալե-
տեան), **Խուճկ և Արցունք** (1910), **Յօրը գոյներ** (1909) : — Մարզուանի մէջ բացուած
տպարաններէն Բ. է Ե. Ս. ՄԻԱԹԻՆԵԱՆԻՐը որ 1909 ին լոյս ընծայած է **Փոքր Հայի կոչը**

հայ կուսակցություններուն : Իսկ Գ.ն.Է. «Կի՛թի՛լՄՊի՛րկ» ուր տպուած են **Բողոք** և **Հայկունի** քերթերը, նաև **Միտքէպիսին վեճարը** (1910), **Հայաստանի ոգին** (1911) :

232-233. **ԱՅՆԻԱՊ** Սանմ. նուշակումն առաջ ալ գոյութիւն ունէր ԿԵԳԲ. ԹՈՒՐԲԻՈՅ ԳՕԼԷՃԻ (Ամերիկացոց) պատիկ տպարանը որ վարժարանին տպագր. մանր մունր գործերովը կ'զրադէր : Իսկ վերջերս այս քաղաքին մէջ Ա.Ի.ԵՏԻՍ ԽԱՆԶԷՏԵԱՆ ԷՆ ԸՆԿ. Նիմնեցին «Թիճարէր մարտա՛ւար»-ն որ նրաւիրագիրի, նամակագրութի, այցաքարտի ևն. գործերէ անդին չէ անցած : 1884 ին «Կիլիկեան» զիշերօրիկ վարժարանի ուսանողք նոն նրատարակած են **ՄԵՆՏՈՐ** քերթը՝ (Վ.անան Գիւրջնեանի տնօրէնութեամբ և Միտք Գոչունեանի աշխատակցութեամբ) որ տարուան մը կեանք ունեցաւ և որուն տպագրութիւնը կը կատարուէր Կ. Պօլիս, Գ. Պաղտատեանի կողմն :

Գ Լ Ո Ղ Ի Կ

1616 ևն
սկսեալ

Լ Ե Հ Ա Ս Տ Ա Ն

մինչև
1912

ԵՒԱՄՐԻԷ - ՏՈՒՄԿԵՐԻԷ

Ժէ. դարուն սկիզբները, Հայոց նաչրապետին րոյ և շահախնդիր ընդացրով՝ Լեճաստանի նայ պատկառելի գաղտըրը սակաւ կորսնցուցած իր մայրենի լեզուն և ուր ուրեմն Յիսուսեանց շահատակութիւնն զաւանտիս, նազիւ բախան ունեցած է 1616 ին Լեճաստանի մայրաքաղաքին՝ ԼԸՎՕՎ Վ.ի մէջ բացուիլը տեսնելու նայ տպարանի մը, նախաձեռնութեամբ

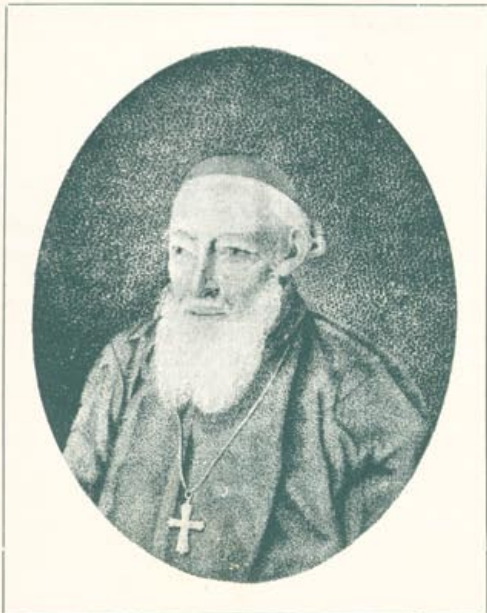
234. **Յովհ. Կրեց Քարմատանեցի** որ գաւակն էր Բաղէշցի Մուրատի. իր մայրն էր Աննա, պապը՝ Տէր Սիմէոն քննչ. : Տ. Յովհաննէս տարի մը ամբողջ աքնած է գրաշարներու և այլ գործաւորներու նեա՛ նայ տառեր յօրինելու և յամբով ամեկու նամար տպագրութիւնը 2 զիբքերու որոնք են **Սաղմասարան**, 478 էջ, քիւնըրը ձեռագիր դրուած և տպագրութիւնը 15 Գեկա. 1616 ին աւարտած : Այս զիբքէն Հ. Յովհ. Զօնրապեան Լեճաստան ճամբորդած ատեն օրինակ մը ձեռք ձգած է Սենարին զիւղաքաղաքէն : Զարդաբակ ճակատ մը ունի՛ վերը խաչելութիւն, ու վարը Հայր Արքանամի ողջակէզին պատկերներով, մէջտեղը զարդապիր ՍԱՎՄԱՍ Ի ԳԱԻԻԹ. մէջերը զանազան խորանագարդեր, պատկեր՛ նանդերձ մեկնութեամբ Սաղմոսի, նաև Սաղմոսէ դուրս աղօթքներ : — Քարմատանեան նոյն տարին տպած է զարձեալ **Բժեկարան** մը : — Իր տպարանն «Ընդ նովանեաւ ննջման Ս. Աձ.ածին» կը գտնուէր Իրախաց երկրին մէջ (= Լեճաստան) ԼԷՎ (= Իլվօլ կամ Լրվօլ) քաղաքը որ Բօլթաքերէնն է Լեւոնիքի գերմ. յատուկ անուան : — Իրմէ վերջ Լեճաստանի մէջ Հայու տպարան երբեք գոյութիւն չէ ունեցած : 160 տարի ետք միայն պատկառելի Միսիրաբեանք կը նիմնեն իրենցը ԹԲԻԷՍԹԷ (Ասարիա-Հունգարիա) զոր ապա կը փոխադրեն Վ.Ի.ԵՆԱ. :

235. **Տպ + Մեարապոլտական** (ՍՈՒԶԱՎԱ)էն 1649 ին լոյս ընծայուած է **Աւեհարան** մը, — ըստ Հ. Գաֆրանեանի ձեռագիր ցուցակին :

236. **ԿԵՒԱՄԱՔԻՔԻՊՕԷ** (Լեճաստան)ի մէջ 1876 ին լոյս ընծայուած է **Շեմհարան մանկագնն**, — ըստ Հ. Գաֆրանեանի ձեռագիր ցուցակին :

237. **Մխիթարեանք Քրիստոսէի եւ Աւետաշի** — Երբ Մխիթար Ար-

բանայր կնքեց իր արդիւնաշատ կեանքը 1749 ին, իր Միարանութեան կըքողոր 41 Վարդապետ և 13 աշխատաւոր Եւրպայ (Ֆրէր) : Տարի մը վերջ, երբ Հ. Ստեփանոս Մեկրոնեան իրեն յաջորդեց՝ փոփոխութիւններ մտցուց Մխիթարի սանձանած կարգերուն մէջ : Իր օրով, գրեթէ ամուլ շրջան մը բոլորուած եղաւ՝ կրթական, գրական և տպագրական գործերու արտադրութեան տեսակետով : Այս ընթացքը բնական էր որ զժգոններ ծնցունէր իր շուրջ . և անա 25 Մայիս 1772 ին կը գումարուի բնդնանք մտով . զինքը վար կ'առնեն՝ նոր մը բնորելու նամար (*) : Այն ատեն Մեկրոնեան արտաքին ոչ թի կը դիմէ՝ ակտեանները զգալելու դիտումով : Հակառակորդներու պարագլուխներէն Աստուածատուր Բարիկեան և Միբաս Գասարեան նայրերը զինութեան ուղեկից գումղով կը նեւաջուցուն նոնկէ, և պահ մը Ս. Ղազարու անբոյր մենաստանը բառերարեմ կը նանդիւնանայ զժպատեն ներնակութեանց : — Վատրեակները կ'անցնին ուղղակի ԹԻԻԷՍԹԷ . ուրիշներ աչ (ամենքը 20ի չափ) կը նեւեխն անոնց, որով վանքի կեսձակեա կը դարտրկուի՝ երանաշնորհ նիմնադիրին մասնէն նագիւ քառորդ զար վերջ : 19 Մայիս 1773 ին իրենց նոր կայանին մէջ վանատուն մը բանալու ծրագիրը կը նասունցունեն և անդրանիկ Արքանօր անուամբ՝ կ'որոշեն կոչուիլ **Մխիթարեան** . մինչ Ս. Ղազարեանը մինչև այն ատեն **Աճառնեան** կը յորտորչուէին՝ նոյն ձգնաօրին անունով : Եւ անկը բորբոքած է աչ ևս իրենց նոգիներուն մէջ : Հայ կղզեակին մէջ Մխիթարի գուրգուրանքներովը շարքով, ապա տարապարտաց աչ նոգին արմատախիչ այս շատախոյր՝ գտած իր արմատներուն նամար պչուր մը՝ կը բաշտար նորատունկ վերքնձիւղի, և, զոգցես Մայր-Երկիրէն բաժնուելուն նամար՝ աւելի խորարման առձանայ : — Բարիկեանը որպէս զի նովանաօրութիւն ապանովեն՝ կը դիմեն Աստուր. Արքունիքին : Մտախա Թեոէկա կայսրուին բարեբախտարար չգլանար խնդրուած առանձնաշնորհումները : Այլ ևս աւտարիանառակ են իրենք : Կը նիմնեն վանք, տպարան ու դպրոց : Այսպետով, Հայութիւնը կ'ունենայ երկչոկ Միարանութիւն մը որուն անդամները լուսաորութեան առարեաններ ըլլալու վնն առաջադրութիւնն ունենին լոկ :

Հ. ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԲԱՐԻԿԵԱՆ

բունոյն տուած արտօնագիրին 24րդ նամարն էր . «Կը շնորհնէք Միարանութեանդ իշխանութիւն՝ բանալու նայ. և նոնմ. տառերով տպարան մը» որ տարի մը վերջ արդեն գոյութիւն ունէր նոն «Տպարան Մխիթարեան նայ կրօնաորաց» կայսրարքայական արտօնութեամբ» տխտոյտով, և ուրիկ լոյս ընծայուած Ա. գիրքն է **Յարցուակ առ պաշտօնախորհրդին Ս. Աստուածածնի** : — 1795 ին կային 47 տեսակ տառ. (24ը բառին, 7 գերմ., 15 նայ. և 1 յուն.) : 1776-1810, երեսունը նիկ տարուան մէջ նոն տպուեցան 45 նագերէն և 25 նայատառ. տաճկեւէար գիրքեր, առանց նաշուելու օտար լեզուով տպագրուածները : Անաւակի քաղ մը ատանցմէ՝ մնծ մասամբ կրօնական : 1776 Ալբեանարան, 1777 Հոգևոր երգք, 1783 Յիշատակք ի վերայ կայսրութեան Չինայ : — Խաչ եօլունըն զխարէրի : — Ճեճեճեճեմ աջըմը : 1784 Առակք եզորոպ : — Ժամագիրք : — 1785 Ապաստարութիւն բիւ պատարագի : 1786 Խրատը բարուք քա-

(*) Իրենց պառակտումին գլխաւոր պատճառը եղած է Հնգկանայի եւ հաւաքուած մեծագումար ճպաս մը որուն վրայ Մեկրոնեան Արքանայր իր ռիես բնոյրով... բուխի նստած էր, ախանչ չկախելով իրաւացի գանգասներուն իմաստն մխտաններու որոնք կը բաղձային նոյն դրամը յաշկացունել վանքին մէջ ախարհական կրթանի մը բացման, զորիկ սպու. նամար կրթական գործին :

գաբախարութեան : — Վիպասանութիւն Ամբիկոյ : 1787 Սաղմոս : — Գիրք ձեռնագրութեանց : — Համարողական արուեստ : — Պարտեզ նոգեւոր : — Անենաստոր Բօզարին : 1788 Բովանգակութիւն Ս. Փովմայի : — Հայնակ և նեւեցնակ այբուրեն : — Բրիտտոնեական : — Պատմութիւն ձեռնիգիտանի : 1790 Մաշտոց : 1791 Բարդուղիան ամ.արանութիւն : 1796 Ս. Կղեմէսէ 9 կիւնիք մտածական տուա : 1798 Տ. Կովիաստ քանանանըն վարքը վե նանատակութիւնը : 1799 Վարք Լուսիա Կուսին : 1800 Ագիգ բարիկէր : — Բրիտիանըն գրչաւուգը : — 1802 Գիրք Սաղմոնի : 1803 Խորնրգատետը : 1805 Թովմա Գեմրացի : 1806 Օն իրի բան : 1809 Յովսէփ Գեղեցիկ :

ՄԻՊԱՄԸՆՈՒԹԻՒՆ
ԸՄԷՐԻԿՈՅ :

Ըջարեալ 'ի վարդապետէն Կուլիէլմայ
Ոսպերթսանէ :

Ե Ի
Բաշանեալ յոսին դպրութիւն :

Թարգմանեալ նախ յանգլիական ընացրէ յիտալական լեզու . և աւտի 'ի Հայ բարբառ 'ի Հայր Սինաս Վարդապետ Կապարեանց Վարդիմոնդ 'ի Սիրանուսիէ բազմալատակ բարեկիցասակ Սիւրբարք Բաշանապետի և Սեննի Ըջրոյի :

Հ.Տ.ՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԻ :

Նոր յաւելալ 'ի վերջնջ Համառոտ բացատրութի իրիւնն բառից . որք հանդիպն յայտարի երկուս Տառար :

Տղադեւոյ ծախուս և սրբեմնք Բաթիկեայ Պարտէ Նիւանիկ Չալալեցոյ :

Նշանի նն 1786. և 'ի ինունն Հայոց ոմնէ :

Ե Ի Ե Ի Ե Ի
Ի Տպարանի Հարց Սիւրբարեանց :
Հրատմա Սիւրբարոյ :

Թրիւքը սպում այս զիբին ծաղկեպտիկը կը պարունակէ գարգախաջ մը՝ իր հաւարեւին շուրջ գիտեղում Ո. Կ. Վ. Ա. սաւեռով (= Օրդեկի Կուսի, Վարդապետ Ապաւ. խարութեան). — Միւրբարոյ հիւնամ Ռ. խիսի նամարանը :

խնացական լուսաւորութեան այդ մշտապայծառ փառարանները :

** Երկար պիտի ըլլար մանրամասնել տեսականօրէն օգտաշատ այն գործունէութիւնը որ ունեցան Վիեննականը յրնրացս մեկ դարու : Յիշենք միայն իրարու յաջորդող Արբանայրիքը . — **Բարիկեանի** փախճանումն վերջ (18 Ապրիլ 1825) կ'ունենանք Պօլսեցին **Աբխաս-կէս Ագարեան**, որուն մանուամբ (5 Մայիս 1855) Գաղատիպցին **Յակոբոս Պօզանեան**, որուն մանուամբ (1 Հոկտ. 1883) Սամօշուրիպտցին **Վարդան Ըսօկարեան**, որուն մանուամբ

* * Մեկրոնեանի մանն (4 Հոկտ. 1799) գրէր 4 տարի վերջ , այս անջատուած Միւրբարեանք կ'ընտրէին արբանայր Չուղալեցի Հ. Աճ.ատոր Բարիկեանը որ այն ատեն 65 տարու՝ երիցագոյն անգամն էր նոյն Միւրբարութեան , և ամբողջ Ռիսալ կը կոչուի «Տրիեստեան Մրիւրբարեան» : 1810ի քաղաքական փոփոխութիւններ կը դժուարացունեն իրենց կացութիւնը : Այդ բուշոյ ամանակամիջոցին՝ Միւրբարութիւնը — նոյն իսկ կարտատուր նացի — քաղքայման վիճակի մը նասած էր : Բարիկեան կ'ստիպուի Վիեննա անցնիլ , մինչ անդին՝ իրենց անշարժ կայուածները կը գրաւուին . նագի կարելի կ'ըլլայ շարժական գոյքերէ մաս մը Վիեննա փոխադրել : Այն ատեն , անկուրն Արբանայրը կայտեր կը մատուցանէ ակերսակիր մը որով կը յայտնէր թէ իրենք չէին ուզեր թեւ ըլլայ կառավարութեան մրայ ու կրնային նոն իրենց գոյութիւնը պահպանել՝ տպարան մը և Արեւելքի մեջ դպրոցներ բանալով : 1811 Փետրվարին իրենց կը յանձնուին չքուած վանք մը և եկեղեցի մը որոնք Բարուչինեան կրօնաւորներունն էին : — «Տրիեստեանք» այլ ևս **Վիեննական** յորջորջուած՝ կ'սկսին ճըլտորիլ վերստին , դատիլ ու ծաղկիլ՝ ժողովրդեան նամակիր վերաբերումով : Այդ օրէն մինչև հիմայ «Վիեննական Ռիսալի բոլորած արդիւնատու գործունէութիւնները — մասնաւոր ուսումնական տեսակետով — անուրանալի են . և Հայութիւնն ի շարս իր ձեռնարաններուն ու դպրեվանոց՝ այսօր 2 կեդրոնաւա՛յր ալ ունի անկախը , Վեննականն ու Վիեննան , —

(15 Յն. 1886) անգղական Պոլսեցին **Արսէն Ալարնեան** որ քառօրդ դար արուակալեց և երբ վախճանեցաւ 21 Յուլիս 1902 ին, 6 տարի տեղակալ մնաց **Հ. Փաղէոս Քոսնեան**, մինչև քնտրութիւնը նոր Արքայնոր (18 Յուլիս 1909), Սամոշուլվառցի **Գրիգոր Գովրիկեանի**: Ասոնց ամեն'սն ալ օրով նեղակոտէ բարգաւաճած է Միարանութիւնը, երբեմնի խարխուլ վանքին ու ժամին տեղ՝ կառուցուելով նոյակերտ արքայարան, վարժարան, մատենադարան, տաճար՝ միշտ Վեհապետէն նովանաորում ու նախատարեալ: Վիեննականը այսպէս զարկ ստած են կրթական ու գրական գործին, մասնաճիւղեր ալ նաստատելով Արևելքի մէջ: Միայն 1870ի պատերազմին նետեւանօք էր որ նարկադրում են ձեռքէ նանկու շատ մը ստացուածք, ընդ որս և տպարաննին գոր Ալարնեան վերագնած է 1887 ին: — Իրենց Ա. օսկանն է եղած **Մարոպա** շարքարերբը (1847-63): 24 տարուան դաղարե մը վերջ՝ 1887 ին սկսած են նրատարակել **Հանդէս Ամսօրեայն**, տարուէ տարի կրչացունելով և զարձունելով զուս նպագիտական ուսումնարերբ մը: — Բաց ի իրենց նովուպետներէն, ինչ նոյակալ դեմեր

ԳՐԱՏԱՐՆԵՐՈՒ Ա. ԸՆԴԱՐԱՐԱԿ ՍՐԱՇԸ (Բ. ԴՍՏԻԿՈՆ) ԵՒ ՓՈՐՁԵՐՈՒ ՄԱՄՈՒԼԸ (ՋԵՌՆԱՏԱՐԺ)

սա անձինք՝ յաջս Հայ Մատենադրոսեան. — Յովնանեան, Գարբընեան, Գարագաշեան, Սիպիկեան, Տերվիշեան, Ազեբեան, Գովրիկեան, Գալեմբեարեան, Տաշեան, Մենեվիշեան, Ակինեան ևն., իրենց ուրոյն գործերով ու գործքերով աւելցունելով փառք նոյն Աւստին:

* * 1811 ին տպարաննին բանկու վրայ էր արդէն՝ մասամբ Քրիստեէն նրաչքով ապշուում տառերով և մամուլի մը շնորհիւ: Հ. Ազարեան տպարանապետն էր, իսկ բանտրներն օտարազգի էին: Յաջորդ տարին լոյս ընծայուեցաւ Ա. գիրքը, **Վարդ Ամենասուրբ Կուսին Վարիամաւ Ած.աճնի**: Կար 2 փայտէ մամուլ. 23 տարի յետոյ այս բիւր 15 ի բարձրացած էր, իսկ 3 տարիէն՝ 19 ի: Հիմայ նոյն տպարանն ունի երկարէ: 5 մեծ և 8 փոքր արագատիպ. 1855-1901 շրջանին՝ շոգեշարժ, այնուհետև ելեկտրաշարժ: 1838 ին ձուլարան մըն ալ նիմուեցաւ՝ ուր պատրաստուեցան մայր տառեր և բաժուեցան նայ և օտար այլազան գիրեր: — 8 Ապրիլ 1848 ի գիշերը տեղացի նախանձորդ տպագրիչներ — Հայուն յաջողութեան սխեմին — ջնն խզնիր վատ յարձակում մը գործելու Միփրարեանց տպարաննին վրայ, սրատուններն քարկոծելով և զուսը բռնի բանալ փորձելով: Առիծափրտ պանակներ կ'ընդդիմա-

նան ներսն, մինչև որ այս աշխարհն առիւ ժամին զանգակները կը դռնանցին, ոստիկանութիւնը կը փութայ ու կը ցրուէ ցուցարար խուժանը : Տպարանին բանօրները կ'ափալուին օտար տպարաններ աշխատելու : Ամիսն մը վերաբացում, շնորհիւ քաղաքին մէջ շրջագալող բուցիկներու՝ ուր պարզուած էին Միլիարեանց իրաւունքն ու նպատակը : 1889 էն սկսելով Վիեննականը ոչ մտած են օտար նրատարակութեանց ճիւղին — իբր առատ շահու աղբիւր — և սպած են ցարդ 2000 նասոր, մինչ նայերէն զիբրերու բիւր մէկ չորրորդն է այս գումարին : — Լատին պաշտամանց մատեններու տպագրութենէն զատ (Ա. Արբանօր օրով), Միարանութիւնը 1849 ին պատուարեր յանձնարարութիւնն առած է կառավարութենէն՝ նուագարական բլրադրամ ալ դրոշմելու : — Այսպէս, **Միլիարեան բազմակեզուեան Տպարանը** ներկայիս մէջ տիպար կերպով կառարեցագործուած՝ տարիներէ ի վեր բոլորած է անագին գործանէտարին Գիտնագիտողներու դասագրեանց, զիբրերու և պատկերագար պարբերականներու ազգայրանքներով : — Աւելցունենք թէ տպարանին բարեկաման գործին վերջին ատեններս նոց տարած են Գաղեմբարեան, Արիկեան և Թիբրղեան Հարք : — Հարք Մեռնվիչեան բարեհամարիւնն ունեցաւ մեզ դիւելու 7 շրեղ տեսարան՝ իրենց միլիարի գործատուներն մասերէն, որոնցմէ մին գետեղած ենք անա : Այդ պատկերներուն ստորեւ արձանագրուածներէն ինչամտեցանք թէ 1. Բուն տպարանը կը գտնուի գետնաշարի սրան մը կամարակալ՝ 7 երկարաշար մերկանաներով, խրաբանջիւր կամարին տակ մամուլ մը, (3 նասոր մեծ, անձնիւր մինչև 23000 ֆր. արծողութեամբ) : Այդ սրանին տարածութիւնն է 28,80 մէրր երկայնք և 7,20 բայնք : 2. Առաջին Գատիկոն (ներքին սրան), 16,60 մէրր երկայնք, 7,20 բայնք, յատկացուած կազմատան և երկարաշար ծաղող ու բերակալ մերկաններու : — 3. Նայն Գատիկոն (արտաքին սրան), 12 մէրր երկայնք և 7,20 բայնք, որ 2 ամերիկեան ռոմակաւոր մամուլ կը պարունակէ : 4-5. Երրորդ Գատիկոն, երկրորդ բեին վրայ (նաշուակարեան գրասենեակներ) : 6-7. Առաջին և երկրորդ Գատիկոն, 28,80 մէրր երկայնք և 7,20 բայնք (2 րնդարձակ սրաներ, Գրաշարատուն) :

* * Իրենց տպարանէն ելած 500 է աւելի նայերէն զիբրերու վերջին ցուցակ մը 1908 ին նրատարակուած բլրալով խիստ կարեւորներէն փունջ մը կը ներկայացունենք նոս. — Ազարանգեղոս առ. Գեորգայ Ասորի Եպիսկոպոսին, Ակնարկ մը Հայ Հնագրութեան վրայ, Անտանային ուղեւորութիւնից դեպ ի Հայտ, Առչա, Արդի լեզուագիտութիւնը, Գեղմ. - Հայ. բառարան, Յուն. Իտալ. Հայ. Տաճկ., Գրիգոր Մագիստրոսի «Գամագուսականի» ամբողջական լուծումը, Խօսք վասն տիեզերական պատմութեան, Գաստորութիւն Ռուսիեան Գրամոց, Գրանսիրուանից Հայոց Մեծարադիւրը, Էջմիածնի Աւետարանը, Իրապիտնի կեղծիք և իրաց ճշմարտութիւնը, Ծովք, Կոլոս Յովնանեա Պատր., Հայ Բղեաշիւք, Հայ զիւզական տունը, Հայերէն բարբառախօսութիւն, Հայերէն և զրացի լեզուները, Հայք ի Զմիւռնիա և ի շրջակայս, Հայք յեղիստրոպոլիս, Հանգանակ Հաւատոյ, Հերանոս Հայաստանի 8 մենանները, Հետազոտութիւնը նախնեաց ուամիտքնի, Հին Հայոց տեղոյ անունները, Մալք ցուցակ նայ. ձեռագրաց, Մանր ուսումնասիրութիւնը, Ռուսումնասիրութիւնը Ստոյն-Կալիսթենեայ Վարոց Աղերս., Պատմութիւն Հայ Լրագրութեան, Պատմ. Բատենագրութեան Հայոց, Սատուն և Տիգրիսի աղբերաց սանձանները, Սրբազան Պատարագամտոյցք Հայոց, Վարդապետութիւն Առաքելոց անվաւերական կանոնաց մատենար, Տիեզերական պատմութիւն, Տօմար բնասենեակն, **ՓՆՆՏԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒՅԻՆԸ ԱՐԿԻ ԽԱՅԵՐԷԸ ԼԵԶՈՒԻ**, Քննութիւն Գրոց Գարի, Կն. Կն. Կն. : — Իսկ տպագրութիւնը 1909 ին սկսուած և նեղինակին տկարութեանը պատճառաւ րնդնատուած գլուխ-գործոց երկասիրութիւն մըն է Հ. Յակովբոս Վրդ. Տաշեանի **Ռուսմեց Գասական Հայերէն Լեզուին** : Մեծաղիւր 44 «Ֆօնմա» տպուած է ցարդ : Գրարար շարադրուած այս զիբրը **Հայկարանութիւն** է լիակատար : Ամբողջութիւնը սլոտի կազմի 3 նասոր՝ խրաբանջիւր շուրջ 1000 էջոց :

* * Ատենօք Վիեննա տպուած նայատառ տաճկեկար զիբրեր Պ:281: (ի Պէջ) բարք կը կրեն իրենց վրայ : Պ:2 մասնաւերէնն է Վ:Լ:Ն:Ն:ԱՅԻ : Աւելորդ կը սեպենք ատոնցմէ ալ քաղ մը րնել՝ ամբողջութեամբ կրօնական բլրալուն և վերոյիշեալ ցուցակին մէջ արդէն գրանդելնուն նամար : ~~Պատմ.~~ Ռուսանայ պատմարան-նրապարակագիր Լեօ, չգիտցուի ինչ նայցակեալով, վերջին ծայր ժշատ վարում է՝ այս Միարանութեան կառարած բազմարեղուն գործունէութեան նամար յատկացունելով աշնրան աննչան տեղ՝ իր նոր երկին մէջ :

238. **Ռեանուն** + — Մեր նամեա մատենագրանին մէջ կայ ՎԱՐՄԱՐԱՆ մը «Սրբունոյ յաւերժակոյս Ած.ածնի ի պատիւ Ս. Անուան Վարիս» վերնագիրով որ 84 շքափակ էջերով և միջակ յաջողութեամբ **վիճագիր**՝ կարդիկ Հայոց աղօթագիրք մըն է, և որուն ճակատը դրոշմած կայ ԹՐԻԿՍԹ 1843 : Տարանի անուն չէ յիշուած , միայն Բ. բուզրին վրայ կը կարդանք. «Առ նոզեւր Ազնուորին Պրն. Անտոն ճարտարագետան, նուէր սիրոյ և յարգանայ, ընծայէ ն. Թեօֆիլ Ռուբինեան» : Այս Վարդարանը կը պարունակէ Յիսուսի Մօր 5 վիճախոյ պատկերները : — Արդ, գիտենք թէ 1811 ին , այսինքն վերոյիշեալ բուականէն 33 տարի առ.այ՛ Մխիթարեանք Թրիքեակէն երած և Վլեննա անցած են . որով այն աղօթագիրքն իրենց տպագրութիւնը չէ :

Գ Լ Ո Ւ Բ Գ

1633 է.ն
սկսեալ

Յ Բ Ա Ն Ս Ա

մինչև
1912

Ֆրանսայի քաղաքներէն մեզ կը ներկայանան ԲԱՐԻՉ և ՄԱՐՍԻԼԻԱ միայն ուր նայ և օտար տպարաններ գրադած են մեր լեզուով գիրքերու և թերթերու տպագրութեամբ : — Մեր ուղջութեան նամենատ , ՖԲՆՍԱՍ պէտք էր որ կանխէր ԹՈՒՐԿԻԱՆ , քանի որ **ի Պօլիս** նայ տպագրութեան սկզբնաւորութենէն [1567] 30 տարի առ.այ [1537] ի ԲԱՐԻՉ գրոշմուած կը տեսնենք

239. **Փօսթիչի** կողմէ՛ 12 լեզուներու աբիաբնոր պարունակող 75 էջնոց գիրք մը որուն մէջ նայերէն այբուրենք ալ կար . ինչ որ բուական չէր սակայն զուտ նայեցի տպագրութիւն մը նկատուելու և իր ննուրեանք տեսակետով արժանի՛ դատուելու յառ.այ քան 1567 բուականը : — ՓՈՍԹԻՉԻ ճնած է 1512 ին Օրանո : Բանասեր-լեզուագետ : Պետ. անձի մը ընկերացած , ճամբորդած է Պօլիս , Յունաստան , Փօրթ Ասիա և Սուրիա , և այդ տեղերուն բնակչաց լեզուներով գրադած : Յետոյ անցած է Իտալիա և ծանօթացած ԹԵՍՏԱՄԱՐԻՆՍԻՍ [տե՛ս 20 բուանամար] որմէ արեւել . ազգաց ձուլածոյ տառերու նետ կ'ստանայ նաև նայ և քաղղեական լեզուներով «նայ մեր» ք : Հոնկէ դարձած է Բարիզ և տպագրութեան յանձնած **12 լեզուաց ալփաբետք** պարունակող գիրքք . «Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum, introductio ac legendi modus longè facillimus». միայն թէ ամենուն ալ լիակատար տառերը չունենալուն՝ պակասածները փայտի վրայ փորագրածներով ամբողջացուցած է : Փօսթիչ այդ գիրքով շանացած է ապացուցանել թէ ամեն բարբառ . երբայականն ծագած է : Կրկին Արեւելք ուղևորած է և զնած բանկագին ձեռագիրներ զորս վերջէն ծախած է Բարիզի և Գերմանոյ Մատենագրաններուն :

240. **Արքունի կամ Ազգային Տպ.** (IMPR. ROYALE OU NATIONALE)ը Ֆրանսուա Ա.ի որով նիւնուած է Վլիչլ սիւ Թամբլը փողոց , ապա փոխադրուած Քօնփանսիօն փողոց և յատկացուած կառավարական պաշտօնաբարոյքերու ևն . զործերու տպագրութեանց : Այս տպարանը կրցած էր նայաբոյն նայերէն տառեր ալ . իր նպատակն էր արեւելեան լեզուներով գիրքեր տպել , որպէս զի իր ազդեցութիւնը տարածուի Արեւելքի մէջ : — Հոն գրոշմուած են 1633 ին **Բասգիրք Հայոց** (նյ. լա. , նեղիմակ՝ ի Միլան նայ . թերականորինն նրատարակող Ֆրանչիսկօ Ռիփօլա) , 1634 ին **Առաւել պարզաբանութիւնք** (նեղիմակ Պետրոս Պօղոս նայազգի քննչ.) Բ. տիպ , 1812 ին **Փորձաւորին հայկ. լեզուի** , 1818 ին **Տեղեկութիւնք ի վերայ այժմեան կացութեան քաղաւորութեան Պարսից** շտուեալ ի Գա-

ի իր Պեկ. Յատուրեան : Պատմարանորիս ի վերայ զիպուածոյ մերոյ պատանկոյ ի Գարեժ քաղաք վասն բոցաուրեան կրօնի , տուեալ ի Պ. Յակոբայ Շանան Զրպետեան . . . : Ընդ. ծանօտորիս ի վերայ աշխարհին Պարսից , շարադրեալ գաղղ. լեզուա ի Պ. Լուզովիկոս Լանկեսեան , բարգմանեալ ի նայ բարբառ ի Պ. Շանան Զրպետեան , արքայական վարձապետ նալ. լեզուի բազաուրեան Գրատան , անդամ արքայական Համալսարանին Հնագիտաց Գաղղոյ կն. : Իսկ 1850 ին Բարիզի Ազգ. տպարանէն լոյս ընծայուած է **Ալփրոնոսի Լամառփնեայ ի Կիսանդրիս իւր Բերուած առ կամսն ՍՊԱՆ** (քրգմ. Հ. Գարբ. Ալվազովսքի) :

241. **Տ. Տիւրք** : Ֆրանսացիին տպարանէն հրատարակուած են **Նոր Կտակարան** (1825 , իսկ 1828 ին՝ Բ. տիպ , ու նոյն տարին աշխարհարարն ալ) :

242. **Շիլլեր** — Տպած է **Պատուիրանագիր** (1852) , **Առաջնորդ Հայերէն և Գաղղիերէն գրուցադրութեան** (1855) :

243. **Ալիքեմ Բեւիլիէ** : տպագրիչը Բարիզ ունեցած իր տպարանին մէջ Մերոպեան տառ. չունէր : Ճ. Արամեանի շարած մեկ գիրքը « Խորհրդածուրիսն ք յաղագս քրիստոնէական նստաոյ » տպագրած է միայն 1854 ին :

105. **Ա. Աննիկ Արամեան** + — Բարիզի մէջ իր սկզբնական փապոն գործունէութիւնը [1854 - 62] ան՝ս 105^ր բուսանամար (Թուրքիոյ բաժին) :

244. **Է. Թիւնօ և. Էնի** — Կարդալ Վ.Է.Ե.Մ. Ռէյֆէլի մասին գրուածքը : 1857 ին տպած է **Հայեր** , նաև **Սելիագործութիւնը՝ որպէս ուղի դաճապարի** (Սիմ. Մանիկեան = Միք. Նաբանտեան) , զարձեալ Կարապետ Վրդ. Շաննագարեանցի կողմ շարուած մատենաները : — Իր տպարանը կը գտնուէր Ռասին փողոց , թիւ 26 :

245. **Արարայեան Արդ. Շահնագարեանց** — Ծնած է Համատան 14 Մայիս 1814 ին : Կովկաս անցնելով , ուսումնարանէ ուսումնարան՝ իր մտաւորական պաշարը կը ձօնացունէ : 1839 ին տարիաւազ կը ձեռնադրուի Էջմիածին ու կը կարգուի տեսուչ « Ժառանգաւորացի » : 1842 թ. արեւոյ , իսկ տարի մը վերջ վարդապետ ձեռնադրուելով՝ առաջնորդ կ'ընտրուի Տարեւի : 1849 ին կը գտնուէր զինք ի Պոլիս , ուր քիչ առնեն ամենան համակրութիւնը կը շահի : Քարոզիչ Դատարիոյ , ապա Հատրոյի : Խաւարամիտ ազգայիններ կը ջանան վարկարկել զինք՝ ազատ խօսողի նամբաւեն զջարած , մինչև որ Պատրիարքարանի մէջ կը կազմուի նաւատարնական ատեսան մը ուր Շաննագարեանց յայրանակը կը տանի : 1856 ին կը մեկնի ԲԱՐՍՁ , կ'առաջացունէ Քրնս. լեզուն և նայ գաղղերին (ի մասնաւորի՝ նուազ Բաշայի) օժանդակութեամբ՝ տարի մը վերջ կը նիւնն տպարան մը ուրկէ լոյս ընծայած իր գիրքերը կ'ըլլան « Շար Հայ Պատմագրաց » , **Ղեւոնց պատմագիր** , **Ստեփ. Տարօնցի** , **Ստ. Օրբելեան** , **Տարեգիրք Ամբաստայ սպարապետի (1859)** , **Վախրամ Բաշուցի** , **Մովսէս Կաղանկալասուացի** , **Թովմաս Ինձորցի** , **Հերժումն Դաւանց քրքոյ** (1862) և քանի մը դասագիրք :

Ատեցմէ Ա. ք Քրնս. ի բարգմանելով կը հրատարակէ , նաև Հւշոց Պատմորիսն մը , ջանալով իր ազգը եւրոպացոց ճանցարնէ : Կ'սկսի բանախօսել Քրնսանքէն և բոլը յօդուածներով աշխատակցի տեղական թերթերու : 1862 ին կ'ընտրուի պատուակալ անդամ Ֆրնս. Կաճառի Արձանագրու-

4. ՎՐԴ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑ
(Անիպ լուսամկար Տէր. Ա. ԹԼԵՂԵԱՆԻ)
տեղական թերթերու : 1862 ին կ'ընտրուի պատուակալ անդամ Ֆրնս. Կաճառի Արձանագրու-

րեանց և Գպրուբեանց ձիւղին : Հակառակ իր վայելած նամբախն , նկարագրեալ տառապարզին կեանք մը կը բոլորէր սակայն անտրտանց և ստիպուած էր յաճախ գրաշարութիւն ալ բնկու : — Կ. Վ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՅ ԳՈՐԻՆՍԿԻՆ մեջ շարուած գիրքեր կը տպագրուէին է. ԹԻԿՆՈ ԵՆ ԸՆԿ.ԵՄՆ մամուլով : 1862 ին Մանեկաբարեակ Հայեր կը իրենց մատուցը կ'ունենան՝ իրենց առաջնորդ կ'ուզեն ունենալ զինք : Շաննազարեանց իր տպարանովը կը փոխադրուի ՄԱՆ-ՉԷՍՅՐ ուր առաջին գործը կ'ընէ Անգլիկները զարգացունել և 1864 ին կ'սկսի նրատարակել **Երկրագունք** նանդեար՝ 59 թիւ միայն : — Հիւանդանալով նոյն տարին կ'անցնի Բարիզ , եզիպոսս և Պոլիս՝ ուր կը կնքէ իր բազմաթիւն կեանքը 29 Յգոստ. 1865 ին՝ շաքարախտ : Թաղուած է Հաւքեօյ : — Յետ մահու՝ անմուտց օգտակարութիւն մըն ալ մատուցած է կրօնքի այս վին պաշտօնեան , իր տքնութեանց և գրկանաց պատու նարատութիւնը նրիտակած ըլլալով Ազգին՝ Նուպար Բաշայի միջոցաւ բարձրագոյն կրթարանի մը բացման նամար : Բաշան 3000 եւս աւելցունելով անոր բողոյցած 1000 ոսկիին վրայ , բանալ կու տայ «Առաքել-Նուպար Շաննազարեան Վարժարանը» Հաւքեօյ : — Թողած է պատմա-բանասիրական կարեւոր երկասիրութիւններ ձեռագիր , որոնցմէ **Քրիստոնէականը** միայն իր մահէն 4 տարի վերջ տպուեցաւ նամանուն զգրոցին տպարանը :

207Գ. **Աբրահամ ԱՊուրառեան** + — Բարիզի մեջ իր տպարանական գործունեութիւնը [1860] ան'ա 207Ա. բուսնամար (երուսալեմ) :

246. **Ա. Պիլոսիտ** + — Կարդալ **Վիլիերմ Ռէմբլի** մասին գրուածքը : 1861ին իր տպարանէն լոյս ընծայուած է **Նար Ընթերցարան** :

247. **ԱՊոսիս ևս Արդի** + — Այս տպարանէն լոյս ընծայուած նալերն գիրքերը եղած են ստիբարար Գուխոն Լուսինեանի սեպնական նայ տառերով շարուած նոյն իշխանին գործերը , որոնցմէ յիշենք Պոլ և Վերգինե (1831) , Նախնական Սրբազան պատմութիւն (1836) , Ֆրանսանայ երկնատար բառգիրք (1900) ևն. :

248. **Ախմայիքի տպագրութիւններ** են ի Բարիզ **Գաղափարը ոյժ է** (1891) , **Գաղափական իրաւունք մեր** (1892) :

249. **ԱՊիշապպային Տպարան** (INTERNATIONALE)էն լոյս ընծայուած գիրքերն են Գիւղացիների մեջ , Անիշխանութիւնը , Գիտութիւնների քայքայումը , Քոչք. իրաւունքներ (1833) , Բնութ. ենք յոյալովական : Յեղ. փոքրամասնութիւնները : Համայնք (5 թիւ միայն) 1894 :

250. **Ասահիս** + — 1897-1911՝ Ա. Չօպանեանի նրատարակած այս թերթը տպագրուած են . — ա. Vve Albouy, 75, Ավրինա օմերայի : Բ. A. Panvert, 7 և 9, Ֆոսկ Ան ժապ փողոց : Գ. Ch. Noblet et Fils, 13 Գիժա փողոց : Դ. S. Տոքրամանեան , 18 , Կօպլէն փողոց : Ե. Կ. ներսեսեան , 328 , Ան ժապ փողոց : — Ասանցմ. Շ. Նօպլէ Է Ֆիլի մամուլով Ա. 2. նրատարակած է «Անահիս» Մասնաշաղկարանի թիւ 1-2 գործերը (Եպիկուրի պարսկգր. Ալէքրեոտար Վինեիի թերթուածները) , Նանապեա Քուչակի զիւանք , Օմար Խայեամի Քառեակները (պարսկերէն բարգմանութիւն Գառնիկ Ֆնաքեան) :

251. **Ալեյնշէ** : 1900 ին տպած է «Բաղդասական քերական. ծագումը և օգտանքը :

252. **Տպ. «Համալուրան»**, ի (Օսլոթան փողոց) . — Բաց ի նամանուն նանդեանէն՝ տպած է «Բարիզի նամալիս. արուեստանալեւը» 1900 , **Խարազան** (Ս. Պարբեանի յախտուն քննադատականը Ա. Չօպանեանի ղեմ) 1901 , **Գիւցազիօրէն** (Սիամանթա) 1902 :

253. **Պ. Արտայ** տպած է **Ռիս** 1901 , Նրջարեական (1902) , Հայրենասիրութիւնը իրեն յանցազորութիւն (1903) .

254. **Քաղմալեղուեան Տպ. Ա. Քասմալեանի** + — Բաց ի նոյնին կողմն նրատարակուած **Բանասէր** նանդեան , այս տպարանէն լոյս ընծայուած են . — Քնն. պատ-

մտրին ժՔ. դարս նայ պարբերան, Իրանի ներսաները նայ ժողովրդի մեջ (1901), Հայ Վաստակաւորները Ռուսիայում, Պղնձեղեն ամանների ցուցակը (Էջմ.), Ռուկ խորագրանք, Արատչիք Բարսեան (Յ. Թիլեաքեան Խան) 1906, Ս. Մետրոքի և գրերս գիտի պատմութեան աղբիւրներն և անոց քննարկներ, **Կարճամակ** (Յ. Թիլեաքեան Խան) 1907 :

255. **Ա. Բանվեր**, տպած է. 1901-2 տարուց «Անանիտ» : — Իսկ ՇԱՐԼ. ՆՈՊԼ. 1902 ին տպած է **Թող չմեղադրեն** (Արսեն, որ «Անանիտ»ի գրաշարն է) :

256. **Տայ-Հայկական** (IMPRIMERIE ARMÉNIENNE) և լոյս բնծայում է **Ա. Չօպանեան**, **Հասարական դաստոսանքի** (1901), **Հայք ի Պօլիս** (1906) :

257. **Էսթ-Վեսթ**ի տպարանն (Est-Ouest) 1905 ին լոյս բնծայում է **Բարիզի Հայ արքեոս խնդիր** :

160ա. **Տիգրան Տօյրամունճեան** * — Բարիզի մեջ տպարանական իր գործունեարիւնը [1899-1908] տե՛ս 160՛: բուսնամար (Թուրքիոյ բաժին) :

258բ. **Արարայեան Աերսուեսեան** (Ch. Nercès). — Ծնած է. 2նշխամայ 1876 ին: Կին. կրթութիւնն աւարտելու տարի մը մնացած՝ կառավարութիւնը տեղւոյն Միացեալ Բնկ.Խան վարժարանը կը փակէ. և աշակերտք կը ցրտին : Կարապետ կ'անցնի Տրապիզոն, անիկ Պօլիս և չօգնեալին բնկ.Խան մը մեջ ծառայել վերջ՝ Ա. Արքիարի խորհուրդով կը մտնէ «Հայրենիք»ի տպարանը. նոն կը սորվի գրաշարութիւն : 1896 ին դեր կ'ունենայ նայ. յեղափոխական գործին մեջ և մահուան կը դատապարտուի, բայց կ'աջողի փախչել Արևեր որ կը մնայ 5 տարի, գործելով տեղական տպարանի մը մեջ և սորվելով Ֆրանսերն : 1901 ին Բարիզ կ'անցնի ուր տարի մը կը մնայ : 1902 ի վերջերք ժրնեկն կը կունչալի՝ Երզն. Հայ. ուս. Միութեան նրատարակելիք գործերուն նաւար : Գանի մը տարի կը մնայ Գալանիցյաքեան տպարանը, յետոյ նիմնելով առանձին փոքր տպարան մը՝ կը նրատարակէ **Վիսուրիւն** և **Վարան** նամուկները : 1906 ի տարան կը վերադառնայ Բարիզ ուր կ'սկսի նրատարակել **Նար-Հանգլա** անուն ճաղամուկի երկշարարարիքը : Բառն սեր մը կ'արժարծի իր մեջ՝ նոն բանալու նաւար նայկական տպարան մը ուրիկ կարելի ըլլար լոյս բնծայել գեղարուեստական ճաշակով գրոշմբում գործեր : Այդ սերը կ'իրականանայ և ներսուեսեան նոյն խաւով կը տպագրէ **Մքմարք** (1903), «Անանիտ» նամուկը՝ 1909-11, **Նաղագ Յայնարան** (1910), **Անանիտիս և Կլէպարսեա** (բրգմ.

Կ. ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ

Գ. Յնուգեան) 1911 և նայ. տպ. 400ամակի տարիս՝ Չօպանեանի պատկ. նշակապ Հայ Էջեր :

259. **Համուպպային** տպարանն 1907-8 ին լոյս բնծայում են **Հոգեւորի և Երջի Գաներ** և **Հարոյիներ** (Միամանքօ = Ատոմ Եարճանեան) :

260. «**Հնչակ**»ի տպարանն լոյս բնծայում է — բայ ի նամանուն յեղափոխական ընթերն — **Յուր Մաք** (1910) :

ՄԱՅՅՅՅՅՅՅՅՅ (նրն անուամը ՄԱՐՉԻԼԻԱ) քաղաքին մեջ Ա. անգամ տպարան նիմնուր էլած է բազմաշարքար **Ռսկան վրդ.** իր խաւորով 1673 ին : Այս տպարանը

Ոսկանի մահուամբ՝ ընդհատումներով շարունակում է մինչև 1710 : Այնուհետև մեկ ու կես դար՝ ի Մարտիկա նայ տպարան գոյություն չունենար . 1862 ին է որ **Ռ. Արամյան** քանի մը տարուան նամար նոն կը նստաստուի , և իր՝ նոնկի նու.անայէն 21 տարի՛ վերջ միայն տպարան մը կը նիւնէ նշ . ազգ. գործիչ **Մ. Փօքրուզալեան**՝ անխախտ գործելով ցարդ :

267. **Տպարան Ա. Իջմիածնի և Ա. Հարցսի Զորավարի** . —

Սոյն բուանամարով և տխուշամ տպարանին բոլորած գործունեութիւններն ասկի առ.աջ արձանագրած էինք 3 տարբեր տեղեր . Էլիֆտեոյ (Խասիա , 1670 - 1702) , Կ. Պոլիս (Փուրքիա , (1700 - 1) և Իզմիր (1676) : Անդկերաստի պահելով այս գործատան ծագման անբողջական պատմութիւնը՝ խօսինք նիւս **ՈՍԿԱՆ ՎՊԻՒՅ** ի և իր անձնուէր աշխատասրներուն մասին : — Երկար վարածումներէ վերջ , — քանի որ ք. զիգում տպարները կային և ք. իր զիրբերուն բոլորական երկրի մը մէջ տպուած ըլլալն աշտանակ խաւարեայ ժամանակներու մէջ արգելք կը նանդիսանար անոց սպառումին , — երեսանցին Ոսկան ստիպուեցա անցնիլ Ֆրանսա՝ որ քեւ կարողիկ երկիր՝ սակայն ունէր Փաղիկանութիւն (Gallicanisme) անուամբ եկեղեցական ինքնավարութիւն . և ուր նեզ տպարիչը կը յուսար քե կրօն . նարածանքն այնքան սաստիկ չըլլար : Այս առ.աշարդութեամբ , 1669 ին Լուի ԺԳ.ի կ'ուզէր աղերսագիր մը՝ անոր ընկերացունելով իր դրոշմած Ա.Ճ.աշունչէն օրինակ մը : Փագաւօրը նուէրը կ'ընդունի , ինչպէս նաև իր երկրին մէջ տպարան մը բանաչու մասին Ոսկանի մատուցած խնդրանքը , պաշտանաւ որ կարողիկ կրօնին նստաստեաց զեւմ օրինչ պարունակին իր տպելիքները : Վասանչելով արբունական խտասումին , Ոսկան Վ.րդ. Անդկերասէն Մարտիկա փոխադրեց նամանուն տպարանը : Ներսիսիկ խնդիրը սակայն չախազանց կը նեղէր զինքը . նարկադրուեցա իրեն շահակից ընկեր ընելու **ՔԱՊԷԼՈՍ ԵՐԷՅ ՀԱՄԱԶԱՍՊԵՆՆԵՐ** որ արդէն իրեն գործակցած էր Անդկերաստ : Ոսկան իրեն կը վերապահէ զիրբերու սրբազարիւնը , կամականելով Փաղեսոսի ուղղամտութեանը վրայ : 1673 ին մեկուեղ պայմանաւորումը են արդէն և երկուքինն յՕ)Սական զանկեան գրամագուխ դրած : Տպուած զիրբերէն 350 օրինակ Ոսկանի սեփականութիւնը սլխտի դասնային՝ իր սրբագրութեան վարձք , իսկ գոչացած նստոյրը կէս առ կէս սլխտի բամբնին : Բայց նազի քե տպարանը բացուած էր , կարողիկ Բարսիկանոր չուչացա իր իշխանութեանը տակ առնել զայն . խնդրուեցա Մարտիկայ եպիսկոպոսէն որ արգիլէ տպագրութիւնը ոչ-պապական զիրբերու՝ այդ բարեպաշտ րեմին մէջ : Եպիսկոպոսը խիստ միջոցներ ձեռք կ'առնէ Ոսկանի՝ զեւմ և Հռոմէն զրկուած նայ-նոսմ. քանանայի մը միջոցաւ գրաքննիչի մը պաշտօնը կ'սկսի կատարել : Ենքունին Ոսկան չընկրկեցա այս խոչընդոտներուն առջև . քաջարար ձեռնարկեց գործի , նայն տարին իսկ (1673) սակելով **ԳԵՐԿԱԿ ԿԱՐԵՆՈՐ ԽԱՆՍԱԳՈՐԾԻՍԵՐ** ներուս կայ պարունակեայ խորգատուածար , լուսնացոյց և այլ մանրամասնարար բանն (*) : Ձեռնամուխ կ'ըլլայ նաև **ՆԱՐԵԿԻ** տպագրութեան որ անկատար մնացած է [48 էջ միայն տպուած] իր մահուամբ : Նարեկի բոլոր տպագրութիւններէն անդրանկագոյնն է ասիկա որուն օրինակներն խիստ նագուագիւտ են նիւսայ : — Բայց իր զլխուոր մտադրութիւնն էր լոյս ընծայել պատկերագարդ **Ճամազիբ** մը , խնչք առ.անց ընելու որ այդ զիրբն անանկ նրատարակութիւն մըն էր , որ առ.սակ քան երբեք ենթարկելի էր պապաշանչ գրաքննութեան խտտութեանց , մանաւանդ որ իր զինացն ունէր նայ-կարողիկ գրաքննիչ մը : Փաղեսո կրեց քեւ անոր շահընկերը , բայց կրօնամոնիքը կաշառուած՝ սկսաւ ստորին ընրացք մը բռնել ձերանիին նանդեպ : Ժամազիբին առ.աշին րեքերը նազի քե մասնուէն դուրս ելած էին , և անա Համագատեպեան տպօրէն ու վստ կերպով կը շարժի իր զեւմ , մասնութիւններով և անկուր քտտրիւններով զանազով լուր տարածել քե Ոսկան ներտակիտ մըն է , քանի որ կարողիկէ ուղղափառութեան զեւմ էր իր տպագրածը , և խնդիրը կը նանկ սկտական և կրօն . ամեաններու առջև : Հարածանքն այնքան առ.աջ կը տանի և բազմամաստակ ու բազմերախտ աղեսորն աշնքան կը տառ.ապցուեն , որ Ոսկան վրդ . ուր ուրեան կը մտնի նոն , սրտին ցաւէն , սրանդխատութեան մէջ , 1674 ի սկիզբները՝ 60 տարեկան : — Օրմանենա Ս.ի Ազգայապատում խորագիրով տտուար անախայ երկախրութենէն կը քազենք սա քանի մը խորնրդածութիւնները . « Իր կրած երկարատես և նոզմանչ տազնապներուն

(*) 3 սարի վերջ այս զիրբին Բ. սխոր եկած է օրում կայ պատմակեայ լուսնացոյց և այլ բանք լոյծ պիսամիկ մեղալեկայ նայկազուեկայ և այլ բանք վանաստիկանոց : **ՆԱԵՒ , ԿՏ Կ ՏԵՄՈՆ ՈՍԿԱՆԱՅ ՎԵՂ.Ի՝ ՍԱԿՍ ԴԱՐՈՆ ՄԱՅՈՒՍԱՆ ԻՐԱՅ Ի ՍԱ.ՏԵՍ.ՈՒՍ ԺԵՐԱՆՆԵՂ ԵՆԵՆՈՅՆ ԿՓԱԿԵՍՈՍ ԵՆԵԱՍՆԵՆՈՅՆ՝** բանսնելով :

պետք է վերագրել իր տարածած մանր . . . երբ շատ աւելի արդիւնքներ ննար էր սպասել իրեն նման տոկոս եւ անխոնջ քննադրութեան վիճակեայ անձէ մը : . . . Համազասպեան աւելի տպաւանք փճացնելու եւ գիտութեան լոյսը մարելու նպատակ ունէր , ինչպէս բաժնէն զինքը ձանջցոյ ժամանակակից Զմիւռնացիք որոնք զայն ոչ միայն քանոնայ՝ այլ եւ քրիստոնէայ կոչուելու անարժան կը նամարին : . . . Այս կերպով տպագր. ձեռնարկին կատարելապէս նախատակ մը եղաւ՝ տպարանի փոշիներուն մէջ բաւարոյ այս Սրբազան Արքեպիսկոպոսը , մինչ շատ դիւրին էր իրեն՝ իր ծագմամբ եւ աստիճանով փաստքերու եւ նշատութիւններու մէջ անցրել իր կեանքը , կարգակից եկեղեցականներու նման : Ոսկանի անձնատրութիւնն արժանի է մեր ազգին մտաւոր զարգացման տեսակետէն՝ մեծ երախտաւորներու կարգը դասուելու , եւ նոյն տպագրութեան խկապէս մղում տուողը ձանջցուելու : Նախընծայ տպագրութիւն ձանջցուած 1512-3 տարիներու նրատարակութիւնները ժամանակագրական փաստ մը ունեցան միայն , առանց իրական օգուտի . Արգար Եւզովիացիին ձեռնարկն ալ անփոփոսած ու սեղմուած մնաց ու աննկատացաւ . Ոսկանի գո՛րծն է որ իր տարաբարոյ մանուրէն ետքն ալ շարունակուեցաւ , եւ չորցած լոյսէ մը բախուած սերմերու նման՝ բողբոջները բազմացան : Գաւառական տեսակետէն Հռոմեականք իրենց նամակսն մը եղած կը կարծեն Ոսկանը . սակայն բոլոր պատմական պարագաներ կը ցուցնեն թէ պատահարաբար ու բռնադատեալ առ կրեաւ նամակերոցոյ մը եղած է նա , եւ ոչ աւելի , եւ այն ալ տպագր. ձեռնարկը չխափանելու նամար : . . . Գերեզմանին անցալու մնացած ըլլալն ալ իրր նշան կրնայ նկատուիլ թէ իր իշխատակը պատուոյ արժանացած չէ անորոյն կրօնական իշխանութենէն :

* * ԹՈՒԳՂՈՍ ԵՐԿՅ ՀԱՄԱԶԱՍՊԵԱՆԻ [7Բ քուսնամար] շարաշնորհեանց անդրադարձանք վերեւ . այս ջրանման անզուգական Ոսկան Վրդ.ի նալածիչն ու անոր մանուան զրգուպատճաւը նանդիսանալու սխտը դիցազնութիւնն ունեցաւ : Հանգուցեալին նայրենակից եւ ազգական , իր շղոմ շարժուձեւերով կրցած էր անոր մտերմութիւնը վաշելլ եւ անոր կողմէն Կնդեքտամէն Լիփոնոս դրկուիլ , նաչիս պրանաշելու , Աձ.աշուճի տպագրութեան նամար դրամ խոստացած նոյն վաճառականներէ , որոնք — բառ Թաղեոսի — իրր թէ խոստումնին չարգելէ գաս , կը յափշտակեն՝ ուղարկուած բոլոր զիրքերը : Սակայն Համազասպեան երբ դատարան կը դիմէ , փոխանակ անիրաւոյներուն ? Ի՛նքն է որ կը դատապարտուի բանտարկութեան , աչպէսով փաչուն ապացոյցը տալով իր սուտգրուցութեան : Պապին նուիրակին միջնորդութեամբ՝ Թաղեոս ազատ կ'արձակուի թիչ յետոյ , ինչ որ կրկին արագոյց մըն է թէ ինք պիտանի մարդ մըն էր կարողիկ կզերին նամար : — Բաւական ջնամարելով Ոսկանի դէմ սարքած շարտիսները , Համազասպեան անոր մանէն վերջն ալ շատ դժուարութիւններ շարոյց ժառանգորդ՝ Ս. Լեւոնեանի եւ իր ընկերներուն դէմ , ու նոյն իսկ մատնութեանց ալ դիմեց : Երբ ի Մարտիկոս Ոսկանի նաւատարիմ գործակիցներուն դէմ մղած վատ պաշարին նետեանոթ անոնցմէ անձը վերադին բռնեցին Ամուկերտամի ձաման , ինք անցաւ Վլենտիկ (ան՛ս Խաւիոյ բաժին , 7Թ քուսնամար) :

* * ՍՈՂՈՄՈՆ ԼԵՒՈՆԵԱՆ Ոսկանի քեռորդին՝ աշխատակցած էր յԱմուկերտամ ու Մարտիկոս : Ոսկանի Մանէն վերջ՝ ժառանգորդը կը մնար անոր : Երբ Համազասպեան կատարութեան միջոցաւ կնքել սուտա տպարանը , վեճ ծագեցաւ իր եւ Ս. Լեւոնեանի միջեւ . այս վերջինը կը փախաբէր մեծանուն տպագրիչին ստորագրած պաշմանը ճշդիս գործաղբի «ժամագիրք»ի նրատարակութեան նամար , ու յետոյ վերջացունել ամէն նաչիս խաղմարար քանանային նա : Տարագրութիւնը շատայ կը տանէին ՆՃՍՍՊ ԳԲԻԳՈՐԵԱՆՅՅ եւ գրաշար ՎԱՆԱՆԳԻՅԻ ՄԱՏԹԷՈՍ ՅՈՎ ՀԱՆՆԵՍԵԱՆ որոնք նոյնպէս «Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգիս Զօրավարի տպարան»ին անձնուէր մշակներն եղած էին : Միւս կողմէ , կարողիկ կզերին կասկածները փարատելու նամար՝ իրր գրաքննիչ ուզեցին Յովաննէս Հօլով քանանան : Համազասպեանին գործին չէր գար այս երեքին եռանկուն գործունէութիւնը . կը դիմէ դատաւորին՝ յայտնելով թէ տպաձեւին ներեալիկութեան մասեր կը պարունակէ եւ պանանջելով վերատպումը լոյս բնձալուած Տ պրակներուն , նաեւ իր անուան իշխատակութիւնը «ժամագիրք»ին վրայ : Գատաւորն ի նպաստ Համազասպեանի կը վճռ. բայց Ն. Գրիգորեան չերմապէս կը բողբոյրէ Տ թերթերը վերադին տպուելուն դէմ եւ ետ առնել կու տայ արուած վճիւր : Համազասպեան ազելով նեւի մնալ նախապի պէս գործունէայ նակառակորդէ մը՝ կը դիմէ մատնութեան . կ'ըսէ թէ սինչրոր մըն է անիրկա . ուստի կը բանտարկուի եւ 1676 ին միայն կրնայ ազատիլ : Մարտիկոյ կախկոպոսը

նոյն տոնները քաղաքին անցնող կարողիլ քահանայ մը՝ Քովմաս Հայրապետեանը գրարենիչ կը կարգէ որուն կը յանձնէ «Ժամագիրք»ին սրբագրութիւնը : Հայրապետեան իր մոլեռանդութեամբ կը գերազանցէ Հոյովն ու նոյն իսկ Համագապեանը , պահանջելով որ արդէն արգիլուած 8 բերրերէն զատ 8 բերրեր եւս վերաստուին , ու ջանալով ընել կարգ մը սրբագրութիւններ ալ : Ոսկանի օրով 1673 ին սկսուած «Ժամագիրք»ը՝ նագար ընդդիմութիւններով ու չարչարաններով կարելի կ'ըլլայ աւարտել 1676 ին , Ոսկանի և Համագապեանի անուանց յիշատակութեամբ : Լեւոնեան խմբակը մեկ կողմէն կռուելով կրօնամոլ կղերին կողմէ յարուցուած արգելքներուն դէմ , միւս կողմէ կարող կ'ըլլայ նրատարակել նետեւեայները . — **Հարսասանութիւն** (1674) , **Գիրք այբուրենից** «և կերպ ուսանելոյ զլեզուն իտալ . ոճիւ յերականութեան» 1675 : Վերջնոյն յիշատակարանին մէջ կը կարդանք . «Աւարտեցու գրութիւն . . . արդ որ նանդիպիք սմա , առասջիք զմի նայր մեր՝ վասն աջողութեան գործարանիս և պատճառաց սորին , Ոսկանայ վարդապետին նանգուցելոյ ի Քս . , և եղբոր նորին Պաղոն Աետիսին , նաև վասն իմ նուաստիս ամենից պաշտօնատարի Սողոմոնիս , որ յայժ վախիք վճարեցի . . . » : Իսկ 1676 ին (բաց ի **Գրագի կարեն**-ի Բ. տիպէն զոր յիշատակեցինք արդէն) , կը նրատարակեն **Մագոց** մը (Բ. տիպ) որուն յառաջարանին մէջ ըսուած է աղանամիտ վարդապետն (Ոսկան) միարանեայ էր ընդ կալենածին և օծարարոյ արիտաղտան չերիցոյն Քաղոսի երեսանեցոյ առ ի տալանն Ատենի Սաղմոսին , յորմէ պատճառէ կրեայ զգանազան փորձուրիս և գնորատես նարուածս . . . մանուածը բարձա ի կենաց աստի , գորոյ զլիպիլ պատմութիւն անցից նորին ամենայնի բերեռնոց էր ի յատուկ զիր նորին . և այսու ամենայնի զկնի մանուան տեսուն ինոյ մատենացայ եւ տրուպս փոխանակ նորին ի ձեռն անօրէն գոյգոսին ամս չորս . . . գործելով միշտ (Քաղի) ընդդէմ ազգին Հայոց և Ս. Արտուոյն Էջմիածնի և գործարանի նորին , ոչինչ նամարելով զամենայն Հայս և զյոյով բանադրանս կարողիլոսին և ամենայն վարդապետաց . . . Որովք . . . պատճառօք ոչ կարացաք ցարդ կատարել զնրաման վեհին , այժմ սակաւ ինչ զոգի առեայ . . . ձեռն արկաք առ ի տալել . . . նախ զվոքը Մաշտոցն , և ապա զկատարեայ բանն ըստ նրամանի նոգելոր տիրին : Յիշատակարանը կը յաւելու յիշեալիք . . . զՍողոմոնն , որ կայ մատենեցայ բազմաց չարչարանաց ի Մատչիկիայ սակս գործարանի Ս. Արտուոյն Էջմիածնի . . . և զիս գնուատս յամենեցուն զՎկրտիչ անուամբ և եր բանի սպաստորս . . . նանդերձ . . . Ջուղայեցի Ոսկեմեռքենց Տէր Դարսին , որ ոչ խնայէ օգնել մեզ ի նեղութեանս մերում , ի գործաւնորիսն յայս . . . : — Հակառակ այս խումբ մը նրատարակչներուն կորովի դիմադրութեանց , կարողիլ կղերին յարուցած արգելքները չեն ուշանար վերջ ի վերջոյ ընդհատելու անոնց գործաւնորիւնները : Այսպէս Լեւոնեան և իր ընկերները կը մնան անգործ քանի մը տարի : 1683 ին միայն Սողոմոնի երկարժամանակեայ դիմումներուն վրայ , կատարութիւնը կ'արգիլէ Հայրապետեանին խառնուիլ նայ տպարանի գործերուն , և կը պատուիրէ տպարանաւորոջ՝ ճշդիս կատարել կատարութեան դրած 1669 ի պայմանը որ էր կարողիլ եկեղեցիին նակառակ զիրքեր չտալել : Այն տոնէ ե որ Սողոմոն կրկին գործի կը ձեռնարկէ ու նոյն տարին կը նրատարակէ **Գիրք աշխարհացը** , **Ակն հոգեկանը** , նաև **Պարտեզ հոգեւորի** Բ. տիպը : — Տասնամեայ նալածանաց դէմ մղած մարտառմաներին ալ եւս տանելի դարձուցած չէին Լեւոնեանց խումբին նոն մնալը . կ'որոշին Ամսդերամ անձնիչ և նոն գործել : Այս բոլորէն սակայն գրաշար ՄԱՏԹԷՈՍ ՎԱՆՈՒՆԻՅԻՒՆ է որ պիտի նանդիպինք ի ՀՕ1ԱՆՏԱ : Միաներուն նեաքը կը կորսնցունենք , կ'երեւի քէ անոնք կ'սկսին ուրիշ գործերով զբաղիլ : Միայն «Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի գորակարի տպարան»էն 1686 ին քոյս ընծայուած փոքր ժամագիրք մըն է որ կը տեսնենք , ձակարին դրոշմուած . . . վերակացութեամբ , ծախիւք և աշխատութեամբ Ջուղայեցոյ Մովսէսի որդի Սիմոնի ձօրձի , և արդեամբք Մոջայրիսրեցոյ Հայրապետի որդի Գրիգորի . . . վաճառականի» , բոխ բուշրով ու զարդափակ էջերով : 1702 ին Մարտիկիս տպուած կը տեսնենք 3 զիրք . — **Շարակնոց** , **Հայկի վարաց** և **Յիսուս Որդի** , Ոսկանեան տառերով , բաց առանց տպարանի յիշատակութեան : 1708 ին **Բանալի չեւմեռանգակերս** (Բ. տիպ) և **Կարգաւորութիւն հասարակաց ազօրից Եկեղեցոյն ՄԵԺԻՆ Հուսոյ** , այս 2 ին Յիշատակարաններէն կ'իմանանք քէ Քօչքաշինցի Միմասի որդի Յովնանեա անուամբ մարդ մըն է զանոնք «պատմայ ընել տուող»ը : Իսկ 1710 ին դարձեայ առանց տպարանի յիշատակութեան Մարտիկիս դրոշմուած է **Սաղմոս** մը :

105Բ. **Ճանիկ Արամեան** + — Մարտիկոյ մէջ տպարանական իր կարճատև գործունէութիւնը [1852-4] տե՛ս 105Թ բաժանմանը (Քուրքիոյ բաժին) :

261. **Քիրոսիչ Փորթուգալեան** + — Ծնած է 9 Հոկտ. 1848 ին Պոլիս՝ Եւրոզ Պարսկ փողոցը : Հայրն էր սեղանաւոր Ռափայէկ որ իր ժամանակին ուսնայ Հայոցմէ

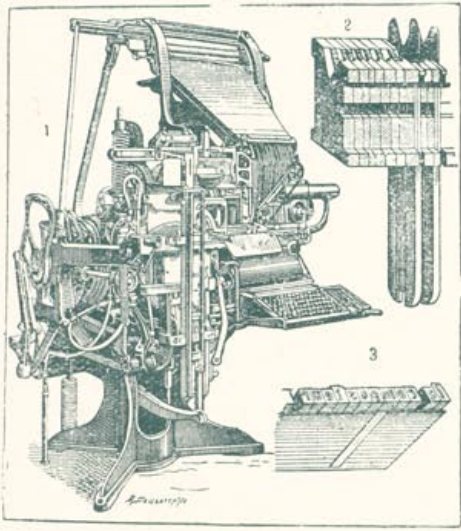
Մ. Փ Ո Ղ Թ Ո Ւ Գ Ա Լ Ե Ա Ն

Ռուսոցիչ-հասարակագիտի եւ սոց. գործիչ :

կր նկատուէր եւ որուն մասնաւորաբանով՝ պատանին Մկրրախի կրցած է յազուրդ տալ իր ընթերցասիրութեան : Ռափայէկ մեռած է 59 տարու, երբ իր որդին մեռաւսանունայ էր : Ռատմը կ'ստանայ Գում Փարսի Պեղծեան վարժարանը, նայերենի եւ պատմութեան ուսուցիչ ունենալով Յ. Մալգեանը, Ֆրանսերենի՝ Յ. Ոսկանը, քուրքերենի՝ Հերերիկ Կոճան, քուարանութեան եւ աշխարհագրութեան՝ Յ. Թիւլեանը : Այդ առնաններուն, ըստ Սասնաւորութեան կազմուած Ազգ. ժողովն իր նիստերը կ'ընէր նոյն դպրոցին մէջ, մինչ Մայր եկեղեցիի Ս. Խոջ ժամը կը փոխադրուէին ուսանողը՝ որոնցմէ շատեր կ'երթային «Լուսաւորեալ» եւ «Քաւարեալ» կուսակցութեանց ընդ նարուսները դիտելու, եւ ամեն ժողովի — որոնք յաճախ գինորակեան միջամտութեան առիթ կը դառնային — աշակերտը ժամին մէջ ծնրադիր «տէր ողորմեա» կ'երգէին կառավարիչ Յովնանեակի բերդորութեամբ, «ազգիս նայոց սեր միութիւն» մտղայով : Մ. Փորթուգալեան տեսնելով որ իր դպրոցին նոյարարձուքիւնը «Քաւարեալ» ին յարած է, կ'անցնի Սամարիոյ Ս. Սասնական վարժարանը որ «Լուսաւորեալ» (այսինքն Սասնաւորական) նոյարարձուներ ունեցողի նամբան ուներ. շրջանաւարտ կ'ըլլէ նոնկէ 1867 ին : Հայ լեզուի ուսուցիչն էր Թ. Նազարեան : — Փորթուգալեան

կը պաշտօնավարէ Ֆրնս. գրադասաւոր-ըրբադասաւ. Բիւն. Քուրսայի քով որուն խանութը Մազաւճըրս փողոց կը գտնուէր եւ որ Ֆրանսերենի ուսուցիչ այ եղած էր Սամարիա, եւ Լուսաւորեալներու նեա յարաբերութիւն ունենալով՝ նրատարակած էր La Question Arménienne անուն տետրակ մը՝ անձնիւր կէի նանդիպակաց նայերեն բարգմանութիւնն այ դրուած . (քեւ բարգմանիչի անուն նշանակուած չէ, բայց կը կարծուի գործն ըլլալ Մազաւորեան Ռուբենի) : — Գրադասաւորեան գործին ծանօտանալով վերջ, Փորթուգալեան 1866 ին գրատուն-ըրբադասաւորեանց մը կը բանայ, Բարիզի Հայերէն թերթ տալով գրեն. պիտոյքը : Այդ առնինն է որ Ճ. Արամեանի տպարանն նրատարակած է **Խալիկար խանի Պօրսային վիճակը** զրգոյլը զոր «Սարսի Ամրակում» ծածկանաւոր երիտասարդ մը (այժմ քանանայ ի Կովկաս) գրած ու իրեն ծախած էր : Տարիէ մը ձեռնրաի կ'ըլլայ այդ գործն՝ տարիքին անբախտաւորեան եւ ժառանգական խնդիրներու առիթ յաճախակի դատավարութեանց նեաւանօք. այնու նեաւ պահ մը կ'աշխատի մեծ եղբորը՝ Պետրոսի քով որ Բ. Քուրսայի նեա կը գործէր : Կարապետ Պաղճեան վարժապետի (սպա ՚ Բարրոյիմեոս վրդ.) առաջարկութեամբ կ'սկսի իրրն ուսուցիչ պաշտօնավարել Եկնի քեոյ՝ Բեիզեանց ընտկարանը, յետոյ Թերզեանի թեալդարեամբ, Պեշիկլար՝ Զօպանեան Յակոբի տունը : Ատնը կ'ըրբան նախաքայիւրն իր ուսուցչական առաջերգին : Յետոյ Յ. Թօզլեանի եւ Կ. Պարունեան տպագրիչներուն նեա նամաձայնելով՝ կը կազմէ Հրատարակչական մը. Մերթիչ կ'սկսի բարգմանել Ա. Տիւմայի **Տիկին Մօնսորոն**՝ զոր ընկերները յոյս կ'ընծայէին գրով առ պրակ : Բաց ատաի, Փորթուգալեան մասնակցած է «Գործաւոր անուն» նրատարակչական ընկ.եան, որուն անդամներն էին Ա. Սուրենեան, Յ. Զինձիբճեան, Յ. Թիւլեան, Խ. Թաշճեան, Անդրեաս Փափագեան են. եւ որ 1871 ին Վեգիւր խանի իր կեղործանաւելիէն յոյս ընծայած է քանի մը գիրք (ինչպէս «Բանք նաւասացիկոց ուրուք», «Գաղանի ատեան անկախ դատարարաց», «Համասօտ դատագիրք Հայոց պատմութեան», «Փոյլ արեւելեան» թերթը) : — Ազգ. պատմութեան ընթերցումը ջերմ փափաք մը ծնցուցած էր Փորթուգալեանի մէջ՝ երբայ Հայրաստանը տեսնելու եւ գտնաթի Հայութեան նամար աշխատելու, փափաք որ 1869 ին կ'իրաւ-

կանոնայ՝ իր ուսուցիչ իր մեկնումովը եզրակա ուր «Անձնուէր Ընկ.եան» մասնաձիւղ մը կը նստատակ, նպատակ ունենալով կիրակի օրերը մայրենի լեզուի ձրի ուսուցում՝ բրքախօսներու : Մտաւ որ յառաջդիմութեան այս եռանդին նաշտ աջօք ջնն ուզեր նաչիլ տեղացի մենն-աշաներ որոնցմ. Յ. Սուքիասեան ջլմարանիը նոյն բնկերութիւնը կառավարութեան մասնանշելու իրեն խաւարար խմբակցութիւն մը : Պարագլուխ ուսուցիչը տարապարտաց կը բանտարկուի, և կըր առժամանակեայ արձակում մը կը շնորոտի իրեն՝ աւիքեն օգտուելով կ'անցնի Սվազ, գրերէ պարտական վիճակի մէջ, Պատրիարքարանի կողմ իր քննիչ Փոքր Հայք պրկուած 'նաճառ-եան Փիլիպպոս և Սրապեան Կիւրեղ վարձակետներու պաշտպանութեան տակ, առաջնորդ Պետրոս Վ. Թաննիզճեանի միջոցաւ կուտակային բողոքելու նամար եզրակիոյ նայ ժողովուրդին վրայ բռնացող աշաներու կամայականութեանց դէմ : Դատը բարձի բողի կ'ընեն և տարարախա վատարանդին 8 ամիս ապարդիւն բախառեկ վերջ կը դառնայ Պոլիս ուր, 1874-5, կը վարէ **Ասիա** բերրին խմբագրութիւնը : 1875 ին է որ կը մեկնի Վան, դարձեայ կըր, առաքելութեան պաշտօնով, Վասպուրական աշխարհի Հայութեան մատուցանելով բանկեզգին ծառայութիւններ որոնք Տաճկաստան իր բնակիլն անկարելի դարձուցած են այլ եւս : — 1885 ին կ'անցնի ՄԱՐ-ՍԻԼԻԱ ուր իր սեփական տպարանը նիմնելով կ'սկսի նրատարակել **Արմէնիա** քաղկիք՝ (15 տարի անընդճատ նրատարակուող իրր եռօրեայ) որ այս տարի բեւաւոխեց Իլ. տարին և որ առջի մեկ օրեն նուիրուեցաւ Հայոց դասին : Թերրը տպագրուած է միշտ կ'արիւս Շիքիէրի մամուլով : Ի սկզբան իր նասցեն էր *Armény* փողոց, բիւ 2. և կըր Փորրուգայեան կ'աջողի բնասնիքը Վանն *Մարսէլ փոխադրելի* իր տպարանական կազմաձրուքը կը փոխադրուի *Vacon* փողոց բիւ 50. սպա *Allées de Meilhan*, բիւ 44, նաեւ *Glandevés* և *Beaumont* փողոցները, նուակ օրբնն *Place Alexandre Labadié*, բիւ 17 : — Ա. անգամ տառերը Պօլսն՝ Տանտանեանի ձուրարանը նայրաքած է իրեն. իսկ կըր Թուրքիոյ նաւ իր յարաբերութիւնները կը խզուին՝ Վաննակին : Դրաշարի մասին միշտ նեղութիւն քաշած է : Նախ Պօլսն՝ նոն կ'կըրայ Վանցի եղիազար Տապաղեանը, լետայ յաջորդարար Ռուսանայ մը, Պիւքիճեան Յակօր Պօլսեցին և Մ. Շիքիէրի գրաշարներէն Լուի Լաշո.ար անուն Ֆրանսային որուն նայերեն ստրվեցուցած էր և որ 4 տարի նայերենի գրաշարութիւն բրաւ անոր մօտ : Փորրուգայեանի վերջըրերը գրաշարը եղած է 'նշան Սիրունեան, իսկ ներկայիս մէջ՝ իր : աչիկները, Սրք. ՇՈՒՇԱՆ և ՀԱՅԿԱՆՄԱՅՇ, — պարագայ մը որ նայ տպարանական աշխարհի 40)ամեայ գործունեութեան մէջ աննախընթաց նորութիւն մը կը կազմէ : Երենք գրաշար-մեքենայ (*linotype*) ալ վարել գլտուն է անգրանիկը 3 տարիէ նաեւ տողաշարն է. *La Sémaphore de Marseille* օրաբերին : — Այս գործիքը որ 13 ու եջին վրայ գետեղուած գրամեքենային պէս ստեղծաշար ունի, իր մէջ պարունակուող ննցով են. կը ձուրէ ու կը շարէ ամբողջական ստղեր՝ ստեղծաշարին վրայ դաշնակամարութեան պէս ուստատու մասներու ճնշման տակ : Երբ ստղը լեցուի, ձուրած նիւրեն ցալար մը մայր տառերու ամբողջութեամբ կազմուած կաղապարին մէջ կը ննտուի, և այսպէս կը յօրինէ միաձուլ ստղ մը. սպա մայր տառերը կ'երբան իրենց

ԳՐԱՇԱՐ-ՄԵՔԵՆԱՅ

անցիլը : Օտարագիկներ իրենց օրաբերներու նամար վերջելու Պօլիս եւս բերած են նոյն մեքենայէն :
 ** Բաց ի **Արմէնիակ՝ Մ. Փորրուգայեանի հրատարակուի բիւճԷ** եղած են. — Հայ գիւցազնուհի մը (այս տարի Բ. տիպ), Հայ գիւղացի, Սաղմոս Բարայեկի, Ազատարին Պուլ-զարիոյ և կենսագր. Պուլզար ապստամբակետաց (1888), Հայաստանի բշուառները (1889), ժողովրդ. բնկերցարան, Լիւնչի օրները Տաճկանաշատանում, Թիւրքիաի նայերն և իրենց գրացիները, Արմենիայի յաշարար (1890), Վրկեմ, Թումաս Բոցարիս, 'նմոյներ Մ. Փորրու-

գալեանի գրած ոտանաօրներն (1891), Մի Պուլկար նայրենաւեր (1894), Վարդապետարան Հայաստանի ազատութեան, Իմ նայրապան ընկերք :

ԻՓՆԻԷԷԻԷ ի մ.ջ այս տարւոյն նրատարակուիլ սկսած է.

262. **Ա. Տէր Բարդաասարեանի Փորձ** երկամեայ նանդեր՝ գրական, գեղար. և գիտ. (Յն. - Յգրատ. 1912, Ա. տարի, թիւ 1) : — Հասցե՝ Ֆոնքրնիլ փողոց, թիւ 5 :

Գ Լ Ո Ւ Ե Ե

1640^և
սկսեալ

ՊԱՐՄԿԱՍՏԱՆ

մինչեւ
1912

Կ Ա Ր - Ջ Ա Ի Կ Ա

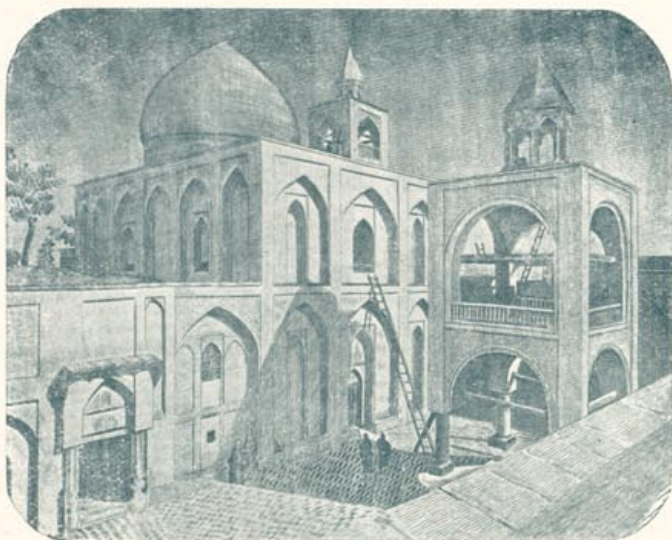
263. **Ամենափրկիչ Կանչի Տպարանը** — Պարսկաստանի երբեմնի արքայանիստ քաղաքին՝ Սպահանի (որ

տանեօք 707 կր կրօւեր) գիւցարադարն էր ՆՈՐ-ՋՈՒՂԱ, որ Հաջերր Ամենափրկիչ անուամբ վանք մը ունին: «Շահնափեղն» բազադրութեան օրով, սեղօյն առաջնորդն էր ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԵՍԱՐՍԻ, Սխնեայ դպրոցի աշակերտնէն, որ իր ժամանակին ուսումնական նախարուած նոգեւորական մըն էր բարեպաշտն, աշխատակար և անշահախնդիր: 1630 ին Մովսէս կարողիկոսի որոշմամբ՝ այդ առաջնորդութիւնը բողոքով, Էննաստան կ'ուղարկուի Սիմէոն արեղային նա՛ կրօն. խնդիրներու կարգադրութեան նամար: Վերագարձմուն, Երեւան կը նանդիպին Էիմ անապատի Մեղրիսեղեկ գիտուն վարդապետին որմն մեծ եռանդով կ'սկսին դաս առնել, Երուզա իրենց ըրած ճամբորդութեան ընթացքին նամուդուած ըլլալով թէ ո՛րքան բան կար սորվելիք: Սաջատար կեանքացիի նման արբնամիտ մեկը չէր կրնար այդ եւս անտարբեր մնալ իր ազգին յուսադրութեան գործին նանդեալ. և կրր նորէն առաջնորդ եղաւ, Ն. Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքը ժողովեց աշակերտներ, որպէս զի անոնք կրրուին ու շտապելմենն: Այդ

1642ին Ամենափրկիչ վանքը ազ. մասնի ժամագիւրեւն էջ մը դարբեվանքը — զոր իրենք «Մենաստան կուսակրօնից բանասիրաց» կ'անուանեն, իսկ Ջուղայի

պատմագիր մը՝ «Նամադարան»՝ կը պարտադրէր աշակերտաց նախնուի ձեռագիրներու վերծա-
նութեան և ուսումնասիրութեան . վանանայն ալ իր կարգին կ'ըջալէր միշտ գրական աշխա-
տարիներով , որով սկսաւ Հայաստանի մէջ նուշակ նանկ իբրև գիտուն * վարդապետ : Երո-
ստ ուղեւորութեանն առիւ **ԿԱՐԱԾ** գիրքեր տեսած ըլլալով , յառաջիմաստը այս կղերա-
կան փառաբացաւ որ Հայ Տաղաւորիներ նայրնի աշխարհի մէջ ալ տարածուի , և շնայե-
լով որ զվտմին անտեղեակ էր այդ բազմապատկառ արուեստին՝ գործի ձեռնարկեց միարան-
ներուն նետ որոնցմէ Սիմեոն աջ բազուկը նանդիացաւ **Սաջատորի** : Ամենքը մէկ , ձեռք ձեռ-
քի տուած՝ փորագրեցին , ձուլեցին , մեղան ու տաա պատրաստեցին , շարեցին . ի չգոյէ ի գոյ
ածին **ԲՈՒՂՐԸ** , փորձեր սրբագրեցին , պրակներ խմբեցին ու կազմեցին , մինչև որ կարող եղան
1641 (ՌՂ)ին 500 օրինակ միայն գրոշմը **Հարսնց վաճ** անուն երկխմբ ու մեծատաա գիրքը :
Ստուգի նրաչի նաաար բան մը՝ մեծագործուիւն մըն էր այդ նաաորին նրաաարակուիւնը ,
բանի որ ինքնանաար միջոցներով , փորձերով ու աքնորիւններով միարանք զուխ նանած էին
զայն , և այդ խկ պատճաաա գործը զերծ չէր կրնար ըլլալ խոշոր քերութիւններէ . այս մա-

ՆՈՐ-ՉՈՒՂԱՅԻ ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ՎԱՆՔԸ

սին Յիշատակարանին
մէջ կը կարդանք . « Ե-
պսկասութեան արին
անմեղադիր լերուք . . .
զի ոչ ոստաճ յաւմեճ
. . . քերես յառաջանա-
լով լաւ ես լիցի » : Ու
իրաւ ալ աարի մը վերջ
նոյն տպարանէն շոյս
կ'ընծայուի **Ասնի ժա-
մագիրքը** (Նամանուն
գիրքին անդրանկի ար-
պագրութիւնը) որ բազ-
դատմամբ առաջնոյն՝ ա-
ւելի փոքր ու վայելուչ
տաաւերով կ'անունաւ որ
տիպ մըն է , բովանդա-
կերով կարգաւորութիւնք
եկեղեցուց և արարողու-
րիւնք ժամատեղաց , Հը-
րածարիւք , Հաաաոով
խաաաովանիմ , Նարեկ ,
Ճարական , Սազմոս ու

Տօնացոյց » : « Ասնի ժամագիրքը կը պարունակէ ճաշակաւոր բուշնագիրքեր և նայկական ոճով
խորանագարիւք՝ որոնք ենթադրական է որ պատրաստուած ըլլան Ջուղայեցի պատկերման
Մինասէ , այնքան նամբաւ նանած իր ատենին : Իրենց մամուլէն դուրս կ'ըսէ այս երկու գիր-
քերն ալ իրաւ նագուաղիւս են նիմայ . մենք ներկայ երկու էջերն արտագրեցինք Օրման-
եան Ս.ի սեփականութիւնը եղող **Փամազիրէն** , որուն Յիշատակարանէն կ'ընդօրինակենք նե-
տեւեակ նաաաաւմը . « . . . Բանգի ամենեքջանիկ վարդապետս **Սաջատոր** որ լաւ օրէ տեսա-
ներ գաղագրութիւն ի մէջ սզգացն Լատինացոյց , ցանկալը միշտ որպէս զի լիցի ի մէջ Հայաս-
տանեաց ես . . . : Ընդ Ս. Հօրս յիշկ մաաքեմ գմարասուն աշակերտեաց մանկունս իւր (Սի-
մեոն , Գաւր , Մկրտիչ , Պաղտատար վարդապետք եապք) . . . **Սէ զՅովաննէս վարդա-
պետն որ գնացեալ օրշի յաւխարհին Լասինացոյց , որպէս զի ուսեալ ի նոցանէ եւ
եկեալ ուղղեցէ եւ հաստատեցէ գաւ ի մէջ Հայաստանեաց . . . » :**

* * 25^ր ՅՈՎՂ. ՎՐԳ. ՉՈՒՂԱՅԻՅԻՅԻ . - 50^րդ երեսին մրայ 25^Ա բուանամարով
նանդիպեցանք այս միարանին տպագրական առարկութեան Իտալիոյ ԼիւՎՈՌՆՈ քաղաքին
մէջ որ 1643 ին **Սազմոս** մը միայն կրցած էր տակէ՝ նամար նագար ջարջարանքներով : Հոն,
արուեստին նմանակէ վերջ էր « նոր Ջուղա վերադարձաւ » վախճանած գաա վանանայր **Սա-**

չառուր կենարացին, և տարարանական գործն ալ անշրացած : Միարաններ անօգուտ կը նամարէին այդ արուեստը : Այս աննկուն և արուեստին սիրովն բորբոքուն վարդապետին ճակատագրուած էր կրկին պաշարիլ, փոխանակ շատին կրօնաորներու՝ նայրենակից նոյնազական խաւարամիտներու դէմ : Եւ այդ աննպաստ պայմաններու մէջ ձեռնամուխ եղաւ գործի, մեծանուն վանատօր յիշատակն անմահացունելու և տգեա Միարանութեան շախմատից դաս մը տարու նամար : 1647 ին է որ կը գրոյժն **Պարգասուճար Ա. Ղարիսային** իսկ 1650 ին **Ա. Ծ. Ե. Կ. Ե. Կ.** մը գոր կիսկատար կը բողո : — Խ. կենարացիի մանն վերջ Ն. Ջուղայի արուր բախուր կը մնայ առաջնորդէ. նոյն բնը կը կատարուի իր ձեռնասուններէն Գալիի կողմէ՝ գոր յիշատակեցինը վերեւ : Տպագրից Յովնանէս Վ. թղ. ի դէմ եղած նակատակութիւնը ա՛յնքան կը սատականան որ, աննկա կ'ստիպուի էջմիածին անցնիլ. նոն եպիսկոպոս կը ձեռնագրուի և կ'ուղարկուի Հին Ջուղա, որ կ'ըսպաննուի՝ նայ ժողովուրդին շանըր պաշտպանած ասեմ :

<p>ՄԱՌԿԿ մատղայրուգա փառ հասարապա տիւածբաժանելի ԾԲԵՐՐՈՐԴՈՒԷՆ. ԳՂԱՅՈՒԳՂԻՆԲՈ ԼՂ. ԻԵՆՂԱԿԱՆՅՈ ՀՅՈՒՆԻՐԵՐՈՅԵ ՄԲՀՈՐԴՈՅՆԵՐՈՒ Բանգամյախոնա նս. Եւ աշխմիւ անկէտ յաւիտեա նս. ԼՂ. ԵՆ. Որոյ ամենառատ շնորհէն յանկէ Խալ հասարեցաւ սպագրուէ Հոգե Յուգա սաղմուսս ցն Եւ թիւնդար մինկարգաւորու ԹԻ Հասարակառ ղութիցեկեղեցեց Հայաստանէսց :</p>	<p>Յամի Հագար Է նաներորդիեմեակ ԹՈՒՆՅ. Յամեա նն. Հայոց սրէի երնք. Իր. Հոսմայ եցոց Յունվարի Ինքնասսսսն : Գաշխարհիսպար սից. Ասքայա նիստ քաղաքիս Թ ԳՐՈՅ ԶՈՂԿՆԵՑԵ ԼՂ. որայտմ աս պահանարտա ճայ նի. Իգեիղաքաղա քիսնորլուղայրու Ընդ հովանեաւ սքամնա փրկ չն վանիցս. Որէմն նաստանկուսակրօ նիցբանախրաց. ԻԹ. յաւորուէն պարոնց շահաւ ԼՂ. ԵՆ. Եւ Եղիապետե ԹԵ</p>
---	---

1642 ին Ամենափրկիչ վանքը տարած «ԱՅՆԻ Ժամագրեթից» Յիւսասկարանը (վաճագրուած)

րեան, այսինքն Վ. Միլիանի Վ., զՅովնանէս Վ., զԿարապետ զրոյս, զԱղեքսանդր Վ., զԵսայի. զԱնարոն Վ., զՆովարաճու Վանաց և տպագրութեան զՏէր Անդրեան, Թովման, Յոնան, և այլք գործակալք տպագրութեան : 1688 ին դարձեալ Ամենափրկիչ տպարանը յոյս ընծայած է **Կիրիլ ժողովածոյ ընդդէմ երկարնակաց**, «մանաւանդ . . . ժողովոյն Քաղկեդոնի, արարեալ Ս. Վարդապետաց» : ** Վանքը 192 տարուան տպարանական անլուրին մը կ'ունենայ : 1844 ին ճավայի մէջ վաճառական՝ Ջուղայեցի Մանուկ Յորդանանեան վանքին կը նուիրէ տպարանական կազմածք, բայց 36 տարի վերջ միայն կարելի կ'ըլլայ նոյն տպարանէն զիրք նրատարակուիլ, քչք. աննպաստ պարագաներու նեուեստօք : 1880 ին նոն կը գրոյժուի երկնատար **Պասմարթն Նոր Ջուղայուն** նեղինակ Վ. Յարութին Թ. Տէր Յովնանեաց, Ն. Ջուղայի ընկններէն որ ասեմագլխին էր նամանուն վանքին և որուն կենսագրութիւնը կը գանուի այս շանկեան աշխատասիրութեան մէջ : — 1892 ին դարձեալ նոն կը տպուի **Խօսք**

* * Ամենափրկիչ վանքին իր նեուացմամբ՝ 37 տարի անգործութեան դատապարտուած է վանքին մամուլը : 1687 ին, առաջնորդ Սեփաննոս Եպսկ. ի շանքերով է որ տպարանը կը վերարացուի, կեա նպատակն ունենալով տարածել «գաղղեմի սուրբ գրեանքս» և մարտախ Պապականներու ա՛յն տարածանութեան դէմ թէ Հայերը ներձամտողներ են : Նոյն տարին կը տպուին 2 նատարներ, Ա. **Կիրիլ ասեմական** «որ ասի վիճարանական . . . Յառաջնորդութեան յայտմ նամանգի Տ. Սեփաննոսի յայտ ամոռի զտպագրատուն և նրամտողի առնել զգիրս : Աշխատասիրութեամբ ումնմն նուստի Տէր Աղեքսանդրի ծառայի իսկին : Բ. **Կիրիլ իսկապէս Խաճառօս** «վասն և ճշմարիտ նուստոյ և զաւանորեան ուղղափառ կարողիկ ընդն. Հայաստանեաց եկեղեցոյ . . .», նեղինակ Յովնանէս Մարուզ Ջուղայեցի : Ատոր Յիշատակարանին մէջ կը կարդանք . . . յիշել . . . որ և կամակցութեամբ միմիանց գուն գործեալ ի վերայ գործարանի տպագրութեան, այսինքն Վ. Միլիանի Վ., զՅովնանէս Վ., զԿարապետ զրոյս, զԱղեքսանդր Վ., զԵսայի. զԱնարոն Վ., զՆովարաճու Վանաց և տպագրութեան զՏէր Անդրեան, Թովման, Յոնան, և այլք գործակալք տպագրութեան : 1688 ին դարձեալ Ամենափրկիչ տպարանը յոյս ընծայած է **Կիրիլ ժողովածոյ ընդդէմ երկարնակաց**, «մանաւանդ . . . ժողովոյն Քաղկեդոնի, արարեալ Ս. Վարդապետաց» : * * Վանքը 192 տարուան տպարանական անլուրին մը կ'ունենայ : 1844 ին ճավայի մէջ վաճառական՝ Ջուղայեցի Մանուկ Յորդանանեան վանքին կը նուիրէ տպարանական կազմածք, բայց 36 տարի վերջ միայն կարելի կ'ըլլայ նոյն տպարանէն զիրք նրատարակուիլ, քչք. աննպաստ պարագաներու նեուեստօք : 1880 ին նոն կը գրոյժուի երկնատար **Պասմարթն Նոր Ջուղայուն** նեղինակ Վ. Յարութին Թ. Տէր Յովնանեաց, Ն. Ջուղայի ընկններէն որ ասեմագլխին էր նամանուն վանքին և որուն կենսագրութիւնը կը գանուի այս շանկեան աշխատասիրութեան մէջ : — 1892 ին դարձեալ նոն կը տպուի **Խօսք**

և գործի նախատոր Վ. Կարապետյան Ն. Ջուղայեցույ . իսկ 1903 - 7 , նուիրառուութեանց ենն . Հաշիւներ , նաեւ Կոստ Ջուղայի Լեաքեր բերրիկը :

Կ Ա Խ Ի Է Ա Ը (Խ Է Պ Ի Ի Զ)

264. **Տպ. Գալսիժու. Հայոց Արամեան Գալսոցի .** — Հայր եղիչ Գալսիժուան իր ձեռագիր ցուցակին մէջ կը յիշատակէ 1889 բուականա Ստորագրութիւն Ս. Վարդայ (Մուղնի) անուն գիրք մը , առանց տպարանի անունա : — Իսկ Լեօ նոր նրատարակած իր «Հայ Գիրքի տօնը» երկին մէջ կը գրէ . «Թարիզն էլ ունեցա իր տպարանը , որ բացուց 90ական բուականներին , առաջնորդ եղիչ Վ. Մարտանանի ջանքերով» : — Մեր գիտցածն այն էր որ «Արամեան դպրոց»ի այս տպարանէն 1898 - 1903 նրատարակուած են զանազան Կանոնագիրներ և Տեղեկագիր-Խառնակիւցիներ՝ Լսարանական , Հայունեաց Բարեգործական , և Հակաբողոքական Ընկ.եանց (Գարեթի ու Սալմաստի) :

265. **Թեմական Արագատիայ Տպ. Ատրպատականի Հայերի .** — 1903 - 4 , բաց ի վերե յիշուած նմանօրինակ քանի մը նրատարակութիւններէ , այս տպարանէն լոյս ընծայուած են . — Կարմա (1903) , Նեկերի ժողովածու , Վիլնեայի գաղտնիք , Օսար փունջեր , Կոյնիական քաղաքականութիւնը , Սնուրջներ (1904) , Գիմնակներ , Մաշական սէր . Տիցիլէնի որդին (1905) , Բժժամներ (1906) , մեծամասնութեամբ Ատրպետի գործերը : — Ներկայիս մէջ նոն կը տպուի Ազգական ամսաբերը : — Իսկ պրակ. յեղափոխութեան բերմամբ Գարեթ լոյս տեսնող Սաւատոս բերրը անցեալ տարի զաղրեցա :

Խ Է Տ Ե Ր Ա Ն Ա (Խ Է Տ Ր Ա Ն Ա)

266. **Անդր. Բէկնապարեանի** տպարանէն լոյս ընծայուած են **Շաւիղ** (1894-6) և **Ասոյ Արեւելեան** (1896) շարքաբերքերը :

267. **Փարսուի** տպարանէն լոյս ընծայուած են **Հայրենասէր Իսալացին** (Մ. Նորլատ) 1904 , **Կոյր Տէվրիբը** (1908) , **Ծովաւներ** (1911) :

Հ Լ Ո Ա Ն Տ Ա

1660
է.ն
սկսեալ

Հ Ո Լ Ա Ն Տ Ա

մինչեւ
1717

Ա Ր Ա Մ Ի Կ Ի Տ Ա Ր (Ա Ր Ա Մ Ի Է Է Օ Տ Ա Ր)

268. **Տպարան Ա. Էջմիածնի եւ Ա. Ասրցոյի Զորավարի .** —

• • **Առաջնու Գալսի Ծարեցի .** — 1655 ին Փիլիպպոս կարողիկոսի վախճանումէն վերջ , յաջորդ՝ Յակոբ Գ. Ջուղայեցի որ ուսումնասանջ և ազգասէր նաչրապետ մը եղա , մեծ նոզ տարա նաեւ նայ տպագրութեան գործին , կերպով մը գործադրելով վաղուց ի տէր նանգուցեալ Արապիոն կարողիկոսին կտակը : Այդ նպատակա 1656 ին Երուզա կը դրկէ Փիլիպպոսի քարտուղար Մ. Ծարեցին (քիչ յետոյ Ռական վրդ.ն ալ՝ որուն բազմաբնոյն գործունէութեան պիտի անդրադառնանք անջատարար) : Երբ 1678 ին այս կարողիկոսը

Պոլիս կու գայ կրօն. վեճեր կարգադրելի վերջ և արդյա անցնելու՝ ազգ. - շրջ. կենտանակ խնդիրներու նամար, կը վախճանի 1 Պոլսա. 1680 ին 82 տարու . բաղուելով Բանկալքի վերջամանոցը, որ այժմ անբաղ՝ անկորուստ պահած ունի զեռ. երկարափակ դամբարանը **Հոգևոր Տէր** մակառնանեայ այդ պատուական նովուպետին . ամենազգի նիսանգներ ցարդ կը դիմեն նոն՝ իրրե ուխտատեղի : — Գառնալով Ծարեցիի, անիրա կ'երբայ ուղղակի Վենետիկ ուր 14 ամիս անգործ կը մնայ՝ դիտարիւններ չգանկան . կ'անցնի Հում, նոն աչ Տառետայ պանդոյր կեանք մը բոլորելու կը նարկադրուի՝ անուշոյն պատարաւան «նաաաաափիւ» կղերին շարացած խոջրնդաններուն նետեանօք, որ — ինչպես տեսանք ԲՏԱ.ԼԲՅ բաժինին մեջ — մաղձով լեցուած էր նանար Լուսաորբականութեան դեմ : Ծարեցի չվնասիր սակայն . նետամուս կ'ըլլայ որ և է կերպով գրախ նանելու իրեն վառանում աւար գործը : Կը մեկնի 201, ԱՆՏԱ. կրօն. անսակետով այդ ազատ երկիրը, մանաանդ ինացած ըլլալով որ նայ առևարականայ գաղտը մը գոյարխն ունէր նոն : Կը դիմէ ԱՄՄԻԵՔՏԱՄԻ նշ. Էջգվիրներու տպարանին նամար տառեր փորագրող Վան Տիրին որ 27 նոյ. 1658 ին կնքուած պայմանագրով մը յանձն կ'առնէ 3 տեսակ նայ տառեր փորագրել՝ Ա.ձ.աշունչի տպագրութեան նամար, ինչ որ սիրական գործն էր բաղչին գործատանց : Վան Տիր 1660 ին տակախն մեկ տեսակ գիր պատրաստած էր. Ծարեցի կ'սկսի սպել Շնորհալի **Յիսուս Որդին**. բախար չունենար սակայն տեսնելու գործին աւարտը . կը նիւրնդնայ . մտապառ մանուան մը կանխատեսութեամբ՝ իր մտա կը կանչէ Էջմիածնայ միարաններէն Ոսկան Վրդ.ի եղբայր՝ վաճառական Աւետիսն, առաջարկելով անոր որ գործակցի իրեն : Արդէն բաւական պարտքի սակ ինկած էր . քնկերը պիտի նաաուցանէր զայն և տպարանին գործառնութենէն զոյանալիք նաաուչին շանկից պիտի ըլլար. իսկ երբ Ծարեցի մեռնէր՝ գործատան տեր պիտի դառնար Աւետիս : Այս ազնիւ Հայր պայմանաորութեան շանկիտական մասը մերժելով առաջարկեց տպարանը նուիրել յանուն **Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգի Ջորալարի** : Առ այս պատրաստ էր թէ՛ գրամագրուի գնելու և թէ անձնար աշխատելու : Համաձայնութիւնը գոյանալի վերջ . Ծարեցի կտակը կը գրէ ու կը վախճանի 1661 ի սկիզբը : Իր նիմնած գործատան ստացած մայր-անունը պահուած է զվերջ՝ Ֆրանտայի (Մարսիլիա), Իտալիոյ (Լիվոռնօ) և Քուրբիոյ (Վ. Պոլիս և Իզմիր) մեջ յաջորդարար իրենց տպարանական արդիւնաշատ գործունեութիւնը բոլորած բարեխումբաւ Ոսկանեանց կողմէ, ինչպես տեսանք այդ երկիրներուն մեջ՝ 26 Ա.-Գ բաժանամարներով : — Այս պահմայի տպարանին տխուրան ու բաժանամարն անխափախ պահելով, բաւականացանք անոր անունով բազմաթիւ գործողներ շօկեց նաաուած առ նաաուած :

* * * **Աւետիս Քեյիճննյ** (Պերճեան) ծնած է Սպարան . որդին է Քորոսի և Գնարագիլի : Ծարեցիի մանէն վերջ՝ ինք էր որ վճարեց անոր բոլորացած պարտերը, լետոյ ստիպեց Վան Տիրին՝ որպեսզի փութացունէ անաւարտ տառերուն փորագրութիւնը : Անկատար մնացած **Յիսուս Որդիին** փորձերը սրբագրելու խնդիրը նիմայ կը վնասուցունէր զինք՝ նայերէնը շատ տկար ըլլալուն նամար : Գանի մը ամիս երկնուել վերջ, տեսնելով որ ննար չկայ, սրբագրութիւնները զեշ աղէկ կը կատարէ և կ'աւարտէ զայն : Իր աշնաս նայերէնով սա նետարբբրական Յիշատակարանն աչ զիրի կ'առնէ . «Վանն որոյ աշխատանք ունիմ ի վերայ այս գործիս, թէ գրամով և թէ աչ օգնութեամբ և թէ ուխտալիք եղեր եմ որ մինչ ի մահս պիտի որ աշխատիմ վասն սուրբ Էջմիածնուն . . . Մատրեան որ մեռաւ . . . թէ որ ես չե՛ի՝ ո՛վ պիտի տիրէ ի վերայ քերթանային . 1000 մարջիլ չոր պարտք քերթանային, որ 500 մառչիլ չէր արժէր . . . » : Իր շնորհիւ, Հօջանտա դարձաւ Հայոց լուսաորբեան Բ. նայրենիքը : Վաճառական մարդ մը սակայն ի՛նչ չափով կրնար գրաղի տպարանական բազմապահանջ գործով . նակառակ ասոր, կարելին բրաւ և 1661 ին տպագրեց **Փամագիրք** մը, յաջորդ տարին աչ նոյն գիրքին մեծաղիքը : Իր վիճակը պարզած է՝ Էջմիածին ուղղած նամակներով, նաեւ իր եղբոր՝ Ոսկանի : Այս պարագային կը խեղամախիք՝ 1664 ին Անդկերասով գրոջնուած Սաղմոսի Յիշատակարանէն . Աւետիս աչ ես միմտղ չե՛, իրեն գործակից ունի Ոսկանի աշակերտ Կարապետ Վրդ. Անդրիանեցին՝ իրրե փորձերու սրբագրիչ : Հոն գտնուող վաճառականներ՝ — շատը Ջուղայեցի — նիւխապես ձեռնտուս կ'ըլլան գործին . տպարանը կը բարգաւաճի և նորնաական նաւեր նոր տպրանք մըն աչ կ'սկսին արտաձել . — **Յիսուս Որդի** 1200 օրինակ, **Սաղմոս** 2700, **Փամագիրք** 3000, որոնք կը փոխադրուին Արեւելք :

• • **Հարապետ Արդ. Կնոյրիաննէցի** • — Պան մ'առաջ նանդիպէցանք Ոսկանի այս աշակերտին որ իբրև օգնական և սրբագրող՝ գործակցած էր Դլիճնէց Աեւոխին: Երբ այս վերջինը մեկնեցաւ Անտղերաամէն դեպ ի ծննդավայր, ինք մինակը կանգուն պահեց տպարանը, ձեռնարկելով **Չայնագրեայ Շարականի** մը տպագրութեան, որուն խազերը նախապէս պատրաստել տաւա ինչ որ մինչեւ այն ատեն ո՛չ մէկ Հայ փորձած էր որ և է տեղ: — Բիչ մը վերջը պիտի տեսնենք թէ այդ Շարականը Ոսկանի օրով աւարտեցաւ:

• • **Քրեւաննէցի Իսկան Կարդապետ Ալիճնէցի** • — Զուգայեցի Յակոբ կարողիկոս՝ գործին գաւաճ յաջողութենէն խանդավառ՝ մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ կը դարձունէ յնանդերաամ բացուած տպարանը, մասնաւոր որ Էջմիածնապատկան նրմնարկութիւն մըն ալ էր ան: Ուստի կ'որոշէ գործին նախորդի վաւաքող կարող մէկու մը յանձնել զայն: Իր միաբանութենէն Ոսկան վարդապետը կար — օժտուած ձեռներեց ոգիով մը — որ խիստ կը նետարբերուէր արդէն տպագր. գործերով: 1662 ին Ոսկան կ'ուղարկուի Եւրոպա: — Երեւաննէցի կը կոչուէր: Հայրը՝ Թորոս, մայրը՝ Գոնարագից, զեռ. երիտասարդ, Շան Արրատի Երեւանէն դեպ ի Սպանիան վարած գաղթականներուն մէջն էին. նոն կ'ամուսնանան և 1614 Յունգարիոյ կ'ուսնանան մանչ զաւակ մը՝ Ոսկան որ իր նին. կրթութիւնը կ'ստանայ տեղացի տերտերի մը մօտ: Ծնուողը բաւական կը սեպէ անոր սորվածք. սակայն ինք միշտ աւելին սորվելու բաղձացող՝ ի նեճուկս անոնց կամբին՝ կը մտնէ Զուգայի Ամենաօրհիկէ զարդավանքն որ կ'ուսանի ինչ որ Միւննեայ դպրոցը կարող էր ջամբել իր սաներուն: Մոլոտս կարողիկոսի յանձնարարութեամբ երբ Խաչատուր Կեսարացի Լեւնաստան կ'ուղևորի, նայրապետն ալ նոյն ժամանակ իր կատարած ճամբորդութեան պահուն՝ Ոսկանը Սպանիան տեսնելով իրեն նետ Էջմիածին կը տանի: Խաչատուրի՝ Միւննի նետ Եւրոպայէն վերադարձէն վերջ, երկուքինն մէկ կ'օկսին զատեր առնել՝ մեծ չարքարանքներով գիտութիւն սորված Մեքիսեղեկ վարդապետէն: Այդ դատերուն մասնակից կ'ըլլայ նաև Ոսկան: Երբ Խաչատուր միտանցում վանանայր կ'ընտրուի Ն. Զուգայի վանքին, Միւնն և Ոսկան կ'ընկերանան իրեն: Փիլիպոս կարողիկոս օրով Ոսկան կրկին կը կանչուի Էջմիածին ուր կը գտնէ Դանիելեանի կարողիկ զարդուն նամար Եւրոպայէն ուղարկուած ամբիմիկեան կրօնաւոր մը (Պօղոս Պրոմալի), որմէ կ'օկսի մեծ եռանդով յատինքնն սորվիլ և ապա բարգմանութիւններ ընել աղճատուած նայերեւով մը, ինչպէս էին արդէն ուրիշներու նմանօրինակ նայացումները: — 1662 ին Ոսկան երբ ճամբայ ելաւ դեպ ի Եւրոպա, միախին մեջ ուներ կարգ մը գիրքեր նրատարակելու գաղափարք. վաւաքներուն էն խոշորն էր Աճ.աշունչ տպագրիկ. ուստի Բուպիս կ'երբայ գործաւորներ գտնելու: Լիփօնոյէ անցած ատեն՝ կը նանդիպի իր եղբոր Աեւոխի որ — ինչպէս գիտենք — նայերեւիք կը վերադառնար: Այնտեղ դիմում կ'ընէ նայ վաճառականներու որ ձեռնառա գտնուին իրեն՝ գիրքերու՝ գիրքին անդրանիկ նրատարակութեանը նամար: Ապրողին խնդրանքներէ վերջ, կ'անցնի Հոռոմ. նոն ալ երբ կ'իտմանս թէ Ոսկան կ'աշխատի յանուն Ս. Էջմիածնի, ձեռնապան կը մնան: Կրկին կը դիմէ Լիփօնօ և առ նույն կ'աշողի նամուղել 3 Զուգայեցիներ (Սահիաննոս Խաննէց, Թուէշնէց Թեոփորոս և Աւագեան Պետրոս) որոնք յանձն կ'առնեն աշակցիլ իրեն և շահը բոլորչ Էջմիածնի, Երուսաղէմի և Ս. Սարգսի վանքերուն: Ստացած այս խտատումներէն երջանիկ, Դլիճնէց կը մեկնի Անտղերաամ նոր կորովով մը վարելու նամար իր մաստիպարը եղող տպագրական գործը: Ամենէն առաջ լոյս կ'ընծայէ **Այլրբնաւան** մը (1666) և կ'ամբողջացունէ Անդրիաննէցիին սկսած **Չայնագրեայ Շարականը**. յետոյ կ'օկսի **Աճ.առունցի** նրատարակութեան: Զաւազանց կ'աշխատի, ոչ միայն իբրև սրբագրիչ, ալ և իբր խմբագրող. կը բաղաւաճ զայն Լատիներէնի նետ (*). կը կազմէ յատուկ անուանց ցանկ մը, քանի մը կտոր բարգմանութիւններ ալ կը զնէ Ս. Հերոնիմոսէն: Տպագրութիւնը վայելուէ է, մարտը, պատկերագարը, անխալ: Ա. անգամ էր որ Հայ մը այս տեսակ գեղեցիկ և ընդարձակ գործ մը Մամուլին կը յանձնէր՝ անօրինակ գրկումներու և աշխատութեանց յանձնառու

(*) Այս առիւ յառաջ բերենք ձեզգապատնուսն սա սոյերը. «Կ'ընդունինք թէ մեղադրանքի կէս մըն է Աճ.առունցի նախնեայ բարգմանութիւնն այլայլելու եւ ազաւաղելու ձեռնարկած ըլլալը, յայն աւելի գործին քան թէ գործողին մասին է մեր դատաստանը: Ռոմիսեալ բարեմիս եղած է Ոսկանի նպաստը, նայերէն Աճ.առունցի թերի կարծելով, քանի որ Ս. Գրոց ուսումը Հայերու անմատօք էր, Եւրոպայի մէջ ալ մտակուած չէր, եւ Ոսկան կ'ընար իբր ճիպոր ենթադրել Լատին աշխարհի մէջ գործածական ընազիրքը:

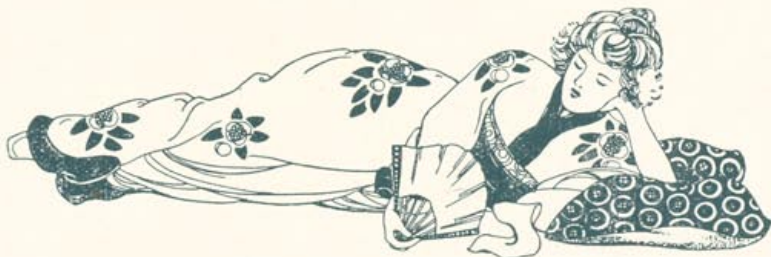
նոյն զիւղէն՝ իր նօրաքեռորդին եր նօրիջանեան Թովմաս որ զրկու կարողութիւն ունեցող վարդապետ մըն եր և որ շատ ճամբորդութիւններ քրած եր Կիպրոս կղզին և Իտալիոյ մէջ, իր նեա ունենալով Մ. Վանանդեցին իբր սպասաւոր : Ի Հոռոմ բաժնուելով իրարմէ՝ երբ Թ. Նօրիջանեան ուրիշ կողմ կ'ուղեւորի, Մատրեոս 1670 ին կ'երթայ Լիվոնա ուր կը գտնուէր Ռուկանի տպարանը՝ Ամսդերտամէն փոխադրուած . նոն Ռուկանի աշակերտ՝ Կարապետ Վ.էն կը սորվի գրաշարութիւն, — ինչպէս ինք կը խոստովանի 1685 ին տպած Շարակնոցին մէջ, — և 14 տարի Ռուկանի տպարանը կը մնայ առանց վարձք ստանալու, սպարազայ մը որ Ռուկան Վ.րդ.ի և անոր յաջորդ Ս. Լեւոնեանի նիւրական անձուկ վիճակը կը շեշտէ, նաև Կիւրեանդեկի արուեստին մասին Մատրեոսի ունեցած անասման սերը : Այդ անձուկը աշխատութեան ընթացքին է որ Յակոբ Գ. Կարողիկոս միշտ կը խրափուտէր զինք՝ օրնօրեան զիրերով և սպազայի խոստումներով : Վանանդեցի Մատրեոսի գրոյժած գործերը նայ տպագրութեան մէջ նշանակելի տեղ մը կը գրանեն՝ իրենց վայելչագեղ պատրաստութեամբ : — **ՅԱՄԱՆԵՐՏԱՄ՝ ԻՐ ՅԱՆՎԵՐՈՎ ԲԱՅՁԱԾ ՏԱԳԱՐԱՆԵՐ՝ ՈՐ ԸՆԹԱՅՈՒՄ ԷՐ Ս. ԽՈՍԿԻՆ ԵՒ ՄԱՐԻՔՈՒՄ Ս. ԿՈՍՏԻՆ՝** կը քայքայուի . Մատրեոս կը բաժնուի իր 2 ընկերներէն, զուրկ նիւրական միջոցներէ : Այն ատեն է որ կը դառնայ նաչրենիք՝ քերես մեկնուտա մը գտնելու և իր յարած գործին կրկին նուիրուելու նամար : Իր ազգական՝ Նօրիջանեան Թովմաս Վ.րդ. նոյն միջոցին Գոցրնուաց Ս. Խաչ վանքին եպիսկոպոսն էր . Մատրեոս կը նամոզէ զայն և ձեր տարիքին մէջ երազա ճամբորդել կու տայ անոր, ձեռք առնելու նամար Ռուկանի նիւնուած նիւանալի գործը : Միասին կ'աշխատակցին ցկերէ և իրենց նրատարակութիւններով մեծապէս օգտակար կը նանդիսանան ազգակիցներու մտաւորական զարգացման :

269. **Թովմաս Խայսկ-Վանանդեցի** (եռամեծ վարդապետ) . — Երազա-

ները պարտոյ այս ձերունազարդ կղերականը որ կատարեալ գրոց-քրոց մըն էր, նախառակ Գոցրան գաւառը սաստիկ սիրելուն՝ կ'որոշէ նեռանայ անկէ դեպ ի Հօբանոտա, գերման Մեծ Գործատարին զիւստովը անցունելու նամար իր կեանքին վերջին տարիները : Մեկնումէն առաջ՝ Մատրեոսը կը դրկէ նոն, որպէս զի աննրամեշտ պատրաստութիւնները ատենէ . շատ չանցած ինք եւս միանալով անոր՝ ձեռք կ'առնէ գործատան ղեկավարութիւնը : Իրենց նեա էին իր 2 եղբորորդիները՝ Ղուկաս և Միքայէլ որոնց մասին գրուած է նրատարակած զիրքերնուն Յիշատակարանին մէջ քե. քաջ լատիներէն զիտէին և բազմակողմանի նմտութիւն ունէին զոր ի սպաս դրին տպարանին՝ ձեռագիրներ նայրայրելու նամար : Ամենքը մեկ սիրտ մեկ նոզի են նոն . ազգականներու նամախմբում մըն է որ ձեռք ձեռքի տուած՝ կը նուիրուի Հայուն զարգացման գործին, բարձրացունելով նայ ցեղին անունը յայս քաղաքակիրք ազգերու : Գործատան նոզին է Մատրեոս, մինչ երկու եղբայրներէն մանաւանդ Ղուկաս ցկերջ չէ գլացած իր օգտակար օժանդակութիւնը՝ նեղինակի և շարարարդոյի կրկնակ զերերով : Այս խմբակին յոյս ընծայած առաջին նրատարակութիւնը եղաւ **Համասարած աշխարհացոյց** անուն քարտէս մը 1695 ին՝ աչնքան նուրը ճաշակով պատրաստուած և այնքան օգտաշատ գործ մը, քանի որ Հայը վաճառական ժողովուրդ մըն էր և սկտք ուներ ճանչնալու աշխարհի մասերը : Նոյն տարին նրատարակեցին նաև Մ. Խորենացիի **Ազգաբանութիւն հոնիին Յարկեան** տիտղոսով ուշագրաւ պատմագրութիւնը որուն ընագիրը դժուարաւ կրցած էին ձեռք ձգել : Այս երկու գործերը կը բաւեն՝ անմահացունելու նամար անունը Նօրիջանեանց ընտանիքին, և դասելու զիրենք ի շարս ազգ. բարերարաց : Իրենց շնորհիւն էր որ նայ մեծանուն պատմագիրը ճանչցուեցաւ Եւրոպացիներէ, մինչ Հայկեան սերունդն աչ իր տեղը գրուած եղաւ նամաշխարհային պատմութեան մէջ : — Յաջորդ տարին նոյն տպարանէն յոյս ընծայուած գործերը եղան «Համատարած աշխարհացոյցի բացատրութիւնը եղող **Բանալին** և Թովմաս Կեմբացիի **Համանեհեւումն Բերսոսին** (Բ. տիպ) . 1698 ին՝ **Նօր Կեակարան**, **Ջայնեղ շարական**, և **Համաձայնութիւն հնգեհեաակ ամսոց Հասմայեցոց** . 1699 ին՝ Ղուկասի և Մատրեոսի յորինած **Գուռն իմաստութեան** «կամ Ռուկեայ դուռն զարատան» (գասազիրք), նաև Ղուկասի նեղինակած **Գանձ**՝ չլափոց, կշռոց, բուոց և դրամից բոյսը աշխարհիւն . 1700 ին՝ **Գործք առաքելոց** . 1702 ին՝ Ղուկասի **Ենթարանութիւնը** (նայերէն առաջին ընապատմութիւնը) և **Շարական** (Գ. տիպ) . 1704 ին՝ Ղուկասի **Պատգոն Ա.ձ.ային ր**, **Համբոյր սրբութեանն ու Յոգնեղիմի**՝ Ա.ձ.արանական, բարոյական և քրք. իրողութեանց սանմանք .

1705 ին՝ **Չեքածուրխն յերկինս** (Բ. տիպ) և **Փամակարզուրին** «նասարակաց աջօրից եկեղեցեաց Հայաստանեաց. Գովառ բերկրանաց եռանձնեաց զխնաց, բազմանոց յօղից, նորին բանակաց». վերջնայն ծախքը նույնպես է Ջուղայեցի Գորսուկեց Աղազարի օրվի Պրն. Քասախի : Այս «Փամակարզ» ին Յիշատակարանեն կ'իմացուի թե «Տեսան Քամասու եռանձն Վարդապետի Գործարանում» կային իր «գործակալները՝ Մատրեոս, Դուկաս, Սիննն և Միքայել : Տարագրութենն բնօրի, զարգափակ էջերով և փայտաքանդակ պատկերներով : 1705 էն վերջ սակայն անգործուրիսը կը տիրէ . կ'երևի թե Քամասու երակ.ի միջոցները սպառած էին : — Իրենք պատուաւոր դիրք մը բռնած էին երազայի մէջ. Շրեօտք գերմ. գիտնականը Քովմասեն տրվեցաւ նայերեն. Դուկաս ծանօթուրիսն նաստատեց Լալայեցի՝ գերմ. նշ. փիլիսոփային նեա որուն ներկայեց իր սրբազան նօրեղարչն սլ : նուրիջանեանց պետք քակեա սկիզբէն մտադրուրիսն ունէր իր սպարանը Հայաստան փոխադրելու, բայց նրաժամեցաւ այդ խորհուրդէն, վասնզի նայերենիքը նպատաւոր չէր իր ծոցին մէջ պանելու և զարգացունելու նմանօրինակ ձեռնարկ մը : Տաժանեցի էր առուզի այս պատուական եպիսկոպոսին վիճակը, մէկ կողմէ աշխարհի փառածման անձնատար, միւս կողմէ ներքապեւ քնկճուած և նայերենարտջ ծուրեամբ տուարտագին : Կ'ուզէ վերջ մը առջ իր դժգոհանն նեղեմուրեան ու մեկնել նայերենիք, անոր սուրբ նոյնն վրայ կատարելու նամար իր երկրամեշար. սակայն մեկնումի պատրաստութեանց միջոցին անկողին կ'իյնայ ու քիչ օրէն կը վախճանի :

270. **Ղուկաս Ղանանդեցի** + — Իր կենսագրութիւնը տեսանք թ. Վանանդեցիի բաժինին մէջ : Անոր մասնն վերջ՝ Դուկաս մնաց Անդեղերտամ ուր Շրեօտքը շարունակեց իրմէ տրվիլ նայերենը : Քովմաս իր սպարանին բոլոր գոյքերը կառակած էր իր եղբորորդուցն որ 1711 ին կը նրատարակէ այդ Գերմանին նայ-չափին **Աւամեան լեզուի գանձը**, միւսնայն տարին՝ Յովն. Վրդ. Ջուղայեցիի **Համառօտ Բերտեանուրիսն և Տրամարանուրիսն** «որ է քերթուրիսն բառի և կրթութիսն բանի» : Ընտիր տպագրութեամբ 78 էջոնց այս Բերտեանութեան վրայ գործարանի անուն չէ յիշատակուած : — Դուկաս իր նօրեղարջ մասնուամբ որը մնացած և մանտանդ գուրկ զբամէ՝ շատ նեղութիւններու կը մատուտի. գործակից կ'ունենայ իր քով գրաշարութիւն բնող նուրիջանեան Յովն. պատանին որ կ'օգնէ իրեն : 1713 ին կը նրատարակէ **Հայկի Ա.ձ.առուչ գրոց կին կտակարանի** (Ջուղայեցի Պօղոսազապ Պօղոսի «որդի» Պրն. Պետրոսի ծախքով) : Այս վերջին Յիշատակարանին մէջ Դուկաս կ'ըսէ իր անձին նամար «Յնունդս Գրիգորեան, սերունդս Վանանդեան, և անձանձիր տքնութեամբ շարմարտոցս, իմում իսկ տպարանի տպօղս այս նորակերտ բուրաստանիս» : Անդեղերտամ նաստատուած վաճառակահներու աշակցութեամբ պահ մը իր գոյութիւնը կ'ապահովէ այս գործատունն ուրկէ : 1714 ին շոյս կ'ընծայուի (150) օրինակ **Սազմաւ**՝ Ստեփաննոսի և Մարտիրոսի ծախքով, իսկ 1716 ին **Պատկերասէր պատկերասեաց** «Սեր է նամաձայնութիւն պատկերացը որ զայն դրոշմողին նեղնակութիւնն էր : Յաջորդ տարին դարձեալ նոն կը տպագրուի **Փամակարզ կարեւորօտ** գիրքը (վաճառակահներու նամար) որ վերջինը կ'ըլլայ : Այնու նեաեա պարտապանանջներ նոյն աշխատանոցը կը գրուեն և Վանանդեան մեծանամբաւ բնուանիքը կը փճանայ իսկ և իսկ : **12 սառի վերջ Միխիբար Սերասացի՝ հայ առեւտրականի մը միջոցաւ նուրիջանեանց խաւերուն մայրերը ծախսու կ'անցէ և կը փոխադրէ գանձոն՝ Վեցեցիկ** : — Եւ 201, ԱՆՏԱՍՅի մէջ, 1717 էն ի վեր՝ 195 տարի, ո'չ մէկ Հայտ տպարան գոյութիւն կ'ունենայ :

Գ Լ Ո Ւ Թ Է.

1680^{հ.հ.}
սկսեալ

Գ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ա

մինչև
1902

ՔԱՆՅՊՏԻԿ (ՔԻՓԱՅՔ) ԵՒ ՄԱՐԿԱՆԻԿ

Տպագրութեան գիտին նայրենիքը եղող այս երկրին մէջ տարաբախտարար Հայ Մա-
մուր շատ աննշան ու մասնակի գործունէութիւն մը ունեցած է : Գերմանիոյ մէջ հայերէն
առաջին գիւրջը լոյս ընծայողի փառքը կը վիճակի

276. **Մայրեան Արդուծոսի :** Ծնած է Վրաստիայ քաղաքը : Ուսուցիչ
Պեռլինի արքունական համալսարանի : Մեռած իր ծննդավայրը՝ 1734 ին : Գարուն նշանուող
գիտուններէն այս Գերմանացին **առաջին հայերէնագէտը** կը ներկայանայ մեզ . իրմէ քանի
մը տարի առաջ թեւ Աւելուար Բֆէլչիէր անուն հայրենակից մը գրառած է մեր լեզուով , բայց
քիչ յառաջացուցած է զայն : Արեւելագետներու երկրին՝ Եւրոպայի մէջ ի սկզբան քիչ կարե-
ւորութիւն ընծայուած է մեր լեզուին . իսկ երբ ժՉ. դարէն սկսեալ Հայերն իրենց տպարանն
ունեցան անոնց նոյնի վրայ , եղան գիտուններ՝ նայեցի նրատարակութիւններով գրառող . և
այսպէս՝ Հայ Գրականութիւնը տակաւ նիւր դարձաւ անոնց ուսումնասիրութեան : Արդուծոս
հայերէնը տարվելու մղուեցաւ մասնաւոր , երբ բնից թէ «Ամ.աշունչ»-ը 1666 ին հայերէն գրոշ-
մըւած է ի Հօլանտա . յաջողեցաւ ձեռք ձգել օրինակ մը և բնագիր մը : Յետոյ ուզեց իր նայ
լեզուի նմուշներն նախաձեռնակ փորձը տալ , ձեռնարկելով տպագրութեանն Ամ.աշունչի մար-
գարեութեանց բաժինէն՝ **Հայերէն Արդիաս** (Obadiah Armenus) ին 1680 թուականին : Իր ծախ-
քով ու ինամքով փորագրեց տառեր , ձուլեց ու ապեց 86 էջոց այդ գրքոյը , որուն բնա-
րանը միայն հայերէն է սակայն , իսկ մնացեալ մասերը՝ լատիներէն . վերջերը գրուած կայ —
իրենց անուններով ու ձայներով — երկարագիր ու բոլորագիր մեր այբուբենը : Արդուծոս այդ
գործին յառաջարանը կը վերջացունէ նայ ազգին համար գեանատական տողերով և սա բարե-
մաղորութեամբ . «Աստուած շատ նեռ ու ինկած , անբիւ գայլերով շրջապատուած և անհամար
բարբարոսներով պարփակուած հօտը ամենուրեք գրութեամբ գերմ պահէ ըշնամիներու յարձա-
կումներէ ու խաղաղութիւններէ» : Մտքընք որ դեռ իրականանայի շատ նեռ է ... :

272. **Քրեչակոյցի եւ. Տերտել :** — Երկու դարէ աւելի վերիտարի ժամանա-
կամիջոց մը կ'անցնի նայ տպագրութեան վերոյիշեալ նախափորձին վրայէն , և բովանդակ
Գերմանիոյ ո՛չ մէկ քաղքին , գիւղին ու աւանին մէջ գեր պատահական իր գոյութիւնը կը շեշ-
տէ որ և է Հայու կամ օտարագրի մամուլ՝ որով Մերոպեան տառերով գիրք գրուած ըլլայ :
— 1896 ին միայն , Գերմանիոյ այս միւնիտն քաղաքը կը ստպուի Ե.Ուսանայ նշ . ձայնագրագետ
Եվմալեան Մակարի **Ներդաւճնակեալ երգեցողութիւնք Ս. Պատարագի** , 4 տետր , «Իգա-
կան բարձր ձայն» էջ 18 , «Իգական խոնարն ձայն» էջ 17 , «Արական բարձր ձայն» էջ 141 ,
«Արական խոնարն ձայն» էջ 97 : Այս «ձայնագրեալ պատարագ»-ը նրատարակուած է 272 ներ-
կայ թուանամարը կրող գերմ. վիմագրիչ-տպագրիչ երկու ընկերներուն կողմէ :

273. **Ֆիսիկ :** — Երուսիոյ ՄԱՐՊՈՒԲԿ քաղաքին մէջ այս գերման հայագետ
1902 ին կը նրատարակէ **Հանդէս եւայագիտութեան** գերմ. պարբերականը որ կը պարունա-
կէր հայերէն նատուածներ ալ : Ֆիսիկ Յուլիոս ձեռագրաց մըն ալ լոյս ընծայած է :

Պիտրիլեւնու Պիտրուպուլինի 1872 ին ստպած է Լայքցիկի մէջ **Հայերէն**
գրաբար փեռականութիւն մը Լատին լեզուով (նեղինակ Յուլիոս Հնր. Բերկման) :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը.

1736_{հ.հ.}
սկսեալ

Ա Ն Գ Լ Ի Ա

մինչև
1905

ԱՆՈՒՄ ԳԵՂԱԿԱՆՆԵՐԸ

ԽՕԱՏՕԱ (ինն ուղղագրութեամբ ԼՈՆԳԻՆՈՆ, կամ ԼՈՆՏՐԱ) կը ներկայանայ մեզ — Երևանական կաշարեան քաղաքներէն — որ առաջին անգամ կը տպուի

274. **Արոշոս Ակերս** (Caroli Ackers) անգլ. տպագրիչին կողմէ **Մովսիս Խորենացոյ Պատմութիւն եւ Սեփարեագրութիւնը՝** նաչափին, զոր նրատարակած, լատիներէնի վերածած եւ մեկնարանած են Գալիլեմոս եւ Գեորգիոս Գուլ. Վիարոնի Արդիք, 1736 ին : Այս գիրքին սկիզբը դրած Յառաջաբանը կը պարունակէ Ամաչունցի նաչերէն բարգմանութեան մասեր . Յաւելածն ալ կը պարունակէ «Գործոց»-էն 2 գրուի :

275. **Յ. Ռիվինգթոն** (Joh. Rivington) ի տպարանէն 1780 ին լոյս բնծայուած է **Պատմութիւն «Հաւատոյ եկեղեցոյ Հայաստանեաց»** — Յովսէփ Ս. Արքուքեանցի փոփարին նամեմատ — որ կը պարունակէ «Հաւատով Խոստովանիմ»-ը, Լատին, Ֆրնս. եւ Անգլ. բարգմանութեամբ, «ի Յօաննիսկ Սիրողերեանէ Գերմանացոյ» :

276. **Ա. Մ. Աւայաթի** տպարանէն լոյս բնծայուած են **Նոր Կտակարան** (աշխարհարար 1858 եւ զբարար 1859), **Սազմոս** 1883, եւ այլն, որոնք Առաւուածաշունչի ընկերութեան նրատարակութիւններ են լոյսը :

277. **Հայկական Ազատ Տպարան.** — Համիտեան լուծին տակ կեղեքուող Հայու զաւակներ — գաղափարի ու պայքարի տղերք — ցրուած եւրոպա՝ գրիչ շարժեցին քերթով, տնարով ու բռնցիկով, ընդդէմ բուրբ բռնակալութեան : Աշակեա Լօտտոնի մեջ ալ անոնք ունեցան իրենց տպարանը որ նակառակ իր շողշողուն անունին՝ կը բաղկանար հայկական **Բացակ** մը . նոն շարուած գործեր Անգլիացիներու մամուլներով տպուած են : Համանուն արտպարանէն լոյս բնծայուած են **Նճար** (1891, 1894) եւ **Ապսակ** լեռ. նանդեաները, **Ռ՛՛՛վ է ապրում** (1891), **Մայիսի մէկ** (1892), **Պարիթալիք**, **Նուագք եւ մեղեդի** (Լեռնեց), **Հայ Յեղափոխականաց ձայնն հայկական խնդրոյն վրայ** «և քե ս՛րպէս պարտ է լուծկ զայն» անգլ.ով (1895), **Ծրագիր** նաչ գործաւորների եւ ուսանողների միութեան (1898) : Վերջիջեալ Լեռնեցը յայտնի Հնչակեան Ա. Նազարեգն է որ 1889 ին նոն նրատարակած է նաեւ Through the Storm գործը որ Հայաստանի կեանքի պատկերներու շարք մըն է :

278. **Տպ. «Հայաստան», ի +** — Անկիւ-նաչ ընկերութիւն մը 1888 ին կը կազմուի Լօտտոն որուն նպատակը կ'ըլլայ հայկական խնդիրը, հայերէն եւ ֆրանսերէն լեզուներով նրատարակելով **Հայաստան** անուն կիսամետալ նանդեք՝ մինչև 1892 :

279. **Տպ. Հայկ. Արբանաղի +** — Յայտնի ազգ. գործիչ եւ Թուրքիայէ փախաւական **Քոճ. Կ. Թումանեան** Չիկվիլի (Լօտտոն) մեջ նիմնած համանուն օրբանոցին նեա ունեցաւ տպարան մըն ալ որ 1902-4 ին նրատարակեց **Պատանի** պատկ. ամսաթերթը, **Լինչի Աւճեմիան** (1902), Հայ օրբերու Բարիցի առեւանգումը, Հայ օրբերու Բարիցի առեւանգիչները (1903), Ազգ. երգարան, **Պատմութիւն Արեւել. խնդրոյ եւ առաջնորդ հայկական հարցի** (երկնատոր 1905) : — «Առեւանգում» յատուկ ալոյ 2 գրքոյկներուն ի պատասխան՝ Լօտտոնի մեջ 8 Ապրիլ 1903 ին լոյս բնծայուած է 16 էջոց տնարակ մը «Պատ. Թուման»

եանի սուտերը և շանաակութիւնները՝ խորագիրով : — Մեծանուն Բրոֆէստօր Լօզան՝ Ժողով Պոլտեի տպարանէն 1879 ին նրատարակած է **Ազարանգեղոսի** ֆրանսերէնը : — Իր ընդարձակ և արկածալից կենսագրականը տե՛ս «Ամենուն տարեցոյցը» 1911 :

ՄԱՆՉԻՄՔԻ ի նայ գաղութն ալ զանազան ժամանակներու մէջ բոլորած է տպարանական ցանցաւ շրջաններ :

245բ. **Կարապետ Արդ. Եանազարեանց** + — Այս քաղաքին մէջ իր կարճատե գործունեութիւնը [1864] տե՛ս 245ա բունամար (Ֆրանսայի բաժին) :

280. **Թորոս Բնյ. Զուղայեցի** որդին է Կապարացի Տ. Իսահակ քանապի, ուստի և Իսահակեան ալ կոչուած : Կապարա յաճախած է անգլ. դպրոցը : Լօնտօն անցնելով, ամ.արանտրին ուսած է : Ապա Պօլիս գալով նրատարակած է **Հայ Յիկեղեցի** կրօնաբերքը : Կրօնուսուցի պաշտօնով ուղևորած է Երուսաղեմ, Պարսկաստան, Էջմիածին ու Մանչեսթր որուն նայ գաղութին ծախքով Էջմիածին գացած է՝ քանապա ձեռնադրուելու 1889 ին՝ Տ. Թեոդորոս անուամբ : Քառասները ճամբան ընելով Զուղայեցի կը վերադառնայ Մանչեսթր, և 1896 Յունիսին կ'սկսի գործի՝ իր առաջնորդ : Հօն կը մնայ մինչև 1902 Յուլիս, զժգո՛ն ձգելով իր հօտը : Յետոյ մեկնած է Ամերիկա՝ ուր կը մնայ ցարդ : — Մանչեսթրի մէջ իր նուբար նովուարեան ատեն Տ. Թորոս նայկ. մատուռին մէջ տպարան մը բացաւ ուր նրատարակեց վերոյիշեալ կրօնաբերքէն զատ՝ **Թուրք հովուականը** (1899) :

281. **Ջաշան Աիմանեան** + — Ծն. Հասքէոյ : Պան մը գրաշարութեամբ զբաղել վերջ՝ 1896 ի գաղթ. նոսանքին՝ անցած է Յունաստան ուր Ե. Յունական **Միութիւն** բերքը շարած է քիչ մը ատեն : Յետոյ մեկնած է Մարսիլիա, Բարիզ, Լօնտօն, ու Մանչեսթր՝ իր գրագիր Մուրատեանի : — 1898ին

Վ. ԶԻԶԱՆԵԱՆ

վառակաւուսներու նետեանօք, և Սանմանադրութեան նուշակումին՝ վերադարձած է Պօլիս, նախ Տեր-Ներսիսեան, վերջն ալ Յ. Մատթէոսեան տպարաններուն մէջ պաշտօն վարելով :

ՌՕՐԱՊԱՌԻԿԱ ի Սևովա. այս քաղաքին մէջ առուստի մը նետքը բողած է

282. **Պիլիպ. եւ Տիրանեան** տպարանը, 1904 ին լոյս ընծայելով Մ. Մինասեանի երկնատոր **Յնագրականի մը ներհնչումները** երկը :

ՄԱՆՔԱ կղզին ակի 84 տարի առաջ Մեսրոպ. տառերով գիրքեր լոյս ընծայած է

190ա. **Մարդասիրական Ընկերութեանն Ամերիկացւոց**, տպարանը, բոլորն ալ տաճկեկար և կրօնաշունչ . — Այլան վե կէօյե եօլ Քրիստոս սուր, Բապլանի սուանըն իւզգրինէ պիր վազ (1828), Թալիլի գալըզը, Տաղարտա օջան քեօյ, Իմաներ

բազաթը, Ազիզ քիբաբանի, Ազիզեքին ըսնարը (1829), Բազլ (1831) : — Այս բուսականն անմիջապես վերջ էնկերտքինը փոխադրում է Իզմիր : (Տե՛ս անդ , 190^Բ բուսանամար) :

ԿԱՔՕՄԱ — Կիլիկիոյ աշտին այլ նոր փախտաւայրը — Կիպրոս կղզիի այն քաղաքն է որ ապաստանեցան 96 ի առաջին ջարդերն նալածական Հայտրեան մէկ նստուածը որուն մէջ որբեր մեծամասնութիւն կը կազմէին : Վանան Քիւրքճեան [տե՛ս գինք՝ եգիպտոսի մէջ այլ] խմբեց գանոնք յարկի մը ներքեւ որ կոչուեցաւ

283. **Ապր. Կրթ. Կրթանոց.** — Հոն էր որ 1902 ին տպարան մը նստաւ տեց և 1897 - 1901 տարեշրջաններու յայտարարութիւն, կանոնագիր ու տեղեկագիր Վիեննա և Գանիք տպագրել տալէ դադրելով, 1902 - 1904 նամանուն Որբանոցի իր տպարանէն լոյս ընծայեց նետեւեաները. — **Տեղեկագիր** Ե. և Զ. Տարեշրջանի (1902 - 3), **Տեսական** դաստիարակութիւն մայրերու ուղղուած խօսք, **Կիպրոս** կղզի, **Լուսաբեր** գրական նստարանոյ (1903), Մի տետրիւն Կիլիկիոյ նայ իշխանութեան վրայ (1904) :

Գ Լ Ո Ւ Ր Թ.

1772^և
սկսեալ

Հ Ն Դ Կ Ա Ս Տ Ա Ն

մինչև
1876

Ի Ա Տ Ք Ա Ա ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ քաղաքներէն առաջինը կը նանդիսանայ որ Հայ Մամուլը գործած է ասկէ 140 տարի առաջ : — Հարուսային Ասիոյ այլ վիթխարի բերակղզին իր փայրամ ծոցին մէջ ապրեցականած է Նոր-Ջուղայէ ականայ տարագիր Հայտրիւն մը որ փաճառականութեան սիրանար՝ նեւտոր շահաստան մը որոնեց , անկաշկանդ գործելու և բարեկեցիկ ապրելու , միեւնոյն ասան Շահ Ազադասի յաջորդներէ նարստանարում իր նայրենիքին օգնութեան ձեռք կարկառելու նամար , ջուճանալով երբեք իր ազգութենէն ու բնուէն : Հնդկանայ Ա. գաղութը արագօրէն և մեծապէս նարստացաւ նոն՝ բնիկ իշխաններու նետ գործակցելով , մինչ անգը. մըքսկցութիւնը տակախն մտտ չէր գործած : Եւ երբեմնի՛ն Ջուղայեցիներ՝ իրենց Հնդկանայու ձօխութեանը՝ մէջ բացին իրենց քաակները միշտ, առիքը ներկայանալուն :

284. **Շահամիրեան Աուլժանուամ** մին էր ատոնցմէ որ պան մը դերձակութեանը պարագլէ վերջ՝ մարգարիտի առնտարով նակայ նարստութիւն կը դիզէ , Հնդկիկ մը նետ ընկերովի : Բնքնօգնութեանը անգը. սորված էր և Անգլիացիներէ ստացած ազատ միտք : Ազգակիցներու օգնակար ըլլալու առաջադրութեանը՝ 1772 ին կը կանգնէ նոն Կիւրքճեկերկեան տաճար մը՝ գալկին ՅԱՅՄԻԻ անունով որուն ուսուցիչը եղած է Մովսէս Բարադամեան (Նոր աշխատակիցը) : Յակոբի կրտսեր եղբայրն է ԵՂԻՍԱՉԱՐ : — Շահամիրեան Սուլթանուամ ջնայելով իր աշխատ նայրենիքին՝ կարեկին ըրած է ազգակիցներու մէջ ընթերցասիրութեան ճաշակը զարգացունելու , որով կերպով մը նիմնադիրը եղած Հնդկանայ գրականութեան : Իր դրոշմած անդրանիկ գիրքը կ'ըլլայ Երպ. քերականներու վրայ ձեւում **Այլբեհարան** մը (1772), Բ.՛ Նոր տետրակ որ կոչի **Յարդուրակ** (իւր երկը) , Գ.՛ը՝ **Որոգայք փառաց** (1773) , 110 օրինակ, իւրաքանչիւրը 10 սուկի : 2 տարի վերջ կը տալէ **Պատմութիւն մնացորդաց Հայոց և Արաց** անուն կարեւոր գործը (նոյննակ Մետրապ երկը) : Յակոբ՝ երիտասարդ մեւում է այլ միջոցին , բայց անունը կը պահուի : Տպողը Ելիսազարն է որուն գործակցած է ԿԱՐՔԱՊԵՏ ՄԿՐՏՈՒՄԵԱՆ : Յետոյ կու գան **ԵՊարզմտութիւն** նամակի շնորհաց և պահպանութեան

յատանը պիտի փրկեր ու տիրեր անոր, իբր յաջորդ Բագրատունեաց : Շահամիրեանի փայլա-
յած կրօնն ալ առ էր արդեն . . . (*) :

286. **Ասրգիս Ծառուր Աղայվայեանց** քաղքին երեսկիներէն էր, որ
Շահամիրեանի, Շահաօնեանի պէս Հնդկանայուն բարեխառմը
կը բաղձար՝ մասնով և զիրքի շնորհիւ : Այդ առաջադրու-
բեամբ էր որ Շիրազեցիին կենդանութեանն իսկ «նորակերտ
տպարան» մը բացառելի լոյս ընծայուած գիրքերը եղան .
Թանգարան բարեգարդ (Պատր. Վ. Պուռնազեան) 1809,
Ոգր Նդեսիոյ (Ն. Շնորհալի) 1810, **Հաւակեցէ՛ք կամ**
Սրբազնագործութիւն (Ջուղայեցի Յովն. Վրդ.) 1812, **Ող-**
բերգութիւն ի վերայ մասնաւոր Յովնոսի (ըրզն. Անգլ. Յ. Ն.
Շամբեան) 1818 : — Այս բուսականէն անդին նայ տպարան
գոյութիւն չունենար ի Մատրաս, մինչ

Ս. ԱՂԱՅՎԱԼԵԱՆՑ

ՎԱՆԱՍԻՔԻ և ՊՕՄՊԱՆՑԻ

Հնդկանայ բնագոյն գործունէութեան շրջան մը բոլորած են
մինչև 1870 բուսականի սկիզբները, որմէ յետոյ անգլ. հզօր
տիրապետութեան տակ նեղօճեակ կորուսած իրենց մայրենի
բարբառը՝ մտաւ որ զարգացումին կ'աստանան այլ եւս անգլ.
րեքերով ու զիրքերով : — 1 Ապր. 1908 ին նայազգի մը՝
Կ. Ն. Գարբի կ'սկսի նրատարակել The Armenian կիսամ-
սեայ նախագր : 1895 ին Մերսովոյ Յ. Սըր Հնդկանայը History of Armenians in India խորա-
գիրով ուշադրաւ գործ մը լոյս ընծայած է Կաղկարայի մէջ, Հնդկանայ կեանքը խոյնստօրէն նա-
բեւաջունելով, որուն մէջ յիշած է նաև տեղւոյն զազուրին տպարանական գործունէութիւնն
ալ : — Հնդկանայը բոլորով դեպ ի նայ զբախմութիւն իր դասն ուժացումին մէջ, դասնանք
կրթեանի տպարանական իր փայլուն տարիներուն :

287. **Յովսէփ Բնայ. Առեփանոսեան.** — Մատրասի «Ազգարար» դադ-
րած տարին, նրատարակչին՝ Կաղկարա բնակող այս պաշտօնակիցը խնդն տպարան մը կը բա-
րայ քաղքին Ս. Նազարէր ժամին բակը . հոն կը դրոյն : **Պատմութիւն անցից . . . առ**
Նաւարահ աբալային Պարսիցը որ Գրեթ.ի ալ բարգմանուած է և զոր շարադրած է յոյն
մօրմէ կրեակ ճնամ՝ Ռօտուրայի առաջնորդ՝ տպա կարող. Արքանամ Սրբազան : Յովսէփ քա-
նանայ արուեստի նաակացողութենէ բոլորովին զուրկ կ'երևի :

288. **Տայ. «Օճանատիիւնեան», ի +** — 1810 ին ՊՕՄՊԱՅ քաղքին մէջ լոյս
տեսնող նամանուն վիճակով րեքրէն գրած՝ հոն նրատարակուած է **Ծաղկաստան** (1822) և
Յ. Ավդալեանի **Մօսկիլը** (1823) որուն նակաւոր կը կարդանք . «Տպագրեալ ծախիւք Օճանդա-
կաց տպարանին . . . ի Կաղկարա . . . յՕճանատիիւնեանց տպարանին» : Ասկէ կը նակցուի րե-
քրըր Պօմպայ, իսկ միւս 2 գիրքերը՝ րեքրին տպագրատան անուամբ Կաղկարա դրոյնուած են :

289. **Տընթլում Աւեան** (կամ **Աւեհ Ջերլումեան**) որ նեղինակ ալ է,
1811 ին տպած է իր սեպն. գործատան մէջ **Նոր սեւեակ այբուբենական** (որուն յատուաշա-
բանով կը խոստովանի իր անգուտայ եռանդը Կիւրմայերիի արուեստի մասին), **Տաւն պատ-**
գամբ, 1813 ին **Ծաղկակալ** (այլաբանագր., պատմ., և տարեցոյց), 1814 ին **Գիւս կովային**
պիտակին (ըրզն. անգլ.), 1815 ին **Համառօտ որպիսութիւն եկեղեցոյ** (Մարգար Խօճենց) :

(*) **Ազգարար** Բ. անգամ նրատարակուած է ՄԱՏՄԱՍ 1846 ին, վերահայտարարեամբ Ս. Պ. Յովնաննէսեանի
որ 2 արի վերջ կը հանէ **Բանասէր** : ** ՍԵՆԱՎՈՒՄԻՐԻ մէջ ալ 1843 ին ունեցած ենք վիճակով րեքր մը. **Ռատ-**
մնատէր : ** Իրեննէ ման՝ ՎԱՆԱՍԻՔԻ նրատարակուած **Շեմարանը** (1810), **Հայելին** (1846), **Հայրենասէրն** ու
Ներպարտէրը (1862), վերջինս՝ եղիպար Տէր Բարութիւնեանի կողմէ : ** Իսկ **Ազգասէր** սե'ս սևարեսեան
Բնկերութեան տպարանին մէջ :

290. **Աճ.աշնչի Առողովոյ** տըր ի Կաղկարայ, ջանիք և արդեամբք տպագրեալ եղև **Աժ.առունչ գիրք** հնոց ևւ նորոց կսակարանաց, ի գիւղաբաղաբն ՍԻՐԱՄՓՈՒՐ 1817:

291. **Յին. Յիջողս Յորդանանեան** 1821 ին տպած է **Անգիսաց անգլ.ս** «... ի նրաննգութիւն համբակաց» բրգմ. անգլ. Յ. Ավդալեանց, **Անաչառ բան, Խճագիմաց դիտարութիւն. Հրիսակ հօր ուրումն**: — Յորդանանեանի տպագրիչն է եղած Յ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Է Մ Տ Է Ր Յ Ս Վ Ո Ր Ե Ս Ն :

292. **«Հայկեան Ինքնախրական Աննարան»**, ի գործառն մեջ գրչխառարարը գրչմուծ են գործերը համանուն կրթարանին նիմնադիր՝ Երևաննցի Յովն. Ավդալեանի [ննդկանայ նշ. մատենագիր, քաջ անգլիագետ, դաստիարակ ու բարգմանիչ, «Անդամ Ասիական Միաբանութեան Բանգալայ»] և ուրիշներու, որոնք են. — Համառ.օտ մեկնութիւն **Տրամարանութեան** (1822), **Հուասակաւ** արքայորդին երովայնոյ (ննդ. Ջոնարեան Սամուէլ, բարգմ. անգլ. Յ. Ավդ.) 1826, **Ներքողեան** ի յիշատակ Գեորգայ Մանուկեան, **Ներքողեան** ի յիշատակ Մնացականի Վարդանեան (1827), **Յաղագս հաստատութեան** և նարատակի և արդեան զքիտոնեութեան ի Կաղկարայ, **Աժ.առունչ** մատեան երկնային, **Գրիստուտայց, Պոզայի յորդակ յնրեանայ** և ի գիտել զԱժ.աշնչն գիրս (1828), **Աւետար.** **Վերջին աւուրք** Տիմ. Մեքչանին Ստեփաննոսեան (1830), **Մսածութիւն** վարդապետութեան ի վերայ նաշտութեան (1832), **Ներքողեան** ի յիշատակ Յ. Գալուցեան 35ամեայ վարժապետին (1834), **Թուրք շնորհակալութեան** (1814), **Յանդիմանութիւն տննին** (Գ. Աւետեան), 1846, **Խաչ ևւ գաւազան** (1856), **Օրացոյց** (1867, 1870-1):

293. **Հայխիսոյոսական Աննարանի** գործառն (Bishop's College press) տպագրիչն է ՅՍՎՈՐ ՍՍՅՎՍԵՍՆ: Այս տպարանը (նուիրումը Նոր-Ջուղայի Ամենախրիկչ վանոց անուն) լոյս ընծայած է **Թաղիաղեանցի** և այլոց գործերը. — **Ճճմարտութիւն** զրիստ. հաւատոյ (1829), **Գիցարանութիւն** (1830), **Մեւրովբեան այբբենարան**, **Մեւրովբեան շարադրիչ** նայ և անգլիերեն լեզուաց (1840), **Պատմութիւն Հին Հնդկաստանի**, **Գրիստենէական կրթութիւն** (1841):

294. **Միկրտոյ Միսիօնարը** այ ունեցան իրենց սեպնական գործառնուն ուրկէ լոյս ընծայեցին **Համառ.օտ** բացատրութիւն, **Մսածութիւն** ի վերայ Աստուածաշունչի (1831), **Բովանդակութիւն** բոլորի սրբազանի գրուածոց (1832):

295. **Արարատեան Էնկիւր** 1845 ին կազմուած է Հնդկանայ մեծանուն մատենագիրին՝ Մեւրովայ Գաբեան Թաղիաղեանցի (Վ. Ա. Սարկեաւայ Ս. Էջմիածնի) ջանքերով որ նոյն Միտրեան անուամբ բացաւ տպարան մըն այ ուր գրչմուտեցան. — **Ազգասէր** կիսամսեան (1845-8, խմբ. Մ. Թաղիաղեանց), 1850-2 վերստին նրատարակուած, **Պատմութիւն Պարսից Ա. հատոր**, **Չուարնախօս** առակք Պարսից, **Վէպ Վարդգէտի** Տեառն Տունաց (1846), **Վէպ Վարսեմկան Ս. Սկայունոյն Աղուանից**, **Մեւրովբեան** առաջնորդ մանկանց, **Սօս ևւ Սօնդիպի**, **Հառ** դաստիարակութեան օրիորդաց, **Վկայարանութիւն Ս. Սանդխաոյ**, **Կարգ ևւ կանոնք Ս. Սանդխաոյ** զպրոցի (գոր նիման էր Տիկ. Շուշան Թաղիաղեանց), **Հանապարհորդութիւն Մ. Թաղիաղեանցի** ի Հայս (Ա. հատոր). **Թուրակ Թաղիաղեանց** (1847): Ասոնցմէ մեծ մասը երկախրութիւնն է Մ. Թաղիաղեանցի գոր կենսագրամ է ք Յովնաննէս Աւագ քանանայ Մկրեան :

296. **Արժ.ի.** տպարանը (նիմուած Կ. Պօլսեցի ՊՈՂՈՍ ՎԵՉԷՆԵԱՆԵ) 1847 ին լոյս ընծայած է **Իւղաբերից Աւետարան** մը, իսկ 1848 ին **Ժամագիրք** մը: Վ.Էլենեանի մասին Թաղիաղեանցի 1844 ին նրատարակած **Աւարտ** կրակիրին մեջ կը կարդանք. «Թողեալ զգրարական մասին պակասութիւն, վերագոյն համարիմք զգործն գոր քան գոր տեսաք մինչև ցայսօր ի լեզու ազգիս: Միշտ փննիկ տպագրութեանց համարեալ, և զարմանամք ընդ արարս եւրոպայի եղբարց մերոց. բայց պարոն Պ. Վ.Էլենեան Կ. Պօլսեցի շուք աժէ. զաննեւրուրք յարուեստական մասին, երէ նիմանար և բաւական քաջախրութիւն ունիցի»:

Ս.ի փառաբով՝ «Գառնուրին նաւապոյն»։ — Բեղրապուրի մեջ իր դրոշմով գիրքերը. — **Ճամազիբ** (1783), **Յիսուս որդի**, **Սկզբունք** թղթ. սումանց, **Պատմ. Ս. Գրոց** (1785), **Վ.Էմ** գայրակոյրեան, **Սասնաճաղերս**. **Հաւու** Աւետարան, **Տարեցոյց** և **Յրացոյց**, **Տօնացոյց** (1786), **Ճամազիբ** (նամուտ), **Պատմ. Ս. Սգիւելի** (1787), **Ընդհանրական ճախիչ լեզուագիտութեան . . . Փոխումն Կ. Կլայեցոյ**. **Բանալի գիտութեան** (1788)։ — Իր գործատունն էր Ս. «Ճամազիբ»ին Յիշատակարանին մեջ Խաղարեանց տպագրարուտաի մասին ունեցած սերը խոստովանելի գաս՝ կը յաւելու. «Յովսէփ Արք. նրամայեաց տպի գիտքը **ՍԵՐԱԿԻ ԱՆՅՐԱՐԵՆԻՅԵ**, զոր և տպեցի ծախիւք խմովք»։ Գարձեալ, ինք է որ Լճնոսնէն նրա իրեն անգլիացի գրածուիչը որ Բեղրապուրի նամակով խաշոր տառեր պատրաստեց։ — Ընդհանրական մեջ ոսկիներ շահած այս ազնիւ աւետարական լիարուտ կ'ընտելէ զանոնք՝ նայ գիրքերու տարածման նամար, մինչև որ պարտքի տակ կ'իջնայ և Արշալուստեաց իր «բազուկը կ'երկարէ» անոր։ Պատանշատերքը գոնացունելով խնամատն Ս. առաջնորդը Խաղարեանցի տպ. կազմածքը կը գնէ և փոխադրէ Կ. ԿնէնՉԵՒԱՆԻ Ս. Խաչ վանքը։

301. **Յովսէփ Յօհաննիսեան** սարկաւազ անցեալ դարուն սկիզբը տարարան մը կը բանայ նոն, գլխաւորաբար դրոշմելով Երիտասնական ընկեան քանի մը գործերը։ Անա իր տպածները. — **Կառարանական** դիմատետրին բարոյական (1812) որուն Գրեւոր կը մտնէր տպուած է 1838 ին. իսկ խաղւք՝ Ս. Դազար, 1879 ին։ **Նոր Կտակարան** (1814)։ **Ընդհանրական** Աճ. աշունչ ժողովոյն ի Ռուսաստան (1816)։ **Աճաւանչ** (1817)։ **Անտի ճէփս**։ **Յանկ** կտակարանաց արունեալ յերիս մասուն (1819)։ **Գառնակ** սակաւապատում բանասիրութիւնք (Յ. Լազարեանցի դամբանականը) 1826։ Այնուհետև Յօհաննի տպարանը կը փոխանցուի

302. **Հայոց Հնդկաղարեանց Անմարանի Արեւելեան Հեղուաց**, որ 1828 ին դրոշմուած է **Արձանագրութիւնք** «որք վերաբերին առ նաստատրիւն նաշտութեանն Ռուսաց» 10 էջոնց կարեւոր գրքոյկը՝ ուսուցիչ և նայերէն։

303. **Աղեքսանդր Թուրքարաշեանց** որ մասնեալքը ալ էր, 1829 ին իր «նոր գործարան»ին մեջ կը տպէ **Յանկ** «տպագրեալ և ձեռագիր գրոց Հայոց ի մասնեալարանի ներգործական խորհրդարանի տերութեան». իսկ 1838 ին **Գիրք ճախակրթութեան** նախագեան լեզուի «չորում նամատախի բացատրին սկզբունք գլխ. գիտութեանց»։

304 - 306. **Հանսոն** Գերմանացիին տպարանը լոյս կ'ընծայի նայերէն գիրքեր։ — Ասոր տառերը Ռ.Վ.Ք.Յ.Է.Մ. ՊԱՏՄԱՆՆԵԱՆ ձեռք ձգելով, իրենը կը նմանէ և 1860 ի սկիզբները կը նրատարակէ շատ մը գիրքեր, նաև Ռուսահայոց անդրանիկ լրագիրը՝ **Հիւսիս**։ — ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՅ ԱՎԱԳԻՆԻՒՄԱՆ ալ իր բազմալեզուեան տպարանին մեջ կը դրոշմէ քանի մը գիրք։ (Այս 3 տպարաններուն յիշատակութիւնը կը պակսի Հ. Գափրանեանի ձեռագիր ցուցակէն. քաղեցիներ գտնուի Լեօի **Հայ Գիրքի Տօնը** երկատիրութենէն)։

307. **Միք. Մ. Միանասարեանցի** տպածները. — Ազգ. կրթութիւն (1867), Բնոր նախական, Առանձին յայտարարութիւն, Խնամատարութիւն երախտոց (1868)։ — Իր տպարանին մեջ շարուածները կը դրոշմուէին Ռուսերու մամուլով։ Միանասարեանցի տառերը անցած են

308. **Թակասի** որ 1869 ին տպած է **Թուրքանութիւն** և **Հայերէն կարգալու** ու գրել ուսուցանելու նրանանց «Պատերթուրդի նայ ուսանողների աշխատասիրութիւններից»։

309. **Մջոլով խի** 1872 ին տպած է **Կանոնաւոր և վաշխուչ գրութեան** պատմութիւնն ու տեսութիւնը։

310. **Հրիկնփիլոս ևս. Հնիկ** 1876 ին տպած է «Բարեկամութեան գունք»։

311. **Ի. Է. Աիտրոյտոյովի** տպածները. — **Հաւիւ** Սանկա Պատերապուրիկ Հայոց եկեղ. տպագրածներու, «Կատարութիւն Գեորգիայ Վ.ի Հայոց, Վ.Իլիէլիմ Տէլ, Պատմութիւն Տանն Արժուցեանց (Թովմաս Վ. Արժուրնի), Արախ (Կուլամիբեանցի բաւական

տարի նրատարակած գեղեցիկ պարբերականը), **Սոխակ** (1887), Ա. Բուչուզեան բժիշկին գործերը (Խնչ Է Սիֆիլիսը, Բժշկ. նիսն. միջոցներ, Վարակիչ նիւանդութիւններ, ևն.) 1891 :

312-313. **Յ. Ք. Էլիերման** տպած է Պատանի բներցուածք (1893), Առողջապահական գրոյցներ (1897) և **Սեւստի** Գ. տարին, որուն Ը.բ նրատարակած է ՇՆԿԶԵԱՎԷԻ :

314. **Պուչիխեան արագաառիպ** Հայու տպարանէն 1901-4 ին լոյս բնծայուած են — գրեթե ամբողջութեամբ — Ա. Բուչուզեան բժիշկին երկերը . — Առողջ նոզին առողջ մարմնոյ մէջ : Մեկվրժ. գրոյցներ : Գեղձախտ : Ժառանգականութիւն : Մարմնամարզութիւն : Խնչ Է անառակութիւնը : Կինը և տղամարդը : Օպերացիա, Կաշու նիւանդութիւն : Երիտասարդութիւն և ծերութիւն : Առողջ ու նիւանդ երեխայի ոգին : Ուղեղի Սիֆիլիսը : Բուն և Երազ : Գործարանի բերկրագործութիւն : Սնապաշտութիւն : Մտերմ. Խորնուրդներ : Գոյութեան կռիւ : Ռուգոյն Վերկիւմ :

ԿԱՔ ԿԱՒՅՔՃԻՒՆ — ի վերջ կոչու ժԸ. դարու — կը գտնուայ Հայոց լուսաւորութեան կեդրոն մը, շնորհիւ տեղւոյն ժիրաժիր առաջնորդ Սանատնեցի Արդուրեանց Յովսէփ Սրբազանի որ 1784 ին կը միմն.

315. **Ա. Խաչ Վանքը՝** քաղերն նիւստակոզմը, ժուռա բարձունքի մը վրայ, իսկ 1790 ին նոն կառուցանել կու տայ ուսումնարան ու տպարան : Ատոնց բոլոր ծախսերը նո-

ՏՆՏՐԱԿ
ՀԱՐԱՌՕՏ
ԵՆՈՒԵՆԵՐԸ ԿՈՒՌՆԻ ՈՂՈՔ
ՄՈՒԹԵԱՆ.

Նորու ժ ցու ցանկե Եսոխ Հրովարտական գրքու ընդ
Վնարարե պաշտե և Վնճ Կարեքոս Տի Ենքնու
կայ լծադ ու Նոյն ԵՎԵՏԻՒՆԷԻ Էրկերոր
չի. ու կը Գրեղ որու պոչ Նոր Բազարին Հայոց
նիւստայ՝ Բարձր Սրբազան թն Տն Ենովսէ քոչ
Վնարե ԸՔՏի Ենովսէ, օժ մեծը Տիլուարիկ ցնիւն

Ե՛ն Էրկերոր՝ Տիլուարե Տանդ Էն Տիլուարե Են Նոյն
Վնարար պը քաղաքին Հայոց .

Ս.Քի որու և զերկուսի տակնարան ընդ Վնճ Տանդ իսկ .
չն Քարճը Սրբազան Ը՛ն՝ ցարու և ու Նոյն առեկ .

Տղե ալ ի գըճարեալ որոյ ժրո՛ւ և ու յոյճե ընդ . ցարճ Է՛
1792 Նոյն Էնի 20 .

Ի Էր Խաչ Վանքե, որ ի Նորն՝
ՆԵՒԻՑԵՒԵՆ.

Նախիջևանի Ա. Խաչ վանքի տպարանէն լոյս բնծայուած գիրքերէն նմոյշ մը

316. **Ա. Յամիխեան և Ա. Քերչեան** կը տպեն Սիճիլիս և իւր դարմանը, նաև «Ն. Նախիջևանի ուսումնական գործի անցեալը» : — Իրենց կը յաջորդեն

317. **Արք. Յ. և Ա. Աւարեաններ** որոնք նրատարակած են . — Շինոց (1898), Աշակերտի առողջապահութիւն, Ո՛վ է յանցաւորը (1900), Պատկերներ և պատմուած-

ներ (1905), Հորտ-Մորտ (1907), նաև Թեմ. Գալանցի, Հոգևորականաց նմանատար-
րեան և Հայազգի աշխատաց եկեղ. նոգարարներեան **հասիւն**երը: — Հ. Գալիբանեան նոր
Նախիջևանի մէջ տպուած կը նշանակէ **Մեծագործութիւն** (1896) և **Այլբերնաւան** մը (1897):
— Վերջին տարիներս այս քաղաքը նրատարակուած են **Մեր Չայնը** և **Լոյս** պարբերականները:

ԱՍՏԻՒՆՔԱՆ (Ա.ձև.բխան կամ Ա.ձգորխան) փոխադրուած է

318. **Յովսէփ Ա. Արզու.Թեանց**ի տպարանը՝ նոր Նախիջևանէն: 1796 ին
նովկէ յոյս ընծայուած մեծադիր 9 էջոց գրքոյկը եղած է **Խօսք**՝ ստացեալ ի Յ. պատկազգեալ
Ս. Արք. Եպիս.Է՝ նրախ. կոչմունս եղեալ ամենայն ազգիս Հայոց — քարո՛ղ գոր նոյն եկեղեցա-
կանը 5 Ապր. 1796 ին խօսած է Դ.գարի Աձ.ածին եկեղեցին, ՝ ի ներկայութեան Բարձր Գե-
րացանցութեան Ենարայ Անշ.Ֆ, և գանազան նշանակիր Կառայի Եվան Վասիլիչ Գուրովի-
չին, և այլ գորարեաց. ի մամանակի շուեղոյն Չօրացն՝ են:

319. **Տպ. Ա. Էջմիածնի** անուամբ Աստրախանի մէջ տպուած կայ **Հրաւեր**
՝ ի նորըրգարանէ Ռուսաց Աձ.աշնոց ժողովոյն՝ գիրքը 1821 ին, մինչ մինևոյն քաղաքին մէջ,
ստանց տպարանի իշխատակութեան, ունինք նետեւեալները. — **Մամազիբ** (1818), **Նորա-
գոյն գրոյց** (ըրգմ. ուսու. Արք. սրկգ. Աձ ասրեան) 1820, **Համառօս վարդապետութիւն**
ուղղափառութեան (Գ. Պատկանեաց) 1821, **Պատմ.** Այկերանոցի Բակեղանցոյ 1827:

ՄՕՍՍԻՒՆ (նին ուղղութեամբ ՄՈՍՈՎ, կամ ՄՈՍԿՎԱ) նայ ստանախ-
րական գիրքերու նրատարակութեան տեսակեամբ՝ կը ներկայանայ մեզ կեղրոնավայր մը ուր
նայազգի մատարականներ 1820ական բուսականն սխտայ մոյում տուած են բանասիրական-
պատմական ձիւլին և որոնց մէջ փայլած են Պոլսեցին Միքայէ Ի. Վ. Սալանքեանց, Չուզա-
լեցին Միրաիչ Էմին Յովսէփեան, Մագիարոս և Չարմայր Մանրեանք, նորոյ նանգուցեալ
նշանուոր բանասէր Գրիգոր Խաչարեանց և այլն:

320. **Օդոսսեան Անիէն**ի տպարանէն յոյս կ'ընծայուին. — **Ազգոգոս յայ-
սարարութիւն** «Յովակիմայ եղիազարեան ստ. յուսարջակրօն ազգակիցս իւր . . .» 1820,
Բաւարոն ուսու. կայ. (Յր. քննչ Արամզարեանց) 1821, **Քերականութիւն**(ներ) գրք. և
ուսու., **Կսակ Տեան** մերայ (ըրգմ. ուսու.) 1827, **Պատասխանիք**՝ «ստ. անիրա գրգարաու-
րիւսն ինտատակի . . .» գրք. քերականութեան ընծայատարեան տարիս (1828), **Մուգոյց**
Արարանեան (1829): — Յաջորդ տարին, ստանց տպարանի իշխատակութեան յոյս տեսած են
Մին Արար ծառայի պատմութիւն և **Հնչակուտ առջօր**՝ ներսիս (12 լեզուով): — Օդ-
սնեանեան Սեմէնի տառերը գնած է յետոյ Վլադիմիր Գոսիէ:

321. **Տպարան «Ղեմարանի Հայոց Տեառն Էազարեանց»,** + —
Համանուն նշակալ կրքարանին, տպարանին և Մօսկուայի տաճարին նիմնուրը եղած է ան-
մանն ՅՈՎԱԿԻՄ որ ԼԱՉՈՒՆԵՆՅ ըստնամբու տունը պանծացուցած է Հայութեան մատու-
ցած իր գնանատելի ծառայութիւններով որոնց մասնակցած են իր մեկնեսա եղբայրը ՅՈՎԱԿԻՄ
և յաջորդներ: — 1829 ին նիմնուած այս գործատունէն յոյս ընծայուած են. — **Համա-
ռօս ընկերութիւն** Քրիստ. նաւատոյ, **Կրօնագիտութիւն** (1831), **Սկզբունք** քրիստ. վրդպ.
(1833), նոր Կուսակարան (1834, նաև Բ. սիպ), **Քերականութիւն** (Յ. եղիազարեան =
Լազարեանց) 1839, **Սազմոս** (1842), **Քերականութիւն** (Մ. Էմին) 1846, **Հառ** (1848),
Ընթիւր հասուածք (1849, որ 61 ին նորէն տպուած է), **Մեղու Հայաստանի** ժժ. և ԻԳ.
տարիները, **Սգրաւը և Բոյը**, **Նսկայական ձեռքեր**, **Արեւայուտսը** Վարդինի (1879),
Մոսկուա նորենացին և Հայոց նին վեպերը (1871), դասագիրքեր, են. են.: — Տպարանը
նեազնեա կատարելագործուած է եւրպ. մամուլներով և Միխարեանց վայելուչ տառերով
որոնք կը պատրաստուին իր սեպն. ձուլարանին մէջ և որոնցմէ կը ծախուէին նոյն իսկ ուրիշ
քաղաքներու նայ գործարանաց: Վերջին Օ. Հերքիկ գնած է Լազարեան ձեմարանի մայրերը:

322. **Վլադիմիր Գոսիէ** (կամ Վ.Սլոյնմար) Ֆրնս. գրախմբան Օ. Սեմէնի
կազմածքը ձեռք ձգելով՝ իրը կը բանայ և կը սպէ **Հրահանգ** քրիստ. նաւատոյ, **Վէպ**

ինչոյն Հայասանի (1850), Յաղագս փորձական նովերանտրեան 1851, Պատմ. և բարոյ. վեպ (1859) : Լեօի նոր երկէն (էջ 171) կը տնդեկանանք թի Գոտիէի տառերով տպարան մը կը բանայ ԱԹԱ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ (ՇԱՄԱՆԻ) ուր կը տպէ Արցախեցի Մովս. Զօնրապեանցի Պարապոյ ժամբը ևն. , մինչ 1859 տարուան «Ճուարադ» թերթի մէջ Լեօի գրածը ներքոյ սա տողերուն կը նանդիպիւք . «Այս օրերունս ելաւ ի տպագրական Մամուլոյ Պարապոյ ժամբ վերնագրով . . . երկասիրութիւնն, մասն Բ. , որ տպուած է Մուսրուայի մէջ Գորիէի տպարանում» :

323. **Յովհաննէս Բարապետի Քաթանեանց** 1861 ին տպած է **Նդիպէ** , իսկ երկու տարի վերջ՝ նոյն զիբքին աշխարհարար :

324. **Պիօն Հերբէկ** (Othon Herbeck) գերման գրածուլիչ մըն է որ Լազարեան ճնմարանի մարքիսները գնելով պատրաստած է նայ տառեր , զորս փաճատած է ուսումնայ տպագրիչներու : Իր գրոյնամներն ևն **Ծրագիր** նայ տպագրութեան (1887) , **Հանդէս** գրական և պատմական , **Նրեմ քոյց** (1888) :

325. **Մկրտիչ Բարթուղարեան** տպած է **Սօխոսկ Հայասանի** երգարանը (1890) , **Եղիշ** (1892) , և Արովեանի **Նրկերը** (1897) , **Գանչեկո վաս** (1910) ևն. :

326 - 327. **Առավառէ Գրառոյւկ և Աուդրիավիցեվա** ուսու Յրիտրդներն ալ նայ զիբքեր տպած են որոնցմ Ա.ին նրատարակութիւնն է Մ. Լյմինի գործերը (1898) :

328. **Կ. Ա. և Կ. Կեռիքեան** . — Աղօթք. Ար (1906) , Հայրեր և զատակներ (1911) ևն. (*) :

ՏԻՊԱՆ (ԹԻՓԻԿՔ) քաղաքը — որ վրաց կը պատկանէր և որ 19րդ դարու նախամուտին կ'իկնայ ուսու իշխանութեան ներքեւ , — Մոսկուայի վերջ կը նանդիսանայ էն նշանաւորն ու թեղունը որ 1822 ևն սկսեալ մինչեւ այսօր՝ տարուէ տարի ճոխացուցած է Հայ Մամուլի իր արտադրոյքը , զարկ տալով նաև օրագրական և պարբերական նրատարակութեանց : Կովկասի և րովանդակ Ռուսիոյ Հայութիւնը Թիֆլիզ յատած է աչքը , նանկ ակնկալելով իրաւամբ իմացական զարգացումի իր յոգնաղիմի պանանջները : Մեր ծրագրիկն դուրս է առանձնակի խօսիչ անակն թիւով այն սիրելի մեծ դեմքերուն մասին որոնք ուսումնայ պատկառելի գրականութեան մը ծնունդ տուին՝ նրատարակագիրի , բանասերի , փիլափանի , բառերագիրի և մանկավարժի իրենց ուրոյն կարողութիւններով , աւելի տեսական , կորովի , նիմնաւոր ու փայլուն՝ լրան արեւմտեան Հայերունը : Տեղույն ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆՆԵՆ ալ չէ ուշացած նշանակելի դեր մը խաղալա վերագարրումի այդ գործին մէջ : Կը բաւականանանք միայն տկնարկ մը ձգելով Թիֆլիզի Հայոց տպարանական աշխարհին վրայ :

329. **Տայ. Ներսիսեան Քայրոյի** . — Համատուն ուսումնարանը 1824 ին նիմնած է երանաշնորհ ներսես Աշտարակեցիին որ այդ միջոցին Պետրապոլոյ առաջնորդ՝ ջերմ սեր կը տածէր Կիբքեակերկեան արեւմտին մասին : Սրբազանը կը դիմէ Վանցի Գեորգ երանեան Արքրունի իշխանին որ Հօջանտա իր ճամբորդութեան ընթացքին յաջողելով ձեռք ձգել Ռականեան տառեր՝ կը նուիրէ զանոնք Թիֆլիզի ազգ. կրթարանին : Սոյն տպարանէն լոյս րնձայուած են . — Պատմ. և իրատ րժշկութեան ցաւոցն նորոգ ծագելոյ յաշխարհին Հնդկաց (1823) , Հրանանգք քրիստ. վրդպտ. (1825) , Քերականութիւն , Յաջտարարութիւն քրիստ. պարտաւորութեան նպատակաց . . . (1826) , Համբաւք ի գնակ որոչեցելոյ վասն Կովկասեան սանձանաց , Հօջակ ողորմութեան կայսեր Ռուսաց (1827) , Երախայրիք ներսիսեան զարդոցին (1828) , Գարատան իրատոց (1829) , Ինկվիզիցիայի պատմութիւնը (1853 - 4) , Բառարան ուսումնայ (1854) , **Վերմ Հայասանի** (Սաջատուր Արովեան) , Բաղդատուրիւն պատմութեան Մ. Սորեանցոյ (1858) , Պատմութիւն Հայոց գրականութեան (1865) ևն. :

330. **Արքունեան** 1856 ին տպած է «Պատմութիւն Հին և նոր Կասպարանի» :

(*) Մոսկուա նրատարակուած թերթերն իբեմք «Հիւսիսափայլք» , «Ճաւաղ» , «Փարոս Հայասանի» , «Մարտ» , «Համբաւարիւր Ռուսիոյ» ևն. : Իսկ 1909 ին վիմանիպ նրատարակուած է «Թեմերգ նայրապեսական» :

331. **Համխարձում Էնֆիաճեանց** նախ ընկերացած է ԳԱԲԲ. ՄԷԼԻՔՈՒՄ-ԵՌՆՅԻ, ապա ուրիշներու [Հ. Էնֆիաճեանց և Ընկ.] : Ոներ վայելուչ տառեր, ձուլարան, ընտիր տիպ և տեսական գործունեություն, որով նախնացուցած է ներսխեսան տպարանի փայլը : 1860 են նրատարակած է Մ. Աղաբեկեանի **Կոռնիկ Հայոց աշխարհիկեր**, **Վանառական և Հայկ. Աշխարհ** թերթերը, — կրր ստանցմե առաջ Թիֆլիզ լուս կրտսաներ **Կովկաս** (1844 - 6), Մեղու Հայաստանի (1858) և **Արարատ** (1850 - 1) : 1862 ին կ'ստանձնե «Մ. Հայաստանի» նրատարակությունը (*) : — Փունց մը իր տպածներն . — Քանի մը խօսք Հոսովայ եկեղեցուց գլխաորդական մասին (1861), Կախաշարից կրրուրեան (1862), Պարսպ վախտի խաղալիք (Ս. Արովան) 1864, Գիշերուն սարրը խեր է, էս էլ քի Մօցկբուրխն (1866), Պարսպ-Ղաչո, Աեառ. (1867), Հրանանգր քերին. (1869), Մնկվրժ. նամակներ (1873), Հայկական նեխունների մասին, Համառ.տո մանկավարժություն (1875), Ս. Փեկիթո (1880) են. են. : — Իր տպարանը փոխանցուած է Ռօսինեանցի, բայց ձուլարանը զաղրած է : ~~Ք~~ Թիֆլիզի մեջ ձանօր գրածուլից մը եղած է նաև Մատեր անուն Գերմանացին :

332. **Յուլիս. Մարտիրոսեանց** (և ընկ.)ի տպածները (1876 - 87). — Գործն. խրատներ, ժողովածու բուսար. խնդիրների, Հայոց մասուլք Ռուսաստանում (Յարոյ), Թաւամազ մեղու, Բերականություն (ներ), Երգարան, Երուանդ Բ., Մանկական տատանությունը, Մարդակազմություն, Ազարանգեղոս, Արեղնազան, Մանապարտին վերջին օրը, «Ազիր» են. :

333 - 334. **Կովկասեան (Յ. Գրիգորեանց)** և ԿԵԳԲ. ԳԲԱՎԱՃԱՌՈՒՆՈՒՄՆԵՐԱ նրատարակածները . — Մայրենի Լեզու (ներ), Բունի ամուսնություն (Մօլիեռ), Պարօթ ընտանիքը, Անապատում, Բերականություն (ներ) 1875 . . . 88 :

335. **Կովս. Աարդանեանց** (և ընկ.)ի տպածները . — Բնախօսություն, Քրննական նշանացք, Գիցազուներ բառ նորենացույ, Բարոյ. վեպ, Ուղեցույց նայ ուսուցչի, Երկրաչափություն, Ինքնասուցիչ ս.ուսերեն լեզուի, են. են. (1881 . . .) :

336. **«Արօթ»**, Ս. Նազարեանի . — Տպած է Բանաստեղծություններ, Վաղարշապատեցի Յ. Ա.ի կեանքը, Եղիշե (աշխարհարար), Անանխա (նին գրույց), են. են. 1881 . . . :

337 - 340. **Ռօսինեանց, Մ. Շարաձե, «Տերսիս»**, թե՛ առանձնակի և թե՛ ընկերովի տպած են. — Հասուածական օրացույց, Հասարակության նեցուկները, Գիրք բոլոց, Քուչակ նանալետի երգերը, Թուարանական խնդիրներ, Կեղեքիչ, Արդարության նշանակությունը, Կորած մարգարիտ (Ս. Փիլղեանց), են. են. (1891 . . .) :

341. **Մնայ. Մարտիրոսեանց** + — Գիւղասնեսական գործիքներ (Լ. Խանաղեանց), Ղազար Փարպեցի, Եսայն Եսայն (1898 . . .) :

342. **Օր. Էս. Աղանեանց** միակ կինը բոլոր երկիրներու նայ տպագրիչներու մեջն որուն ելեկարատիպ Մասուլք կը շարունակե բոլորեկ փայլուն գործունեություն մը : Յիշենք քանի մը նառ նուն տպուածներն . — Ռուս. նաարնտիր նատուածներ (1906), Ազատության խանդ, Տարրական քերականություն, **Հայ գրքի տօնը** (1912) Լեօի :

343 - 344. **Քառումեանց** : — **Շաղանեան** + — Դասագիրք բնական պատմության (1907), Չմեռնային նեքեար (1910) :

345 - 364. **Ռուսանուն Են. Տպարաններ** + — ԵՌԱԾԱՏԻ, Հայկ. նշանագրեր Ա. տեար (Վ. Լիսիցեան) 1877 : — Լ. Գ. ԿԲԱՄԱՐԻԿՈ, Գ. Լուսաօրից և իր օրդիքը (1886), Դասագիրք ընկերացանություն (1883) : — «ԿԱԻԿԱՍ» Նոր-Դար (1890) : — ՏՊ. ԳԼԽ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՓՈՒՍԲԲՈՒՆԻ ԿՈՎԱՍՍՈՒ, Տօմար ընտ., Ընծայարեություն ներսխեսան

(*) Թիֆլիզի թերթերն կան զեռ Փորձ, Մնկվրժ թերթ, Գ. Արժուսիի **Մօսկեր** (որուն 40մեակից տօնեւցաւ այս տարի), Արգար Յովհաննիսեանի **Արձագագըր** (1882 էն), Նոր-դար (1884 էն), Մուրե՛ն, Տիգրան Նազարեանցի «Ազիր» թերթ, Տառազ, Լուճայ. Ն. Թառովեանի «Վարժարան», Ազգագրական հանդես, Արալույս, Շորիզոն, Սուրհանգակ, Գեղարուեստ (Գարեգին Լեւոնեան) ԷՆԸ. ԷՆԸ :

ղպրոցի (1874), Ղարաբաղի աստղագետ (1882), Խրիմեանի կենսագր. տեսութիւն (1892) : — Վ.ՔԱՅ ՀՐՏՐՉԿ. ԸՆԿ., Ջրոյցներ նոյի մասին (1893), Մանուկների նպաստարարներ, Մարօնի այրօր, ևն. ևն. : — Վ.ԵՐԻՉԵԻ ԵՒ ԿԱՄԷՄՊՈՒՆԷՐ, Մալարիա (1902), «Լոյս» ևն. : — Ա. ԳՈՒԹԱԹԵԼԱԶԷ, Մուսա (1902), Մի խոստովանութիւն : — ԹԱԽԱՐԹՔԷԼԱԶԷ, Երկու զրոյց (1903) ևն. : — ԳՈՒՏՏԵՆԲԵՐԿ, Հայրենասիրութիւն (1906) : — ԵՊՈՒՍԱ, Հեռ.ս. վախիք գրական խաղիկանից (1907), Թուրքիայի ազգական, Ձեռնարկ արամարանութեան : — Կ. Պ. ԿՈՎԼՈՍԿՈՎ, Հայ գրագրեր Ս. Թովմայի վանաց (. . .) : — ՉՄՕՐԱ, Խօյեր (1907) : — ՇՐՕՄԱ, Գր. գիտ. յոդովածու (1908), Երիտասարդ Թուրքիան և Հայերը : — ԳԻԻՍՏԵՐՏԻՉ, Շունն ու կատուն (1908), Խօսող ձուկը : — ՊՐՕԳՐԷՍ, Մայրենի լեզու (1908), Հին Արեւելքի քաղաքականութիւնը : — ԿՈՒԼՏՈՒՐԱ ԸՆԿ., Պօետի երազը (1909) ևն. ևն. : — ՆԱԳԻԲԳՅԱ, Այրենարան (1909) : — ԵԿՕՆՕՄԻԱ, Չափական գառներ (1909) : — ԷՄՊԷՐԱՆՏՈ, Սօցիալ-Նեանկով (1910) : — ՇԱՊՐԵՆԻ, Երուանդ գօշ (1911) : Եւ գեա. ուրիշներ :

ՈՒՍԻՌՈՅ ՄԻՍ ԲԵՂԵՐԱՐԸ

365-369. **ՇԱՐՇՔ** առաջին անգամ տպ. գործունէութիւն ունեցած են ԲՈՂԱՔԱՅԱՆ ՄԻՍԻՕՆԱՐՔ որանց լոյս ընծայած զիրքերէն իշխնք՝ Արեւել. նայերեւով՝ նոր Կաակարանը (1832) : Այս զիրքէն առաջ Շուշիի մէջ անանուն տպագրուած կը գտնենք 3 զիրք. — **Հաւատուճ** ած.ալին վկայութեանց, **ԸՃԵՐԵՅՈՒԱԾԸ** ի Ս. Գրոց Հին Կաակարանի (1829), **Քառասուն** նամատ.օտ գրք. աշխ. (Յովսէփ Վ. Արցախեցի) 1830 : ** ՀՈՅՈՅ ՀՈԳԵՒՈՐ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ տպարանը կը բանայ Ղարաբաղի առաջնորդ Պաշտասար որ Միսիօնարաց բողոքած տաս.կրք գնած էր : Այս տպարանը վերջէն նոր տաս.կր կ'ընդունի Մօսկուայէն, բայց 70ական րուականի փնջացումի վիճակին կը նանի՝ կրք Խ. Վ. Ստեփանէ նանկէ լոյս կ'ընծայէր **Հայկական աշխարհի** (*) քանի մը րիւկեր : Յետոյ վերարացուելով՝ լոյս ընծայած է մեծամասնութեամբ Լէօի երկերը. — Վ.Է՛պ րե. պատմ. (1887), Ծալրեր, Կոյրի աղչիկը, Վանան Մամիկոնեան (1888), Խմ իշխատակարանը, Սպանուած նայրը (1891), Քարախանէ գիշերը (1892), ևն. : ** ՄԵՐՉԱԶԱՆ ՄՀՏ. ՅԱԿՈՒԵԱՆՅ տպած է Բախիթի **Խեցրը** (1881), Արաղ տարին կտարի (1883), Ախտատորի իշխատակարանը (1885), Ակադրիկ (1886), Տարաւ բու՛րաւ. (Գոգոլ) ևն. : ** ՏԷՐՍԱՀԱԿԵԱՆՅ (1891 . . . 1911) տպած է Կենդանական . . . մազնէտիտմ, Մալեր, Նորագոյն տեսող. ուսման . . . նախազիծը, Ջրոյցներ, ևն. ևն. : ** Մ. ԲԱՐՉԱՆՆԵԱՆ 1910 ին տպած է Շուշի-Գանձակ ճանապարհի նամատ.օտ նայրի :

370. ԹԻԿԱՊԻԱՍՍԻԱ

ՅՐ. ԽԱԼԻՊԵԱՆՅ

ճննդավայրն է անման ծովանկարիչ Ալվազովսկիի, որուն Բարիկ նաստատուած եղբայրը՝ Գարիկէ Վ. կըր Պետրապոլիտ առաջնորդ եղաւ, փոյր տարաւ կրք. գործին, ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ Պ. ԽԱԼԻՊԵԱՆՅի օժանդակութեամբ նիւնելով Խալիպեան ուսումնարանն ու տպարանը, որուն «Արամեան» տաս.կրք Բարիկէն րերել ստած էր : Ազնուզարմ րարերարը ծընած է Նախիջևան 22 Փետր. 1790 ին : 13 տարի քաղաքագլուխի պաշտօնը վարած է, մեծամեծ ծառայութիւններ մատուցանելով ուսու կառավարութեան և իր ազգակիցներուն : Գարձեալ, իր ծախքով է որ կառուցուած է այս քաղաքին Ս. Յարութիւն եկեղեցին : Մեռ.ած է 24 Ապրիլ 1871 ին : — ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ ևն լոյս ընծայուած են **Մասնաց Աղանի**՝ Ե. տարիէն սկսեալ, Թուարանութիւն, Գասազիք (եր), Լսարան կենցաղօգուս գիտելեաց, Պատմ. Ս. Գրոց, Նախակրթականք (1860), Եղիշ, Արշակ Բ., **Ալաճառեկա** (Խորէն Վ. Գալիպեանի աշխ. Ա. կառակերգութիւնը 1861), Ընթերցարան լեզուի Թուսաց (1862), Հեգարան (1865), Աղօրք (1866), Օրացոյց (1867), Եօրն Խօսք, Ուղագրութիւն (1869), Քերականութիւն (1871), Յախա.

(*) Շուշի նաստատուած րիւկերէն կան Սիմ. Հախումեանցի **Գործը** (1882-3) և **Ղարաբաղ** (1911-2) :

կեանք, Օրենք վաչկուջ կենցաղավարութեան (1871), Աբուազիմ ոգոյ և ընթացից Մխի-
բարեանց Մխարանութեան Վենետից (Բ. տիպ 1876, որուն Ա. տիպը Բարիզ՝ 1858 ին) : Այ-
նուհետև զգրատուն և տպագրատուն կը գոցուին :

371 - 373. **ԽԱՍՏԱՊԷ** Ի մէջ իրենք կը նիւնէ Խաչիպեան տպարանի գրա-
շարներէն ՏԷՐ-ԱՐՔԱՀԱՄԵԱՆ որ կը նրատարակէ . — Խրիմու Հայոց լեզուով առականք, Ի սեր
նայրենեաց, Ազաննակ (1875), Նոր ազգ. երգարան (1878), Երուսաղէմի Հայոց ազգ. վանուց
մասին տեղեկութիւն, Աջօրագիրք, Բանալի գիտութեան ուսու լեզուի (1883), Փոռնջ իմաստալի
բանից (1886), Վեպեր և պատկերներ, Բառարան նայ-ուսու (նեղինակ՝ ինքը) 1889 : * * ՏՊԱ-
ԳԻՊԿԱՆ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱՊԿԱՆ ԱԿՅԻՓՆԵՐԱԿԱՆ ԸՆԿ.Ր 1898 ին տպած է Ռ. Բերբերեանի Հայոց
նորագոյն բանաստեղծները : * * ԳՈՆՈՎԱՅՍ ՄԷՉ տպարանէն 1906 ին լոյս ընծայուած են
Ընկեր, մի՛ դաւաճանիք, Խարուած յոյսեր : — Գարձեալ, Ռոստովի մէջ տպուած են
1896 - 7 ի **Օրացոյցներ** :

374 - 378. **ԱԿԱՔԱՆԱԿՐԱՅՕԷ** քանի մը Հայու տպարան-
ներ բացուած են՝ 1876 են սկսեալ . — Գ. Ս. ԱՆՈՅՆԱՆՅՑ, որուն տպածներէն լիչենք. Սկզբունք
երկրաչափութեան, Հիմնական . . . կանոններ, Աշըղ Դարիլի նեքեաքը, Ծոցի բառգիրք ուսու
նայ. , Յիվեր, **Շիրակ Օրացոյց** (1901 - 2) : * * ԱՐՔ. Մ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ՝ 1892 են սկսեալ տը-
պած է Բանաստեղծութիւններ, Արիստակիսի Լատիվերացոյ Վրդ. Հայոց Պատմ., Այրբե-
նարան նայ-ուսու, Ճշմարտութիւնը չի մեռնում, Պատ.աւաշունջ (1911) են. են. : * * ՍՏԵՓԱՆ-
ԵԱՆՅՑ 1901 են սկսեալ տպած է Առողջապահական նուէր նորատի կանանց են. : * * ՅՈՎՀ.
ԱՓԻՆԵԱՆՅՑ (ապա ՇԻՐԱԿԻ 1903 են սկսեալ տպածներէն բունք Բանաստեղծութիւններ, Շի-
րակ **Օրացոյցներ** (1903 - 12), Խիլաֆար, Վերածնութեան մեղեդիներ, են. : * * Յ. ՂԱՍՊ-
ԵԱՆ 1905 են սկսեալ տպած է Նորանաս օրիորդներին բարեկամական խորհուրդ, Լրտես
(1906) են. : — Իսկ Աղեքսանդրապոլի բերբերէն լիչենք Ախուրեան, Ժայռ. և Արագած :

379 - 389. **ԻՒԿՈՒ** 1864 ին նիւնուած է ՄԱՐԳԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿ.Ր որ իր սը-
պարանն ունեցաւ 1872 ին՝ Էնֆիաճեանի տատերով, ուրիկ լոյս ընծայուած գիրքերէն լիչենք
Գօշ Մխիբարի, Ազոմպիանու և Եզովոսի ընտիր առականքը (1878) : * * Ս. Բ. ՏԷՐ ՅՈՎ-
ՀԱՆՆԻՍԵԱՆՅՑ տպած է Մի կարիլ արիւն (1885), Տեղեկագիր, Երկու վեպիկներ, Եսպն :
* * ԳԻՒԼԲԱԶԱՐԵԱՆ տպած է Արեւելեան գրոյց (1894), Չարդ-Գարվին, են. : * * Ս. Թ.
ՇԱՀԲԱԶԵԱՆ 1897 են սկսեալ տպած է Ստենի, Փոքրիկ յօրտի պատմութիւնը, Վերջին օրերս
Սափալիում (1910) : * * ԵՂ.Ր. ՂԱԶԱՐԵԱՆ տպած է Կոյրցած բախու (1899), Սոխակ Հայաս-
տանի (1902), Գոյրը : * * Հ. Ս. ԵՐԵՒԱՆՅԵԱՆ տպած է Հին-Նոր երգովերբերից (1902),
Ինչպէ՛ս իրականացնել ազգութիւնների նաւասարտիւնը են. : * * Ս. ԱՆՏՈՆԵԱՆՅՑ 1903 ին
տպած է Անտոնիոսի «Լեւնաստանի Հայերի պատմութեան վերջին երեսը» : * * «ԱՐՕՐ» տպած է
Հայերը Տաճկաստանում (1903) են. են. : * * «ՏՐՈՒՒՒ» տպած է Կիրակնօրեայ զգրոցներ
(1906), Բանաստեղծութիւններ : * * ԵԼԵԲՏՐԵԿՈ 1909 ին տպած է Ի՞նչ բան է Ձեռտօմս :
* * «ԲԱԿՈՒ» բերբի տպարանէն 1910 ին լոյս ընծայուած են Արասյէս Բ., Ժողովուրդը ժողո-
վրդեան Լեկներու մէջ : — Բազուի մէջ վերջերս սկսած է նրատարակուիլ **ՆՈՐ ԽՈՒՐ** բերբը :

390 - 395. **ԿՐԻՏԻԱՆ** Ի մէջ առաջնութիւնն ունի ՊԱՍԿ ԲԵՐԲԻ (խմբ. Տ. Կ.
Վասակ Պապաչանեան) տպարանը (1880 - 3) ուրիկ լոյս ընծայուած են Ի՞նչ է Ժանտախտը,
Ի՞նչ է խօսում սենակար, Երեսնու նանանգի բուսականութիւնը : * * Ա. ԿՈՒԼԱՄԲԵԱՆՅՑ
նրատարակած է Տեղագրութիւն Երեսանի (1889), Բարի երեխաներ : * * Է. ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅՑ
տպած է Կոնֆուկիոս (1896) են. : * * Թ. ԷՏԷԼԻՈՒՆՍՍ տպած է Ատամներ և նոցա առողջապա-
նութիւնից (1899) : * * ԱՅՎԱԶԵԱՆՅՑ ԵՒ ՆԱԶԱՐԵԱՆՅՑ լոյս ընծայած են Հայ-բուրքական ընդ-
նարումը (1907) : * * «ԼՈՅՍ» տպարան . — Մ. Նալբանդեանի կեանքի նետաքրքիր մի էջը,
Ազատագր. շարժումը (1908), Գասազիլք բնագիտութեան (1910) : ~~Տ~~ Երեսան նրատարակուած
բերբերէն լիչենք Բժիշկ Լ. Տիգրանեանցի «Առողջապահական»ը, «Երեսանի յայտարարութիւն-
ներ»ը, «Հրագրան»ը (1908), «Նոր Չայն»ը, «Կուան»ը որ ցարկ կը շարունակուի :

396-398. **ԱՐԱԷՅԻՒ** գործած են ՄԿՐ. ՂԱԼԱՄԳԱՐԵԱՆ (Բանդած
օջախ, 1889. Սրբուկի օրը, 1901): ** ԵՂԲ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՅ (Նոր վայիկ, Արևան վրեժ,
1905-6) և ն.: ** ԽՈՐԷՆ ԱՄԱՐԵԱՆՅ (Աստորիայի ձգամամը, 1906):

399. **ԿԱՐ ԱՆՅԱՍՅ** քաղաքին մեջ 1890 ին դրոշմում կը գտնենք
Աշրգ-Սագայի **Ամբաս և Սալի** անուն երկասիրութիւնը:

400-401. **ԳԱՆՁԱԿ**ի գաւառին վրայ շանկան ուսումնասիրութիւն մը
ունի Ե. Լապանան՝ 1900-1 ին Թիֆլիզ նրատարակած 2 հատորով: — Իսկ ԳԱՆՁԱԿի մեջ գոր-
ծած են Թ. Ա. Ռ. Ռ. Բ. Ե. Ա. Ն. և Յ. Է. Օ. Գ. Օ. Ռ. Վ. տպագրիչները, որոնցմէ առաջինը տպած է
տեղւոյն Սուրբ Յովնաննէս Մայր եկեղեցիին **Հասիւնները** (1893... 5):

402. **ՊԱՐՄԻՄ** գործած է Ն. Պ. ԳՈՐԳՈՅՅԵԱՆ՝ 1901-4 ին տպելով նետե-
կաները. — Ընթերցողների ուշադրութեանը, Պզտիկ Մենք, Որբիկների արցունքները:

403. **ՊԱՆՏՅԳՈՒՄ** (Վովկաս) 1903 ին ՍՈՒԲՈՒՍԵԱՆՅ ԵՒ ԼԵՍԵՆՅՈ
տպած են Ինչպէս հիմնել զիւղասնտեսական ընկերութիւն:

404. **ԳՕՐՄԱ** (Վովկաս) 1910 ին «ՍԱՍՈՒՆ» տպարանն լոյս ընծայում է
Չանգ-է-Չուր (լեզունա սօսման): — Գարձնայ, Գորիսի մեջ նրատարակում է **Գաւառ** բերքը՝
նոյն տարին: ~~Մ~~ Ռուսիոյ ԱՆԱԲԱ քաղաքը Մ. Յ. Շուտ (Հմայեակ Արամեանց) խմ-
րահայ նրատարակած է 1905-7 **Օրգան** և **Ի զէն** յեղափոխական բերքերը:

405. **ԱՐԱՄՂԱՆՏ** (Սմբրդանո) մայրաքաղաքն է Պուխարայի (Թա-
րարխտան կամ Թուրքխտան): Արիւնուշա ձենկիզ Խանի այս հայրենիքին մեջ — որ այժմ
ուսու իշխանութեան տակ ինկած է, — ասիէ քանի մը տարի առաջ ՂԱԶԱՐՈՎ (կամ Ղազար-
եան) ունեցած է տպալիմագրատուն մը ուրիկ լոյս ընծայած է **Սեղանի գիրք** նորագոյն
ամուսինների համար (1910), Լ. Թուրքիէ բարգմանութիւն մը՝ **Թանկ արժէ** (1911):

← ՏՆԵՑ ԳՐԵՆԵՐՈՒՆԻ ՉՈՅԿԸ →

Չորս հարիւր տարուան մեջ (1512-1912), բովանդակ աշխարհի վրայ հայերեն
անհամար գիրքեր ու բերքեր լոյս ընծայող՝ առաւել քան 460 տպարան բացում ըլ-
լալով, երէ առոնցմէ իւրաքանչիւրը միջին հաշուով 3 գրաշար ունենար, Կիւրեմ-
պերկի հայ աշխարհնե-
շուրջ 1400 ի: Այդ հա-
արու բազմութեան
կու հոգի միայն ո-
Սրբորդը Հայկանոյ և
շարի, վերջերս գրաշա-
մեծանուն հօր՝ Մկրտիչ
սիլիոյ «Հայ տպարան»ը
մէնիս բերքին 4 էջերը
կուսական քննող մատ-
մատի փափկատուն սե-
ղաք տպով բեղեալին
սանմանին մեջ — ո՛չ մեկ
հայ իրական սեռին համար: — Անդրանիկը «ինօրիքիս» ալ է, և ներկայիս մեջ օրա-
վարձքով կ'աշխատի նոյն քաղաքը նրատարակելու «Լը Սեմաժոն. տը Մառտեյ»
ֆրանսերէն օրաբերքին տպարանին մեջ: — Կեցցէ՛ ուրեմն հայ ֆեմիլիզմը . . .:

ՕՐԸ. ՆԱՅԿԱՆՈՅԵ ԵՒ ՇՈՒՇԱՆ

Չորս հարիւր տարուան մեջ (1512-1912), բովանդակ աշխարհի վրայ հայերեն
անհամար գիրքեր ու բերքեր լոյս ընծայող՝ առաւել քան 460 տպարան բացում ըլ-
լալով, երէ առոնցմէ իւրաքանչիւրը միջին հաշուով 3 գրաշար ունենար, Կիւրեմ-
պերկի հայ աշխարհնե-
շուրջ 1400 ի: Այդ հա-
արու բազմութեան
կու հոգի միայն ո-
Սրբորդը Հայկանոյ և
շարի, վերջերս գրաշա-
մեծանուն հօր՝ Մկրտիչ
սիլիոյ «Հայ տպարան»ը
մէնիս բերքին 4 էջերը
կուսական քննող մատ-
մատի փափկատուն սե-
ղաք տպով բեղեալին
սանմանին մեջ — ո՛չ մեկ
հայ իրական սեռին համար: — Անդրանիկը «ինօրիքիս» ալ է, և ներկայիս մեջ օրա-
վարձքով կ'աշխատի նոյն քաղաքը նրատարակելու «Լը Սեմաժոն. տը Մառտեյ»
ֆրանսերէն օրաբերքին տպարանին մեջ: — Կեցցէ՛ ուրեմն հայ ֆեմիլիզմը . . .:

Գ Լ Ո Ւ Ե Ծ Ա.

1857 թ. սկսեալ

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

մինչև 1912

Ն Ո Ւ Կ Օ Ր Ի (նրն ուղղագրութեամբ 'ՆՈՒ ԵՕՐԻ'). — Միացեալ Նահանգացայ այս նոժ ոստանին մեջ առաջին անգամ ոտք դնող Հայր եղած է Ոսկանեան Խաչատուր պատանին՝ բարձր ուսում ստանալու նամար, 1834 ին: Այս այն անձն է որ Պօլիս դարձին՝ նրատարակած է «Ազդարար Բիզանդեան» թերթը (1840): Իրմէ վերջ բաւական թիւով Հայեր գաղարած են Նոր Աշխարհ՝ նամալարանական կրթութիւն առնելու նամար: ** Բողոքական Միսիօնարներու նաատաափիւ ո. առարկելութիւններ — ինչպէս Կալկարայի, Լօնտօնի, Մարբայի, Իզմիրի և Պօլսոյ մեջ — Գոլոմպոսի գոտած երկի՛րն ալ նատատակցին նայ մամուլը՝ Ս. Գիրքը ժողովրդականացունելու նամար մեր ազգին մեջ եւս, անոր՝ մանաւանդ աշխարհաբար՝ նրատարակութիւններով: Այսպէս, ասկէ կես դար առաջ, նիս Եօրք մուտ գործելցին Մեարդեան ձուլածոյ տատեր և նիմնուեցան նետագայ երկու տարարանները:

406. **Աժառուշի Էնի-եանը**, որ 1857ին տպեց **Ազալաթաթացոյցը** [Ա. տիպն Իզմիր՝ 1839 ին], 1859 ին՝ **Աժառուց** զիրք Հին և Նոր Կաակարանաց [Բ. տիպն անդ 1867ին], 1862 ին՝ **Նոր Կաակարան** (նաև 1864, 866, 867), 1864 ին՝ Գիրք **Սաղմոսաց**, 1869 ին **Աւեսարան** ըստ Մարկոսի (աշխարհաբար լեզուով):

407. **Ամերիկայի Տեարակի Էնի-եանը** որ 1860 ին և 79 ին երկիցս լոյս բնծայեց **Հաւաճումն** վկայութեանց Ս. Գրոց [Ա. և Բ. տիպերն Իզմիր՝ 1849-52], **Քրիստ.** վարդապետութիւն (1861), Քրիստիանոսին և Քրիստիներն ձամբողդութիւնը [Ա. տիպն Իզմիր՝ 1843], **Առաջին** դասագիրք մանկանց (1869), **Աւեսարանական** քարոզներ, **Բնական** առողջապանութեան վերաբերեալ խրատներ, **Սիրոյ խրատներ** «Տաճկաստ. քրիստ. կնիկներուն նամար» նեղ. վարժունի Մ. Կ. Աեքո, սանուն աշխարհաբարով՝ բարոյականի պատուական գիրք մը, 230 էջ, խոշորագիր (1874), **Քրիստիան** բալիմարը (1877), **Բանայի Ս. Գիրքը** բանալու կամ դիւրին դատը (1879, Բ. տիպը 1886 ին): ** Այնուհետև ամերիկանայ գաղութը տարուէ տարի կ'աճի, մանաւանդ Տաճկաստանի նոյաջինջ կոտորածներէն վերջ՝ մեծ նուանք մը կը խուժէ Նոր Աշխարհ, կեանքի, ինչքի և պատիւի տեսակեալ գլխովին անքոյր: Բնական էր որ այդ բախառական զանգուածն իր մեջ բուէր զանազան լեղ. կուսակցութիւններու ներկայացուցիչներ ալ որոնք — այլուր արդէն սկիզբ տուած նայ ազատագրութեան գործին — նետզնեալ իրենց «օսկաններ»ը կ'ունենան Ամերիկայի այս ու այն քաղաքներուն մեջ: 1890ական բուականի աղ արտագաղթէն առաջ՝

408. **Հ. Էլիմեանն ձեզի Սիրիի** մեջ կը նիմնէ տպարան մը, 1888 ին նրատարակելով **Աւելզակ** թերթը որ անդրանիկն է ամերիկանայ լրագրութեան: 1889 ին՝ **Սուրհանդակ** որ տարի մը վերջ անուն փոխելով կ'ըլլայ **Ազատութիւն** և որ պզտիկ դաղարներէ վերջ կը շարունակուի մինչև 1892: — Գարձեալ, Էլիմեանի տպարանէն նրատարակուած են **Հայք** (1891-8, խմբ. Մ. Ս. Գարբիէլեան), **Սփրաթ** (1897, խմբ. Պ. Ս. Շաչալեան), **Տիգրիս** (1897, խմբ. Էլիմեան և Թ. Չարչաֆձեան), մինչ նիս-Եօրքի մեջ խմբարտիպ լոյս բնծայուած կան Լուսնակ, Կոչմակ, Շանք, Հարուած են. թերթիկներն ալ: — Էլիմեանի տպագրածներէն լիշինք **Կոկիմանք** (Ա. տաք), **Փայլալիկ** (1890), **Լոյս և խաւար** (1891): — Հ. Գաֆրանեան նոյն տարին **Փարգարան** մըն ալ կ'արձանագրէ իր ձեռագիր ցանկին մեջ:

409. **Տոյ Արարատեան** — Փառնակ Աբխասեան 1 Յնդը. 1891-1892ին կը նրատարակէ **Արարաց** թերթը (շարունակութիւնն իր նոր՝ Մատրեսոսի Պօլսոյ մեջ 1876 ին լոյս բնծայած նամանուն թերթին զոր բուրք կառավարութիւնը խափանած էր): Միեւնոյն տպարանէն 1892 ին եղած են **Բանայի անգլիերէն** լեզուի, Գրգանի բառարան (1905):

410. **Ի. Ա. Գարրիկեան** + — Երևանի մէջ ժողովրդական անուն շահած և ազգային գործիչի նամբա բողոք կարող բժիշկներէն կան Ալվիգեան, Գարրիկեան, Արշակունի և նորեր : Գարրիկեան իր բնագրկամ ասպարեզին նետ ջերմ փարած է նաև նայ գրականութեան և երկասիրած նետեաները, բոլորն ալ իր սեպն. տառերով դրոշմած : 1891, Արուստ ատենախօսութեան : 1892, Խրիմեան Հայրիկ : 1893, Ատենախօսութիւնք : Ազգ. քաղաքականութիւն Հայոց : 1894, Հայկական նոգերանութիւն : 1897, Քրիստոնեայ Հայաստան և քրիստոնեայ տերութիւնք (անգլ. և նայ. , 1911 : Հայ ցեղը : — 1891 Յնդր. 1 են սխտեայ փարած է նաև խմբագրութիւնք **Հայրի**, դադրած 1 Ապր. 1893 ին :

411. **Էլիաս Թալալ ևս. Խնկ** + սպած են Պիտանի գիտելիքներ (1897), Ինքնատուցիչ անգլ. լեզուի (նաև նոյնին անգլ.ը), Մեր փարդազոյն տեսարակը (1898), բոլորն ալ գործերը ՊԵՏՐՈՍ Ռ. ԹՈՐՈՍԵԱՆԻ որ այս տարի նրատարակեց **ՌՊ Է. ՄԿՐՏԻՅ Փարսագլխեան** : 1899, Առձեռն Ամերիկեան բառարան անգլիերէնէ նայերէն :

412. **Տայ. "Առնակ" ի** + — † Հ. Մ. Ալէն 15 Պեկտ. 1900 ին սկսած է նրատարակել այս բերքը : Պօտայ «Ատետարկ» շարքարերի խմբագրապետութեան երբ կոչուեցաւ, բողոքական Հայեր շարունակեցին լոյս բնծայել **Առնակը** որ այս տարի գրաշար-մեքենայով (փնտրիքի) կը տպագրուի, — առաջին նորոյրը նայ տպարանական աշխարհին մէջ :

413. **Տայ. "Արիտատարդ. Հայաստան" ի** + — Այս բերքը 1903 բուսականին սկսած է նրատարակուիլ Սապահ-Քիւշեանի կողմէ, իր օտկան Ս. Գ. Հնչ. կուսակցութեան : Նոյն տպարանէն լոյս բնծայուած են Գործաւոր դասակարգը (1905), **Հատու** (1907), Կարմիր օրեր (1909), Սանմ. նայ. յառ. աջ. ընկ. : Տպարանն այժմ փոխադրուած է ԲՈՒՎ.ԻՏԷՆՍ :

414-416. **Արարս** բերքի (խմբ. Յ. Յակոբեան, 28 Հոկտ. 1905-1907 Մարտ) տպարանէն 1909 ին լոյս բնծայուած է Ատրպատ Մարասպանայ Անդարձ : ** ԱՐՄԻԻ բերքը 1905 Յուլիսին նրատարակած է Արշակ Տէր Մանուկեան որ միայն 1906 ի դադարով շարունակած է գալն մինչեւ 1908 : Երիտասարդ խմբագիրն իր անձնական միջոցներով քանի մը տարիէ ի վեր Երևանի մէջ կը նրատարակէ ընտիր տպագրութեամբ պատկ. Armenia անգլ. ամսաբերքը որ նախապէս (1904) օտկանէր Եր Երևանի Հնչակեան նախնայային փարջութեան, և որուն մէջ յայտնի նայ գրագետներու գրուածներէ բարգմանութիւններ կը գտնուին միշտ : ** ԱՐՄԳՄԾ պատկ. շարքարերը 1911 ին շքեղ տպագրութեամբ և ձոխ պարունակութեամբ լոյս բնծայեցին Վեր. Հնչակեանք՝ նախա սակայն 20 թիւ, երբ տպարանին նրոյ ճարակ եղաւ :

ՊՕՍԻՔՆ քաղաքին մէջ կը հիմնուի Հ. Յ. Գաշնակցութեան օտկան՝

417. **"Հայրենիք" ի** տպարանը : Այս բերքն ի Երևան 1 Մայիս 1899 ին նրատարակած է Պ. Չարչաֆեան որ յետոյ յանձնած է Հնչակեաններու, նուակ ուրեմն Գաշնակցութեան : «Հայրենիք» ի տպարանէն լոյս բնծայուած են. — Անգրօնիկէ, Արշարույս, Մտտունի և Չօնի արշաւանքները, Յեղ. միպակներ, Սանմ. կառավարութիւններ, Երգարան, Ռուս. Ս. Յեղ. ծրագիրը, Միտրեան խնդիրը, Սոցիալիզմ, Իմ եղբայր զիւղացիին, Երկրագործութիւնը որպէս ուղի ճանապարհ (Բ. ախլ), Քս. ի սօցիալական ուսմունքը, Կրեկըզիլը, Չայրոյրի օրը, Իգմիրեան արտորակային մէջ, Երագո, Գեպ ի երկիր (Է. Ակունի), Այգրա եր, Կանտնագրութիւն Վանի ուսումնասիրաց ընկ.եան, Շանրեր, Օրենքի և ընկերութեան զոներէն, ևն. :

418-424. **Ղայն Հայրենեայ** գոր Զիրճեան 20 թիւ նրատարակած էր ի Երևան ԵՐԲ, կը փոխադրուի ՌԵՍՏՐՈՆՆԻ անկէ ալ ՊՕՍԻՔՆ : Այս բերքը օտկան էր Հնչակեան նախնայային փարջութեան, շարունակուած մինչեւ 1906 : Օսմ. Սանմ. նոգակուսնէ վերջ Լ. Լարենց 2 տարիի չափ Կ. ՊՕԼԻՍ նրատարակած է գալն : Սոյն տպարանէն լոյս բնծայուած են Զնամաները (1904), Գործնական կեանքը (1905), Լուծին տակ (1906) : ** ԱՂԻ 1907 են շարունակութիւնն է «Ղ. Հայրենեայ» ի : Խմբագիր եղած է Ս. Պարբեան : Վեր. Հնչակեանց պատկառումէն վերջ, «Ազգ» օտկանը դարձած է Սանմ. Ռամկավար նոր կուսակցութեան : «Ազգ» ի տպարանէն լոյս բնծայուած են **Փարսեան Օճախը** (1908), Հայրուկին տօրքը,

Իննսուն երեք (1910), Մեր բողոքներն ու Գաշնակցութեան ուժը անոնց նանդեպ (1911):
 ** ԼՈՅՍ քերքը 6 տարի (1901-6) նրատարակած է Մ. Մինասեան: Հին Ռեժիմին, անոր մուտքն ի թուրքիս արգիլուած չէր, կրք. և երկրագործական բովանդակութեանը նամար:
 ** ՓԻԼԻՊ. ԵՒ ՏԻԳՐ. 1904 ին տպած են **Աստղիկ**, նաև **Պատկեր Հայ Յեզաբոխութեան**:
 ** Տպ. ԱԳԼԱՆԳԵԱՆ 1905-9 լոյս բնծայած է Հայկական ճգնաժամն և վերածնութիւն, Պատանեկան յոյզեր, կրք. սկզբունքներ և խոսկիներ: ** Ի. Ա. ԵՐԱՆ (YERAN PRESS) վերջին տարիներս լոյս բնծայած է Բառարան նայ. անգլ. և անգլ. նայ., Պատկ. գրուցատրութիւն նայ. անգլ., Գործն. առողջարանութիւն, Սեռ. առողջարանութիւն, Ժողովրդ. երգարան: ** ՏՊ. ԿԻԼԻԿՈ. (Մուշեղ Ս.Ի). — **Ամերիկահայ Տարեցոյցը. Բանախօսարարներ** (1912):

425-427. **ՎՅԻՔԱՊ** քաղաքին մէջ լոյս բնծայուած են **Վարդաբացի** (16 Օգոստ. 1902, Հ. Էկինեան), **Ասպարէզ** (5 տարիէ նետ, խմբ. Ս. Կ. Ալքիմեան) քերքերը: Իսկ ԵՐՕՎԻՏԷՆՍԻ մէջ 1912 ին նրատարակուած է **Պատկեր** (Վ.Եր. Հնչ. կուսակցութեան): Այս քերքը 1911 Յնդ.էն սկսեալ լոյս տեսած է նախ ՊՈՍԹՐՆ, Հրաց-Երուանդի, Եր. Միսիսեանի և Տքր. Արշակ Տէր Մարկոսեանի յաջորդական խմբագրութեամբ: ~~Ս~~ Ամերիկահայ տպարաններէն շատը մամուլ չէ ունեցած. նայ. գիրքերն ու քերքեր տպուած են օտար մամուլով:

Գ Լ Ո Ղ Ի Կ Ժ Բ.

1865
և ն
սկսեալ

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

մինչև
1912

428-436. **ԿՆԱՆՔԻՔ**. — Փարսոններու աշխարհին մէջ Ա. անգամ նայ տպարան նիմնողի բախար կը վիճակի ԱՐԱՇԱՍ ՍՈՒՐՍԵԱՆԻ (207^ի բուսնամար), 1865 ին: Տպարանական իր բախառաշրջիկ կեանքը տե՛ս 207^ի բուսնամար՝ Թուրքիոյ բաժինին մէջ (Երուասղմ): ** ՍԱՐԳԻՍ ԴԱՐԲԵՆԵԱՆԻ ԱՐԱՐԱՏ տպարանէն [Պէյն-Էյ-Սարէն] լոյս բնծայուած են **Մարիլս** (1897), **Տեղեկագիր** Ա. շրջանի ազգ. որբանոցի ի կիպրոս (1898), Ազգասին պատիւը (1902), Նկիզ. կալուածները (1903), Ատանայի ջարդը (1909), Անիլիճ դատաստրներ, նաև «Մամակ», «Փրնիկ», «Նոր օր» և Վ. Յիլիբեանի «Աւել» քերքերը (*) Արարերէն գրպանի բառգիրք մը են: Գորքինան 1910 ին իր գործատունը փակած է: Առայտ կ'աշխատէր նոն տեղի կռակին. տպարանը: ** ՄՆՏԿԵԱՆ ԵՂԲԱՐՑ «Վիմտտպարանէն լոյս բնծայուած են **Հայն ու Թուրքը** և Արեւել խնդիրը (1898), Զուարճայի անեզգոտներ և Ժողովրդ. վկայիկներ: ** "ԱՐԵԱԼՈՅՍ", քերքի տպարանը կոչուած է նաև ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ, 1897 ին նիմնուած դաշնակցական ԵՂԻՔԵ ԹՈՐՈՍԵԱՆԻ նախաձեռնութեամբ, որուն կինը գրաշարութիւն ըրած է ամուսնոյն գործատան մէջ, նանդիսանայով Գ. նայ գրաշարունին նայկական ամբողջ տպարանական աշխարհին մէջ: Ե. Թորոսեանի նրատարակութիւններն են՝ բաց ի 12 տարիէ նետ «Արշալոյս» քաղկիքն՝ **Սասաճ և Զէյրան** (Ս. Յեկեկեանի) 1900, **Կանոնագիր** Որբասիրաց Ընկեան Հայոց ի Գանիք, Ազգ. Սանմանագրութիւն Հայոց, **Վերջալոյսի ձայներ** (Խրինեան) 1901, **Յաւերգի Հայրենեաց** (Հայրդիւն) 1902, Լսարան Ընթերցատուն, Հայց պատասխաններ (1903), Յայտագիր Կանոնագիր, **Յիւսասկարան** Նուպար Փաշա (1904), **Պատասխանագիր**՝ առիւ «Իմ արտորի կեանքը»ի, Տառապանքի աշխարհն (1909): ** ՕՆՆԻԿ ՇԱԼԵՊԼԵԱՆ Ս. Բիւրասի տպարանին ճարպիկ գրաշարներէն, պոչանայ Հռոմեական, որ անոր տառերուն մէկ մասը գնելով 1899 ին տպարան մը կը նիմնէ նախ Ալեքսանդրիա՝ ԱՐԱՔՍ անունով որ տպարանական ընկ. մըն էր (Յ. Շնորհքեան, Մարաթօի, Տամատեան, Է. Փախագեան են): Գանիքը, Խալիկ-Էյ-Մարի նամակատան դեմ նաստատուելուն՝ «Արալս»

(*) Եզիպսանայ գրքերէ աւելի ուժ տուած են լրագրութեան: 1865 Մարտ 16ին նրատարակուող **Արեւ. ՆՆԻ** անգրանիկ պարբերակնէն յետոյ կ'արժէ յիշատակել The Sphinx անգլ. քերքը որ կը նրատարակուի գրքանօրէիկներու եղանակին միայն՝ Թեօսոն Պիրս = (Ալեկսանդր Ս. Պէլիբեան) անուն Հայու մը կողմէ:

անունը վերածուած է ԿԵԼԵԿԱԿ: Աղերսանդրիոյ մէջ իր տպածնները յիշել նոն տեղին վերապահելով, բունք Գանիրէի մէջ լոյս ընծայածները. — Նոր ժամանակներ (Վ. Քէքեւանի 3 թիւ թերթը 1907 ին), **Հիւլէ**, Գարրինին երգը (1906), Ընկերվարութիւն (1910) ևն.: ** "ԼՈՒՍԱԲԵՐ", նախ Կիպրոսի որբանոցին փոխադրուած տառերով գործած է. ապա Աղերսանդրիայէն Գանիրէ փոխադրուած Տրք. Փաշայեան Խանի տպարանին շարունակութիւնը եղած է, զոր նիւնաւ են Տրք. Քէքեւան, Յ. ձեպեւան և Վ.անան Քիւրքճեան, այժմ **Լուսաբեր-Արեւ**, որ Գանիրէի Հայոց լրագիրներն է' (նախապէս Ա. Արփիարի, յետոյ Գր. Համբիկեանի խմբագրապետութեամբ): «Լուսաբեր»-ի տպարանէն 1906ին լոյս ընծայուած է «Կանոնագիր Մեարդեան Ուսումնասիրաց Ընկեան»: ** ՓԱՓԱՋԵԱՆ ԵՒ ՏՏՐԼԻԿ 1900 ին դրոշմած են Ռ. Ալիբեանի (= Ռ. Որբերեան) **ԾՓՈՑՆԳՆԵՐ**: ** "Ս Փ Ի Ն Ք Ս.", վիմագրատուն մըն է զոր կը վարէ Ռեբեկա Մուրատեան նայ արուեստագէտը: Այս անձը, քաջ յունակաւ, 1896-1901 ին Արեւի մէջ նրատարակած է «Միտիւն» թերթը: Գանիրէի մէջ տպած է **Ջէյրուցի կեռաները** (1906): ** ՋԱՐԵՆ Ն. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ (տե՛ս իր տպարանական անդրանիկ գործունեութիւնը պատանի տարիքէն սկսեալ՝ նորը նոտ ընկերովի

Կ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Կ. Պօլիս 135 և 136 թուանամար, Թուրքիոյ բաժին): Պօլսէն Գանիրէ փոխադրած է 1910 ի վերջերք՝ տպարանական իր կազմածքը, պան մը ընկերակցելով դերասան-գրաշար ՎՐԹ. ԶԻԶԻԹԵԱՆԻ, իսկ ներկայիս մէջ ԱՍՏԻԿ ՋԱՏԵԱՆԻ որ աւելի ֆրնս. գործերով կ'գրապի. վերջինս կ'աշխատի նաև կր.վր. տպարանը: Զ. Պերպերեանի գործատուներ կը գտնուի Շարա-Ապտին, Թուրքի փողոց, թիւ 12: Մինչև նիւնայ իր տպածներն յիշենք Ս. Պարբեւեանի **Հասանք** գր. շարքաթերթը, Հայոց Բարեգործականին օտկան՝ **Միտիւն**ը, Ռաուլ-Բօնչօնի (գր. Համբիկեան) **Մալէ** երգիծարերթը, նաև նոտեւեալ զիրքերը. — Համերաշխութիւն, Իգմիրեան նամականի, Նօրեր Եգիպտանայ գաղութն. Իրիգոր Պատուկի Փէշոխմաճեան, Անցած դարձանները, Արցունք, Յուշարձան Ա. Արփիարեանի, Յայտագիր, Յ. Սեբեանի գործերը, Արարեան քերականութիւն, Գանիրէն, Գանիրեցին, Գանիրեցու նին (Ռ. Բօնչօն : ** † ԳՐԻԳՈՐ ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ (92^Թ թուանամար): Այս վարպետ գրածուիչին՝ նայ տպարաններու մատուցած ծառայութիւնը մեծ եղած է: Պատկերացուցած ենք զինք 92 թուանամարով Կ. Պօլիս: Իր ներկայացուցիչներն են նիւնայ Քերեառեւեան և Ֆեւտեան: ** ՄԻՈՒԹԻՆՆ թերթը (խմբ. Վ. Մալեգեան) վերջերս տպարան մը նիւնայ Տիգրան Բաշայի պարտէզը, մասնաւոր շէնքի մը մէջ, Վ. Զարդարեանի վերին նակողութեամբ և Յ. Ազապարի գրաշարապետութեամբ: Մամուլ չուին: — Վ. Զարդարեան գեղեցիկ գաղափարը յղացած է այս տարի Հոկտ. 3|26 ի զիշերը Գանիրէի մէջ սարքելու գեղարուեստական երեկոյք մը, մտգական լապտերով ներկայացունելու նամար ազգ. նշ. անձեր ու անցքեր, ի պատիւ նայ տառերու և տպագրութեան կրկնակ յորեկաններուն:

437-444. **ԱՎԱՆՔԱՆԱՎՈՐՈՒ**

տպուած Ա. թերթը եղած է **Նեղոս** պարբերականը (1888-9) զոր շարած է Տ. ՂԵՈՂՆԴ ԲԶՆՅ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ [216^Թ թուանամար] որուն կենսագրութիւնը տես 216 թուանամար՝ Ա. Պօլիս Թուրքիոյ բաժին: «Նեղոս»-ի խմբագիր եղած է Ա. Ռշառնի: Թերթը կը տպուէր Ֆ. Միլքանի նրեային Մամուլով: ** † ՏՏՐԱՆ ՓԱՓԱՋԵԱՆ, գաւեշուգիր-տպագրիչ: 1898 ին նրատարակած է Վ.տառեայէն փոխադրելու **Հայկի** թերթն իր սեպն. տառերով: ** ՕՆՆԻԿ ԶԱԼԵՊԷԱՆ (տպարան «Արար»): 431^Թ թուանամար: Իր մասին նամատ. օտակի խօսած ենք 431 թուանամարով, Գանիրէ: Աղերսանդրիա տպածներն յիշենք **Քննական պատմութիւն Արեւիկ երկրորդի և անոր Պապ որդւոյն** կարեւոր զիրքը † Մուրատեան Եղիազարի (1900): ** Վ. ԹԵՔԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿ. 1905 ին նիւնաւ են տպարան մը, նրատարակելով **Շիրակ** ամսաթերթը որուն գրական և քննադատական խրաքանչիւր նամակը կը պարունակէր 80 էջ: Այս շանկեան պարբերականին նիւնադիրները եղած են Վ.անան Քէքեւան [իր ինքնակենսագրութիւնը տե՛ս «Ամենուն Տարեցոյցը» 1912] և Միք. Կիւրճեան յայտնի գրագէտները: «Շիրակ» 41 թիւ միայն լոյս ընծայուած է, յետոյ Գանիրէի մէջ զայն շար

446. **ՅԱԻՔԻՇ** (Bucarest, Ռումանիա) այս տարի Յուլիսեն սկսա նրատարակուի **Շեփոր** պատկ. ամսաթերթը ՅԱՐ ՍԱՊԸԹԷՅ (Mosilor, 53)ի տպարանէն: ' Լեօ կը գրէ. «Մենք ունենք և մի բանի գրքեր որոնց վրայ տպագրութեան տեղը նշանակուած է ԵՍՇ քաղաք»:

447 ... 449. **ՎԱՆՆԱ** (Պուլիարիա), 1896 ի նայ գաղթականութեան նուանքն առաջ, տպարան ունեցած է ՚ ԵՕՆՆԵՍՔՈՒ Ռումանաճայը՝ որուն խոնարհ եր շարին տաւերով տարածել նայերեն լեզուն: Այդ առաջադրութեամբ 1883 ին նրատարակած է Araçin ganonk kahakavarouthian (տպ. Կ. Պօլիս, Գ. Չարդարեան), Himaranotzi misternère (տպ. Կ. Պօլիս, Արամեան), քերական մը. իսկ Վառնայի մէջ Huiş (Յոյս) շարարարերը (1885-6): Այս արտառօց դրութիւնը ընդունելութիւն չգտանք, և իր սեպն. տպարանը (որ քաղքին ազգ. վարժարանը կը գտնուէր), կը նուիրէ Վառնայի երիտասարդութեան որ կ'սկսի նրատաշակել **Իրաւունք** անուն 4 էջոնց շարարարերը մը, կեսը՝ տաճիկաբ-նարատառ: «Իրաւունք», գաղթականութենէն յետոյ, զուտ նայարերթի վերածուելով՝ լոյս ընծայուած է Պիկր. Մամուլով՝ Պունճուքճեանի և Յ. Գուրպերեանի կողմէ: Գալոցը 1896 ին այրելով, կը փճանայ նաեւ Վառնայի այդ անդրանիկ նայ տպարանը: Նոյն տարին է որ վրայ կը նանին նայկական շարդերը, մինչ Պօլսանայը՝ մեծամասնութեամբ միջակ դասակարգէ՝ կան կարասի ևն. ծախելով կը խոճեն Վառնա, Տաճկաստանի անապանով վիճակէն խելակորոյս: ** Արտագաղթի այդ վիրտարի շրոնին մէջ կը գտնուէր նաեւ իր ընտանիքով ՕՆՆԻԿ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ [140Բ՝ բուանամար] որ նոն նասնելուն վաղորդայնին իսկ, գաւկիւն՝ ԳԱՐԵԳՆՆԻ նետ կը նիմեն ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ անուամբ տպարան մը, նետը մէկտեղ փոխադրած կազմածքով: Վառնայի մէջ Կիւրեմպերկեան իր ընդուն գործունէութիւնը տե՛ս 140Ա բուանամար, Կ. Պօլիս (Թուրքիոյ բաժին): ** ՏՐԱՆ ՓԱՓԱՋԵԱՆ [437Բ՝ բուանամար]. Պօլիս **Հնչակ** գաւելտարերթին ու զանազան զուարճալի գրքոյկներու նրատարակիչն է այս անձը որ Վառնա նաստատուելուն՝ իր տառասնուուկը կ'ունենայ և կ'սկսի գործի: Բացի Ս. Բարսեղեանէ, ինք և ուրիշներ այդ տարիներուն՝ իրենց շարածները կը դրոշմէին Վօյնիքօֆ, Վազմնօսթ (1), Տ. Քօստօֆ (2) և Գնչօ Նիքօյօֆ (3) պէկր. տպարանները, մամուլ չունենալուն: Փախագեան լոյս ընծայած է **Հայելի** շարարօրեայ երգիծարերթը (12 Ապր. 1897-6 Մարտ 1899, նարխը թիւ) զոր պատ մը շարունակած է Աղէքսանդրիոյ մէջ [տե՛ս զինքն անդ, 437 բուանամարով]: Այս ընթրէն զատ, նոն լոյս ընծայուած գիրքերը եղած են Փիլիկ աղբոր նարսնիքը, Քապարեար վարժապետը, Խարած Ակնցին, Գուշակ ապագայի (ընտ. բախտացոյց), Կաղանդէք կամ գրչի գրօսանք (Վ. Բիւլիքեանի), Էրքէին Գեմօֆ՝ քարըր եկնաթի. Մանճուպիթիին Միւքեաֆարը, Գրօզանճ գօճա, և Միւրան Չգօնեանի ոտանաւորները: ** ՏՐԵՍՅԵԼ ԳԱՓԱՋԵԱՆ [182Բ՝ բուանամար] 1905 ին տպած է **Նաղանդէք**: Սանճ. նուչակումին, փոխադրուած է Պօլիս որ անցողակի յիշած ենք զինք 182 բուանամարով, Tra-vaux de Villeի խմբումին մէջ: ** ՏՊ. ԻՐԱՒՈՒՆԷ, ԼՐԱԳՐՈՅ (1896-1912), տեր և անօրէն՝ Յ. Գուրպերեան որ նրատարակած է նաեւ Երկու սեր (1897), Նոր երգարան կամ մրմունջ (1901), Գիւալարտը (1902), Կարիպ ախպեր, Ազատ երգարան (1908), **Կարմիր ժամուց** (Ա. Արփիար) (1909), Անդրանիկ (1911), Գուրան (1912) ևն.: ** ՄԱՏԹԵՈՍ ԼՕՊԱՍԵԱՆ (տպ. «Ոսկեղար»): Սանճ. նուչակումէն վերջ Վառնա ցարդ գործող նայու տպարաններէն Բ.ն է այս, «Իրաւունք»էն վերջ:

450 - 453. **ՌԻՒՒԱՃՊԻ՚** (Պուլիարիա) Ա. անգամ կը տպուի **Գանուր** շարարարերթը 1892 ին, ապա **Զիրենի** և **Հայերեր** (Տ. ճգնաւորեանի նրատարակածը զոր դրոշմած է Գ. Մազմանեան): ** ՇՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԸՆԿ.ԵԱՆ տպարանէն 1897 ին լոյս կ'ընծայուի Մարդու մը պատմութիւնը: ** ԳԱՌՆԻԿ Գ. ՄԱՋՄԱՆԵԱՆ. ընիկ Կիւրասոնցի. արնետը սորված Ս. Բարսեղեանէ: Տպած է կարգ մը **Տեղեկագիրներ** (1902), Ընկերվարականայ պրակներ, **Նօտալէպներ** (Արզում Սիմոն = Կրպտ. Ռուբէն), Հայ Սոցիալ-Գեմօլրատութիւնը (1903), Կրք. ծրագիր (1904), Թուրքիոյ ընդդիմադիր տարրերը (1908): Յետոյ տպարանը զոցած՝ Պօլիս եկած է, իր երևաթ. ընկնածութիւնը դնելու Կիւրասոնի նամար: ** ԿԵՐԱՇՆՈՒԹԻՒՆ, ի տպածները 1904 ին. — Կեանքի դիմաց, Ազգերի մայիսեան տօնը, Միլիտարիզմը և բանոր դասակարգը, Գարրնետը, 10 էջ, (Լեւոնց = Աւետիս Նազարեկ):

(1) Տպագրած է **Հովաստուց** (1899), Արտատար (1901), **Արմաղան** (1909), ևն. ևն.: (2) Տպագրած է **Մոտածմէլ** (1904): (3) Տպագրած է **Նոր Ընթրցարան** (ներ) 1899-1900, **Ղարան** (1910) Բ. քիլ:

454. **ՇԱԻՐԿԱ** կամ **Շումին** տպարան ունեցած է Յ. ԱՌԵՏԱՐԱՆԵԱՆ, 1903-4 ին գրողներով նկարագիր (ձևո.), եղևիտյ սոսկալի դեպքը, ձևապայքը արևելեան:

455. **ԱՕՓՔԱ** 1904ին Պիլ. հայ. «ՏԵԿ. ԲԱՍԱՐԱՆ» մը տպած է Գ. Կ. ԶԵՆՂՕՅ:

456-457. **ՓԻԷՔՅԻԷ** (Պուլխարիա) նիմնուած է Լ. Յ. Գաշնակցուրեան օտ-կան՝ **Ռագմիկ** բերրի (1905-8, խմբ. Ռ. Զարդարեան) տպարանը որ այդ տարիներուն լոյս բնծայած է նաև Կանոնագիր գրասիրաց եղբայրուրեան, Առիժի ժանիքն, Նշխարներ, Կեանքի նշաններ: ** ԱՅՐԻ ՏԻԿ, ՓԻՒՍԿԻՆԸՆԵԱՆ եւս ունեցած է տպ. մը որ ցարդ կը շարունակուի:

458-459. **ԱՔԷՆԱՔ.** — 1892ի միջոցները Յունաստանի այս քաղաքը փոխադրած են Լնգալեանք իրենց Օսկանը՝ **Տնչակ**: Բաց ի այդ բերրեն, ՇԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶՍՍ անուամբ իրենց նիմնած տպարանեն լոյս բնծայած են **Ապսակ** (զաւեշտարերը, 1894-7), **Գաղափար** (զխո. բերր, 1894) և Լեւոնցի գործերը՝ **Աւագակը**, **Մարտագ.** նաև Ակն-Եանցի **Հայերն Սմեբիկայագ.** Իրաւուք ուժանալոյ, Սանճանաղբուրեան Էտրեան ժասին: ** ՏՊ. "ՄԻՈՒԹԻՒՆ",: Ռ. Մուրատեանի և Ե. Օտեանի՝ նալ. շարդերեն վերջ նրատարակած նամանուն բերրերեն գաս՝ 1898 ին այս տպարանը գրողնուած է **Նուազներ**: « Միտրին » պան մը շարած է Նշան ճինանեան, իսկ բերրը տպուած է Յոյնի մամուլով:

460. **ՌՔՆԷԱ**, ազատ Զուիցերիոյ այս քաղաքին մեջ 1891 ին վերջնուպէս նաստատուած են Շ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՍԱԿԱՆՔ, նուիրուելով Տաճկաստանի մեջ՝ Լամբուեան լուծին սակ մեռ.օրեն ազրոյ ազգակիցներու ազատագրուրեան գործին: Իրենց կուսակցութիւնը 1890ին կազմուած՝ «ուրի բնկերպարական նալեացք», ու իր գործնակերպի սիսեան է Ապակեղբունացումը»: Լ. Յ. Գ. կուսակցութիւնը 1891 են սկսեալ օսկան ունեցած է իրեն **Գրօակ** ամսօրեան որուն սկզբնական նամարները ճակատագրային պանդխտութեանց ենթարկուած են. այսպէս «Գրօակ»ի Ա. և Բ. բլերը **Թիֆլիզ** տպուած են, **Գ.բ՝ Ռուճանիա**, իսկ Գ. բլին կէտր **Ռուճանիա** և կէտր **Ժրնկ**: Ըտոր ստանց վրայ գրողնուած **Տպ. Վիլեննա** բանածեր դիտումնուար է: «Գրօակ» իր առաջադրած նպատակին նուատարիմ, սկզբնուորութենէն մինչև վերջ գլխուորապէս պալքարած է Քուրք Բունակալութեան դեմ և արձագանգ եղած Լալաստանի անապիւռ նարստանարութեանց, քաղաքի «Ֆեռայիներու ներուական մարտերը պատկերացունելով ու իր զգայացունց խմբագրականներով մեր նոր սերունդը մղելով դեպ ի կորով ու ինքնագիտակցութիւն: — «Գրօակ»ի տպարանեն լոյս բնծայուած են. — Փախտասկանը, Ապատամբական ոգի, Յեղ. կեանքից, Գաղտնի տպարան, Գիտ. Սօցիալիզմ, Կուկունեան խմբի արշաւները, Կարնոյ իշխատակին, Գրքիչներ, Լայ. Յեղ. Գաշնակցութեան Բ. Ընդն. Ժողով, Երիտասարդներին, Մարդը մարդուն գալլ, Ազատութեան ճանապարհին, Մեծ առաւուար, Լեւան աւազիկը, Ամբոխային արամարանութիւն, Լալաստան և Մակեդոնիա, Կովկասեան վերքեր, Լալբների գաղափարը, Գեպի կուխ, Յեղախոխականներ, Մեծ մարդասպանի դեմ, Լալորդիները, Լալկ. տանջանքները և Եւրոպան, Մարտական նրանանգներ (Անգրանիկ), Միացե՛ք, Քիւրքական բանտերը, Գլք. կուսակցութիւնները Ռուսաստանում, Լալաստանը և Եւրոպան, ևն. ևն.: ** ԿԱՐԱՊԵՏ ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ գրաշար տպագրիչը 1903-6 ին ժրնկ գործած է. (տե՛ս գինքն ի Բարիկ 253՝ բունանամարով):

461. **ԷՕՔԱՆ** — Զուիցերիոյ այս քաղաքին մեջ, Կ. Պօլիս՝ Պերպերեան վարժարանէ շրջանաւարտ Ավագի ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ (= Մնոյ) որ **Հայկազեան Վարժարանը** նիմնած էր, 1904 ին սկսաւ նրատարակել **Գիտութիւն** զխո. նանդէտ որուն տպագրութիւնը Բարիկ կը կատարուէր: Լօզան 1907 ին լոյս բնծայուած է **Կրք.բարեկամներուն**:

462. **ԱՔՕՔՂՕՒՄ** — Շուէտի մայրաքաղաքին մեջ էր որ նշ. բանասեր Ն. Բիւզանդացի վիմասիպ լոյս բնծայած է «Բննասեր» անուամբ քանի մը տետր:

ինչպես տեսնել, անցելու դարձել մէջ դրժմութեամբ իւրաքանչիւր մասեան ունեցած է գրասար ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ մը որուն մէջ հեղինակ, գրչագիր եւ յանձնի սպարիչ՝ յարաբերական ծանօթագրութիւններ մը կցկցած են: Ասոնց ամենուն պատմութիւնը խառնուող ներկայ հասարիս համար՝ ոչինչ այնքան պատշաճ էր էան զիտեղումը նմալ օրինակ Յիւստակարանի մը, դարձեալ եզրոց բարբառով տարադրուած, — քէ՛ իբր ծնորհակալիք երկասիրութեամբ օժանդակողներու եւ քէ մասնաւոր իբր վերջիւնում՝ Հայոց սպարաճական աշխարհի այդ վաղնջուց սովորութեան:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԴՐՈՇՄԱՆ ՄԵՄԵՆԱԻՍ

Աստ առնու զազար փորձն իմ արկանելոյ ակն յաշխատութիւնս եւ ի վաստակս այնչափ հարիւրատրաց Հայոց, որ հասարակ ձեռնամուխ եղին ի նոյակապ արուեստ Գուտներբզի: Բանասերք՝ որոց միանգամ գիրձ առեալ իցե այնպիսի ծանրատաղտուկ եւ երկայնածիզ աշխատութեան՝ դիւրաւ իմն ի միտ առնուցուն քե որպիսի՛ դժուարին ամալաւոյք եւ առաւալարք սրտանեցին ինձ, ընդ որս անցի մեծաւ ձգամբ, առանց ամենեւին խտորելոյ կամ զարտուղի ի ճանապարհէս, որ առաջիս կայր, անկանելոյ եւ կամ քե ուրեք երբեք ոտանելոյ, սարսուցեալ ի մանուածապատ երկայնութեան նորս . եւ ի դեգերանս իմ ի տպարանական աշխարհին՝ ուշ ի կուրծս գննեալ եւ քննեալ զամենայն, որ միանգամ շուրջ զանձամբ իբր էին, ըստ կարի որջափ քե ննար՝ ջանացայ հանել ձշգրտիս ի նկարու զհին եւ գնոր աշխարհս, զվարս, զանձինս, զդէպս եւ զժամանակս:

Այլ արդ, յորժամ ջնջեմ գրիւրսն իմ ի ճակատուկ, առնեմ վաղվաղակի մտացօնս վաստակոց իմոց եւ տքնութեանց, ընդ այն եւեր ցնձացեալ զի վաստակս իմ «Տիպ ու տառ» ի համաւտաւ էջս իբր շողացուցանե իբրեւ ի հայերոջ քե ո՛չ լի եւ լի՝ սակայն գոնեայ կարճատախիք գլխամուրիւն երկանց ամենայն մտաւորականաց մերոց:

Պարտ անձին համարիմ յիշատակել աստեւ յանկեղծաւոր սրտե զամուսին իմ **ԳԱՐՇԱԿՈՒՆԻ**, որ ի պատրաստութեան անդ մատենիս բազում վաստակս եցոյց ինձ եւ քաջալերեալ զօրացոյց զիս մինչեւ ցվախճանել գործոյս եւ ամ ի հանդիսի անվաստակ իմն ջանս եւ փոյր, շրջեալ ընդ արուարձանս քաղաքիս, առ ի նայալքել գտանել զլուսանկարս Հայոց կոստանդնուպոլսեցոց վաղուց աննեալ եղելոց, պատրաստեալ եւ գտուերազիրս վարուց նոցին:

Ձե մարք բողուլ առանց յիշատակի եւ զգուռտն **Հրանտ Կազարեանց**, որոյ լեալ մեզ զբացի, ուղղեալ յարդարեաց ինամով զամենայն գիրձս տպագրութեան մատենիս:

Այլ եւ զբաժնի աշխատութեան իրեանց մատուցին ինձ, ըստ ջափու ոմն առաւել եւ ոմն նուազ. **Մազաքիա արեպա. Օրմանեան, Հ. Արսէն Վազիկեան**, Հարք Վիլնենական ուխտին՝ **Գաւրանեան. ՄԷՆՎՊԻՇԵԱՆ** եւ **Կէտիկեան**, ի Միարանութեան նարք Անտոնեանց՝ **Հ. Օրապեան, Մեհարայ Վ. Կաննեան**՝ մատենադարանապետ վանուց երուսաղէմի, Օր. Մարի՛ դուտար երեւելոյ ձուլչի տառից Յովհաննու Միլենտիսեան, բանասեր **Հրանտ Սասուր**, զբախճաւք **Վ. Մարգարեան, Վ. եւ Պ. Զարգարեան եղբարք**, ննամի զբաշարապետ՝ **Կ. Պարոնեան**, այլովքն հանդերձ:

Ի վեր քան զամենայն շնորհակալու միտս ունել պարտիմ **Վ. եւ Հ. ՏԷՐ-ՆՆՐՈՒՆՍԵԱՆ, ՆՂԱՍԲՅ**, որ յանձն առին ի բազում դէպս զոնկ զլան օգտի իրեանց, առ ի հասուցանել ի գեղարուեստական կատար բարձրութեան զայապիսի մեծագին եւ դժուարին տպագրութիւն, որպիսի է «Տիպ ու տառ» իմ, եւ այն՝ ի պատիւ մեծի տանին եւեր, որ անուանեալ կոչի Զորքերդեան Յորկեան վաստակոց համօրէն Հայկական Մամլոյ:

Մեծագոյն մասն գունակ գունակ նկարատիպ պատկերացն՝ յարդարեալ պատրաստեցաւ ի ծանօթական տան Graphische Union կոչեցելոյ, որ ի Վիլնենա մայրաքաղաքի: Իրաշարապետ տպարանիս է **Վահան Տէօփլերեան**, շարոյ մատենիս եղև **Տիպլերեան Յակոբ**, տպանար՝ **Խաչիկ Զպուրեան**, կազմարար՝ **Արամ Սարաճեան**: Ի դէպ է առնել յիշատակաց արժանի եւ զգործաւորս տպարանիս, որոց անուանք կարգին աստեւ. — Վարդան Բրըքճեան, Հայկ Գալիպեան, Տիրան Մուրաֆեան եւ Մինաս Պերպլերեան:

Թ Է Ո Դ Ի Կ

ԹՈՒՐԿԻՅՑ բաժնիքն վրայ յաւելլի է Կ. Պօլսոյ Հոռվմ. Հայոց ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԻ սպարանք, (տառերը Վիլնենայի Միլիթարեաններէ հայրայրուած), ուրիկ յոյս ընծայուած գիրքերէն յիշենք **Անքր արիք վէ անքր նէտիս Ռիբապլարքունց երկայնիս (1869)**:

ԿՐԻՆ-ԵՐՈՒ ՅԵՄԱՐ

ԷԶ

- ... Յաւելած. — Մեր սպագրիչները (Յուցակ):
- ... Յիսասակարան (գրարար) վերջին բուրք:
- 3 Կերածուրիսն**
- ... Հայ Տպագրիչներու նանապետք:
- 5 Կէպ Ի Անցեալ.** — Գիրին ծագումը: Գարանձախ դարաշրջան: Չինական Ա. նշանագիրք: Մենենագրոշմք: Բեւեռագիրք: Հանգուցալար-գիրք:
- 6 Չեռագիրքի դատեր.** — Քուրք: Պապիրոս: Մագաղաբ: Չեռագիր մասկանք: Գրագիրներ: Հայերէն ձեռագիրներու վրայ խօսող Հայեր:
- 8 Վիքիառի հանգրուանը.** — Տպագրութեան շնորհիւ:
- 9 Կիւրէմպէրկ.** — Հին օրեր: Փայտափորագրութիւն: Անրաց տպագրութիւն: Չինացիք: Հեննէ Կիւրէմպէրկ: Տքնութեան տարիներ: Զուլածոյ շարժուն տառերը: Իր Ա. երեք բարի ընկերները: Պատմական դատը: Վերջին չար ընկերները: Տպարանը ժե. դարուն: Իր անուր իրկուած մոռացութիւն: Իր արձանը: Աշխարհիս առաջին տպագրութիւնք:
- 14 Տպագրութեան նամբողութիւնը.** — Գտած ընդունելութիւնները: Հռչականուն օտար տպագրիչներ:
- 16 Տպարանական առխարհ.** — Մեքենաներու եւ գործիքներու անուններ ու պատկերներ: Հայ գրաշարին շրջան: Էջերու կապուածք: Բազկամանուլ:
- 20 Հայառխարհ.** — Մեր «ա. բ. գ. զ.» — Սանակ եւ Մետրոպ: Կէպ Ի տտեղագործութիւն: Հայ գրականութեան ոսկեղարը: Բաղդատացոյց տախտակ Յոյն եւ Հայ այբուրենքի: Գերեզման մը Օշականի մէջ:
- 21 Յուցահանդէս հայերէն սպագրական թառերու (դաստորում)** — Մետրոպեան տառերուն ստացած անունները՝ չափերնուն եւ ձեւերնուն նամբմատ: Զանոնք գեղեցկացունողներ: Պատկերագործութիւն եւ բլբլանայ պատկերագործներ: Վիճագրութիւն:
- 28 Փունջ շեղ սպագրութեանց.** — Գեղարուեստական ճաշակով դրոշմուած հին ու նոր գիրքեր եւ նանդեաներ:
- 29 Հայ սպագրութեան պատմութեամբ գրադողներ.** — Հ. Ե. Գափրանեան: Հ. Գ. Զարգնանպեան: Հ. Ա. Ղազիկեան: Լեօ: Հրանտ Սաստուր: Վ. Զարդարեան եւ այլք:
- 34 Կրուեստ գեղագրութեան եւ Հայ գեղագիրներ:**

ՄԵՐ ՏՊԵԳՐԻՉԱՆԵՐԸ

Ֆրանսիա +

ՎԵՆԵՏԻՎ	ՏԵՆՊՈՒՐԻԼԵՆ ՏՊԱՐԱՆԻ	
37	Մեղապարտ Յակոբ	1512—3
40	Արգար Գալիբ (Ա.)	1565
41	Տերզնցի Յովնաննու (Ա.)	1587
42	Յովնաննու Անկիրացի	1642—3
43	Ճուան Պարխար Պովիս	1660
»	Միքել Անճելո Պաուպոնի	1678—90
»	Թադեոս Համազասպեան (Ա.)	1686
»	Գասպար Սանրատեան	1687
44	Նանապետ Գունազար	1687
»	Ճիագոսո Մոռեքրի	1687
»	Անտոն Պոքոլի	1695—1777
»	Ճուանի Պաչո	1719
45	Պարխար Ա. Ճեռօլիմօ	1729—30
»	Ստեփանոս Որանանտան	1750—63
»	Գեմմար Թեոդոսեան	1772—82
»	Պետրոս Վալվազեան	1784—5
46	Յովնաննու Փիացեան	1786
»	Միխրարեանք	1789—1912
48	Յ. Պոլաճեան	1911
ԲԱՎԻԱ		
48	Թեոհան Ամբրոսիոս	1539
ՀՌՈՍ		
49	Տերզնցի Յովնաննու (Բ.)	1584
»	Ս. Բաշինեան	1623
»	Ուրբանեան	1623—1890
50	Հասունեան	...—1911
ՄԻԼԱՆ		
50	Ամբրոսեան	1624
ԼԻՎՈՌՆՈ		
50	Յովն. Վրդ. Զողայեցի (Ա.)	1643
51	Տպ. Ս. Էջմիածնի (Ա.)	1670—1702
ԲԱՏՈՒԱ		
51	Տիմոթեոս Գառնուկ	1690

Ֆրուրիա +

Կ. ՊՈԼԻՍ ԵՒ ԱՐՈՒԱՐՉԱՆՔ

53	Արգար Գալիբ (Բ.)	1567—9
54	Երեմիա Քեոմիսեան	1677—8
»	Գրիգոր Մարտրանեցի	1694—1734
55	Ածատուր Գաշտեցի	1698

55	Անանու	1699—1750
56	Տպ. Ս. Էջմիածնի (Բ.)	1700—1
»	Մնա. Աստուածատուր	1700—46
57	Սարգիս Գալիբ	1703—34
58	Գեորգ Սարգսեան	1705
»	Մարտիրոս Սարգսեան	1721—52
60	Պետրոս Լափնացի	1704—12
»	Թօխարցի Սրգ. Վրդ.	1704
»	Էսկեար Գետեանցի	1710
»	Նոր և անկառար տպ.	1735
»	Բրդ. և Յլք. Սերաստացի	1735—77
61	Գարրիէ Բարսեղեան	1745—50
»	Սրգ. և Միք. Բարսեղեան	1747
»	Աբրահամ Գալիբ	1737—46
»	Յովնաննու Ածատուրեան	1746—76
62	Ստեփաննոս Պետրոսեան	1750—92
63	Յովնաննու և Յակոբ	1766—9
»	Յովն. և Պղ. Ածատուրեան	1777—90
64	Մաչր Կարաստուր	1792—1808
»	Մատթեոս Գալիբ	1800—25
65	Պօղոս Յովնաննիսեան (Ա.)	1799—1819
»	Պօղոս Յովն. (Արապեան) Բ.	1820—35
»	3 Որդիք Պ. Արապեան (Ա.)	1836—53
»	Արապեան Եղբարք (Բ.)	1855
»	Յար. և Խաչատուր Արապեան . . .	
71	Տպ. Մայր Եկեղեցոյ	1817—25
»	Աբրահամ Ամիրայ Թերզեանց	1824—6
72	ՏԱՃԿԱՆՈՒՆ ՏՊԱՐԱՆՆԵՐ. — Մարգարաի Ամիրէ 1832—65. Շիրքէի Խաչրիէ: Ճեմիէի իրմիէի օսմանիէ 1863—9: Մեճմուլի հավատիս 1863: Սեռայի հագիգար 1872—3: Միհրան (Սապան) 1884. .: Ալմ 1839: Թիճարէք օտար 1839: Ակսէր 1897—9.	
72	ԵՒՐՈՊԵԱՆՈՒՆ ՏՊԱՐԱՆՆԵՐ. — A. B. Churchill 1839—58: Ս. Բենեդիկտոս 1844—54: Ն. Տէ. Քասրո 1846—50. Գ. Ճօնտօն 1847: Հեռի Գայոյ 1851—8: Լեվանդ Հեքայտ 1868: Տպ. Մակեղոնիոյ Ամա տպր, Ճամլը խան 1871—3: Լա Թիւրքի 1876: Անրօան Ջելիք 1878: Մանուէլ Արտիկ 1888:	
73	Յովնաննու Միսէնտիսեան	1840—73
80	Յարութիւն Միսսեան	1842—80
81	Արեւելեան Համազգայի	1844—65

(*) Աստղանիւ կող տպարաններէ մտնողւած են յիշատակուիլ բնագրին մէջ:

81 Կարապետ Ս. Երիւնեան 1852—84
 82 Յովնաննէս Մարգարեան 1853
 * Յարութիւն Փափազեան 1853—72
 * Էմիլիոս Խան 1854...
 * Տպ. Ախապիրր Գօնարանբա-
 նիյէ քրագրոյ 1855—7 (?)
 * Արսէն Յ. Թանմիզեան 1862—4
 * Յ. Տերտիսեց 1854—77
 83 Մկրտիչ Վ. Խրիմեան (Ա.) 1855 - 6
 85 Թադէոս Տիվիթեան 1856—76
 * Ռուբէն Քիրքեան 1856—77
 87 ԳՐԱՅՈՒՆԻՉԵՆԻՐ. — Մարտի. Յովսէփ-
 եան Տիգրան Ասլանեան: Կ. Տնտես-
 եան: Նշան (Իզմիր), Էրիզոր Ռափայ-
 յեան (Ա.): Գ. Ռափայեան Որդիք, Գր.
 Տեղեկութեան: Ստեփան Տամատեան:
 Խաչիկ Գեորգեան: Պապա Խաչիկ
 (Արքայեան): Յակոբ Ծերունեան,
 Երուսղ Փայազաշեան: Միհրան
 Տեղեկեան:
 90 Գ. Երանեան (վիմագր.) 1857—62
 * Յ. Տ. Ստեփանեան 1860
 * Յովնաննէս Գափաճեան 1863 - 89
 92 Ճանիկ Արամեան (Գ.) 1865—79
 * Տպ. Կարդիկոսարանի Հոռվմ.
 Հայոց (տե՛ս «Յիշատակարան») 1869...
 95 Թօզուս Եղարք 1869—75
 96 Պօղոս Քիրիշեան 1869—81
 * Ռ. Ն. Շաննազարեանց 1869—70
 97 Ա. Յակոբ Պօյաճեան 1869—1912
 98 Կեորզ Չարգարեան 1870—87
 99 Պետրոս ձեզվեան 1870—6
 * Յարութիւն Մարգարեան 1870—8
 * Վաճրաճ Յ. Մարգարեան 1879 - 91
 * Տպ. և վիմ. կենդրոնական (central) Բե-
 րա. 1871ին տպած է Մ. Վ. Օրմանե-
 անի խօսած Դամբանականը Տիգր-
 եան Պօղոս սելչի վրայ, իսկ 1872ին
 Ռուսիանի Բնական Տարեցոյցը:
 * Անդրանիկ Վարդանեան (Սիմալիպի
 խան, վերի յարկ, ըր 24). 1871ին
 տպած է Գ. Չախրատոճեանի յարգ-
 մանած Պալիմոսցի Վարդուինս: :
 121 Գ. Ս Մաղազաճեան 1872
 102 Օգսէն Խօճատարեան 1872—3
 103 Ս. Ղ. Պարտիզպանեան 1873—1912
 * Սիմոն Միքայելեան 1874 - 8
 104 Եղիա Տնտեսեան 1872—82
 105 Քէշիշեանք 1875—1912
 * Տպարան Հայաստանեայց (Հմյկ. Վրդ.
 Դիմարեան, Կարապետ Ա. Պարոն-

եան, Տիմորեոս Խաչիկոսոս Սափ-
 րիբեան 1875—87
 106 Միքայէ Կ. Սարգեան 1882...1912
 108 Արամ Աշճեան 1878—88
 * Յարութիւն Պարոնեան 1877—8
 * Կարապետ Պիպիբեան 1878—1900
 109 Յովնաննէս Մանուկեան 1879—82
 * Արքիմ Անտոն Կանրար. 1880ին տպած
 են Մ. Ծ. Վ. Օրմանեանի «Հայ երի-
 տասարդութիւն»ը:
 109 Գարեգին Պաղտատեան 1880...1912
 110 Վանան Վ. Տէր Մինասեան 1899—1908
 111 Հայ Գրաշարաց Ընկ. 1880—90
 * Յ. Ասատուրեան (եւ Որդիք) 1894—1912
 * Սերվիլեան 1880—1912
 * Տիգրան ձիվիկեան (Տպ. «Թերմիմանի
 Էփթեար»ի, «ձերիտի Շարգիլ»ի և
 «Սուրմանդակ»ի) 1881—1912
 112 Պօղոս Յակոբեան 1882—91
 * Նշան Կ. Պէրպիբեան } 1882—1907
 * Ն. Պէրպիբեան և Օրդի }
 * Չարնի Ն. Պէրպիբեան (Ա.) 1907—10
 113 Տպ «Արեւիկ»ի (Ստ. Տամատեան, Չ. Եւ-
 ստիբեան, Գ. Պօյաճեան) 1884...1912
 114 Յովնաննէս Թօլայեան (Տպ. «Մեմօրայի
 Ախապար»ի) 1884—1912
 * Տպ. «Կանձ Արմատից» քրագրաց (տեք
 եւ տնօրէն Տօքք. Է. ձերանեան 1805
 115 Սահակ Նիկողոսեան 1885—96
 * Օննիկ Բարսեղեան (Ա.) } 1888...1912
 * Օ. Բարսեղեան և Օրդի }
 117 Կամիտաս Ռուշուրեան 1889—90
 116 Մատթէոսեանք 1889—1912
 117 Կայսերեանք, «Ասրը» և «Ման-
 զում» 1888...1912
 118 Ստեփան Եղարճեան 1889—94
 * Ներսէս ձ. Արամեան 1891—8
 120 Թադէոս Սանճազեան 1891...1912
 * «Հայրենիք» 1892...1909
 * Միհրան Յ. Փափազեան 1891—9
 * Ռօղոս Սազաշեան 1892—1912
 121 «Բիզանդիոն» 1896—1912
 122 Վ. և Հ. Տէր-Ներսէսեան 1901—12
 123 «Ճինան» Մ. Մարտիրոսեան 1903—12
 ~~~~~
 123 1908 Յուլիս 10 և Գարեգին Կողիկեան
 124 Օննիկ Արզուման 1908—12
 126 «Ժամանակ», Միաքք և Սարգիս
 Գօլունեան 1908—12
 * Արշակ Կարօեան 1908—12
 127 Յովնան Փայազաշեան 1908—12
 * Տիգրան Տօքրատեան (Բ.) 1908—12

- 128 Յովնանէս Ազնար 1908—12
- » Օսմ. Գործ. Ընկ. (Բ. Պօզաճեան) 1909—12
- 129 Կիրեմպերկ 1909—12
- 130 Շանք 1909—12
- » Արարս 1909—12
- » Գառեր 1909—12
- 131 Վաղինակ Ս. Բիրատ 1910—2
- » Հ. Թիրեարեան 1910—2
- 132 Նշան Պապիկեան 1910—2
- » Մանուկ Բօջունեան 1911—2

TRAVAUX DE VILLE. — Ներսէս Փափագեան: Պէճիտեան Եղբարք. ձօրձի Շիշմանեան: Առևտրական նոր տպարան: Թերզեան և ընկ. Օննիկ Մոզոսեան: Կերոզ Փափագեան: Հրատ Բերեան: Զգօն Փափագեան: Յակոբ Բօջունեան: Արատ. Յ. Շիշմանեան: Մ. Կարազճեան: Միքայէլ Տեր Սահակեան: Յակոբ Հօրաս: Հրատ Խորշեան: Յակոբ Բեշիշեան: Ս. Օնանեան:

ԻԶՄԻՐ

- 133 Տպարան Ս Էջմիածնի (Գ.) 1676
- 134 Մնա. Մարկոս 1759—62
- » Մարդասիրական ընկ. (Բ.) 1832—6
- 135 Հօման Հալօք 1838—9
- » Գուլիբոս Կրիֆֆիք 1838—52
- 136 Ստեփան Պապօսեանց 1840—4
- » Ղուկաս Պաքազարեան 1844—5
- » Թաղիկեանք 1840—1912
- » Մեարդեան վարժարան 1841—5
- » Տպարան Արագածունեաց 1843—6
- » «Պատանեկան տպարաններ» 1850—60
- » Տեռեան Եղբարք 1851—93
- 137 Տեր Վրբանէս (Թուրակ Հիլզեան) 1854—5
- » Գրիգոր Մսերեան 1878—81
- 138 Մատթեոս Մամուրեան 1883—1901
- » Մատթ. Մամուրեան Որդի 1901—12
- » Բարսեղ Բեշիշեան 1905—12
- » Օսմանիէ 1909—12

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

- 139 Ս. Յակոբեանց վանք 1832—1912
- 140 Արքանամ Մարատեան (Ա.) 1844

ԻԶՄԻՏ

- 141 Արքանամ Մարատեան (Բ.) 1850—3
- » Մարտիրոս Մալխան 1879...1912
- » Օննիկ Տ. Ազարեան 1912

ԱՐՄԱՇ

- 142 Զարխաթիան Ս. Աճ. աճնի վանք 1863—79

ՎԱՆ

- 143 Մկրտիչ վրդ. Խրիմեան (Բ.) 1858—62
- » Ժամկոչեան (նոր)
- » Բարսեղեան »
- * Յովնանեան » որ 1913էն սկսեալ կը տպէ «Վան-Տոպ» շարքաբերքի նոր շրջանը:
- ՄՈՒՇ
- 143 Մկրտիչ Վրդ. Խրիմեան (Գ.) 1863
- ՍՎԱԶ
- 143 Ա. Վարդանեան 1871—5
- » Կ. Ա. Պարսամեան 1910...
- ՊՐՈՒՍԱ
- 143 Մեհնեմէտ Շաքիր 1877
- Ա. ՊՕԼԻՍ
- 143 Ղևոնդ Քճ. Փափագեան (Ա.) 1885—6
- ԶԱՆԱԶԱՆ ԳԱՒԱՌՆԵՐ
- 145 Առարազար.— Ասորչան (նոր)
- » Գօնիս.— «Եկոնիոն» Գրաշարատուն ձեռնանեան Գօլէճի (նոր)
- » Կիրասօն.— Փերակ »
- » Սամսօն.— Արեղակ »
- » Տրապիզոն.— Սեռ. առի Եղբարք. Ոսկինար: Մէշլէրէք (նոր):
- 145 Կարին.— Յառաջ (նոր)
- » Երզնկա.— Արօք »
- » Եղղիկիս.— Իրիս »
- » Խարբերդ.— Ամենու նմբ.: Եփրատ (նոր):
- » Ամասիա.— Ազատ. աճ (նոր)
- » Մարզոս.— Ս. Միածինեան: Ներսո և Արապեան. Կիրեմպերկ (նոր):
- 146 Այնթապ.— Կեղր. Թուրքիոյ Գօլէճ: Թիւրք. մարպաւար (նոր):

Պ. Առարքիս — Տու. Աղարիս.

ԻԼՎՕՎ (ԼԵՇԱՍՏԱՆ)

- 146 Յովն. Երեց Բարմատանեանց 1616
- ՍՈՒԶԱՎԱ
- 146 Տպարան Մեարդապոլտական 1649
- ԵՂԻՍԱԲԵԹՊՕԼ
- 146 Տպարան «Շոմեարան Մանկանցի» 1876
- ԹՐԻԷՍԹԷ
- 147 Միխրարեանք (Ա.) 1776—1810
- 151 Անանուս 1843
- ՎԻԷՆՆԱ
- 147 Միխրարեանք (Բ.) 1811—1912

Մրանա +

ԲԱՐԻՋ

151	Փօսրէլ	1537
»	Արքունի կամ Ազգ. տպ.	1633...1850
152	Տիւրքէ	1825—8
»	Շիլլէր	1852—5
»	Վ.Կլեմմ օճակքէ	1854
»	Ճանիկ Արամեան (Ա.)	1854—62
»	Է. Թիւնօ և Բնկ.	1857—62
»	Կ. Վրդ. Շաննազարեանց (Ա.)	1857—62
153	Արքանամ Մուրատեան (Գ.)	1860
»	Ա. Պուրսիէ	1861
»	Մօռիս և Որդի	1881...96
»	Վիճակիր տպագրութիւնք	1891—2
»	Միջազգային տպարան	1893—4
»	Անանիտ	1897—1911
»	Կէնչէ	1900
»	Համալսարան	1900—2
»	Պ. Միսաք	1901—3
»	Կ. Բամազեան	1901—7
154	Ա. Բանվիտ.	1901—2
»	Շ. Նօպլէ	1902
»	Հայկական	1902—6
»	Էսք-Ռէսք	1905
»	Տիգրան Տօղլամանեան (Ա.)	1894...1908
»	Կարապետ Ներսիսեան (Բ.)	1906—12
»	Համազգային	1907—8
»	Հնչակ [*Imp. Turabian, 227, Boulevard Raspail]	1910—3

ՄԱՐՍԻԼԻԱ

155	Տպ. Ս. Էջմիածնի (Գ.) = Երեւանցի Ոսկան Վրդ. Ղլիճեանց, Թաղէտ Համազասպեան, Սողոմոն Լեւոնեան, Նասիպ Գրիգորեանց, Վանանդեցի Մատր. Յովհաննիսեան.	1673—1710
158	Ճանիկ Արամեան (Բ.)	1862—4
»	Մկրտիչ Փորրուզպեան	1885—1912

ՄՕՆԲԷԼԻԷ

160	Ս. Տէր Բաղդասարեան	1912

Քիչարակաստան +

ՆՈՐ-ՋՈՒՂԱ

160	Ամենափրկիչ վանք	1640—1907
161	Յովհաննէս Վրդ. Զուգայեցի	1647—50
ԳԱԻՐԷԺ		
163	Գլքժ. Հայոց Արմեն. Գալրոց	1890—1903
»	Թեմական արագատիպ	1903—1912

ԹԵՂՐԱՆ

163	Անդր. Բեկնազարեան	1894—6
»	Փարոս	1904—1912

ՉՇյանտա +

ԱՄՄԴԵՐՏԱՄ

163	Տպ. Ս. Էջմիածի (Ե.) 1660—9 = Մատթէոս Գպլիք Ծարեցի 1660, Սեւոսիս Ղլիճեանց 1661—4, Վանանդեցի Կարապետ Վրդ. 1664, Երեւանցի Ոսկան Վրդ. Ղլիճեանց 1666—9, Վանանդեցի Մատր. Յովհաննիսեան 1685—8, Վանանդեցի Թօմաս Եպսկ. 1695—1705, Վանանդեցի Ղուկաս 1711—7,	

Քիչեքմանիա +

ԼԱՑՊՅԻԿ

169	Անդրեաս Աքոյուբոս	1680
»	Գուլիբրնոս Դրուզուլինի	1872
»	Բֆիէյակոպի և Հերտէլ	1896

ՄԱՐՊՈՒՐԿ

169	Ֆիսկ	1902

Քնայիա և. դաղձմապայք +

ԼՕՆՏՕՆ

170	Կարդուս Ակքերս	1736
»	Յ. Ռիվինկերն	1780
»	Կ. Մ. Ռադս	1858...83
»	Հայկական ազատ տպարան	1891—8
»	Հայաստան	1888—92
»	Հայկական որբանոց	1902—5

ՄԱՆՁԷՍԹՐ

171	Կ. Վրդ. Շաննազարեանց (Բ.)	1864
»	Թորոս Բանանայ Զուգայեցի	1899—1901
»	Նշան ճիհանեան	1898—1904

ՌՕՔՍՊՈՒՐԿ

171	Փիլիպ. և Տիրանեան	1904

ՄԱԼԹԱ

171	Մարդասիրական ընկ. (Ա.)	1823—31
ՆԻՔՕՍԻԱ		

172	Ազգ. Կրթ. Որբանոց	1902—4

Տնայկաստան+

ՄԱՏՐԱՍ

172	Շահամիրեան Սուրբանում	}	1772—83
»	Յկր. և Եղ. Շահամիրեան		
173	Յարութիւն Քնյ. Շմառնեան		1789—1809
174	Ս. Ծառուր Աղայվաչեանց		1809—18
ԿԱԼԿԱԹԱ, ՊՕՄՊԱՅ, ՍԻՆԿԱՓՈՒՐ			
174	Յովս. Քն. Ստեփաննոսեան		1796
»	Օճանովիւռոսեան		1810...23
»	Ջընթլում Աւետեան		1811—5
175	Ատուածաշունչի ժողով		1817
»	Պողոս Յորդանանեան		1821
»	Հայկ. Մաղասիրական ձև.		1822...71
»	Եպիսկոպոսական ձևարեան		1829...41
»	Մկրտոյ Մխիթոնարք		1831—2
174	Ուսումնասէր		1843
175	Արարատեան Ընկերութիւն		1845—7
174	Հայելի		1846
175	Արծիւ (Պաղտասար Վիչենեան)		1847—8
174	Եղիազար Տ. Յարութիւնեան		1862
176	Յովն. Քն. Խաչկեան		1869—76

Ֆիւռուսիա+

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ (ԷՋՄԻԱՄԻՆ)

176	Ս. Գր. Լուս. կամ Էջմիածին	1771...1912
177	Վահան Վրդ. Բաստամեան	1870

ԲԵԴԵՐՄՊՈՒՐԿ

177	Գր. Խաղարեանց	1781—8
178	Յովսէփ Յօճանիսեան	1812—26
»	Հայոց Եղիազարեանց ձև.	1828
»	Աղեքս. Խոզարաշեանց	1829...38
»	Եանսօն: Ռափայէլ պատկանեան: Գիտութեանց Ակադեմիա	(1860)
»	Միք. Մ. Միանսարեաց	1867—8
»	Բակասի	1869
»	Գօլովինի	1872
»	Հրկենֆիլսոս և Ընկերութիւն	1876
»	Ի. Ն. Սիլրոստղով	1887—91
179	Յ. Ի. Լիբերման	1893—7: Շնկգեավէր.
»	Պուշկինեան	1901—4

ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵԵՒԱՆ

179	Ս. Խաչ վանք	1790—4
»	Ա. Չամբնեան և Քերլեան	1894
»	Եղբ. Յ. և Ս. Ասազեաններ	1898—1910

ՄԻՐ Զայնը. Լոյս:

ԱՍՏՐԱՆԱՆ

180	Յովսէփ Ս Արղութեանց	1796
»	Տպարան Ս. Էջմիածնի	1818—27

ՄՕՍԿՈՒԱ

180	Օգոստեան Սևեճեան	1820—30
»	Լազարեան ձևարան	1829—71
»	Վլասովիք Գոթիկ	1850—9
»	Էռնեսթ Պառ.Ֆրենկիք (Հիսսիսափալ)	1858...: Փարոս Հայաստանի A.A.Gatzouk (1879—81): Համրուարեր Ռուսիոյ և այլն:
181	Յովն. Բարայեան Քարանեանց	1861—3
»	Որոն Հերբէկ	1887—8
»	Մկրտիչ Բարխուդարեան	1890...1910
»	Վառվառէ Գառցուկ	1898...
»	Կուղրիավցեվա...	
»	Է. Աւետիբեան	1906...11

ՅԻՏԼԻԶ

181	Ներսեսեան դպրոց	1823—65
»	Արզոնեան	1856
182	Համր. Էնֆիլանճեանց (և Ընկ.)	1860—80
»	Մատեր (գրաձուլիչ)	
»	Մշակ	1872—1912
»	Յ. Մարտիրոսեանց (և Ընկ.)	1876—87
»	Կովկ. և Կեղք. գրվճուցք.	1875...88
»	Մ. Վարդանեանց (և Ընկ.)	1881...
»	Արօր	1881...
»	Ռօտինեանց: Մ. Շարաձէ. Հերմէս 1891...	
»	Մնաց. Մարտիրոսեանց	1898—1912
»	Օր. Ն. Աղանեանց	1906—12
»	Թատումեանց: Շապանեան.	1907...1910
»	ՌՈՒՍԱՆՈՒՆ ԵՒ ԱՅԼ.Ն. ՏՊԱՐԱՆՆԵՐ. — Եակշատի 1877: Լ. Գ. Կրամարիկօ 1883—6: Կակաս 1890. Տպ. Գլխ. կատարական փոխարքային Կովկասու 1874 .92: Վրաց նրարիչկն. Ընկ. 1893... Վերիչև և Կամեմպիսեր 1902 ...: Ա. Քուրաքերաձէ 1902: Թաւրք-քիլաձէ 1903: Գոստաներիկ 1906: Եպիսոս 1907: Կ. Պ. Կովկովով: Զմօրա 1907. Շրմա 1908: Գիստերաիչ 1908: Պրօգրես 1908: ուրտուրա Ընկ. 1909: Նաղիքդա 1909: Էլիօնմիա 1909: Էսպերանտօ 1910: Շապօրնի 1911:	

Շուշի+

183	Անանուս	1829—30
»	Բողոքական Մխիթոնարք	1832
»	Հայոց Հոգևոր Տեսչութիւն	...1892
»	Միլլզայան Մեռ. Յակոբեանց	1881—6
»	Տէր-Սահակեանց	1891...1911
»	Մ. Բարաշանեան	1910

ՔԷՈՂՈՍԻԱ

183	Յարուբին Խաչիպեանց ՇԱՄԱՆԻ	1860—76
181	Արա Գրիգորեան ՌՈՍՏՈՎ	1859
184	Տեր-Արքայանեան	1875—89
»	Ալցիօնեանեան Ընկ.	1898
»	Գոնակալա Բեչ	1906

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼ

184	Կ. Ս. Սանոյեանց	1876...1902
»	Արք. Մ. Մայիսեան	1892...11
»	Ստեփանեանց	1901...
»	Յովհ. Ափինեանց, Շիրակ.	1903—12
»	Յ. Գասարեան	1905...

ԲԱԳՈՒ

184	Մարդասիրական Ընկ.	1872—8
»	Ս. Բ. Տեր-Յովնանեանց	1885...
»	Գիւլբազարեան	1894...
»	Ս. Թ. Շահրազեան	1897—1910
»	Եղբ. Գազարեան	1899...
»	Հ. Ս. Երեւանցեան	1902...
»	Ս. Առօնեանց	1903
»	Արօր	1903...
»	Տրուշ	1906...
»	Ելեքարակօ	1909
»	«Բագու»	1910

ԵՐԵՒԱՆ

184	Պետակ	1889—3
»	Ա. Գուլամիրեանց	1889...
»	Է. Տեր-Գրիգորեանց	1896...
»	Բ. Էսեյունա	1899
»	Այվազեանց և Նազարեանց	1907
»	Լոյս	1908—10

ԱԽԱԼՅԻԱ

185	Մկր. Գալամբարեան	1889...1901
»	Եղբ. Մարտիրոսեանց	1905...
»	Խորեն Ամարեանց	1906

ՆՈՐ ՊԱՅԱՋԻՏ

185	Անանուն	1890

ԳԱՆՋԱԿ

185	Թատումեան Ֆեօդօրով ..	1893...5

ՊԱԹՈՒՄ

185	Ն. Պ. Գուրոկայեան	1901—4

ԱՆԱԲԱ

185	Մ. Յ. Շուտ	1905—7

ՊԵԱՏԻԳՈՐՍԿ

185	Սուքիասեանց և Լիփինկօ ԳՕՐԻՍ	1908
185	Սասուն	1910
185	ՍԱՄԱՐՂԱՆՏ	
185	Ղազարով	1910—1

ՔԱՆԵՐԻԿԱ *

ՆԻՒ-ԵՕՐՔ

186	Աստուածաշունչի Ընկ.	1857—69
»	Ամերիկայի Տեսրակի Ընկ.	1860—86
»	Հ. Էլիինեան	1888—98
»	Արարատեան	1891—1905
187	Մ. Ս. Գարրիլեան	1891—1912
»	Էլիաս Խալա և Ընկ.	1897—9
»	Կոչնակ	1900—12
»	Երիտասարդ Հայաստան (Ա.)	1903...
»	Արաքս	1905—9
»	Արծիւ	1905—8
»	Արագած	1911
»	Պետրոս Ռ. Թորոսեան	1912

ՊՕՍԹԸՆ, ՌԻՍԸՐ

187	Հայրենիք	1899—1912
»	Չայն Հայրենեաց	1904—6
»	Ազգ	1907—12
188	Լոյս	1901—6
»	Փիլիպպոս և Տիգրան	1904
»	Ալլանդեան	1905—9
»	Ի. Ա. Երան	1911—2
»	Պանակ (Ա.)	1911
»	Կիլիկիա	1912

ՖՐԷՋՆՅՈՒ, ԲՐՕՎԻՏԷՆՍ

188	Քաղաքացի	1902
»	Ասպարեց ..	
»	Երիտասարդ Հայաստան (Բ.)...	1912
»	Պանակ (Բ.)	1912

ՔԵԿԻՍՅԱՍՏԱ *

ԳԱՀԻՐԷ

188	Արքայամ Մուրատեան (Գ.)	1865
»	Սրգ. Գարրիեան (Արարատ)	1897—1910
»	Մեանիկեան Եղարք	1898
»	Արշալոյս (Ժողովրդական. Ե. Թորոսեան	1897—1912
»	Օննիկ Հալպեյեան (Ա.) Կիլիկիա	1907—10
189	Լուսարեք-Արև	1906—12
»	Փափազեան և Տիրիկ	1906

189	Սեփնքս	1906	ՇՈՒՄԼԱ	
»	Զարեհ Ն. Պերպերեան (Բ.)	1910—12	192	Յ. Աւետարանեան
»	Աստիկ Զատեան...			ՍՕՖԻԱ
»	Գր. Ռափայկեան (Բ.) (զրաձուլիչ)		192	Գ. Կ. Զեքոֆ
»	Միութիւն	1912		ՖԻԼԻՊԷ
	ԱՂԵՔՍԱՆԳՐԻԱ		192	Ռազմիկ
189	Ղեւոնդ Քն. Փափագեան (Բ.)	1888—9		Այրի Տիկին Փիսկիւզեան...
»	Տիրան Փափագեան (Բ.)	1898		
»	Օննիկ Հայկալեան (Բ.) Արարս	1900		
»	Վանան Թեքեան և Ընկ.	1905		
190	Կամպերրա, Բաֆֆի, Կ. Փաշայեան	1905—7		
»	Գ. Նազարեբեան	1906—7		
»	Խնայողական (Մ. Տամատեան)	1910		
»	Տիրան Մանկասարեան...			
»	Սմբատ Բիրատ	1903		
	ՌԱՄԼԷ			
190	Միհրան Ասքանազ	1903—4		

Ֆիլոսոֆիա+

ՖՕՔՇԱՆ

190	Հայաստանեայց Ընկերութիւն	1877
	ԿԱԼԼՍՅ	
190	Ղեւոնդ Քն. Փափագեան (Գ.)	1891—1902
	ՊՈՒՔԲԷՇ	
191	Ժան Սապրէյ (Շեփոր)	1912

Ֆիլոկարիա+

ՎԱՌՆԱ

191	Եօանեարս	1885...96
»	Օ. Բրետկէն. (Բ.) Արեւել. սպ.	1896—908
»	Վ. Օյնքոֆ...	
»	Վ. Ղալմուսը	1899—909
»	Տ. Թօսորոֆ	1904
»	Գնչօ Նիքոլօֆ	1899—910
»	Տիրան Փափագեան (Ա.)	1897—9
»	Միքայէլ Գալարզնեան (Բ.)	1905
»	Իրաուեր	1896—912
»	Մատթէոս Լօսլասեան (Ռակեղար)...	
	ՌՈՒՍՃՈՒՔ	

191	Դանուր	1892
»	Զիբենի...	
»	Հրատարակչական Ընկ.	1897
»	Գ. Գ. Մազմանեան	1902—8
»	Վերածնութիւն	1904

Ֆունտաման+

ԱՅԷՆՔ

192	Հայկական Ազատ Տպարան	
	(«Հնչակի»)	1892—7
»	Միութիւն	1898

Չուիցերիա+

ՃԸՆԷՎ

192	Հայ Յեղ. Դաշնակցութիւն	1891—1912
»	Կարապետ Ներսեսեան (Բ.)	1903—6
	ԼՕՁԱՆ	
192	Հայկազեան (Մրտ. Նալբանտեան)	1904—7

Շուեւ+

ՍՅՕՔՇՈՒՄ

192	Նորայր Բիւզանդացի ..

ՏԻՊ ՈՒ ՏԱՌԻ սպագրութիւնը 1912 Սեպտեմբեր քէն արեւատարած էր, սակայն հարկեցուցիչ պահանջաւ մը օտարուեցանք այսօր միայն հասնել հրապարակ: Վերջին պահանջ, երբ զիրքիս շահակը դրուած էր մամուլին հակ, ծանօթ բանասէր Եղիշէ Արեւայի. Դուրեան սեղեկացած ըլլալով Նայեան Յակոբ Պարիսի Վանանարան ժամուցանցօ անուն հեղինակութեան քէ ԹՈՒՐՇՈՒՆՆԱՆ մականուամբ վաղեմի հայ սպագրիչ մըն ալ գոյութիւն ունեցած է, հասնեալ ընդօրինակել էր մեզ ուղարկել նոյն զիրքին Բ. հասորին մէջ յիշատակուող (էջ 429—30) այլ գրուածք որ անա. — «...Յազգին մեհուր հայի ի Ջուղայ մտանք սահմանեցին զսպագրասունց, բայց զիսն էր բանան էր բուզրն կարի ապականեալ, որպէս երեւի ի սպեալ «Հարանց վարուցօ էր յայլոց: Իսկ յուսանողի Ռակեան վարդապետն ի Մարթաւ գնալով ի ժամանակն Յակոբայ Կարպիկեանի այնպէս զարմանալի զի հնարեաց, որպէս յայս է յուսանի Ամ.տանէն էր յայլոց, որ զքերէ ոչ վա. հանդիցուայն, ոչ Արքայ Միտրաթին էր ոչ ԹՈՒՐՇՈՒՆՆԱՆ գրեանն լինել կարեն միմի աղտոնեալ:»

ՄԻՔ ԿԻՐԱՍԻՔ ԿԱՄՔԱՆՈՒԹԵԼՆԻ

պատիւն ունինք ներկայերու զուտ սզգային-բանասիրական բովանդակու-
րեամբ ու գեղարուեստական տպագրութեամբ սոյն գիրքը: «Տիպ ու
տառ»ը բոլորատողները պիտի տեսնեն թէ անոր նկղինակը սրբան տրք-
նութեամբ ու պրպտումներով, իսկ նրատարակիչներս սրբան գունդու-
րիւնէն ի յանձն առինք ի յոյս ընծայել զայն՝ միմիայն ի պատիւ սոյն
կրկնակ տրեխաններուն զոր Հայ Ազգը կը տօնէ ներկայիս մեջ՝ իր
Տառերու յ տին 1500 ԱՄԵԱԿ ին և Տպագրութեան 400 ԱՄԵԱԿ ին
տարի: ՏԻՊ ՈՒ ՏԱՌԻ տպագրութիւնը 1912 տարուայ Սեպտեմբերէն
ի վեր տաճ էր. սակայն նայրապետաւան նրամանաւ եոյն
Յարեշաններուն տօնախմբութեանը երկարաձգումին և քաղաքական ան-
կայաստ պարագաներու նետեւանօք, յարմար դատուեցաւ այսօր միայն
նրապարակ հանել զայն: « Ի առջեւ ունենալով այս նատորին բազմա-
ծ և նրատարակութիւնը, Եանասեծար սեպտեմբեր 500 օրինակ միայն
տպագրել, գունացաւ Եար միայն գրագետներու, քա-
նասերներու, նայագետներու և Եաղարան կազմող ընկերացաւեր
դասակարգին: Կը յարի ոտեմն Հայ հասարակութիւնէն օգտուիչ
տարիէն և իր յանձնարարութիւններն ընել մեզ՝ ժամ առաջ, քանի
ՏԻՊ ՈՒ ՏԱՌԸ չէ պայաստ .

Կ. Պօլիս 10 Ապրիլ 1913

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶՔ

Վ. և. Կ. Տէր-Ներսեսեան

-
- ԳԻՆ (Փղակրեայ բանօր բողբով կազմեայ) 45 դր.,
Գաւառ 50 դր., Արտասանման 11 ֆր.:
  - ԳԻՆ (Ընտիր փայտն բողբով բղբակազմ) 30 դր.,
Գաւառ 33 դր., Արտասանման 7 ֆր.: